

Монголын хил судлалын академи, ДХИС-ийн Хилийн албаны сургууль,
Хилийн аюулгүй байдал судлалын төв

ХИЛ СУДЛАЛ

ШИНЖЛЭХ УХААН, ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭ, СУРГАЛТ, АРГА ЗҮЙ, ТАНИН
МЭДЭХҮЙН УЛИРАЛ ТУТМЫН СЭТГҮҮЛ

ХИЛ
СУДЛАЛ

2026

01

СЭТГҮҮЛИЙН РЕДАКЦЫН ЗӨВЛӨЛ

Сэтгүүлийн эрхлэгч:

Доктор, профессор Ц.Ганболд ОУМА-ийн академич

Сэтгүүлийн ерөнхий редактор:

Докторант, хурандаа Г.Галбадрах Хилийн албаны сургуулийн захирал,
хилийн цэргийн 0345 дугаар ангийн
захирагч

Хариуцлагатай нарийн бичгийн дарга:

Докторант,
Хошууч Т.Баяр-Эрдэнэ Хилийн албаны сургуулийн Инженер
техникийн тэнхимийн профессор

ҮҮСГЭН БАЙГУУЛАГЧ:

ОУМА-ийн академич, доктор, тэргүүлэх профессор, хурандаа Г.Дагважамц

РЕДАКЦЫН ГИШҮҮД:

Доктор, дэд профессор, хурандаа М.Баярсайхан

Доктор, хурандаа Х.Асхар

Доктор, хурандаа Ц.Одонгэрэл

Доктор, дэд хурандаа Б.Мөнхбат

Докторант, дэд хурандаа М.Баттулга

Докторант, хурандаа М.Мөнхбаяр

Докторант, Хурандаа Г.Одон-Ертөнц

Хурандаа М.Амарсанаа

ГАДААД ГИШҮҮД

Шинжлэх ухааны доктор, профессор Филиппов Станислав Александрович

Доктор, профессор Жулак И

Доктор, профессор Жеймс Б.Паттисон

Доктор, дэд профессор Хармаев Юрий Владимирович

Дугаарыг эрхэлсэн:

Хэвлэлийн хуудас: 18.1

Докторант,

Хошууч Т.Баяр-Эрдэнэ

Хянан тохиолдуулсан:

Доктор, профессор, хурандаа Ц.Ганболд

Редакцын хаяг: Монгол Улс, Улаанбаатар хот, Баянзүрх дүүрэг, VIII хороо, Хилчний гудамж, ДХИС-ийн хичээлийн III байр, 518 тоот

Утас: 976 86008998

Цахим шуудан: hilsudlal@gmail.com

Эрхлэх байгууллага: Монголын Хил Судлалын Академи, ДХИС-ийн Хилийн албаны сургууль, Хилийн аюулгүй байдал судлалын төв

ХИЛ СУДЛАЛ
МОНГОЛЫН ХИЛ СУДЛАЛЫН АКАДЕМИ, ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ
СУРГУУЛИЙН ХИЛИЙН АЛБАНЫ СУРГУУЛЬ, ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ
ХҮРЭЭЛЭНГИЙН ХИЛИЙН АЮУЛГҮЙ БАЙДАЛ СУДЛАЛЫН ТӨВИЙН ОНОЛ-
МЭДЭЭЛЛИЙН СЭТГҮҮЛ

27 ДАХЬ ЖИЛДЭЭ

УЛИРАЛД НЭГ УДАА

№01

2026 он

АГУУЛГА

ХИЛ СУДЛАЛ-ОНОЛ ПРАКТИК

Ё.Хадхүү: Харилцан ажиллагааны арга зүй

Т.Баяр-Эрдэнэ: Дэлхийн улс орнуудын улсын хил хамгаалалтад гарч буй шинэ сорилт

А.Энхзориг: Уулархаг бүсийн хилийн цэргийн салбарын хил хамгаалалтад газар орны онцлогт тохирсон арга тактикийг нэвтрүүлэх боломж

Х.Ганболд: Хилийн цэргийн ангийн захирагчийн шийдвэр аргах ажиллагаа

Ч.Мөнх-Эрдэнэ: Хил хамгаалах байгууллагын алба хаагчдын гардан тулаан, биеийн тамир, бие бялдрын онцлог, түүнийг хөгжүүлэх хэрэгцээ, шаардлага

Б.Гомбосүрэн: Улсын хил хамгаалалтад нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл ашиглах эрх зүйн зохицуулалтын тулгамдсан асуудал

Б.Доржзовд: Хилийн цэргийн штабын үндсэн үүргийн хэрэгжилтэд бүх төрлийн хангалтын үүрэг, ач холбогдол

М.Мөнхбаяр: Монгол Улсын агаарын орон зайн хамгаалалтад тулгарч буй шинэ сорилтууд ба хөгжлийн хандлага

З.Энхдөлгөөн: Улсын хил хамгаалалтад иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэх, урамшуулах бодлого

Э.Сандагжав: Хүн барьцаалсан үед тактикийн бүлгийн үүрэг ба хөгжил, түүхэн-харьцуулсан шинжилгээ

О.Ууганбаатар: Өндөр чанартай хяналтын камерыг хил хамгаалалтад ашиглахын давуу тал

ХИЛИЙН ШАЛГАН НЭВТРҮҮЛЭХ АЛБА

Х.Асхар: Хилийн боомт: олон улсын туршлага, сургамж

ХИЛЧДИЙН СЭТГЭЛ СУДЛАЛ

М.Манлай: Хилчин хүний амьдралын онцлог, нийгэм-сэтгэлзүйн нөхцөл ба бодлогын хүрэн дэх судалгаа

А.Тэмүжин: Итгэлцэлд суурилсан байгууллагын хэв шинжийг хил хамгаалах байгууллагад төлөвшүүлэх нь

Б.Хишигжаргал: Цэргийн алба хаагчдын мэргэжлийн сэтгэл зүйн сонгон шалгаруулалтын онолын суурь ба үзэл баримтлалын хүрээ

Б.Нямжав: Хилчдийн сэтгэлийн хөдөлгөөний чадамжийн судалгаанд хийсэн дүн шинжилгээ

ИНЖЕНЕР, ТЕХНИК ТЕХНОЛОГИ

О.Саруул: Соёл хүмүүжлийн ажилд хиймэл оюун ухаан ашиглах нь

Г.Одон-Ертөнц: Хиймэл оюун ба мэдээллийн аюулгүй байдал

Л.Лхагвасүрэн: Оюун санааны дайн: Хүний ухамсар, шийдвэр гаргах үйл явцад үзүүлэх стратегийн нөлөөлөл

ХИЛИЙН ЭРХ ЗҮЙ

Н.Бадраа: Монгол Улсын хил орчимд үйлдэгдсэн гэмт хэргийн мөрдөн шалгах ажиллагаа, анхаарах асуудал

Б.Инжир: Хилийн дэглэм сахиулах үйл ажиллагааны онолын үндэс

Ц.Давааням: Хил хамгаалах байгууллагын галт зэвсэг хэрэглэх эрх зүйн үндэс

Б.Баярболд: Цэргийн албаны эсрэг гэмт хэргийн нөхцөл байдалд хийсэн дүн шинжилгээ

Ч.Хорол: Хилийн бүс нутаг дахь малын хулгайн гэмт хэргийн онцлог шинж ба хяналтын арга хэмжээ

Б.Рагчаа: Хил хамгаалах байгууллагын алба хаагчдын үндсэн хуулийн мэдлэг, төлөвшил

Г.Одбилэг: Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай хуулийн хэрэгжилтийг хангахад ёс зүйн дэд хорооны гүйцэтгэх үүрэг

Г.Ган-Отгон: Эдийн засгийн аюулгүй байдалд мөнгө угаах гэмт хэргийн нөлөөлөл

Е.Анжила: Цагдаагийн хүүхдийн асуудал хариуцсан мэргэжилтний чиг үүрэгт хийсэн судалгаа

М.Мөнхтамир: Монгол Улсын Дотоодын цэргийн тухай хуулийн хэрэгжилтэд нөлөөлж буй хүчин зүйлүүд, тулгамдаж буй асуудал, сайжруулах боломж

Ц.Одонгэрэл, Ж.Цогбадрах, Ж.Амарзаяа:

Төсвийн аюулгүй байдалд нөлөөлөх санхүүгийн хяналт шалгалтыг боловсронгуй болгох арга зам

М.Баттулга: Төрийн тусгай чиг үүргийн сургуулийн сонсогчдын үнэт зүйл ба нийгмийн хариуцлагын оролцооны хамаарал

Б.Баатарсүрэн: Цэргийн алба хаагчдын бие бялдрын бэлтгэлд тэсвэр хатуужлыг хөгжүүлэх инновац арга, хэрэгсэл, технологи

ХИЛИЙН ТҮҮХ

Ш.Доржбал: Эрийн тэнгэртэй явсан эрхэм нөхрөө дурсахуй

Ц.Ганболд: Хилийн цэргийн 0257 дугаар ангийн 0233 дугаар салбар доктор, профессор, хурандаа Гэлгээгийн Дагважамцын нэрэмжит боллоо

ХАРИЛЦАН АЖИЛЛАГААНЫ АРГА ЗҮЙ

Ё.Хадхүү

Хил судлалын доктор, хурандаа

**хариуцлагатай зохиогч: yokhadkhuu@gmail.com*

Хураангуй: Команд штабын болон тактикийн хээрийн сургуулийн туршлагаас үзэхэд үндэстэн дамнасан зохион байгуулалттай гэмт хэрэг, алан хядах үйл ажиллагаатай тэмцэх, байлдаанд бэлтгэх, улсын хилийн халдашгүй дархан байдлыг хангах, хилийн асуудлаар байгуулсан Монгол Улсын олон улсын гэрээ, хилийн тухай хууль тогтоомжийг хэрэгжүүлэх, хилийн зөрчлийг илрүүлэх, таслан зогсооход харилцан ажиллагааг зохион байгуулах нь нэлээд хүндрэлтэй төвөгтэй ажлын нэг байдаг. Үүнд үндсэн хоёр шалтгаан байна.

Түлхүүр үг: Харилцан ажиллагаа, команд штаб, хээрийн сургууль, цагийн байдал, оперативын урлаг

Нэгдүгээрт: Харилцан ажиллагааг зохион байгуулахад захирагч нараас мэргэжлийн өндөр бэлтгэлтэй байхыг шаардана. Цагийн байдлын хөгжилтийн янз бүрийн хувилбаруудыг урьдчилан харах чадварын зэрэгцээгээр захирагч нар нь янз бүрийн орчинд, удирдлагын хэд хэдэн түвшинд цэргийн хамтарсан ажиллагааг төсөөлөх чадварыг эзэмшсэн байх хэрэгтэй юм. Энэ чадвар нь цэргийн алба хаах бүх хугацаанд болон Захирагчийн удирдах үйл ажиллагааны явцад ялангуяа команд штабын /тактикийн/ сургуулийн явцад бүрэлдэн тогтох бөгөөд удирдагч хүний төрөлхийн чанараас ихээхэн шалтгаалдаг байна. Туршлагаас үзэхэд нэг хэсэг дарга, захирагч нар харилцан ажиллагааг бүтээлчээр, авьяаслаг зөв зохион байгуулж чаддаг байхад нэг хэсэг нь хангалттай туршлага, боловсролтой хэдий ч энэ ажиллагааг үр дүнгүй, будилуу зохион байгуулж байгаа нь харагддаг. Тухайлбал: Дайны жилүүдэд зарим цэргийн дарга нарын ажил байдлын тодорхойлолтод: "Харилцан ажиллагааг зохион байгуулах чадвар сайтай" гэж тэмдэглэж байсан нь захирагч нарын энэ чадварт чухал ач холбогдол өгч байсныг гэрчилж байна.

Хоёрдугаарт: Харилцан ажиллагааг зохион байгуулах үед урган гарч байдаг бэрхшээлтэй асуудлууд нь харилцан ажиллагааны тухай өөрийн нь онолыг хангалтгүй боловсруулсанд оршиж байгаа юм. Энэ онолд ихээхэн зөрчилдөөн, уялдаа холбоо муутай асуудлууд байгаа бөгөөд үүнийг анхааралтай судалж, цаашид засах шаардлагатай болж байна.

Харилцан ажиллагааны онолын гол тулгамдсан асуудал бол тухайн ойлголтод бүрэн зөв тодорхойлолт өгөөгүй байгаад оршино.

Одоогийн бидний мэдэж буй үзэл баримтлалаар харилцан ажиллагаа гэдэг нь цэргийн ажиллагааг зорилго, үүрэг, байр, хугацаа, үүрэг биелүүлэх аргаар нь зохицуулах үйл ажиллагаа гэж ойлгодог.

Хэрвээ энэ тодорхойлолтыг оперативын урлагийн суурь ойлголтын нэг болох “операц” гэдэг ойлголтын тодорхойлолттой харьцуулж үзвэл

операц гэдэг нь ямар нэгэн зорилгод хүрэхийн тулд нэг ажиллагааны бодлого ба төлөвлөгөөний дагуу явагдах цэргийн ажиллагааг зорилго, үүрэг, байр, хугацаа, үүрэг биелүүлэх аргаар нь зохицуулсан үйл ажиллагааны цогц юм гэж тодорхойлсон байна.

Үүнээс харахад “операц”, “харилцан ажиллагаа” гэдэг хоёр өөр, ямар ч ойролцоо утга байхгүй ойлголтыг адилтгаж үзсэн байгааг төвөггүй ойлгож болно. Ийм учраас дээрх хоёр тодорхойлолтын аль нэг нь буруу байна.

Харин операцийн тодорхойлолт нь энэ ойлголтыг бүрэн илэрхийлж байгаа учраас харилцан ажиллагааны тухай буруу ойлголт өгсөн гэдгийг хүлээн зөвшөөрөхөөс өөр аргагүй юм.

Түүнчлэн харилцан ажиллагаа нь удирдлага гэдэг ойлголттой төстэй байгаа нь харагдаж байна. Одоогийн мөрдөж байгаа үзэл баримтлалаар удирдлага бүтээмжтэй, тасралтгүй, уян хатан, тогтвортой байх гэдэг шаардлага харилцан ажиллагаанд мөн адил тавигдана. Мөн байлдааны явцад харилцан ажиллагааг тасралтгүй хэрэгжүүлэх, хэрэв харилцан ажиллагаа алдагдвал түүнийг яаралтай сэргээн босгох шаардлага удирдлагад мөн адил тавигдана.

Харилцан ажиллагааны тухай буруу тодорхойлолт нь амьдрал дээр тодорхой харагддаг, жишээлбэл: Команд штабын болон тактикийн хээрийн сургуулиудын үр дүнгээр цэргийн удирдлагын байгууллагуудын үйл ажиллагааг үнэлэхдээ харилцан ажиллагаа муу /түүнийг бүтээмжгүй зохион байгуулсан/ гэдэг “Байнгын дутагдал” заагддаг. Ийм учраас харилцан ажиллагааны мөн чанарыг зөв тодорхойлох нь цэргийн шинжлэх ухааны тулгамдсан зорилтын нэг болж байна. “Операц” ба “Удирдлага” гэдэг ойлголтуудаас “Харилцан ажиллагааг” зааглаж, “Шаардлагагүй бүх зүйлийг” нь залруулах хэрэгтэй юм.

Харилцан ажиллагааны мөн чанарыг сайн судлахын тулд цэргийн хэрэгт огт хамааралгүй удирдлагын онолын жишээн дээр эхлээд авч үзье. Нэг үйлдвэр дээр суурь машинд эвдрэл гарсан үед дараах байдлаар ажилладаг журамтай байжээ.

Ажилчин эхлээд бригадын даргад, бригадын дарга мастерт, мастер нь юуны өмнө хэсгийн даргад мэдэгдэнэ, хэсгийн дарга цехийн даргад хэлнэ. Цехийн дарга эвдрэлийг арилгах талаар цехийн инженерт заавар өгнө, цехийн инженер засварчдын бригадын даргад, бригадын дарга гүйцэтгэгчдэд үүрэг өгнө.

Энэ байдалд дүн шинжилгээ хийж үзэхэд техникийн шалтгаанаар эвдэрсэн суурь машиныг засах мэдээллийг дамжуулах, үүрэг өгөхөд зарцуулах хугацааны 50% нь засвар хийхэд зарцуулагдсан нь харагдаж байна.

Дээрээс дүгнэлт хийгээд тус үйлдвэр дээр дараах өөрчлөлт хийжээ. Цехийн хэсгүүдэд засварчдыг хуваарилж, суурь машины ажилчин гэмтэл гарсан үед засварчныг бие даан дуудах эрхтэй болгожээ. Дуудлагын дагуу засварчин яаралтай ирж, эвдрэлийн шалтгааныг тогтоон шууд засна. Энэ шинэ журмыг нэвтрүүлснээр ямар нэгэн санхүүгийн зардалгүйгээр үйлдвэрлэлийн бүтээмжийг 10-15% дээшлүүлэх боломжийг бүрдүүлсэн

байна.

Дээрх жишээнд удирдлагын онолын байрнаас дүгнэлт хийж үзэхэд цехийн удирдлага өөрийн бүрэн эрхийг тухайлбал, засварчин дуудах эрхийг суурь машинчдад шилжүүлснээр үйлдвэрлэлийн бүтээмж дээшилсэн нь харагдаж байна.

Энэ тохиолдолд засварчин, суурь машинчийн дуудлагаар хүрэлцэн ирэх үүрэг хүлээх бөгөөд өөрөөр хэлбэл тэдгээрийн хооронд тодорхой хүрээнд захирагдах харьцаа тогтоогдсон байна. Энэ жишээн дээр харилцан ажиллагааны мөн чанарыг хангалттай тодруулахын зэрэгцээгээр цэргийн үйл ажиллагаанд тохирох дараах дүгнэлтүүдийг хийх бололцоотой юм.

Нэгдүгээрт: Харилцан ажиллагаа нь удирдлагын төвлөрөл ба уян хатан байдал хоёрын хоорондох зөрчлийг арилгах үйл явц юм. Удирдах объектын тоо их, тэдгээрийн хоорондын холбоо олон, байлдааны ажиллагааны хурдац өндөр нөхцөлд захирагч цэргийн бүтээмж өндөр удирдах боломжгүй нөхцөлд дээрх зөрчил үүснэ. Байлдааны ажиллагаа эрчимтэй явагдах үед удирдлагын нөлөөлөл зайлшгүй шаардагдах болно.

Орчин үеийн ерөнхий цэргийн байлдааныг явуулахаар байгуулагдсан цэргийн бүлэглэл нь ихээхэн төвөгтэй, олон түвшингийн тогтолцоотой байх бөгөөд удирдлагын нэг байгууллага, өөрийн биеийн хүчний болон техникийн боломжоороо тэдгээрийн бүх элементүүдийн ажиллагааг цэгцтэй болгох боломжгүй юм.

Удирдлагын онол энэ байдлаас гарах гарцыг боловсруулсан байна. Энэ гарцын мөн чанар нь шийдвэр гаргах бүрэн эрхийнхээ нэг хэсгийг удирдлагын нэлээд доод түвшинд шилжүүлэхэд орших бөгөөд харин харилцан ажиллагааг зохион байгуулах гэдэг нь энэ хувилбарыг практик дээр хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаа эхэлж байгаа юм. Харин энэ үед тодорхой нөхцөлд захирагч нь захирагдсан цэргийнхээ ажиллагааг бие даан бүтээмжтэй зохицуулах боломжтой болох бөгөөд харилцан ажиллагааг зохион байгуулах шаардлагагүй, Өөрөөр хэлбэл цэрэг хамтарсан үүргээ биелүүлэх бүрэн чадвартай байх болно.

Хоёрдугаарт: Харилцан ажиллагааг зохион байгуулах гэдэг нь захирагдах харьцааны хувьд хоорондоо хамааралгүй бөгөөд үүргээ хамтран шийдвэрлэх зайлшгүй шаардлага, нэг субъектийн ажиллагаа нөгөө субъектийн харилцан ажиллагаанаас шууд хамааралтай байгаа удирдлагын байгууллагуудын хоорондын харьцааг журам цэгцтэй болгох үйл явц юм.

Энэ тохиолдолд харилцан ажиллаж байгаа удирдлагын байгууллагуудад ахлах даргын тодорхой шийдвэр гаргах талаарх ахлах даргын удирдлагын бүрэн эрхийн нэг хэсгийг шилжүүлнэ. Ахлах дарга нь энэ бүрэн эрхээ тэдгээр удирдлагын байгууллагуудад хатуу тогтоосон хязгаартайгаар: үүргээр, хугацаагаар, байраар нь хуваарилж өгнө.

Гуравдугаарт: Харилцан ажиллагааг зохион байгуулах гэдэг нь захирагдах харьцааны хувьд хамааралгүй байгаа цэргийн анги, салбаруудын үйл ажиллагааг зохицуулагдсан шинж төлөвтэй болгох зорилгоор “удирдлагыг хэвтээ шугам байдлаар” зохион байгуулах /үнэн хэрэгтээ-

өөрийгөө удирдах байдалтай болгох/ явдал юм.

Энэ үед захирагч нь удирдах объект биеэ дааж, дээд шатны оролцоогүйгээр удирдлагын үүргээ шийдвэрлэх нөхцөлийг бүрдүүлэх үүрэгтэй байна. Түүнээс гадна захирагч нь захирагдсан дарга нартаа ерөнхий үүргийг шийдвэрлэхэд тэдний бүрэн эрх хэрэгжүүлэх боломжийг олгоно.

Дөрөвдүгээрт: Ажиллагааны зохицуулагдсан байдал зөвхөн харилцан ажиллагааг зохион байгуулсны үр дүнгээр хангагдахгүй, харин байлдааныг бэлтгэх болон байлдааны явцад цэргийг удирдах талаар цэргийн удирдлагын байгууллагуудаас хийж байгаа зорилго, чиглэл бүхий үйл ажиллагааны үр дүнгээр хангагдана.

Цэргийн ажиллагааг зохицуулах зорилго нь түүнчлэн харилцан ажиллагааг төлөвлөх, зохион байгуулах, цэргийн ажиллагааг өөрчлөх, удирдах асуудлууд нь бүхэлдээ байлдаанд оролцож байгаа цэргийн байлдааны боломжийг нэлээд бүтээмжтэй ашиглах, тавигдсан үүргийг хамтран биелүүлэх явцад тэдний аюулгүй байдлыг хангахад оршино.

Байлдаан эхлэх хүртэл цэргийн ажиллагаа болон хүчийг зохицуулахад гол үүргийг төлөвлөлт гүйцэтгэх бөгөөд төлөвлөлтийн явцад байлдааны ажиллагааны үүрэг, орон зайг /хэсэг, бүс, зааг, зурвас, сектор, өндөр, гүн, чиглэлүүдээр/ анги, салбаруудад тэдний томилгоо, байлдааны боломжийг харгалзан хуваарилж түүнчлэн тэдний үүрэг гүйцэтгэх хугацаа, дэс дарааллыг нарийвчлан тодорхойлох, тавигдсан үүргийг биелүүлэх хамгийн бүтээмжтэй аргуудыг тогтоож өгнө. Байлдааны явцад цэргийн хүчийг зохицуулах ажил хоёр хэлбэрээр явагдана.

Нэгдүгээрт: -цэргийн ажиллагааг байнга зохицуулах ажлыг захирагдсан захирагч нарынхаа илтгэл болон өөрийн хяналтыг үндэслэн захирагч, түүний штаб хэрэгжүүлэх бөгөөд өөрөөр хэлбэл тухайн үеийн байлдааны ажиллагааг удирдана.

Хоёрдугаарт: -цэргийн ажиллагаа тэдний өөрөө удирдах хүрээнд явагдах бөгөөд өөрөөр хэлбэл харилцан ажиллагааг хангах замаар явагдана. Харилцан ажиллагааг харилцан ажиллагч анги, салбаруудын захирагч нар хэрэгжүүлнэ.

Дээр өгүүлснээр үзэхэд цэргийн ажиллагаа зохицуулалтгүй болсон тохиолдолд харилцан ажиллагаа алдагдсан байдал түүний гол шалтгаан болохгүй нь харагдаж байна. Харин байлдааны ажиллагааны төлөвлөлтийн үе шатанд гарсан алдаанууд, байлдааны явцад цэргийн удирдлагын байгууллагууд цагийн байдлын өөрчлөлтийг цаг тухайд нь биш эсвэл буруу тусган хүлээж авах зэрэг нь цэргийн ажиллагааны зохицуулалт алдагдах шалтгаан болно.

Одоогийн бидний мөрдөж байгаа харилцан ажиллагааны онолын арга судлалын алдаа нь цэргийн зохицуулагдсан ажиллагаа, зөвхөн цэргийн харилцан ажиллагааны дүнд буй болдог буюу үнэн хэрэгтээ энэ хоёр ойлголтыг адилтган үзэж үндэслэлгүй нотолсонд оршиж байгаа юм. Ийнхүү харилцан ажиллагааг онолын хувьд бүрхэгдүү тодорхойлсноор практик дээр түүнийг зохион байгуулж хэрэгжүүлэх асуудал тодорхойгүй байдалтай

байна. Энэ нь байлдаан бүхэлдээ харилцан ажиллагаа гэсэн алдаатай ойлголтоос шалтгаалж байна.

Ийм учраас харилцан ажиллагааг нэгдүгээрт цэрэг бие биеэ харилцан дэмжих, хоёрдугаарт захирагдах харилцааны хувьд хоорондоо хамааралгүй боловч үүргээ хамтран биелүүлж байгаа ерөнхий үүргийг хэрэгжүүлэх ашиг сонирхолд өөрийн ажиллагааг зохицуулан цэгцлэх талаар хийх цэргийн удирдлагын байгууллагуудын үйл ажиллагаа талаас нь авч үзэх нь зүйтэй юм.

Дээр дурдсан бүх зүйлүүд практик ач холбогдолтой бөгөөд өөрийн харилцан ажиллагааг зохион байгуулах талаар одоогийн мөрдөж байгаа журамд шинжлэх ухааны үндэстэй өөрчлөлт хийх, түүнчлэн цэргийн удирдлагын байгууллагуудын үүргийг тодорхойлох үндэслэл болж болох юм.

Харилцан ажиллагааг зохион байгуулах гэдэг нь захирагч штаб болон удирдлагын бусад байгууллагуудаас захиргааны хувьд хоорондоо хамааралгүй боловч байлдаанд тодорхой үүргийг хамтран гүйцэтгэх цэргийн ажиллагааг зохицуулах талаар хэрэгжүүлж байгаа цогц арга хэмжээнүүд гэж ойлгож болно.

Харилцан ажиллагааг зохион байгуулах ажлын мөн чанар нь захирагчийн шийдвэрээр тогтоосон цэргийн ажиллагааны үндсэн дээр харилцан ажиллагч удирдлагын байгууллагуудын удирдлагын үүргүүдийг гүйцэтгэх тэдгээрийг үүрэг биелүүлэхэд бэлтгэх үйл ажиллагаанд оршино.

Энэ үед дараах зүйлүүдийг тодорхойлох нь чухал ач холбогдолтой. Үүнд:

-Байлдааны ямар үе шатанд, байлдааны ямар үүргийг биелүүлэх үед, байлдааны журмын ямар элементүүд буюу анги, салбаруудын хоорондоо харилцан ажиллагаатай байх.

-Ямар хэлбэрээр /ямар загвараар/ харилцан ажиллагааг хэрэгжүүлэх байлдааны явцад ерөнхий үүрэг гүйцэтгэх үед цэргийн ажиллагаа болон харилцан ажиллагч цэргийн удирдлагын байгууллагуудын хамтарсан ажил /харилцан мэдээлэл хийх, цагийн байдлын дагуу шийдвэр гаргах/ ямар журамтай байх.

-Операцийн бэлтгэлийн үе шатанд ямар арга хэмжээнүүдийг хэрэгжүүлэх эдгээр асуудлууд орно.

Харилцан ажиллагааны мөн чанар ба механизмыг зөв ойлгосноор харилцан ажиллагааг гурван загварт хуваан үзэж болох юм.

Нэгдүгээр загвар “Мэдээллийн загвар” энэ нь харилцан ажиллагч захирагч нар адил эрхтэйгээр харьцах бөгөөд тэдгээр нь хоорондоо сонирхож байгаа асуудлаараа мэдээлэл солилцон, өөрийн цэргийн ажиллагаанд бие даан шийдвэр гаргаж тэдгээрийн ажиллагааг зохицуулна.

Хоёрдугаар загвар “Зөвшилцөх загвар” энэ нь харилцан ажиллагч захирагч нар зөвхөн мэдээлэл солилцоод зогсохгүй өөрийн ашиг сонирхолд ямар нэгэн үйл ажиллагаа явуулах талаар хүсэлтээ илэрхийлэх /заавар өгөхгүйгээр/ буюу түүнчлэн хамтарсан арга хэмжээний төлөвлөгөөний санал гаргаж болно.

Энэ хувилбаруудыг хэрэглэснээр хамтын ажиллагаа нь ерөнхий

шийдэлд хүрэх бөгөөд харилцан ажиллагч захирагч нарын захирагдсан цэргийн байлдааны ажиллагаа зохицуулагдсан, эмх цэгцтэй, ахлах дарга нарын ямар ч оролцоогүйгээр явагдана.

Гуравдугаар загвар “нэлээд хатуу тушаах загвар” энэ нь харилцан ажиллагч захирагч нарын нэг нь ахлах даргын бүрэн эрхийн хэмжээнд шийдвэр гаргаж, тодорхой асуудлаар заавар өгөх бөгөөд энэ зааврыг тодорхой хүрээнд биелүүлнэ. Жишээлбэл энэ загвараар хориглох үед анги, салбаруудын хоорондох завсрыг халхлахад түүнчлэн дэмжигч хүч хэрэгслүүдтэй харилцан ажиллагааг зохион байгуулна.

Харилцан ажиллагааг зохион байгуулахад тухайн цагийн байдал болон гүйцэтгэх үүргийн шинж чанараас шалтгаалан дээр дурдсан загваруудын аль нэгийг сонгон авна. Хамгийн ерөнхий байдлаар ойлгоход харилцан ажиллагааг зохион байгуулах гэдэг нь өөрийгөө удирдах ажлыг /нарийн тогтоосон хязгаарлалтайгаар/ зохион байгуулах, өөрөөр хэлбэл цэргийн ажиллагааг эмх цэгцтэй зохицуулагдсан байдалтай болгох зорилгоор зарим үүргүүдийг хамтран биелүүлэх үед нэг нь нөгөөгийнхөө ажиллагааг удирдана гэж ойлгож болно. Харилцан ажиллагааг ахлах дарга зохион байгуулна. Гэхдээ байлдааны ажиллагааны туршлагаас үзэхэд харилцан ажиллагааг санаачилга гаргах журмаар зохион байгуулж байсан жишээ багагүй байдаг. Тодорхой цагийн байдалд ахлах даргын оролцоог хүлээлгүйгээр цэргийн харилцан ажиллагааг зохицуулах чадвартай өндөр түвшинд бэлтгэгдсэн захирагч, цэргийн удирдлагын байгууллагууд олон байдаг.

Системийн судалгааны байр сууринаас үзэхэд өөр, зохион байгуулах чадвар нь чухал ач холбогдолтой байх болно.

Харилцан ажиллагааг зохион байгуулахын тулд боловсруулдаг үндсэн баримт бичиг нь харилцан ажиллагааны төлөвлөгөө /хүснэгт төлөвлөгөө/ байх бөгөөд түүнд цэргийн үндсэн үүргүүд, дайсны ажиллагааны болзошгүй шинж төлөв, байлдааны үүрэг гүйцэтгэхэд оролцох хүчин хэрэгслүүд, тэдгээрийн ажиллах журам, удирдлагын дохионуудыг тусгана.

Байлдааны бэлтгэлийн туршлагаас үзэхэд захирагч тухайн байлдааны ажиллагааг энэ баримт бичгийн дагуу удирдаж байна.

Харилцан ажиллагааны төлөвлөгөөний агуулгад 'зөвхөн харилцан ажиллагааны асуудлууд биш, цэргийг удирдах асуудлууд орж байгаа бөгөөд бүхэлдээ харилцан ажиллагааны төлөвлөгөө нь удирдах төлөвлөгөө буюу хамтарсан ажиллагааны төлөвлөгөө болж байгаа юм. Тус төлөвлөгөөнд анхны өдрийн байлдааны удирдлагын график хавсралт болж ордог нь тодорхойлолтын зүйл биш. Ийнхүү харилцан ажиллагааг зохион байгуулахад боловсруулдаг үндсэн баримт бичгийн нэр нь агуулгатайгаа тохирохгүй байгаа нь бас л “харилцан ажиллагааны” тухай ойлголт, түүний хамрах хүрээг нарийн тодорхойлоогүйтэй холбоотой юм. Мөн түүнчлэн газар орны дүрслэл буюу байр зүйн зураг дээр харилцан ажиллагааг зохион байгуулах талаар хийдэг практик ажил нь хоёрдмол байдалтай харагдаж байна. Энэ арга хэмжээний агуулга нь жирийн харилцан ажиллагааг зохион

байгуулахаас эрс өргөн хүрээг хамаарна.

Практик ажлын явцад захирагдсан дарга нарынхаа үүрэг, түүнийг биелүүлэх журмын талаарх мэдлэгийг ойлгон үүрэг биелүүлэх аргын талаар нэгдсэн үзэл баримтлалыг боловсруулна. Хамгийн гол зорилго нь: -албан тушаалтнуудад байлдааны “бүрэн зургийг” нээж өгч ингэснээр тэдэнд үүрэг, байрыг тодорхой ойлгуулах боломж олгоно.

Практик ажиллагааны явцад хамгийн гол нь -байлдаанд оролцож байгаа цэргийн удирдлагын байгууллагууд өөрийн үүрэг, үүргээ биелүүлэх хугацаа, хөршүүдийн болон дэмжигч хүч хэрэгслүүдийн үүрэг, үүргээ биелүүлэх журмыг мэдсэн байх асуудал юм. Дээрх арга хэмжээний мөн чанар нь байлдааны ажиллагааг бүхэлд нь даган дадлага хийх /тоглолт хийх/ ажиллагаа бөгөөд байлдааны ажиллагаанд бүхэлд нь цэргийн ажиллагааг зохицуулах, удирдлагыг зохион байгуулах талаарх арга хэмжээнүүдийг авч үзнэ.

Ийм учраас харилцан ажиллагааны асуудлууд, практик ажлын зөвхөн нэг хэсэг болдог нь харагдаж байна.

Харилцан ажиллагааны асуудлуудыг тусгайд нь боловсруулах нь ашиггүй бөгөөд харин практик ажлын явцад байлдааны үүрэг нэг бүрээр, удирдлагын асуудалтай нэгэн зэрэг боловсруулах нь илүү үр дүнтэй байх бөгөөд эцэст нь хэлэхэд харилцан ажиллагааны агуулгыг судлахад түүнийг зохион байгуулж хэрэгжүүлэх урлагийг эзэмших нь орчин үеийн байлдааныг бэлтгэн явуулах онол, практикийн хамгийн тулгамдсан асуудлын нэг болж байна. Улсын хил хамгаалалтад харилцан ажиллагааг зохион байгуулахад онолын энэхүү үндэслэлийг баримтлах шаардлагатай билээ.

Харилцан ажиллагаа зохион байгуулах нь байлдааныг зохион байгуулах үеийн нэгэн хариуцлагатай шат мөн. Тэр нь байлдааны төрөл, цагийн байдлын нөхцөлөөс хамааран, байлдаан болгонд өөр өөр онцлогуудтай байна. Байлдааны үеийн харилцан ажиллагааны үндэс нь болох гэж байгаа байлдааны талаар бий болсон төсөөлөлд тулгуурлан, шийдвэр гаргах, цэргийн алба хаагч нэг бүрийн үүргийг тодорхойлох явцад бүрэлдэнэ. Дараа нь туршуулын явцад, байлдаанд оролцож байгаа цэргийн бүх алба хаагчдын чармайлтыг чухал үүргийг биелүүлэхэд чиглүүлэн зохицуулна.

Харилцан ажиллагаа зохион байгуулах үед тасгийн захирагч нь орон тооны ба хүч нэмэгдүүлсэн галын хэрэгслүүдийн хүчин чармайлтыг авсан байлдааны үүргийг амжилттай, хохирол эрсдэлгүй биелүүлэх зорилгод нэгтгэн зохицуулах, байлдаанд оролцох бүрэлдэхүүнд байлдааны үүрэг, түүнийг биелүүлэх журмыг нэг утга агуулгаар зөв ойлгуулах, тасралтгүй холбоо тогтоох, харилцан тусламж, дэмжлэг үзүүлэх, ялангуяа, бүх төрлийн галын дэмжлэгийг үүрэг, зааг, байраар нь зохицуулах, удирдлага, зарлан мэдээлэх, харилцан ажиллах дохио, тэдгээрээр ажиллах журмыг бие бүрэлдэхүүнд газар дээр нь тайлбарлан ойлгуулна.

Харилцан ажиллагаа нь бүх байлдааны явцад тасралтгүй байх ёстой. Алдагдсан тохиолдолд цаг алдалгүй түүнийг сэргээж, цагийн байдлын өөрчлөлттэй уялдуулан байнга тодотгож байвал зохино. Харилцан ажиллагааг

зохион байгуулах үндсэн арга нь газар орон дээр захирагч биечлэн зааж, заавар өгөх явдал юм.

Харин тийм боломжгүй үед газар орны дүрслэл, бүдүүвч, зураг дээр харилцан ажиллагааг зохион байгуулдаг. Орчин үед байлдааны ажиллагаа явагдах газар орон, объектын дуураймал талбай, объект, полигон байгуулан, тэдгээр дээр ажиллагааны өмнөх сургалт дадлага хийх, түүний явцад харилцан ажиллагааг зохион байгуулах нь элбэгшиж байна.

Ашигласан эх сурвалж:

1. Монгол Улсын Хилийн цэргийн штабуудын албаны заавар. Уб., 2006 он
2. Монгол Улсын Цэргийн дүрмүүд. Уб., 2008 он
3. Монгол Улсын ЗХЖШ, ХХЕГ-ын харилцан ажиллах төлөвлөгөө
4. Ерөнхий зориулалтын цэргийн анги, салбарыг Улсын хил хамгаалалтад ашиглах журам

ДЭЛХИЙН УЛС ОРНУУДЫН УЛСЫН ХИЛ ХАМГААЛАЛТАД ГАРЧ БУЙ ШИНЭ СОРИЛТ

Түвшинсайхан Баяр-Эрдэнэ*

Дотоод хэргийн их сургуулийн Хилийн албаны сургуулийн Инженер техникийн тэнхимийн профессор, Хил судлалын докторант, хошууч

**хариуцлагатай зохиогч: Bayarerdene.t@uia.gov.mn*

Хураангуй: Орчин үеийн олон улсын харилцааны тогтолцоонд улсын хил хамгаалалт нь зөвхөн цэрэг-стратегийн асуудал бус, улс төр, эдийн засаг, нийгэм, технологийн олон хүчин зүйлсийн огтлолцолд орших цогц ойлголт болон хувьсаж байна. Энэхүү өгүүлэлд дэлхийн улс орнуудын хил хамгаалалтад тулгарч буй сорилтуудыг ангилан авч үзэж, тэдгээрийн шинж чанар, нөлөөлөх хүчин зүйлсийг задлан шинжилсэн болно. Судалгааны үр дүнд уламжлалт болон уламжлалт бус аюул занал, хил дамнасан гэмт хэрэг, хууль бус шилжилт хөдөлгөөн, терроризм, технологийн хөгжил, уур амьсгалын өөрчлөлт зэрэг нь хил хамгаалалтын тогтолцоонд цогц нөлөө үзүүлж буй нь харагдаж байна. Мөн эдгээр сорилтуудаас улбаатай шинэ нэр томъёонууд бий болжээ. Иймд төрийн хилийн бодлого нь олон улсын хамтын ажиллагаа, технологийн дэвшил, хүний эрхийн зохистой тэнцвэрт тулгуурлах шаардлагатай гэж дүгнэв.

Түлхүүр үгс: улсын хил, хил хамгаалалт, аюулгүй байдал, шилжилт хөдөлгөөн, технологи, терроризм

ОРШИЛ

Улсын хил нь тухайн улсын тусгаар тогтнол, нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдлын илэрхийлэл бөгөөд түүний халдашгүй дархан байдлыг хангах үйл ажиллагаа нь үндэсний аюулгүй байдлын салшгүй хэсэг юм. Гэвч ХХI зууны даяаршил, мэдээллийн эрин, геополитикийн өөрчлөлтүүд нь хил хамгаалалтын уламжлалт ойлголтыг өөрчилж, илүү өргөн хүрээтэй, олон талт асуудал болгон хувиргасан байна.

Өнөөдөр улс орнуудын өмнө тулгарч буй хил хамгаалалтын сорилтууд нь зөвхөн зэвсэгт заналхийлэл бус, хил дамнасан гэмт хэрэг, хууль бус шилжилт хөдөлгөөн, терроризм, кибер аюул, уур амьсгалын өөрчлөлт зэрэг олон хүчин зүйлсээр тодорхойлогдож байна.

ҮНДСЭН ХЭСЭГ

Дэлхий дахинд өрнөж буй цэрэг-улс төр, нийгэм-эдийн засгийн нөхцөл байдлаас шалтгаалан улс орнуудын хилийн халдашгүй дархан байдлыг хангах, хил хамгаалах урлаг нь хувьсан өөрчлөгдөж, шинэ сорилтуудын өмнө тулгараад байна. Үүнд:

1. Уламжлалт аюул, занал

Улсын хил хамгаалах, аюулгүй байдлыг хангах салбарт уламжлалт аюул занал бүрэн арилсангүй. Хилийн маргаан, нутаг дэвсгэрийн зөрчил, зэвсэгт мөргөлдөөн нь өнөөг хүртэл зарим бүс нутагт хурц хэвээр байна.

Жишээлбэл, Энэтхэг–Пакистаны Кашемирийн бүс нутаг, Өмнөд Хятадын тэнгисийн маргаан зэрэг нь хил хамгаалалтад цэрэг-улс төрийн хүчин зүйлс чухал хэвээр байгааг харуулж байна.

Ийм нөхцөлд хил хамгаалалт нь зөвхөн хяналт, хамгаалалтын асуудал бус, стратегийн сөргөлдөөний нэг хэсэг болж байна.

2. Хил дамнасан гэмт хэрэг

Даяаршлын нөлөөгөөр хил дамнасан гэмт хэрэг эрчимтэй өсөж, илүү нарийн зохион байгуулалттай болж байна. Үүнд: Хар тамхины хууль бус эргэлт, хүн худалдаалах гэмт хэрэг, зэвсгийн наймаа, контрабанд зэрэг орж байна.

Эдгээр нь хилийн аюулгүй байдлыг хангах үйл ажиллагаа нь хил хамгаалах байгууллагын дангаар гүйцэтгэх үүрэг биш төрийн цэргийн болон хууль сахиулах байгууллагуудын хамтын ажиллагаанд тулгуурласан нэгдмэл тогтолцоо болгох шаардлагыг бий болгож байна.

3. Хууль бус шилжилт, хөдөлгөөн ба дүрвэгсэд

Олон улсын түвшинд шилжилт хөдөлгөөн нэмэгдэж байгаа нь хил хамгаалалтын томоохон сорилт болж байна. Дайн, ядуурал, улс төрийн тогтворгүй байдал, уур амьсгалын өөрчлөлт зэрэг нь хүмүүсийг дүрвэхэд хүргэж байна.

Энэ нөхцөлд улс орнууд дараах асуудалтай тулгарч байна. Үүнд:

- Хүний эрхийг хамгаалах;
- Үндэсний аюулгүй байдлыг хангах;

- Нийгэм, эдийн засагт ирэх хүндрэлийг зохицуулах.

4. Терроризм ба аюулгүй байдлын шинэ хэлбэр

Олон улсын терроризм нь хил хамгаалалтын шинэ төрлийн заналхийлэл болж байна. Террорист бүлэглэлүүд хил дамнан үйл ажиллагаа явуулж, сул хяналттай бүс нутгийг ашиглах хандлагатай байна.

Иймд хил хамгаалалтад:

- Тагнуулын мэдээлэл солилцох;
- Биометрийн хяналт;
- Олон улсын хамтын ажиллагаа чухал үүрэгтэй болж

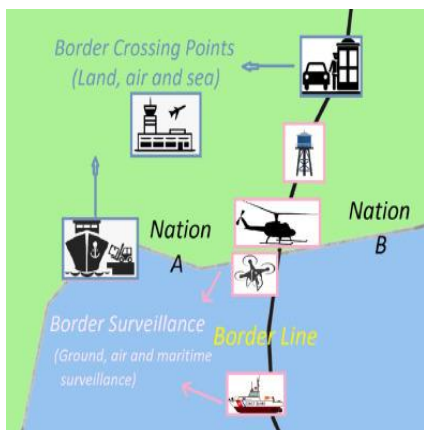
байна.

5. Технологийн хөгжил ба кибер аюул

Орчин үеийн хил хамгаалалт нь технологид суурилах чиг хандлагатай болж байна. Үүнд:

- Хиймэл дагуул;
- Дрон;
- Биометрийн систем;
- Хиймэл оюун;

Гэвч эдгээр технологи нь кибер халдлагад өртөх эрсдэлтэй бөгөөд мэдээллийн аюулгүй байдлын асуудлыг дагуулж байна.

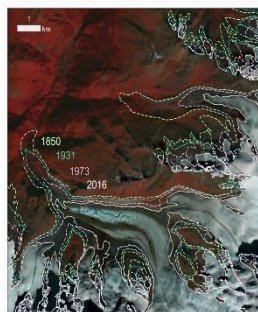
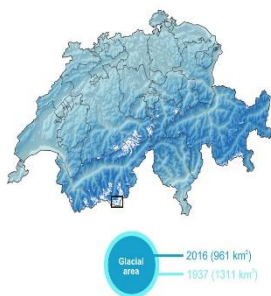

6. Уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөө

Уур амьсгалын өөрчлөлт нь хил хамгаалалтад шууд болон шууд бус нөлөө үзүүлж байна. Үүнд:

- Байгалийн гамшиг;
- Усны нөөцийн хомсдол;
- Хил орчмын экосистемийн өөрчлөлт;

Эдгээр нь хүн амын шилжилт хөдөлгөөний урсгалыг нэмэгдүүлэх хандлагатай.

7. Даяаршил ба эдийн засгийн хүчин зүйлс

Дэлхийн эдийн засгийн интеграци нь хил хамгаалалтад хоёр талт нөлөө үзүүлж байна. Нэг талаас худалдаа, тээвэр, аялал жуулчлал нэмэгдэж байгаа бол нөгөө талаас хяналтын ачаалал нэмэгдэж байна.

Иймд улс орнууд “нээлттэй хил” ба “аюулгүй хил”-ийн хооронд тэнцвэр олох шаардлагатай болж байна.

Эдгээр сорилтуудаас үүдэн аюулгүй байдал, хил судлалын шинжлэх ухаанд шинэ ойлголт, нэр томъёонууд бий болж байна. Тухайлбал:

Smart Border (Ухаалаг хил)-Технологид суурилсан, автоматжуулсан, өгөгдөлд тулгуурласан хил хамгаалалтын системийг хэлнэ. Үүнд биометр, хиймэл оюу (AI), их өгөгдөл (big data) зэрэг орж байна.

Border Governance (Хилийн засаглал)- Олон Улсын Шилжилт Хөдөлгөөний Байгууллага ((International Organization for Migration) хилээр

гарах шилжилт хөдөлгөөний менежмент, хууль бус шилжилт хөдөлгөөнөөс урьдчилан сэргийлэх, хил дамнасан гэмт хэргийн сүлжээтэй тэмцэх, цагаачдын эрхийг хамгаалахад чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. (International Organization for Migration, n.d.)

Hybrid Threat (холимог аюул) - мэдээллийн дайн, кибер халдлага, эдийн засгийн хориг зэрэг заналхийллүүд багтана.

Gray Zone (Саарал бүс) - Цэргийн бус, гэхдээ нөлөөллийн шинж чанартай үйл ажиллагааны хүрээг тодорхойлох цэргийн нэр томъёо юм. Энэ стратегийн хүрээнд дүрэм журам, мөрийн хөтөлбөрийн дагуу зөөлөн ба хатуу хүчийг хослуулан хэрэгжүүлдэг. Үүний зорилго нь шууд зэвсэгт мөргөлдөөнөөс зайлсхийх бөгөөд илүү хөнгөн аргаар нөлөөлөл үзүүлэхэд оршдог. (CGTN, 2024)

Transnational Threat (Хил дамнасан занал) – Хилийн халдашгүй дархан байдал, аюулгүй байдалд тулгарч буй хамгийн том сорилтуудын нэг бөгөөд нэг улсын нутаг дэвсгэр дээр үйлдэгдсэн ч улсын хил хязгаарыг давж, бүхэл бүтэн бүс нутаг, эцэст нь олон улсад нөлөөлдөг гэмт хэрэг юм. Үүнд: Терроризм, хил дамнасан гэмт хэрэг, кибер халдлага зэрэг орно.

Digital Border / e-Border (Дижитал хил) - Цахим хил (digital border) нь орчин үеийн олон улсын харилцаанд үүссэн, газарзүйн хилээс чанарын хувьд ялгаатай шинэ төрлийн аюулгүй байдлын орон зайг илэрхийлж байна. Судлаачдын үзэж байгаагаар энэхүү ойлголт нь мэдээллийн урсгалын эрчим, кибер аюулын өсөлт, **дижитал бүрэн эрх (digital sovereignty)**-ийн эрэл хайгуулын дүнд бүрэлдэн тогтжээ.

Тухайлбал, НҮБ-ын Худалдаа ба Хөгжлийн асуудлаарх Бага хурал (United Nations Conference on Trade and Development)-ын мэдээллээр дэлхий дахинд хил дамнасан өгөгдлийн урсгал 2010 оноос хойш хэд дахин өсөж, 2020 он гэхэд 40 дахин нэмэгдсэн нь мэдээллийн глобал урсгал эрчимжсэнийг илтгэж байна. Гэсэн хэдий ч энэ өсөлттэй зэрэгцэн улс орнуудын зүгээс мэдээллийн орон зайд хяналт тогтоох бодлого эрчимжиж, тухайлбал Эдийн Засгийн Хамтын Ажиллагаа ба Хөгжлийн Байгууллага (Organisation for Economic Co-operation and Development)-ын 2020 оны судалгаагаар гишүүн орнуудын 40 гаруй хувьд өгөгдлийн зохицуулалт хэрэгжиж байгаа нь цахим хил бодитой хэрэгжиж эхэлснийг нотолж байна. Мөн практик түвшинд цахим хил нь дараах бодит жишээнүүдээр илэрч байна. Үүнд, БНХАУ-ын “Их галт хана” (Great Firewall) систем нь интернэтийн контент, платформ, өгөгдлийн урсгалыг үндэсний хэмжээнд хянах цогц механизм болж хөгжсөн бол Европын Холбоо нь GDPR журмаар дамжуулан хувийн мэдээллийн хамгаалалт, өгөгдлийн урсгалд хяналт тогтоож байна. Үүнээс гадна зарим улс төрийн хямралын үед интернэтийг түр хугацаанд хаах (жишээлбэл, Иран 2019, Казахстан 2022) арга хэмжээ авч байгаа нь цахим хил нь зөвхөн онолын ойлголт бус, бодит бодлогын хэрэгсэл болсныг харуулж байна. (Е.С. Зиновьева, 2022)

ДҮГНЭЛТ

Дэлхийн улс орнуудын хил хамгаалалт нь орчин үед уламжлалт газарзүйн ойлголтоос давж, олон талт, нийлмэл шинжтэй аюулгүй байдлын тогтолцоо болон хувьсаж байна. Геополитикийн зөрчил, хил дамнасан гэмт хэрэг, хууль бус шилжилт хөдөлгөөн, терроризм, уур амьсгалын өөрчлөлт, технологийн хөгжил зэрэг олон хүчин зүйлсийн огтлолцол нь хил хамгаалалтыг илүү төвөгтэй, динамик шинжтэй болгож байна.

Үүний зэрэгцээ эдгээр эрсдэлтэй нүүр тулж буй улс орнууд нь хил хамгаалалтын бодлогодоо “хилийг хамгаалах” уламжлалт хандлагаас “эрсдэлийг удирдах, урсгалыг зохицуулах” чиглэлд шилжиж, ухаалаг хил, нэгдсэн хил хамгаалалт, эрсдэлд суурилсан хандлага зэрэг шинэ үзэл баримтлал төлөвшүүлж байна. Мөн хил нь зөвхөн газарзүйн шугам бус, мэдээлэл, технологийн орон зайд тэлж, цахим хил гэх шинэ хэлбэр бий болж байгаа гэж зарим судлаачид үзэж байна.

Ийм нөхцөлд хил хамгаалалтын үр нөлөө нь дан ганц байгууллагаас хамаарахгүй болж, харин олон байгууллагын уялдаа, олон улсын хамтын ажиллагаа, технологийн дэвшил, мэргэшсэн хүний нөөц зэрэг хүчин зүйлсийн нэгдэлд тулгуурлах болж байна. Иймд цаашид хил хамгаалалтын бодлого нь уян хатан, шинжлэх ухаанд суурилсан, технологид тулгуурласан, хүний эрх ба аюулгүй байдлын тэнцвэрийг хангах чиглэлд хөгжих чиг хандлагатай байна.

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ

- CGTN. (2024 оны 12 26). CGTN.
<https://mongol.cri.cn/2024/12/26/ARTI1735218361786453>-ээс Гаргасан
International Organization for Migration. (огноо байхгүй). *ИОМ*.
<https://www.iom.int/border-governance>-ээс Гаргасан
Е.С. Зиновьева. (2022). ФОРМИРОВАНИЕ ЦИФРОВЫХ ГРАНИЦ И ИНФОРМАЦИОННАЯ ГЛОБАЛИЗАЦИЯ: АНАЛИЗ С ПОЗИЦИЙ КРИТИЧЕСКОЙ ГЕОГРАФИИ. *Polis. Political Studies*(2), 8-21.
<https://doi.org/10.17976/jpps/2022.02.02>
Andreas, P. (2013). *Smuggler nation: How illicit trade made America*. Oxford University Press.
Bigo, D. (2014). The (in)securitization practices of border control. *Security Dialogue*, 45(3), 209–225.
Castles, S., de Haas, H., & Miller, M. (2020). *The age of migration* (6th ed.). Guilford Press.
Drezner, D. W. (2004). The global governance of the Internet: Bringing the state back in. *Political Science Quarterly*, 119(3), 477–498.
Dunn Cavelt, M. (2013). From cyber threats to political security. *International Studies Review*, 15(1), 105–122.
Eriksson, J., & Giacomello, G. (2009). Who controls the Internet? *International Studies Review*, 11(1), 205–230.
Farrell, H. (2012). The consequences of the Internet for politics. *Annual Review of Political Science*, 15, 35–52.
Lambach, D. (2020). The territorialization of cyberspace. *International Studies Review*, 22(3), 482–506.
Mueller, M. L. (2010). *Networks and states: The global politics of Internet governance*. MIT Press.
Mueller, M. L. (2020). Against sovereignty in cyberspace. *International Studies Review*, 22(4), 779–801.
Rosenau, J. N. (1997). *Along the domestic-foreign frontier*. Cambridge University Press.
United Nations. (2022). *World migration report 2022*. International Organization for Migration.
United Nations Conference on Trade and Development. (2021). *Digital economy report 2021*.
Organisation for Economic Co-operation and Development. (2020). *Digital economy outlook 2020*.
European Commission. (2021). *Smart borders package*.
Кучерявый, М. М. (2015). Государственная политика информационного суверенитета.
Стрельцов, А. А. (2017). Суверенитет и юрисдикция в информационной сфере.

УУЛАРХАГ БҮСИЙН ХИЛИЙН ЦЭРГИЙН САЛБАРЫН ХИЛ ХАМГААЛАЛТАД ГАЗАР ОРНЫ ОНЦЛОГТ ТОХИРСОН АРГА ТАКТИКИЙГ НЭВТРҮҮЛЭХ БОЛОМЖ

А.Энхзориг

ДХИС-ийн магистрант, Хилийн цэргийн 0165 дугаар анги, Хилийн төлөөлөгчийн ахлах офицер, ахмад

**хариуцлагатай зохиогч: A.zorigoo0216@gmail.com*

Хураангуй: Дэлхийн байгаль хамгаалах сан (WWF)-гаас зарласан дэлхийн 200 эко бүс нутгийн нэг нь Алтай-Соёны уулархаг нутаг юм. Тухайн бүс нутгийн биологийн төрөл зүйл, байгаль орчныг хамгаалах, нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийг хангах чиглэлээр томоохон төслүүдийг Дэлхийн байгаль хамгаалах сангаас хэрэгжүүлж байна. Алтай-Соёны их уулсын Алтайн нурууны өмнөд төгсгөл нь манай улсын нутагт байрлах Монгол Алтайн нуруу болно. Алтай-Соёны уулын бүсэд хамрах хэсэг нь эрс тэс уур амьсгалтай, гол, горхинуудын сүлжээ харьцангуй сайн, олон жилийн цэвдэг чулуулаг, уур амьсгалын үргэлжлэл бөгөөд бусад уул нуруудыг бодвол нийтдээ өндөр өргөгдсөн байдгаараа онцлогтой. (сан, Дэлхийн байгаль хамгаалах сан (WWF)-гийн Монгол дахь хөтөлбөрийн газар 2025)

Энэхүү судалгаа нь уулархаг, хүйтэн бүс нутгийн газарзүйн онцлог, цаг уурын нөхцөлийн онцлог тэдгээр нь хил хамгаалалтад хэрхэн нөлөөлөхийг авч үзэж, хилчдийн дээрх нөхцөлд үүрэг гүйцэтгэх чадвар бэлтгэлжилтийг нэмэгдүүлэх боломжийг судлах зорилготой. Түүхэн уламжлалаас үзэхэд, уулын бүсэд хил хамгаалалтыг зохион байгуулахад хамгийн хүндрэлтэй байдаг нь сүүлийн 20 жилийн хилийн зөрчлийн судалгаанаас харагдаж байна. Хил хамгаалалт зохион байгуулахад газар орны нөхцөлд дасан зохицсон сургалт, тусгай хэрэгсэл, техник, технологийн шинэчлэлт зайлшгүй шаардлагатай байдаг. Дэлхийн газар нутгийн маргаантай буюу тогтворгүй 20 улсын 16 улс нь 2438 метрээс дээш өндөрт байрладаг бөгөөд эдгээр бүс нутагт улс хоорондын мөргөлдөөн, терроризм, зохион байгуулалттай гэмт хэрэг зэрэг томоохон аюул давамгайлж, эсрэг талууд газар нутгийн давуу талыг ашиглан орчин үеийн технологийг хилийн болон хил орчмын дэглэмийн зөрчлийг бууруулах боломжтойг олон орны туршлага харуулдаг. Иймд хил хамгаалах байгууллагын уулын бүсэд тохирсон сургалт, техник, технологийн хангамжийг бодит нөхцөлд суурилсан байдлаар боловсруулах шаардлагатай гэж үзэж байна.

Түлхүүр үг: хил хамгаалалт, уулархаг бүс, байгаль цаг уур, сургалт

Удиртгал

Монгол Улсын 8252.6 км газар нутгийн нэгээхэн хэсэгт хамрагдах уулархаг бүсэд Баян-Өлгий, Увс, Ховд аймгийн нутагт байрлах хилийн цэргийн ангийн хүч хэрэгслээр улсын хил хамгаалалтыг зохион байгуулж байна. Эдгээр хилийн цэргийн ангиудын нь Монгол Улсын нийт хилийн хэсгийн 20,6 хувийг эзлэх боловч хилийн цагийн байдлын өрнөлт, хамгаалж буй хэсгийн физик газар зүйн онцлогоос шалтгаалж Хил хамгаалалтын нягтрал, онцлог, хүч

хэрэгсэл, тэдгээрийн боломж уур амьсгалаас харилцан адилгүй байна. (Ж.Өвгөнбүргэд 2012)

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн “Төр нь үндэсний аюулгүй байдал, аж ахуйн хэвшил, хүн амын нийгмийн хөгжлийг хангах зорилгод нийцүүлэн эдийн засгийг зохицуулна” гэсэн заалтыг үндэслэл болгон боловсруулсан “Монгол Улсын Бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал”-д Монгол Улсыг бүсчлэн хөгжүүлэх арга замыг боловсруулж, бүсчлэлээр дамжуулан нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн тэнцвэрийг хангах төрийн байгуулалт, эдийн засаг, нийгэм соёл, хүн амын нутагшилт, хот байгуулалт, гадаад хамтын ажиллагааны таатай Бүсчилсэн юм. орчныг бүрдүүлэх үндсийг тодорхойлсон хөгжлийн үзэл баримтлалын зорилго, зорилтыг хангах үндсэн арга зам нь Монгол Улсад эдийн засгийн бүсчлэл тогтоож, түүгээр бүс нутаг, хот, хөдөөгийн хөгжлийн харьцангуй бие даасан цогцолборуудыг бүрдүүлэх явдал мөн. Бие даасан тогтолцоонд суурилсан байдаг. Уулархаг бүсийн улсын хилийн шугамын явалт нь ихэнх хэсгүүдэд усны хагалбараар уул, нурууны оройгоор тогтоогдсон тул хилийн шугам, багана тэмдгийг шалгахад ихээхэн хүндрэлийг үзүүлнэ. Хил хамгаалалтад тээврийн болон илрүүлэлтийн техник хэрэгсэл ашиглах, хяналт зохиох, хилийн эрэл явуулах, хүч хэрэгслийг шилжүүлэн байрлуулах, орон нутгийн байгууллагуудтай холбоо барих, харилцан мэдээлэл солилцох боломж ихэнх хэсгүүдэд хязгаарлагдмал. Өвлийн улиралд цасан шуурга олон жилийн дунджаар 6-7 удаа тохиолдох бөгөөд үүний дотор:

- 11-15 м/с хүчтэй шуурга 10 хувь;
- 6-10 м/с 20 хувь;
- 2-5 м/с 70 хувийн магадлалтай байдаг

Цасан бүрхүүл нь өвлийн улиралд цас унасны улмаас тогтсон цас, мөсөн давхарга юм. Газрын гадарга дээр бүрхүүлийн нягт өвөл бага, хавар их байдаг. Учир нь өвлийн цагт цасан бүрхүүл дээрх агаар хүчтэй хөрдөг бол хавар агаарын ихэнх дулаан цасан бүрхүүл хайлахад зарцуулагдана. Уулархаг бүсэд өвлийн улиралд цаг агаарын эсрэг циклоны нөхцөл ноёлох учраас жилийн хүйтэн улиралд хур тунадас бага /10-15 хувь/ унадаг зүй тогтолтой. Харин цас их орсон газрын бүрхүүл гадаргын цацрагийн баланс сөрөг байх ба уулархаг бүс нутагт 6, 8 дугаар сард ч цас орох тохиолдол элбэг байна. Тус бүс нутагт цасан бүрхүүл 10 дугаар сарын дунд үеэс тогтож 4 дүгээр сарын эцсээр ханзардаг. Иймд цасан бүрхүүл 200 хоног түүнээс ч удаан хугацаагаар байх боломжтой нь судалгаанаас харагдаж байна.

ҮНДСЭН ХЭСЭГ

1. Уулархаг бүсийн хилийн цэргийн салбарын хил хамгаалалтад газар орны онцлогт тохирсон арга тактикийг нэвтрүүлэх боломж

Евро-Азийн эх газрыг дамнан орших нурууд нь манай оронд Увс, Говь-Алтай аймгийн баруун хэсгийг Ховд аймгийн ихэнх, Баян-Өлгий аймгийн нутгийг бүхлээр нь тус тус хамарна. Монгол Алтайн нуруу далайн түвшнээс дээш дунджаар 2300 метрт өргөгдөж улсын хилийн дагуу оршино. Үүнээс Монгол Алтайн нурууны хамгийн өндөр оргил болох Хүйтэн уул /4374м/, Цаст уул /4193 м/, Таван Богд /4082м/, Мөнххайрхан /4204 м/ зэрэг 4000- аас дээш

өргөгдсөн өндөр уулс юм. Эдгээр өндөр уулс, нутаг дэвсгэрийн хойноосоо урагшаа 1200 км үргэлжлэх байгалийн цогцолбор газрын шинж төрх нь он удаан жилийн турш хувьсан өөрчлөгдөж буйтай холбоотой өргөргийн хэд хэдэн бүс орших боломжтой. Байгалийн бүс нь гадаргын бүслүүрийн хүрээнд буюу хуурай газрын байгалийн цогцолбор газар гэж ялган авч үзэж буй физик газар зүйн ангиллын дээд нэгж, бүслүүр нь өндөр ууланд үүсдэг уулын бэлээс орой хүртэл байгалийн нөхцөл, төрх байдал солигдох зүй тогтлыг тус тус хэлнэ. Монгол орон өргөн уудам нутагтай, уул нуруу, хотгор гүдгэр гадаргатай, эх газрын эрс тэс уур амьсгалтай учраас байгалийн 2 бүслүүр, 4 бүсэд оршдог.

Монгол орны нутгийн дийлэнх хэсгээр ялзмаг хөрстэй, уулын хэсэгтээ цэвдэгтэй, говийн хэсгийн хөрсний хувьд нь 50 хувь нь говийн бор хөрстэй. Үүнийгээ дагаад ургамлын хувьд цөлөрхөг хээрийн, цөлийн гэж хуваагддаг. Уулын хэсгээрээ өвөлдөө -40 хэм хүртэл хүйтэрч, зундаа 40 хэм хүртэл хоёр бүсэд халдаг. Хур тунадас жилдээ 250-350 мм орчим унадаг. (Ж.Өвгөнбүргэд 2012)

Дээрх онцлогуудаас хамаарч байгалийн бартаа, саад нь хилийн хэсгүүдэд харилцан адилгүйгээр оршиж, хил хамгаалах үйл ажиллагаанд чухал нөлөөллүүдийг үзүүлж байдаг. Тактик шинжээр нь байгалийн бартаа, саадыг үзүүлж буй нөлөөллөөр нь их бартаатай, дунд зэргийн бартаатай, сулавтар буюу бага бартаатай гэж гурав ангилж авч үздэг бөгөөд өөр өөрийн онцлогуудтай байдаг. Цаг агаарын эрс тэс өөрчлөлт газар орны бартаа, саад нь хилийн манаанд дараах нөлөөллийг үзүүлнэ.

Хилийн манаа уул хадан дунд хөдөлгөөн үйлдэхэд 10°-ын өнцөг бүхий налууд 2-3 км/цаг, 20° хүртэл бол 1-1,5 км/цаг, түүнээс дээш налуу бүхий уулын ар, энгэрт 1 км/цаг хурдтай явах нөхцөл үүснэ. Газар орныг баримжаалах зай бодит байдлаас 1,5-2 дахин буурна;

Эгц хадан хясаа, хавцал, гүнзгий жалга, өндөр оргил бүхий уул нуруу, хөтөл даваатай хэсэгт цэргийн хяналт тогтмол явуулах боломж эрс багасна. Дулааны улиралд уулын цас мөс хайлж, бороо их орсноос голын урсгал ширүүсэж, гатлахад хүндрэлтэй болж, газрын хөрсийг эвдэж, халтиргаа нуранги үүсэх, үерлэх, аянга буух, манан татсанаас хилийн манааны үүрэг гүйцэтгэлд хүндрэл учруулна;

Хүйтний улиралд цас ихээр унах, байнга шуурснаас гуу жалга цасаар дүүрэх, хад асга, эрэг дээр цас өнгийн тогтсоноос нуралт болж халтиргаа гулгаа үүснэ;

Холын зайд ажиглалт хийх, Хил зөрчигчийг мөрдөх, байршлыг тогтоох боломж хязгаарлагдмал ба гэмт этгээдүүдийн зүгээс отолт хийх, зэвсэгт эсэргүүцэлд өртөх магадлал өндөр;

Эрэл хайгуул явуулах, газар оронд үзлэг шалгалт хийхэд тухайн орон нутгийн иргэдийг газарчнаар оролцуулах, үүний зэрэгцээ уул хаданд явж сурсан агт уналга, бусад зүтгэх хүч, тусгай зориулалтын хэрэгслүүд шаардлагатай болно. Уулархаг бүсийн хилийн цэргийн ангийн хяналтын нэгдсэн төлөвлөгөөнөөс үзэхэд хилийн цэргийн ангийн хариуцсан хэсгийн дөнгөж 43,2-58,9 хувь нь хяналтад хамрагдах боломжтой бөгөөд өвлийн

улиралд 2-3 дахин буурах төлөвтэй. Хүйтэн сэрүүний улирал нь хил хамгаалалтад үзүүлэх эерэг нөлөөлөл:

Хил зөрчигчид нь уулын ам, хөндий, давааг ашигладаг тул хилийн зөрчил гарч болзошгүй чиглэлийг тогтооход дөхөмтэй бөгөөд тухайн хэсэгт цасан зурвас тогтсоноос ул мөрийг хянах боломжтой;

Цас их унаж, уулын даваа, гүвээ, зам харгуй хаагдаж, хоёр талаас хөдөлгөөн ажиллагаа үйлдэх боломжгүй болсноор цагийн байдлын өрнөлт багасаж, хил хамгаалалтыг салбаруудын цөөн тооны хүчээр зохион байгуулах нөхцөл бүрддэг;

Газар оронд үзлэг шалгалт хийх боломж хомс боловч хүн, мал, амьтны хөдөлгөөнийг илрүүлэх зорилгоор уулын ам, даваа гүвээ, хавцлыг хяналтад авах, ашигтай байрлал эзэлж отох, бүслэн хаах, төрөл бүрийн саад хаалтыг байгуулах боломжтой;

Хилчдийн хилд үүрэг гүйцэтгэх ачаалал хөнгөрч, бүх шатны хичээл сургууль, дадлага нормативыг нэгдсэн журмаар Зохион байгуулах боломж бүрдэнэ;

Хянах манааны өндөрлөгүүдээс гэгээтэй цагт хяналт зохион байгуулж, үйлдэл хөдөлгөөнийг илрүүлэх, шийдвэрлэхэд таатай нөлөө үзүүлнэ.

Уулархаг бүсэд хамрагддаг хилийн цэргийн салбарууд улсын хилийн дагуу үүрэг гүйцэтгэхэд автомашин, техник хэрэгсэл ашиглах боломжгүй.

Уулархаг бүсэд цаг агаар огцом, тогтворгүй шинжтэй бөгөөд энэ нь хангалт зохион байгуулах, хөдөлгөөн үйлдэх, орчны аюулгүй байдалд ноцтой саад болдог. Жишээлбэл:

Цасан шуурга, үер, шавар, нуранги зэрэг нь газар орны нөхцөлд хүнд нөлөө үзүүлдэг.

Зарим бүсэд нэгэн зэрэг хэд хэдэн төрлийн уур амьсгал, экосистем оршдог нь тактикийн хувьд хүндрэл үүсгэнэ.

Тэгш бус гадаргуу, эгц налуу, хадан цохио, гүн хавцал нь явган болон механикжсан нэгжүүдийн маневрт нөлөөлдөг.

Уулын бүсийн ашиглалтын ангилал

Хөндий, голын сав газар, холбооны шугамын дагуу орших энэхүү бүс нь хуягт болон явган ангийн хамтарсан ажиллагаа явуулах боломжтой боловч маневрын талбай хязгаарлагдмал. Амин чухал ТТГ (тактикийн түвшний газрын) ихэнх нь зам, жим, хурдны шугам дагуу оршдог.

Уулын оргил хэсэг, ноёрхол бүхий өндөрлөгт байрлах бөгөөд хамгийн төвөгтэй маневрын орчин юм. Гэсэн хэдий ч ахисан түвшний уулын бэлтгэлтэй нэгжүүд энэ бүсэд байрлаж, дайсны ар тал, жигүүрт нэвтрэх, командлалын цэгүүд, логистикийн байгууламжуудыг устгах зэрэг өндөр үр ашиг бүхий ажиллагаа гүйцэтгэж чадна.

Хүйтэн бүс нутаг нь жилийн турш хасах температур давамгайлж, цас ихээр унадаг, мөсөн бүрхүүл тогтдог, хатуу нөхцөл бүхий орчин бөгөөд дэлхийн хуурай газрын дөрөвний нэгийг хамардаг.

Нойтон хүйтэн (Цельсийн +4—7°C)

Хуурай хүйтэн (−7—20°C)

Хүчтэй хүйтэн (-20 — -32°C)

Хэт хүйтэн (-32 — -40°C) (Б.Мөнгөнбагана 2025)

Аюултай хүйтэн (-40°C ба түүнээс доош) Нойтон хүйтэн нөхцөл нь амьдрах, үйл ажиллагаа явуулахад хамгийн хүнд бөгөөд хувцас, техник хэрэгсэл тасралтгүй чийгт автдаг. Ус нь дулааныг агаараас 25 дахин хурдан дамжуулдаг тул хүний биеийн үндсэн температур хэтэрхий хурдан буурч, даарч осгох, хөлдөх, тоног төхөөрөмжийн эвдрэл зэрэг ноцтой эрсдэл үүсдэг. Харин хуурай хүйтэн нь чийг бага, гадаргуу тогтвортой байдгаараа харьцангуй амьдрах орчинд хөнгөнд тооцогддог.

ДҮГНЭЛТ

Хил хамгаалалтад уналга, тээврийн хэрэгсэл ашиглах боломж хязгаарлагдмал, цаг агаарын огцом өөрчлөлттэй үед төөрөх, осгох, цасны нурангид өртөх аюултай;

Орон нутагт байрлах харилцан ажиллагаатай байгууллагатай хамтран ажиллах, шаардлагатай үед тэдний хүч хэрэгслийг татан авах боломж хязгаарлагдмал;

Хүч хэрэгслийг шилжүүлэн байрлуулах, бүлэглэх, маневр үйлдэхэд төвөгтэй бөгөөд цагийн байдал хурцадсан үед эрэл зохион байгуулахад хүндрэлтэй;

Цасан шуурганы нөлөөгөөр зам хаагдаж халтиргаа гулгаа үүссэнээс өөрчлөгдөнө; манааны Хилийн үүрэг гүйцэтгэх хугацаа, замнал.

Хилийн эмнэлгийн хүндрэлтэй; хилийн цэргийн салбар харуулд хангалт, эмнэлгийн үйлчилгээ авахад хүндрэлтэй.

Нэг цэгээс хяналтад хамрагдах хэсэг багасна;

Өндөр уул нь 25 хэмээс эгц уулын хажуу, нуруу, хяруудаас бүрдсэн байх бөгөөд 2500-3000 метрээс дээш мөнх цас, мөсөөр хучмал байхаас гадна уулын хавцлууд цасаар дүүрч, цасны зузаан нь 1-1,5 метр хүрэх тохиолдол гарна. Дээрх шалтгаан нөхцөлүүдээс үүдэн 10-4 дүгээр саруудад хилийн багана, тэмдгүүдийн ихэнхийг шалгах боломжгүй болдог;

Хилд үүрэг гүйцэтгэх автотехник тал хээрийн бүсээс даац 20-25 хувь, хурд хоёр дахин багасаж, шатахуун зарцуулалт 75- хувиар ихсэж, агаарын даралт 1.2 хувиар сийрэгжин механик эвдрэл ихэсдэг.

Агаарын урсгал огцом өөрчлөгдөх, хүчтэй салхи ихтэй учир нисэгчгүй нисэх хэрэгслээр үзлэг хийхэд эрсдэлтэй.

Хил зөрчигчийг мөрдөн хөөх эрлийн бүлгийн өгсөж уруудах хурд 10° -ын өнцөгтэй уулын налуу газарт 4-5км, 20° хүртэл бол 2-3км, 30° бол 1,5-2км цагийн хурдтай байна. Харин автомашины хурд 10 - 15° бүхий налуутай газар оронд 8-12км/ц, 15 - 20° налууд 5-8км/ц хурдтай явах бөгөөд замын нугачаа, халтиргаа зэрэг нь хурд буурахад ихээхэн нөлөөлнө.

САНАЛ:

Алслагдсан хэсэгт байрлах, хүрэхэд хүндрэлтэй хилийн салбарын бүрэлдэхүүнийг ээлжийн зохион байгуулалтад оруулах.

Өвлийн улирал буюу 10 дугаар сараас хавар 3-4 дугаар сар хүртэл байгалиараа хамгаалагддаг цас ихтэй хүрэхэд хүндрэлтэй, эрсдэлтэй зарим хилийн цэргийн салбаруудыг хилийн цагийн байдлын өрнөлттэй, зөрчил ихтэй хэсэгт бүлэглэн шилжүүлж үүрэг гүйцэтгүүлэх, сургалт, бэлтгэлд хамруулах, эрүүл мэндийн үзлэг оношилгоонд хамруулах гэх мэт. Эсхүл хилийн салбарын тодорхой бүрэлдэхүүнийг буюу удирдлагын бүрэлдэхүүнээс бусад бүрэлдэхүүнийг ээлжийн журмаар үүрэг гүйцэтгүүлэх.

Орон нутгийн ард иргэд, Хил хамгаалалтад туслах хүчний гишүүдийг хил хамгаалалтад идэвхтэй оролцуулах. Оролцуулахдаа өрх, хот айлаар нь хэсэг болгон хил хамгаалалтад оролцох график гарган оролцуулах.

Хил хамгаалалтад тогтмол идэвхтэй оролцож буй орон нутгийн ард иргэд, хил хамгаалалтад туслах хүчний гишүүдийг урамшуулах, цалинжуулах.

Орон нутгийн уугуул иргэдийг улсын хилийн хэсэгт тогтмол суурьших боломжоор хангаж хил хамгаалалтад оролцуулан, цалин урамшуулал олгож идэвхжүүлэх.

Алслагдсан хүрэхэд хүндрэлтэй хэсгүүдэд теле хяналтын камер суурилуулах.

Инженерийн байгууламжийг нэмэгдүүлэх, өвлийн улиралд тодорхой хэсгүүдэд цасан зурвас байгуулж хил хамгаалалтад үр дүнтэй ашиглах.

Хилийн салбаруудад орчин үеийн техник технологийн ололтыг нэвтрүүлэх нь зүйтэй юм. Үүнд туулах чадвар сайтай цасны мотоцикл, газар уснаа явагчаар хангах, хүчин хол зайд нислэг үйлдэх чадвартай нисэгчгүй нисэх хэрэгслээр хангаж сургалтад хамруулж чадварлаг эзэмшүүлэх саналыг дэвшүүлж байна.

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ

Ж.Өвгөнбүргэд. 2012. Уулархаг бүсийн хил хамгаалалт.

Б.Мөнгөнбагана. 2017. "Алслагдсан хэсгийн хилийн заставын хил хамгаалалт.

Н.Ганбаатар. 2025. bpo.gov.mn. 10 10.
<https://www.gov.mn/mn/organization/bpo>.

Дэлхийн байгаль хамгаалах сан. 2025.

Дэлхийн байгаль хамгаалах сан (WWF)-гийн Монгол дахь хөтөлбөрийн газрын цахим хуудас. 2025

ХИЛИЙН ЦЭРГИЙН АНГИЙН ЗАХИРАГЧИЙН ШИЙДВЭР АРГАХ АЖИЛЛАГАА

Х.Ганболд

Удирдлагын академийн 8012 дугаар дамжааны суралцагч Хилийн стратегийн магистрант, хошууч

**хариуцлагатай зохиогч: kh.ganbold89@gmail.com*

Хураангуй: Мэргэжлийн онцлогоос шалтгаалж, Хилийн цэргийн ангийн захирагчийн гаргасан шийдвэрээс шалтгаалж улсын хилийн аюулгүй байдал хангах, хүний эрүүл мэнд, амь насыг хариуцдаг өндөр хариуцлагатай ажил тул богино хугацаанд оновчтой зөв шийдвэр гаргах ажиллагааг сайжруулах, удирдахуйн болон мэргэжлийн шийдвэр гаргах онолын үндэслэлүүдийг өнөөгийн бодит байдалд уялдуулан судалгаа хийж, харьцуулан дүн шинжилгээ хийхээр энэхүү сэдвийг сонгосон.

Цэргийн шинжлэх ухааны шийдвэр гаргах ажиллагааг удирдахуйн ухааны шийдвэр гаргах ажиллагаатай харьцуулан судалж үзлээ.

Түлхүүр үг: Удирдлага, удирдах, шийдвэр, захирагч, захирах, тушаах

ОРШИЛ

Монголчууд удирдлагын шийдвэрийг цуглаан, хурал хийх замаар хамт олонд хүргэдэг уламжлалтай.

Гэтэл зарим тохиолдолд хүмүүс өөрийн итгэлт хүнээс эсвэл ам дамжсан ярианаас илүү их мэдээлэл авч түргэн тусгах нь бий.

Энэ шинж чанарыг удирдлага зарим тохиолдолд ашиглаж болохыг үгүйсгэхгүй. Мэдээллийн сүлжээ их болсон өнөө үед заавал цуглаж сууж, цаг алдан нуршилгүй монгол хүний сэтгэл зүйн онцлогт тохирсон олон аргуудаас ашиглан шийдвэрээ дамжуулж болох боломж их байна.

Оновчтой шийдвэр гаргаж хамт олныг удирдана гэдэг удирдагч хүнээс мэдлэг, мэргэжлийн ур чадвар их шаардсан ажил бөгөөд чадвартай хүнд урлаг, чадваргүй хүнд дарамт болдог учраас төрийн тусгай чиг үүрэг бүхий байгууллагуудын удирдлага, дарга, захирагч нар шийдвэр гаргах урлагийн дээд зэргээр эзэмших шаардлага зүй ёсоор тулгарч байна.

1. Удирдахуйн ухааны шийдвэр гаргах ажиллагааны онолын үндэс:

"Удирдлага" гэдэг нэр томъёог онол практикт олон утгаар хэрэглэж иржээ.

Үзэгдэл юмсын тогтвортой чанарыг хамгаалах, нэг бүхэл тогтолцооны төлөв байдлыг нөгөөд шилжүүлэх буюу үзэгдлийн хөгжил, хөдөлгөөнийг залж чиглүүлдэг хүчин зүйлийг илэрхийлэхийн тулд удирдлага хэмээх ойлголтыг хэрэглэдэг.

Удирдлагын тухай онолыг ХХ зуунд цэгцэрсэн гэж үздэг, удирдлага гэдэг нь залуурдах, жолоодох, тохируулах, зорилгод хүрэх гэсэн утга санаануудыг илэрхийлдэг.

Энэ тухай И.Б Новик "Удирдлага гэдэг бол системийг нарийн цэгцтэй байлгах, өөрөөр хэлбэл түүний тухайн орчинд үйлчлэх обьектив зүй тогтолд тохируулж, шийдвэр гарган удирдах үйл ажиллагаа"¹ гэж тодорхойлсон байна.

Удирдлага нь удирдагч, удирдуулагч хоёрын хооронд үүсэх нийгмийн харилцаа бөгөөд хамтын хөдөлмөр үүссэн үеэс удирдлага үүссэн өөрөөр хэлбэл нэг нь шийдвэр гарган удирдаж нөгөө хэсэг нь гүйцэтгэж байсан ба хүмүүсийн хамтын үйл ажиллагаанд удирдлагын тухай ойлголт ямагт байсаар ирсэн.

Удирдлагыг үйлчилж байгаа хүрээгээр нь Улс төрийн, Төрийн захиргааны, Цэргийн буюу мэргэжлийн удирдлага гэсэн төрөлд хувааж үздэг.²

Цэргийн мэргэжлийн удирдлага нь цэргийн анги, салбарыг байнгын бэлэн байдалд байлгаж, тэдгээрийг ажиллагаанд бэлтгэх, авсан үүргээ биелүүлэх үед нь тэднийг удирдах талаар захирагч, штаб, албадын дарга нараас хэрэгжүүлж байгаа чиглэсэн зорилготой үйл ажиллагаа бөгөөд цэргийн удирдлагын үндэс нь захирагчийн шийдвэр байдаг.

Удирдлагын шийдвэр нь шийдвэр гаргалт, түүний хэрэгжүүлэлт гэсэн хоёр талтай, менежментийн үндсэн үүргийн нэг, олон жилийн турш менежментийн шинжлэх ухааны зангилаа асуудал болсоор ирсэн, зарим тохиолдолд удирдлагын үндсэн асуудлыг шийдвэр гаргалт дээр төвлөрүүлэн тайлбарлах хандлага байдаг.

Удирдлагын шийдвэр гаргалт нь шинжлэх ухаан уу эсвэл урлаг уу гэсэн асуулт ч байдаг. Үүнийг урлаг гэж үзэх үндэслэл байна.

Яагаад гэвэл, анги салбар, байгууллагад тулгарч буй ижилхэн төрлийн асуудлыг удирдагч өөрийн туршлага, мэдлэг чадвар, зөн совин, хамт олон, бүлгийн дэвшүүлж буй саналуудыг харгалзан шинжлэх ухааны аргад тулгуурлан амжилттай шийдвэрлэж байхад, зарим удирдагч нар асуудлыг оновчтой шийдвэрлэж чадаагүйгээс анги салбар байгууллагын үйл ажиллагаа доголдож байгаагаас дүгнэхэд шийдвэр гаргалт нь урлаг байж болох юм.

Удирдлагын шийдвэр гаргалтаас анги, байгууллагын амжилт шууд шалтгаалдаг учраас шийдвэр гаргалт нь удирдлагын амин чухал хэсэг болж байдаг.

Иймээс оновчтой шийдвэр гаргахын тулд удирдагч, захирагч нар өнгөрсөн хугацаанд олон төрлийн аргаар тодорхой үр дүнд хүрэхүйц шийдвэр гаргахыг эрмэлзэж, шийдвэр гаргах үйл ажиллагаа өөрийн гэсэн тогтсон онол арга зүй, дэс дараалалтай болжээ.³

Шийдвэр гэдэг нь сонголт бөгөөд, хэд хэдэн хувилбараас оновчтой сонголт хийх оюуны үйлдэл, шийдвэр гаргалт нь гадаад, дотоод орчны нөхцөл байдалд ухамсартайгаар хариу үйлдэл үзүүлэхэд чиглэгдэх бөгөөд зорилго нь бүтээмжид чиглэгддэг гэж эрдэмтэн судлаачид нийтлэг томъёолсон байдаг.

Монгол хэлний тайлбар тольд шийдвэр гэсэн үгийг үйл хэргийг гүйцэтгэх тухай тогтсон санаа, бодлого шийдвэр, тогтоол шийдвэр, тушаал

¹ В.Удвал. "Удирдлагын эрх зүй". УБ., 2000 он. 38 дахь тал.

² "Батлан хамгаалах бодлогын үндэс". УБ., 2015он. 13 дахь тал.

³М.Дашцэрмаа, х. 170-171

шийдвэр, олонхын шийдвэр, шийдвэр хүлээх, шийдвэр гаргах, шулуудах гэсэн үг гэж тайлбарласан байдаг.⁴

Өнөө үед шийдвэр гаргахад нийгмийн хөгжлөөс хамаараад олон хүчин зүйл нөлөөлж байна. Жишээ нь:

1. Шийдвэрийн хувилбаруудын тоо хэмжээ маш их болсон.

2. Шийдвэр гаргалтын үр дүн буюу үр дагаврын тодорхойгүй байдал нэмэгдсэний улмаас урьдчилан таамаглахад төвөгтэй болсон.

3. Шийдвэр гаргалтын алдаа, түүний зардал нэмэгдсэн.

Оновчтой шийдвэр гаргахад дараах хүчин зүйл нөлөөлж байгааг удирдагч нар зайлшгүй судалж, суралцах шаардлагатай болж байна. Үүнд :

1. Удирдагч хүний хувийн үнэлэмж

2. Шийдвэр гаргах орчин

3. Мэдээллийн хязгаарлалт

4. Үйл хөдлөлийн хязгаарлалт

5. Сөрөг үр дагавар

6. Шийдвэрийн харилцан уялдаа⁵

Шийдвэр гаргахад шаардлагатай асуудлуудыг эрэмбэлж аль нь илүү чухал асуудал болохыг тогтоож, шийдвэр гаргах олон хувилбар дундаас сайн хувилбарыг хувийн субъектив бодлоор сонгохоос илүүтэй, тооцоо судалгаанд тулгуурлан үнэлж сонгох нь тухайн удирдагч хүний хувийн үнэлэмжээс шалтгаална.

Шийдвэр гаргах орчныг

-Тодорхой

-Эрсдэл бүхий

-Тодорхой бус хэмээн ангилна.

Тодорхой нөхцөл гэдэг нь засвар хийж буй өрөө нь засвар хийсний дараа ямар болох нь урьдаас тодорхой буюу эцсийн үр дүнг мэдэж байгаа тохиолдол

Эрсдэлийн нөхцөл гэдэг нь гаргаж буй шийдвэр тодорхой бус боловч гарах үр дүнгийн магадлал тодорхой тохиолдолд

Тодорхой бус нөхцөл гэдэг нь байж болох үр дүнг тооцох боломжгүй тохиолдолд шийдвэр гаргаж байна хэмээн үздэг.

Байгууллагын орчны тодорхой ба тодорхой бус хүчин зүйлс нь гадаад оношилгооны хэлбэр, зорилтыг тодорхойлдог.

Мэдээллийн хязгаарлалт: Мэдээлэл нь ямар нэгэн зүйлээс бий болсон үр дүн буюу зохион байгуулалтад орсон өгөгдлүүдийн дараалал бөгөөд энэ нь менежментийн процессын чухал хэрэгсэл болдгийн хувьд тодорхой шаардлагыг хангаж байх ёстой. Аливаа хэрэгслийн нэгэн адил зориулалтдаа илүү зохицсон байх хэрэгтэй. Үүнээс гадна мэдээлэл нь бүрэн төгс, үнэн зөв ба хэрэглэхүйц байхын тулд тодорхой хугацаанд хүргэгдсэн байх ёстой. Хэрвээ

⁴Я.Цэвэл. “Монгол хэлний тайлбар толь”. УБ., 1965 он

⁵ Я.Шуурав нар. “Менежмент”. УБ. 2013 он.18 дахь тал.

эдгээр шаардлагын аль нэг нь хангагдаагүй бол шийдвэр гаргалтад чухал хэрэгсэл болж чадахгүй.

Үйл хөдлөлийн хязгаарлалт. Шийдвэр гаргах үед үл ойлголцол, зөрчил үүсэх нь хувь хүмүүс болон байгууллагын дотоод харилцаа холбоог бэрхшээлтэй болгодог хүчин зүйлс болдог. Удирдагч хүн мэдээллийн хэт ачаалалд орсон мөн өдөр тутмын ажилдаа дарагдсанаас болон өөрийн сэтгэл хөдлөлийн улмаас ямар нэгэн чухал биш шийдвэрийг гаргах, аль эсвэл чухал шаардлагатай шийдвэрийг гаргахгүй орхих тохиолдолд хүрдэг.

Сөрөг үр дагавар. Удирдлагын шийдвэр хэзээ ямагт эерэг, сөрөг үр дагавартай байдаг. Ийм учраас удирдагч шийдвэр гаргах үедээ үүнийг байнга тооцож сөрөг үр дагаврыг аль болох багасгах арга замыг эрэлхийлж байх шаардлагатай.

Шийдвэрийн харилцан уялдаа. Аливаа чухал шийдвэр нь дараа дараагийн шийдвэрүүдтэй харилцан уялдаатай байж байгууллагын бүхий л салбар хэсгүүдэд нөлөөлдөг.

Иймээс удирдагч хүн гаргаж байгаа шийдвэрүүдийнхээ харилцан уялдаа, хамаарлыг тооцож зорилгоо хэрэгжүүлэхэд боломжтой шийдвэрийг гаргаж байх ёстой.

Эдгээр удирдахуйн ухааны удирдагчийн шийдвэр гаргахад нөлөөлөх хүчин зүйлийг захирагч нар судалж мэдсэн байх нь оновчтой шийдвэр гаргахад тусламж болно.

Байгууллагын шийдвэр гаргалтыг түвшингээр нь стратегийн, тактикийн, үйл ажиллагааны⁶ гэж үндсэн гурван хэсэгт ангилдаг.

Стратегийн шийдвэр нь: Байгууллагын үйл ажиллагааг орчны нөхцөл байдалтай хэрхэн зохицуулах, хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийг ажил хэрэг болгох, түүнчлэн байгууллагын зорилт, чиглэлийг тодорхойлоход чиглэсэн шийдвэр юм. Стратегийн шийдвэрийн үндсэн дээр боловсруулагдсан бодлого, чиглэл нь байгууллагын бүхий л нэгж салбарын үйл ажиллагаанд хамааралтай учир удирдагчаас ихээхэн ур чадвар шаарддаг бөгөөд эдгээр нь ихэвчлэн программчлагдаагүй байдаг.

Гадаад орчны шинжилгээ оношилгоо нь: Стратегийн менежментийн амжилт нь байгууллага өөрийн давуу талыг бий болгох, сул талаа арилгах чадвартай байж гадаад хүчин зүйлүүдэд тохирох хариу өгөх чадвараар илэрхийлэгдэнэ. Гадаад орчны шинжилгээ нь байгууллагын үйл ажиллагаанд шууд нөлөөлөх хүчин зүйлүүдээс хамаарна. Гадаад хүчин зүйлүүд нь байгууллагын үйл ажиллагааны амжилтад нөлөөлөх аюул занал, таатай боломжийг буй болгодог.

Дотоод орчны оношилгоо нь: Стратеги нь үйл ажиллагаа ба нөөцүүдийг байгууллагын дотоод орчны бодит болон боломжит эрэлттэй тохируулан нийцүүлдэг.

Иймд стратеги шийдвэр гаргагч нь байгууллагынхаа одоогийн үйл ажиллагаа ба нөхцөл байдлыг сайтар оношилж тодорхойлохоос шийдвэр

⁶ Н.Цэнд, Я.Шуурав нар. “Менежмент”. УБ., 2013он. 364 дэх тал.

гаргах ажиллагаа эхэлнэ. Дотоод шинжилгээ оношилгоо нь байгууллагын өрсөлдөөний байр суурьт нөлөөлөх хүчин зүйлийг авч үзэж энэ талаарх хамгийн үнэтэй мэдээллийг өгнө.⁷

Тактикийн шийдвэр нь: Стратеги шийдвэрээс доод түвшинд гардаг бөгөөд стратегийн бодлого, зорилтыг хэрэгжүүлэх хувилбаруудын хүрээнд ихэвчлэн гардаг. Өөрөөр хэлбэл байгууллагын зорилго, зорилтыг ханган биелүүлэхэд нөөцийг хэрхэн оновчтой хуваарилах, зарцуулахад чиглэх бөгөөд энэ түвшний шийдвэрийг дунд шатны удирдагчид гаргадаг байна.

Үйл ажиллагааны шийдвэр нь: Энэ түвшний шийдвэрийг доод шатны буюу анхан шатны нэгжийн удирдагчид гаргах бөгөөд тактикийн шатны шийдвэрийг хэрэгжүүлэхэд чиглэгддэг байна.

Эндээс дүгнэхэд аливаа түвшний шийдвэр нь хоорондоо нягт уялдаа холбоотой байж байгууллагын үйл ажиллагааг хэвийн явуулах, алсын хараа, бодлого, зорилтыг тодорхойлох зэрэгт чиглэгдэх бөгөөд эдгээрийг салгаж авч үзэх боломжгүй юм.

Бүлгийн шийдвэр гаргалт нь удирдагч шийдвэр гаргахдаа бүлгийг оролцуулж асуудлыг хэлэлцэн шийдвэр гаргах үйл ажиллагаа юм.

Бүлгийг оролцуулан шийдвэр гаргах нь асуудлыг тойрсон мэдээлэл хангалттай цуглаж, бүлгийн гишүүд бие биеийнхээ дутагдлыг нөхөж, олон хувилбар боловсрогдож түүнээс оновчтойг сонгох магадлал өндөр байдаг тул илүү үр дүнтэй байдаг.

Ихэвчлэн анги салбарт захирагчийн зөвлөл захиргааны болон байгууллагын стратеги, тактик, үйл ажиллагааны шийдвэрүүд, бүтэц, орон тоо, хүний нөөцийн асуудлыг зөвлөлөөр хэлэлцүүлэн бүлгийн шийдвэр гаргалтаар шийдвэрлэдэг.

Бүлгээр шийдвэр гаргах давуу ба сул талууд:

Давуу тал	Сул тал
Илүү их мэдээлэл болон мэдлэгтэй болдог	Үйл явц нь удаан учир зардал их гардаг.
Илүү олон хувилбаруудыг гаргадаг	Дундыг баримтлах бөөрөнхийлөх хандлага гарч болзошгүй
Эцсийн шийдвэрүүдийг бусад хүмүүс хүлээн авах нь илүү.	Нэг хүн бүлэгт ноёрхож болдог
Шийдвэрийн коммуникаци нэмэгдсэнээр үр дүнтэй байж болно.	Бүлгийн ашиг сонирхлын нөлөө тусаж магадгүй.
Ерөнхийдөө нямбай цэгцтэй шийдвэрүүд гардаг	

Эх сурвалж: Ц.Наранцэцэг, Удирдахуйн ухаан

Бүлгээр шийдвэр гаргах нэг давуу тал нь ихээхэн мэдээлэл цуглардаг бөгөөд “Хоёр толгой ямагт нэгээсээ илүү сэтгэдэг” гэсэн эртний аксиомд тулгуурладаг.

⁷ М.Дашцэрмаа. “Удирдахуйн ухаан”. УБ., 2016 он.

Мэдээж хэрэг янз бүрийн боловсрол, туршлага, үзэл санаануудын цугларалт болсон үед мэдээлэл, эрчимтэй хуримтлагдаж илүү олон хувилбарыг тодорхойлон үнэлж чадна.

Бүлгээр шийдвэр гаргахад оролцсон хүмүүс шийдвэрийн логик болон оновчтой байдлыг ойлгож өөрсдийн алба хэлтсийн бусад хүмүүстээ мэдээлснээр коммуникаци сайжирдаг. Судлаачид бүлэг зохион байгуулах асуудлыг хэлэлцсэнээр хувь хүмүүсийнхээс илүү шийдвэр гаргаж болдгийг баталсан байна.

Бие даан шийдвэр гаргах ажиллагаа нь цаг хугацаа хязгаарлагдмал, нөхцөлд ихэвчлэн мэргэжлийн үйл ажиллагааны чиглэлийн шийдвэрийг өөрийн дадлага туршлага, зөн совинд тулгуурлан, анги салбарын шат шатны захирагч нар бусад шийдвэрүүдтэй хамааралгүй, бүтэцлэгдээгүй асуудлаар, урьдаас төлөвлөгдөөгүй, үйл ажиллагааны, зохион байгуулалтын шийдвэрийг гаргах үйл ажиллагаа юм.

Шийдвэр гаргалтын сэтгэлгээг шугаман сэтгэлгээ, системийн сэтгэлгээ гэж харьцуулан авч үздэг.

Шугаман сэтгэлгээ нь шийдвэр гаргалтын хамгийн энгийн хандлага бөгөөд энэ нь асуудал бүр ганцхан шийдэлтэй, нэгэнт гарсан шийдэл нь дандаа хүчин төгөлдөр, өөрчлөгдөх боломжгүй, мөн тухайн асуудлыг хир зэрэг сайн шийдвэрлэснээр түүний үр дүнг үнэлдэг гэж үздэг. Энэ нь асуудлыг хэт хялбарчилж, шугаман сэтгэлгээгээр авч үзэж, орчны өөрчлөлт, шийдвэрийн хүрээний мөн чанарын талыг орхигдуулдаг дутагдалтай талтай.

Системийн сэтгэлгээ нь асуудал нарийн төвөгтэй бөгөөд тодорхой нөхцөл байдалтай холбоотой, шийдэл нь тухайн асуудалд нөлөөлөөд зогсохгүй байгууллагад нөлөөлдөг. Мөн шийдвэр нь нөхцөл байдал өөрчлөгдөхөд дагаж өөрчлөгдөж, шинэ шийдвэр гаргах боломж, нөхцөлийг бүрдүүлдэг. Иймд шийдвэрлэх гэж буй асуудлыг байгууллагын бүх нэгж хэсэг, харилцан хамаарал бүхий объектуудтай холбоотойгоор авч үзэх шаардлагатай болдог энэ хандлага нь асуудлыг шийдвэрлэх орчин үеийн хандлага юм.

2. Хилийн цэргийн ангийн захирагчийн шийдвэр гаргах ажиллагаа

Удирдлагын шийдвэрт тавигдах нэг чухал шаардлага нь шинээр гарах шийдвэр нь бусад шийдвэр болон эрх зүйн актуудыг зөрчихгүй, давхцахгүй нийцсэн байх явдал юм.

Мөн шийдвэрт тавигдах нэг шаардлага нь нэгэнт гаргасан шийдвэрийг ажил хэрэг болгож, түүний биелэлтэд дүгнэлт хийж, дараагийн үйл ажиллагаанд сургамжтай зөвлөмжийг боловсруулах явдал юм.

Энэ нь зохион байгуулах гүйцэтгэх ажлын үүрэг шийдвэрт онцгой ач холбогдолтой.

Уг ажил орхигдвол хамтын ухаанаар гаргасан бүтээлч шийдвэр цаасан дээр үлдэж хэрэгжихгүйд хүрэн, хамт олны нийгэм сэтгэл зүйд сөрөг нөлөө үзүүлнэ.

Иймээс удирдах ажилтан ямарваа шийдвэрийг зохион байгуулахдаа өөрийн бүхий л бололцоог дайчлах шаардлагатай.

Шийдвэр боловсруулах, хэрэгжүүлэх ажлын хүрээ удирдах ажилтны төдийгүй тухайн хамт олны уялдаа холбоо, сэтгэл зүйн уур амьсгалыг ч хөнддөгийг удирдагч анхаарч байх хэрэгтэй.

Удирдах тогтолцооны бүх хэсэг хоорондын нягт уялдаа харилцан зохицолгоог хадгалж байх зүй тогтол нь удирдах байгууллагын нэг бүрийн дотоод бүтцийг зөв тогтоож, бүтцийн нэгжүүдийн зорилт, албан тушаалтны үүргийг оновчтой тодорхойлохыг шаардана.

Түүнчлэн энэ зүй тогтол нь цэргийн удирдлагын байгууллага, албан тушаалтны эрх, үүргийн уялдаа, зохицлоос бас хамаарах болно.

Гэхдээ цэргийн удирдлагын байгууллагад өөрийн онцлог зарчим үйлчилж байдгийг мартаж болохгүй. Тухайлбал цэргийн удирдлагын байгууллагын зохион байгуулалтын бүтэц нь байлдааны цагийн бүтцэд богино хугацаанд шилжих нөхцөлийг хангаж, удирдлагын байгууллагын бэлтгэлжилт, бэлэн байдал нь удирдагдаж буй цэргийнхээсээ нэг шат дээгүүр байх зэрэг зарчим дээр тулгуурлагддаг

Цэргийн удирдлагын зарчим гэдэг нь цэргийн бүх шатны байгууллагын захирагч штабаас цэргийн удирдах практик үйл ажиллагаандаа анхааран үзэж мөрдлөг болгож байвал зохих хамгийн ерөнхий удирдамж юм.

Цэргийн удирдлагын зарчмууд нь:

- Зэвсэгт хүчнийг төрөөс удирдах зарчим
- Зэвсэгт хүчнийг удирдлага нэгдмэл байх зарчим
- Нэгтгэн захирах зарчим
- Төвлөрүүлэн удирдах зарчим
- Гаргасан шийдвэрээ бат тууштай хэрэгжүүлэх зарчим
- Цагийн байдлын өөрчлөлтийг шуурхай мэдэрч уян хатан

зохицуулах зарчим

- Гаргасан шийдвэрийнхээ хариуцлагыг захирагч өөрөө хүлээх зарчим

Дээрхээс авч үзвэл хамтын удирдлагын зарчмыг бүрэн үгүйсгэдэггүй, харин ч удирдлагыг нэгтгэн захирах зарчмыг хамтын удирдлагын зарчимтай оновчтой хослуулахыг шаарддаг болно. Захирагч нь өөрийн нэгдүгээр орлогч, штабын дарга, бусад орлогч нар, түүнчлэн удирдлагын байгууллагынхаа чиглэл хариуцсан албадын дарга нарт тулгуурлан үүргээ хэрэгжүүлдэг байна. Түүнээс гадна захирагч, дарга нь “захирагчийн зөвлөл” хэмээх зөвлөх эрхтэй хамтын удирдлагын байгууллагадаа тулгуурлан ажилладаг. Захирагчийн зөвлөлийн хуралдаанаар цэргийн амьдрал үйл ажиллагааныхаа гол чухал асуудлуудыг хэлэлцэж холбогдох албан тушаалтны санал, зөвлөмжийг сонсож байж захирагч шийдвэрээ гаргадаг нь ардчилсан улс орны цэргийн удирдлагын практикт түгээмэл хэрэглэгддэг арга юм. Ингэж нэгтгэн захирах зарчмыг хамтын удирдлагын зарчимтай зөв хослуулснаар захирагч (дарга)-ийн шийдвэр амьдралд бүтээлчээр хэрэгжих үндэс бүрэлддэг.

Цэргийн мэргэжлийн удирдлага нь цэргийн анги, салбарыг байнгын бэлэн байдалд байлгаж, тэдгээрийг ажиллагаанд бэлтгэх, авсан үүргээ биелүүлэх үед нь тэднийг удирдах талаар захирагч, штаб, албадын дарга

нараас хэрэгжүүлж байгаа чиглэсэн зорилготой үйл ажиллагаа бөгөөд цэргийн удирдлагын үндэс нь захирагчийн шийдвэр байдаг.

Хуулиар хүлээсэн үндсэн үүргээс шалтгаалан цэргийн анги салбарт захирагч, захирагчийн зөвлөлөөр, анги, салбарт тулгамдсан асуудлыг хэлэлцэн шийдвэрлэдэг.

Шийдвэр гаргалтын талаар, төрийн байгууллага, албан тушаалтанд өргөдөл, гомдлоо гаргаж шийдвэрлүүлэх эрхтэй. Төрийн байгууллага, албан тушаалтан нь иргэдийн өргөдөл, гомдлыг хуулийн дагуу шийдвэрлэх үүрэгтэй⁸ мөн Агентлагийн дарга энэ хууль болон холбогдох бусад хуулиар олгосон бүрэн эрхэд хамаарах асуудлаар тушаал гаргана⁹ гэж заасан ба хил хамгаалах байгууллагын дарга нь улсын хил хамгаалах удирдамж, хил хамгаалалтын үйл ажиллагааны талаар тушаал гарган, хэрэгжилтэд нь хяналт тавьж, хилийн цэргийн анги, салбарыг нэгтгэн удирдана гэж тус тус заажээ.¹⁰

Захирагч хууль, дүрэм зааврын дагуу цэргийн амьдрал, үйл ажиллагааны аливаа асуудлыг удирдан зохицуулах зорилгоор зохих шийдвэр гаргах бөгөөд энэ нь гол төлөв тушаал, захирамжийн хэлбэртэй байна. Мөн амаар болон бичгээр өгөгдсөн захирагчийн үүргийг шийдвэрийн хэмжээнд авч үзнэ.¹¹

Захирагчийн гаргасан шийдвэрийг байр зүйн зураг дээр, бичиглэл буюу хүснэгт хэлбэртэй тайлбар бичиглэлийн хамтаар боловсруулдаг.

Захирагчийн эрх зүйн үндэслэл бүхий шийдвэрийг захирагдагсад заавал биелүүлэх үүрэгтэй. Өөрөөр хэлбэл захирагчийн шийдвэр бол тухайн цэргийн анги, салбарын бие бүрэлдэхүүний хувьд эрх зүйн акт болдог.

Захирагч гэдэг нь захирах гэдэг үгнээс гаралтай, дур харгалзахгүй тушааж, даалгах, дагуулна гэж тодорхойлсон¹² бол Цэргийн анги, салбар, нэгтгэлийг нэгтгэн удирдах эрх бүхий албан тушаалтан. Монгол Улсын Зэвсэгт хүчинд Захирагч нь нэгтгэн захирах даргын хувьд хариуцуулсан цэргийн салбар, анги, нэгтгэлийн байлдааны ба дайчилгааны бэлэн байдал, ноогдсон үүргийг биелүүлэх асуудлыг төр засаг, ард түмний өмнө өөрийн биеэр бүрэн хариуцдаг. захирагчийн эрх, үүргийг цэргийн дүрмээр тодорхойлно¹³ гэж цэргийн нэр томъёоны тайлбар тольд тусгасан байхад хилийн нэр томъёоны тайлбар тольд, Улсын хил хамгаалах алба-байлдааны ажиллагааны үед нэгэн удирдлага, нэгтгэн захирах эрх хэрэгжүүлэгч, хариуцсан хилийн анги, салбарынхаа нийт бие бүрэлдэхүүнийг шууд захирах дарга, бөгөөд төр засаг, цэргийн удирдлагын бодлого, шийдвэрийг тууштай хэрэгжүүлж, түүний биелэлтийг хангах, анги, салбарын улсын хил хамгаалалт, байлдааны болон албаны бэлэн байдал, сургалт бэлтгэл, соёл хүмүүжлийн ажлыг тавигдсан зорилготой нягт уялдуулан зохион байгуулж удирдах, дотоод албыг цэргийн

⁸ “Монгол Улсын үндсэн хууль”. УБ., 1992 он. 16.12 дугаар заалт

⁹ “Засгийн газрын Агентлагийн эрх зүйн байдлын тухай хууль”. УБ., 8.4

¹⁰ “Монгол Улсын хилийн тухай хууль”. УБ., 2016 он. 37.3.2

¹¹ “Байлдааны дүрэм”. УБ., 2004 он. 2/100

¹² Цэвэл.Я. “Монгол хэлний тайлбар толь”. УБ., 1965 он.

¹³ “Цэргийн тайлбар толь”. УБ., 2008 он.

дүрмийн шаардлагын дагуу зохион байгуулж сахилга, дэг журмыг бэхжүүлэх, төсөв хөрөнгийг зөв захиран зарцуулах, зэвсэг, техникийн иж бүрдэл, найдвартай ажиллагаа, ашиглалт хамгаалалтад хяналт тавих, цэргийн ахуй хангалтын удирдан зохион байгуулах, мэдлэг мэргэжил, ажлын арга барилаа байнга дээшлүүлж хилчдэд оюун санаа, бие бялдрын хувьд өсөж хөгжих, үнэнч шударга иргэд болж төлөвших орчин бий болгож, хилчид, иргэдээс гаргасан өргөдөл гомдлыг хүлээн авч шийдвэрлэх асуудлыг дээд шатны байгууллага, ахлах дарга захирагчийн өмнө биечлэн хариуцах албан тушаалтан¹⁴ гэж тус тус томъёолсон байна.

Захирагчийн шийдвэр гаргах үйл ажиллагаа нь төлөвлөлтийн арга, дарааллуудын дагуу үүссэн нөхцөл байдалд тулгуурлан гаргадаг онцлогтой.

Захирагчийн шийдвэр гаргах үйл ажиллагааны дараалал нь байлдааны дүрэм, хил хамгаалалтын дүрэм, зааварт заасны дагуу дараах дараалалтай байна. Үүнд

1. Үүргээ судлах
2. Нэн яаралтай авч, хэрэгжүүлэх арга хэмжээг тодорхойлох
3. Орлогч нарт болох гэж байгаа ажиллагааны талаар баримжаалал өгөх
4. Цагийн тооцоог гаргах
5. Цагийн байдлыг үнэлэх
6. Ажиллагааны бодлогоо тодорхойлох
7. Шийдвэр гаргах
8. Шийдвэрээ салбаруудад хүргэж хэрэгжилтэнд хяналт тавих гэсэн

дараалалтай.

Захирагчийн шийдвэр гаргах ажлын дарааллын эхний ажил болох үүрэг судлах нь ахлах даргын бодлогод нийцүүлэн шийдвэр гаргах ажиллагааг хангах зорилготой, захирагч авсан үүргээ судлах явцдаа дараах зүйлийг ойлгосон байх ёстой. Үүнд:

- Болох гэж байгаа ажиллагааны зорилго;
- Ахлах даргын бодлого (ялангуяа дайсныг бут цохих арга);
- Бригад /отряд/-ын үүрэг;
- Операцийн стратегийн байгууламжид бригад /отряд/-ын үүрэг, байр;
- Хөршийн үүрэг, түүнтэй болон ЗХ-ний бусад төрөл, тусгай мэргэжлийн цэргийн нэгтгэл (салбар)-тэй харилцан ажиллах журам;
- Бригад /отряд/ үүрэг биелүүлэхэд бэлэн болох хугацаа.

Захирагч үүргээ судалсны дүнд дараах урьдчилсан дүгнэлтийг хийдэг.

Үүнд:

- Үндсэн чармайлтаа ямар чиглэлд, ямар районд төвлөрүүлэх;
- Эсрэг талд үзүүлэх хөнөөлийг хаана, ямар журмаар явуулах;
- Авсан үүргээ биелүүлэхийн тулд ажиллагааны ямар журмыг байгуулах шаардлагатай болох зэргийг үүрэг судлах явцдаа тодорхойлж захирагчийн шийдвэрийн зурагт оруулдаг.

Захирагч цагийн тооцоо хийхдээ дараах зүйлийг тодорхойлдог. Үүнд:

¹⁴ Ганболд.М. “Хилийн нэр томъёоны тайлбар толь”. 2010он.

- Шийдвэр гаргах, байлдааны үүрэг өгөх, харилцан ажиллагаа, бүх төрлийн хангалтыг зохион байгуулах, туршуул явуулах (газар орон дээр ажиллах)-ад шаардлагатай цаг;

- Салбаруудын захирагч нарт ажиллагаанд бэлтгэхэд шаардлагатай байгаа цаг;

- Ажиллагаа явуулах районы зурвас заагуудыг эзлэх, болон инженерийн төхөөрөмжлөлийн нэг, хоёрдугаар ээлжийн ажлыг бэлэн болгох хугацаа;

- Салбарууд ажиллагаанд үүрэг биелүүлэхэд бэлэн болсон байдалд тавих хяналтыг хэзээ хэрэгжүүлэх.

Цагийн тооцоо хийх анхны өгөгдөхүүнүүдийг тодорхойлно. Үүнд:

- Ажиллагааны үүрэг авсан цаг;

- Ажиллагаанд бэлэн болгох хугацааг тодорхойлдог

Захирагчийн шийдвэр гаргах ажлын анхны хийгдэх гол ажил үүрэг судлах үүргээ ойлгоогүй захирагч оновчтой шийдвэр гаргаж чадахгүй нь тодорхой иймээс үүрэг судлах ажил нь зөвхөн үүссэн цагийн байдалд мэргэжлийн шийдвэр гаргах төдийгүй өдөр тутмын үйл ажиллагаанд онцгой ач холбогдолтой байдаг.

Захирагчийн шийдвэр гаргах ажлын дараалал нь дэлхийн улс оронд ижил төстэй хэдий ч цэргийн удирдлагын зарчим, үйл ажиллагаа нь Германы сонгодог онолын чиг хандлагатай манай улс болон Оросын Холбооны улс, Бүгд Найрамдах Хятад Ард улс зэрэг социалист чиг хандлагатай хөгжиж байсан улс оронд захирагчийн шийдвэр гаргах онол арга зүй, дараалал нь ижил загвартай байдаг.

Францын сонгодог онолын чиг хандлагатай Америкийн нэгдсэн улс /цаашид АНУ гэх/, Япон, Франц, НАТО-гийн орнуудад захирагчийн ажлын дараалал онол арга зүй нь дараах байдалтай байна.¹⁵

АНУ-ын Зэвсэгт хүчин нь үйл ажиллагааныхаа цар хүрээгээр стратегийн, оперативын, тактикийн түвшний Хуурай замын, Агаарын, Тэнгисийн нэгдэл, нэгтгэл, ангиудаас бүрдэх бөгөөд нэгдсэн командлалууд нь чиг үүргийн, газар зүйн байрлалын гэж хоёр хуваагддаг байна.

Чиг үүргийн командлалд АНУ-ын Нэгдсэн штабын командлал, АНУ-ын Тусгай ажиллагааны командлал, АНУ-ын Тээврийн командлал, АНУ-ын Стратегийн командлал хамаардаг.

Газар зүйн байрлалын командлалд Европын, Төвийн, Өмнөд, Хойд, Номхон далайн командлалууд багтдаг байна.

Штабын бүтцүүд нь үйл ажиллагааныхаа цар хэмжээ, гүйцэтгэх үүргийнхээ далайцаар нэгдсэн /joint-буюу J/, ерөнхий /general-буюу G/, штабын /staff-буюу S/ гэж ангилагдаж байна.

Нэгдсэн /Joint/ штаб нь хоёроос дээш цэргийн бүлэглэл оролцсон нэгдсэн, тусгай, хамтарсан гол төлөв стратеги, оперативын түвшний штабууд байна.

¹⁵ “АНУ-ын байлдааны дүрэм”. УБ., 2009 он. 12 дахь тал.

Ерөнхий /general/ штаб Зэвсэгт хүчний аль нэг төрлийн оператив, оператив-тактикийн дээд нэгжүүд багтана.

Штаб /staff/ нь тактикийн анги, салбаруудад үүнд бригад, хороо, батальон, дивизионы штабууд хамрагдана.¹⁶

Тухайлбал: Нэгдсэн командлалын штабын нэгжүүдийг J, корпус, дивизийн штабын нэгжүүдийг G, бригад, хороо, батальоны штабын нэгжүүдийг S гэж нэрлэх жишээтэй тэдгээр штабууд бие даан үйл ажиллагаа явуулдаг.

АНУ болон барууны орнуудад захирагчийн шийдвэр гаргах ажиллагааг оролцогчийн үүргээр нь штабын үнэлгээ, судалгаанд тулгуурласан ба захирагчийн мэдрэмжид тулгуурласан гэж ерөнхийд нь хоёр ангилдаг байна.¹⁷

Штабын судалгаа үнэлгээнд тулгуурласан шийдвэр гаргах арга нь бидний мэддэгээр үүрэг судлах, цагийн байдлыг тогтоох, шийдвэр гаргах үндсэн 3 шатанд явагддаг.

Дэлхийн олон улс орнууд энэ жишгээр явагддаг ч шат бүрийг хэрхэн үнэлэх нь улс орон бүр өөр өөр бөгөөд НАТО-Америк загвар нь түгээмэл гэж үзэж болно.

Цэргийн удирдлагын шийдвэр гаргах чиг хандлага:

Герман урсгалтай ЗХУ, БНХАУ	Франц урсгалтай НАТО-Америк
Цэргийн удирдлагын зарчмыг үндэс болгосон захирагч төвтэй цэргийн удирдлагын чиг хандлагатай.	Цэргийн удирдлагын зарчим нь штаб төвтэй цэргийн удирдлагын чиг хандлагатай.

Америк загварын цагийн байдлыг тогтоох аргачлал нь манай зэвсэгт хүчинд хэрэглэгдэж байгаа аргачлалаас нэлээд ялгаатай, загварчлагдсан байдаг.

Цагийн байдлын ямар ч үед захирагч, штабын ажлын дараалал ижил, ялангуяа штабуудын хийх ажил маш тодорхой бөгөөд штабын бие даасан, идэвхтэй ажиллагаа тод буюу штаб төвтэй цэргийн удирдлага.

Тиймээс Америк загварын штабаас ялгаатай тал нь захирагчийн шийдвэр гаргахад штабын оролцоо харьцангуй бага буюу захирагчийн бодлого, чиглэлийн дагуу штаб үйл ажиллагааг явуулдаг бол америк загварын штабт захирагчийн ажиллагааны бодлогыг хэд хэдэн хувилбараар штаб боловсруулж, хамгийн боломжтой хувилбарыг сонгон захирагчаар батлуулахыг эрмэлздэг онцлогтой.

Америкийн нэгдсэн улс болон барууны орнуудын армид өргөнөөр хэрэглэгдэж ирсэн шийдвэр гаргах уламжлалт арга нь шийдвэр гаргах хүртэлх штабын судалгаа, үнэлгээнээс гарсан дүгнэлт, саналыг захирагч батлах журмаар үүргээ судалж, цагийн тооцоог гарган, цагийн байдлыг тогтоож,

¹⁶Мөн тэнд х.15

¹⁷Мөн тэнд х. 23

дүгнэлт хийн, хувилбар боловсруулж, захирагчтай зөвлөлдөн сонголт хийж, сонгосон хувилбарт цагийн байдлыг тодотгож, салбаруудад хүргэгдэж, ажиллагааг удирдлагаар хангадаг байна.

Манай орны захирагч нарын шийдвэр гаргах ажиллагааг тэд сэтгэлгээний урлаг гэх бөгөөд судалгаа үнэлгээнд тулгуулсан шинжлэх ухаанч шийдвэр гаргах урлаг гэж үздэг байна.

ДҮГНЭЛТ

Оновчтой шийдвэр гаргаж хамт олныг удирдана гэдэг удирдагч хүнээс мэдлэг, мэргэжлийн ур чадвар шаардсан ажил бөгөөд чаддаг хүндээ урлаг, чадахгүй хүндээ дарамт болдог учраас төрийн тусгай чиг үүрэг бүхий байгууллагуудын удирдлага, дарга, захирагч нар шийдвэр гаргах урлагийн дээд зэргийн чадварыг эзэмших шаардлагатай зүй ёсоор тулгарч байна.

Захирагч мэргэжлийн ур чадвар шаардсан шийдвэрийг богино хугацаанд гаргаж чаддаг байх нь захирагчийн үндсэн үүрэг бөгөөд шийдвэр гаргах урлаг төрөлхөөс заяадаггүй учраас удирдахуйн шинжлэх ухааны шийдвэр гаргах онол арга зүйд суралцан, амьдралын дадлага, туршлага, мэдлэгийг хуримтлуулан, шийдвэр гаргах ур чадвар, урлагийг эзэмших нь өнөөгийн захирагч нарын тулгамдсан асуудал гэж дүгнэж байна.

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ

Хууль, бодлогын бичиг баримт

1. “Монгол Улсын үндсэн хууль”. УБ., 1992 он.
2. “Монгол Улсын хилийн тухай хууль”. УБ., 2016 он.
3. “Засгийн газрын Агентлагийн эрх зүйн байдлын тухай хууль”. УБ.
4. “Батлан хамгаалах бодлогын үндэс”. УБ., 2015он.
5. “Байлдааны дүрэм”. УБ., 2004 он. 2/100.

Ном, сурах бичиг

1. Цэвэл.Я. “Монгол хэлний тайлбар толь”. УБ., 1965 он.
2. “Цэргийн тайлбар толь”. УБ., 2008 он.
3. Ганболд.М. “Хилийн нэр томъёоны тайлбар толь”. 2010он.
4. Удвал.В. “Удирдлагын эрх зүй”. УБ., 2000 он. .
5. Я.Шуурав нар. “Менежмент”. УБ. 2013 он.
6. Дашцэрмаа.М. “Удирдахуйн ухаан”. УБ., 2016 он.
7. Одбаатар.Б. “Байгууллагын удирдлага”. УБ., 2015 он.
8. “Цэргийн тайлбар толь”. УБ., 2008 он.
9. АНУ-ын байлдааны дүрэм”. УБ., 2009 он.

ХИЛ ХАМГААЛАХ БАЙГУУЛЛАГЫН АЛБА ХААГЧДЫН ГАРДАН ТУЛААН, БИЕЙН ТАМИР, БИЕ БЯЛДРЫН ОНЦЛОГ, ТҮҮНИЙГ ХӨГЖҮҮЛЭХ ХЭРЭГЦЭЭ, ШААРДЛАГА

Ч.Мөнх-Эрдэнэ

Хил судлалын магистрант, дэд хурандаа

**хариуцлагатай зохиогч: otgontodo95@gmail.com*

Удиртгал

Хүн төрөлхтний түүхийн хамгийн эртний үед бие бялдын хүмүүжил үүссэн гэж үздэг. Биеийн тамир бие бялдын хүмүүжлийн хамгийн анхны мэдэгдэхүүн хүй нэгдлийн нийгэмд үүсэн бий болсон гэж эрдэмтэд тэмдэглэсэн байдаг. Хүмүүс хоол хүнсээ бэлтгэх, ан хийх, орон гэрээ барьж, амьдрах зэрэг амьдралын жам ёсны, зайлшгүй үйл ажиллагааны явцтай уялдан тэдний хүч, тэсвэр, хурд, авхаалж, самбаа гардан тулаан зэрэг бие бялдын чанарууд болон чадварууд нь хөгжин, сайжирч иржээ.

Биеийн тамир бие бялдын хүмүүжлийн онол арга зүй үүсэн хөгжсөн эх сурвалж нь:

1. Нийгэмд, биеийн тамир бие бялдын бэлтгэлжилт сайтай хүмүүс хэрэгцээтэй болсноор, бие бялдрыг боловсронгуй болгох тогтолцоог удирдах үндсэн дээр биеийн тамир бие бялдын хүмүүжлийг танин мэдэх тэмүүлэл бий болгох,

2. Онолын асуудал нь амьдрал дээр батлагдаж, магадгүй түүнээс шинэ бодит санаанууд гарч ирсэн нь, биеийн тамир бие бялдын хүмүүжлийн онол, арга зүйн шинэ асуудлыг боловсруулах,

3. Олон улс орны эмч, сурган хүмүүжүүлэгчид, гүн ухаантнууд хүний бие бялдрыг өв тэгш хөгжүүлэх, хүмүүжлийн дэвшилттэй зүйлүүдийн талаар санаанууд илэрхийлэн гаргах,

4. Улс орны хүн амын, биеийн тамир, спортоор хичээллэх, эрүүл мэндийг сайжруулах талаар төр засгийн тогтоол, шийдвэрүүд гаргах эх сурвалжууд болдог.

Бие бялдын хүмүүжлийн онол заах арга нь биеийн тамирын багш, дасгалжуулагчдад бие бялдын хүмүүжлийн онол, аргазүйн үндэс, бие бялдрыг хөгжүүлж, сайжруулах зүй тогтол, хүмүүжилд төлөвшүүлэх, дидактикийн үндсүүдийг судална. Иймээс бие бялдар хүмүүжлийн онол, заах аргын судлах зүйл нь, хүний бие махбодод, бие бялдын дасгалууд хэрхэн нөлөөлдгийг судалдаг. Бие бялдын хүмүүжлийн онол, заах аргын судлах зүйлийн **объект** нь:

төрөл бүрийн дасгал ба дасгалыг гүйцэтгэгч хүн юм. Бие бялдын хүмүүжлийн онол арга зүйн **субъект** нь: Дасгалыг гүйцэтгэх арга ба хүний бие махбодод гарч буй хариу үйлдлүүд юм. Объект субъект 2 нь хоорондоо салшгүй холбоотой бөгөөд ББХОЗА нь сурган хүмүүжүүлэх ухааны нэг салбар шинжлэх ухаан юм. Тиймээс сурган хүмүүжүүлэх ухааны бусад салбаруудаас ялгагдах үндсэн ойлголтуудтай байна. Үүнд:

Биеийн тамир гэдэг нь: Нийгмийн ерөнхий соёлын нэг хэсэг бөгөөд, хүмүүсийн эрүүл мэнд, ажиллах чадварыг дээшлүүлж биеийн тамир бие бялдрыг хөгжүүлэхэд чиглэгдсэн нийгмийн оюуны ба материаллаг баялгийн нийлмэл цогц юм.

Бие бялдрын хүмүүжил: Хүний эрүүл мэндийг бэхжүүлж биеийн тамир бие бялдрыг хөгжүүлэх талаар зайлшгүй мэдлэгийг эзэмшүүлж, хөдөлгөөний чадвар дадлуудыг төлөвшүүлэн бие бялдрын чанаруудыг хөгжүүлэхэд чиглэгдсэн сурган хүмүүжүүлэх үйл явц юм

Бие бялдрын хөгжилт: Биеийн тамир бие бялдрын дасгалаар хичээллэсний нөлөөгөөр хүний бие махбодын хэлбэр ба үйл ажиллагаанд гарах тооны болон чанарын дэвшилтэт өөрчлөлт юм.

Бие бялдрын төгөлдөржилт: Бие бялдрын хөгжилтийн дээд хэмжээ бөгөөд бие бялдрын хөгжилтийн гадаад, дотоод үзүүлэлтүүдээ амьдрал практикт үр дүнтэй ашиглах байдал юм.

Бие бялдрын бэлтгэлжилт: Хөдөлгөөний зорилгыг амжилттай шийдвэрлэхэд шаардагдах булчингийн хүч, хурд, тэсвэр, уян хатан, хөдөлгөөний эвсэл зэрэг чанаруудын үзүүлэлт юм. Бие бялдрын бэлтгэлжилтийг хангахад чиглэсэн үйл явцыг бие бялдрын бэлтгэл гэнэ.

Спорт гэдэг нь, нэг төрлийг сонгон авч түүндээ өндөр амжилт гаргахын төлөө бие бялдрын ба оюун ухааны хүч боломжоо дээд зэргээр дайчлах үйл явц юм. Даяаршлын өнөө үед нэг орны хүрээнд төдийгүй дэлхийн бүс нутаг, тив хооронд гэмт хэрэг, гамшиг, туршуул, хилийн будилаан, улс төрийн үймээн зэрэг үзэгдлүүд байнга гарах болж, уг зохисгүй үйл явдлуудад, цар хүрээний хувьд болон чанар, агуулгад ихээхэн өөрчлөлт гарах боллоо. Энд хамрагдах хүмүүсийн сэтгэл зүй, биеийн тамир, бие бялдрын гардан тулааны бэлтгэлжилт, хэрэглэгдэх зэвсэг, техникийн хүч чадал, мэдээлэл технологийн шинэчлэл эрс нэмэгдсээр байна. Ийм нөхцөл байдлын үед, улс орноо батлан хамгаалах, болзошгүй аюул, гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, нийгмийн хэв журам сахиулах үйл ажиллагаанд шууд оролцох үүрэг хүлээсэн цагдаа, хилийн цэрэг, гамшгаас хамгаалах байгууллагын алба хаагчдаас бие бялдрын сайн бэлтгэлжилт, өндөр чадавхыг шаардах болно. Дэлхийн хэмжээний, үндэстэн дамнасан эдийн засаг, цэрэг, улс төрийн ийм нөхцөл байдал болон өөрийн орны дотоодод хууль цаазыг хэрэгжүүлэх өндөр хариуцлага ноогдож байгаа өнөөгийн нөхцөлд, хууль сахиулах байгууллагын алба хаагчдыг өндөр түвшинд бэлтгэхийн тулд, бие бялдрын бэлтгэлжилтийн сургалтад ямар шаардлага тавигдах вэ гэсэн асуудал зүй ёсоор гарч ирж байна. Цагдаа, Хил хамгаалах, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага, Онцгой байдлын байгууллагын алба хаагчдыг тухайн албаны үйл ажиллагаанд биеийн тамир бие бялдрын хувьд бэлтгэхийн тулд, өдөрт дунджаар 6-7 цагийн сургалт явуулж, түүнийхээ дотор 20-оос доошгүй километрийн зайд, байгалийн саад бүхий замыг туулах ачаалал өгөх шаардлагатай. Энэ ачааллыг даван туулахад нэг хүнээс нэг удаад 300 ккал, цагийн эрчим хүч шаардах болно¹⁸

(С.Хаянгарваа, 2009, хуудсд. 101-103) гэж тооцоолсон байдаг. Спортын шинжлэх ухаанд, бие бялдрын бэлтгэлжилт гэдэг ойлголт нь, тухайн хүний бие организмын ажиллах чадварыг дээшлүүлэхэд шаардлагатай хөдөлгөөний арга барилд сургах зорилго бүхий үйл явц бөгөөд энэ нь, тодорхой хамт олон, байгууллага дээр авч үзвэл, нийт бие бүрэлдэхүүний бие бялдрын бэлтгэлжилт ямар байгааг илэрхийлэх үзүүлэлт болно. Цэрэг, цагдаа, хууль сахиулах байгууллагуудын бүх шатны албанд, энэ үзүүлэлт нэгэн адил хамаарна. Чухамхүү эндээс л бүх шатны сургуулиудын бие бялдрын бэлтгэлжилтийн сургалтын тогтолцоог боловсронгуй болгох шаардлага урган гарч байгаа юм. Монгол улсын Зэвсэгт хүчин, хууль сахиулах байгууллагын мэргэшсэн ажилтнуудыг бэлтгэн гаргадаг их, дээд сургуулиудын сонсогчдын цэргийн биеийн тамир бие бялдрын бэлтгэлжилтийн сургалт, хүмүүжлийн ажлын тогтолцоо нь, манай улсын боловсролын салбар дахь биеийн тамир, спортын сургалтын тогтолцооны нэгэн бүрэлдэхүүн хэсэг байх ёстой.

Хил хамгаалах байгууллагын алба хаагчдын биеийн тамир бие бялдар, гардан тулааны бэлтгэлжилтийн сургалтын тогтолцоо нь, бие бялдрын бэлтгэлжилтийн болон албаны бэлэн байдалд тавигдах шаардлагуудыг хангахуйц сургалт, хүмүүжлийн ажлын тогтолцоог бүрдүүлэгч, дотоод дэд хэсгүүдээс бүрддэг. Энэхүү бүрдэл, хэсгүүдийн агуулгыг товч өгүүлбэл, гардан тулаан, биеийн тамир, бие бялдрын бэлтгэлжилтийн сургалтын **зорилго нь** тухайн байгууллагын суралцагчдын бие бялдрын хувьд бэлтгэх, албаны байдалд сургаж бэлтгэхэд чиглэдэг бол, тухайн сургалтын **үүрэг нь** алба хаагчдын бие бялдрын бэлэн байдалд тавигдах шаардлагыг хэрэгжүүлэх арга замыг тодорхойлж өгөхөд оршино. Биеийн тамир, Бие бялдрын бэлтгэлжилтийн сургалтын **агуулга нь**, суралцагчийн биеийн тамир бие бялдрын бэлтгэл, хүмүүжлийн онол, мэдлэг, чадвар, дадал төлөвшүүлэх сургалтын хичээл, дадлагын хөтөлбөр, сургах арга зүйгээс бүрдэх бөгөөд хичээл, дадлага бүр нь, бие бялдрын бэлтгэлийн сонгодог хэлбэр, хэрэглүүрүүдээр дамжин улам бүр төгөлдөржиж байдаг. Бие бялдрын бэлтгэлжилтийн сургалтад тавигдах шаардлага нь, тухайн сургалтын эхлэл, төгсгөлийн бүх үе шатанд хамаарах учир үүрэг, ач холбогдлоороо бие бялдрын бэлтгэлжилтийн сургалтын тогтолцоог бүрдүүлэгч хэсгүүдийн дотор тэргүүлэгч үүрэгтэй байдаг.

Хил хамгаалах байгууллагын албан хаагчдын бие бялдрын бэлтгэлийн ерөнхий зорилго нь, тэдний эрүүл мэндийг бэхжүүлж, бие бялдрын ерөнхий чанар болох хурд, хүч, тэсвэр, авхаалж самбаа, уян хатан чанаруудыг шаардлагын түвшинд хөгжүүлэх үндсэн дээр тэнцвэр хөдөлгөөнийг зохицуулах чадвар болон биеийн ерөнхий ажиллах чадварыг дээшлүүлэхэд чиглэгдэнэ. Бие бялдрын ерөнхий чадвар, бэлтгэлжилт сайтай алба хаагч бүр, хяналтын норм болон мэргэжлийн зэргийн нормыг тэр бүр биелүүлж чаддаггүй болох нь олон жилийн сургалтын практикаас ажиглагдсан. Харин тусгай бэлтгэлийг зохион байгуулах, өөрөөр хэлбэл, хууль сахиулах албаны үйл ажиллагаанд зайлшгүй шаардлагатай хөдөлгөөний чадвар, дадал олгоход чиглэсэн тусгай бэлтгэл, сургалтыг зохион байгуулснаар дээрх асуудлыг

амжилттай шийдвэрлэж болох нь сургалтын практикаас ажиглагддаг.

Бие бялдын бэлтгэлжилтийн сургалтад хяналт тавих шаардлага:

Дасгалжих үйл явцыг сургалтын бүхий л үеийн турш хянаж, удирдан чиглүүлснээр, Хил хамгаалах байгууллагын алба хаагчдын бие бялдын бэлтгэлийг шаардлагын түвшинд хүргэх боломж дээшлэх болно. Биеийн тамирын дасгалыг тогтмол, системтэй хийлгэж хэвшээгүй үед, хяналтын норм, шалгалтыг тестээр сорил авснаас болж хичээллэгчид хэт ачаалал авах, эрхтэн системийн үйл ажиллагаанд нь хямрал үүсэх, элдэв гаж үзэгдэл бий болохын зэрэгцээ, биеийн тамираар хичээллэх дур сонирхолгүй болох явдал сургалтын практикаас ажиглагддаг. Ажиглалтаас үзвэл, биеийн тамирын сургалтын ачаалал нь, спортын сургалтын ачааллаас харьцангуй бага байдгаас болоод, биеийн тамирын хичээл нь, сурган хүмүүжүүлэх салбарын мэргэжилтэн, судлаачдын анхааралд харьцангуй бага өртөөд зогсохгүй, цэргийн биеийн тамирын сургалт, зохион байгуулалтын ажлын дотор нэн чухал үүрэг гүйцэтгэдэг, хяналтын ач холбогдлыг дутуу үнэлж орхигдуулдаг дутагдал байсаар байна. Өнөөдөр бүх гардан тулаан, цэргийн биеийн тамир ба цэрэг, цагдаагийн биеийн тамирын сургалт дахь хяналтын тогтолцоог боловсронгуй болгосноор дараах үр дүнд хүрэх боломжтой.

1. Бие бялдын бэлтгэлжилтийн сургалтын тогтолцооны үр ашиг дээшилнэ.

2. Хил хамгаалах байгууллагын алба хаагчдын гардан тулаан, бие бялдын бэлтгэлжилтийн сургалтын хөтөлбөрийн агуулга, хяналтын тогтолцоо, үнэлж дүгнэх арга зүйг боловсронгуй болгоно.

3. Алба хаагчдын гардан тулаан, бие бялдын бэлтгэлжилтийн сургалтыг өнөөгийн бодит шаардлагын хэмжээнд хүргэх боломж бүрдэнэ.

4. Багш, хичээллэгчдийн аль алиных нь онол-арга зүйн бэлтгэлийн чадавхи дээшилнэ.

5. Зөвхөн дасгалжилт, биеийн ерөнхий ажиллах чадвараар хяналт тавьдаг идэвхгүй аргаас, уг үйл ажиллагааг зохион байгуулах өвөрмөц хэлбэр, бүтцийг бий болгох, сургалтын үе шатаар хяналт тавих, идэвхтэй хяналтын аргад шилжих болно.

Өнөө үед, амьдралын хэв маягийн өөрчлөлт, мэдээлэл, техник технологийн хөгжлөөс шалтгаалан хөдөлгөөний хомсдол нэмэгдэн хүний бие бялдын хөгжлийн үзүүлэлт буурч, спортоор хичээллэгч хүүхэд, залуучуудын тоо цөөрч байгааг Дэлхийн эрүүл мэндийн байгууллага (ДЭМБ), НҮБ-ын Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны байгууллага, Олон улсын олимпын хороо хүлээн зөвшөөрч төр, засгийн удирдлагуудад, хүн амын биеийн тамир, спортоор хичээллэх орчин, нөхцөлийг бүрдүүлж, хувь хүн, гэр бүл, хамт олонд эрүүл аж төрөх арга барил, зан үйлийг төлөвшүүлэх замаар хүний хөгжлийг сайжруулах асуудал, тулгамдсан асуудал болоод байна.

Монгол Улсын төрөөс биеийн тамир, спортыг хөгжүүлэхэд анхаарч нийтийн биеийн тамирыг бүх нийтийн үйлс болгох талаар арга хэмжээ авч

байгаа боловч, хүн амын бие бялдрын соёл, эрүүл аж төрөх хэв маягийн өсөн нэмэгдэж байгаа хэрэгцээг бүрэн хангаж чадахгүй байна. Хүн амын дунд биеийн тамир, спортоор тогтмол хичээллэгчдийн тоог нэмэгдүүлэх шаардлага нэмэгдэж байна. 2009 онд хийсэн судалгаагаар хүүхэд, өсвөр үеийнхний 69.8 хувь нь бие бялдрын хөгжил, чийрэгжилтийн хувьд, тухайн насныхаа бие бялдрын хөгжил, чийрэгжилтийн дундаж түвшинд хүрэхгүй, хүн амын 39.8 хувь нь илүүдэл жинтэй, хүн амын дөнгөж гуравны нэг нь өдөр тутам дасгал хөдөлгөөнөөр хичээллэдэг, цэргийн албанд татагдаж байгаа залуучуудын 44.8 хувь нь эрүүл мэндийн байдлын улмаас цэргийн албанд тэнцэхгүй дүн гарсан болно. Мөн хүн амын нас баралт, өвчлөлийн шалтгаанд, хүний амьдралын хэв маяг, зан үйлтэй холбоотой халдварт бус өвчин давамгайлж, хүн амын амьдралын чанар, дундаж наслалтад сөргөөр нөлөөлж байна. Сүүлийн жилүүдэд хүн ам, ялангуяа хүүхэд, залуучуудын дунд биеийн тамир, спортоор хичээллэх сонирхол нэмэгдэж, гардан тулаан, цэргийн биеийн тамир, спорт, чийрэгжүүлэлтийн талаар хамт олон, албан байгууллагаас тодорхой санаачилга өрнүүлж байгаа зэрэг ахиц байгаа боловч, биеийн тамир, спортын салбарт тулгамдсан олон асуудал байна. Биеийн тамир, спортын төвлөрсөн арга хэмжээний зардлын дөнгөж 4.5 хувийг нийтийн биеийн тамирын арга хэмжээнд зарцуулдаг, 10000 хүн амд спортын 3 заал буюу 800-1000 м², нэг хүнд 22 см² талбай оногдож байгаа зэрэг нь хангалтгүй үзүүлэлт юм. Сүүлийн жилүүдэд улс орны нийгэм, эдийн засагт хийсэн шинэчлэлийн нөлөөгөөр хүн амын өвчлөл, нас баралтын бүтцэд өөрчлөлт гарч, хүн амын эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээний эрэлт, хэрэгцээ өсөн нэмэгдэж байна. Эрүүл мэндийн статистик үзүүлэлтээр зүрх судасны өвчнөөс шалтгаалсан нийт нас баралтын дотор 43.1 хувийг цусны даралт ихдэх өвчин, тархины цус харвалт, 30.7 хувийг зүрхний цус хомсдох өвчин тус тус эзэлж байна. Таргалалттай хавсарсан өвчнүүдийн эмгэг жамыг судлахад, биеийн жин ихэссэнтэй холбоотой элэгний дистрофи, зүрхэнд-миокардиодистрофи, бөөрний эмгэгүүд, артроз, артерийн гипертензи, нүүрс усны алдагдал гэх мэт нэлээд олон өөрчлөлтүүд үүсдэг. Таргалалттай холбоотой судасны болон бодисын солилцооны өөрчлөлтүүдийг «бодисын буюу эдийн солилцооны хам шинж- метаболийн синдром» гэдэг бөгөөд энэ нь, зүрх судасны өвчнөөр нас барах эрсдлийг ихэсгэдэг. (бүс, 2006) судалгаагаар биеийн жингийн индекс (БЖИ) 25 кг/м² ба түүнээс дээш хүмүүст хэвийн жинтэй хүмүүстэй харьцуулахад чихрийн шижингийн 2-р хэлбэрээр өвчлөх магадлал 9 дахин их, биеийн жингийн индекс 30 кг/м² ба түүнээс дээш бол 40 дахин их байв. Артерийн гипертензитай (АГ) эрэгтэйчүүдийн 78 хувь, эмэгтэйчүүдийн 64 хувь нь таргалалттай байв. Таргалалтын үед артерийн даралт ихдэх өвчтэй хүмүүсийн нас баралт 4 дахин их, зүрхний ишеми өвчтэй хүмүүсийн нас баралт 5 дахин их байна. Илүүдэл жинтэй ба таргалалттай хүмүүсийн дундаж наслалт 7-12 жилээр бага байна¹⁹. Илүүдэл кг жин бүрт цусан дахь холестерин концентраци 2мг/дл-ээр ихэсдэг гэсэн судалгаа байдаг байна.

Биеийн тамир, чийрэгжүүлэлт, спортоор хичээллэх үед хийх дасгал хөдөлгөөнийг дөрвөн үндсэн бүлэгт хуваадаг. Амьдралын идэвхтэй хэв маяг гэж, өдөр бүр 10 минут буюу түүнээс дээш хугацаанд хэд хэдэн удаа шал угаах, шатаар өгсөж уруудах, гэрээ цэвэрлэх, агаар салхинд зугаалах зэрэг хөнгөнөөс дунд зэргийн идэвх шаардсан хөдөлгөөн хийхийг хэлнэ. Эрүүл мэндээ бэхжүүлэхэд чиглэсэн идэвхтэй дасгал хөдөлгөөн хийх гэдэг нь, өдөрт 30 минут, түүнээс дээш хугацаагаар дунд зэргийн идэвх шаардсан хөдөлгөөн болох алхах, гүйх, аялах, морь унах, ногоо арчлах, хүүхэдтэй тоглох гэх мэт биеийн хөдөлгөөн орно. Энэ хөдөлгөөний үед 20-30 минут орчим амьсгал, зүрхний цохилтын тоог нэлээд нэмэгдүүлсэн эрчимтэй алхалтаас аажмаар шогших, гүйх зэрэг хөдөлгөөнийг ажлын байр, ажилдаа ирж очих, амралт чөлөөт цагаараа өөртөө тохируулан хийнэ. Бие бялдрыг хөгжүүлэхэд чиглэсэн дасгал хөдөлгөөн гэдэг нь, тухайн хүн 20 минут, түүнээс дээш хугацаагаар долоо хоногт тогтмол гурван удаа дунд зэргээс илүү идэвх шаардсан аэробик, усанд сэлэх, балет хийх гэх мэт дунд зэргээс илүү идэвх шаардсан бие бялдраа хөгжүүлэхэд чиглэсэн хөдөлгөөн хийхийг хэлнэ. Энэ дасгал хөдөлгөөнийг төлөвлөгөөтэй, олон давталттай, эрэмбэ дараалалтай хийдэг. Спортын дасгал хөдөлгөөн гэдэг нь теннис, сагсан бөмбөг, усан сэлэлт, гардан тулаан, бусад тулааны урлаг болон бөх гэх мэт биеийн хүч их шаардсан хөдөлгөөнийг хувь хүний бие бялдрын хөгжлийн түвшин, бэлтгэлээс хамааран тодорхой зорилготойгоор үргэлжлэх хугацаа, ачааллын хэмжээг тохируулан хийхийг хэлнэ. Та хөгширч үхдэггүй хөшиж үхдэг гэдэг үг байдаг билээ. Эрүүл, чийрэг байдал гэж, хамгийн энгийн ойлголтоор бол өдөр тутмын аливаа үйл явдлыг ямар ч ядралт цуцалтгүйгээр туулж өнгөрүүлэх чадвар юм. Ихэнх хүмүүсийн хувьд “Бие эрүүл чийрэг - формдоо байх” гэдэг нь “өөрийгөө эрүүл байгааг мэдрэх”, “сайхан харагдах” гэсэн утгыг агуулна. Бие бялдар эрүүл, чийрэг байх нь архаг өвчнүүдээс урьдчилан сэргийлж, эрүүл мэндийг хамгаалан бэхжүүлж, улмаар чанартай урт наслалтын гол үндэс суур нь болдог. Ихэнх судалгаагаар биеийн тамир, спортоор тогтмол хичээллэдэг хүмүүс, хөдөлгөөний дутагдалтай хүмүүсээс урт насалдаг болохыг баталсан байдаг. Дасгал хөдөлгөөн нь зүрх судасны өвчний эрсдэлийг бууруулдаг. Дасгал хөдөлгөөн хийхийн тулд чөлөөт цагаа заавал спорт зааланд өнгөрөөх шаардлагагүй. Бага зэргээр ч гэсэн биедээ тодорхой хэмжээний ачаалал өгч, дасгал хөдөлгөөн хийх нь огт хийхгүй байснаас дээр нь мэдээж. Яаралгүй алхах, лифтний оронд шатаар өгсөх, дугуйгаар явах, шал угаах г.м. ямар ч хөдөлгөөн таны эрүүл мэндэд тустай. Бие бялдрын хөгжлийн түвшнийг хурд, хүч, тэсвэр, авхаалж самбаа, уян хатан гэсэн 5 чанараар тодорхойлно.

Тэсвэр гэдэг нь булчингийн үйл ажиллагааны явцад гарах биеийн ядралтыг эсэргүүцэх чадвар юм. (Алтанцэцэг.Л, 2009) Тэсвэр нь ерөнхий тэсвэр, тусгай тэсвэр гэж хоёр янз байна.

Ерөнхий тэсвэр- энэ нь олон бүлэг булчин оролцож дасгал хийснээр зүрх судас, амьсгалын ба мэдрэлийн системүүдэд өндөр шаардлага тавигдаж, ажлыг удаан хугацаанд гүйцэтгэх чадвар юм.

Тусгай тэсвэр - энэ нь тодорхой хөдөлгөөний үйл ажиллагаатай холбоотой тэсвэр юм. Тэсвэрийг эрүүл зүрхтэй байснаар хангаж чадна. Бие махбод, хүчилтөрөгчтэй нөхцөлд хийдэг дасгалууд зүрхний хамгийн сайн дасгал болдог. Алхалт, гүйлт, дугуй унах, усанд сэлэх болон аэробик дасгал хийх нь бие махбодын тэсвэрийг нэмэгдүүлдэг.

Хөдөлгөөний эв дүй - энэ нь нарийн төвөгтэй үйлдлийг хөдөлгөөний тэнцвэрээ олж зөв, авхаалжтай гүйцэтгэх чадварыг хэлнэ.

Хүч - гаднын эсэргүүцлийг даван туулах, эсвэл түүнийг булчингуудынхаа хүчээр эсрэг үйлчлэл үзүүлэх чадвар юм. Хүчтэй булчингууд хүнийг сайхан харагдуулдаг.

Уян хатан – хөдөлгөөнийг хамгийн их далайцтай гүйцэтгэх чадварыг уян хатан чанар гэнэ. Уян хатан чанарыг хөгжүүлэхэд сунгалтын дасгалуудыг ашиглана. Сунгалтын дасгалууд нь булчингуудын холбогч зөөлөн эдүүдийг уян зөөлөн сунамтгай болгодог. Хүчтэй, эрүүл, уян харимхай булчингууд нь хөдөлгөөнийг ахмад насанд ч хадгалдаг.

Иймээс хөдөлгөөн, эрүүл мэндийн талаар дэлхий нийтийн чиг хандлага өөрчлөгдөж, идэвхтэй хөдөлгөөн нь эрт нас баралтын түвшнийг бууруулж, халдварт бус өвчний анхдагч эрсдэлт хүчин зүйл хөдөлгөөний хомсдолоос урьдчилан сэргийлэх арга болж зүрх, судасны болон чихрийн шижингийн тархалт, хүндрэлийг багасгаж, эрүүл мэндийн тусламжийн зардлыг хэмнэж, хүн амын болон хувь хүмүүсийн амьдралын чанарыг дээшлүүлдэг. Идэвхтэй дасгал хөдөлгөөнөөр тогтмол хичээллэж, бие бялдраа эрүүл чийрэг байлгах, эрүүл мэндээ сайжруулах боломж, бололцоо, хүсэл эрмэлзэл зөвхөн өөрөөс хамаардаг. Хүн амын бие бялдрын түвшин тогтоох сорил нь хурд, хүч, тэсвэр, уян хатан, тэнцвэр, авхаалж самбаа зэрэг хүний бие махбодын үндсэн 5 чанарыг тодорхойлох хамгийн энгийн хялбар аргаар, ямар ч насны хүн өөрөө өөрийгөө тодорхойлох бүрэн боломжтой юм. Бие бялдрын түвшин тогтоох сорилыг үнэн зөв өгснөөрөө, илүүдэл жин, хөдөлгөөний идэвх, бие бялдрын хөгжил, чийрэгжилтийн түвшнийг тодорхойлохоос гадна бие бялдрын сул хөгжсөн эсэхийг олж мэдэх, хөгжүүлэхэд анхаарал тавьж, амьдралынхаа эрүүл хэв маягийг төлөвшүүлэх, өөрийн нас, хүйс, ажил мэргэжил, бие бялдрын чанар тус бүрийн онцлогт тохирсон дасгал хөдөлгөөнөөр өдөр тутмын идэвхтэй хөдөлгөөний хэрэгцээг хангах, эрүүлжин чийрэгжих хувь хүний болоод нийгэм эдийн засгийн хөгжил, үндэсний аюулгүй байдлыг бэхжүүлэхэд ихээхэн ач холбогдолтой юм. Хүн бүр өөрийн амьдралын хэв маягт нийцсэн бие бялдрын түвшинтэй байх шаардлагатай. Ахмад настай хүн өдөр тутам дэлгүүр явж хүнсээ цуглуулах, хоолоо хийх, гэрээ цэвэрлэх зэрэг ажлыг хийж чадаж байвал хангалттай хөдөлгөөнтэй байна гэж үздэг ба тэнхлүүн биетэй ч гэж ярьдаг. Харин тамирчин хүн тэмцээн уралдаандаа амжилт гаргахын тулд өдөр тутмын бэлтгэл сургуулилт, дасгал хөдөлгөөний тусгай хөтөлбөрөөр хичээллэх шаардлагатай байдаг. Энэ нь хүн бүрд өөрийн түвшний хөдөлгөөн, дасгал шаардлагатайг харуулж байна.

Цаг хугацаа өнгөрөх тусам хүний бие бялдрын идэвх өөрчлөгддөг. Энэ нь хүний нас, биеийн жин, биеийн бүтэц, бухимдал, эрүүл мэндийн ерөнхий

байдлаас хамаардаг. Гэхдээ ямар ч насанд, ямар ч нөхцөлд байсан хүн идэвхтэй амьдралд тэмүүлэх хэрэгтэй. Ингэхийн тулд дасгал хөдөлгөөнөөр хичээллэх хэрэгтэй юм. Үүнээс хөдөлгөөнд дэг баримтлах гэдэг асуудал гарч ирнэ. Хөдөлгөөний дэгийн тухай ойлголт, эрүүл чийрэг байхын тулд хөдөлгөөний дэгийг баримтлах хэрэгтэй. Хөдөлгөөн бага болох нь биеийн олонх эрхтний ялангуяа зүрх судасны болон амьсгалын эрхтний үйл ажиллагаанд нөлөөлдөг. Идэвхтэй дасгал хөдөлгөөн нь хүний сэтгэлзүйд эергээр нөлөөлнө.

- Бие даасан байдлыг дээшлүүлэх
- Ганцаардлаас сэргийлэх
- Өөртөө итгэх итгэлийг нэмэгдүүлэх.
- Бухимдал, сэтгэл хямралыг арилгах
- Өөдрөг дүр төрхийг бүрдүүлэх
- Эрүүл мэндийг бэхжүүлнэ.

Бүх насны хүмүүс өөрийн амьдрах хугацаандаа тогтмол биеийн хөдөлгөөн хийж байдаг. Хөдөлгөөн нь хүний амьдралын маш чухал зүйлийн нэг бөгөөд хүн зорилготойгоор хөдөлгөөнөө идэвхжүүлдэг- хашаа хороо, зам талбай цэвэрлэх, ногоо тарьж арчлах зэрэг нь бүгд идэвхтэй хөдөлгөөн болдог. Харин орчин үед хүмүүсийн ахуй амьдралд автомат ажиллагаатай, хөдөлмөр хөнгөвчилсөн олон төрлийн багаж төхөөрөмж нэвтэрснээр өдөр тутам хийж байдаг идэвхтэй хөдөлгөөн эрс багассан байна. Ихэвчлэн суугаа ажилтай байдаг албан хаагчид нь цахилгаан шат хэрэглэхгүйгээр шатаар өгсөх, хэн нэгнийг утсаар бус очиж дуудах зэрэг энгийн үйлдлүүд нь хөдөлгөөний идэвхтэй байдлаа хадгалахад их тустай юм. Хөдөлгөөн дутагдсанаар, нас богиносно. Өдөрт 6-гаас илүү цагаар сууж ажилладаг эмэгтэйчүүд жирийн эмэгтэйгээс эрт хөгширдөг байна. Иймд ядаж л ажлын зав зай, завсарлагаагаар биеийн тамирын энгийн дасгалууд хийж байхыг хичээх хэрэгтэй. Стресс орно, бага хөдөлгөөн гэдэг бол бага цусны эргэлт гэсэн үг юм. Цус бага эргэлдэнэ гэдэг нь, таны эрүүл мэндэд хортой. Учир нь таны сэтгэлийг тааламжтай сайхан болгодог, тайвшруулж амраадаг гормон биеэр тань бага гүйж байна гэж ойлгож болно. Чихрийн шижингээр өвчилнө зүрхний өвчлөх эрсдэл нэмэгдэнэ. Суугаа ажилтай хүн жирийн хүнээс чихрийн шижин тусах магадлал нь 7 хувиар илүү байдаг. Учир нь таны цусанд хуримтлагдсан сахрыг зарцуулахад шаардагдах идэвхтэй хөдөлгөөн дутсаных юм. Сахраас гадна, цусан дахь холестерины хэмжээг ихэсгэдэг нэг хүчин зүйл бол яахын аргагүй, суугаа амьдралын хэв маяг юм. Энзимийн үйл ажиллагааг 90% хүртэл буруулдаг тул биед орсон өөх тосыг энергид хангалттай зарцуулж чаддаггүй. Илүүдэл жинтэй болох, хөдөлгөөний дутагдал нь өнөө үед бараг чимээгүй тахал болоод байна. Хөдөлгөөн дутагдахад мэдээж, хангалттай хэмжээний калорийг биеэсээ гадагшлуулж, шатааж чадахгүйд хүрнэ. Энэ нь таргалах, өөхлөхөд хүргэдэг. Бодисын солилцоо удааширна. Хоолоо хэчнээн багасгалаа ч хөдөлгөөн бага бол, таны жинд нэг их дорвитой өөрчлөлт гарахгүй нурууны мөгөөрс шохойжно. Хүний бие өдөржин суухад зориулагдаагүй. Тиймээс удаан хугацаагаар суух нь ташаа, нурууны ясанд ихээхэн хэмжээний даралт учруулдаг учир тэр хэсэг өвчилж, гэмтэх магадлалтай. Биеийн тамир ба урт

наслалт ихэнх судалгаагаар, биеийн тамир, спортоор тогтмол хичээллэдэг хүмүүс, хөдөлгөөний дутагдалтай хүмүүсээс урт насалдаг болохыг баталсан байдаг. Дасгал хөдөлгөөн нь зүрх судасны өвчний эрсдэлийг бууруулдаг. Дасгал хөдөлгөөн хийхийн тулд чөлөөт цагаа заавал спорт зааланд өнгөрөөх шаардлагагүй. Бага зэргээр ч гэсэн биедээ тодорхой хэмжээний ачаалал өгч, дасгал хөдөлгөөн хийх нь огт хийхгүй байснаас дээр нь мэдээж. Яаралгүй алхах, лифтний оронд шатаар өгсөх, дугуйгаар явах, шал угаах г.м. ямар ч хөдөлгөөн таны эрүүл мэндэд тустай байдаг. Бие бялдын бэлтгэлжилтийн түвшин хүн бүр өөрийн амьдралын хэв маягт нийцсэн бие бялдын түвшинтэй байх шаардлагатай. Ахмад настай хүн, өдөр тутам дэлгүүр явж хүнсээ цуглуулах, хоолоо хийх, гэрээ цэвэрлэх зэрэг ажлыг хийж чадаж байвал хангалттай хөдөлгөөнтэй байна гэж үздэг ба тэнхлүүн биетэй ч гэж ярьдаг. Харин тамирчин хүн, тэмцээн уралдаандаа амжилт гаргахын тулд өдөр тутмын бэлтгэл сургуулилт, дасгал хөдөлгөөний тусгай хөтөлбөрөөр хичээллэх шаардлагатай байдаг. Энэ нь, хүн бүрд өөрийн түвшний хөдөлгөөн, дасгал шаардлагатайг харуулж байна. Цаг хугацаа өнгөрөх тусам хүний бие бялдын идэвх өөрчлөгддөг. Энэ нь хүний нас, биеийн жин, биеийн бүтэц, бухимдал, эрүүл мэндийн ерөнхий байдлаас хамаардаг. Гэхдээ ямар ч насанд, ямар ч нөхцөлд байсан хүн идэвхтэй амьдралд тэмүүлэх хэрэгтэй. Дасгал хөдөлгөөнөөр хичээллэснээр дараах ач холбогдолтой. Үүнд:

Бие махбодын үйл ажиллагааг сайжруулснаар:

- Яс шөрмөсийг чангаруулж, бат бөх болгоно
- Булчингийн хүч, тэсвэрийг сайжруулна
- Булчин, үе мөчийг уян болгоно
- Хоол боловсруулах үйл ажиллагааг сайжруулна
- Мэдрэл сэтгэцийн үйл ажиллагааг сайжруулна
- Гэмтэхээс сэргийлнэ
- Хүч тэнхээтэй, энергитэй болно.

Эрүүл мэндийг сайжруулснаар:

- Цусны даралтыг багасна
- Уушги, зүрхний үйл ажиллагаа сайжирна
- Дархлал сайжирна
- Биеийн эсэргүүцэл нэмэгдэнэ
- Таргалахаас сэргийлнэ.
- Нурууны өвчин багасна.

Оюун ухаан, нийгмийн идэвх, сэтгэл санааны байдлыг дээшлүүлснээр:

- Өөрийн имижийг сайжирна
- Оюун ухааны чадамжийг дээшилнэ
- Бухимдлыг багасгаж, сэтгэл гутралаас гарна
- Сэргэлэн, гавшгай болгоно
- Сайн, бат бэх нойрсоно
- Нийгмийн идэвх сайжрах болно.

Бие бялдартаа анхаарч эрүүл, чийрэг байлгах нь аливаа өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх, амьдралын цаг мөч бүрийг эрч хүч дүүрэн өнгөрүүлэх нөхцөл бололцоо бүрдүүлэх явдал юм.

Ихэнх хүмүүсийн хувьд “Бие эрүүл чийрэг - формдоо байх “ гэдэг нь “өөрийгөө эрүүл байгааг мэдрэх”, “сайхан харагдах” гэсэн утгыг агуулна. Бие бялдар эрүүл, чийрэг байх нь архаг өвчнүүдээс урьдчилан сэргийлж, эрүүл мэндийг хамгаалан бэхжүүлж, улмаар чанартай урт наслалтын гол үндэс суур нь болдог.

ДҮГНЭЛТ:

Судалгааны явцад, алба хаагч нарын эрүүл мэнд, бие бялдар, нас хүйс, боловсрол, ажил эрхлэлтийн байдал, өвчлөл зэрэг гаднын болон дотоод хүчин зүйлсийг харьцуулан дүгнэлт хийхэд, ихэвчлэн хөдөлгөөний дутагдал, жингийн илүүдлээс хамаарч өвчлөлийн байдал залуужиж байгаа нь ажиглагдаж байна. Тиймээс,

1. Хил хамгаалах байгууллагын алба алба хаагчдын эрүүл мэнд, бие бялдар, бэлтгэлжилийн асуудыг оновчтой шийдвэрлэхийн тулд хууль журмын дагуу тусгайлсан дэд хөтөлбөр боловсруулах, материаллаг орчны хүрээнд бялдаржуулах танхимыг байгуулах, сургагч зааварлагч, аргазүйч багш нарыг мэргэшүүлэн сургаж, ажиллах нөхцөл бололцоогоор хангах,

2. Ажлын ачаалал, ажлын цагийн бүтээмжид бие бялдар бэлтгэлжилтийн асуудлыг уялдуулан зохицуулснаар дээрх бэрхшээлийг шийдвэрлэж нийт алба хаагчдынхаа эрүүл мэнд, сэтгэл зүй, бие бялдар, гоо зүйд нөлөөлөх, ажлын бүтээмжийг дээшлэх зэрэг чухал асуудлууд ихээхэн орхигдсон байна.

3. Хил хамгаалах байгууллагын алба алба хаагчдаас тусгай бэлтгэл, тулааны спортын хөтөлбөрийг үр дүнтэй зохион байгуулах

САНАЛ

Хил хамгаалах байгууллагын алба алба хаагчдын албаны бэлэн байдлыг хангах, хуулиар хүлээсэн албан үүргээ гүйцэтгэх чадавхыг нэмэгдүүлэхийн тулд эрүүл мэнд, бие бялдрын бэлтгэлжилтийн стандарт түвшнийг тогтоох, эрх зүйн зохицуулалтад үндэслэл бүхий судалгаа хийх, бусад төрийн тусгай чиг үүргийн алба хаагчдын бие бялдрын бэлтгэлжилтийн түвшинтэй харьцуулан судлах, бие бялдрын түвшнийг нэмэгдүүлэх арга замыг эрэлхийлэх, шинжлэх ухааны үндэслэл бүхий дараах саналуудыг дэвшүүлж байна.

1. Хилийн отряд, ангиудын алба хаагчдыг эрүүл чийрэг бие бялдар, сэтгэл зүйн бэлтгэлтэй албан хаагчдыг бэлтгэхэд тусгай бэлтгэлийн албаны сургалтын хөтөлбөрийн чиглүүлж, түүнийг зохион байгуулж явуулах мэргэжлийн сургагч багш нарыг бэлтгэх, ажиллах орчныг бүрдүүлэх

2. Хил хамгаалах байгууллагын алба хаагчид бие бялдраа чийрэгжүүлэх спортоор хичээллэх, тогтмол бэлтгэл дасгалжуулалтад хамрагдах зэргээр эрүүл амьдралын хэв маягийг хэвшүүлэх саналыг дэвшүүлж байна.

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ

Алтанцэцэг.Л. (2009). *бие бялдарын хүмүүжлийн онол арга зүй*.
Алтанцэцэг.Л. <https://doi.org/УБ>

бүс, Н. д. (2006). *Халдварт бус өвчний эрсдэлт хүчин зүйлсийн тархалтын түвшин тогтоох судалгаа*. ЭМЯ.НЭМХ.

С.Хаянгарваа. (2009). *Цэрэг, цагдаагийн сургуулиудын бие хамгаалах сургалт, түүнийг боловсронгуй болгох асуудал*.

УЛСЫН ХИЛ ХАМГААЛАЛТАД НИСГЭГЧГҮЙ НИСЭХ ХЭРЭГСЭЛ АШИГЛАХ ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТЫН ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ

Б.Гомбосүрэн

Хилийн албаны сургуулийн Цэргийн хэргийн тэнхимийн ахлах багш, докторант хурандаа

Б.Ану-үжсин

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх албаны сургуулийн 542 дугаар дамжааны сонсогч

**хариуцлагатай зохиогч: gombosuren0201@gmail.com*

Хураангуй: Сүүлийн жилүүдэд дрон, хиймэл оюун ухаан, ухаалаг тандалтын систем зэрэг дэвшилтэт технологи нь дэлхийн улс орнуудын хил хамгаалах салбарт өргөн нэвтэрч, уламжлалт хамгаалалтын арга, хэрэгслийг орлох хандлага ажиглагдаж байна. Монгол Улсын хувьд урт, хүн ам сийрэг, байгаль цаг уурын эрс тэс нөхцөлтэй хил бүхий орон тул дрон, ухаалаг технологийг хил хамгаалалтад ашиглах бодит хэрэгцээ өндөр байна. Гэвч эдгээр технологийг ашиглахтай холбоотой эрх зүйн зохицуулалт тодорхой бус, салангид хэвээр байгаа нь хүний эрх, хувийн нууц, хяналт, хариуцлагын асуудлыг дагуулж байна.

Энэхүү илтгэлд Монгол Улсын хил хамгаалалтад дрон, ухаалаг технологи ашиглах эрх зүйн зохицуулалтын өнөөгийн байдал, тулгамдаж буй асуудлыг шинжилж, АНУ, ОХУ-ын туршлагатай харьцуулан судалж, цаашид эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох санал, шийдлийг дэвшүүлэв.

ОРШИЛ

Даяаршил, технологийн эрчимтэй хөгжил нь үндэсний аюулгүй байдал, тэр дундаа улсын хил хамгаалалтын бодлого, арга хэрэгслийг шинэ түвшинд гаргах бодит шаардлагыг бий болгож байна. Улс орнууд уламжлалт хяналтаас гадна дрон, хиймэл дагуул, ухаалаг камер, хиймэл оюун ухаанд суурилсан тандалтын системийг хил хамгаалалтын үйл ажиллагаанд өргөн ашиглах болсон нь үүний тод илрэл юм.

Монгол Улс нь 8000 гаруй километр урт хуурай газрын хилтэй, хүн ам сийрэг, байгаль цаг уурын хүндрэлтэй орон учраас хил хамгаалалтад орчин үеийн технологи ашиглах зайлшгүй шаардлагатай. Гэвч технологийн хэрэглээ өргөжихийн хэрээр эрх зүйн зохицуулалт, хүний эрхийн баталгаа, хариуцлага, хяналтын механизм хоцрон үлдэх эрсдэл бодитоор тулгарч байна. Ялангуяа хил хамгаалах байгууллага нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл ашиглах явцад иргэдийн хувийн нууц, мэдээллийн хамгаалалт, нотлох баримтын хууль ёсны байдал, байгууллагын эрх хэмжээний зааг тодорхой бус хэвээр байгаа нь онол, практикийн хувьд шийдэл шаардсан асуудал болжээ.

Энэхүү өгүүллийн зорилго нь Монгол Улсын хил хамгаалалтын үйл ажиллагаанд нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл ашиглахтай холбоотой эрх зүйн зохицуулалтын өнөөгийн байдал, тулгамдсан асуудлыг шинжлэх ухааны үүднээс задлан шинжилж, цаашид эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох санал, шийдлийг дэвшүүлэхэд оршино.

ҮНДСЭН ХЭСЭГ

Хил хамгаалалтын технологижилт ба эрх зүйн онолын үндэс

1. Хил хамгаалалтын ойлголт, зорилго

Улсын хилийн халдашгүй дархан байдлыг хангах, Монгол Улсын хилийн хууль тогтоомж, хилийн асуудлаар байгуулсан Монгол Улсын олон улсын гэрээг хэрэгжүүлэх, хилийн зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, илрүүлэх, таслан зогсоох зорилгоор улсын хилийн зурвас, боомт, бүс, хил орчмын нутаг дэвсгэрт улсын хилийн болон хил орчмын дэглэмийг сахиулах, зорчигч, тээврийн хэрэгслийг шалган нэвтрүүлэх, цэргийн, инженер-техникийн, мэдээлэл технологийн, тагнуулын, хилийн төлөөлөгчийн арга хэмжээг хослуулан явуулж байгаа үйл ажиллагааг улсын хил хамгаалалт гэнэ.²⁰

Хил хамгаалалт нь улсын тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдлыг хангах үндсэн бүрэлдэхүүн хэсэг бөгөөд зөвхөн газар зүйн шугамыг хамгаалах төдийгүй үндэсний аюулгүй байдал, нийгмийн тогтвортой байдлыг хангах цогц үйл ажиллагаа юм. Орчин үеийн ойлголтоор хил хамгаалалт нь урьдчилан сэргийлэх, тандалт-хяналт, хууль сахиулах, олон улсын хамтын ажиллагааны чиг үүргийг хамардаг.

2. Дрон, ухаалаг технологийн ойлголт

Дрон (unmanned aerial vehicle) нь хүний шууд удирдлагагүйгээр нислэг үйлдэх боломжтой агаарын хөлөг бөгөөд хил хамгаалалтад ашиглахдаа:

- тандалт, ажиглалт
- дүрс, мэдээлэл цуглуулах
- эрсдэлийг урьдчилан илрүүлэх
- зэрэг үүрэг гүйцэтгэдэг.

Ухаалаг технологи гэдэгт хиймэл оюун ухаан, өгөгдөл боловсруулах систем, мэдрэгч, автомат таних программ зэрэг орно.

Монгол Улсын эрх зүйн зохицуулалтын өнөөгийн байдал

1. Хилийн тухай хууль дахь зохицуулалт

Монгол Улсын Хилийн тухай хуульд хил хамгаалах байгууллагын үндсэн чиг үүрэг, хэрэгсэл, арга замыг ерөнхийд нь заасан боловч дрон, ухаалаг технологи гэх ойлголт тусгайлан тусгагдаагүй байна. Энэ нь практикт эрх хэмжээний маргаан үүсгэх, хууль хэрэглээний зөрүү бий болгох нөхцөл болдог.

2. Иргэний нисэхийн тухай хууль

Иргэний нисэхийн тухай хууль нь агаарын орон зай ашиглахтай холбоотой харилцааг зохицуулдаг боловч хил хамгаалалтын зориулалтаар ашиглагдах дроны онцлогийг нарийвчлан тусгаагүй. Үүний улмаас:

- зөвшөөрөл олгох
- хяналт тавих
- хариуцлага тооцох асуудал тодорхой бус байна.

Тулгамдсан эрх зүйн асуудлууд

1. Хувийн нууц, хүний эрхийн зөрчил үүсэх эрсдэл

²⁰ (legalinfo, 2016)

Нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл ашиглах нь хил орчмын иргэдийн өдөр тутмын амьдралд байнгын хяналт тогтоох нөхцөл бүрдүүлж болзошгүй. Энэ нь Үндсэн хуульд заасан хувийн халдашгүй байдал, нууцад халдахгүй байх эрхтэй зөрчилдөх эрсдэлтэй.

2. Нотлох баримтын хууль ёсны байдал

Нисгэгчгүй нисэх хэрэгслээр цуглуулсан мэдээллийг шүүхэд нотлох баримт болгон ашиглах эрх зүйн үндэс тодорхойгүй. Хуульд заагаагүй хэрэгсэл ашигласан бол нотлох баримт хүчингүйд тооцогдох магадлал бий.

3. Нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл ашиглах эрх зүйн ангилал тодорхойгүй байдал

Иргэний зориулалттай болон цэргийн, тусгай зориулалтын дроны ялгаа хуульд нарийвчлан тусгагдаагүйгээс:

Зөвшөөрөл авах журам ойлгомжгүй,

Ашиглах хүрээ, хязгаар тодорхой бус байдал үүсдэг.

4. Хил орчмын агаарын орон зайг ашиглах зохицуулалт сул

Дрон нислэгтэй холбоотой:

Агаарын орон зайн хяналт,

Гадаад улсын хил орчмын бүсэд нислэг хийх эрсдэл зэрэг асуудалд нарийн зохицуулалт шаардлагатай боловч одоогийн хууль тогтоомж ерөнхий шинжтэй байна.

5. Хариуцлага, хяналтын тогтолцоо тодорхой бус

Дроныг ашиглах явцад гарч болзошгүй:

➤ Техникийн осол,

➤ Эрх хэтрүүлсэн үйлдэл,

Мэдээлэл алдагдах тохиолдолд хэн, ямар хариуцлага хүлээх нь тодорхойгүй хэвээр байна.

Хил хамгаалах байгууллагын ашиглаж буй нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл

Монгол Улсын хил хамгаалах байгууллага нь улсын хилийн зурвас, боомт, стратегийн чухал бүсүүдэд хяналт, тандалтын үйл ажиллагааг сайжруулах зорилгоор дрон болон ухаалаг технологийн зарим төрлийг ашиглаж байна. Нээлттэй эх сурвалжид тулгуурлавал хил хамгаалалтын практикт ихэвчлэн жижиг болон дунд оврын нисгэгчгүй нисэх төхөөрөмж (дрон)-ийг ойрын зайн тандалт, эргүүл, шуурхай шалгалтын ажиллагаанд ашигладаг байна.

Олон улсын туршлага

АНУ-ын жишээ: хил хамгаалалтад дрон ашиглах эрх зүйн зохицуулалт

АНУ-ын хил хамгаалалтад дрон ашиглах үндсэн үүргийг U.S. Customs and Border Protection (CBP) хэрэгжүүлдэг бөгөөд тус байгууллага нь Мексик, Канадтай хил дээр Predator зэрэг алсын тусгалтай нисгэгчгүй онгоц (UAS) ашиглан хяналт, тандалт хийдэг. CBP-ийн зүгээс дрон ашиглах нь тус агентлагийн эрх, үүрэгтэй нийцэж байгаа гэж үздэг бөгөөд тэд 2013, 2018 онд Privacy Impact Assessment (PIA)-г боловсруулж, иргэдийн нууцын асуудлыг

үнэлсэн гэж мэдээлдэг, уг үнэлгээгээр СВР-ийн хяналтын нислэгүүд нь эрх зүйн дагуу хийгддэг гэдгийг онцолжээ.²¹

АНУ-ын хуулиар дрон ашиглах тодорхой хуулиар зохицуулагдсан тусдаа заалт байхгүй ч, СВР-ийн ажиллагааны эрх зүйн үндэс нь нийтийн аюулгүй байдлын шаардлага, холбогдох дотоод журам, FAA-ын (Federal Aviation Administration) зөвшөөрлүүд болон DHS-ийн (Department of Homeland Security) бодлого, дүрэм журамд тулгуурладаг гэж хуульчид тайлбарладаг. Энэ нь СВР-ийн дрон ашиглах үйл ажиллагааны FAA-аас COA (Certificate of Authorization) авах шаардлага болон нислэгийн нөхцөлийг тодорхойлдог.²²

Гэсэн хэдий ч СВР-ийн дрон ашиглахад хязгаарлагдмал эрх зүйн хяналт байдаг бөгөөд жишээ нь СВР-ийн нислэгүүд заримдаа хилээс дотоод руу 5 миль хүртэл буюу зарим тохиолдолд илүү зайд явуулдаг нь иргэдийн хувийн мэдээлэл, нууцад халдах эрсдэл үүсгэдэг гэх шүүмжлэл байна.²³

Иймд АНУ-ын туршлагаас харахад дрон ашиглах эрх зүйн зохицуулалт нь олон төрлийн хууль, журам, үнэлгээнүүдээр бүрдсэн ч хязгаарлагдмал, зарим талаараа иргэдийн эрх, нууцад нөлөөлөх эрсдэлийг бүрэн хянаж чадахгүй талаарх маргаан үргэлжилсээр байна.

ОХУ-ын хил хамгаалалтын байгууллага болох Оросын ФСБ-ийн Хилийн алба нь хил хамгаалалтад дроныг актив ашигладаг бөгөөд оросын хил дагуух алслагдсан, цаг агаарт хүн хүнд нөхцөлд байгаа хэсгүүдийг ч хянан ажиллахад дронуудаар тандалт хийх нь үр дүнтэй гэж албаны удирдлагууд онцолж байна. Энэ талаар судалгааны тайланд дурдсанаар, оролцогч талууд Оросын хилд өөрийн үйлдвэрлэсэн болон байлдааны зориулалттай дроныг ашиглан удалгүй гэрэл мэдээлэл цуглуулахад ашигладаг гэж тэмдэглэсэн байна.²⁴

ОХУ-д хил хамгаалалтад дрон ашиглах эрх зүйн үндэс нь “Оросын Холбооны Улсын үндэсний аюулгүй байдлын тухай хууль”, “Төрийн нууцын тухай хууль”, мөн ФСБ-ийн дотоод норматив актууд дээр тулгуурладаг бөгөөд эдгээр баримт бичигт дрон, техникийн тагнуулын хэрэгслийг ашиглах нөхцөл, зорилгыг аюулгүй байдлын ашиг сонирхлоор тодорхойлсон байдаг. Судлаачдын тэмдэглэснээр, ОХУ-ын эрх зүйн зохицуулалт нь дрон ашиглалтыг тусгайлан нэг хуульд нарийвчлан заагаагүй ч аюулгүй байдлын байгууллагад өргөн хүрээтэй бүрэн эрх олгосон бүтэцтэй байна.²⁵

²¹ www.cbp.gov.com

²² www.Legalclarity.org.com

²³ www.cato.org.com

²⁴ Dronewars.net.com

²⁵ Russian National Security Strategy.2021

ДҮГНЭЛТ

Монгол Улсын хил хамгаалалтын салбарт дрон, ухаалаг технологийг нэвтрүүлэх нь газар зүйн өргөн уудам нутаг дэвсгэр, хүн ам сийрэг байдал болон цаг уурын эрс тэс нөхцөлийг даван туулах бодит шаардлага болоод байна. Гэвч судалгаанаас харахад дараах үндсэн асуудлууд тулгарч байна:

Эрх зүйн хоосон орон зай: Хилийн тухай хууль болон Иргэний нисэхийн тухай хуульд

1.хил хамгаалалтын зориулалттай дроны онцлог, ашиглах хүрээ, хязгаарыг нарийвчлан тусгаагүй байна.

2.Хүний эрх ба нууцлал: Дрон ашиглах явцад иргэдийн хувийн халдашгүй байдалд халдах, хувийн мэдээлэл алдагдах эрсдэл өндөр байгаа бөгөөд үүнийг зохицуулах хяналтын механизм дутмаг байна.

3.Нотлох баримтын чадамж: Технологийн аргаар цуглуулсан мэдээллийг шүүхийн шатанд нотлох баримт болгон ашиглах эрх зүйн үндэслэл тодорхойгүй байгаа нь хууль сахиулах ажиллагааны үр нөлөөг бууруулж болзошгүй юм.

4.Олон улсын туршлага: АНУ болон ОХУ-ын туршлагаас харахад дрон ашиглалтыг тусгайлсан журам, аюулгүй байдлын үнэлгээ болон байгууллагын дотоод норматив актаар зохицуулдаг боловч иргэдийн эрхийн асуудал байнгын маргаан дагуулдаг байна.

Санал

1. Эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх

Хууль тогтоомжийн тодорхой бус байдал нь практикт эрх хэмжээний маргаан үүсгэх эрсдэлтэй тул дараах зохицуулалтыг нэвтрүүлэх шаардлагатай:

✓ Нэр томьёоны тодорхойлолт: Хилийн тухай хуульд "Нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл" (ННХ) болон "Ухаалаг тандалтын систем" гэсэн ойлголтыг бие даасан нэр томьёо болгон оруулж, түүнийг хил хамгаалалтад ашиглах эрх зүйн үндсийг нээх.

✓ Нотлох баримтын чадамж: ННХ-ээр цуглуулсан дүрс, мэдээллийг хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын шатанд нотлох баримтаар тооцох механизмыг хуульчлах.

✓ Хувийн нууцыг хамгаалах: АНУ-ын туршлагаар "Хувийн нууцад үзүүлэх нөлөөллийн үнэлгээ" (PIA)-г хийж, хил орчмын иргэдийн халдашгүй байдлыг хангах хяналтын журмыг батлах.

✓ Агаарын орон зайн зохицуулалт: Иргэний нисэхийн ерөнхий газартай хамтран хил орчмын бүсэд ННХ нислэг үйлдэх тусгай зөвшөөрөл, хяналтын журмыг нарийвчлан тогтоох.

2. Хүний нөөц ба сургалтын тогтолцоо

"Орчин үеийн технологийн дэвшилд суурилсан хил хамгаалалтын тактикийг эзэмшүүлэх зорилгоор Хилийн албаны сургуулийн сургалтын төлөвлөгөөнд 'Нисгэгчгүй нисэх хэрэгслийн инженерчлэл, тактик-техникийн ажиллагаа' болон 'Цэргийн зориулалттай дрон ашиглалтын эрх зүйн зохицуулалт, ёс зүй' гэсэн агуулга бүхий цогц хичээлийг нэмж тусгах шаардлагатай.Энэхүү хөтөлбөрийн хүрээнд

✓ Техник, ажиллагааны чадвар: Дроныг хилийн тандалт, эргүүл, шуурхай эрэн сурвалжлах ажиллагаанд удирдан ашиглах практик дадлыг олгох.

✓ Эрх зүйн мэдлэг: Дрон ашиглах үед иргэдийн хувийн нууцыг хамгаалах, мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах болон цуглуулсан өгөгдлийг хууль ёсны дагуу баримтжуулах эрх зүйн чадамжийг суулгах.

✓ Эрсдэлийн удирдлага: Хил орчмын агаарын орон зайд нислэг үйлдэх үеийн техникийн осол, хилийн шугам давах эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх, хариуцлага хүлээх чадварыг эзэмшүүлэхэд чиглэх юм."

2. Техник, хяналтын механизм

Мэдээлэл алдагдах, техникийн осол гарах эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх чиглэлээр:

✓ Мэдээллийн аюулгүй байдал: ОХУ-ын туршлагаар аюулгүй байдлын ашиг сонирхолд нийцсэн, мэдээлэл алдагдахаас хамгаалагдсан дотоодын програм хангамж бүхий дронуудыг ашиглах.

✓ Хариуцлагын тогтолцоо: Дроныг ашиглах явцад эрх хэтрүүлсэн үйлдэл гаргах, мэдээлэл алдах тохиолдолд хүлээх хариуцлагыг албаны дүрэмд тодорхой заах.

✓ Интеграци: Дроноос ирж буй мэдээллийг хил хамгаалалтын нэгдсэн систем, хиймэл оюун ухаанд суурилсан тандалтын төвтэй холбох замаар хяналтын үр ашгийг дээшлүүлэх.

✓ Дотоод хяналтын журам: Дрон ашиглах үед эрх хэтрүүлсэн үйлдэл гаргахаас сэргийлж, нислэгийн түүх, цуглуулсан өгөгдөлд аудит хийх, мэдээллийн нууцлалыг хангах "Хувийн нууцад үзүүлэх нөлөөллийн үнэлгээ"-г тогтмол хийдэг болох.

✓ Бүсчлэлийн зохицуулалт: Хил орчмын агаарын орон зайд дрон нислэг хийх зөвшөөрөл олгох, хяналт тавих журмыг Иргэний нисэхийн ерөнхий газартай хамтран нарийвчлан тогтоох.

ХИЛИЙН ЦЭРГИЙН ШТАБЫН ҮНДСЭН ҮҮРГИЙН ХЭРЭГЖИЛТЭД БҮХ ТӨРЛИЙН ХАНГАЛТЫН ҮҮРЭГ, АЧ ХОЛБОГДОЛ

Б.Доржзовд

ДХИС, Удирдлагын академийн Хилийн стратегийн магистрант, хошууч,

**хариуцлагатай зохиогч: dorjoobatsaikhan89@gmail.com*

Хураангуй: Улсын хил хамгаалалт нь Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын салшгүй бүрэлдэхүүн хэсэг бөгөөд хил хамгаалалтын үйл ажиллагааны үр дүн нь удирдлага, зохион байгуулалт, хангалтын тогтолцоотой нягт уялдаатай байдаг. Хилийн цэргийн штаб нь хил хамгаалалтын үйл ажиллагааг төлөвлөх, зохион байгуулах, удирдах, хянах үндсэн чиг үүргийг хэрэгжүүлдэг стратегийн байгууллага юм. Штабын үйл ажиллагааны үр дүн нь алба-байлдааны болон ар тал, техникийн хангалтын тогтолцооны үр ашигтай байдалтай шууд хамааралтай байдаг. Энэхүү судалгаанд хил хамгаалалтын хангалтын онолын үндэс, бүтэц, төрөл, түүхэн уламжлал болон орчин үеийн хөгжлийн чиг хандлагыг судалж, хилийн цэргийн штабын үндсэн үүргийг хэрэгжүүлэхэд хангалтын тогтолцооны гүйцэтгэх үүрэг, ач холбогдлыг тодорхойлохыг зорив. Судалгаанд баримт бичгийн судалгаа, түүхэн арга, харьцуулалтын арга, анализ ба синтезийн аргуудыг ашиглав. Судалгааны үр дүнгээс харахад алба-байлдааны болон ар тал, техникийн хангалтын уялдаа холбоо нь хил хамгаалалтын удирдлагын шийдвэрийг хэрэгжүүлэх, хил хамгаалалтын үйл ажиллагааны үр ашгийг нэмэгдүүлэхэд чухал нөлөө үзүүлдэг болох нь тогтоогдлоо. Иймээс хил хамгаалалтын хангалтын тогтолцоог орчин үеийн технологи, логикийн дэвшилтэт шийдэлтэй уялдуулан хөгжүүлэх шаардлагатай байна.

Түлхүүр үг: Хил хамгаалалт, хилийн цэргийн штаб, хангалт, алба-байлдааны хангалт, логистик

1.ОРШИЛ

Монгол Улсын нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдал, улсын хил халдашгүй дархан байх нь үндэсний аюулгүй байдлын үндсэн баталгаа юм. Монгол Улсын Үндсэн хуульд улсын хил халдашгүй дархан байхыг баталгаажуулсан бөгөөд эх орныхоо тусгаар тогтнол, аюулгүй байдлыг хамгаалах нь төрийн үндсэн үүрэг болохыг тодорхойлсон байдаг (Монгол Улсын Үндсэн хууль, 1992).

Монгол Улсын **Хилийн тухай хууль**д улсын хил хамгаалах үйл ажиллагааг Хилийн цэрэг хэрэгжүүлэх бөгөөд хил хамгаалалтын үйл ажиллагааг төлөвлөх, удирдан зохион байгуулахад штабын удирдлага чухал үүрэгтэй гэж заасан байдаг (Монгол Улсын Хил хамгаалах тухай хууль, 2016).

Хил хамгаалалтын үйл ажиллагаа нь зөвхөн байлдааны бэлэн байдлаас хамаарахгүй бөгөөд хангалтын тогтолцооны үр ашигтай байдалтай нягт холбоотой байдаг. Цэргийн шинжлэх ухаанд хангалтыг цэргийн ажиллагааг явуулахад шаардлагатай нөөц, материаллаг болон техникийн нөхцөлийг бүрдүүлэх хангалтын тогтолцооны үндсэн хэсэг гэж үздэг (Батболд, 2017).

Иймээс хилийн цэргийн штабын үндсэн үүргийг хэрэгжүүлэхэд хангалтын тогтолцооны гүйцэтгэх үүргийг судлах нь онолын болон практикийн ач холбогдолтой юм.

2. СУДАЛГААНЫ ОНОЛЫН ҮНДЭСЛЭЛ

Улсын хил хамгаалалтын үйл ажиллагаа нь удирдлага, зохион байгуулалт, хангалтын нэгдсэн тогтолцоо дээр үндэслэн хэрэгждэг. Цэргийн шинжлэх ухаанд удирдлага, хангалтын системийг цэргийн ажиллагааны амжилтыг тодорхойлох үндсэн хүчин зүйлүүдийн нэг гэж үздэг. Ялангуяа штабын удирдлагын үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэхэд хангалтын тогтолцоо чухал ач холбогдолтой байдаг.

“Хангалт” гэдэг ойлголтыг Я.Цэвэл “Монгол хэлний тайлбар толь”-д “хангах үйлийн нэр” хэмээн тодорхойлсон бөгөөд аливаа хэрэгцээ, шаардлагыг биелүүлэхэд чиглэсэн үйл ажиллагааг илэрхийлдэг гэж тайлбарласан байдаг (Цэвэл, 1966). Энэхүү ойлголт нь цэргийн шинжлэх ухаанд илүү өргөн утгаар хэрэглэгддэг бөгөөд цэргийн ажиллагааг амжилттай хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай бүхий л нөхцөл, нөөц, техник хэрэгсэл, мэдээлэл, материаллаг ба санхүүгийн боломжийг бүрдүүлэх цогц үйл ажиллагааг хамардаг.

Цэргийн шинжлэх ухаанд хангалтыг цэргийн ажиллагааг явуулахад шаардлагатай нөөц, техник хэрэгсэл, мэдээлэл, материаллаг нөхцөлийг бүрдүүлэх үйл ажиллагаа гэж тодорхойлдог (Батболд, 2017). Энэ нь цэргийн анги, салбаруудын байлдааны бэлэн байдлыг хангах, тэдгээрийн үйл ажиллагааг тасралтгүй, үр ашигтай явуулах үндсэн нөхцөл болдог. Өөрөөр хэлбэл хангалтын тогтолцоо нь командлалын гаргасан шийдвэрийг бодит үйл ажиллагаанд хэрэгжүүлэхэд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг.

Хилийн цэргийн хангалтыг ерөнхийд нь дараах үндсэн төрөлд ангилдаг. Үүнд:

1. Албаны хангалт (холбооны, хилийн тагнуулын, инженерийн, өнгөлөн далдлалтын, хими радиацийн, сургалтын, ёс суртахууны, сэтгэл зүйн)-ны;
2. Ар тал, техник (санхүүгийн, хүнсний, хувцас, тоног хэрэгслийн, барилга орон сууцны, түлш шатахууны, техникийн, зэвсэг, галт хэрэглэлийн, хүн, мал эмнэлгийн, худалдаа үйлчилгээний)-ийн.

Алба-байлдааны хангалт нь байлдааны ажиллагааг амжилттай явуулах нөхцөлийг бүрдүүлэхэд чиглэдэг бөгөөд байлдааны ажиллагааны төлөвлөлт, зохион байгуулалт, хэрэгжилтийг дэмжихэд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Үүнд тагнуулын хангалт, инженерийн хангалт, холбооны хангалт, радио электроны хангалт, байр зүйн хангалт зэрэг олон төрлийн хангалт багтдаг (Наранжамц, 2005).

Тухайлбал, тагнуулын хангалт нь дайсны үйл ажиллагаа, байршил, боломжит аюул заналын талаар мэдээлэл цуглуулах замаар командлалын шийдвэр гаргалтыг мэдээллээр хангадаг бол инженерийн хангалт нь хамгаалалтын байгууламж барих, саад тотгор байгуулах, инженерийн

бэлтгэлийг хангах зэргээр байлдааны ажиллагааны аюулгүй байдлыг нэмэгдүүлдэг.

Ар талын хангалт нь цэргийн анги, салбаруудын өдөр тутмын үйл ажиллагааг хэвийн явуулахад шаардлагатай материаллаг болон санхүүгийн нөөцийг бүрдүүлэхэд чиглэдэг. Үүнд хүнсний хангалт, хувцас хэрэглэлийн хангалт, эмнэлгийн хангалт, шатахуун тосолгооны хангалт, санхүүгийн хангалт зэрэг багтдаг (Лхагваа, 2010). Ар талын хангалт нь цэргийн бие бүрэлдэхүүний амьдрал ахуйн нөхцөлийг хангах, техник хэрэгслийн ажиллагааг дэмжих, байлдааны бэлэн байдлыг хадгалахад чухал үүрэгтэй.

Техникийн хангалт нь зэвсэг, техник хэрэгслийн ашиглалт, засвар үйлчилгээ, техникийн бэлэн байдлыг хангахад чиглэдэг. Энэ нь зэвсэглэл, техник хэрэгслийг хэвийн ажиллагаатай байлгах, эвдрэл гэмтлийг шуурхай засварлах, шаардлагатай сэлбэг хэрэгслээр хангах зэрэг үйл ажиллагааг хамардаг.

Ийнхүү алба-байлдааны, ар талын болон техникийн хангалтын уялдаа холбоо нь цэргийн ажиллагааг үр дүнтэй хэрэгжүүлэх үндсэн нөхцөл болдог. Эдгээр хангалтын систем нь командлалын удирдлагын шийдвэрийг бодит үйл ажиллагаанд хэрэгжүүлэх боломжийг бүрдүүлж, цэргийн анги салбаруудын байлдааны чадварыг хадгалах, нэмэгдүүлэхэд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг.

Хил хамгаалалтын үйл ажиллагаанд дээрх хангалтын тогтолцоо нь хилийн цэргийн штабын удирдлагын шийдвэрийг хэрэгжүүлэхэд онцгой ач холбогдолтой. Штаб нь хил хамгаалалтын үйл ажиллагааг төлөвлөх, зохион байгуулах, удирдах, хянах үндсэн үүргийг хэрэгжүүлэхдээ хангалтын тогтолцоонд тулгуурлан ажилладаг. Иймээс хангалтын тогтолцооны онолын үндсийг судлах нь хил хамгаалалтын удирдлагын үйл ажиллагааг боловсронгуй болгоход чухал ач холбогдолтой юм.

3. СУДАЛГААНЫ АРГА ЗҮЙ

Энэхүү судалгаанд хил цэргийн штабын үндсэн үүргийг хэрэгжүүлэхэд бүх төрлийн хангалтын тогтолцооны гүйцэтгэх үүрэг, ач холбогдлыг тодорхойлох зорилгоор шинжлэх ухааны судалгааны хэд хэдэн аргыг ашигласан. Судалгаанд ашигласан арга зүй нь онолын болон баримт бичгийн судалгаанд тулгуурласан бөгөөд хил хамгаалалтын үйл ажиллагаанд хангалтын тогтолцооны гүйцэтгэх үүргийг тодорхойлох, түүний онолын үндэслэл болон практик хэрэглээг тайлбарлахад чиглэсэн болно.

Баримт бичгийн судалгааны арга

Баримт бичгийн судалгааны аргыг ашиглан Монгол Улсын хил хамгаалалтын талаарх хууль эрх зүйн баримт бичгүүд, цэргийн дүрэм, заавар, судлаачдын бүтээлүүд болон холбогдох эрдэм шинжилгээний судалгааны материалуудыг судалсан. Үүнд Монгол Улсын Үндсэн хууль, Хилийн тухай хууль, цэргийн судлаачдын бичсэн сурах бичиг, эрдэм шинжилгээний өгүүллүүд, судалгааны бүтээлүүдийг ашиглан хил хамгаалалтын үйл ажиллагаанд хангалтын тогтолцооны гүйцэтгэх үүргийг онолын үүднээс тодорхойлсон. Энэхүү арга нь судалгааны онолын үндэслэлийг бүрдүүлэх,

холбогдох ойлголт, тодорхойлолт, үзэл баримтлалыг тодруулахад чухал ач холбогдолтой байсан.

Түүхэн арга

Түүхэн судалгааны аргыг ашиглан Монголын цэргийн түүхэн туршлага, ялангуяа Монголын эзэнт гүрний үеийн цэргийн зохион байгуулалт, хангалтын тогтолцооны онцлогийг судалсан. Түүхэн эх сурвалжуудыг ашиглан цэргийн хангалтын тогтолцооны үүсэл хөгжил, түүний практик хэрэглээ, орчин үеийн хил хамгаалалтын үйл ажиллагаанд үзүүлэх нөлөөллийг шинжилсэн. Энэхүү арга нь хангалтын тогтолцооны хөгжлийн зүй тогтлыг тодорхойлох, түүхэн туршлагаас сургамж авах боломжийг бүрдүүлсэн.

Харьцуулалтын арга

Харьцуулалтын судалгааны аргыг ашиглан цэргийн хангалтын үндсэн төрөл болох алба-байлдааны хангалт, ар талын хангалт болон техникийн хангалтын онцлог, үүрэг, харилцан хамаарлыг харьцуулан судалсан. Мөн эдгээр хангалтын системүүд нь хил цэргийн штабын үйл ажиллагаанд хэрхэн нөлөөлж байгааг тодорхойлох зорилгоор тэдгээрийн бүтэц, үйл ажиллагааны чиглэл, ач холбогдлыг харьцуулан дүн шинжилгээ хийсэн. Энэ арга нь хангалтын тогтолцооны уялдаа холбоо, тэдгээрийн хил хамгаалалтын үйл ажиллагаанд үзүүлэх нөлөөллийг тодорхойлоход чухал ач холбогдолтой байв.

Анализ ба синтезийн арга

Анализ болон синтезийн аргыг ашиглан судалгааны явцад цуглуулсан мэдээллийг задлан шинжилж, үндсэн ойлголт, онолын үндэслэл, практик хэрэглээг нэгтгэн дүгнэсэн. Анализын аргаар хангалтын тогтолцооны бүрэлдэхүүн хэсгүүдийг тус тусад нь судалж, тэдгээрийн онцлог, үүргийг тодорхойлсон бол синтезийн аргаар эдгээр бүрэлдэхүүн хэсгүүдийг нэгтгэн дүгнэж, хилийн цэргийн штабын үйл ажиллагаанд хангалтын тогтолцооны гүйцэтгэх үүргийг системтэйгээр тайлбарласан.

Ийнхүү дээрх судалгааны аргуудыг ашигласнаар хил хамгаалалтын хангалтын тогтолцооны онолын үндэс, бүтэц, үйл ажиллагааны онцлогийг тодорхойлж, хил цэргийн штабын үндсэн үүргийг хэрэгжүүлэхэд хангалтын тогтолцооны гүйцэтгэх үүрэг, ач холбогдлыг шинжлэх ухааны үндэслэлтэйгээр тайлбарлах боломж бүрдсэн.

4. ХИЛИЙН ЦЭРГИЙН ХАНГАЛТЫН ТОГТОЛЦОО

Хил хамгаалалтын хангалтын тогтолцоо нь улсын хил хамгаалалтын үйл ажиллагааг тасралтгүй, үр дүнтэй хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай бүх төрлийн нөхцөл, нөөцөөр хангах цогц систем юм. Энэхүү тогтолцоо нь хилийн цэргийн анги, салбаруудын алба-байлдааны үүргийг амжилттай гүйцэтгэхэд шаардлагатай материаллаг, техникийн болон мэдээллийн нөхцөлийг бүрдүүлэхэд чиглэдэг. Хангалтын тогтолцоо нь цэргийн удирдлагын шийдвэрийг бодит үйл ажиллагаанд хэрэгжүүлэх үндсэн нөхцөлийг бүрдүүлдэг бөгөөд цэргийн ажиллагааны тасралтгүй байдлыг хангах чухал хүчин зүйл болдог.

Хил цэргийн хангалтын тогтолцоог ерөнхийд нь **алба-байлдааны хангалт** болон **ар тал, техникийн хангалт** гэсэн хоёр үндсэн хэсэгт ангилдаг.

Алба-байлдааны хангалт

Алба-байлдааны хангалт нь хил хамгаалалтын алба-байлдааны ажиллагааг амжилттай хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай нөхцөлийг бүрдүүлэхэд чиглэсэн хангалтын төрөл юм. Энэ нь хил хамгаалалтын үйл ажиллагааг төлөвлөх, зохион байгуулах, хэрэгжүүлэх явцад командлалын шийдвэрийг бодит ажиллагаанд хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай мэдээлэл, хамгаалалт, инженерийн болон техникийн нөхцөлийг бүрдүүлдэг.

Алба-байлдааны хангалтад дараах төрлийн хангалтууд багтана.

1. **Тагнуулын хангалт** – хил орчмын нөхцөл байдал, боломжит аюул занал, хууль бус үйл ажиллагааны талаар мэдээлэл цуглуулах, боловсруулах, удирдлагыг мэдээллээр хангах үйл ажиллагаа.

2. **Инженерийн хангалт** – хил хамгаалалтын байгууламж барих, инженерийн саад тотгор байгуулах, байрлалын инженерийн бэлтгэлийг хангах үйл ажиллагаа.

3. **Холбооны хангалт** – удирдлага болон анги салбаруудын хооронд мэдээллийг шуурхай дамжуулах холбооны системийг бүрдүүлэх, холбооны найдвартай ажиллагааг хангах.

4. **Байр зүйн хангалт** – газрын зураг, байр зүйн мэдээлэл, навигацийн системийг ашиглан хил хамгаалалтын ажиллагаанд шаардлагатай орон зайн мэдээллийг хангах.

5. **Химийн хангалт** – химийн болон хорт бодисын аюулаас хамгаалах, бие бүрэлдэхүүний аюулгүй байдлыг хангах арга хэмжээг хэрэгжүүлэх.

6. **Сэтгэл зүйн хангалт** – алба хаагчдын сэтгэл зүйн бэлтгэл, ёс суртахууны тогтвортой байдлыг хангах, алба-байлдааны үүргийг амжилттай биелүүлэх нөхцөлийг бүрдүүлэх.

7. **Өнгөлөн далдлалтын хангалт** – анги салбарууд, зэвсэг техник, байрлалыг дайсны ажиглалт, тагнуулын хэрэгслээс нуух, хуурмаг байгууламж бий болгох, байлдааны ажиллагааны нууцлал, аюулгүй байдлыг хангах арга хэмжээг хэрэгжүүлэх.

8. **Хамгаалалтын хангалт** – бие бүрэлдэхүүн, зэвсэг техник, байрлал, чухал объектуудыг дайсны довтолгоо, хууль бус халдлага, хорлон сүйтгэх ажиллагаанаас хамгаалах, хамгаалалтын системийг бүрдүүлэх.

Ийнхүү алба-байлдааны хангалт нь хил хамгаалалтын үйл ажиллагааг аюулгүй, үр дүнтэй хэрэгжүүлэхэд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг бөгөөд хилийн цэргийн штабын гаргасан шийдвэрийг бодит ажиллагаанд хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай нөхцөлийг бүрдүүлдэг.

Ар тал, техникийн хангалт

Ар тал, техникийн хангалт нь хилийн цэргийн анги салбаруудын өдөр тутмын үйл ажиллагааг хэвийн явуулах, бие бүрэлдэхүүний амьдрал ахуй,

техник хэрэгслийн ажиллагааг хангах материаллаг болон техникийн нөхцөлийг бүрдүүлэхэд чиглэдэг. Энэ төрлийн хангалт нь цэргийн анги салбаруудын байлдааны бэлэн байдлыг хадгалах, алба хаагчдын ажиллах чадварыг дэмжих, техник хэрэгслийн найдвартай ажиллагааг хангах үндсэн нөхцөлийг бүрдүүлдэг.

Ар тал, техникийн хангалтад дараах үндсэн чиглэлүүд багтана.

1. **Хүнсний хангалт** – бие бүрэлдэхүүний хоол хүнсээр тасралтгүй хангах, тэдний ажиллах чадвар, эрүүл мэндийг хамгаалах нөхцөлийг бүрдүүлэх.

2. **Хувцас хэрэглэлийн хангалт** – алба хаагчдыг улирлын болон албаны зориулалтын хувцас, хамгаалах хэрэгслээр хангах, цаг агаарын нөхцөлд тохирсон хувцас хэрэглэлээр хангах.

3. **Шатахуун тосолгооны хангалт** – техник хэрэгсэл, тээврийн хэрэгслийн ажиллагааг хангах түлш, тосолгооны материалын нөөцийг бүрдүүлэх, техник хэрэгслийн хэвийн ажиллагааг дэмжих.

4. **Эмнэлгийн хангалт** – алба хаагчдын эрүүл мэндийг хамгаалах, эмнэлгийн үйлчилгээ, эм тариа, эрүүл ахуйн нөхцөлийг хангах, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг хэрэгжүүлэх.

5. **Зэвсэг техникийн хангалт** – зэвсэг, техник хэрэгслийн ашиглалт, засвар үйлчилгээ, техникийн бэлэн байдлыг хангах, шаардлагатай сэлбэг хэрэгсэл, тоног төхөөрөмжөөр хангах.

6. **Хөдөө аж ахуйн хангалт** – зарим анги салбарын дотоод хэрэгцээг хангах зорилгоор хүнсний бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, мал аж ахуй, газар тариалангийн үйл ажиллагааг зохион байгуулах замаар хүнсний хангалтыг дэмжих.

7. **Санхүүгийн хангалт** – хил хамгаалалтын үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай санхүүгийн нөөцийг төлөвлөх, хуваарилах, зарцуулах, эдийн засгийн үйл ажиллагааг зохион байгуулах.

Ар тал, техникийн хангалт нь цэргийн анги салбаруудын байлдааны бэлэн байдлыг хадгалах, бие бүрэлдэхүүний амьдрал ахуй, техник хэрэгслийн хэвийн ажиллагааг хангах үндсэн нөхцөл болдог.

Ийнхүү **алба-байлдааны болон ар тал, техникийн хангалтын уялдаа холбоо** нь хил хамгаалалтын ажиллагааны үр дүнг тодорхойлох үндсэн хүчин зүйл болдог. Эдгээр хангалтын систем нь хилийн цэргийн штабын гаргасан шийдвэрийг бодит ажиллагаанд хэрэгжүүлэх боломжийг бүрдүүлж, хилийн цэргийн анги салбаруудын үйл ажиллагааны тасралтгүй байдлыг хангахад чухал үүрэг гүйцэтгэдэг.

5. ХИЛ ЦЭРГИЙН ШТАБЫН ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНД ХАНГАЛТЫН ҮҮРЭГ

Хил цэргийн штаб нь улсын хил хамгаалалтын үйл ажиллагааг удирдан зохион байгуулах төв байгууллага бөгөөд хил хамгаалалтын бодлого, төлөвлөлт, удирдлага, хяналтыг хэрэгжүүлэх үндсэн чиг үүргийг гүйцэтгэдэг.

Штабын үйл ажиллагаа нь хилийн анги, салбаруудын үйл ажиллагааг нэгтгэн зохион байгуулах, удирдлагын шийдвэрийг хэрэгжүүлэх, алба-байлдааны бэлэн байдлыг хангах зорилготой байдаг. Иймээс штабын үйл ажиллагааг үр дүнтэй хэрэгжүүлэхэд бүх төрлийн хангалтын тогтолцоо чухал үүрэг гүйцэтгэдэг.

Хилийн цэргийн штабын үндсэн үүргүүдэд дараах чиглэлүүд багтана.

1. **Хил хамгаалалтын үйл ажиллагааг төлөвлөх** – улсын хил хамгаалалтын бодлого, стратеги, төлөвлөгөөг боловсруулах, хил хамгаалалтын ажиллагааг урьдчилан төлөвлөх.

2. **Алба-байлдааны бэлэн байдлыг хангах** – хилийн цэргийн анги салбаруудын бэлэн байдлыг хангах, шаардлагатай хүч хэрэгслийг зохион байгуулах.

3. **Тагнуул, мэдээллийг нэгтгэн боловсруулах** – хил орчмын нөхцөл байдлын талаар мэдээлэл цуглуулах, боловсруулах, удирдлагын шийдвэр гаргалтыг мэдээллээр хангах.

4. **Анги салбаруудын ажиллагааг удирдлагаар хангах** – хилийн цэргийн анги салбаруудын үйл ажиллагааг удирдах, зохицуулах, хяналт тавих.

Эдгээр үүргийг хэрэгжүүлэхэд хангалтын тогтолцоо чухал нөлөө үзүүлдэг. Тухайлбал, тагнуулын хангалт нь хил орчмын нөхцөл байдлын талаарх мэдээллийг цаг тухайд нь цуглуулах, боловсруулах замаар удирдлагын шийдвэр гаргалтыг мэдээллээр хангадаг. Харин инженерийн хангалт нь хамгаалалтын байгууламж барих, инженерийн саад тотгор байгуулах замаар хил хамгаалалтын байрлалын хамгаалалтыг бэхжүүлдэг (Нямдорж, 2012).

Үүнээс гадна холбооны хангалт нь удирдлага болон анги салбаруудын хооронд мэдээллийг шуурхай дамжуулах боломжийг бүрдүүлж, удирдлагын шийдвэрийг богино хугацаанд хэрэгжүүлэх нөхцөлийг хангадаг. Байр зүйн хангалт нь газрын зураг, навигацийн мэдээллээр хангах замаар ажиллагааны төлөвлөлтөд дэмжлэг үзүүлдэг бол сэтгэл зүйн хангалт нь алба хаагчдын ёс суртахуун, сэтгэл зүйн бэлтгэлийг хангаж, алба-байлдааны үүргийг амжилттай биелүүлэхэд нөлөөлдөг.

Мөн ар тал, техникийн хангалт нь хилийн цэргийн анги салбаруудын өдөр тутмын үйл ажиллагааг хэвийн явуулахад чухал үүрэгтэй. Хүнсний хангалт, хувцас хэрэглэлийн хангалт, шатахуун тосолгооны хангалт, эмнэлгийн хангалт зэрэг нь бие бүрэлдэхүүний ажиллах чадвар, эрүүл мэндийг хамгаалах, техник хэрэгслийн хэвийн ажиллагааг хангах үндсэн нөхцөлийг бүрдүүлдэг.

Ийнхүү хангалтын тогтолцоо нь хилийн цэргийн штабын гаргасан шийдвэрийг бодит ажиллагаанд хэрэгжүүлэх, хил цэргийн анги салбаруудын үйл ажиллагааг тасралтгүй, үр дүнтэй явуулахад чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Өөрөөр хэлбэл хангалтын тогтолцоо нь штабын удирдлагын үйл ажиллагааны бодит хэрэгжилтийг хангах үндсэн нөхцөл болдог.

6. СУДАЛГААНЫ ҮР ДҮН, ЦААШИД АВЧ ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ ОРЧИН ҮЕИЙН ШИЙДЭЛ

Энэхүү судалгааны хүрээнд хилийн цэргийн штабын үндсэн үүргийг хэрэгжүүлэхэд хангалтын тогтолцооны гүйцэтгэх үүрэг, ач холбогдлыг судлан шинжилсний үндсэн дээр дараах үр дүнгүүдийг тодорхойллоо.

Судалгааны үр дүн

Судалгааны үр дүнгээс харахад хил хамгаалалтын үйл ажиллагааны үр ашиг нь удирдлагын тогтолцоо болон хангалтын системийн уялдаа холбооноос шууд хамаардаг болох нь тогтоогдлоо. Хилийн цэргийн штаб нь хил хамгаалалтын үйл ажиллагааг төлөвлөх, зохион байгуулах, удирдах, хянах үндсэн үүргийг хэрэгжүүлдэг бөгөөд эдгээр үүргийг хэрэгжүүлэхэд хангалтын тогтолцоо чухал үүрэг гүйцэтгэдэг.

Нэгдүгээрт, **Алба-байлдааны хангалтын тогтолцоо** нь хил хамгаалалтын үйл ажиллагааг төлөвлөх, хэрэгжүүлэхэд мэдээлэл, хамгаалалт, инженерийн болон техникийн нөхцөлийг бүрдүүлж өгдөг болох нь тогтоогдлоо. Тагнуулын хангалт нь хил орчмын нөхцөл байдлын талаарх мэдээллийг цаг тухайд нь цуглуулах, боловсруулах замаар удирдлагын шийдвэр гаргалтыг дэмждэг бол инженерийн хангалт нь хамгаалалтын байгууламж, инженерийн саад тогторыг бий болгох замаар хил хамгаалалтын байрлалын хамгаалалтыг бэхжүүлдэг.

Хоёрдугаарт, **Ар тал, техникийн хангалтын тогтолцоо** нь хилийн цэргийн анги салбаруудын үйл ажиллагааны тасралтгүй байдлыг хангахад чухал үүрэгтэй болох нь тодорхойлогдлоо. Хүнсний хангалт, хувцас хэрэглэлийн хангалт, шатахуун тосолгооны хангалт, эмнэлгийн хангалт, зэвсэг техникийн хангалт, санхүүгийн болон хөдөө аж ахуйн хангалт зэрэг нь бие бүрэлдэхүүний амьдрал ахуй, эрүүл мэндийг хамгаалах, техник хэрэгслийн найдвартай ажиллагааг хангах үндсэн нөхцөлийг бүрдүүлдэг.

Гуравдугаарт, **Алба-байлдааны болон ар тал, техникийн хангалтын уялдаа холбоо** нь хил хамгаалалтын үйл ажиллагааны үр дүнг тодорхойлох үндсэн хүчин зүйл болох нь тогтоогдлоо. Хангалтын тогтолцоо үр ашигтай зохион байгуулагдсан нөхцөлд хилийн цэргийн штабын гаргасан шийдвэрийг богино хугацаанд бодит ажиллагаанд хэрэгжүүлэх боломж бүрддэг.

Дөрөвдүгээрт, Хил хамгаалалтын үйл ажиллагаанд **штабын удирдлагын шийдвэрийг хэрэгжүүлэхэд хангалтын тогтолцоо стратегийн ач холбогдолтой** болох нь судалгааны үр дүнгээр батлагдлаа. Хэрэв хангалтын систем зохион байгуулалт муутай байвал хил хамгаалалтын ажиллагааны үр дүн буурах эрсдэлтэй байдаг.

ЦААШИД АВЧ ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ ОРЧИН ҮЕИЙН ШИЙДЭЛ

Орчин үеийн хил хамгаалалтын аюулгүй байдлын орчинд үйл ажиллагааг илүү үр дүнтэй хэрэгжүүлэхийн тулд хангалтын тогтолцоог шинэ технологи, инновацитай уялдуулан хөгжүүлэх шаардлагатай байна.

1. **Дижитал удирдлагын системийг нэвтрүүлэх** шаардлагатай. Хил хамгаалалтыг удирдах штабын үйл ажиллагаанд автоматжуулсан команд

удирдлагын систем, мэдээллийн нэгдсэн санг ашиглах нь мэдээлэл боловсруулах хурдыг нэмэгдүүлж, удирдлагын шийдвэр гаргалтыг оновчтой болгох боломжтой.

2. **Дрон болон хиймэл дагуулын хяналтын системийг ашиглах** нь хил хамгаалах үйл ажиллагаанд чухал ач холбогдолтой. Эдгээр технологи нь хил орчмын нөхцөл байдлыг бодит цаг хугацаанд хянах, тагнуулын мэдээллийг шуурхай авах боломжийг бүрдүүлдэг.

3. **Логистикийн удирдлагын орчин үеийн системийг нэвтрүүлэх** нь хангалтын тогтолцооны үр ашгийг нэмэгдүүлэхэд чухал ач холбогдолтой. Тухайлбал хангалтын нөөцийн бүртгэл, хяналтыг автоматжуулсан системээр удирдах нь нөөцийн зохистой хуваарилалтыг хангах боломжтой.

4. **Ухаалаг хил хамгаалалтын технологи** буюу камерын хяналтын систем, мэдрэгч бүхий хамгаалалтын төхөөрөмж, хиймэл оюун ухаанд суурилсан хяналтын системийг нэвтрүүлэх нь хил хамгаалалтын үйл ажиллагааг илүү үр ашигтай болгох боломжийг бүрдүүлнэ.

Ийнхүү хилийн цэргийн штабын үйл ажиллагааг үр дүнтэй хэрэгжүүлэхэд хангалтын тогтолцоог орчин үеийн технологи, логистикийн дэвшилтэт шийдэлтэй уялдуулан хөгжүүлэх нь чухал ач холбогдолтой юм.

7. ХЭЛЭЛЦҮҮЛЭГ

Судалгааны үр дүнгээс харахад хилийн цэргийн штабын үйл ажиллагаанд хангалтын тогтолцоо стратегийн ач холбогдолтой болох нь тодорхой харагдаж байна. Хилийн цэргийн штаб нь хил хамгаалалтын үйл ажиллагааг төлөвлөх, зохион байгуулах, удирдах, хянах үндсэн чиг үүргийг хэрэгжүүлдэг бөгөөд эдгээр үүргийг үр дүнтэй хэрэгжүүлэхэд хангалтын тогтолцоо чухал дэмжлэг үзүүлдэг. Ялангуяа алба-байлдааны болон ар тал, техникийн хангалтын уялдаа холбоо нь удирдлагын шийдвэрийг бодит ажиллагаанд хэрэгжүүлэх үндсэн нөхцөлийг бүрдүүлдэг.

Судалгааны үр дүнгээс харахад тагнуулын хангалт, инженерийн хангалт, холбооны хангалт зэрэг алба-байлдааны хангалтын төрлүүд нь хил хамгаалалтын үйл ажиллагааны аюулгүй байдал, зохион байгуулалтыг хангахад чухал нөлөө үзүүлдэг. Тухайлбал, тагнуулын хангалт нь хил орчмын нөхцөл байдлын талаарх мэдээллийг цуглуулах, боловсруулах замаар удирдлагын шийдвэр гаргалтыг мэдээллээр хангадаг бол инженерийн хангалт нь хамгаалалтын байгууламж барих, инженерийн саад тотгор байгуулах замаар хил хамгаалалтын байрлалын хамгаалалтыг бэхжүүлдэг. Мөн холбооны хангалт нь удирдлага болон анги салбаруудын хооронд мэдээллийг шуурхай дамжуулах боломжийг бүрдүүлж, үйл ажиллагааны зохион байгуулалтыг сайжруулдаг.

Үүнээс гадна ар тал, техникийн хангалтын тогтолцоо нь хилийн цэргийн анги салбаруудын үйл ажиллагааны тасралтгүй байдлыг хангах үндсэн хүчин зүйл болох нь судалгааны явцад тодорхойлогдсон. Хүнсний, хувцас хэрэглэлийн, шатахуун тосолгооны, эмнэлгийн болон санхүүгийн

хангалт нь бие бүрэлдэхүүний амьдрал ахуй, эрүүл мэндийг хамгаалах, техник хэрэгслийн хэвийн ажиллагааг хангах үндсэн нөхцөлийг бүрдүүлдэг. Хэрэв эдгээр хангалтын системүүдийн үйл ажиллагаа доголдвол хилийн цэргийн анги салбаруудын алба-байлдааны бэлэн байдалд сөргөөр нөлөөлөх боломжтой.

Монголын цэргийн түүхэнд хангалтын тогтолцоо чухал байр суурь эзэлж ирсэн бөгөөд энэ нь түүхэн эх сурвалж, судлаачдын бүтээлүүдэд тодорхой дурдагдсан байдаг. Тухайлбал, Их Монгол Улсын үеийн цэргийн зохион байгуулалт нь хөдөлгөөнт логистикийн системд тулгуурласан байсан бөгөөд цэргүүдийг хурдан шуурхай хөдөлгөх, шаардлагатай нөөцөөр хангах оновчтой тогтолцоог бий болгосон гэж судлаачид тэмдэглэсэн байдаг (Базарсад, 2014). Энэ нь тухайн үеийн Монголын цэргийн хүчний амжилтын нэг чухал хүчин зүйл болж байсан гэж үздэг.

Орчин үеийн нөхцөлд хил хамгаалалтын үйл ажиллагаанд шинэ технологи, мэдээллийн системийг ашиглах шаардлага нэмэгдэж байна. Тухайлбал, хиймэл дагуулын хяналтын систем, дрон, дижитал холбооны систем, автоматжуулсан удирдлагын систем зэрэг технологиудыг ашиглах нь хил хамгаалалтын хангалтын тогтолцоог илүү үр ашигтай болгох боломжийг бүрдүүлж байна. Иймээс хилийн цэргийн штабын үйл ажиллагаанд хангалтын тогтолцоог орчин үеийн технологи, логистикийн шийдэлтэй уялдуулан хөгжүүлэх нь чухал ач холбогдолтой юм.

Ийнхүү судалгааны үр дүн болон түүхэн туршлагыг харьцуулан авч үзэхэд хангалтын тогтолцоо нь хил хамгаалалтын удирдлагын үйл ажиллагааны салшгүй хэсэг бөгөөд энэхүү тогтолцоог тасралтгүй боловсронгуй болгох нь хил хамгаалалтын үйл ажиллагааны үр ашгийг нэмэгдүүлэхэд чухал ач холбогдолтой болох нь тодорхой байна.

8. ДҮГНЭЛТ

Энэхүү судалгааны хүрээнд хилийн цэргийн штабын үндсэн үүргийг хэрэгжүүлэхэд хангалтын тогтолцооны гүйцэтгэх үүрэг, ач холбогдлыг онолын болон практик талаас судлан шинжилсний үндсэн дээр дараах дүгнэлтийг хийж байна.

Хилийн цэргийн штабын үйл ажиллагаанд хангалтын тогтолцоо стратегийн ач холбогдолтой болох нь судалгааны үр дүнгээр тодорхойлогдлоо. Штаб нь хил хамгаалалтын үйл ажиллагааг төлөвлөх, зохион байгуулах, удирдах, хянах үндсэн чиг үүргийг хэрэгжүүлдэг бөгөөд эдгээр үүргийг үр дүнтэй хэрэгжүүлэхэд хангалтын тогтолцоо чухал дэмжлэг үзүүлдэг. Хангалтын тогтолцоо нь штабын гаргасан шийдвэрийг бодит ажиллагаанд хэрэгжүүлэх нөхцөлийг бүрдүүлж, хилийн цэргийн анги салбаруудын үйл ажиллагааны үр дүнг хангах үндсэн хүчин зүйл болдог.

Алба-байлдааны болон ар тал, техникийн хангалтын уялдаа холбоо нь хил хамгаалалтын үйл ажиллагааны үр дүнг тодорхойлох гол хүчин зүйл болох нь тогтоогдлоо. Алба-байлдааны хангалт нь хил хамгаалалтын ажиллагааны төлөвлөлт, зохион байгуулалт, аюулгүй байдлыг хангахад чиглэдэг бол ар тал, техникийн хангалт нь анги салбаруудын өдөр тутмын үйл ажиллагаа, бие бүрэлдэхүүний амьдрал ахуй, техник хэрэгслийн хэвийн ажиллагааг хангах

үндсэн нөхцөлийг бүрдүүлдэг. Иймээс эдгээр хангалтын төрлүүдийн уялдаа холбоо нь хил хамгаалалтын ажиллагааны үр ашигт шууд нөлөөлдөг.

Хилийн цэргийн штабын гаргасан удирдлагын шийдвэрийг хэрэгжүүлэхэд хангалтын тогтолцооны үүрэг онцгой чухал болох нь судалгааны явцад тодорхойлогдлоо. Тагнуулын хангалт, инженерийн хангалт, холбооны хангалт зэрэг алба-байлдааны хангалтын төрлүүд нь удирдлагын шийдвэр гаргалтыг мэдээллээр хангах, хамгаалалтын нөхцөлийг бүрдүүлэх, ажиллагааны зохион байгуулалтыг дэмжих зэрэг чухал үүргийг гүйцэтгэдэг. Үүний зэрэгцээ хүнсний, шатахуун тосолгооны, эмнэлгийн болон санхүүгийн хангалт нь анги салбаруудын үйл ажиллагааг тасралтгүй явуулах нөхцөлийг бүрдүүлдэг.

Орчин үеийн аюулгүй байдлын орчинд хилийн цэргийн ар тал хангалтын тогтолцоог технологийн дэвшил, мэдээллийн систем, инновацитай уялдуулан хөгжүүлэх шаардлагатай байна. Ялангуяа автоматжуулсан удирдлагын систем, хиймэл дагуулын хяналтын систем, дрон, дижитал логиستيкийн систем зэрэг шинэ технологийг ашиглах нь хил хамгаалалтын үйл ажиллагааны үр ашгийг нэмэгдүүлэх боломжийг бүрдүүлдэг.

Ийнхүү судалгааны үр дүнгээс харахад хил цэргийн штабын үйл ажиллагааг амжилттай хэрэгжүүлэхэд хангалтын тогтолцоо чухал үүрэг гүйцэтгэдэг бөгөөд энэхүү тогтолцоог орчин үеийн шаардлагад нийцүүлэн хөгжүүлэх нь хил хамгаалалтын үйл ажиллагааны үр ашгийг нэмэгдүүлэх, улсын хил хамгаалалтын чадавхыг бэхжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой юм.

9.ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ

Батболд, Д. (2017). *Цэргийн логистик ба хангалтын тогтолцоо*. Улаанбаатар.

Базарсад, Д. (2014). *Төрийн цэргийн бодлого ба Хилийн цэрэг*. Улаанбаатар.

Лхагваа, Б. (2010). *Ар талын хангалт*. Улаанбаатар.

Наранжамц, Н. (2005). *Хилийн операци*. Улаанбаатар.

Нямдорж, Д. (2012). *Инженерийн хангалт*. Улаанбаатар.

Монгол Улсын Үндсэн хууль. (1992).

Монгол Улсын Хил хамгаалах тухай хууль. (2016).

Цэвэл, Я. (1966). *Монгол хэлний тайлбар толь*. Улаанбаатар.

МОНГОЛ УЛСЫН АГААРЫН ОРОН ЗАЙН ХАМГААЛАЛТАД ТУЛГАРЧ БУЙ ШИНЭ СОРИЛТУУД БА ХӨГЖЛИЙН ХАНДЛАГА:

Мандахын МӨНХБАЯР,

ДХИС, Хилийн албаны сургууль, Сэтгэлзүйн тэнхим, профессор, докторант

**хариуцлагатай зохиогч: miugiimandakh86@gmail.com*

Хураангуй: Өнөөдөр агаарын орон зайн аюулгүй байдал нь улс орнуудын үндэсний аюулгүй байдлын чухал хэсэг болж, шинэ төрлийн аюул занал (дрон, хэт дууны пуужин, хиймэл дагуулын хяналт, кибер халдлага) нэмэгдэж байна. Хөгжиж буй орнууд, тэр дундаа Монгол Улс нь техник, санхүү, хүний нөөцийн хязгаарлалттай тулгарч, агаарын орон зайн хамгаалалтаа хөгжүүлэхэд бэрхшээлтэй байна. Агаарын орон зайд аюулгүй байдлыг хангах олон улсын эрх зүйн зохицуулалт (НҮБ, ИСАО) оршин байдаг ч орчин үеийн аюул заналд нийцүүлэн эрх зүйн болон технологийн шинэчлэл шаардлагатай болжээ. Монгол Улс газар нутгийн онцлогоос шалтгаалан агаарын орон зайн хамгаалалтад илүү анхаарах ёстой бөгөөд технологийн хөгжлийн хурдтай зэрэгцэн алхах, бүс нутгийн хамтын ажиллагааг өргөжүүлэх хэрэгтэй байна. Дэлхий даяар дрон, стелс технологи, хэт дууны зэвсэг, хиймэл оюун ухаан зэрэг шинэ сорилтуудыг давах чиг хандлага давамгайлж байна.

Түлхүүр үг: Монгол Улс, агаарын орон зайн аюулгүй байдал, үндэсний аюулгүй байдал, дрон, хэт дууны пуужин, кибер халдлага, эрх зүйн зохицуулалт, технологийн хөгжил, бүс нутгийн хамтын ажиллагаа

УДИРТГАЛ

Өнөөдөр дэлхий дахинд агаарын орон зайн аюулгүй байдал нь улс орны үндэсний аюулгүй байдлын салшгүй хэсэг болж, онцгой ач холбогдолтой асуудлын нэг болоод байна. Орчин үеийн өндөр технологид суурилсан шинэ төрлийн аюул занал, тухайлбал дронууд, хэт дууны пуужингийн системүүд, хиймэл дагуулын ажиглалт, цахим довтолгоо зэрэг нь улам бүр өсөн нэмэгдэж, агаарын орон зайн хамгаалалтын уламжлалт ойлголт, арга барилыг шинэчлэх зайлшгүй шаардлагыг бий болгож байна.

Хөгжиж буй орнуудын хувьд энэхүү сорилт илүү төвөгтэй хэлбэрээр илэрч байна. Тухайлбал, эдгээр улс орнууд орчин үеийн өндөр өртөгтэй техник хэрэгсэл, технологийг бүрэн нэвтрүүлэхэд шаардлагатай санхүүгийн болон технологийн нөөц хязгаарлагдмал, хүний нөөцийн чадамж ч төдийлөн хангалтгүй байдаг. Иймээс хөгжиж буй орнууд дэлхийн чиг хандлагаас агаарын орон зайн хамгаалалтын хөгжил, шинэчлэлтийн хувьд эрс хоцорч, шинэ аюул заналд өртөх эмзэг байдал нэмэгдэж байна.

Монгол Улсын хувьд эдгээр нийтлэг сорилтуудыг тод харуулж буй онцгой жишээ юм. Монгол Улс газар нутгийн өргөн уудам байдал, геополитикийн онцлог нөхцөл байдлаасаа шалтгаалан агаарын орон зайн хяналт, хамгаалалтыг өндөр түвшинд хөгжүүлэх стратегийн шаардлагатай хэдий ч техник, эдийн засгийн бололцоо, технологийн шинэчлэл, мэргэжлийн

хүний нөөцийн хангалт зэрэг олон хүчин зүйлээс хамааран энэ чиглэлд дэлхийн хөгжлийн хурдтай зэрэгцэн алхаж чадахгүй байна.

Энэхүү судалгаа нь Монгол Улс болон хөгжиж буй орнуудын агаарын орон зайд тулгарч буй шинэ аюул занал, технологийн саад бэрхшээлүүдийг судална. Судалгааны зорилго нь дэлхийн чиг хандлагад нийцүүлэн Монгол Улсын агаарын орон зайн хамгаалалтыг хөгжүүлэх боломжит арга замуудыг тодорхойлох бөгөөд үүнд баримт бичгийн судалгаа, харьцуулалт, чадавхийг үнэлэх зэрэг аргачлалуудыг ашиглах юм.

Судалгаанд тулгуурласан аргачлалууд нь агаарын орон зайн хамгаалалттай холбоотой олон улсын баримт бичиг, төсөл, төлөвлөгөө, техник хэрэгсэл, мөн Монгол Улсын холбогдох төрийн бодлого, стратегийн баримт бичиг зэргийг хамруулан судлах юм..

ОНОЛЫН ХЭСЭГ

Агаарын орон зайн аюулгүй байдал гэдэг нь улс орнуудын агаарын орон зайд байрлах агаарын хөлгүүд, хиймэл дагуулууд болон бусад агаарын объектуудын аюулгүй, зохицуулалттай үйл ажиллагааг хангах, уг орон зайг гадаад болон дотоод аюул заналаас хамгаалах арга хэмжээнүүдийг хамааруулдаг. Энэхүү аюулгүй байдлыг хангах нь төрийн үндэсний аюулгүй байдал, эдийн засгийн хөгжил, төрийн батлан хамгаалах чадвар зэрэг олон хүчин зүйлтэй холбоотой байдаг. Орчин үеийн агаарын орон зайн аюулгүй байдал нь олон төрлийн аюул заналаас хамгаалах цогц систем шаарддаг бөгөөд үүний хүрээнд дронууд, хэт дууны пуужингийн системүүд, хиймэл дагуулын хяналт, кибер халдлагын аюул гэх мэт шинэ төрлийн аюулыг хянах шаардлагатай болсон байна.

1. Агаарын орон зайн хамгаалалтын эрх зүйн зохицуулалт:

Агаарын орон зайн хамгаалалт нь олон улсын болон дотоодын хууль эрх зүйн хүрээнд зохицуулагддаг. Олон улсын агаарын орон зайн эрх зүйн зохицуулалт нь үндсэндээ хоёр чиглэлд төвлөрдөг. Үүнд:

- агаарын орон зайн бүрэн хяналт, ашиглалт;
- аюулгүй байдлын хамгаалалт.

НҮБ-ийн болон олон улсын агаарын тээврийн байгууллага (ИКАО) нь агаарын орон зайн аюулгүй байдлыг олон улсын хэмжээнд зохицуулах чухал үүрэг гүйцэтгэдэг.

1. Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын (НҮБ) агаарын орон зайн үүрэг

НҮБ нь 1967 онд баталсан "Агаарын орон зайн тухай НҮБ-ын конвенц " гэх мэт олон эрх зүйн баримт бичгээр дамжуулан орон зайн аюулгүй байдлын асуудлыг олон улсын хэмжээнд зохицуулж, бүх улс орнуудад агаарын орон зайн хамгаалалтын бодлогыг нэгдмэл байдлаар хэрэгжүүлэх үүргийг тогтоосон.

2. Олон улсын агаарын тээврийн байгууллага (ИКАО)

ИКАО нь агаарын тээвэр, агаарын орон зайн зохицуулалт, аюулгүй байдлыг хянадаг байгууллага бөгөөд энэ нь дэлхийн бүх улс орнуудын агаарын

орон зайн аюулгүй байдлыг нэгтгэж, олон улсын конвенц болон дүрэм журмуудыг хэрэгжүүлж, эдгээрийн биелэлтийг хянадаг.

Агаарын орон зайн аюулгүй байдал ба Монгол Улс

Монгол Улс нь газар нутаг болон геополитикийн онцлогтой орон юм. Эдгээр нөхцөл байдлаас шалтгаалан Монгол Улсын агаарын орон зайн хамгаалалтыг олон улсын эрх зүйн хүрээнд зохицуулах шаардлага бий. Гэвч Монгол Улс нь агаарын орон зайн хамгаалалтыг хөгжүүлэхэд хязгаарлагдмал техникийн болон санхүүгийн нөөцтэй, мэргэжлийн хүний нөөцийн чадамж дутагдалтай байгаа. Тиймээс, Монгол Улсын хувьд агаарын орон зайн хамгаалалтыг хөгжүүлэхэд шаардлагатай хууль эрх зүйн зохицуулалтыг шинэчлэх, үндэсний аюулгүй байдлын стратегийг орчин үеийн аюул заналд тохируулан боловсруулах шаардлага гарах болсон.

2. Технологийн хязгаарлалтууд ба эрх зүйн харилцан хамаарал:

Технологийн хурдтай хөгжиж буй орчинд агаарын орон зайн аюулгүй байдал нь улам бүр олон улсын болон дотоодын эрх зүйн асуудал болж байна. Энэ нь Монгол Улсын хувьд дэлхийн чиг хандлагад нийцүүлэн зохицуулах боломжтой механизмуудыг судлах шаардлагатайг илэрхийлж байна. Технологийн дэвшил, аюул заналын шинэ төрлүүдтэй зэрэгцэн эрх зүйн зохицуулалтыг шинэчлэх, бүс нутгийн агаарын орон зайн хамгаалалтын хамтын ажиллагааг бэхжүүлэх нь чухал байна.

Дэлхийн чиг хандлага:

Агаарын орон зайн хамгаалалт нь орчин үеийн өндөр технологийн шинэ төрлийн аюул заналтай тулгарч, улам бүр хөгжиж байна.

Үүнд:

- **Дронууд**²⁶[1]: Дронууд агаарын орон зайн аюулгүй байдалд тулгарч буй хамгийн том сорилтуудын нэг болж байна. Технологийн дэвшилтэй хамт дронууд нь агаарын орон зайн хязгаарлалтад орж, агаарын орон зайг хянах, тагнах, стратегийн цохилт өгөх зориулалтаар ашиглагдаж байна.

- **Үл үзэгдэх /илрэх/ технологи /stealth**²⁷[2]: Стелс технологи нь агаарт хөөрч буй хөлгүүдийг илрүүлэхэд маш их бэрхшээл үүсгэдэг. Үүнийг даван туулахын тулд орон зайн хяналт, агаарын хамгаалалт орчин үеийн өндөр мэдрэмжтэй радар системийг шаарддаг.

- **Хэт дууны пуужингийн системүүд /Hypersonic**²⁸[3]: Хэт дууны пуужин нь дуунаас 5 дахин хурдан хурдтай нисдэг бөгөөд агаарын орон зайд хяналт тогтоох, довтолгооны эсрэг хамгаалалтыг хөгжүүлэх шаардлагыг үүсгэж байна.

[1]Wikipedia contributors. (n.d.). *Unmanned aerial vehicle*. Wikipedia. Retrieved April 29, 2025, from https://en.wikipedia.org/wiki/Unmanned_aerial_vehicle

[2] Encyclopædia Britannica. (n.d.). *Stealth*. <https://www.britannica.com/technology/stealth>

[3] Wikipedia contributors. (n.d.). *Hypersonic weapon*. Wikipedia. Retrieved April 29, 2025, from https://en.wikipedia.org/wiki/Hypersonic_weapon

- **Хиймэл оюун ухаан²⁹[4]:** Хиймэл оюун ухаан нь агаарын орон зайн хяналт, аюулгүй байдлыг сайжруулахад ашиглагддаг бөгөөд системийн үр ашигтай ажиллагаа, хариу үйлдлийг хурдтай шийдвэрлэх боломжийг олгодог.

Эдгээр шинэ технологиуд нь агаарын орон зайн аюулгүй байдалд шинээр гарч буй сорилтуудыг бий болгож, улс орнуудын хамгаалалтын стратегиудыг шинэчлэх шаардлага үүсгэж байна.

3. Хөгжиж буй орнуудын ерөнхий байдал³⁰[5]:

Хөгжиж буй орнууд нь агаарын орон зайн хамгаалалтыг хөгжүүлэхэд эдийн засаг, техник, чадварлаг мэргэжилтнүүдийн хязгаарлалтуудтай тулгарч байна. Эдгээр орнууд нь санхүүгийн болон технологийн хувьд хязгаарлагдмал нөөцтэй байдаг бөгөөд агаарын орон зайн аюулгүй байдлыг хангах өндөр өртөгтэй техник хэрэгсэл болон системүүдийг нэвтрүүлэхэд хүндрэл үүсч байна.

- **Эдийн засгийн хязгаарлалтууд:** Агаарын орон зайн хамгаалалттай холбоотой төсөв, хөрөнгө оруулалт хязгаарлагдмал байдал, мөн орон зайг хянах, аюулгүй байдлыг хангах чиглэлд хөрөнгө оруулалт хийх шаардлага асар их байна.

- **Техникийн хязгаарлалтууд:** Технологийн шинэчлэлт, өндөр өртөгтэй тоног төхөөрөмж, дэвшилтэт системүүдийг хангахад санхүүгийн хүрээ хязгаарлагдмал.

- **Хүний нөөцийн дутагдал:** Орчин үеийн агаарын орон зайн хамгаалалтын технологийг эзэмших чадваргүй боловсон хүчин, мэргэжилтнүүдийн дутагдалтай байдал нь хамгаалалтын стратегиудыг хэрэгжүүлэхэд саад болж байна.

Хөгжиж буй орнуудад үүсэж буй нийтлэг сорилтууд:

Хөгжиж буй орнууд нь агаарын орон зайн аюулгүй байдлыг хангахад тулгарч буй нийтлэг сорилтуудыг дараах байдлаар тодорхойлж болно:

- Санхүүгийн болон технологийн хязгаарлалтуудын улмаас аюулгүй байдлын дэвшилд хоцрох;

- Орчин үеийн аюул занал, технологийн хурдтай хөгжилд хариу үйлдэл үзүүлэх боломжгүй байх;

- Чадварлаг мэргэжилтнүүдийн дутагдал, мэргэжлийн боловсон хүчний хомсдол;

- Үндэсний стратегийн болон эрсдэлийн менежментийн дутагдал.

Монгол Улсын агаарын орон зайн хамгаалалтын өнөөгийн байдал

Эрх зүйн зохицуулалт, бодлого, стратегийн баримт бичгүүд

Монгол Улс агаарын орон зайн хамгаалалтын бодлого, стратегийг боловсруулсан ч, эдгээр нь дэлхийн хөгжлийн хурдтай зэрэгцэн хөгжихгүй байна. Монгол Улс агаарын орон зайн аюулгүй байдлыг хангах чиглэлээр зарим эрх зүйн зохицуулалтуудыг бий болгосон ч техникийн болон хүний нөөцийн чадамж нь шаардлага хангахгүй байна.

[4] Encyclopædia Britannica. (n.d.). *Artificial intelligence*. Retrieved April 29, 2025, from <https://www.britannica.com/technology/artificial-intelligence>

[5] Ford, J., "Space Security and Global Politics," Routledge, 2020.

Одоо байгаа техник хэрэгсэл, чадавхын үнэлгээ

Монгол Улс одоогоор агаарын орон зайн хамгаалалтад шаардлагатай тоног төхөөрөмжийг бүрдүүлэхэд тодорхой хэмжээгээр амжилттай ажиллаж байгаа ч, энэ чиглэлд ашиглаж буй техник хэрэгсэл нь шинэ технологийн хэрэгцээг хангаж чадахгүй байна³¹[6]. Одоогийн чадавх нь дэлхийн хөгжлийн хурднаас хоцорч байгаа тул агаарын орон зайн хамгаалалтыг сайжруулах шаардлагатай.

Үйл ажиллагааны туршилага, хязгаарлалтууд

Монгол Улсын агаарын орон зайн хамгаалалтын үйл ажиллагаа нь олон улсын жишиг, технологийн шинэчлэлтээс хоцорч байгаа. Мөн техник, санхүүгийн бэрхшээл, сургалт, хүний нөөцийн хомсдол зэрэг саад бэрхшээлүүд нь агаарын орон зайн хяналтыг үр дүнтэй явуулахад саад болж байна.

III. Монгол Улсын хувьд үүсэж буй үндсэн сорилтууд**1. Дэлхийн шинэ технологитой харьцуулахад хоцрогдол:***Дэлхийн шинэ технологитой харьцуулахад хоцрогдол:*

Монгол Улс агаарын орон зайн хамгаалалтад ашиглагдаж буй шинэ технологийн хурдацтай хөгжлийг дагаж чадахгүй байна. Үүний улмаас Монгол Улс агаарын орон зайн аюулгүй байдлын түвшинд дэлхийн чиг хандлагаас хоцорч байгаа³²[7].

Агаарын орон зайн хяналт, хариу үйлдлийн сул талууд:

Монгол Улсын агаарын орон зайн хяналт нь өндөр мэдрэмжтэй төхөөрөмжүүд болон хурдан хариу үйлдэл хийх чадавх дутмаг байна. Өөрөөр хэлбэл, дронүүд, стелс технологи, хэт дууны пуужингийн системүүдийг хянах чадваргүй, аюул заналаас хамгаалахад хүнд байдал үүсэж байна.

Дрон болон хэт дууны зэвсэг зэрэг шинэ аюул заналд бэлтгэгдээгүй байдал:

Шинэ аюул заналууд болох дрон болон хэт дууны зэвсэг нь Монгол Улсын агаарын орон зайн хамгаалалтад томоохон сорилт болж байна. Өнөөгийн техник хэрэгсэл, стратегиуд эдгээр шинэ аюул заналыг илрүүлж, хариу үйлдэл үзүүлэхэд чадамжгүй байгаа.

Инфраструктурын дутагдал, техникийн шинэчлэлтийн саад:

Монгол Улс агаарын орон зайн хяналт болон хамгаалалтын дэд бүтэц хөгжүүлэлтэд хомсдолтой байгаа. Техникийн шинэчлэлтийн саад болон сургалт, хүний нөөцийн дутмаг байдал нь агаарын орон зайн аюулгүй байдлыг хангах ажлыг хүндрүүлж байна.

2. Хөгжлийн боломжит чиглэлүүд ба зөвлөмжүүд:*Богино хугацааны арга хэмжээ*

Богино хугацаанд хэрэгжүүлж болох арга хэмжээнүүд нь агаарын орон зайн аюулгүй байдлыг сайжруулах, тулгарч буй аюул заналуудыг хурдан илрүүлэх, хариу үйлдэл үзүүлэх чадварыг дээшлүүлэх зорилготой байх болно. Үүнд:

[6] Улаанхүү, Ч. (2014). *Агаарын довтолгооноос хамгаалах цэрэг* (142-р тал). Хөх судар хэвлэл.

[7] Улаанхүү, Ч. (2014). *Агаарын довтолгооноос хамгаалах цэрэг* (142-р тал). Хөх судар хэвлэл.

- Радарын системийг сайжруулах: Монгол Улсад агаарын орон зайн хяналт болон сэрэмжлүүлгийн системийн хөгжил, шинэчлэл шаардлагатай байна. Одоогийн сэрэмжлүүлгийн систем нь шинэ аюул заналуудтай тэмцэхэд хязгаарлагдмал байгаа тул илүү нарийн мэдрэмжтэй, хурдтай хариу үйлдэл үзүүлэх чадвартай системүүдийг нэвтрүүлэх хэрэгтэй. Уг систем нь дрон, стелс агаарын хөлгүүдийг илрүүлэх, агаарын орон зайд орж буй бусад аюул заналыг хурдан тодорхойлж, хариу үйлдэл хийх боломжийг олгоно.

- Дрон илрүүлэх технологийг нэвтрүүлэх: Дронууд агаарын орон зайн аюулгүй байдлын нэг томоохон сорилт болж байна. Тиймээс дронуудыг илрүүлэх, хянах, сөнөөх шинэ технологиудыг нэвтрүүлэх нь богино хугацаанд хийж болох чухал арга хэмжээ юм. Ингэхдээ орон нутгийн болон олон улсын технологийн хөгжилтэй хөл нийлүүлэн ажиллах шаардлагатай.

- Агаарын орон зайн хяналт, хамгаалалтын аргачлалуудыг сайжруулах: Техникийн хувьд чадавхыг сайжруулж, агаарын орон зайн хяналтын бүсүүдийг илүү нарийн тохируулж, шинэчлэл хийх шаардлагатай.

Дунд хугацааны зорилтууд

Дунд хугацаанд хэрэгжүүлэх арга хэмжээнүүд нь агаарын орон зайн хамгаалалтыг олон талт хамтын ажиллагаа, сургалт, шинэ технологиудаар сайжруулахад чиглэнэ.

- Олон улсын хамтын ажиллагаа: Агаарын орон зайн хамгаалалтад олон улсын хамтын ажиллагааг өргөжүүлэх нь чухал ач холбогдолтой. Монгол Улс олон улсын агаарын орон зайн аюулгүй байдлын байгууллагуудтай хамтран ажиллах, туршлага солилцох, техникийн шинэчлэлт, зохицуулалтыг судлах замаар аюулгүй байдлын стандартыг сайжруулах боломжтой.

- Сургалт, хамтарсан хөтөлбөрүүд: Агаарын орон зайн аюулгүй байдлыг хангах мэргэжилтнүүдийн сургалтад анхаарах хэрэгтэй. Олон улсын түвшинд мөрдөгдөж буй аюулгүй байдлын стандарт, шинэ технологиудын талаар мэдлэгтэй боловсон хүчнийг бэлтгэх, хамтарсан хөтөлбөрүүдийг зохион байгуулах нь үндэсний агаарын орон зайн хамгаалалтыг сайжруулахад чухал алхам болно.

- Техникийн шинэчлэлт: Техникийн шинэчлэлтийн хүрээнд дэвшилтэт радар систем, сүлжээ хянах системүүдийг хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Энэ нь агаарын орон зайн аюулгүй байдлын чадавхыг нэмэгдүүлэх, шинэ аюул заналд хариу үйлдэл үзүүлэх боломжийг олгоно.

Урт хугацааны стратеги:

Урт хугацааны стратеги нь агаарын орон зайн хамгаалалтын хөгжлийг тогтвортой, байнгын үр дүнтэй болгох зорилготой. Үүнд:

- Дээшлүүлэх реформ: Агаарын орон зайн хамгаалалтад чухал өөрчлөлтүүдийг хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Үүнд төрийн бодлого, эрх зүйн зохицуулалтыг шинэчлэх, шинэ стратеги боловсруулж, агаарын орон зайн аюулгүй байдалд хандсан төрийн бодлогыг тодорхойлох, чадавхыг нэмэгдүүлэх алхмуудыг багтаах хэрэгтэй. Үүний зэрэгцээ, шинэ технологиудыг нэвтрүүлэх зорилгоор эдийн засгийн нөхцөлийг харгалзан дэмжлэг үзүүлэх шаардлагатай.

- Шинэ технологийн хөрөнгө оруулалт: Агаарын орон зайн хамгаалалтын асуудалд шинэ, орчин үеийн технологиудыг нэвтрүүлэх хөрөнгө оруулалт шаардлагатай. Үүнд хэт дууны пуужингийн эсрэг хамгаалалт, хиймэл оюун ухаан, их хэмжээний өгөгдөл боловсруулалтын технологиуд зэрэг дэвшилтэт системүүдийг хүлээн авах, туршилт хийх шаардлага байгаа. Энэ нь Монгол Улсын агаарын орон зайн аюулгүй байдалд шинэ эргэлт авчрах боломжийг олгоно.

- Шударга, ил тод үйл явц: Төрийн болон хувийн хэвшлийн хоорондын харилцааг ил тод, шударга явуулах нь олон улсын хамтын ажиллагааг өргөжүүлэх, шинэлэг технологийн хөгжлийг хангах, аюулгүй байдлын баталгааг нэмэгдүүлэх ач холбогдолтой.

Зөвлөмжүүд:

1. Монгол Улс агаарын орон зайн хамгаалалтыг сайжруулахын тулд олон улсын хамтын ажиллагааг өргөжүүлж, технологийн шинэчлэлтэд анхаарлаа хандуулах.

2. Сэрэмжлүүлгийн систем болон дрон илрүүлэх технологийг нэвтрүүлж, агаарын орон зайн хяналтыг сайжруулах.

3. Боловсон хүчнийг мэргэжлийн сургалтаар хангах, хамтарсан хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлэх замаар чадварлаг мэргэжилтнүүдийг бэлтгэх.

4. Шинэ технологийн хөрөнгө оруулалт хийх, өндөр хурдтай технологиудыг нэвтрүүлэх, агаарын орон зайн аюулгүй байдалд харшлах шинэ аюул заналуудтай тэмцэх боломжийг олгох.

Энэхүү стратеги нь Монгол Улсын агаарын орон зайн хамгаалалтыг хамгийн өндөр түвшинд хөгжүүлэх боломжийг олгоно.

ДҮГНЭЛТ

Монгол Улс болон хөгжиж буй орнуудын агаарын орон зайн хамгаалалтын хөгжлийн чиг хандлага болон технологийн сорилтуудыг судалсан дүгнэлтүүд нь хэд хэдэн чухал асуудлыг хөндөж байна:

1. Агаарын орон зайн аюулгүй байдал дахь шинэ сорилтууд: Дронууд, хэт дууны пуужингийн системүүд, хиймэл оюун ухаан болон стелс технологи зэрэг шинэ төрлийн аюулууд нь орон зайн хамгаалалтыг улам бүр эрсдэлд оруулж байна. Эдгээр технологиуд нь орон зайн хяналт болон хамгаалалтын уламжлалт системд томоохон сорилт болж буй бөгөөд үүнийг даван туулахын тулд өндөр мэдрэмжтэй, орчин үеийн технологийн дэвшил шаардлагатай байна.

2. Техникийн болон санхүүгийн хязгаарлалтууд: Хөгжиж буй орнуудын хувьд агаарын орон зайн хамгаалалттай холбоотой хамгийн том сорилт нь өндөр өртөгтэй технологиудыг нэвтрүүлэх болон тэдгээрийг үйл ажиллагаанд ашиглахад шаардлагатай санхүүгийн болон хүний нөөцийн хязгаарлалтууд юм. Монгол Улсын хувьд энэ нь илүү тодорхой бөгөөд агаарын орон зайн хамгаалалтын хэрэгцээ нь техник, эдийн засгийн хязгаарлалтуудтай тулгарч байгаа нь хөгжлийн хурдтай нийцэхгүй байгаа юм.

3. Мэргэжлийн хүний нөөцийн дутагдал: Орчин үеийн агаарын орон зайн аюулгүй байдлыг хангахын тулд мэргэжлийн өндөр ур чадвартай боловсон хүчин, эрдэм шинжилгээний судалгаа болон технологийн туршлага хэрэгтэй. Монгол Улсад хүний нөөцийн чадамж хангалтгүй байгаа нь агаарын орон зайн хамгаалалтын стратегийг амжилттай хэрэгжүүлэхэд саад болж байна.

4. Геополитикийн нөхцөл байдал: Монгол Улс нь газар нутгийн өргөн уудам байдал, геополитикийн онцлог нөхцөл байдлаасаа шалтгаалан агаарын орон зайн хяналт, хамгаалалтыг өндөр түвшинд хөгжүүлэх стратегийн шаардлагатай хэдий ч энэ нь технологийн болон санхүүгийн хязгаарлалтаас болж бэрхшээлтэй байна.

Санал:

1. Техник, технологийн шинэчлэл хийх: Монгол Улс агаарын орон зайн хамгаалалтыг сайжруулахын тулд өндөр технологийн шинэчлэлт хийх хэрэгтэй. Дронууд болон хэт дууны пуужингийн системүүд зэрэг шинэ аюул заналд хариу үйлдэл үзүүлэх зориулалтаар орон зайн хяналт, радар болон хиймэл дагуулын хяналтын системүүдийг хөгжүүлэх шаардлагатай.

2. Хууль эрх зүйн зохицуулалтыг шинэчлэх: Агаарын орон зайн хамгаалалтыг орчин үеийн аюул заналд тохируулан боловсронгуй болгох нь чухал. Монгол Улс агаарын орон зайн хяналтын эрх зүйн зохицуулалтыг шинэчлэх, олон улсын агаарын орон зайн хамгаалалтын стандартад нийцсэн бодлого боловсруулах хэрэгтэй.

3. Мэргэжлийн хүний нөөцийг сайжруулах: Агаарын орон зайн аюулгүй байдлыг хангахын тулд мэргэжлийн өндөр ур чадвартай боловсон хүчин бэлтгэх нь чухал. Монгол Улс төрийн болон цэргийн сургалтын хөтөлбөрт орон зайн аюулгүй байдлыг эзэмших чадвартай хүмүүсийг бэлтгэхэд анхаарах хэрэгтэй.

4. Олон улсын хамтын ажиллагаа: Монгол Улс болон бусад хөгжиж буй орнуудад агаарын орон зайн аюулгүй байдлыг сайжруулахын тулд бүс нутаг, олон улсын хэмжээнд хамтын ажиллагааг бэхжүүлэх шаардлагатай. Агаарын орон зайн хамгаалалтын хамтын ажиллагаа нь технологийн нөөц, мэдлэгийн хуваалцах боломжийг олгоно.

5. Санхүүгийн болон техник хэрэгсэлд хөрөнгө оруулалт хийх: Монгол Улс агаарын орон зайн хамгаалалтыг хөгжүүлэхийн тулд хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх, санхүүгийн болон техник нөөцийн хязгаарлалтыг даван туулах шаардлагатай. Эдгээр хөрөнгө оруулалтууд нь орон зайн аюулгүй байдлыг хангах өндөр өртөгтэй тоног төхөөрөмжийн хамт бүс нутгийн аюулгүй байдалд нэмэлт хямд зардлаар илүү үр ашигтай байх болно.

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ

[1] Улаанхүү, Ч. (2014). *Агаарын довтолгооноос хамгаалах цэрэг* (142-р тал). Хөх судар хэвлэл.

[2] Encyclopaedia Britannica. (n.d.). International Civil Aviation Organization (ICAO). In Encyclopaedia Britannica. Retrieved April 29, 2025, from <https://www.britannica.com/topic/International-Civil-Aviation-Organization>

[3] United Nations Office for Outer Space Affairs. (n.d.). Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies. Retrieved April 29, 2025, from <https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/treaties/outerspacetreaty.html#UNOOSA+11>

[4] Wikipedia contributors. (n.d.). Unmanned aerial vehicle. Wikipedia. Retrieved April 29, 2025, from https://en.wikipedia.org/wiki/Unmanned_aerial_vehicle

[5] J. Ford, *Space Security and Global Politics*, Routledge, 2020.

[6] Encyclopædia Britannica. (n.d.). Stealth. <https://www.britannica.com/technology/stealth>

[7] Wikipedia contributors. (n.d.). Hypersonic weapon. Wikipedia. Retrieved April 29, 2025, from https://en.wikipedia.org/wiki/Hypersonic_weapon

[8] Encyclopædia Britannica. (n.d.). *Artificial intelligence*. Retrieved April 29, 2025, from <https://www.britannica.com/technology/artificial-intelligence>

[9] Монгол Улсын Хилийн цэргийн алба, "Агаарын замын хилийн боомтуудын үйл ажиллагаа", Хилийн цэргийн албаны албан ёсны вэбсайт, <https://www.border.gov.mn>, 2023 оны 5-р сарын 1.

[10] Монгол Улсын Төрийн статистикийн газар, "Аймгуудын жуулчдын тоо ба нэг хүнд ногдох ДНБ," Улаанбаатар, 2023 он, <https://www.statistics.gov.mn>, орсон огноо: 2023 оны 5-р сарын 6.)

[11] Thomas, M. A. K., "Space Economics and Policy: A Global Perspective," Palgrave Macmillan, 2020. IEEE Citation:

УЛСЫН ХИЛ ХАМГААЛАЛТАД ИРГЭДИЙН ОРОЛЦООГ НЭМЭГДҮҮЛЭХ, УРАМШУУЛАХ БОДЛОГО

3. Энхдөлгөөн

ДХИС-ийн магистрант, Хилийн цэргийн-р ангийн салбарын захирагч, ахмад

**хариуцлагатай зохиогч: edulguun292@gmail.com*

Хураангуй: Монгол Улсын хил хамгаалалтад иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэх, урамшуулах бодлого нь улсын хилийн аюулгүй байдлыг хангахад чухал хүчин зүйл болдог. Хил орчмын нутаг дэвсгэрийн хүн амын суурьшилт багасах нь хилийн аюулгүй байдалд сөргөөр нөлөөлж байгаа тул төрийн бодлогоор хүн амыг нэмэгдүүлэх, тогтвортой суурьшуулах арга хэмжээ авах шаардлагатай байна. Энэхүү судалгаанд 2000-2024 оны хооронд хил орчмын 14 аймгийн хүн амын тоо 1,078,676-аас 1,189,276 болж өссөн ч манай улсын нийт хүн амын эзлэх хувь 45.43%-аас 35.91% болж буурсан байдлыг шинжилж, үүнийг ганцхан улсын хил хамгаалалтад туслах хүчний журмаар шийдвэрлэх боломжгүй бөгөөд улсын хил хамгаалалтад иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэх, урамшуулах бодлого, хууль эрх зүйн орчныг шинэчлэх асуудлыг дэвшүүлэв.

Судалгаанд төрийн бодлогын баримт бичиг, статистик мэдээллийг ашиглав.

Хүн амын шилжилт хөдөлгөөн хил орчмын нутаг дэвсгэрээс аймгийн төв рүү, аймгийн төвөөс Улаанбаатар болон бусад томоохон хот сууриныг зорьж буй явдал нь хил хязгаар эзгүйрэхэд хүргэж, хилийн бүс, зурвасын эзэмшлийг сайжруулах, хил орчмын оршин суугчдаас хил хамгаалалтад оролцох явдлыг хөхүүлэн дэмжих, урамшуулах, улсын хилийн бүс, зурваст тогтвортой суурьших нөхцөлийг бүрдүүлэх заалттай зөрчилдөж байна. Энэ зөрчлийг хүн амын шилжилт хөдөлгөөний онол, төв-хязгаарын онол, нийгмийн капиталын онол, аюулгүй байдлын онолын хүрээнд шинжилж, бодлогын санал боловсруулсан.

Түлхүүр үг

Улсын хил хамгаалалт, хил орчмын нутаг дэвсгэр, иргэдийн оролцоо, хүн амын суурьшилт, урамшуулах бодлого, үндэсний аюулгүй байдал, шилжилт хөдөлгөөн, тогтвортой хөгжил.

ОРШИЛ

Хил орчмын нутаг дэвсгэрийн хүн амын суурьшилт, нутагшилт, шилжилт хөдөлгөөн нь хилийн аюулгүй байдалд шууд нөлөөлдөг хүчин зүйл юм. Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалд “Улсын хил хамгаалалтад иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэх, урамшуулах бодлого явуулна” гэж заасан байдаг (Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал, 3.1.2.2). Төрөөс улсын хилийн талаар баримтлах бодлогод байгууллага, иргэдийн үйл ажиллагааг уялдуулан зохицуулах замаар улсын хилийн халдашгүй дархан байдал, хил орчмын нутаг дэвсгэрийн аюулгүй байдлыг

хангахад чиглэгдэнэ гэж тусгажээ (Төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлого, 2002).

“Монгол орны хил орчмын нутаг дэвсгэрийн байгаль-нийгэм, эдийн засгийн өнөөгийн төлөв байдлыг тандах судалгаа”-ны ажлын үр дүнд “байгаль орчны тэгш бус байдал, түүний нөлөөгөөр Монгол Улсын хүн амын суурьшил нутагшилтад бодит сөрөг үр дагавар илэрч байна” гэж дүгнэсэн байна. Тухайлбал, “Их нүүдэл”-ийн нөлөөгөөр сумдын 54 хувь нь 3000 хүрэхгүй хүн амтай болж, сумын төв эзгүйрэх, Улаанбаатар гэсэн суурьшлын ганц төвтэй тогтолцоо үүсэж, улсын нийт хүн амын 46 хувь нь хотод амьдарч, хотжилт 67.6 хувьд хүрсэн байх жишээ баримтыг дурдсан байдаг (Ганболд. Ц, 2018).

“Монгол Улсын хил, хил орчмын нутаг дэвсгэрийн аюулгүй байдлыг хангах арга зам” сэдэвт диссертацид хилийн аюулгүй байдал бол хилийн халдашгүй дархан байдал, хил орчмын нутаг дэвсгэрийн аюулгүй байдал гэсэн хоёр чухал зүйлээс бүрддэг. Монгол Улс эдийн засгийн төвлөрсөн тогтолцооноос зах зээлийн харилцаанд шилжих явцад төвөөс алслагдсан зарим аймгаас Улаанбаатар болон бусад томоохон хот, суурин газрыг зорьсон иргэдийн шилжих хөдөлгөөн ихсэж, хил орчмын бүс нутаг эзгүйрч, хөгжлийн чадавх буурч улсын хил, хил орчмын нутаг дэвсгэрийн аюулгүй байдалд сөргөөр нөлөөлсөн байна (Баярсайхан. М, 2025).

“Улсын хил хамгаалалтад орон нутгийн засаг захиргаа, иргэдийн оролцоог хангахад нөлөөлж байгаа хүчин зүйлүүдийн үнэлгээ” судалгааны ажил нь орон нутгийн оролцооны хүчин зүйлийг шинжилсэн байна (Лхачинжав. Ш, 2009). Дээрх баримт бичгүүд 2000-2015 он хүртэл хугацаанд батлагдаж, 15-25 жил болсон ч хил орчмын хүн амын тоо тодорхой хувиар буурсан байна.

Хилийн тухай хууль (шинэчилсэн найруулга) 2016 онд батлагдсанаас хойш 9 жил өнгөрсөн байна. (Монгол Улсын хилийн тухай хууль, 2016).

Энэхүү судалгаа нь хил орчмын нутаг дэвсгэрийн хүн амын өөрчлөлтийг статистик мэдээллээр дүн шинжилгээ хийж, хил хамгаалалтад иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэх, урамшуулах бодлогын санал боловсруулсан юм. Судалгааны зорилго нь хил орчмын хүн амын шилжилт хөдөлгөөний улмаас хилийн аюулгүй байдалд үүсэж буй эрсдэлийг онолын үндэслэл, статистик мэдээллээр баталгаажуулж, тогтвортой суурьшилтыг хангах бодлогын зөвлөмж боловсруулахад оршино.

Үндсэн хэсэг

1. Онол

Хүн амын шилжилт хөдөлгөөн хил орчмын нутаг дэвсгэрээс аймгийн төв рүү, аймгийн төвөөс Улаанбаатар болон бусад томоохон хот сууриныг зорьж буй явдал нь хил орчмын нутаг дэвсгэр эзгүйрэхэд хүргэж, хилийн бүс, зурвасын эзэмшлийг сайжруулах, хил орчмын оршин суугчдаас хил хамгаалалтад оролцох явдлыг хөхүүлэн дэмжих, урамшуулах, улсын хилийн бүс, зурваст тогтвортой суурьших нөхцөлийг бүрдүүлэх гэсэн төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлогын заалттай зөрчилдөж байна. Үүнийг дараах онолын хүрээнд тайлбарлав.

1.1. Хүн амын шилжилт хөдөлгөөний онол (Migration Theory)

Эрнст Равенштайны шилжилт хөдөлгөөний хууль (1885) болон Эверест Лигийн "Түлхэх-татах" онол (Push-Pull Theory, 1966) нь хүн амын шилжилт хөдөлгөөнийг тайлбарладаг гол хүрээ юм (Ravenstein, 1885; Lee, 1966). Энэ онолын дагуу хүн ам нүүдэллэхэд:

- Түлхэх хүчин зүйлс: Хил орчмын нутаг дэвсгэрт ажлын байр хомс, нийгмийн үйлчилгээ (сургууль, эмнэлэг) хангалтгүй, цаг уурын хүнд нөхцөл (зуд, ган) зэрэг нь оршин суугчдыг нүүхэд хүргэж байна.

- Татах хүчин зүйлс: Улаанбаатар болон бусад том хотуудын илүү сайн ажлын байр, боловсрол, эрүүл мэндийн үйлчилгээ, амьдралын чанар зэрэг нь хүн амыг татдаг байна.

Хилийн тухай хууль болон Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын 3.1.2.5-д хил орчмын нутаг дэвсгэрт эдийн засгийг хөгжүүлж, оршин суугчдыг тогтвортой суурьшуулахыг заасан. Гэвч түлхэх хүчин зүйлс (жишээ нь, Дорнод, Сүхбаатар аймгуудад ажлын байрны хомсдол, малын хорогдол) давамгайлж, хүн амын шилжилт хөдөлгөөн хилийн бүсийг эзгүйрүүлж, хил хамгаалалтад оролцох хүний нөөцийг бууруулж байна.

Жишээ: Судалгаагаар хөдөөгийн хүн ам хот руу шилжихэд цаг уурын өөрчлөлт, эдийн засгийн хүндрэл гол түлхэх хүчин зүйл болжээ (ИОМ, 2022).

1.2. Төв-хязгаарын онол (Core-Periphery Theory)

Жон Фридманы төв-хязгаарын онол нь эдийн засаг, нийгмийн хөгжил төв (core) болон хязгаарын (periphery) бүсүүдийн хоорондын тэнцвэргүй байдлыг онцолдог (Friedmann, 1966). Манай улсын хувьд:

- Төв: Улаанбаатар болон бусад томоохон хотууд (Эрдэнэт, Дархан) эдийн засаг, нийгмийн үйлчилгээний төв болж, хөрөнгө оруулалт, ажлын байр, дэд бүтэц хөгжсөн.

- Хязгаар: Хил орчмын аймгууд (Баян-Өлгий, Ховд, Дорнод г.м.) эдийн засгийн хувьд хоцрогдож, хүн ам нь төв рүү шилждэг.

Төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлогын 2.1.2, 2.2.6 дугаар заалтад хил орчмын оршин суугчдыг хил хамгаалалтад оролцуулж, урамшуулахыг заасан ч хил орчмын нутаг дэвсгэрийн эдийн засгийн сулрал (жишээ нь, 2018 онд хөдөөгийн хүн ам 45%-аар буурсан) нь оршин суугчдыг тогтвортой байлгах боломжийг хязгаарладаг (СУДАЛГАА, 2018). Энэ нь хилийн бүсийн хүн амын оролцоог бууруулж, хилийн аюулгүй байдалд эрсдэл үүсгэнэ.

1.3. Нийгмийн капиталын онол (Social Capital Theory)

Роберт Патнамын нийгмийн капиталын онолын дагуу нийгмийн сүлжээ, итгэлцэл, хамтын ажиллагаа нь нийгмийн тогтвортой байдал, хөгжилд чухал үүрэгтэй (Putnam, 1993). Хил орчмын бүсэд оршин суугчид хил хамгаалалтад туслах хүчин болж, нийгмийн капиталын үүрэг гүйцэтгэдэг (жишээ нь, хил зөрчлийг мэдээлэх, хилийн дэглэмийг сахиулах). Гэвч:

- Шилжилт хөдөлгөөнөөр хүн ам буурчихвал нийгмийн сүлжээ суларч, хамтын оролцоо багасна.

- Жишээ: Хилийн аймгуудын хилийн орчмын нутаг дэвсгэр амьдардаг хөдөлмөрийн насны хүн ам Улаанбаатар руу нүүснээр орон нутгийн хамтын ажиллагаа, хил хамгаалалтад оролцох боломж багассан (NSO, 2021).

Хил хамгаалалтад иргэдийг оролцуулах журамд заасан хил хамгаалалтад оршин суугчдыг оролцуулах зорилго нийгмийн капиталын суурь дээр тогтдог ч шилжилт хөдөлгөөн энэ суурийг үгүйсгэж байна.

1.4. Аюулгүй байдлын онол (Security Theory)

Аюулгүй байдлын онолын хүрээнд (жишээ нь, Барри Бузаны "securitization" онол) улсын хилийн аюулгүй байдал нь хүн амын оролцоо, нутаг дэвсгэрийн бүрэн эрхт байдалтай шууд холбоотой (Buzan, 1991). Хил орчмын нутаг дэвсгэрт хүн ам цөөрөх болсноор:

- Хууль бус нэвтрэлт, хил зөрчих эрсдэл нэмэгдэнэ.
- Хилийн хяналт, мэдээлэл цуглуулах чадвар буурна.

- Жишээ: 2022 онд ОХУ-тай хиллэдэг Алтайн бүсэд хүн амын цөөрөлтөөс болж хилийн постын хяналтаас гадуурх зөрчлийн тоо нэмэгдсэн гэсэн мэдээлэл бий (IOM, 2022).

Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын 3.1.2.2-д хилийн хамгаалалтад иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэхийг заасан ч хүн амын шилжилт хөдөлгөөн нь энэ зорилтыг хэрэгжих боломжгүй болгож байна (Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал, 2010).

2. Хүн амын шилжилтийн статистик шинжилгээ

Монгол Улсын газар нутгийн нийт хэмжээ 1,564,116 км², хүн амын тоо 2024 онд ойролцоогоор 3,475,540 байна (NSO, 2024). Эндээс нэг хүнд ногдох газар нутгийн хэмжээ $1,564,116 \text{ км}^2 / 3,475,540 \approx 0.45 \text{ км}^2$ болж байна. Энэ нь нэг хүнд ноогдох талбайн хэмжээгээрээ дэлхийд тэргүүлэх орнуудын тоонд багтана. Гэвч хүн амын 69.26 хувь нь хотод төвлөрсөн байна (IOM, 2022).

Улаанбаатар хотын газрын нийт хэмжээ 4,704 км² бөгөөд нэг хүнд ноогдох газрын хэмжээ нэг хүнд дунджаар 0.00195 км² буюу ойролцоогоор 1,953 м² газар буюу нийт нутгийн хүн амд ногдох талбайгаас ойролцоогоор 230 дахин бага байна. Орон нутагт хүн амын 30.74 хувь буюу 1,067,462 хүн амьдарч байгаа бөгөөд энэ нь нэг хүнд ноогдох газар нутгийн хэмжээ нь 1.5 сая м² буюу Улаанбаатар хотоос ойролцоогоор 750 дахин илүү газар ногдож байна (NSO, 2024). Энэ нь Монголд хүн ам маш тэгш бус тархсаныг буюу хөдөөгөөс хот руу нүүх шилжилт хөдөлгөөний тод жишээ болж байна.

Хил орчмын нутаг дэвсгэрийн 14 аймаг (Баян-Өлгий, Баянхонгор, Булган, Дорнод, Дорноговь, Говь-Алтай, Хэнтий, Ховд, Хөвсгөл, Өмнөговь, Сэлэнгэ, Сүхбаатар, Увс, Завхан), 70 сумд 2024 онд 1,174,736 хүн амьдарч байсан нь улсын нийт хүн амын 36.10 хувь байв (NSO, 2024). Энэ нь хөдөлмөрийн насны (15-64 нас) ойролцоогоор 70-75 хувь, ахмад насны (65+) 5-7 хувь хүн байна. Эрэгтэй 49.86 хувь, эмэгтэй 50.14 хувь байгаа нь улсын дундажтай төстэй.

Хил орчмын оршин суугчдад нэг хүнд ногдох газар нутгийн хэмжээ ойролцоогоор 1.09 км² байгаа нь эзгүйрсэн байгааг харуулж байна (нийт хил орчмын аймгуудын газар нутаг ~1,277,000 км²).

2000 онд хил орчмын аймгуудын хүн ам 1,078,676 (нийт хүн амын 45.43%), 2010 онд 996,568 (37.55%), 2020 онд 1,174,736 (36.10%), 2021 онд 1,189,276 (35.91%) байв. 2024 онд улсын нийт хүн ам 3,475,540 байхад хил орчмын хүн ам ойролцоогоор 1,230,000 (35 хувь орчим) болж, хувиар буурсан байна (NSO, 2024). Хил орчмын нутаг дэвсгэрт суурьших хүн амын тоо 2020 онд 1,174,736 байсан бол 2024 онд 1,230,000 хүн үлдэж байгаагийн ажиллах насныхан жилээс жилд багасаж байна. Энэ нь хот руу шилжих хөдөлгөөнийг харуулж байна.

Үүнээс үзэхэд улсын хил хамгаалалтад хил орчмын оршин суугчдын оролцоо нэмэгдэх биш урвуу хамааралтай байна. “Гадаадын аялал жуулчлалыг татах жил” болгон зарласантай адил хил орчмын нутаг дэвсгэртээ ард иргэдээ татах, нутаг дэвсгэртээ тархан суурьших хэрэгтэй байна. Хил орчмын нутаг дэвсгэртээ тархан суурьших нь газар нутаг эзэнтэй байх, улс орны аюулгүй байдлыг хангах баталгаа болно гэж үзэж байна.

3. Хил хамгаалалтад иргэдийн оролцоо

Монгол Улсын баруун хил дээр хилчдэд туслах зорилгоор 1946 онд орон нутгийн иргэдээс бүрдсэн “Ардын сайн дурын морьт групп” байгуулж, 1967 онд “Хилийн цэрэгт туслах бригад” байгуулж, цалин олгох заавар боловсруулахаар шийдвэрлэж байжээ (Баябазар, Л. 2008). 1998 онд Хилийн хамгаалалтад орон нутгийн төрийн захиргааны байгууллага иргэдийн хүчийг ашиглах тухай журам батлагдаж, 2000 оноос “Улсын хил хамгаалалтад иргэдийг оролцуулах журам” батлагдаж, хил хамгаалалтад туслах хүчин болсон. Улсын хил хамгаалалтад иргэнийг оролцуулах журмыг Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн зарлигаар батална.

Туслах хүчний зорилт нь улсын хил орчмын нутаг дэвсгэрт хилийн болон хил орчмын дэглэмийг сахиулахад хилчдэд туслахад оршино. Аймаг, сумын Засаг дарга нь улсын хил хамгаалалтад сайн дурын үндсэн дээр оролцох иргэдийг ажил, үйлдвэрлэл, нутаг дэвсгэрийн байрлалаар нь байнгын болон түр хугацаагаар улсын хил хамгаалалтад туслах хүч (цаашид “туслах хүчин” гэнэ) болгон зохион байгуулж улсын хил хамгаалалтад оролцуулна гэж заасан бөгөөд хилийн 14 аймгийн 70 гаруй сумд энэхүү журам мөрдөгдөж байна (Монгол Улсын хилийн тухай хууль, 2016).

Хилийн цэргийн анги, тусгай салбар нь жил бүр хил хамгаалалтад туслах хүчний салбар зөвлөл, гишүүдийн нэгдсэн зөвлөгөөн явуулан нутаг дэвсгэртээ байгаа улсын хил хамгаалах байгууллагын саналыг үндэслэн хил хамгаалалтад тусалцаа үзүүлэх ажлыг зохион байгуулах, улсын хил хамгаалах байгууллагатай хамтран туслах хүчнийг хил хамгаалалтад оролцуулах ажлыг зохион байгуулдаг бөгөөд үүнтэй холбогдолтой ажлуудыг хил хамгаалах ерөнхий газрын цахим хуудаснаас үзэж болно.

Хил орчмын нутаг дэвсгэрт байнга оршин суугаа, 18 нас хүрсэн Монгол Улсын иргэнийг улсын хил хамгаалалтад туслах хүчний гишүүнээр бүртгэхдээ түүний бичгээр, эсхүл цахим хэлбэрээр гаргасан хүсэлт, улсын хил хамгаалах байгууллагын саналыг үндэслэн тухайн аймаг, сумын туслах хүчний зөвлөлөөр

хэлэлцэж, Засаг даргын захирамжаар батлан хамгаалах туслах хүчин гишүүний бүрэлдэхүүнд ордог.

Хил хамгаалах байгууллагаас улсын хил хамгаалалтад идэвх зүтгэлтэй оролцсон, хилийн болон хил орчмын дэглэмийн зөрчлийг удаа дараа илрүүлсэн туслах хүчний гишүүнийг шагнаж, дараах урамшуулал олгодог:

- Тухайн хилийн цэргийн ангиас:
 - о Хил хамгаалалтад туслах хүчний гишүүн тэмдэг
 - о Тэргүүний хил хамгаалалтад туслах салбар, зөвлөл, гишүүн шагнал
- Хил хамгаалах байгууллагаас үр дүнг үнэлж:
 - о Хилийн төлөө медаль
 - о Хил хамгаалалтад амжилт гаргасны төлөө тэмдэг
 - о Онц хилчин
 - о Сүлдэт багана оны тэргүүний шагнал
- Хууль зүй, дотоод хэргийн яамнаас:
 - о Яамны жуух бичиг

Энэ нь нэг талаараа улсын хил хамгаалалтад иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэх, урамшуулах бодлогын хүрээний ажил боловч, хил орчмын нутаг дэвсгэр дэх хүн амын шилжилт хөдөлгөөний багасах, тогтвортой суурьших нөлөө үзүүлнэ гэдэг нь дутагдалтай юм. “Бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлалтай уялдуулан хилийн бүс, зурвасын эзэмшлийг сайжруулж, хил орчмын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн талаар нийгэм, эдийн засгийн цогцолбор арга хэмжээ авах”, “Хил орчмын оршин суугчдаас хил хамгаалалтад оролцох явдлыг хөхүүлэн дэмжих, урамшуулах, улсын хилийн бүс, зурваст тогтвортой суурьших нөхцөлийг бүрдүүлэх” гэж заасан нь шилжилт хөдөлгөөнийг зогсоох, хил орчмын нутаг дэвсгэртэй тархан суурьших үндсэн боломж болж байна (Төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлого, 2002).

Хүн амын цөөрөлт ба хил хамгаалалтын оролцоо сулрах нь хил орчмын оршин суугчид хилийн хамгаалалтад туслах хүчний үүрэг гүйцэтгэх ёстой бөгөөд тэдний тоо цөөрвөл хилийн дэглэмийг сахиулах, зөрчлийг илрүүлэх, мэдээлэх чадвар буурна гэж үзэж байна. Тухайлбал, Хилийн тухай хуулийн 51 дүгээр зүйлд “Улсын хил хамгаалалтад туслах хүчин нь улсын хил орчмын нутаг дэвсгэрт хилийн болон хил орчмын дэглэмийг сахиулахад оролцоно” гэж заасан байдаг. Мөн 55 дугаар зүйлд оролцогчдыг шагнал, мөнгөн урамшуулал, хувцас хүнсээр хангах замаар дэмжих тухай байдаг (Монгол Улсын хилийн тухай хууль, 2016). Гэвч шилжилт хөдөлгөөнөөр хүн ам цөөрвөл эдгээр заалт хэрэгжих боломжгүй юм.

Эдийн засгийн сулрал ба тогтвортой суурьших нөхцөл алдагдах: Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын 3.1.2.5-д “Хил орчмын бүсийн эдийн засгийг улсын нэгдсэн ашиг сонирхол, Монгол Улсын бүрэн эрхт байдал, хилийн халдашгүй байдал, нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдлын дагуу хөгжүүлнэ” гэж заасан (Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал, 2010). Шилжилт хөдөлгөөн нь хил орчмын бүс нутгийн эдийн засгийг сулруулж, ажлын байр, нийгмийн үйлчилгээ (сургууль, эмнэлэг) муудахад хүргэдэг тул оршин суугчид тогтвортой суурьших нөхцөл алдагдана.

Энэ нь хуулийн зорилго болох хилийн бүсэд тогтвортой оршин суух нөхцөлийг бүрдүүлэхтэй зөрчилдөнө.

Хилийн аюулгүй байдалд заналхийлэх: Депопуляци нь хилийн бүсэд хүн амгүй нутаг үүсгэж, хууль бус нэвтрэлт, хил зөрчлийг нэмэгдүүлэх эрсдэлтэй. Төрөөс хилийн тухай баримтлах бодлогын 2.2.6-д “Хилийн хамгаалалтад иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэхийг хөхүүлэн дэмжинэ” гэсэн байдаг ч хүн амгүй бол энэ боломжгүй билээ.

Жишээлбэл

- Дорнод, Сүхбаатар аймгууд : Эдгээр аймгууд ОХУ, БНХАУ-тай хиллэдэг бөгөөд хүн амын шилжилтээс болж сум, багуудын оршин суугчид цөөрч байна. Тухайлбал, 2021 оны судалгаагаар төв болон зүүн бүсийн жижиг сууринуудын хүн ам буурч, ихэвчлэн Улаанбаатар руу шилжсэн байна (NSO, 2021). Энэ нь хилийн зурваст (15 км) болон бүсэд (100 км) тогтвортой суурьших нөхцөлийг алдагдуулж, хил хамгаалалтад иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэхэд дутагдалд хүргэжээ.

- Баян-Өлгий, Ховд аймгууд (баруун хилийн бүс): ОХУ, БНХАУ-тай хиллэдэг эдгээр аймгуудад цаг уурын өөрчлөлт (зуд, ган), эдийн засгийн хүндрэлээс болж хөдөөгийн хүн ам Улаанбаатар руу шилжин, хилийн нутаг эзгүйрч байна. 2022 оны ИОМ-ийн судалгаагаар хөдөөгийн хүн ам буурч, хотжилт 80%-д хүрсэн бөгөөд энэ нь хилийн бүсэд туслах хүчний оролцоог сулруулжээ (ИОМ, 2022). Тухайлбал, “Их нүүдэл” гэх үзэгдэл нь цаг уурын өөрчлөлтөөс үүдэлтэй малын хорогдол, ажлын байр дутагдлаас болж хил орчмын аймгуудыг эзгүйрүүлж байна.

Жишээ: 2018 онд хөдөөгийн хүн ам 1.7 сая байсан бол Улаанбаатар хотол суурьших хүн амтай тэнцэж байсан ч шилжилт хөдөлгөөнөөр 663 мянга орчим хүн хот руу нүүсэн байна. Энэ нь хилийн аймгуудын хүн амыг 45%-аар бууруулж, хил орчмын нутаг дэвсгэрийн аюулгүй байдалд сөрөг нөлөөлсөн үзүүлэлт болж байна. (Судалгаа, 2018).

Улсын хил хамгаалалтад иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэх, урамшуулах бодлогын олон улсын жишээ

Олон улсад хил хамгаалалтад иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэх, хил орчмын суурьшлыг дэмжих бодлого хэрэгжүүлж байгаа бөгөөд эдгээр нь Монгол Улсад үлгэр дуурайл болж болно. Эдгээрийг хууль зүйн үүднээс (улсын бүрэн эрхт байдал, аюулгүй байдлын онол) авч үзвэл, төрийн бодлогоор иргэдийг урамшуулах нь үр дүнтэй байдаг.

- **ОХУ-ын "Алс Дорнодын гектар" хөтөлбөр:** 2016 оноос хэрэгжүүлж буй энэ хөтөлбөрөөр Оросын иргэд (мөн 5 жилийн дараа гадаадын иргэд) Алс Дорнодын бүс (Хятадтай хиллэдэг) -д 1 гектар газрыг үнэгүй авч, суурьших боломжтой. Энэ нь хүн амын бууралтыг зогсоох, хилийн аюулгүй байдлыг бэхжүүлэх зорилготой бөгөөд эдийн засгийн хөгжлийг дэмжих замаар нутаг дэвсгэрийг "эзэнтэй" болгодог.

Хууль эрх зүйн үндэс: Холбооны хуулиар баталгаажуулсан бөгөөд хүн амын шилжилтийг татах хүчин зүйл болж, хилийн бүсийг бэхжүүлж байна.

- **Израилын хилийн суурьшлын урамшуулал:** Израил улс баруун эрэг (Палестины нутагтай хиллэдэг) зэрэг хилийн бүсэд еврей иргэдийг суурьшуулахад төрийн санхүүжилт, татварын хөнгөлөлт, орон сууцны татаас, аюулгүй байдлын хамгаалалт өгдөг. Энэ нь аюулгүй байдлыг хангах зорилгоор (стратегийн хяналт) хэрэгждэг бөгөөд төрийн бодлогоор дэмжигддэг.

Хууль зүйн үндэс: Израилын хуулиар (жишээ нь, Суурьшлын тухай хууль) баталгаажуулсан ч олон улсын эрх зүйд (НҮБ-ын шийдвэр) маргаантай. Гэвч энэ нь хүн амыг хилийн бүсэд тогтворжуулах үр дүнтэй жишээ юм.

- **Финландын нөөц цэргүүдийн оролцоо:** 2024 онд батлагдсан хуулийн өөрчлөлтөөр Финланд улс ОХУ-тай хиллэдэг хилийн хамгаалалтад нөөц цэргүүд (reservists) -ийг оролцуулах болсон. Энэ нь сайн дурын үндсэн дээр бус, шаардлагатай үед дуудах систем бөгөөд хилийн хяналт, цагаачлалын урсгалыг зохицуулахад ашигладаг.

Хууль зүйн үндэс: Цэргийн албаны хуульд үндэслэсэн бөгөөд иргэдийн үндэсний хамгаалалтын үүргийг бэхжүүлдэг. Энэ нь манай улсын "хил хамгаалалтад туслах хүчин"-тэй төстэй ч илүү системтэй.

- **Эстони улсын хамгаалалтын лиг (Defence League):** Эстони улсын сайн дурын байгууллага болох хамгаалалтын лиг нь цагдаа, хилийн хамгаалалтын газартай хамтран хилийн хяналт, харуул хийдэг. 2020 оноос хойш хилийн хамгаалалтад идэвхтэй оролцож, 2023 онд шинэ дэд нэгж байгуулсан.

Хууль зүйн үндэс: Хууль сахиулах тухай хуульд үндэслэсэн бөгөөд иргэдийг сургаж, урамшуулдаг. Энэ нь хүн амын оролцоог нэмэгдүүлэхэд үр дүнтэй жишээ.

- **АНУ-ын Хилийн хамгаалалтын туслах хүчин (Border Patrol Auxiliary):**

АНУ-д хилийн хамгаалалтад иргэдийн туслах хүчнийг (auxiliaries) ашигладаг бөгөөд сайн дурын иргэд дэмжлэгийн үүрэг (хяналт, хайгуул, захиргааны ажил) гүйцэтгэдэг. 2007 оны саналд үндэслэн хоёр шатлалт систем (дэмжлэг, элит оролцоо) хэрэгжүүлдэг.

Хууль зүйн үндэс: Холбооны хуулиар (Federal Tort Claims Act) баталгаажуулсан бөгөөд иргэдийн оролцоог хуульчлан, аюулгүй байдлыг бэхжүүлдэг.

Эдгээр жишээг Монгол Улс өөрийн нөхцөлд тохируулан хэрэгжүүлбэл, хил орчмын суурьшилт нэмэгдэж, иргэдийн оролцоо сайжрах боломжтой.

ДҮГНЭЛТ

Хүн амын шилжилт хөдөлгөөн нь хил орчмын нутаг дэвсгэрийг эзгүйрүүлж, улсын хилийн бүс, зурвасын эзэмшил, хамгаалалтыг сайжруулах, оршин суугчдыг хил хамгаалалтад оролцуулах, тогтвортой суурьших нөхцөлийг бүрдүүлэх зорилготой зөрчилдөж буйг онолын хувьд тайлбарлахдаа хүн амын шилжилт хөдөлгөөний онол, төв-хязгаарын онол, нийгмийн капиталын онол, болон аюулгүй байдлын онолыг ашиглав.

Эдгээр онолын хүрээнд хил орчмын хүн амын бууралт нь эдийн засгийн сулрал, нийгмийн капиталын хомсдол, аюулгүй байдлын эрсдэлийг нэмэгдүүлж байна. Хүн амын шилжилт хөдөлгөөн нь хил орчмын бүсээс хүн амыг гадагшлуулж, эдийн засгийн суурь, нийгмийн капитал, аюулгүй байдлын тогтолцоог сулруулдаг болох нь хил орчмын нутаг дэвсгэрийн аюулгүй байдлыг хангахтай зөрчилдөж байна.

Онолын хувьд түлхэх-татах хүчин зүйлс, төв-хязгаарын тэнцвэргүй байдал, нийгмийн капиталын хомсдол, аюулгүй байдлын эрсдэл нь энэ зөрчлийг илтгэнэ.

Тухайлбал, Хил орчмын аймгуудын хүн амын бууралт, Улаанбаатарын хэт төвлөрөл (хүн амын 60% орчим) энэ асуудлыг тод харуулж байна. Үүнийг шийдвэрлэхийн тулд засгийн газар хөдөөгийн эдийн засгийг дэмжих бодлого хэрэгжүүлж байгаа ч шилжилт хөдөлгөөн үргэлжилсээр байна.

Монгол Улсын хил орчмын нутаг дэвсгэрийн хүн амын бууралт нь үндэсний аюулгүй байдлын хууль эрх зүйн үндэс суурийг сулруулж байгаа гол асуудал юм. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 4 дүгээр зүйлд "Монгол Улсын нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдал, улсын хил халдашгүй дархан байна" гэж заасан бөгөөд энэ нь улсын хилийн бүрэн бүтэн байдлыг хангах төрийн үүрэгтэй шууд холбоотой. Гэвч хүн амын шилжилт хөдөлгөөнөөс үүдэлтэй хил орчмын нутаг дэвсгэрийн эзгүйрэл нь хилийн аюулгүй байдлыг зөвхөн цэрэгжсэн хүчээр хамгаалах боломжийг хязгаарлаж, иргэдийн оролцоог шаардлагатай болгож байна. Хууль зүйн онолын хүрээнд (жишээ нь, Барри Бузаны securitization онол) хилийн аюулгүй байдал нь улсын бүрэн эрхт байдал, нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдалтай шууд холбоотой бөгөөд дээрх асуудал нь төрийн бодлого, хуулиудад тусгагдсан ч хэрэгжилт хангагдахгүй байгааг харуулав.

Онолын шинжилгээгээр (шилжилт хөдөлгөөний онол, төв-хязгаарын онол, нийгмийн капиталын онол) хил орчмын хүн амын бууралт нь хууль эрх зүйн зөрчил үүсгэж байгаа: Төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлогын 2.1.2, 2.2.6 дугаар заалт (иргэдийн оролцоог дэмжих, тогтвортой суурьшлыг бүрдүүлэх) бодит байдалтай зөрчилдөж, хилийн бүсэд эзэмшил алдагдах эрсдэл бий болгож байна. Статистик мэдээллээс (2000-2024 онд хил орчмын хүн амын хувь 45.43%-аас 35.91% болж буурсан) үзэхэд, зөвхөн "Хил хамгаалалтад туслах хүчин"-ий журам (2016 оны Хилийн тухай хууль) хангалтгүй бөгөөд хууль эрх зүйн орчныг шинэчлэх шаардлагатай. Энэ нь улсын аюулгүй байдлыг хангах төрийн үүрэг (Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйл: иргэдийн эрх, үүрэг) болон олон улсын эрх зүй (НҮБ-ын дүрмийн 2.4 дэх заалт:

нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдал) -тэй нийцэхгүй байна. Дүгнэж хэлбэл, хүн амын шилжилтийг зогсоохгүй бол хилийн аюулгүй байдалд ноцтой эрсдэл үүсэх бөгөөд энэ нь хууль зүйн онолын үүднээс төрийн бодлогоор иргэдийн оролцоог урамшуулах, суурьшлыг дэмжих шинэчлэлийг шаардаж байна.

Санал

Монгол Улсын хил хамгаалалтад иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэх, хил орчмын суурьшлыг тогтворжуулах зорилгоор дараах бодлого, хууль эрх зүйн шинэчлэлийг санал болгож байна. Эдгээр нь төрийн үүрэг (Үндсэн хуулийн 5 дугаар зүйл: төрийн бодлого нийгмийн ашиг сонирхолд нийцэх), иргэдийн үүрэг (Үндсэн хуулийн 16.17: эх орноо хамгаалах үүрэг) -тэй уялдаж, олон улсын эрх зүйтэй (хүний эрхийн тухай олон улсын гэрээ: шилжилт хөдөлгөөний эрхийг хангах ч аюулгүй байдалтай тэнцвэржүүлэх) нийцэх ёстой.

1. Хууль, эрх зүйн орчны шинэчлэл:

Улсын хил хамгаалалтад иргэдийг оролцуулах эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох.

Бодлогын баримт бичигт нэмэлт өөрчлөлт оруулах.

Улсын хил хамгаалалтад иргэдийг оролцуулах журам шинэчлэх (2000 он): Хил орчмын бүсэд (100 км), зурваст (15 км) тогтвортой суурьших нөхцлийг бүрдүүлэх заалтыг нарийвчлан тусгаж, иргэдийн оролцоог тодорхой болгох болгох. Жишээ нь, хил хамгаалалтад оролцсон иргэдэд татварын хөнгөлөлт, газар эзэмших эрхийн баталгаа олгох.

"Хил хамгаалалтад туслах хүчин"-ий журмыг өргөжүүлэх: Сайн дурын үндсэн дээр бус, урамшуулалтай холбож, хөдөлмөрийн насны иргэдийг (18-60 нас) хамруулах. Шагналын тогтолцоог өргөжүүлж, мөнгөн урамшуулал, нийгмийн даатгалын хөнгөлөлт нэмэх (хууль зүйн үндэслэл: Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын 3.1.2.2).

2. Хүн амын суурьшлыг дэмжих бодлого:

Улаанбаатар хотод ойрхон эзгүйрсэн төв аймгийн зарим сумдыг татаж, хил орчмын сумд руу төсөв зардлыг хуваарилах

Хил орчмын нутаг дэвсгэрийн ард иргэдийг хил хамгаалалтын үйл ажиллагаанд идэвхтэй хамруулах.

Татах хүчин зүйлийг бий болгох: Хил орчмын аймгуудад эдийн засгийн тусгай бүс байгуулж, ажлын байр бий болгох (төв-хязгаарын онолд үндэслэн). Төрийн санхүүжилтээр дэд бүтэц (сургууль, эмнэлэг, зам) хөгжүүлэх, газар тариалан, мал аж ахуйд дэмжлэг өгөх.

Шилжилт хөдөлгөөнийг зохицуулах: Хот руу шилжихийг хязгаарлах биш, хил орчмын оршин суугчдад орон сууцны зээл, татварын хөнгөлөлт (10-20 жил) олгох. Жишээ нь, гэр бүлээр суурьшихад нэмэлт урамшуулал өгөх (шилжилт хөдөлгөөний онолын түлхэх-татах хүчин зүйлсийг тэнцвэржүүлэх).

3. Иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэх арга хэмжээ:

Хил орчмын нутаг дэвсгэрт хүн амын тоог нэмэгдүүлэхийн тулд залуу гэр бүлийг урамшуулах, дэмжих, тогтвортой суурьшуулах арга хэмжээ авах.

Хил орчмын нутаг дэвсгэрийн сумдын дэд бүтэц сайжруулах, татварын хөнгөлөлт үзүүлэх, ажлын байр бий болгох.

Нийгмийн капиталыг бэхжүүлэх: Орон нутгийн иргэдээс бүрдсэн "Хил хамгаалалтад туслах салбар"-ыг өргөжүүлж, сургалт (хууль эрх зүй, хилийн дэглэм, анхны шатны бэлтгэл) явуулах. Хил хамгаалалтад идэвхтэй оролцсон иргэдийг шагнах тогтолцоог хуульчлах.

Хяналт, үнэлгээний үйл ажиллагаа: Жил бүр хил орчмын хүн амын статистик шинжилж, бодлогын үр дүнг үнэлэх (мэргэжлийн судалгааны багтай хамтрах). Хилийн зөрчлийг илрүүлэхэд иргэдийг мэдээлэх сүлжээг бэхжүүлэх

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ

Монгол Улсын хилийн тухай хууль. (2016). Retrieved from <https://legalinfo.mn/mn/detail?type=1&id=12159>

Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал. (2010). Retrieved from <https://legalinfo.mn/mn/detail?type=1&id=12695>

Монгол Улсын төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлого. (2002) <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=203037>

Улсын хил хамгаалалтад иргэдийг оролцуулах журам <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=200054>

Баябазар, Л. (2008). *Хилийн цэргийн улс төр, намын байгууллага түүхийн товчоо*. Улаанбаатар хот.

Лхачинжав, Ш. (2009). *Улсын хил хамгаалалтад орон нутгийн засаг захиргаа, иргэдийн оролцоог хангахад нөлөөлж байгаа хүчин зүйлүүдийн үнэлгээ* [Research report]. Улаанбаатар: Хил хамгаалах ерөнхий газар.

Ганболд, Ц. (2018). *Монгол орны хил орчмын нутаг дэвсгэрийн байгаль-нийгэм, эдийн засгийн өнөөгийн төлөв байдлыг тандах судалгаа*. Улаанбаатар хот: Дотоод хэргийн их сургууль.

Баярсайхан, М. (2025). *Монгол Улсын хил, хил орчмын нутаг дэвсгэрийн аюулгүй байдлыг хангах арга зам* [Doctoral dissertation]. Улаанбаатар: Дотоод хэргийн Их Сургууль.

Buzan, D. (1991). *People, states and fear: An agenda for international security studies in the post-Cold War era*. Harvester Wheatsheaf.

Estonian Defence League. (2023). *Annual report 2023*. Retrieved from <https://www.kaitseliit.ee/en/annual-report-2023>

Finnish Defence Forces. (2024). *Border security and reservist integration: 2024 report*. Retrieved from <https://www.puolustusvoimat.fi/en/border-security-report-2024>

Friedmann, J. (1966). *Regional development policy: A case study of Venezuela*. MIT Press.

International Organization for Migration. (2022). *Migration and climate change in the China-Mongolia border region*. Retrieved from <https://www.iom.int/reports/migration-climate-change>

Israel Central Bureau of Statistics. (2023). *Population statistics: West Bank settlements*. Retrieved from <https://www.cbs.gov.il/en/publications/settlement-statistics-2023>

Lee, E. S. (1966). A theory of migration. *Demography*, 3(1), 47-57. <https://doi.org/10.2307/2060063>

National Statistics Office of Mongolia. (2021). *Population and housing census 2020*. Retrieved from <https://www.nso.mn/en/statistics/population-census-2020>

National Statistics Office of Mongolia. (2024). *Demographic and social statistics: 2024*. Retrieved from <https://www.nso.mn/en/statistics/demographic-2024>

Putnam, R. D. (1993). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton University Press.

Ravenstein, E. G. (1885). The laws of migration. *Journal of the Statistical Society of London*, 48(2), 167-235. <https://doi.org/10.2307/2979181>

Russian Federal Government. (2023). *Far Eastern hectare program: Progress report 2023*. Retrieved from <https://www.government.ru/en/hectare-program-2023>

U.S. Customs and Border Protection. (2023). *Border patrol auxiliary program: 2023 impact report*. Retrieved from <https://www.cbp.gov/border-auxiliary-2023>

ХҮН БАРЬЦААЛСАН ҮЕД ТАКТИКИЙН БҮЛГИЙН ҮҮРЭГ БА ХӨГЖИЛ: ТҮҮХЭН-ХАРЬЦУУЛСАН ШИНЖИЛГЭЭ (АНУ-ын жишээ дээр)

Э.Сандагжав

ДХИС-ийн ХАС-ийн Цэргийн Хэргийн тэнхимийн ахлах багш, дэд хурандаа

**хариуцлагатай зохиогч: ssandagjav@gmail.com*

Хураангуй: Хүн барьцаалсан нөхцөл нь өндөр эрсдэлтэй, олон хүчин зүйлсийн харилцан үйлчлэл бүхий хямралт байдал бөгөөд үүнийг үр дүнтэй шийдвэрлэхэд тактикийн болон хэлэлцээрийн ажиллагааны харилцан ажиллагаа шийдвэрлэх үүрэгтэй. Энэхүү судалгаа нь хүн барьцаалах гэмт хэргийн үед тактикийн бүлгийн гүйцэтгэх үүрэг, бүтэц, ажиллагааны онцлог, цагийн байдлын мэдээ, мэдээллийн хэрэгцээ болон хэлэлцээрийн бүлэгтэй хэрхэн харилцан ажиллах талаар судлан шинжилсэн болно. Судалгаанд өмнөх онолын бүтээлүүд, хямралын нөхцөлийн удирдлагын практик туршлага, хууль эрх зүйн жишиг тохиолдлуудыг харьцуулан шинжилж, тактикийн бүлгийн ажиллагаа нь зөвхөн хүч хэрэглэхэд чиглэсэн бус, харин сэтгэлзүйн дарамт үүсгэх, мэдээлэл цуглуулах, стратегийн чухал байрлалыг эзлэх замаар хэлэлцээрийн үйл явцыг дэмжих стратегийн хэрэгсэл болохыг тогтоов. Үр дүнгээс харахад тактикийн болон хэлэлцээрийн бүлгийн зэрэгцээ ажиллагаа нь хүн барьцаалсан нөхцөл байдлыг аюулгүйгээр шийдвэрлэхэд хамгийн үр дүнтэй загвар болох нь нотлогдож байна.

Түлхүүр үг: Тактикийн бүлэг, барьцааны хүн, бүслэх, хямралт нөхцөл, тактикийн ажиллагаа, удирдлагын дэмжлэг, хариу үйлдэл.

ОРШИЛ

Хилийн боомтод хүн барьцаалах гэмт хэрэг нь орчин үеийн хилийн аюулгүй байдлын орчинд хамгийн өндөр эрсдэлтэй, олон хүчин зүйлсийн харилцан үйлчлэл бүхий, хүний амь нас, нийгмийн тогтвортой байдалд ноцтой аюул учруулах гэмт хэргийн нэг төрөлд тооцогддог (Fuselier, 1986; McMains & Mullins, 2014). Хүн барьцаалах гэмт хэрэг нь тодорхой бус, хурдан өөрчлөгдөх, өндөр түвшний сэтгэлзүйн болон тактикийн эрсдэл агуулсан байдаг бөгөөд уг нөхцөл байдлыг шийдвэрлэх ажиллагаа нь хууль сахиулах байгууллагын мэргэжлийн ур чадвар, зохион байгуулалтын чадавх, ажиллагааны нэгдмэл байдлаас шууд хамаардаг (Noesner, 2010). Ийм нөхцөл байдалд гаргасан шийдвэр, хэрэгжүүлсэн арга хэмжээ нь зөвхөн барьцаалагдсан этгээдийн амь нас төдийгүй ард иргэдийн аюулгүй байдал, төрийн байгууллагын нэр хүнд, институцийн үр нөлөөнд шууд нөлөөлдөг онцлогтой.

Түүхэн хөгжлийн явцад хүн барьцаалсан асуудлыг шийдвэрлэх арга нь зөвхөн хүч хэрэглэхэд тулгуурласан хандлагаас хэлэлцээр, сэтгэлзүйн нөлөөлөл, тактикийн хяналт, мэдээллийн удирдлагад тулгуурласан цогц удирдлагын тогтолцоо руу шилжсэн байна (Bolz, Dudonis & Schulz, 2009).

Ялангуяа ХХ зууны хоёрдугаар хагасаас эхлэн хүн барьцаалсан асуудлыг шийдвэрлэхэд тусгайлан бэлтгэгдсэн тактикийн бүлгүүдийг байгуулж, тэдгээрийн ажиллагааг хэлэлцээрийн болон тагнуулын ажиллагаатай уялдуулах институцийн шинэчлэлүүд хийгдсэн нь орчин үеийн террорист үйлдлийн хариу арга хэмжээний тогтолцооны үндэс болсон (McMains & Mullins, 2014). Үүний үр дүнд тактикийн бүлэг нь зөвхөн хүч хэрэглэх ажиллагааг хэрэгжүүлэгч нэгж бус, харин нөхцөл байдлыг тогтворжуулах, тактикийн давуу байдлыг бий болгох, орчны хяналтыг хэрэгжүүлэх, мэдээлэл цуглуулах, хэлэлцээрийн ажиллагааг дэмжих, шаардлагатай нөхцөлд тусгай ажиллагаа явуулах стратегийн чухал бүрэлдэхүүн хэсэг болон хөгжсөн байна.

Орчин үеийн хямралт нөхцөл байдлын удирдлагын тогтолцоонд тактикийн бүлэг нь барьцаалагчийн үйл ажиллагааг хязгаарлах, бүслэлт тогтоох, барьцаалагдсан хүний аюулгүй байдлыг хангах, хэлэлцээрийн ажиллагааг дэмжих, шаардлагатай нөхцөлд шуурхай хариу арга хэмжээ авах зэрэг олон талт үүргийг гүйцэтгэдэг (Noesner, 2010). Судалгааны үр дүнгээс харахад тактикийн болон хэлэлцээрийн ажиллагаа нь уялдаа холбоотой, зэрэгцээ хэрэгжих нь хүн барьцаалах гэмт хэргийн үед хүний амь насанд хохирол учруулахгүйгээр шийдвэрлэх хамгийн үр дүнтэй арга болох нь тогтоогдсон (Fuselier, 1986). Энэ нь тактикийн бүлгийн үүрэг нь зөвхөн хүч хэрэглэх ажиллагаагаар хязгаарлагдахгүй, харин уг хямралын нөхцөл байдлыг удирдах стратегийн чухал бүрэлдэхүүн хэсэг болохыг харуулж байна.

Гэсэн хэдий ч уг нөхцөл байдалд тактикийн бүлгийн гүйцэтгэх үүрэг, бүтэц, ажиллагааны хөгжлийг түүхэн-харьцуулсан шинжилгээний хүрээнд системтэйгээр судалсан судалгаа манай улсын хувьд харьцангуй хязгаарлагдмал бараг байхгүйтэй адил байна. Өндөр хөгжилтэй орнуудын өмнө хийж байсан судалгаанууд нь голчлон хэлэлцээрийн ажиллагаа, сэтгэлзүйн хүчин зүйл, эсвэл тусгай ажиллагааны тактикийн асуудалд төвлөрсөн боловч тактикийн бүлгийн институцийн хөгжил, түүний үүргийн өөрчлөлт, хямралын удирдлагын тогтолцоонд эзлэх байр суурийг түүхэн хөгжлийн хүрээнд харьцуулсан байдлаар судалсан нь ховор байна. Иймээс тактикийн бүлгийн үүрэг нь хүч хэрэглэх чиг үүргээс хямралт нөхцөл байдлын удирдлагын стратегийн бүрэлдэхүүн хэсэг болон өргөжсөн хөгжлийн зүй тогтлыг шинжлэх ухааны үндэслэлтэйгээр судлах шаардлага тулгарч байна.

Энэхүү судалгааны зорилго нь хүн барьцаалсан нөхцөл байдалд тактикийн бүлгийн гүйцэтгэх үүрэг, бүтэц, ажиллагааны онцлог, түүний хөгжлийн түүхэн үе шат, институцийн өөрчлөлтийг түүхэн-харьцуулсан шинжилгээний аргаар судлан тодорхойлох явдал юм. Судалгааны хүрээнд дараах судалгааны асуултуудад хариулт эрэлхийлнэ. Үүнд:

1. Хүн барьцаалсан үед тактикийн бүлгийн үүрэг түүхэн хөгжлийн явцад хэрхэн өөрчлөгдсөн бэ?

2. Тактикийн бүлгийн институцийн хөгжилд нөлөөлсөн үндсэн хүчин зүйлс юу вэ?

3. Орчин үеийн хямралт нөхцөлийн удирдлагын тогтолцоонд тактикийн бүлгийн гүйцэтгэх үүрэг, ач холбогдол ямар байна вэ?

Энэхүү судалгаа нь хүн барьцаалсан үед тактикийн бүлгийн институцийн хөгжил, үүргийн өөрчлөлтийг түүхэн-харьцуулсан шинжилгээний үндсэн дээр судалснаараа онолын болон практикийн хувьд шинжлэх ухаанд шинэ хувь нэмэр оруулж байна. Судалгааны үр дүн нь хямралт нөхцөлийн удирдлагын онолын үндсийг баяжуулах, хууль сахиулах болон аюулгүй байдлын байгууллагын тактикийн ажиллагааны чадавхыг хөгжүүлэх, хүн барьцаалсан үед хэрэгжүүлэх тактикийн ажиллагааны оновчтой загварыг боловсронгуй болгоход онол-арга зүйн үндэслэл болох ач холбогдолтой юм.

Мөн түүнчлэн манай хилчин эрдэмтэн “Ц.Ганболд (2003)-ын судалгаагаар, улсын хил, хилийн бүсэд үүсэх алан хядах ажиллагаа тухайн нутагт тогтворгүй байдал үүсгэж, хил даван орж иргэдийн эд хөрөнгө, мал сүргийг дээрэмдэх, зарим тохиолдолд зэвсэг хэрэглэн хүний амь насанд халдах эрсдэлтэй байсныг онцолсон байна. Мөн дотоодын гэмт этгээдүүдтэй хуйвалдан орон нутгийн иргэдийн амьдралын эх үүсвэрийг алдагдуулах, хязгаар нутгийг эзгүйдүүлэх, төр, хууль сахиулах байгууллагад итгэх итгэлийг сулруулах боломжтойг тэмдэглэж” байсан нь энэ төрлийн аюул бодитой оршоор байгааг илтгэж байна.

ҮНДСЭН ХЭСЭГ

Хүн барьцаалах гэмт хэргийн онолын үндсэн ойлголт

Хүн барьцаалах гэмт хэрэг нь өндөр эрсдэлтэй, олон хүчин зүйлсийн харилцан үйлчлэл бүхий хямралт нөхцөл байдлын нэг төрөл бөгөөд хууль сахиулах байгууллагын үйл ажиллагааны хамгийн төвөгтэй хэлбэрүүдийн нэг гэж үздэг. Судлаачид хүн барьцаалсан нөхцөл байдлыг шийдвэрлэх ажиллагааг зөвхөн тактикийн асуудал бус, харин сэтгэлзүй, харилцан ажиллагаа, удирдлага, эрсдэлийн менежментийн нэгдсэн процесс гэж тодорхойлсон байдаг. Энэ хүрээнд хямралт нөхцөлийн хэлэлцээ нь хүний амь насыг хамгаалах, хүч хэрэглэх шаардлагыг багасгах, нөхцөл байдлыг тайван замаар шийдвэрлэхэд чиглэсэн гол арга хэрэгсэл гэж үздэг.

Тактикийн бүлгийн үүсэл, хөгжлийн түүх

Тактикийн тусгай бүлгүүдийн үүсэл нь XX зууны эхний хагаст зэвсэгт тусгай ажиллагааны бүлгүүд нь орчин үеийн тактикийн бүлгийн институцчилэгдсэн хэлбэрийн өмнөх туршлагын суурь болж, тусгайлсан хямралын хариу ажиллагааны хэрэгцээг бодитоор тодорхойлсон боловч бүтэц, зохион байгуулалт, стандарт ажиллагааны түвшинд бүрэн төлөвшөөгүй байсан. Энэ үеийг Прото-тактикийн үе хэмээн нэрлэх бөгөөд сонгодог жишээ нь: Texas Rangers (Davis 2004), London Metropolitan Police Service (Emsley 2014), Federal Bureau of Investigation (FBI) (Theoharis 2004), Gendarmerie Nationale (Shapiro 2013) юм.

Дээрх зууны хоёрдугаар хагаст гарсан террорист халдлага, барьцааны хэрэг, нийтийг хамарсан хүчирхийллийн үйл явдлуудтай шууд холбоотойгоор ялангуяа 1972 оны Мюнхений олимпын үеэр гарсан террорист халдлага (Reeve, 2000) тусгай зориулалтын тактикийн бүлэг байгуулах шаардлагыг олон улсын хэмжээнд бий болгосон чухал үйл явдал болсон.

Үүний дараагаар олон улс орнууд тусгай ажиллагааны нэгжүүдийг байгуулж эхэлсэн бөгөөд эдгээр нэгжүүд нь барьцааны нөхцөл байдлыг шийдвэрлэхэд мэргэшсэн бүтэц, зохион байгуулалттай болсон. Тухайлбал, Federal Bureau of Investigation (FBI, 2023) нь 1983 онд Hostage Rescue Team (HRT)-ийг байгуулсан бөгөөд энэ нь барьцааны нөхцөл байдлыг шийдвэрлэхэд чиглэсэн өндөр түвшний тактикийн нэгж болсон юм. Энэхүү нэгж нь өндөр эрсдэлтэй нөхцөл байдалд ажиллагаа явуулах, барьцаалагдсан хүмүүсийг аврах, террорист үйл ажиллагааг таслан зогсоох чиглэлээр мэргэшсэн байдаг.

Үүнтэй адил New York Police Department-ийн Emergency Service unit (Shea, John J., and Herr, Robert W. 2019) болон London Metropolitan Police Service-ийн Specialist Firearms Command (Emsley, Clive. 2014) зэрэг байгууллагууд нь барьцааны нөхцөл байдлыг шийдвэрлэх чиглэлээр тусгайлан бэлтгэгдсэн тактикийн бүлгүүдийг байгуулж, үйл ажиллагаагаа явуулж байна.

Эдгээр тактикийн бүлгүүд нь анхны үед зөвхөн хүч хэрэглэхэд чиглэсэн бүтэцтэй байсан боловч хөгжлийн явцад тэдгээрийн үүрэг өргөжин, тухайн хүн барьцаалах гэмт хэргийн газар оронд хяналт тогтоох, бүслэлт зохион байгуулах, мэдээлэл цуглуулах, хэлэлцээрийн ажиллагааг дэмжих зэрэг олон талт чиг үүргийг гүйцэтгэх болсон байна.

Сүүлийн үеийн судалгаануудын үр дүнгээс харахад барьцааны нөхцөл байдлыг шийдвэрлэхэд тактикийн болон хэлэлцээрийн бүлгийн харилцан ажиллагааны уялдаа холбоо нь шийдвэрлэх ач холбогдолтой болох нь тогтоогдсон. Хэлэлцээрийн баг нь барьцаалагчтай шууд харилцах, түүний сэтгэлзүйн байдлыг тогтворжуулах, нөхцөл байдлыг тайван замаар шийдвэрлэхэд чиглэдэг бол тактикийн бүлэг нь газар орон, орчныг хянах, аюулгүй байдлыг хангах, шаардлагатай нөхцөлд тусгай ажиллагаа явуулах үүргийг гүйцэтгэдэг.

Тактикийн бүлгийн оролцоо нь хэлэлцээрийн ажиллагаанд дараах байдлаар дэмжлэг үзүүлдэг. Үүнд:

1. Барьцаалагчийг тусгаарлах, хөдөлгөөнийг хязгаарлах;
2. Газар орон, орчныг хянах;
3. Мэдээлэл цуглуулах, тандалт хийх;
4. Хэлэлцээрийн ажиллагааг аюулгүй орчинд явуулах нөхцөлийг бүрдүүлэх;
5. Шаардлагатай нөхцөлд хүч хэрэглэх ажиллагааг хэрэгжүүлэхэд бэлэн байх.

Энэ хүрээнд тактикийн болон хэлэлцээрийн ажиллагаа нь харилцан бие биеэ дэмжсэн, нэгдсэн зорилготой ажиллагаа байдаг. Судалгаануудын үр дүнгээс харахад тактикийн бүлгийн үр ашигтай ажиллагаа нь хэлэлцээрийн амжилтад шууд нөлөөлдөг болох нь тогтоогдсон байна.

Мөн барьцаалагчийн зан үйл, сэтгэл зүйн онцлогийг тодорхойлох профайлингийн арга нь хэлэлцээрийн стратегийг оновчтой болгох, тактикийн шийдвэр гаргалтыг дэмжих чухал хэрэгсэл болж байна (Ганболд, 2024).

Тусгай ажиллагаа нь нэгдсэн удирдлагын тогтолцоонд тулгуурладаг. Үүний нэг жишээ нь Incident Command System (Bigley & Roberts, 2001) бөгөөд

энэ нь хямралын нөхцөл байдлыг удирдах стандартчилсан бүтэц, зохион байгуулалтын загвар юм. Энэхүү тогтолцоо нь удирдлагын нэгдмэл байдал, мэдээллийн урсгал, ажиллагааны зохион байгуулалтыг хангах зорилготой.

Мөн АНУ-д National Incident Management System (FEMA, 2017) нь хямралт нөхцөл байдлыг удирдах үндэсний хэмжээний тогтолцоо бөгөөд тактикийн бүлэг, хэлэлцээрийн баг, удирдлагын бүтэц хоорондын уялдаа холбоог хангахад чиглэдэг.

Эдгээр тогтолцооны хүрээнд тактикийн бүлэг нь ажиллагааны үндсэн бүрэлдэхүүн хэсэг болж, дараах үндсэн үүргийг гүйцэтгэдэг:

1. Тактикийн орчныг хянах;
2. Эрсдэлийг бууруулах;
3. Хэлэлцээрийн ажиллагааг дэмжих;
4. Шаардлагатай нөхцөлд тусгай ажиллагаа явуулах.

Энэ нь тактикийн бүлгийн үүрэг нь зөвхөн хүч хэрэглэх бус, харин хямралт нөхцөлд удирдлагын стратегийн чухал бүрэлдэхүүн хэсэг болсон болохыг харуулж байна.

Олон улсын туршлагаас харахад тактикийн бүлгүүд нь өндөр мэргэшсэн, тусгай сургалттай, тодорхой бүтэц, зохион байгуулалттай байдаг. Эдгээр бүлгүүд нь зөвхөн хүч хэрэглэх ажиллагаанд бус, харин тандалт, мэдээлэл цуглуулах, эрсдэлийн үнэлгээ хийх, хэлэлцээрийн ажиллагааг дэмжих зэрэг олон талт үүргийг гүйцэтгэдэг.

Мөн тактикийн бүлгүүдийн ажиллагаанд дараах хөгжлийн чиг хандлагууд ажиглагдаж байна. Үүнд:

1. Технологид суурилсан ажиллагаа (дрон, тандалтын төхөөрөмж ашиглах);
2. Мэдээлэлд суурилсан шийдвэр гаргалт;
3. Хэлэлцээр болон тактикийн ажиллагааны нэгдсэн зохион байгуулалт;
4. Хүний амь насыг хамгаалахыг нэн тэргүүнд тавих ажиллагааны зарчим.

ХАРЬЦУУЛСАН ШИНЖИЛГЭЭ (ТҮҮХЭН-ИНСТИТУЦИЙН ХҮСНЭГТ)

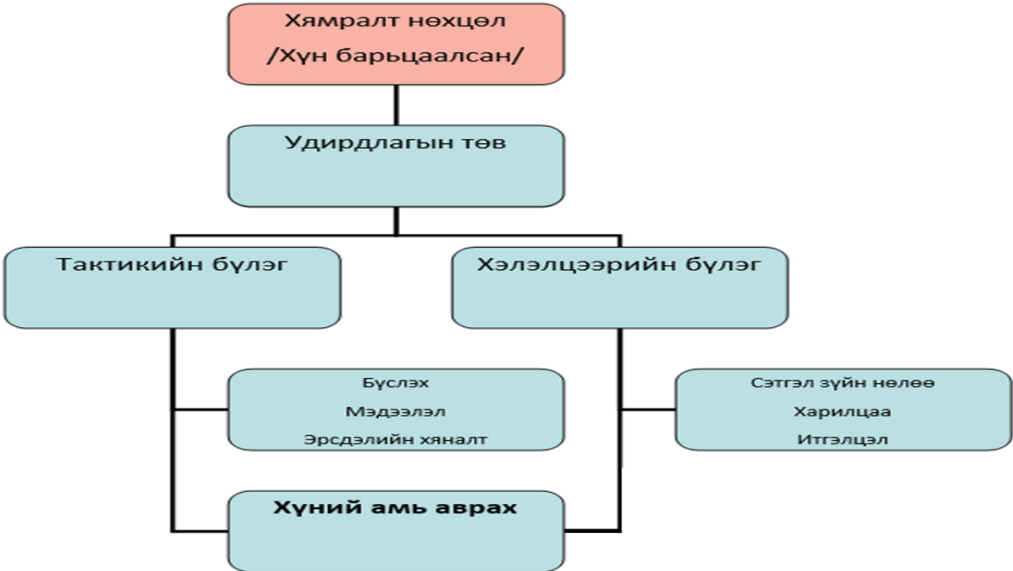
Үзүүлэлт	Прото- тактикийн үе (1960-аас өмнө)	Институцчилэлийн үе (1970–1990)	Орчин үеийн интеграцчилсан үе (1990–одоог хүртэл)
Үндсэн чиг үүрэг	Зэвсэгт хариу арга хэмжээ	Бүслэлт + тусгай ажиллагаа	Тактик + хэлэлцээр + мэдээллийн нэгдэл
Хэлэлцээрийн үүрэг	Бараг байхгүй	Тусгай нэгж үүссэн	Тактик-Хэлэлцээ параллель загвар
Удирдлагын тогтолцоо	Төвлөрсөн бус	Incident Command System (ICS)	National Incident Management System (NIMS)
Мэдээллийн хэрэгцээ	Хязгаарлагдмал	Тактикийн тагнуул нэмэгдсэн	Реал-тайм мэдээлэл, технологии

Технологи	Хязгаарлагдмал	Радио холбоо	Дрон, дулаан мэдрэгч, нэгдсэн систем
Жишээ байгууллага	Texas Rangers, London Met (эрт үе)	FBI HRT, NYPD ESU	Интеграцчилсан олон улсын загвар
Стратегийн байр суурь	Хүч давамгай	Хүч + бүслэлт	Хүний амь хамгаалах төвтэй

Хүснэгт 1. Тактикийн бүлгийн хөгжлийн үе шатны харьцуулалт (АНУ-ын жишээ)

Эдгээр хөгжлийн чиг хандлага нь тактикийн бүлгийн үүрэг нь улам бүр стратегийн шинж чанартай болж, хямралын удирдлагын салшгүй хэсэг болсон болохыг харуулж байна.

“ТАКТИК–ХЭЛЭЛЦЭЭРИЙН ЗЭРЭГЦЭЭТ ИНТЕГРАЦИЙН ЗАГВАР”

Энэхүү онолын хүснэгт нь хүн барьцаалсан нөхцөл байдлыг шийдвэрлэх үйл явцад шугаман хандлагыг хангалтгүй гэж үзэж, тактикийн болон хэлэлцээрийн ажиллагааг тусдаа, бие даасан шийдэл бус харин зэрэгцээ, харилцан нөхөх шинжтэй нэгдсэн системийн бүрэлдэхүүн хэсэг хэмээн тодорхойлж байна. Өөрөөр хэлбэл, тактик ба хэлэлцээ нь “аль нэгийг нь сонгох” зарчимд тулгуурладаг бус, харин хамтран хэрэгжих стратегийн уялдаа холбоонд суурилсан ажиллагаа юм.

Энэ хүрээнд удирдлагын төв нь нэгдсэн командал, байгууллага хоорондын харилцан ажиллагаа, мэдээлэл ба төлөвлөлт, нөөцийн менежмент, харилцаа холбоо ба мэдээллийн систем, байнгын сургалт-хөгжүүлэлт гэсэн зарчмаар гүйцэтгэх үүргийн тодорхой бүтэц ажиллаж, тактикийн болон хэлэлцээрийн бүлгийг нэг стратегийн зорилго, нэгдсэн шийдвэрийн хүрээнд уялдуулан зохицуулдаг. Ийнхүү удирдлагын төв нь хоёр багийн ажиллагааг нэгтгэн, мэдээллийн урсгал, үүргийн хуваарилалт, эрсдэлийн үнэлгээг нэгдсэн байдлаар зохион байгуулдаг.

Тактикийн бүлэг нь энэхүү нэгдсэн тогтолцооны хүрээнд орчныг бүслэн хянах, эрсдэлийг бууруулах, нөхцөл байдлын талаарх мэдээлэл цуглуулах, мөн шаардлагатай тохиолдолд хүч хэрэглэх ажиллагаанд бэлэн байх үндсэн үүргийг гүйцэтгэдэг. Тэдний үйл ажиллагаа нь хэлэлцээрийн явцыг дэмжих, барьцаалагчийн хөдөлгөөнийг хязгаарлах, тактикийн давуу байдлыг бий болгох замаар хямралын нөхцөлийг тогтворжуулахад чиглэдэг.

Нөгөө талаас хэлэлцээрийн бүлэг нь барьцаалагчтай шууд харилцаж, сэтгэлзүйн тогтворжилтыг хангах, цаг хугацаа хожих стратегийг хэрэгжүүлэх, итгэлцэл бий болгох, хүч хэрэглэх шаардлагыг бууруулах үндсэн чиг үүргийг гүйцэтгэнэ. Ийнхүү хэлэлцээрийн ажиллагаа нь хүч хэрэглэх явдлыг багасгах, нөхцөл байдлыг тайван замаар шийдвэрлэхэд чиглэсэн стратегийн хэрэгсэл болдог.

Эдгээр хоёр бүлгийн зэрэгцээ, уялдаа холбоотой ажиллагаа нь хүн барьцаалсан нөхцөл байдлыг хүний амь насанд хохирол учруулахгүйгээр шийдвэрлэх хамгийн үр дүнтэй загвар болохыг онолын хувьд илэрхийлж байна.

ДҮГНЭЛТ:

Хүн барьцаалсан нөхцөл байдлыг шийдвэрлэх ажиллагаанд тактикийн бүлгийн үүрэг, институцийн хөгжил, түүний түүхэн хувьслын зүй тогтлыг АНУ-ын жишээн дээр тулгуурлан түүхэн-харьцуулсан аргаар шинжиллээ. Судалгааны үр дүнгээс харахад тактикийн бүлгийн үүрэг нь анхны үедээ хүч хэрэглэхэд төвлөрсөн, реактив шинжтэй байсан бол хөгжлийн явцад бүслэлт, орчны хяналт, мэдээлэл цуглуулах, эрсдэлийн үнэлгээ хийх, хэлэлцээрийн ажиллагааг дэмжих зэрэг олон талт стратегийн чиг үүрэг бүхий интеграцчилсан бүтэц болон өргөжсөн байна.

Ялангуяа Incident Command System болон National Incident Management System зэрэг хямралын удирдлагын стандартчилсан тогтолцоонууд нь тактикийн болон хэлэлцээрийн бүлгийн ажиллагааг нэг стратегийн хүрээнд уялдуулж, институц хоорондын хамтын ажиллагааг хангах үндсэн механизм болж байна.

Мөн Federal Bureau of Investigation-ийн Hostage Rescue Team, New York Police Department-ийн Emergency Service Unit, болон London Metropolitan Police Service-ийн Specialist Firearms Command зэрэг нэгжүүд нь тактикийн бүлгийн орчин үеийн институцийн хөгжлийн тод жишээ болж байна.

Судалгааны хүрээнд боловсруулсан “Тактик–Хэлэлцээрийн зэрэгцээ интеграцийн загвар” нь хүн барьцаалсан нөхцөл байдлыг шугаман дарааллын хандлагаар бус, харин нэгдсэн удирдлагын хүрээнд зэрэгцээ, харилцан нөхөх системээр шийдвэрлэх шаардлагатайг онолын түвшинд баталж байна. Энэхүү загвар нь хүний амь насыг хамгаалахыг тэргүүлэх зорилго болгон, хүч хэрэглэх ажиллагааг хамгийн сүүлчийн сонголт болгох стратегийн чиг баримжааг дэмждэг.

Иймээс тактикийн бүлгийн үүрэг нь зөвхөн ажиллагааны түвшний нэгж бус, харин хямралын удирдлагын стратегийн бүрэлдэхүүн хэсэг болж хөгжсөн болох нь энэхүү судалгаагаар нотлогдож байна.

Санал, зөвлөмж

1. Онолын түвшинд

1) Тактикийн бүлгийн үүргийн хувьслын үе шатны онолыг олон улсын харьцуулсан судалгаагаар өргөтгөх;

2. Практикийн түвшинд

1) Тактикийн болон хэлэлцээрийн бүлгийн хамтарсан сургалтыг системчлэх;

2) Тактикийн ажиллагаанд мэдээлэлд суурилсан шийдвэр гаргалтыг бодит цагийн байдал хэрэгжүүлэх;

3) Технологийн хэрэглээг (тандан судлах төхөөрөмж, алсын хяналтын систем) стандарт болгох;

3. Институцийн түвшинд

1) Хямралын удирдлагын нэгдсэн төвтэй уялдсан байнгын зохион байгуулалтын тогтолцоо бий болгох;

2) Олон улсын туршлагатай байгууллагуудтай (FBI, NYPD, UK MET гэх мэт) мэргэжлийн хамтын ажиллагааг өргөжүүлэх;

4. Ирээдүйн судалгааны чиглэл

1) Тактик-хэлэлцээрийн интеграцийн загварыг кейс судалгаагаар баталгаажуулах;

2) Хилийн боомтын нөхцөлд уг загварыг хэрэглэх боломжийн судалгаа хийх.

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ:

- 1.Ганбол, Ц. 2024. “Профайлинг, түүнийг шалган нэвтрүүлэх албанд бүтээлчээр хэрэгжүүлэх нь” <https://uia.gov.mn/news/1585>
2. Ганболд, Ц. (2003). Улсын хил дээр үүсч болох аллага хядлага, түүнээс сэрэмжлэх, тэмцэх нь. Хил судлал, (6).
- 3.Fuselier, G. Dwayne. 1986. “A Practical Overview of Hostage Negotiations.” *FBI Law Enforcement Bulletin* 55(11): 1–8.
- 4.McMains, Michael J., and Wayman C. Mullins. 2014. *Crisis Negotiations: Managing Critical Incidents and Hostage Situations in Law Enforcement and Corrections*. 5th ed. New Providence, NJ: LexisNexis.
- 5.Noesner, Gary W. 2010. *Stalling for Time: My Life as an FBI Hostage Negotiator*. New York: Random House.
- 6.Bolz, Frank J., Thomas A. Dudonis, and David P. Schulz. 2009. *The Counterterrorism Handbook: Tactics, Procedures, and Techniques*. 2nd ed. Boca Raton, FL: CRC Press.
- 7.Reeve, Simon. 2000. *One Day in September: The Full Story of the 1972 Munich Massacre and the Israeli Revenge Operation “Wrath of God”*. New York: Arcade Publishing.
- 8.Federal Bureau of Investigation (FBI). 2023. *History of the FBI Hostage Rescue Team and Negotiation Unit*. Washington, DC: FBI.
- 9.Shea, John J., and Robert W. Herr. 2019. *Police Supervision and Training: New York City’s ESU as a Case Study*. Law Enforcement Publishing.
- 10.Emsley, Clive. 2014. *The English Police: A Political and Social History*. 2nd ed. London: Routledge.
- 11.Bigley, Gregory A., and Karl L. Roberts. 2001. “The Incident Command System: High-Reliability Organizing for Complex and Volatile Task Environments.” *Academy of Management Journal* 44(6): 1281–1299.
- 12.Davis, Robert. 2004. *The Texas Rangers: A Century of Frontier Defense*. Austin: University of Texas Press.
- 13.Federal Emergency Management Agency (FEMA). 2017. *National Incident Management System (NIMS), Third Edition*. Washington, DC: U.S. Department of Homeland Security.
- 14.Emsley, Clive. 2014. *The English Police: A Political and Social History*. 2nd ed. London: Routledge.
- 15.Shapiro, Jeremy. 2013. “The French Gendarmerie and Counterterrorism.” *Journal of Strategic Studies* 36(2): 215–234.
- 16.Theoharis, Athan G. 2004. *The FBI: A Comprehensive Reference Guide*. Phoenix: Oryx Press.

ӨНДӨР ЧАНАРТАЙ ХЯНАЛТЫН КАМЕРЫГ ХИЛ ХАМГААЛАЛТАД АШИГЛАХЫН ДАВУУ ТАЛ

О. Ууганбаатар

ДХИС-ийн магистрант, Хилийн цэргийн ...-р ангийн ахлах шалгагч, ахмад

**хариуцлагатай зохиогч: bo2180803@gmail.com*

Хураангуй: Энэхүү өгүүлэл нь хил хамгаалах байгууллагад өндөр нягтаршилтай, ухаалаг хяналтын камерын технологийг нэвтрүүлэхийн стратегийн ач холбогдол, давуу тал, бодлогын уялдаа холбоог шинжлэх зорилготой. Орчин үеийн хилийн аюулгүй байдал нь зөвхөн хүний нөөцөд тулгуурлахаас гадна техник, технологийн шийдэлд суурилсан интеграцчилсан хяналтын тогтолцоог шаардаж байна. Өндөр чанартай камер нь бодит цагийн мониторинг, нотлох баримтжуулалт, зөрчил илрүүлэлтийн нарийвчлалыг нэмэгдүүлж, хүний нөөцийн ачааллыг бууруулах боломжийг бүрдүүлдэг. Судалгаанд технологийн аюулгүй байдал, хилийн менежментийн онол, олон улсын туршлагад тулгуурлан шинжилгээ хийв.

Түлхүүр үг: хил хамгаалалт, хяналтын камер, ухаалаг технологи, үндэсний аюулгүй байдал, дижитал хяналт

УДИРТГАЛ

Дэлхийн улс орнууд хил хамгаалалтын бодлогоо технологид суурилсан “ухаалаг хил” (smart border) концепц руу шилжүүлж байна. Хил хамгаалалтын байгууллагуудын хувьд алслагдсан, газарзүйн хүндрэлтэй бүсэд тасралтгүй хяналт тавих нь хүн хүчээр бүрэн хангахад хүндрэлтэй байдаг. Ийм нөхцөлд өндөр нягтаршилтай, шөнийн хараа болон дулаан мэдрэгч бүхий хяналтын камер нь чухал үүрэг гүйцэтгэнэ.

Монгол Улсын хувьд хилийн урт нь 8252.658 км бөгөөд хойд талаараа ОХУ-тай 3543 км, өмнөд зүүн, баруун талаараа БНХАУ-тай 4709.658 км бөгөөд газарзүйн хувьд уудам, хүн амын нягтаршил багатай бүсээр дамжин өнгөрдөг. Энэ нөхцөлд технологийн шийдэл нь хүний нөөцийн үр ашигтай менежменттэй шууд холбоотой.

ҮНДСЭН ХЭСЭГ

Орчин үеийн хил хамгаалалт нь хилчид хяналтын хэлбэрээс технологид суурилсан интеграцчилсан хяналтын тогтолцоо руу шилжиж байна. Дэлхийн улс орнууд хилийн аюулгүй байдлыг зөвхөн хүний нөөцөд тулгуурлан хангах боломж хязгаарлагдмал гэдгийг хүлээн зөвшөөрч, ухаалаг хяналтын систем, хиймэл оюунд суурилсан анализ, өндөр нягтаршилтай дүрс бичлэгийн технологийг нэвтрүүлж байна (Frontex, 2021).

Монгол Улсын хилийн урт нь 8252.658 км бөгөөд хойд талаараа ОХУ-тай 3543 км, өмнөд зүүн, баруун талаараа БНХАУ-тай 4709.658 км өргөн уудам газар нутаг, хүн амын нягтаршил багатай бүсээр дамнасан урт хил нь тасралтгүй, бодит цагийн хяналтын тогтолцоог зайлшгүй шаарддаг. Хил хамгаалалтыг хэрэгжүүлэгч Монгол Улсын Хил хамгаалах ерөнхий газар нь

алслагдсан анги, салбаруудад үүрэг гүйцэтгэдэг онцлогтой. Ийм нөхцөлд өндөр чанартай (4K, 8K нягтаршилтай, дулаан мэдрэгчтэй) камерын систем нь хүний нөөцийн ачааллыг бууруулах, эрсдэлийг эрт илрүүлэх стратегийн ач холбогдолтой.

Технологийн интеграцийн онолд (Fussey, 2018) мэдээлэл цуглуулах давхаргын чанар сайжрах тусам шинжилгээ боловсруулалт, шийдвэр гаргалтын үр ашиг нэмэгддэг гэж үздэг. Өөрөөр хэлбэл, өндөр чанартай камер нь хяналтын системийн суурь өгөгдлийн найдвартай байдлыг баталгаажуулдаг.

Өндөр чанартай камерын стратегийн давуу тал:

1. Тасралтгүй мониторинг ба нөхцөл байдлын бодит зураглал өндөр нягтаршилтай камер нь алс зайд байгаа объект, хөдөлгөөнийг нарийвчлалтай ялган таних боломжийг бүрдүүлдэг. Дулаан мэдрэгч бүхий камер нь шөнийн болон цаг агаарын таагүй нөхцөлд хүний болон амьтны дулааны ялгарлыг илрүүлж, хуурамч дохиог шүүхэд дэмжлэг үзүүлдэг.

European Border and Coast Guard Agency (Frontex)-ийн тайланд дурдсанаар бодит цагийн байдал бүхий систем нь нөхцөл байдлын зураглал (situational awareness)-ыг мэдэгдэхүйц сайжруулж, хариу арга хэмжээ авах хугацааг бууруулсан байна (Frontex, 2021).

Ийм технологи нь:

- Хилийн зөрчлийг эрт илрүүлэх
- Хилийн бүсэд гарч болзошгүй зөрчлийг урьдчилан таамаглах
- Хил хамгаалалтын чиглэлийг тулгуурлан оновчлох боломжийг

бүрдүүлнэ.

2. Хүний нөөцийн үр ашиг ба аюулгүй байдал

Хил хамгаалах байгууллагын үйл ажиллагааны хил хамгаалалтыг одоогийн байдал нь ихээхэн цаг хугацаа, зардал шаарддаг. Өндөр чанартай камерын системийг нэвтрүүлснээр хамгаалах давтамжийг оновчтой болгох, стратегийн цэгүүдэд төвлөрөх, эрсдэлтэй бүсэд хүний оролцоог багасгах нөхцөл бүрддэг.

Хүний нөөцийн аюулгүй байдлын үүднээс технологийн хяналт нь:

- Хилийн зөрчлийн илрүүлэлтийг нэмэгдүүлэх
- Алба хаагчдын аюулгүй байдлыг нэмэгдүүлэх
- Стресс, ажлын ачааллыг бууруулах давуу талтай юм.

Өндөр чанартай дүрс бичлэг нь хууль зөрчсөн үйлдлийг баримтжуулах, сахилгын болон эрүүгийн хэрэгт нотлох баримт болгон ашиглах боломжийг нэмэгдүүлдэг. Дүрсний нягтаршил өндөр байх нь объект, цаг хугацаа, байршлыг тодорхой тогтооход дэмжлэг үзүүлдэг шалтгаан нь доорх байдлаар ач холбогдолтой. Үүнд:

- Ил тод байдлыг нэмэгдүүлэх
- Алба хаагчдын хариуцлагыг бэхжүүлэх

- Маргаантай нөхцөлд бодит баримт гаргах чухал ач холбогдолтой юм.

Харин өгөгдлийн интеграц ба хиймэл оюун нь орчин үеийн камерын систем нь AI-д суурилсан хөдөлгөөн таних, хэв маяг илрүүлэх, нүүр царай таних алгоритмтай уялддаг. Өгөгдлийг төвлөрсөн командын төвд нэгтгэснээр бодит цагийн анализ хийх, эрсдэлийн түвшнийг үнэлэх боломж бүрдэнэ.

Big data болон аюулгүй байдлын судалгаанд өгөгдөлд тулгуурласан шийдвэр гаргалт нь стратегийн давуу тал болдгийг онцолдог (Fussey, 2018).

Ийм систем нь:

- Сэжигтэй хөдөлгөөнийг автоматаар ангилах
- Хуурамч дохиог бууруулах
- Урьдчилан таамаглах (predictive analytics) боломжийг бий болгох

ач холбогдолтой.

Харин камерын системийг нэвтрүүлснээр гарах зардал ашгийн хамаарал ба тогтвортой байдал өндөр чанартай камерын системийн анхны хөрөнгө оруулалт өндөр боловч урт хугацаанд зардал, ашгийн хувьд үр ашигтай байж болно. Зардал ашгийн шинжилгээний үүднээс:

- Хил хамгаалалтад зарцуулах шатахуун, тээврийн зардал буурах
- Илүү цагийн зардал багасах
- Зөрчлийг эрт илрүүлснээр гарах хохирол буурах зэрэг эерэг нөлөө гарна.

ISO 31000 стандартын дагуу эрсдэлийг бууруулахад чиглэсэн хөрөнгө оруулалт нь урт хугацаанд тогтвортой байдлыг нэмэгдүүлдэг (ISO, 2018).

Гэвч тогтвортой байдалд дараах хүчин зүйлс нөлөөлнө:

- Засвар үйлчилгээний чадавх
- Кибер аюулгүй байдал
- Алба хаагчдын сургалт
- Өгөгдлийн засаглал

Мөн хувийн нууцын хамгаалалт, хүний эрхийн зарчмыг хангах нь технологийн хууль ёсны байдлыг баталгаажуулна.

Олон улсын жишээнд U.S. Customs and Border Protection нь дулаан мэдрэгч болон ухаалаг камерын системийг өргөн ашиглаж, хууль бус хил нэвтрэлтийг бууруулсан үр дүнг тайлагнасан байдаг.

Орчин үеийн камерын систем нь:

- AI-д суурилсан хөдөлгөөн таних
- Нүүр царай таних алгоритм
- GPS болон дроны системтэй холбогдох боломжтой

Ингэснээр хил хамгаалах байгууллагын мэдээлэл нэгдсэн төвд төвлөрч, бодит цагийн аналитист боловсруулах нөхцөл бүрдэнэ гэж үзэж байна.

ДҮГНЭЛТ

Өндөр чанартай хяналтын камер нь хил хамгаалалтын үр ашгийг нэмэгдүүлэх, эрсдэлийг эрт илрүүлэх, хүний нөөцийн ачааллыг бууруулах стратегийн ач холбогдолтой технологи юм.

Технологид суурилсан интеграцчилсан хяналтын тогтолцоог үе шаттай нэвтрүүлэх нь үндэсний аюулгүй байдлыг бэхжүүлэхэд чухал үүрэгтэй.

АШИГЛАСАН ЭХ СУРВАЛЖ

- Barney, J. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. *Journal of Management*, 17(1), 99–120.
- CBP. (2022). *Border security technology overview*. U.S. Customs and Border Protection.
- Frontex. (2021). *EUROSUR handbook*. European Border and Coast Guard Agency.
- Fussey, P. (2018). Big data and surveillance. *Sociology Compass*, 12(4), e12571.
- ISO. (2018). *ISO 31000: Risk management—Guidelines*.
- Weizman, E. (2017). *Forensic architecture and border surveillance*. Zone Books.

ХИЛИЙН БООМТ: ОЛОН УЛСЫН ТУРШЛАГА, СУРГАМЖ

Х.АСХАР*

ДХИС-ийн Хилийн албаны сургуулийн Хилийн боомтын аюулгүй байдал, шалган нэвтрүүлэх албаны тэнхимийн профессор, доктор (Ph.D), хурандаа

**Хариуцлагатай зохиогч: askarteacher269@gmail.com*

Хураангуй: Хоёр том их гүрний дунд орших, далайд гарцгүй хөгжиж буй орнуудын хувьд хилийн боомтын нэвтрүүлэх хүчин чадал, үйл ажиллагааны үр ашиг нь эдийн засгийн өсөлтөд шууд нөлөөлдөг гол хүчин зүйл юм. Энэхүү судалгааны ажлын зорилго нь хилийн боомтын менежментийн орчин үеийн чиг хандлага, олон улсын тэргүүн туршлагыг судлан, Монгол Улсын хилийн боомтуудын үйл ажиллагаанд тулгарч буй сорилт, бэрхшээлийг даван туулах арга замыг тодорхойлоход оршино. Судалгаанд баримт бичгийн дүн шинжилгээ болон харьцуулсан судалгааны аргыг ашигласан бөгөөд Сингапур, Европын Холбоо болон Төв Азийн бүс нутгийн улсуудын "Ухаалаг боомт", "Нэг цонх"-ны үйлчилгээ, эрсдэлийн удирдлагын систем, 2025 оноос хэрэгжүүлж буй "Орох/гарах систем"-үүдийг онцлон авч үзлээ. Судалгааны үр дүнд хилийн боомтын хөгжил нь зөвхөн дэд бүтцийн өргөтгөлөөр хязгаарлагдахгүй, харин дижитал буюу цахим шилжилт, байгууллага хоорондын уялдаа холбоо, хууль эрх зүйн орчны шинэчлэл зэрэг "зөөлөн дэд бүтэц"³³-ээс ихээхэн хамаардаг болохыг тогтоов. Монгол Улсын хувьд хилийн боомтуудад зарим улс оронд нэвтрүүлээд буй хяналт шалгалтыг автоматжуулах, хөрш орнуудтай мэдээлэл солилцох механизмыг сайжруулах зайлшгүй шаардлага байна гэж үзсэн. Эдгээр арга хэмжээг авснаар улс орны эдийн засаг, гадаад худалдааны үр өгөөжийг нэмэгдүүлэх, түүнд зарцуулах зардлыг бууруулж, экспорт, импортын эргэлтийг хурдасгах боломжтой гэж дүгнэлээ.

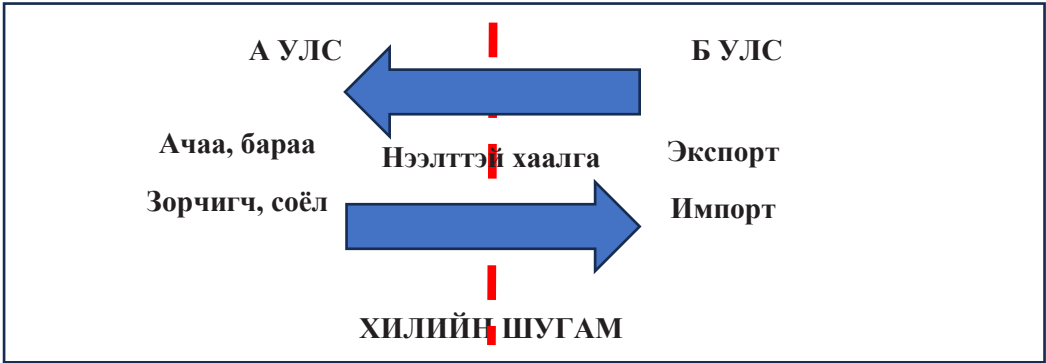
Түлхүүр үгс: Хилийн боомт, худалдааг хөнгөвчлөх, логистик, ухаалаг боомт.

УДИРТГАЛ

Хил судлалын шинжлэх ухааны салбарын эрдэмтэн, судлаач нараас хилийн гүйцэтгэх олон төрлийн үүргийг тодорхойлсон нь өнөө хүртэл ач холбогдлоо алдаагүй байна. Эдгээрийг дараах хэлбэрээр тодорхойлсон байна. Үүнд: зааглан халхлах, дамжуулах, шүүж тунгаах зэрэг үүргүүд орно. Үүний дамжуулах, шүүн тунгаах үүрэг нь улсын хилээр зорчигч, тээврийн хэрэгсэл, ачаа бараа, эдийн засгийн болон мэдээллийн эх үүсвэрийг нэвтрүүлэх хүчин чадлаар илэрхийлэгдэж байна. Үүнийг зургаар доорх байдлаар дүрслэн үзүүлэв.

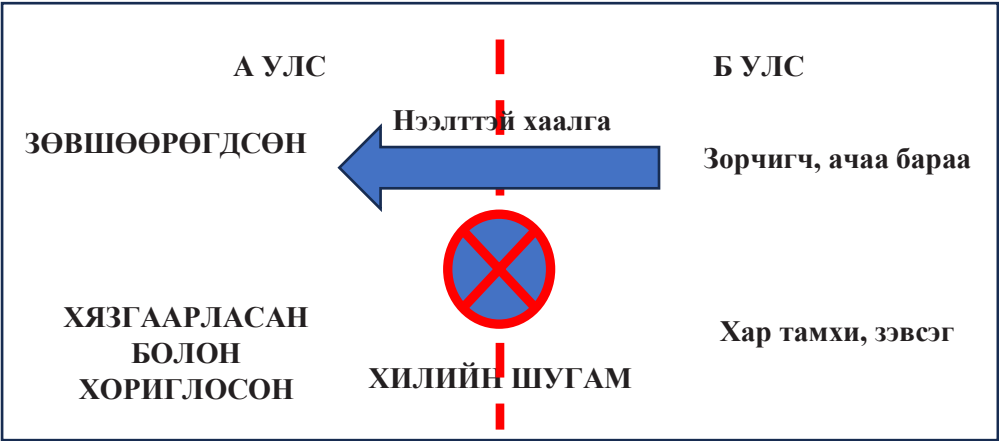
³³ Зөөлөн дэд бүтэц (Soft infrastructure) гэдэг нь улс орны эдийн засаг, нийгмийн үйл ажиллагааг хэвийн явуулахад шаардлагатай институци болон хүний нөөцийн цогц систем юм.

Зураг 1. Дамжуулах үүрэг

Хил бол "Гүүр" эсвэл "Нээлттэй хаалга" юм. Улс хоорондын худалдаа, соёл, зорчигчдын урсгалыг чөлөөтэй нэвтрүүлнэ. Жишээ нь: Европын Холбооны Шенгений бүсийг дурдаж болно. Нөхцөл байдлыг авч үзэхэд эдийн засгийн интеграци, даяаршил гэсэн ойлголтыг хамруулна. Улс орнууд нэгдмэл зах зээл үүсгэхийн тулд өөр хоорондын хилээ "үгүй хийсэн" мэт нээлттэй болгосон. Тухайн хил дээр зогсох шаардлагагүй. Ачаа бараа, зорчигч, тээврийн хэрэгсэл чөлөөтэй нэвтрэх ёстой гэж үздэг. Хил нь зөвхөн засаг захиргааны бэлэг тэмдэг төдий болсон.

“Шүүн тунгаах” үүрэг гэдэг нь улсын (үндэсний) хилээр зохих журмын дагуу зорчигч, ачаа бараа, тээврийн хэрэгслийн хувьд нэвтрэх боломжтой бол харин зөвшөөрөгдөөгүй зүйлийн хувьд нэвтрэх боломжгүй хаалттай байх юм. Өөрөөр хэлбэл улсын хил нь орох, гарах үйлдлийг нэвтрүүлэхийг зохицуулах үүрэг хүлээнэ. Зургаар доорх байдлаар дүрслэн үзүүлэв.

Зураг 2. Шүүн тунгаах үүрэг

Жишээ нь: Орчин үеийн "Ухаалаг хил"-ийг нэрлэж болно. Нөхцөл байдлыг авч үзэхэд аюулгүй байдал (терроризм, хар тамхи)-ыг чухалчилан авч үзэх боловч эдийн засгийн эргэлт зогсох ёсгүй. Тиймээс "бүгдийг хаах" бус харин "сонгож нэвтрүүлэх" хэрэгтэй гэсэн гол үзэл санаа юм.

Хууль ёсны худалдааг маш хурдан, шуурхай нэвтрүүлэх, харин хууль бус цагаачлал, хязгаарласан болон хориглосон эд зүйл, ачаа бараанд хатуу хяналтыг тогтооно. Үүнийг хэрэгжүүлэхийн тулд олон улсад дэвшилтэд технологийг түлхүү ашиглаж, хилийн хяналтын үйл ажиллагааг явуулж байна.

Олон улсын худалдаа нь улс орнуудын эдийн засгийн хөгжлийн хөдөлгүүр болж байна. Гэвч далайд гарцгүй хөгжиж буй орнуудын хувьд газарзүйн байршлаас үүдэлтэй тээвэр, логистикийн зардал өндөр байдаг нь дэлхийн зах зээлд өрсөлдөх чадварыг бууруулдаг гол хүчин зүйл болдог. Дэлхийн Банкны судалгаагаар далайд гарцгүй орнуудын худалдааны зардал далайд гарцтай орнуудтай харьцуулахад дунджаар 30-50 хувиар өндөр байдаг аж (Arvis бас бус., 2014). Энэхүү зардлын ихэнх хэсэг нь хилийн боомтын хяналт шалгалтын үйл ажиллагаатай холбоотой урт дараалал үүсэх, бичиг баримтын бүрдүүлэлт, гаалийн хяналтын давхардал зэрэг үйл ажиллагааны үр ашиггүй байдлаас үүдэлтэй байдаг.

Энэхүү өгүүлэлд дэлхийн тэргүүлэх улс орнуудын хилийн боомт, түүний үйл ажиллагаанд нэвтрүүлж буй тэргүүн туршлагыг судалж, Монгол Улсын нөхцөл байдалд тохирох шийдлүүдийг санал болгохыг зорилго. Тусгайлан Сингапурын "Нэг цонх" систем, Европын Холбооны эрсдэлд суурилсан хяналтын механизм, Хойд Америкийн "Ухаалаг хил" зэрэг бодлогыг нарийвчлан авч үзэх болно.

ҮНДСЭН ХЭСЭГ

Хилийн боомт, түүний үйл ажиллагаа нь зөвхөн хилийн аюулгүй байдлыг хангах бус, худалдааг хөнгөвчлөх үүргийг давхар гүйцэтгэхэд чиглэж байна. Дэлхийн худалдааны байгууллагын “Худалдааг хөнгөвчлөх хэлэлцээр” нь хилийн үйл ажиллагааг ил тод, хурдан шуурхай болгохыг гишүүн орнуудаас шаарддаг (WTO, 2017). Олон улсын туршлагаас харахад Европын холбооны улсын хувьд “Хилийн нэгдсэн менежмент” гэх төрийн бодлогын хүрээнд хилийн хяналтын байгууллагууд нэгдсэн зохион байгуулалтад орж, мэдээлэл солилцох, эрсдэлийг хамтран удирдах тогтолцоог бий болгожээ. Европын Комиссын тодорхойлсноор энэхүү нэгдсэн тогтолцоо нь агентлагууд хоорондын хамтын ажиллагаа, хөрш орнуудын хил гаалийн байгууллагын хамтын ажиллагаа, олон улсын байгууллагуудын уялдаа гэсэн гурван түвшинд хэрэгжиж байна (European Commission, 2010).

Дараагийн гол нэвтрээд буй “Эрсдэлийн удирдлага ба цахимжуулалт” бодлого: Энэ нь уламжлалт хяналтын арга нь хилээр нэвтэрч буй бүх ачааг биет байдлаар шалгахад чиглэдэг байсан бол орчин үеийн хандлага нь "эрсдэлийн удирдлага"-д суурилна. Энэ нь урьдчилсан мэдээлэлд дүн шинжилгээ хийх замаар зөвхөн өндөр эрсдэлтэй ачааг шалгаж, бусад ачааг шуурхай нэвтрүүлэх арга юм (Widdowson & Holloway, 2011). Үүнийг хэрэгжүүлэхэд "Цахим гааль" болон "Үндэсний нэг цонх" системүүд гол үүрэг гүйцэтгэжээ.

Сингапур улсын жишээнээс туршлага болохуйц бодлого, хийгдсэн ажлаас судалж үзэхэд "TradeNet" буюу бүрэн цахимжсан систем гэдгийг нэвтрүүлжээ. Сингапур улс нь дэлхийн хамгийн үр ашигтай логистикийн сүлжээтэй орнуудын нэгд тооцогддог. 1989 онд нэвтрүүлсэн "TradeNet" систем

нь дэлхийн анхны үндэсний нэг цонхны системүүдийн нэг юм. Үүнийг хэрэгжүүлэхэд тухайн үед худалдаа эрхлэгчид 20 гаруй төрийн байгууллагад тус тусдаа маягт бөглөж, зөвшөөрөл авдаг байсан нь цаг хугацаа ихээр шаарддаг байсан гол асуудал байсан. "TradeNet" систем нэвтрүүлсэнээр худалдаа эрхлэгчид нэг л цахим маягтыг бөглөж илгээдэг болсон. Систем автоматаар холбогдох агентлагууд руу мэдээллийг түгээж, хариуг нэгдсэн байдлаар өгдөг. Ингэснээр зөвшөөрөл олгох хугацаа 2-7 хоног байсан бол одоо 10 минутын дотор шийдвэрлэгддэг болсон байна (Koh & Tat, 2004). Энэ нь худалдааны зардлыг эрс бууруулж, Сингапурыг дэлхийн худалдааны төв болоход ихээхэн нөлөө үзүүлсэн.

Европын Холбоонд нэвтэрсэн “Ухаалаг хил ба Шенгений туршлага”-аас харахад дотоод хилээ нээлттэй байлгаж, гадаад хилээ чанд хянах “Ухаалаг хил” багц бодлогыг хэрэгжүүлж байна. Гол шийдэл нь “Цахим гаалийн код” гэх тогтолцоог нэвтрүүлсэн. Европын холбооны гишүүн орнууд гаалийн бүрдүүлэлтийг бүрэн цахимжуулсан бөгөөд 2025 он гэхэд цаасан бичиг баримтыг бүрмөсөн халахаар төлөвлөж байжээ (European Parliament, 2013). Үүний дараахан Entry/Exit System (EES) тогтолцоог 2025 оны 10 дугаар сараас эхлэн хэрэгжүүлж эхэлсэн. Энэ нь гуравдагч орны иргэдийн хөдөлгөөнийг биометр өгөгдөл ашиглан хянах бөгөөд ингэснээр хүний оролцоог багасгаж, нэвтрүүлэх чадамжийг нэмэгдүүлж байна. Европын Холбооны туршлагаас харахад мэдээллийн нэгдсэн бааз, гишүүн орнуудын хоорондын мэдээлэл солилцоо нь хяналтын давхардлыг арилгах гол хөшүүрэг болж байна.

АНУ, Канад улсын туршлагаас харахад хил дамнасан аюулгүй худалдаанд гол анхаарлаа хандуулж байна. АНУ болон Канад улс нь дэлхийн хамгийн урт хуурай газрын хилтэй бөгөөд худалдааны асар их эргэлттэй. 2001 оны 9-р сарын 11-ний халдлагын дараа аюулгүй байдлыг чангатгахын зэрэгцээ худалдааг саатуулахгүй байх сорилт тулгарсан. Үүнийг даван туулахын тулд “С-TPAT ба FAST хөтөлбөр” болох “Терроризмын эсрэг гааль-худалдааны түншлэл (С-TPAT)” болон “Чөлөөт ба аюулгүй худалдаа (FAST)” хөтөлбөрүүд нь итгэмжлэгдсэн тээвэрлэгч, жолооч нарт давуу эрхийг олгодог. Урьдчилан шалгагдсан, эрсдэл багатай гэж үнэлэгдсэн ачаа тээвэр хил дээр зогсохгүйгээр тусгай эгнээгээр нэвтэрдэг (CBP, 2022). Мөн RFID технологи, автомашины дугаар таних систем, гамма туяаны сканнеруудыг ашиглан ачааг задлахгүйгээр шалгаж байна.

Төв Азийн бүс нутаг: Казахстан улсын туршлагаас харахад Монгол Улстай ижил далайд гарцгүй, байгалийн баялагт тулгуурласан эдийн засагтай Казахстан улс сүүлийн жилүүдэд хилийн боомтын шинэчлэлийг эрчимтэй хийж байна. Тухайлбал, Хятадтай хиллэх "Хоргос" боомтын орчимд байгуулсан "Нур Жолы" хилийн боомт нь бүрэн автоматжсан ложистикийн төв юм. Энд ачааны машиныг жигнэх, хэмжих, рентгенээр харах үйл явц хүний оролцоогүйгээр хийгддэг (ADB, 2019). “ASTANA-1” систем буюу “UNCTAD”-ын ASYCUDA” системд суурилсан гаалийн мэдээллийн систем нь гаалийн бүрдүүлэлтийн хугацааг 2 хоногоос 1 цаг хүртэл бууруулсан амжилттай байна.

Улс орнууд хилийн боомт, түүний үйл ажиллагааг сайжруулах, хүчин чадал, чадавхыг нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн олон бодлогын арга хэмжээг хэрэгжүүлж, үр өгөөжийг хүртсээр байна.

Монгол Улсын хилийн боомтын өнөөгийн байдал, тулгамдсан асуудлууд

Монгол Улс нийт 39 хилийн боомттой боловч байнгын ажиллагаатай боомтууд цөөн, тэдгээрийн хүчин чадал харилцан адилгүй байна. Замын-Үүд, Гашуунсухайт зэрэг томоохон автозамын хилийн боомтууд дээр ачаалал ихсэх үед "гацаа" үүсэж байна. Дэлхийн Банкны 2023 оны "Логистикийн гүйцэтгэлийн индекс"-ээр Монгол Улс 139 орноос 97-д жагссан нь дэд бүтэц, гаалийн үйл ажиллагаа сул байгааг харуулж байна (World Bank, 2023).

Техник технологийн шинэчлэл хийгдэж байгаа ч програм хангамжийн уялдаа холбоо сул байна. Жишээлбэл, Гаалийн ерөнхий газар, Хил хамгаалах ерөнхий газар, гадаадын иргэн, харьяатын байгууллагуудын мэдээллийн баазууд бүрэн нэгдэж чадаагүй тул иргэд, аж ахуйн нэгжүүд ижил мэдээллийг олон газар давтан өгөх шаардлага гардаг.

БНХАУ болон ОХУ-ын гаалийн байгууллагуудтай мэдээлэл цахимаар урьдчилан солилцох ажил эхлэл шатандаа байгаа ч бодит амьдрал дээр бүрэн хэрэгжихгүй байна. Хилийн хоёр талд хийгддэг давхардсан хяналт шалгалт нь цаг хугацаа алдах гол шалтгаан болж (2020) байгааг судлаач Б.Цэнд өөрийн нийтлэлдээ дурдсан байна.

Монгол Улсын Үндэсний статистикийн хорооноос гаргаж буй статистик тоон судалгаанд үндэслэн Монгол Улсын хамгийн ачаалалтай ажиллаж буй “Чингис хаан” агаарын замын, “Алтанбулаг”, “Гашуун-Сухайт”, “Шивээхүрэн”, “Замын-Үүд” авто замын, “Сүхбаатар” төмөр замын хилийн боомтуудыг сонгон авч, улсын хилээр нэвтэрсэн зорчигч, тээврийн хэрэгслийн судалгааг нэгтгэн харуулсан болно. Судалгаанаас харахад сүүлийн 5 жил буюу 2020-2025 онд Монгол Улсын хилээр нийт 31 сая 127 мянган зорчигч, 13 сая 974 мянган тээврийн хэрэгсэл нэвтэрсэн статистик тоо баримт гарч байна. 2020 онд гарсан цар тахлын үеийг эс тооцвол улсын хилээр нэвтрэх зорчигч, тээврийн хэрэгслийн тоо жил ирэх тусам өсөж байна. Судалгааны үр дүнг графикаар харуулав.

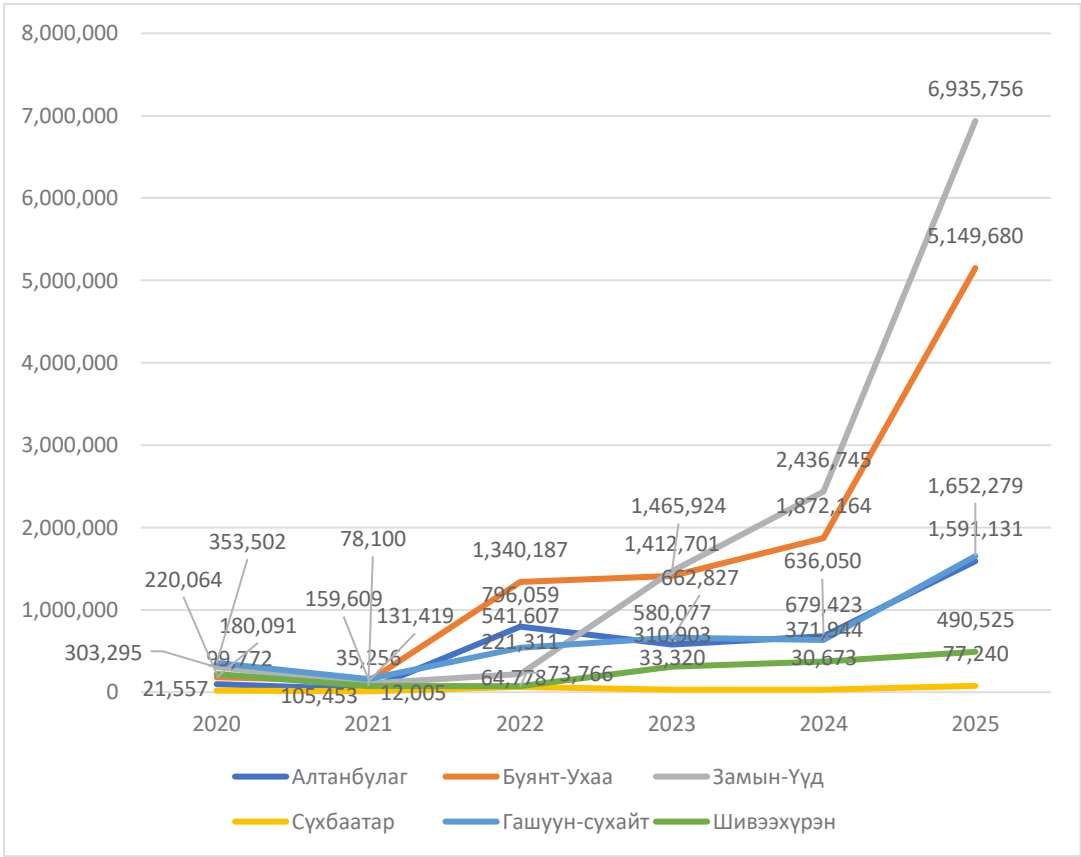

График 1. Монгол Улсын хилээр сүүлийн 5 жилд нэвтэрсэн зорчигчдын судалгаа

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо. 1212.тп

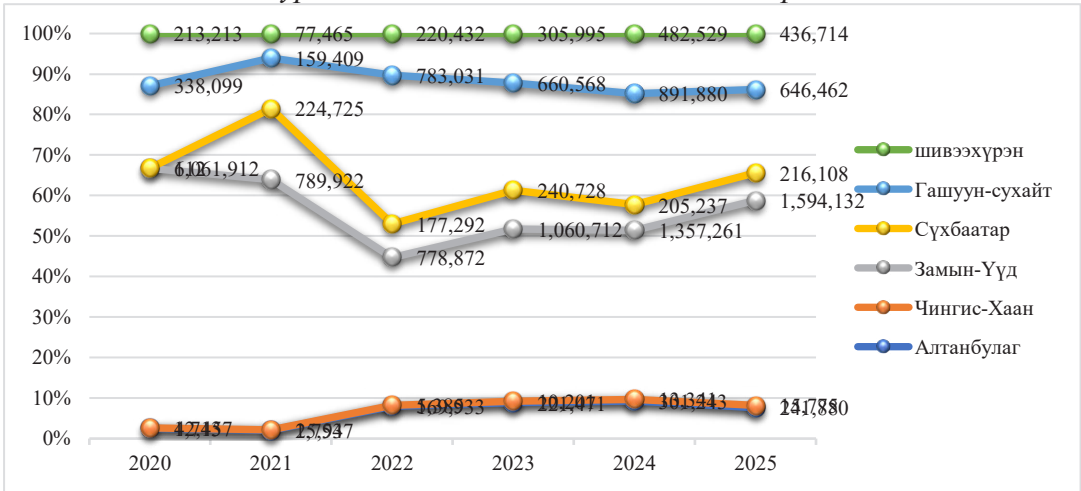

График 2. Монгол Улсын хилээр сүүлийн 5 жилд нэвтэрсэн тээврийн хэрэгслийн судалгаа

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо. 1212.тп

Монгол Улс нь Оросын Холбооны Улс болон Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улс гэсэн хоёр их гүрний дунд оршдог стратегийн чухал байршилтай хэдий ч хилийн боомтуудын нэвтрүүлэх чадвар төдийлөн хангалттай бус, технологийн хоцрогдол, хилийн хяналтын байгууллагуудын уялдаа сул байгаа нь эдийн засгийн "гацаа" үүсгэх нөхцлийг бүрдүүлж байна гэж үзэж болохоор байна. Монгол Улсын Засгийн газраас хэрэгжүүлж буй "Шинэ сэргэлтийн бодлого"-ын хүрээнд "Боомтын сэргэлт"-ийг тэргүүлэх чиглэл болгон зарласан нь энэхүү өгүүллийн гол сэдвийн чухал ач холбогдлыг илэрхийлж байна (Монгол Улсын Их хурал, 2021).

Монгол Улсын хилийн хувьд удиртгал хэсэгт дурдсан хилийн гурван үүрэг цаг үеийн нөхцөл байдлаас шалтгаалан хэрхэн огцом өөрчлөгдөж, шилжилт хийж байсныг дараах жишээгээр харуулав. Энэ нь дээрх онолыг практикт хэрхэн хэрэгжиж буйг харуулах зорилгыг агуулсан болно.

"Зааглан халхлах" үүрэг давамгайлсан үе

Үүний нэг тод жишээ болох COVID-19 цар тахлын үе юм. Энэ үед Монгол Улс хилийн "Дамжуулах" үүргийг бараг тэг болгож, "Зааглан халхлах" үүргийг дээд цэгт нь тултал ашигласан. Учир нь тухайн нөхцөл байдал нь дэлхий дахиныг цочирдуулсан халдварт вирус дотооддоо алдахгүйн тулд бүх хилийн боомтыг хааж, зорчих хөдөлгөөнийг зогсоосон явдал байв. Тэр ч байтугай өөрийн улсын иргэдээ ч татан авахдаа маш нарийн хуваарь, тусгаарлалтын дор оруулж байсан нь хилийг "Хатуу хана" болгосон гэж хэлж болно.

"Дамжуулах" үүрэг давамгайлсан үе

Монгол Улсын эдийн засаг түүхий эдийн экспортоос хамааралтай тул БНХАУ-тай хиллэх хил дээр "Дамжуулах" үүрэг амин чухал ач холбогдолтой. Үүний нэг жишээ болох уул уурхайн экспорт ба "Ногоон гарц" (Гашуунсухайт, Шивээхүрэн)-аар нүүрс, зэсийн экспортыг тасалдуулахгүй байх шаардлагатай. Энэхүү "Ногоон гарц"-аар тогтоосон түр журам, автомат удирдлагатай жолоочгүй тээврийн хэрэгсэл, чингэлэг тээврийн терминал байгуулсан нь улсын хилээр аль болох хурдан, шуурхай нэвтрүүлэх гол зорилго оршино.

"Шүүж тунгаах" үүрэг давамгайлсан үе

Үүнд Монгол Улс сүүлийн жилүүдэд аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх зорилгоор тодорхой зарим нэг улсуудтай байгуулсан иргэд харилцан зорчих гэрээ, хэлэлцээрт өөрчлөлт оруулж, визний нөхцлөө бууруулж, зарим хөнгөлөлтийг үзүүлэх талаар төрөөс бодлого боловсруулж хэрэгжүүлж байна. Үүний нэг жишээ болох Монгол Улсын Засгийн газраас зарласан "Go Mongolia" болон олон улсад визгүй зорчих эрх олгосон нь улсын хилийг ухаалаг "Шүүлтүүр" болгож байна гэж үзэж болно. Энэ нь жуулчдыг татахын тулд хилийг нээлттэй байлгах, гэхдээ үндэсний аюулгүй байдлаа (хар тамхи, гэмт хэрэг) хамгаалах үүднээс хилийн хяналт шалгалтыг технологид суурилсан ухаалаг байх зарчмыг баримталж байгаа нь тодорхой үр дүнгээ өгч байна. Тухайлбал, Солонгос, Япон зэрэг орны иргэдэд визгүй, харин сэжигтэй бараа эсвэл эрсдэлтэй бүсээс ирж буй зүйлд нарийн хяналт тавих зорилгоор цахим

виз, “E-gate” зэрэг технологид суурилсан инновацыг нэвтрүүлэх замаар хяналтыг сайжруулснаар “Шүүн тунгаах” үүргийг хэрэгжүүлж буй явдал юм.

ДҮГНЭЛТ

Хилийн боомтын үйл ажиллагааг сайжруулах нь Монгол Улсын эдийн засгийн аюулгүй байдал, өрсөлдөх чадварт нэн чухал ач холбогдолтой. Хил судлалын шинжлэх ухааны онолын үүднээс хилийн боомт нь зааглах, дамжуулах, шүүн тунгаах үүргийг хэрэгжүүлдэг онцлогтой юм. Энэхүү үүргийг амжилттай хэрэгжүүлж ирсэн олон жилийн түүхэн уламжлалтай. Гэвч өнөөгийн мэдээллийн технологийн асар хурдтай зуунд хөл нийлүүлэн олон улсын жишигт хилийн боомтуудыг хүргэх зайлшгүй хэрэгцээ шаардлагатай тулгарч байна. Сүүлийн жилүүдэд Монгол Улсын төр засгийн бодлого, шийдвэрээр хилийн боомтын үйл ажиллагааг сайжруулах, дэд бүтцийг хөгжүүлэх ихээхэн анхаарал хандуулах болжээ. Үүнтэй холбоотойгоор олон улсын туршлага, сургамжийг байнга судалж, энэхүү бодлого, шийдвэрийг аль болох зөв тийш нь залж, чиглүүлэх нь эрдэмтэн, судлаач бидний үүрэг юм.

Олон улсын туршлагаас харахад амжилтын үндэс нь дан ганц бетон дэд бүтэц бус, харин процесс инженеринг, цахимжуулалт, байгууллага хоорондын хамтын ажиллагаанд оршиж байна. Сингапурын цахим нэг цонх, ЕХ-ны нэгдсэн менежмент, АНУ-ын эрсдэлд суурилсан хяналтын зарчмуудыг Монголын хөрсөнд буулгах нь "Боомтын сэргэлт"-ийн бодлогыг амжилттай хэрэгжүүлэх гол арга зам болж болох юм.

Цаашид хилийн боомтуудыг зөвхөн шалган нэвтрүүлэх цэг бус, логистик, үйлчилгээ, худалдааны цогцолбор болгон хөгжүүлэх шаардлагатай. Ингэснээр Монгол Улс "Транзит Монгол" болох зорилтоо биелүүлж, бүс нутгийн эдийн засгийн интеграцад идэвхтэй оролцох боломж бүрдэх юм.

Санал

Олон улсын туршлагаас харахад хилийн боомтын үр ашгийг нэмэгдүүлэхэд дараах арга хэмжээнүүд нэн чухал байгаа нь харагдаж байна. Үүнд:

- 1.Европын Холбооны жишгээр хилийн хяналтын байгууллагуудын чиг үүргийн давхардлыг арилгах шаардлага байгааг судлаачийн зүгээс харж байна. Улсын хил дээр зөвхөн зайлшгүй шаардлагатай хяналтыг (аюулгүй байдал, хорио цээр) хийж, бичиг баримтын бүрдүүлэлт, татвар төлөлтийг урьдчилсан байдлаар эсвэл цахимаар шийдвэрлэх тогтолцоонд шилжих асуудлыг нэг мөр дуусгавар болгох. Одоогийн байдлаар үүнийг хэрэгжүүлж байгаа хэдий ч бүрэн хэрэгжүүлээгүй, хүний оролцоотой үйл ажиллагаа давамгайлж байгааг халах гэсэн санаа юм. "Нэг цонх"-ны үйлчилгээг бодит утгаар нь хэрэгжүүлж, нэг цэгт бүх шалгалтыг зэрэгцүүлэн хийх нь зүйтэй.

- 2.Сингапур улсын туршлагад тулгуурлан боомтуудыг ухаалаг төхөөрөмжөөр тоноглох нь чухал. Зорчигч болон тээврийн хэрэгслийг биометр болон дугаар таних системээр автоматаар бүртгэж нэвтрүүлэх. Улс хоорондын тээвэрлэлтээр ирж буй ачааг буулгахгүйгээр рентгенээр харж, хиймэл оюун

ухаан ашиглан сэжигтэй зүйлийг илрүүлэх системийг нэвтрүүлэх. Энэ нь авлигаас урьдчилан сэргийлэх давхар ач холбогдолтой.

3.АНУ-ын С-ТРАТ хөтөлбөртэй төстэй "Итгэмжлэгдсэн аж ахуйн нэгж" (АЕО) хөтөлбөрийг өргөжүүлэх шаардлагатай. Хуулийг ягштал мөрддөг, түүх сайтай компаниудын ачаа, барааг "Ногоон гарц"-аар шууд нэвтрүүлж, гол анхаарлыг эрсдэлтэй ачаанд төвлөрүүлэх нь гаалийн байгууллагын нөөцийг хэмнэнэ.

4.Хөрш орнуудын хилийн хяналтын байгууллагатай мэдээлэл солилцох асуудлыг шинэчилж, зарим төрлийн мэдээллийг урьдчилан харилцан солилцож, дүн шинжилгээ хийх нөхцлийг бүрдүүлэх шаардлагатай.

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ

ADB. (2019). *Modernizing Sanitary and Phytosanitary Measures to Facilitate Trade in Agricultural and Food Products*. Kazakhstan: Asian Development Bank.

Arvis, J. F., Ojala, L., Wiederer, C., Shepherd, B., Raj, A., Dairabayeva, K., & Kiiski, T. (2014). *Connecting to Compete 2014: Trade Logistics in the Global Economy*. Washington: The World Bank.

CBP. (2022). *CTPAT: Customs Trade Partnership Against Terrorism*. U.S. Customs and Border Protection. <https://www.cbp.gov/border-security/ports-entry/cargo-security/ctpat>

European Commission. (2010). *Guidelines for Integrated Border Management in EC External Cooperation*. Brussels: EC.

European Parliament. (2013). Regulation (EU) No 952/2013 laying down the Union Customs Code. *Official Journal of the European Union*.

Koh, T., & Tat, L. C. (2004). *Government Online: An Analysis of the Singaporean Experience*. Singapore: Institute of Policy Studies.

Widdowson, D., & Holloway, S. (2011). Core Border Management Disciplines: Risk Based Compliance Management. In D. Widdowson, *In Border Management Modernization* (pp. 95-118). Washington: World Bank.

World Bank. (2023). *Logistics Performance Index 2023: Connecting to Compete*. The World Bank.

WTO. (2017). *World Trade Organization*. Trade facilitation. https://www.wto.org/english/tratop_e/tradfa_e/tradfa_e.htm

Монгол Улсын Их хурал. (2021, 12 30). Эрх зүйн мэдээллийн нэгдсэн систем. *Төрийн мэдээлэл*, 02(1204), pp. 24-42. Улсын Их Хурлын тогтоол. <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=16390823527231>

Цэнд, Б. (2020). *Challenges in Mongolia's Logistics Sector and Opportunities for Improvement*. ERIA Discussion Paper Series.

ХИЛЧИН ХҮНИЙ АМЬДРАЛЫН ОНЦЛОГ, НИЙГЭМ-СЭТГЭЛЗҮЙН НӨХЦӨЛ БА БОДЛОГЫН ХҮРЭЭН ДЭХ СУДАЛГАА

Мягмардорж Манлай

ДХИС-ийн магистрант, Хилийн цэргийн ...-р ангийн ...-р салбарын захирагч, ахмад

**хариуцлагатай зохиогч: mygmardorjmanlai@gmail.com*

Хураангуй: Энэхүү судалгааны өгүүлэл нь хилчин хүний амьдралын онцлог, ажлын нөхцөл, нийгэм-сэтгэлзүйн хүчин зүйл, гэр бүлийн орчин, эрүүл мэнд, нийгмийн баталгаа болон байгууллагын бодлогын нөлөөллийг цогц байдлаар шинжлэх зорилготой.

Судалгаанд Монгол Улсын хил хамгаалах эрх зүйн орчин, бодлогын баримт бичиг, цэргийн социологи, сэтгэлзүйн онолын судалгаанд тулгуурласан хоёрдогч эх сурвалжийн шинжилгээ хийв. Үр дүнгээс харахад хилчдийн амьдрал нь алслагдмал байршил, өндөр хариуцлага, сахилга зохион байгуулалт, гэр бүлээс тусгаарлагдсан байдал зэрэг олон хүчин зүйлсийн огтлолцолд бүрэлддэг бөгөөд байгууллагын дэмжлэг, нийгмийн баталгаа, сэтгэлзүйн үйлчилгээ нь амьдралын чанарт шууд нөлөө үзүүлдэг байна.

Түлхүүр үг: хилчин, хил хамгаалах бодлого, нийгэм-сэтгэлзүй, амьдралын чанар, үндэсний аюулгүй байдал.

УДИРТГАЛ

Монгол Улс өргөн удам нутаг дэвсгэртэй, хоёр их гүрэнтэй хиллэдэг геополитикийн онцлогтой улс юм. Улсын хил хамгаалах асуудал нь зөвхөн цэргийн шинжтэй бус, нийгэм, эдийн засаг, дипломат харилцаа, орон нутгийн хөгжлийн асуудалтай салшгүй холбоотой. Хилийн аюулгүй байдлыг бодитой хэрэгжүүлэгч нь хилчин буюу хил хамгаалах байгууллагын алба хаагчид юм.

Хилчин хүний амьдрал нь энгийн иргэний хөдөлмөрийн нөхцөлөөс ялгаатай. Тэд алслагдсан бүс нутагт, цаг уурын эрс тэс нөхцөлд, өндөр сахилга бат, захирах-захирагдах ёсны дор ажилладаг. Иймд хилчдийн амьдралын чанар, сэтгэлзүйн байдал, гэр бүлийн харилцаа, нийгмийн баталгаа нь зөвхөн хувь хүний асуудал бус, байгууллагын тогтвортой байдал, улмаар үндэсний аюулгүй байдлын хүчин зүйл болдог.

Энэхүү судалгааны зорилго нь хилчин хүний амьдралын онцлогийг бодлогын болон нийгэм-сэтгэлзүйн хүрээнд гүнзгий авч үзэж, цаашдын судалгаа, бодлогод анхаарах асуудлыг тодорхойлоход оршино.

ҮНДСЭН ХЭСЭГ

Монгол Улсын хил хамгаалалтын тогтолцоо нь үндэсний аюулгүй байдлын бүрэлдэхүүн хэсэг бөгөөд уг тогтолцоог хэрэгжүүлэгч гол субъект нь хилчин хүн юм. Монгол Улсын Хил хамгаалах ерөнхий газар нь хилийн халдашгүй дархан байдлыг хангах чиг үүргийг хэрэгжүүлэхдээ алслагдсан, цаг уурын эрс тэс нөхцөл бүхий бүс нутагт үйл ажиллагаа явуулдаг онцлогтой. Энэ

нь хилчдийн амьдралын хэв маяг, нийгэм-сэтгэлзүйн орчин, хөдөлмөрийн нөхцөлд шууд нөлөөлдөг.

Хилчдийн ажиллах орчин нь газарзүйн байршлын хувьд төв сууринаас алслагдсан, дэд бүтэц сул хөгжсөн, эмнэлэг, боловсрол, соёлын үйлчилгээний хүртээмж хязгаарлагдмал бүсэд төвлөрсөн байдаг. Үүний улмаас хилчид болон тэдний гэр бүлийн гишүүд нийгмийн тусгаарлагдсан байдалд орох, нийгмийн дэмжлэгийн сүлжээ сулрах, сэтгэлзүйн дарамт нэмэгдэх хандлага ажиглагддаг. Цэргийн социологийн онолд мэргэжлийн тусгаарлалт (occupational isolation) нь байгууллагын сахилга, зохион байгуулалтыг бэхжүүлэх давуу талтай боловч хувь хүний сэтгэлзүйн тэнцвэрт байдалд сөрөг нөлөө үзүүлэх эрсдэлтэй гэж үздэг.

Мөн хилчдийн ажлын онцлог нь өндөр хариуцлага, байнгын бэлэн байдал, эрсдэлийн нөхцөлд шийдвэр гаргах шаардлага зэргээр тодорхойлогдоно. Стрессийн онолын үүднээс авч үзвэл (Lazarus & Folkman, 1984) ажлын орчны шаардлага нь хувь хүний дотоод нөөцөөс давсан тохиолдолд архаг стресс үүсэх магадлал нэмэгддэг. Иймээс хилчдийн хувьд сэтгэлзүйн дэмжлэг, стрессийн менежмент, байгууллагын зүгээс үзүүлэх нийгмийн баталгаа нь амьдралын чанарыг хадгалах чухал хүчин зүйл болдог.

Хилчин хүний амьдралын чанарыг тодорхойлох нэг гол хэмжүүр нь гэр бүлийн тогтвортой байдал юм. Алслагдсан анги, салбарт үүрэг гүйцэтгэх хугацаанд гэр бүлээсээ удаан хугацаагаар хол байх нь гэр бүлийн харилцаанд тодорхой сорилт үүсгэдэг. Судалгаагаар (Segal, 1986) цэргийн албан хаагчдын гэр бүлд үүсэх дасан зохицлын стресс нь гэр бүлийн гишүүдийн сэтгэл ханамж, хүүхдийн сэтгэлзүйн төлөв байдалд нөлөөлөх хандлагатай болохыг тогтоосон.

Монгол Улсын нөхцөлд хилчдийн гэр бүл ихэвчлэн сум, аймгийн төвд эсвэл нийслэлд суурьшсан байх нь элбэг. Энэ нь боловсрол, эрүүл мэндийн үйлчилгээний хүртээмжийг хангах давуу талтай боловч гэр бүлийн хамтын оролцоог сулруулах эрсдэлтэй бөгөөд нөгөө талаас, гэр бүлтэйгээ хамт хил дээр байрласан тохиолдолд дэд бүтэц, ажил эрхлэлтийн боломж, хүүхдийн боловсролын чанар зэрэг асуудал тулгарч болзошгүй. Амьдралын чанарын онолын хүрээнд (quality of life framework) материаллаг болон сэтгэлзүйн хэрэгцээний тэнцвэрийг чухалчилдаг. Хилчдийн хувьд цалин хангамж, орон сууц, нийгмийн баталгаа нь материаллаг хэрэгцээг хангах үндсэн үзүүлэлт болдог бол аюулгүй орчин, байгууллагын дэмжлэг, мэргэжлийн нэр хүнд нь сэтгэлзүйн хэрэгцээг хангах чухал хүчин зүйл болдог. Иймд бодлого боловсруулагчид хилчдийн амьдралын чанарыг зөвхөн эдийн засгийн үзүүлэлтээр бус, нийгэм-сэтгэлзүйн цогц хэмжүүрээр үнэлэх шаардлагатай байгаа юм.

Хилчдийн эрүүл мэндийн асуудал нь бие махбодын болон сэтгэлзүйн гэсэн хоёр үндсэн чиглэлд авч үзэгдэнэ. Цаг уурын эрс тэс нөхцөл (хүйтэн, салхи, өндөрлөг газар), урт хугацааны үүрэг гүйцэтгэлт, хөдөлгөөний хязгаарлалт нь зүрх судас, үе мөч, амьсгалын замын өвчлөл нэмэгдэхэд нөлөөлөх эрсдэлтэй. Үүнээс гадна, архаг стресс, мэргэжлийн ядаргаа (burnout) нь сэтгэлзүйн эрүүл мэндэд сөргөөр нөлөөлдөг. Монгол Улсын хил хамгаалах

тухай хууль-д хил хамгаалалтын байгууллагын алба хаагчдын нийгмийн баталгаа, эрүүл мэндийн хамгааллын талаар зохицуулалт тусгагдсан байдаг. Гэвч бодлогын хэрэгжилтийн үр нөлөө нь орон нутгийн дэд бүтэц, санхүүжилт, хүний нөөцийн бодлогоос хамааран харилцан адилгүй илэрч болзошгүй.

Олон улсын туршлагаас харахад хилийн аюулгүй байдлын байгууллагууд сэтгэлзүйн зөвлөгөө, гэр бүлийн дэмжлэгийн хөтөлбөр, эрүүл мэндийн урьдчилан сэргийлэх үзлэгийг тогтмол зохион байгуулах нь мэргэжлийн тогтвортой байдлыг нэмэгдүүлдэг (Bartone, 2006). Иймд хилчдийн эрүүл мэндийг хамгаалах бодлого нь урьдчилан сэргийлэх, эрсдэлийг бууруулах, нийгэм-сэтгэлзүйн дэмжлэг үзүүлэх цогц тогтолцоонд суурилах шаардлагатай.

Эцэст нь, хилчин хүний амьдралын чанар нь зөвхөн хувь хүний асуудал бус, үндэсний аюулгүй байдлын тогтвортой байдлын суурь хүчин зүйл юм. Хэрэв хилчдийн нийгэм-сэтгэлзүй, гэр бүлийн тогтвортой байдал, эрүүл мэндийн хамгаалал хангалттай түвшинд байвал байгууллагын үр ашиг, сахилга хариуцлага, үүрэг гүйцэтгэх чадавх нэмэгдэнэ. Иймд хил хамгаалалтын бодлого нь хүний нөөцөд төвлөрсөн, урт хугацааны хөгжлийн хандлагатай байх нь зүйтэй.

ХИЛ ХАМГААЛАХ БОДЛОГО БА ЭРХ ЗҮЙН ОРЧИН

Монгол Улсын хил хамгаалах үйл ажиллагаа нь Үндсэн хууль, Хилийн тухай хууль, Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал зэрэг баримт бичгээр зохицуулагдана. Эдгээрт улсын хил халдашгүй дархан байх зарчим, хилчдийн эрх, үүрэг, нийгмийн баталгааг тодорхой тусгасан байдаг.

Хил хамгаалах байгууллага нь:

- Улсын хилд хяналт тавих
- Хил зөрчлийг илрүүлэх, таслан зогсоох
- Хил орчмын бүсийн аюулгүй байдлыг хангах
- Орон нутгийн иргэдтэй хамтран ажиллах
- Онцгой нөхцөлд төрийн байгууллагуудтай хамтран

ажиллах

зэрэг өргөн хүрээний чиг үүрэг хэрэгжүүлдэг.

Бодлогын баримт бичгүүдэд хилчдийн мэргэжлийн сургалт, нийгмийн баталгаа, орон сууц, эрүүл мэнд, гэр бүлийн халамжийн асуудлыг үе шаттайгаар шийдвэрлэх зорилт дэвшүүлсэн нь амьдралын чанарт чухал нөлөөтэй.

ХИЛЧИН ХҮНИЙ МЭРГЭЖЛИЙН ОНЦЛОГ

1 Алслагдмал байршил

Хилчид ихэвчлэн аймаг, сумын төвөөс хол, дэд бүтэц сул хөгжсөн газарт үүрэг гүйцэтгэдэг. Энэ нь:

- Эрүүл мэндийн үйлчилгээний хүртээмж
- Боловсролын орчин
- Соёл, нийгмийн үйлчилгээ
- Харилцаа холбоо

зэрэг хүчин зүйлсийг хязгаарладаг.

2 Сахилга зохион байгуулалт

Цэргийн зохион байгуулалттай байгууллагын онцлог нь сахилга бат, тушаалын тогтолцоо, шаталсан удирдлагад тулгуурладаг. Энэ нь байгууллагын үр ашигт эерэг нөлөөтэй ч хувь хүний бие даасан байдал, сэтгэлзүйн уян хатан байдалд тодорхой нөлөө үзүүлдэг.

3 Эрсдэл ба хариуцлага

Хилчид хууль бус нэвтрэлт, зэвсэгт халдлага, хил дамнасан гэмт хэрэг, байгалийн эрсдэлтэй нөхцөлд ажиллах боломжтой. Иймд байнгын бэлэн байдал, сэтгэлзүйн төвлөрөл шаарддаг.

4.Стресс ба мэргэжлийн ядаргаа

Судалгаанаас харахад цэргийн болон хилийн албан хаагчдын дунд архаг стресс, мэргэжлийн ядаргаа илрэх хандлага өндөр байдаг. Үүнд:

- Урт хугацааны ээлж
- Гэр бүлээс тусгаарлагдсан байдал
- Байнгын сонор сэрэмж
- Эрсдэлтэй орчин нөлөөлдөг.

5.Хамт олны дэмжлэг

Хамт олны нэгдэл, харилцан итгэлцэл нь стрессийг бууруулах хамгаалах хүчин зүйл болдог. Судалгаагаар байгууллагын дотоод соёл, удирдлагын харилцаа нь сэтгэлзүйн тогтвортой байдалд шууд нөлөөлдөг.

6. Гэр бүл ба нийгмийн орчин

Гэр бүлээсээ хол үүрэг гүйцэтгэх нь гэр бүлийн харилцаанд тодорхой сорилт үүсгэдэг. Хүүхдийн боловсрол, хосын харилцаа, ахмад настны асаргаа зэрэг асуудал тулгарч болзошгүй. Иймд байгууллагын зүгээс:

- Орон сууцны бодлого
- Нийгмийн баталгааны хөтөлбөр
- Гэр бүлийн зөвлөгөө зэрэг арга хэмжээ хэрэгжүүлэх нь

шаардлагатай байгаа юм.

7. Эрүүл мэнд ба амьдралын чанар

- Уур амьсгалын нөлөөлөл
- Биеийн ачаалал
- Эрүүл мэндийн үйлчилгээний хязгаарлалт

зэрэг эрсдэлийг бий болгодог. Урьдчилан сэргийлэх үзлэг, эрүүл мэндийн даатгал, амралт сувиллын бодлого нь амьдралын чанарт чухал нөлөөтэй.

8. Олон улсын туршлага

Зарим улс оронд хил хамгаалах байгууллагууд дараах чиглэлээр бодлого хэрэгжүүлдэг:

- Сэтгэлзүйн тогтмол үнэлгээ
- Гэр бүлийн дэмжлэгийн төв
- Эрсдэлийн нөхөн олговор
- Сургалт, мэргэжил дээшлүүлэх тогтолцоо

Эдгээр туршлагыг Монголын нөхцөлд нутагшуулах боломжтой.

9. Хэлэлцүүлэг

Хилчин хүний амьдрал нь бодлогын, байгууллагын, хувь хүний хүчин зүйлсийн огтлолцолд бүрэлддэг. Эрх зүйн орчин бүрдсэн боловч хэрэгжилтийн чанар, хүртээмжийг сайжруулах шаардлагатай. Ялангуяа алслагдсан анги салбаруудад нийгмийн үйлчилгээний хүртээмжийг нэмэгдүүлэх нь чухал.

10. Дүгнэлт

Судалгааны үр дүнгээс дараах дүгнэлтийг хийж байна:

1. Хилчдийн амьдралын чанар нь үндэсний аюулгүй байдлын тогтвортой байдалтай шууд хамааралтай.

2. Нийгэм-сэтгэлзүйн дэмжлэг, гэр бүлийн бодлого нь мэргэжлийн тогтвортой байдлыг нэмэгдүүлдэг.

3. Эрүүл мэнд, нийгмийн баталгааг сайжруулах бодлого шаардлагатай.

4. Олон улсын туршлагыг судалж, нутагшуулах боломжтой.

Цаашид эмпирик судалгаа, анкет, ярилцлагад суурилсан шинжилгээ хийх нь оновчтой.

АШИГЛАСАН ЭХ СУРВАЛЖ

Даваадорж, Б. (2019). Цэргийн албан хаагчдын сэтгэлзүй. Улаанбаатар: Соёмбо пресс.

Энхтүвшин, Д. (2020). Хил хамгаалах албан хаагчдын гэр бүлийн харилцааны онцлог. Нийгмийн судалгааны сэтгүүл, 12(3), 45–58.

Монгол Улсын Их Хурал. (2010). Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал. Улаанбаатар.

Монгол Улсын Их Хурал. (2016). Монгол Улсын хил хамгаалах тухай хууль. Улаанбаатар.

Хил хамгаалах ерөнхий газар. (2022). Хил хамгаалалтын бодлого, үйл ажиллагааны тайлан. Улаанбаатар.

Johnson, R., Smith, T., & Cooper, L. (2018). Border security personnel and family support programs. *International Security Review*, 15(1), 77–90.

Smith, J., & Cooper, L. (2017). Psychological stress among border security personnel. *Journal of Military Psychology*, 29(2), 101–115.

ИТГЭЛЦЭЛД СУУРИЛСАН БАЙГУУЛЛАГЫН ХЭВ ШИНЖИЙГ ХИЛ ХАМГААЛАХ БАЙГУУЛЛАГАД ТӨЛӨВШҮҮЛЭХ НЬ

А.Тэмүжин.

*Удирдлагын академийн Удирдахуйн ухаан, аюулгүй байдлын удирдлага,
стратегийн тэнхимийн ахлах багш, докторант, хошууч*

**хариуцлагатай зохиогч:temuijina117@gmail.com*

Хураангуй: Менежментийн онолын үндэслэлтэй байгууллага хамт олныг амжилттай удирдан зохион байгуулахад итгэлцэлд тулгуурлан удирдах асуудлыг хөндөн Хил хамгаалах байгууллагад хэрэгжүүлэх санал зөвлөмжийг дэвшүүлэх.

Түлхүүр үгс: Итгэл, итгэлцэл, итгэлцэлд суурилсан байгууллага, **ОРШИЛ**

Улс, эх орон хөгжихийн үндсийн үндэс нь чадварлаг менежменттэй байгууллага, хамт олон, түүнийг бүрдүүлж буй хөгжсөн, чадварлаг, эерэг сэтгэлгээтэй, зөв хандлага, харилцан итгэлцэлтэй хүний нөөцийн нэгдлээс үүдэлтэй билээ. Хэдийгээр мэдлэг, мэргэжлийн ур чадвартай ч эерэг хандлага нь төлөвшөөгүй, өөртөө итгэлгүй, бусдад итгэл хүлээлгэж чаддаггүй удирдагч хүлээн зөвшөөрөгдсөн менежер болж чадахгүй. Зөвхөн өөрийн дотоод ухамсар, хатуу дэг журам, дүрэмд баригдан бусдад үл итгэн, хүндэтгэлгүй хандан өөрийгөө тойрон хүрээлүүлэх, эрх мэдлийг нэг гарт төвлөрүүлэн автократ дэглэмийг тогтоох хүсэлтэй удирдагчид тусгайлсан чиг үүрэг бүхий байгууллагуудын салбар, нэгжүүдэд их, бага хэмжээгээр оршсоор байгаа нь хамт олны нэгдэл нягтрал, ажилтан алба хаагчийн сэтгэл ханамж, эерэг бүтээлч сэтгэлгээнд сөргөөр нөлөөлж хайрцаглагдсан, загварчлагдсан сэтгэлгээг бий болгон хөгжил дэвшлийн хурдцад саад тушаа болж байна. Гэтэл өнөөдөр менежментийн онолд итгэлд суурилсан байгууллагыг бий болгох, сэтгэл оюунлаг, зөөлөн хүчний арга зэрэг шинэ шинэ парадигмууд гарч байна.

Алдарт сэтгэл зүйч Зигмунд Фрейд “Үр бүтээлтэй ажиллаж, бусадтай хэвийн харьцаа холбоотой байх чадвар бол хөгжингүй бие хүний үзүүлэлт юм” гэж онцлон тэмдэглэсэн байдаг.

Байгууллага амжилттай хөгжих, оршин тогтноход нөлөөлөх гол хүчин зүйл нь тэнд ажиллаж байгаа удирдах албан тушаалтнуудын хөгжил, ур чадвараас шалтгаалах тул хүний дотоод ур чадварыг итгэл, хандлагатай холбох шинжлэх ухааны үндэслэлтэй судалгааг хийж, тулгамдсан асуудлыг шийдвэрлэх санал боловсруулахаар энэхүү сэдвийг сонгосон болно.

Итгэл гэж юу вэ?

Нийгмийн болон байгууллага, хүмүүс хоорондын харилцааны энгийн юм шиг мөртлөө нэн ярвигтай нэг хэлбэр бол итгэх, итгэл хүлээх хэрэгцээ юм. “Би итгэл дээр амьдардаг хүн” гэж манай нэр хүндтэй сэхээтэн Н.Жанцанноров

зүгээр л нэг ам алдаагүй болов уу.³⁴ Дарга хүн цэргийнхээ итгэлийг олж сэтгэлийг гаргуулж цогцдуулж байх ёстой гэж Удирдахуйн ухааны профессорын багийн дарга хурандаа Ц.Цэрэндорж, Барилга, барилгын материалын үйлдвэрлэл, боловсрол, эрүүл мэндийн зэрэг хэд хэдэн салбарт амжилттай ажиллаж байгаа “Баярс констракшн ХХК”-ийн ерөнхий захирал Төрийн соёрхолт Н.Баянсайхан хэвлэлд ярилцлага өгөхдөө миний баримталдаг гол зарчим бол итгэл, сэтгэл юм энэ хоёргүйгээр бизнест ч тэр, улс төрд ч тэр, төрийн албанд тэр амжилтад хүрэхгүй гэдгийг бодогдуулна.

Итгэл хэмээх харилцааны энэ хэлбэр орчин үеийн ажил хэргийн амжилтад ч нөлөөлдөг гэж судлаачид үзэх болжээ. Тэгээд ч бид итгэлтэй түнш, итгэлтэй харилцагч гэж ярилцан найдвартай “найджартай татвар төлөгч”, “итгэл хүлээсэн импортлогч”-дыг албан ёсоор тодруулж, татвар, гаалийн хяналтын зохих хөнгөлөлт үзүүлэх болсоор нэлээд хэдэн жилийн нүүр үзэж байгаа билээ. Олон улсын улс төр, эдийн засгийн хамтын ажиллагааны язгуур үндэс нь итгэлцэл байдгийг бид бүгд мэднэ.

Өнгөрсөн зууны 90-ээд оны сүүлчээс аливаа ажил хэргийн, нэн түрүүнд глобалчлагдаж буй орчин дахь бизнесийн байгууллагын амжилтын үндэс болохынх нь хувьд итгэлийн тухай асуудлыг судлаачид төдийгүй үйлдлэгийн менежерүүд ихэд сонирхох болж менежментийн судлагдахуун болсноор олон арван судалгаа шинжилгээ хийгдэж улмаар менежментийн шинэ парадигмагийн хөгжлийн нэгэн шинэ хандлага (сургууль) төлөвшиж эхэлсэн гэж үздэг. Үүнд Америкийн Принстоны их сургуулийн дэргэдэх “MCG” зөвлөгөө өгөх байгууллагыг үндэслэгч Роберт Б.Шогийн судалгаа, бүтээлүүд чухал үүрэг гүйцэтгэсэн бөгөөд тэрээр үр дүн, шударга хандлага, анхаарал халамж гэсэн гурван тулгуур бүхий итгэлд суурилсан байгууллагыг бүтээх тухай онолыг боловсруулжээ.

Тэгвэл итгэл гэж юу вэ? Нийгмийн шинжлэх ухааны салбаруудад, мөн үндэстнүүдийн хэл, сэтгэлгээнд энэ ойлголтыг өөр өөрөөр тодорхойлсон нь тааралдана. Англиар энэ нь “trust” гэсэн үг бөгөөд тайлбар толинд тайтгаруулах, аргадах, тохь тухтай байлгах гэсэн утгатай герман хэлний “trost” гэдэг үгнээс үүдэлтэй. Агли хэлний дурдсан үг нь итгэл гэж орчуулагдахын хамт найдвар, горьдлого, тэтгэмж, халамж, асрамж зэрэг 22 утга авдаг (Wedsters ..., 445)-аас бусдын үнэнч, чин санаатай хариуцлагатай гэдэгт баттай үнэмшихийг илэрхийлдэг утга нь менежментийн контекстэд илүү ойр юм. Оросоор энэ ойлголтыг “доверие” гэх бөгөөд хэн нэгний шударга үнэнч, чин санаатай гэдэгт, мөн аливаа зүйлийн үнэн зөв гэдэгт лав итгэх (Ожегов, 156) хэмээн тайлбарласан нь англи хэлний зөрүүгүй мэт санагдана.

Монгол хэл судлаач эрдэмтэн Я.Цэвэл асан “итгэл-итгэх үйлийн нэр, бат найдлага, сэжиггүй үнэмших санаа” гээд итгэх үйлийг “бат санах, найдах, сэжиггүй үнэмших” гэж тодорхойлсон (Цэвэл, 126) байдаг.

³⁴ МҮТВ-ийн 2006 оны 08 дугаар сарын 23-ны өдрийн “Өглөө” хөтөлбөрт өгсөн ярилцлагаас ишлэл татав.

Хувь хүний хувьд итгэл нь бусдын чадвар, зан үйлийг үнэлэхээс эхэлдэг ажээ. Ажил үйлээрээ нааштай үнэлэгдсэн тэр хүнд л бид итгэл хүлээлгэдэг билээ. Нөгөөтээгүүр итгэл нь хүмүүс хоорондын харилцааны урьд өмнөх туршлагаар тэр бүр нөхцөлддөггүй. Чухам үүгээрээ итгэл тодорхой мэдлэг ба баримт сэлт, эргэцүүлэлд үндэслэгддэг үнэмшлээс ялгаатай бөгөөд зарим талаар сүсэг бишрэлээс үүдэлтэй байх нь бий. Гэхдээ итгэл нь хэзээ ч мухар сүсэг байдаггүй, түүнээс хамаагүй уян байж алдарч, төрж байдаг. Тэгээд ч бид бусдад итгэхээ байж, бусдын итгэлийг алдах нь амьдралд олонтоо тохиолддог бодит зүйл билээ.

Ийнхүү итгэл бол ердийн найдлагаас илүү гүнзгий, сүсэг бишрэлээс наахна орших сэтгэл зүйн төлөв байдал (байгууллагын хувьд зан үйлийн гэж ойлговол зохино. Я.Ш.) бөгөөд ... өөрсдөөс нь хамаарч буй хүмүүс бидний хүсэл хүлээлтийг биелүүлнэ гэсэн найдвар юм (Шо, 43). Аливаа хүлээлт нийгмийн агуулгаараа ямагт эерэг байх ёстойг Оросын эрдэмтэд тэмдэглэжээ. 1998 онд Москвад болсон бүх Оросын онол- үйлдлэгийн бага хурлаас гаргасан зөвлөмжид “Итгэл бол хувь хүн, бүлэг, байгууллага нөгөө талаас (хувь хүн, бүлэг, байгууллагаас гэсэн үг. Я.Ш.)” хамаарч байх нөхцөлд харилцан ашигтай хамтран ажиллах зорилгодоо хүрнэ гэсэн эерэг хүлээлт юм”, “... хэрэв талуудын харилцан хүлээсэн үүргийг хангуулах гэрээ, эрхзүйн болон бусад арга хэрэгсэл хангалтгүй бол итгэл хүлээж буй талын бусдынхаа ашиг сонирхлыг хангахаар өөртөө сайн дураар авсан үүрэг дээр итгэл тогтдог гэжээ (Доверие...,110, 111).

Өмнө нь авч үзсэн англи, орос, монгол хэлний үгийн тайлбар, Америк, Оросын эрдэмтдийн өгсөн тодорхойлолтуудыг иш үндэс болгон Итгэл хэмээх ойлголтыг менежментийн онол, үйлдлэгт хэрэглэгдэх утгаар нь *хувь хүн, бүлэг (баг), байгууллагын хамтрагч талаасаа нийтээр хүлээн зөвшөөрөгдсөн эрхзүйн болон ёс суртахууны хэм хэмжээнд нийцсэн шударга, ажил хэрэгч, хариуцлага үр дүнтэй, хамтач зан үйлийг хүссэн хүлээлт* юм гэж ойлгох болно.

Итгэл өөрийн өөрийн хүрээ хязгаартай, даваа босготой, эмзэг хэврэг, рисктэй байдаг ажээ. Итгэл нь харилцаанд оролцож буй нэг талын хүлээлт төдий байвал үр дүнд хүрэх магадлал бага, харин 2 талынх байж л амжилтад хүрэх түлхүүр болдог нь баталгаа шаарддаггүй үнэн билээ. Хоёр талын харилцан бие биеэсээ эерэг зан үйл хүлээхийг итгэлцэл гэнэ. Гэхдээ энэ нь ердийн нэг хүлээлт биш хоёр талын эерэг хүлээлтүүдийн зохистой харьцаа, тэнцвэр³⁵ байдгийг судлаачид тэмдэглэсэн байдаг. Аливаа тэнцвэрийн гол чанар тогтвортой байхад орших бөгөөд энэ нь итгэлцэлд ч хамаарах нь зүйн хэрэг юм.

Итгэлийн “босго”

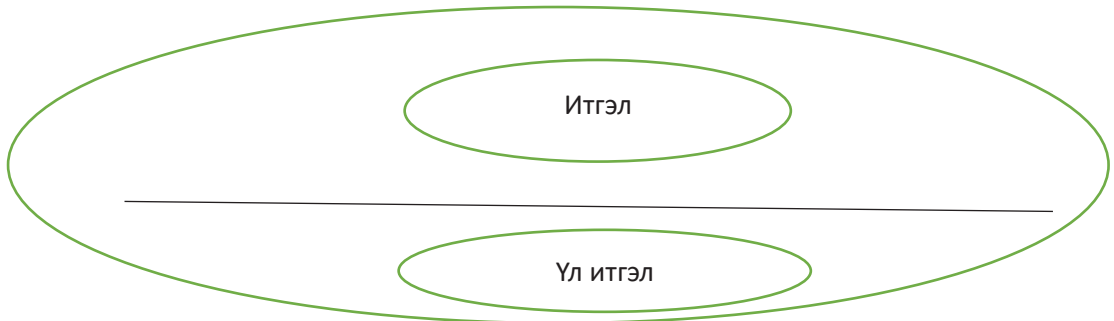
Хувь хүн, бүлэг, байгууллага болгонд итгэлийг үл итгэл болон хувирах нэгэн зааг байдаг. Тухай субъектийн харилцааны туршлага хувийн онцлогоос

³⁵ Мэдлэгийн олон салбарт хэрэглэгддэг суурь ойлголтуудын нэг бөгөөд аливаа систем гаднын хүчний нөлөөгүйгээр гарах боломжгүй тийм төлөв байдлыг илэрхийлдэг. Менежментэд бол хамтран ажиллагч талуудын аль нь ч өөрт байгаа арга хэрэгслийг ашиглан өөрчлөхийг эрмэлзэхгүй байх нөхцөл (төлөв байдал), тохиролцоо юм.

хамаардаг энэхүү заагийг судлаачид итгэлийн “босго” хэмээн нэрлэдэг (Шо, 47-48). Итгэлийн “босго” тогтооход нөхцөл байдал, итгэж буй тал, итгэл хайж буй тал гэсэн гурван хүчин зүйл чухал үүрэгтэй байдаг.

Нөхцөл байдал. Рискийн түвшингээс хамаарч итгэлийн илүү өндөр эсвэл нам “босго” шаардагдана. Жишээ нь: стратегийн чухал түншлэл тогтооход компаниудын туршлага солилцох зөвлөгөөнөөс илүү гүн итгэл шаардагдана. Түншлэл тогтооход оролцож байгаа талууд түнш гь итгэл даахгүй байж магадгүй гэж үзвэл итгэлийн “босго”-ыг өндөрсгөж болно.

Итгэж буй тал. Хувь хүн, баг болон байгууллагууд хувийн туршлага, сэтгэл зүй (зан үйл)-н онцлогтоо үндэслэн илүү өндөр, эсвэл арай доохнуур итгэлийн “босго” тогтоох хандлагатай байдаг. Жишээлбэл: стратегийн түншлэлийн талаар урьд өмнө бүтэлгүйтсэн компанийн ажилтнууд өмнөх алдаагаа давтахгүйн тулд илүү өндөр итгэлийн босго тогтоохыг хичээх нь мэдээж билээ.

Зураг 5.1. Итгэлийн “босго”

Итгэл хайж буй тал. Итгэл хүлээлгэж болох талын найдвартай эсэх талаарх ойлголтоос хамаарч “босго”-ны өндөр өөрчлөгдөж байдаг. Найдвартай түнш гэсэн нэр хүндтэй тал нэрээ хугалсан, эсвэл, хэнд ч танигдаагүй этгээдийг бодвол илүү хялбараар илтгэл хүлээх болдог. Бидний мэддэг, тэгээд ч олон байгууллагатай удаан хугацаанд хамтран ажиллаж үр дүнд хүрсэн талтай шинээр стратегийн түншлэл тогтооход илүү итгэлтэй нь ойлгомжтой юм.

Итгэлийн риск

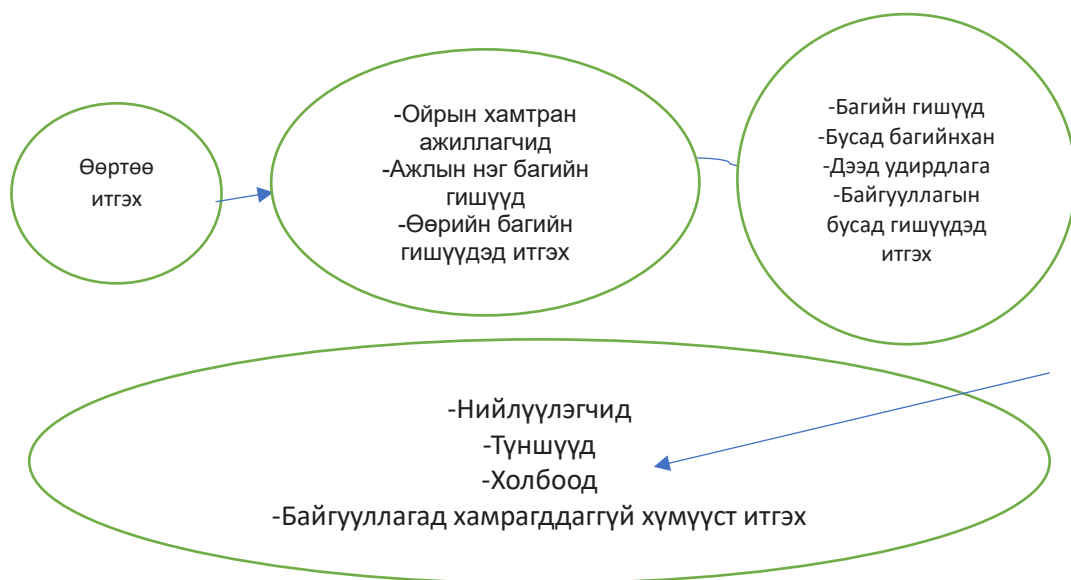
Хувь хүн, баг, байгууллага бусдаас ихээхэн хамаарах үед итгэл нь асуудал болж гүнзгийрүүлдэг. Энэ тохиолдолд итгэл хүлээлгэхийн тулд рисктэй алхам хийхээс өөр гарцгүй болох нь бий. Талуудын ашиг сонирхол, чадавх чадвар давхцаж байвал рискийн түвшин хамгийн бага, итгэл өөрөө ердийн зан үйл мэт төсөөлөгддөг. Гэвч энэ нь амьдралд тэр бүр тохиолдоод байдаггүй учраас итгэл өөрөө ямагт рисктэй байдаг, ерөөс итгэл, риск хоёр нь нэг зоосны хоёр тал шиг салшгүй юм. Үүний тодорхой жишээ бол 2004 оны УИХ-ын сонгуульд эвсэл болж оролцсон намууд итгэлцэхээ больж, сонгуулийн дараахан уг эвсэл задарсны дээр зөвшилцлийн гэгдэж байсан Ц.Элбэгдоржийн тэргүүлж байсан Засгийн газар ч огцорсон явдал юм. Хүмүүс хоорондын ердийн болон ажил хэргийн түншүүдийн харилцаанд итгэлийн өнгө аяс ч, рискийн шинж чанар ч өөр өөр байдаг. Жишээлбэл найздаа итгэх итгэлээс ажил хэргийн түншдээ итгэх итгэл өөр юм. Учир нь бид энэ субъектээс өөр өөр

түвшинд хамаардаг билээ. Хүний хувийн амьдрал найзад нь сонирхолтой байж болох ч түншид хамаагүй байдгийн адил манай байгууллагын санхүүгийн чадавх түншийн итгэлд нөлөөлөх нэн чухал хүчин зүйл мөн боловч хувь хүмүүсийн нөхөрлөлд тэр бүр нөлөөлөөд байдаггүй.

Итгэл рисктэйн дээр эмзэг хэврэг байдаг. Итгэл олоход хэцүү, түүнийг алдах нь нүд ирмэхээс ч хялбар байдгийг бид мэднэ. Манайхан “эр хүн итгэхээр эрхий хуруундаа итгэ” хэмээн хэлэлцэж ирсэн нь ерөөсөө хэнд ч бүү итгэ гэсэн санаа биш харин итгэл рисктэй байдгийг, эмзэг хэврэг шинжтэйг сануулсан мэргэн ухаан болов уу гэж санагдана.

Итгэлийн хүрээ

Байгууллагын бусдад үзүүлэх итгэлийн түвшин мэдэгдэм хэлбэлзэлтэй байдаг. Зарим нь төсөл, төлөвлөгөө дээр хамтран ажиллахыг эрмэлзэн нээлттэй үйл ажиллагаа явуулдаг байхад нөгөө хэсэг нь бусдад илүү хянуур болгоомжтой ханддаг. Ер нь бол бид өөртөө илүү ойр байгаа хүмүүст итгэдэг. Багийнхаа гишүүдэд, эсвэл ажил хэргийн хувьд байнгын харилцаатай байдаг түншүүддээ хүлээлгэх итгэл үүний жишээ юм. Тэгээд ч Монголчууд “таньдаггүй нэгнээс таньдаг чөтгөр дээр” гэж цэцэлдэг биз ээ.энэ ертөнцөд хэвийн амьдрахын тулд хэн ч гэсэн бусдад ямар нэг хэмжээгээр итгэж таардаг. Ингэхдээ хувь хүн, баг, байгууллага, аль нь ч байг “бид ерөнхийдөө бусдад хэрхэн итгэдэг вэ?”, “тодорхой нөхцөлд бид хэнд итгэдэг вэ” гэсэн асуултуудад хариулах болдог (Шо, 51). Эдгээр асуултын хариу нь бидний бусдад итгэх итгэлийн түвшнийг үнэлж, чадварыг харуулдаг. Энэ хоёр тохиолдлыг бидний итгэл хүлээлгэхийг хүсэж буй талуудыг хамарсан бөгөөд бие биеийгээ хэсэгчлэн багтаасан тойргуудаар илэрхийлснийг итгэлийн хүрээ гэнэ.тойргоос тойрогт шилжих бүрийд итгэлийн хүрээ нь тэлж уртасдаг ажээ. Энэ бол түнш, харилцагчдадаа итгэл хүлээлгэхэд бэлэн байна гэсэн үг юм. Итгэлийн тойргийг баг, байгууллага бүрээр тус тусад нь байгуулбал байгууллагын бусад баг, байгууллагуудад үзүүлэх итгэлийн түвшин өөр өөр байдгаар тайлбарлагдана. Жишээлбэл, үйлдвэрлэлийн бригадын гишүүд чанарын хяналтын албаныханд маркетинг, борлуулалтын мэргэжилтнүүдээс илүүтэй итгэдэг нь судалгаагаар тогтоогджээ.

Итгэлийн хүч

Орчин үеийн ажил хэргийн ертөнцөд өөрчлөлтийг хүлээн авах уу, эсвэл өрсөлдөгчдөдөө байр сууриа тавьж өгөх үү гэсэн сонголт нэгэнт асуудал болтлоо гүнзгийрчээ. Аливаа байгууллагын өрсөлдөх чадвар нь түүний уламжлалт давуу талаас биш харин аюул, боломж хосолсон өнөөгийн нөхцөлд шинэ шинэ давуу тал бий болгож чадах эсэхээс хамаарах болсныг судлаачид ч, үйлдлэгийн менежерүүд хүлээн зөвшөөрөх болов. Энэ бол байгууллага өөртөө байгаа бүх нөөцийг үр ашигтай ашиглан үйл ажиллагааныхаа хуучин арга барилаас татгалзаж шинэ дэвшилтэйг эзэмшинэ гэсэн үг юм. Ингэж ашиглавал зохих нөөцийн нэг бол байгууллагын гишүүдийн бие биедээ итгэх итгэл буюу дотоод итгэлцэл юм. Итгэл бол хүмүүсийн хуучнаасаа ухамсартай татгалзаж шинийг хүлээн авахад түлхэц өгдөг зэрэг хүч мөн. Энэ талаар Японы эрдэмтэн Ф.Фукуяма “Итгэл бол ихээхэн үр өгөөжтэй ашиглаж болох компанийн нөөц, хамтын ажиллагааны капитал”-ын хэлбэр юм гэж бичсэн. Үүнээс үүдэн итгэлийг байгууллагын өрсөлдөх чадварын хүчин зүйл гэж үзэх хандлага эрчээ авч, байгууллагын гишүүд, баг, бүтцийн нэгжүүдэд хангалттай бүрэн эрх олгож, илүү нягт хамтран ажилласнаар үр дүнд хүрнэ гэж үзэх болжээ (Шо, 26-27). Энэ асуудлыг шийдвэрлэхийн тулд дараах зохион байгуулалтын арга хэмжээнүүдийг хэрэгжүүлэх болдог. Үүнд:

- Бүрэн эрхийг зохистой хуваарилах замаар ажил хариуцсан хүмүүс, баг, бүтцийн албан ёсны нэгжүүдийг аль болохоор бие даалгах (бүрэн эрх олгох);
- Үйлдвэрлэлийн процессыг эрс шинэчлэн зохион байгуулах;
- Байгууллагын салбар, нэгжүүдийг аль болохоор бие даалгах;
- Баг, бүлгүүд идэвхтэй хамтран ажиллах;
- Баг, бүлгийн сургалтыг зохион байгуулах зэрэг болно.

Эдгээр хандлага, арга хэмжээнүүд биднийг өнгөрсөн зууны туршид аливаа байгууллагын “чимэг” болсоор ирсэн хатуу бюрократ бүтцээс ангижруулж итгэлд суурилсан орчин үеийн байгууллагыг бүтээхэд тус дөхөм

үзүүлэх юм. Ерөөс бюрократ хандлага нь ажилтнуудад эрх мэдэл олгочихвол тэд үүнийг хувийн зорилгодоо ашиглана гэсэн санааг ил, далд ямар боловч агуулж, итгэлцлийг албан ёсны дүрэм, журмаар орлуулан хүмүүсийг “зохих ёсоор”, өөрөөр хэлбэл, эрх барьж буй хүний санаж бодсоноор ажиллуулахад чиглэгддэг.

Зах зээл дэх өрсөлдөөний хүч

Бизнест тавигдах шаардлага

-Санхүүгийн үр ашиг /орлогын өсөлт, зардлын бууралт, суурь үр дүн.../
-Хэрэглэгчидтэй харилцах харилцааны үр ашиг /хүлээлтэд нь нийцүүлэх буюу түүнээс давуулах, тэдэнтэй шударгаар харилцах.../

-Ажиллагчидтай үр нөлөөтэй харилцах /нэгдэл нягтралтай болох, ур чадварыг хөгжүүлэх, “эзний мэдрэмж” төлөвшүүлэх.../

Зохион байгуулалтын арга хэмжээ

- Тодорхой ажилтан, багт бүрэн бэлэн эрх олгох
- Үйлдвэрлэлийн зарим салбар нэгжийг бие даалгах
- Багууд хоорондоо хамтран ажиллах
- Холбоо, хамтын үйлдвэрүүдийг хөгжүүлэх
- Ажлын явц дахь зохион байгуулалтын сургалт

Итгэлцлийн амин чухал үүрэг

Зохион байгуулалтын шинэ аргуудыг хэрэгжүүлэхэд итгэлийн илүү өндөр түвшин хэрэгтэй.

Итгэлийн илүү өндөр түвшинд хүрэхэд ажил хэрэгт тавигдах шаардлагууд

итгэл хүчтэй ч бүхнийг чадагч “шидэт дохиур” биш юм. Тэрээр багаар ажиллаж, төсөл, төлөвлөгөө боловсруулан хэрэгжүүлэх үед итгэлийн хүч илт мэдрэгддэг. Үүний хамт тодорхой зорилго, үйл ажиллагааны чамбай сайн боловсруулсан хөтөлбөр, ажилтнуудын мэдлэг, чадвар, ажил үүргийн хуваарилалт, зохион байгуулалт, сургалт зэрэг олон хүчин зүйл амжилтад нөлөөлдөг. Иймд итгэлийн амжилт, үр дүнд нөлөөлөх нэн чухал хүчин зүйлүүдийн нэг гэж үзэх нь үнэнд илүү ойр байх болно.

Итгэл ба хяналт

Амьдралд бүрэн итгэл буюу туйлын үл итгэлийн аль аль нь байх боломжгүй юм. Туйфлын үл итгэл дааж давшгүй хүнд ачаа байдаг бол бүрэн итгэл нь хэтэрхий их рискэд хүргэж болох талтай. Гэвч болгоомжлох нь чухал гэдгийг анхаарахын хамт итгэлийг дэмжигч механизм болгон хяналтын уян систем нэвтрүүлэх нь илүү үр дүнтэй юм. Манай хойд хөршийнхөн “Доверьяй, но проверяй (итгэл хүлээлгэ, гэхдээ хянаж бай)” хэмээн хэлэлцдэг нь зүгээр нэг үг биш харин амьдралын үнэн ажээ. Үүнийг өрнөдийн судлаачид ч хүлээн зөвшөөрдөг бөгөөд итгэл ба хяналт нь харилцан хамааралтай гэж үздэг. Хянахын тулд итгэлийг ангилж, хэмжүүр үзүүлэлттэй болгох нь чухал. Ангилахын тухайд гэвэл итгэлийн хүрээний тухай өгүүлсэн өмнөх хэсэгт авч үзсэн байгаа.харин цаг хугацаа, өртөг зардал, үр ашиг зэрэг үзүүлэлтүүдээр итгэлийг хэмжих боломжтой юм. Хяналт итгэлийн рискийн түвшнийг бууруулах чухал арга хэрэгсэл болохынхоо хувьд зайлшгүй юм. Гэхдээ итгэл

хүлээлгэгчээд хяналт тавина гэдэг бол нэн төвөгтэй, эмзэг асуудал бөгөөд менежерүүдээс ухаалаг, уян хатан ажиллагаа шаарддаг байна.

ИТГЭЛИЙН ТУЛГУУР ХҮЧИН ЗҮЙЛҮҮД

Байгууллагын амжилтад итгэлийн нөлөөг судалж, менежментийн шинэ парадигмагийн нэгэн хандлагыг үндэслэсэн Америкийн эрдэмтэн Роберт Б.Шо шинжлэх ухааны үндэстэй хийгдсэн судалгаануудын дүн болон менежментийн зөвлөхийн хувьд өөрийн туршлагаас үзэхэд итгэл үр дүн, шударга хандлага, анхаарал халамж гэсэн гурван тулгууртай болох нь тодорхой юм гэж бичжээ (Шо, 53). Үүнтэй уялдуулан Америкт хийгдсэн нэгэн судалгааны дүнг товч авч үзье. Тэндхийн “Уолкомберроуз” гэдэг компани шилдэг компаниудын дунд “хэрхэн амжилтад хүрсэн бэ?” гэсэн асуулгаар судалгаа явуулж, эхний 10 номлолыг менежерүүдийн үйл ажиллагаандаа мөрдөх зарчим болгосныг багцалж үзэхэд Шогийн санаа батлагдаж байгаа юм. Үүнд:

Шударга хандах

1. Үнэнч шударга байх
2. Ёс зүйг эрхэмлэх
3. Хувь хүнийг хүндэтгэх

Анхаарч халамжлах

4. Иргэний мэдрэмжтэй байх
5. Хамтарч ажиллах
6. Зохицох чадвартай байх

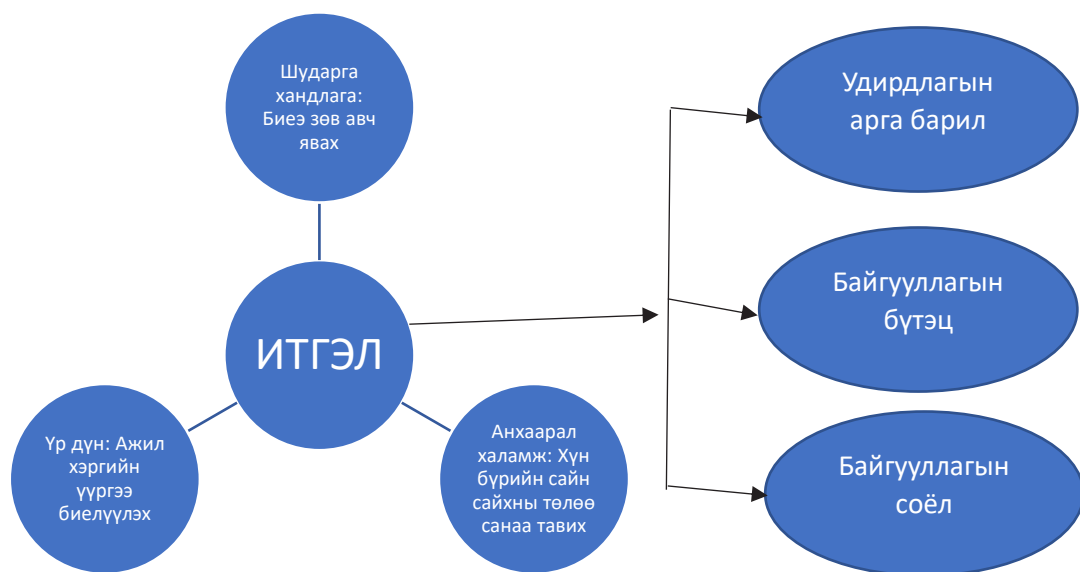
Үр дүнтэй байх

7. Судалгаанд тулгуурлах
8. Шинийг санаачлах
9. Ажлын чанарыг чухалчлах
10. Үр ашигтай байх

Азийн орнуудад явуулсан судалгаануудад ч үүнтэй бараг ижил дүнтэй гарсан байдаг бөгөөд шилдгүүдийг амжилтад хүргэсэн хамгийн гол хүчин зүйл бол “итгэл” хэмээн үзжээ.³⁶

Итгэлийн тулгуур хүчин зүйлүүд
Зорилгод хүрэх үндсэн арга

³⁶ Шуурав.Я. Менежментийн шинэ парадигма: Төлөвшил, хөгжлийн үндсэн хандлагууд. УБ., 2007

Зураг 1.3. Итгэлийн уур амьсгалыг төлөвшүүлэх нь

Аливаа байгууллагад итгэлцлийн уур амьсгалыг төлөвшүүлж амжилтад хүрэхийн тулд эдгээр хүчин зүйлүүдийг үнэлж үйлдлэгт жинхэнэ ёсоор хэрэгжүүлэх нь чухал юм. Үр дүн, шударга хандлага, анхаарал халамж нягт уялдаатай, уг чанартаа тэнцвэртэй систем юм. Тийм ч учраас Роберт Б.Шо өөрийнхөө номыг англиар “Trust in the balance (Итгэлийн тэнцвэр)” гэж нэрлэсэн³⁷.

Үр дүн

Бизнест болон үйл ажиллагаа, үр дүн шаардах аливаа хүрээлэлд итгэл олох хамгийн эхний бөгөөд амин чухал хүчин зүйл бол хүмүүс үүрэг, амлалтаа биелүүлэх явдал байдаг. Зөв санаа, сайхан сэтгэлтэй байлаа ч ажил хэргийн мэдлэггүй, бидний хүлээлтийг биелүүлэх чадваргүй хүмүүст итгэхэд бэрх юм. Хэлсэн үгэндээ эзэн болж чаддаг (үүрэг амлалтаа биелүүлэх) хүнд л бид итгэдэг.

Үр дүнд хүрэх явдал байгууллагын удирдлагад итгэх итгэлийн хамгийн чухал үндэс мөн. Байгууллагын үр дүн нь санамсаргүй олдсон ашиг орлого, цаг уурын амжилт төдий зүйл биш харин өсөлт, хөгжил дэвшлийн ирээдүйгээр илэрч байдаг. Ирээдүйдээ итгэлтэй байж л хүн бүтээлч эрч хүч гаргадаг ажээ. Байгууллагыг үр дүнд хүргэхэд дан ганц менежментийн баг үүрэгтэй гэж үзэх нь хангалтгүй юм. Орчин үед ажилтан бүрийн байгууллагын үр дүнд оруулах хамгийн гол хувь нэмэр бол хариуцсан ажлаа, авсан үүрэг амлалтаа хугацаанд нь төлөвлөсөн зардалд багтаан гүйцэтгэх явдал юм. Ийнхүү үр дүнтэй байх шаардлага хувь хүн, баг бүлэг, байгууллагад нэгэн адил хамаардаг байна.

³⁷ Robert B.Shaw. Trust in the Balance:Building Successful Krganizations

Үр дүн аливаа байгууллагын үйл ажиллагааны эцсийн интеграл үзүүлэлт байдаг ч бид энд хамгийн энгийн утгаар нь авч үзэж байгаа. Тэрээр бид бусдын хүлээлтийг биелүүлж чадаж байгаа бол үр дүнд хүрч байгаа нь тэр юм. Хэрэглэгч, хамтран зүтгэгч, түншүүд хувьцаа эзэмшигчид бүгд л биднээс өөр өөрийнхөө хүссэн зүйлийг хүлээж байдаг. Бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний чанар, хэт таарсан үнэ хэрэглэгчдийн хүлээлт байдаг бол компанийн хувьцаа эзэмшигчдийн хувьд ногдол ашгийн хэмжээ гол хүлээлт нь болох жишээтэй.

Үр дүнг чухалчилдаг байгууллагууд тодорхой, шахуу зорилготой байж, идэвх санаачилгыг дэмжин ажлын амжилтыг ч, бүтэлгүйтлийг ч тухай бүрд нь үнэлж дүгнэдгээрээ бусдаасаа ялгарч байдаг. Үүнд:

-Тодорхой зорилго дэвшүүлэх. Зөв юм хийх (оновчтой, шахуу зорилготой байна гэсэн үг) нь өөрөө үр дүн юм гэж нэгэнтээ П.Друкер өгүүлсэн. Тэрээр тодорхой зорилго нь байгууллагын нэгж хэсэг, баг ажилтан бүрийн хүлээгдэж буй үр дүнд оруулах хувь нэмрийг ойлгомжтой болгоод зогсохгүй өрсөлдөөний нөхцөл, ажлын арга тактикийг илүү тодорхой болгодог сайн талтай.

-Идэвх, санаачилгыг дэмжиж хэрэгжүүлэх. Амжилтад хүрэх бас нөхцөл юм. Азийн орнуудын, нэн ялангуяа Японы байгууллагууд ажиллагчдын гаргасан санааг өчүүхэн гэлтгүй судалж, дэмждэгээрээ амжилтад хүрсэн гэж судлаачид тэмдэглэсэн байдаг. Санаа, санаачилга бүрийг анхааралтай судалж, мэдээлэл, шаардагдах бусад нөөцөөр хангах нь үр дүнд хүрэх чухал урьдач нөхцөл юм.

-Амжилт, бүтэлгүйтлийн аль алиныг үнэлж дүгнэх. Хувь хүн, баг, бүлгийн болон байгууллагын ажлын ололт амжилтыг үнэлж урамшуулах, аливаа бүтэлгүй ажиллагааны шалтгаан нөхцөл, үр дагаврыг судалж дүгнэлт хийн дахин давтагдахгүй байх нь үр дүнд хүрэхэд дөхөм болдог.

Бизнесийн болон бусад салбарын байгууллагын удирдлага салбар, нэгж баг бүлэг, ажилтнууддаа аль болохоор бие даалган ажиллуулж үр дүнд хүрч ажиллах тодорхой зарчим, хэм хэмжээ боловсруулж хэрэгжүүлснээр амжилт олж, итгэлийн суурь тавьж болдгийг “Уэлкомберроуз” компанийн туршлага харуулсныг өмнө дурдсан билээ.

Шударга хандлага

Шударга ёс, шударга шийдвэр, шударга хүн гэж бид ярьж, бичдэг. Тэгээд ч шударга бүхэнд итгэх нь хүний ёс билээ. Үнэн сэтгэлээсээ ярьж хэлдэг, үйл хэргээрээ түүнийгээ нотолдог хүнийг бид шударга хэмээн үнэлдэг. Ам ажил хоёр нь зөрдөггүй, “хийхээр амласнаа хий” гэсэн зарчимтай хүмүүст бид итгэл хүлээлгэдэг³⁸. “Хэлсэн үгэндээ эзэн болж идсэн хоолондоо сав бол” гэсэн Монгол ардын цэцэн үгийн утга учир үүнд оршино. Шударга байдлын бас нэг учиг нь хүний тууштай, хэлсэн амласнаасаа буцаж няцдаггүй чанар юм. Шударга чанарыг хэлэлцэж ирсэн нь тийм хүнд бүү итгэ гэсэн санаа юм. Шударга чанарыг арай өргөн утгаар нь авч үзвэл хувь хүн, баг бүлэг ёс зүйн хэм хэмжээ, арай өргөн утгаар нь авч үзвэл хувь хүн, баг бүлэг ёс зүйн хэм

³⁸ Роберт Шо 54

хэмжээ, нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн үнэт зүйлсийн системийг хүндэтгэн сахиж, дагаж мөрдөн биеэ зохих ёсоор авч явна гэсэн үг юм.

Байгууллагын түвшинд авч үзвэл шударга хандлага нь нэгдүгээрт, байгууллага бүр хэрэглэгч, түншүүд, хувьцаа эзэмшигчдийнхээ ашиг сонирхолд нийцсэн үнэт зүйлсийн систем, ажлын арга боловсруулж хэвшүүлэх, хоёрдугаарт, байгууллага, түүний удирдлагууд тууштай, харилцан сайтар зохицсон ажил хэргийн хандлагатай байх гэсэн хоёр талтай ойлголт юм. Эдгээрээс эхнийх нь гадна талын “цөм” буюу шударга чанарын талаарх нийтлэг ойлголт, харин хоёр дахь нь дотоод “цөм”, итгэлийн уур амьсгалыг төлөвшүүлэх гол хүчин зүйл болдог гэж Роберт Шо үздэг.

Шударга хандлага бол итгэлийн тулгуур хүчин зүйл төдийгүй ерөөс удирдах урлагийн үндэс болдог (Паркинсон нар, 20). “Удирдах бүх урлаг нь шударга байх урлагт оршино” хэмээн Т.Жефферсон хэлжээ (Сувдан сондор, 47). Тууштай зан үйлийн дараах хэв шинжүүд байгууллагад итгэлийн уур амьсгалыг хөгжүүлж дэмжихэд тустай гэж судлаачид үздэг байна. Эдгээрт:

- Бидний бусдад хэлж мэдээлж буй зүйл ба бидний үнэхээр мэддэг зүйлийн хооронд зөрөөгүй байх;

- Ам ажлын нэгдлийг хангах;

- Нөхцөл байдлаас үл хамааран зан үйлийн хувьд тууштай байх;

- Цаг хугацаанаасаа үл хамааран зан үйлийн хувьд тууштай байх зэрэг болно.

Зан үйлийн эдгээр хэв шинжүүд бид юунд итгэж, юу ярьж, биеэ хэрхэн авч явдгийн харилцан зохицоо, нэгдлийг илэрхийлдэг.

Байгууллагад шударга хандлагыг төлөвшүүлэхэд харилцан зөв ойлголцол нэн чухал. Буруу мэдээлэл, худал үг, цуу яриа тарснаар үл ойлголцол бий болж шударга ёсыг бусниулдаг нь амьдралаар нотлогдсон зүйл билээ.

Шударга хандлага, түүнээс үүдэлтэй итгэлийг дараах үйл ажиллагаанууд улам бэхжүүлдэг байна. Тухайлбал, стратегийн тэргүүлэх чиглэлүүдийг нарийвчлан тогтоож, үнэт зүйлийн систем бүрдүүлэх, орчны таагүй өөрчлөлтөд хариу үйлдэл үзүүлж, ажил хэргийн одоо ба ирээдүйн төлөв байдлын талаарх мэдээллийг хүлээн авч солилцдог байх, үйл ажиллагааны нээлттэй төлөвлөгөөтэй байж бусадтай сайтар ажиллан тэдний зан үйлийн үнэн төрх, үйл ажиллагааны үр дүнг урьдчилан харах, авсан үүрэг амлалтаа биелүүлж, тасарч доголдвол учир шалтгааныг үнэн зөв тайлбарлах, үүргээ нэр төртэй биелүүлж үр дүнд хүрсэн нэгнийг урамшуулан хөхүүлж, тасалдуулсанд нь зохих зэмлэл, шийтгэл хүлээлгэх зэргийг энд дурдаж болох юм.

“Бодит байдалтай зохицон ажиллах”, “өөрийн итгэж буй зүйлээ ярих”, “хэлсэн үгэндээ эзэн болох”, “за гэвэл ёгүй байх” зэрэг үг хэллэг дээрх үйл ажиллагаануудын цаад утга учрыг илэрхийлэх бөгөөд байгууллагын зан үйлд тууштай байхын ач холбогдлыг ч онцолж буй хэрэг юм.

Анхаарал халамж

Анхаарал халамж, хүндлэл хүсэмжлэх нь хүний төрөлхийн чанар юм. Ахаа алд хүндэлж, дүүгээ дэлэм хүндэлдэг нь монголын ёс билээ. Гэр бүлд эр,

эмгүй ханиа "халамжит" хэмээн өргөмжилдөг уламжлал тийм ч олон улс оронд байдаггүй болов уу.

Бусдад анхаарал халамж тавих нь зөвхөн гэр бүл, хувь хүмүүсийн харилцааны төдий хэрэг биш харин байгууллагын зан үйл, менежментийн ёс зүйд хамаарах өргөн хүрээтэй асуудал юм. Тэгээд ч анхаарал халамж хүсэмжлэх нь хувь хүн, баг бүлгийн нэг өвөрмөц хүлээлт байдаг. Энэ хүлээлт биелэх эсэхээс байгууллагын гишүүдийн бие биедээ итгэх итгэлийн түвшин шууд хамаардаг учраас анхаарал халамжийг менежментэд итгэлийн тулгуур хүчин зүйлийн нэг хэмээн үзэж судалдаг ажээ.

Ажилтнуудын янз бүрийн бүлгийн анхаарал халамж хүсэмжлэх хүлээлт нь өөр өөр, бас тоо, чанарын хувьд өөрчлөгдөж байдаг онцлогтой. Нэг хэсэг хүмүүс ажлаа алдахгүйг хүсэж байхад мэдлэг, ур чадвар өндөртэй нөгөө хэсэг нь албан тушаал ахих, цалин орлогоо нэмэгдүүлэх сонирхолтой байдаг. Зарим хүн удирдлагын зүгээс түүний хувийн амьдрал, гэр бүлд анхаарал тавьж бэрхшээл хүндрэлээс гарахад нь тусална гэж найддаг. Ийнхүү байгууллагын гишүүдийн хүлээлт өөр өөрийн өнгө аястай байдаг ч бүгд л итгэлд нөлөөлж байдаг. Эндээс нэг л дүгнэлт хийж болно, юу гэвэл, бусдын итгэлийг хүлээе гэсэн хэн боловч тэдний юу хүсэн хүлээж байгааг мэдэж ойлгох хэрэгтэй болно. Удирдах ажилтнууд хүн бүхний, тэр тусмаа байнга өөрчлөгдөж байдаг хүлээлт болгоныг биелүүлэх боломжгүй нь ойлгомжтой. Гэхдээ тэд ажилтнууддаа анхаарал тавьж халамжлахад баримтлах нийтлэг үндэслэл, дүрэм журам боловсруулж, ил тод хэрэгжүүлэх үүрэгтэйгээ ухамсарлах ёстой. Монгол улсын төрийн албаны тухай хуульд энэ талаар тодорхой заалт оруулж хуульчлан бататгасан нь ч үүнтэй холбоотой юм.

Анхаарал халамж, түүнээс урган гарах итгэл нь хэд хэдэн чухал хэм хэмжээнд суурилдаг. Үүнд:

- "Нэг байгууллага, нэгдмэл алсын хараа" гэсэн зарчмыг удирдлага болгох. Энэ нь бид нэг гэр бүлийнхэн, нэгдмэл хувь заяатай гэсэн мэдрэмжийг бий болгож, ажилтан, баг бүлэг, салбар нэгжүүдийн ашиг сонирхлыг тэнцвэржүүлж нэгтгэдгээрээ ач холбогдолтой юм:

- Ажилтнуудын авьяас билэг, ур чадварт итгэх. Хүн бүрийн хичээл зүтгэл, үнэ цэнийг үнэлж, түүнийг байгууллагын нийтлэг зорилгод хүрэхэд чиглүүлэхэд тустай.

- Найрсаг харилцаа, хүмүүс хоорондын харилцан яриаг өрнүүлэх. Албан ба албан бус нөхцөл байдалд хүмүүс харилцан нөхөрсөг яриа өрнүүлэн бие биеийнхээ сонирхол хүлээлтийг мэдрэх боломж олгоно.

Хувь хүний идэвх оролцоо, хувь нэмрийг үнэлэх. Өөр өөр нэгж, баг бүлэгт багтан өөрийн гэсэн үүрэг гүйцэтгэдэг хүмүүсийн ажлын үр дүнг үнэлж дүгнэх, шагнаж урамшуулах журамтай байж л үүнийг хэрэгжүүлнэ.

Эдгээр зарчмуудыг хэрэгжүүлснээр анхаарал байгууллагын үйл ажиллагааны хэм хэмжээ болж байгааг ажиллагчдад мэдрүүлж, итгэлийн суурийг бэхжүүлэх нөхцөл бүрддэг. Харин энд манлайллын болон зохистой бүтцийн үүргийг авч үзээгүй ч гэсэн тэдгээр нь дээрх зарчмуудын үндэс болдгийг мартаж болохгүй. Нөгөөтээгүүр эрх мэдлийг цөөн хүний гарт

төвлөрүүлснээр анхаарал халамж нэмэгдэхгүй, итгэлийн суурь ч өргөждөггүй. Анхаарал халамж бол сайхан сэтгэлтэй, өглөгч эрх мэдэлтний баруун солгойгүй түгээдэг бэлэг биш, харин хамтын ур дунд хувь нэмрээ оруулж буй хувь хүн, баг, салбар нэгжийн бие даасан бүтээлч ажиллагааны үр дүн мөн.

Итгэлийн суурь хүчин зүйлүүдийн тэнцвэрийг хангах нь

Итгэлийг хадгалж байхын тулд байгууллагууд үр дүнтэй чин шударга, анхаарал халамжтай байх ёстой. Эдгээр гурван хүчин зүйл хоорондоо зөрчилдөж болох талтай учраас үүнийг хянаж зохицуулах нь чухал бөгөөд амаргүй зорилт юм. Удирдах хүмүүс өөрийн үндсэн үүргээ биелүүлэхийн тулд ажиллах хэрэгтэй бөгөөд ийм үйлдэл нь хүмүүст анхаарал халамж тавих шаардлагатай зөрчилдөж болох юм. Жишээлбэл, удирдагч хүн байгууллагынхаа өрсөлдөх чадварыг хадгалахын тулд зохион байгуулалтын өөрчлөлт хийж болох ч энэ үед олон тооны ажилтан халагдаж болох талтай. Энэ тохиолдолд үр дүнтэй байх шаардлага нь дор хаяад анхаарал халамжтай байх шаардлагатай зөрчилддөг.

Өмнө дурдсанаар итгэл нь мөн ам, ажлын нэгдэл буюу цэгц шударга байдалд үндэслэнэ. Бид тууштай байж үүрэг амлалтаа биелүүлж чадахгүй бол ихэнх тохиолдолд итгэл буурна. Бизнесийн орчин үеийн нөхцөл аливаа үүрэг амлалтыг богино настай болгож байгаа. Учир нь шинэ нөхцөл байдал байгууллагын стратеги, бодлогыг түргэн өөрчлөхөд хүргэж байна. Стратеги, бодлого тогтворгүй болохын хэрээр ажиллагчид өөрийн байгууллага, менежментийн багтаа итгэл алдарч, тэд нэгэнт тунхагласан зорилго, зорилтоо хэрэгжүүлэх чадваргүй гэсэн ойлголтод хүрч болох юм.

Итгэлийн хүчин зүйл нэг бүрийн ач холбогдол тодорхой нөхцөл байдлаас хамаарч өөрчлөгдөнө. Зарим нөхцөлд тэдгээрийн аль нэгэнд илүү их анхаарах болдог. Жишээлбэл, санхүүгийн хямралын үед анхаарал халамжид бус үр дүнд илүүтэй анхаарах шаардлагатай байж болно. Гэсэн хэдий ч эдгээр хүчин зүйлийн аль нэг нь үйлчлэхгүй бол нөгөө хоёр нь сайн хэрэгжиж байлаа ч гэсэн энэ нь яваандаа итгэлийн ерөнхий түвшнийг бууруулж болох талтай. Үүнээс үүдэн итгэлийг тэгшитгэл гэж үзвэл түүнийг бий болгож хадгалахын тулд байгууллагын зүгээс уг тэгшитгэлийн гурван гишүүнд жигд анхаарч тэнцвэрийг нь хангах зорилт тавигддаг.

Үр дүн	+	Шударга хандлага	+	Анхаарал халамж	=	Итгэлийн түвшин
--------	---	------------------	---	-----------------	---	-----------------

Зураг 5.5. Итгэлийг төлөвшүүлж хадгалах нь

Ийнхүү итгэлийн хүчин зүйлүүд харилцан хамааралтай бөгөөд үр дүн, шударга хандлага, анхаарал халамжийн тааруухан үзүүлэлт нь үйл ажиллагааны бусад хүрээн дэх ахиц дэвшлийг сааруулж, итгэл бүрмөсөн алдрахад хүргэж болзошгүй юм.

ИТГЭЛД СУУРИЛСАН БАЙГУУЛЛАГЫГ БҮТЭЭХ НЬ:

Орчин үеийн байгууллага бол менежментийн баг, нийт ажиллагчдын оюуны хамтын бүтээл юм. Байгууллагыг бүтээхэд сайн удирдагч, манлайлагчийн үүрэг шийдвэрлэхэд ач холбогдолтой.

Итгэлд суурилсан байгууллагыг бүтээх тухай ярихын тулд итгэл төрүүлж, түүнийг хадгалахад зайлшгүй шаардагдах манлайлагчийн зан үйлийн хэм хэмжээ, зохион байгуулалтын механизмуудыг авч үзэх болдог. Эдгээрт манлайллын үүрэг, байгууллагын бүтэц, соёлыг хамааруулдаг байна.

Манлайллын үр нөлөөгөөр итгэлийг төлөвшүүлэх нь:

Бүх түвшний менежерүүдийн зан үйл, үйл ажиллагаа нь итгэлд шууд нөлөөлдөг. Итгэлийг төлөвшүүлэхэд ч, алдруулахад ч дээд түвшний удирдагчид онцгой үүрэгтэй.

Байгууллагадаа итгэлийн өндөр соёл төлөвшүүлэхийг эрмэлзэж буй удирдагч хүн үйлдэл болгонд нь итгэлийн суурь хүчин зүйлүүд тусгалаа олж байдаг менежментийн баг бүрдүүлэхээс бүхнийг эхлэх болдог. Баг дотор байр суурийн зөрөө гарвал нэн даруй зөвшилцож уялдуулан зохицуулах хэрэг гарна.

Үр дүн, цэгц хандлага, анхаарал халамжийн хоорондын тэнцвэрийг хангах нь удирдагчаас ихээхэн ур ухаан, чармайлт шаардана. Байгууллага дахь итгэл үндсэндээ удирдлагаас хамаарч, удирдагчийн нэр хүнд, нөлөөн дор төлөвшдөг.

Итгэлцлийн асуудлыг судалъя гэвэл байгууллагын одоогийн болон хуучин удирдлагынх нь хувийн шинж чанарууд, зан байдлыг судлахаас эхлэх хэрэгтэй гэж үздэг судлаачид цөөнгүй бий. Нэр хүндтэй удирдагч өөрийнхөө хувийн нөлөөгөөр үл итгэлийг даван гарч итгэлцлийн орчныг бий болгож чаддаг бол ажлаа мэддэггүй, ёс зүйн алдаа гаргадаг хүмүүс байгууллага, багт байсан итгэлийн үндсийг тасалж болох талтай Нөгөөтээгүүр зөвхөн хувийн нэр хүнд, нөлөөндөө дулдуйдалгүй хариуцлага хүлээх чадвартай удирдлагын багуудыг байгуулах хэрэгтэй. Ийм багийн төрөл, тоо нь байгууллагын түвшнээс хамаарч захирлуудын зөвлөл, чиг үүргийн удирдлага, бизнесийн нэгжүүдийн удирдлага болон гол гол төсөл, даалгавар хариуцсан баг байдаг байна. Жишээлбэл, манай "М-Си-Эс" Интернэйшнл ХХК захирал, дэд захирлуудаас бүрдсэн дээд удирдлага, чиг үүрэг хариуцсан эрчим хүчний, усны зэрэг хэлтсүүд, төслийн багуудыг өөр өөр хэлтсээс бүрдүүлж төслийн хугацаанд удирдагчийг нь томилдог ажээ.

Удирдагч хүн үл итгэлийн мөсийг хайлуулж, итгэлцлийн уур амьсгалыг бий болгон дэмжих зорилго бүхий албан ёсны ба албан бус зохион байгуулалтын үйл явцыг боловсруулагч нь байх ёстой. Үүгээр манлайлагчийн бүтээгч үүрэг илэрч гарна. Өрсөлдөөний стратеги боловсруулах, байгууллагын соёлыг бүрдүүлэгч үнэт зүйлийн систем, зарчмуудыг тодорхойлох, зохион байгуулалтын бүтцийн загвар гаргах, гол гол албан тушаалтан, менежментийн багийн албан тушаалын заавар боловсруулах, боловсон хүчнийг шилж сонгох зэрэг үйл ажиллагааны төрлүүдийг энд дурдаж болох юм. Түүнчлэн байгууллагын үр дүнд болон итгэлийн түвшинд таагүй нөлөөлж болох хувь хүний ба бүлгийн сөрөг үйлдэл гаргуулахгүй байхаар хяналтын систем боловсруулж ажиллуулах нь удирдагчийн үүрэг юм.

Удирдах ажилтан өөрөө итгэл хүлээсэн манлайлагч байхын хамт итгэл хүлээх чадвартай менежментийн багуудыг бүрдүүлж, итгэлийг дэмжих зохион

байгуулалтын арга хэрэгслүүдийг боловсруулж хэрэгжүүлэхийн чухлыг дээр тэмдэглэсэн. Үүнтэй уялдуулан дараах зорилтуудыг шийдвэрлэх болдог.

Өөрөө итгэл даах манлайлагч болохын тулд:

- Үр дүнтэй ажиллах;
- Цэгц шударга хандах;
- Ажилтнуудаа анхаарч халамжлах.

Итгэл даахуйц менежментийн багууд бүрдүүлэх:

- Удирдах (захирлуудын ч гэдэг) зөвлөлтэй байх;
- Ахлах менежерүүдийн баг бүрдүүлэх;
- Төслийн багууд ажиллуулах;
- Асуудлын бүлгүүдтэй байх гэх мэт.

Итгэлийг дэмжих зохион байгуулалтын арга хэрэгсэл боловсруулж нэвтрүүлэх:

- Байгууллагын бүтцийг зохистой бүрдүүлэх;
- Байгууллагын соёлын элементүүдийг боловсруулж хэвшүүлэх.

Манлайлагчдад удирдлагын баг ба ажиллагчдыг заагласан "хөшигний" хэрэггүй юм. Ийм "хөшиг" харилцан итгэлцэлд саад болж түүний түвшнийг бууруулах уршигтай. Менежментийн баг, түүний удирдагч үйл ажиллагаагаа ил тод, нээлттэй явуулж, байгууллагын гишүүн бүрийг сонсож байж л нөхцөл байдлыг бодитой мэдэрч түүнд нөлөөлж чадах билээ. Тэгээд ч хүмүүс үүнийг хүсэн хүлээж байдаг бөгөөд энэхүү хүлээлт биелэх эсэхээс удирдлагадаа итгэх итгэлийн түвшин хамаардаг нь хэнд ч ойлгомжтой зүйл юм. Байгууллагын гишүүдийн хүлээлтийн энэ хэв маяг дор дурдсан чиглэл хандлагатай байдгийг манлайлагчид байнга санаж явбал нэн тустай. Үүнд:

-Байгууллагын үйл ажиллагааны гол үр дүн (санхүүгийн үр дүнг оролцуулан), өрсөлдөх чадвар, ирээдүйн төрх төлөвийг мэдэх;

-Дэмжлэг авч чадахаар бол байгууллагынхаа амжилтад хувь нэмрээ оруулах эрмэлзэл, үүний төлөө ажиллах хүсэл;

- "Ажлын машин" биш гэдгээ мэдэрч шийдвэр гаргахад оролцох;

-Байгууллагын дотоод дахь өөрийн байр суурь, ирээдүйгээ мэдрэх, хийсэн ажил, оруулсан хувь нэмрээ бодитой үнэлүүлэх зэрэг болно.

Удирдах ажилтан, манлайлагч бусдын үзэл бодол, байр суурийг мэдэрч хүндэтгэхийн хамт тэдгээр нь байгууллагын үйл ажиллагааны стратеги, бодлого, удирдлагын шийдвэрт тусгалаа олж байгааг харуулж, нийтэд мэдрүүлэх нь хамгаас чухал юм. Энэ нь ил тод, нээлттэй үйл ажиллагааны үр дүнд л ажил хэрэг болж чадна.

Байгууллагын бүтцээр дамжуулан итгэлийг төлөвшүүлэх нь

Удирдах ажилтан бие хүний болон менежментийн багийн зан үйл, байгууллагын үйл ажиллагааны албан ба албан бус талууд итгэлийг төлөвшүүлэхэд чухал үүрэгтэй ч итгэлд суурилсан байгууллагыг бүтээхийн тулд ажилтнуудын харилцаа төлөвших үйл явцын дотоод динамикийг ойлгох шаардлага бас гардаг. Итгэлийг бэхжүүлэхийн тулд бүтэц, үйл явцуудыг төлөвлөж, удирдахад ч анхаарал тавих болдог.

Аливаа байгууллагад итгэлийг бэхжүүлэх, эсвэл сулруулж алдагдуулах чиглэлээр үйлчилж байдаг уламжлалт болон дотоод орчны хүчин зүйлүүд байдаг хэдий ч итгэлийн өндөр түвшнийг хангахуйц суурь зарчмуудыг хэрэгжүүлэх нь нэн тэргүүний зорилт болохыг Р.Б.Шо онцлон тэмдэглэжээ (Luo, 151-152). Эдгээр зарчмуудыг дурдвал:

- Ажил хэргийн шахуу зорилгууд дэвшүүлэх;
- Ажил тайлагнах тодорхой боловч энгийн, уян системийг боловсруулж нэвтрүүлэх;
- Бие дааж шийдвэр гаргах бүрэн эрх бүхий бүтцийг бий болгох;
- Авьяаслаг, ур чадвартай ажилтнуудыг дэмжих;
- Мэдээллийн солилцоог өргөтгөж ил тод ажиллах;
- Хяналтыг үйл ажиллагааны нэн чухал стратегийн чиглэлүүдэд төвлөрүүлэх.

Эдгээр зарчмуудын агуулга, холбогдох арга хэмжээнүүдийн талаар өмнөх бүлгүүдэд болон энэ бүлгийн эхэнд авч үзсэн байгаа. Иймд энд нэг зүйлийг зориуд тэмдэглэе. Хэрэглэгчид болон өрсөлдөгчидтэй хамгийн ойр байж, тэдэнтэй байнга харилцдаг нэгж, ажилтнуудад илүү итгэл хүлээлгэж зарим шуурхай шийдвэр гаргах бүрэн эрх олгосноор итгэлцлийг гүнзгийрүүлэх боломжтойг Оросын эрдэмтэн С.В.Хайниш тэмдэглэжээ (Хайниш, 17-18). Менежментийн шинэ парадигмад ийм нэгж, ажилтнуудыг "тэргүүн шугамынхан" гэх бөгөөд энэ зарчмыг хэрэгжүүлсэн байгууллагыг "хэрэглэгчээ баримжаалсан" хэмээн өргөмжилдөг. Хэрэглэгчээ баримжаалсан бүтэц бүхий байгууллага манайд ч хөгжих хандлагатай байгааг "MCS" бүлгийн охин компаниудын жишээ бидэнд харуулж байгаа билээ.

Байгууллагын соёлоор дамжуулан итгэлийг төлөвшүүлэх нь

Албан ёсны бүтэц, үйл явцуудыг төлөвлөж нэвтрүүлэх замаар чармайлт шаарддаг байгууллагын амьдралын нөгөө нэг тал бол соёл итгэлцлийн уур амьсгалыг дэмжих нь хэцүү ч түүнээс ч илүү хүч юм. Соёлыг байгууллагын уян, албан бус тал гэж менежментэд үздэг. Энэхүү уян, албан бус харилцаа ойрын ирээдүйд аливаа байгууллагын оршин тогтнож, хөгжихөд шийдвэрлэх үүрэгтэй гэж олон орны судлаачид үзэх болжээ. Байгууллагын соёлоор дамжуулан итгэлийг төлөвшүүлэхэд дараах чиглэлийн үйл ажиллагаанууд гол үүрэгтэй гэж Роберт Б.Шо үзжээ (Шо, 168). Тэдгээрийг товч дурдвал:

-Өрсөлдөөний бодит байдлын талаарх нийтлэг алсын хараа төлөвшүүлэх. Нийтлэг алсын хараатай болсноор баг, бүлэг, байгууллага бүхэлдээ санал бодлын зөрөө, сөргөлдөөнөөс ангижран бодит байдлыг "нэг хүний" нүдээр харах болж, асуудал, бэрхшээлийг хамтын хүчээр давах сэтгэл зүйн бэлтгэлтэй болдог.

-Үнэт зүйл, үйл ажиллагааны зарчмуудыг байгууллагын гишүүн бүрд мэдрүүлэх. Эдгээр нь цаасан дээр бичигдсэнээр биш, харин хүн бүрийн зүрх сэтгэлд хүрч, ажил, амьдралынх нь хэм хэмжээ болсноор бодитой үйлчилж, итгэл үнэмшил болж гүнзгийрдэг байна.

-Байгууллагын янз бүрийн түвшин болон нэгж хэсэг, баг хоорондын, мөн хүмүүс хоорондын харилцааг дэмжиж өргөжүүлэх. Хүн хэлээрээ мал

хөлөөрөө гэдэгчлэн хүмүүс харилцаж, ярилцаж, санал бодлоо солилцож байж л Итгэлцдэг.

-Рискийн болон туршиж шинжихүйн соёлыг төлөвшүүлэх. Шинэ технологи, ажлын арга барил, шинэ маягийн харилцаа, сорил, туршилт бүгд л риск дагуулдаг ч итгэлийн уур на амьсгалыг төлөвшүүлэхэд таатай нөлөө үзүүлдэг.

-Итгэлийн билэг тэмдгийг олноор бий болгож зохистой ашиглах. Туг, ялгах тэмдэг, нэг загварын ажлын хувцас зэргээс гадна гарт үл баригдах билэгдлүүд Чанарыг өөрөө хянах, нээлттэй хаалганы зарчмаар албан ажлыг зохион байгуулах, цагийн уян дэглэм нэвтрүүлэх зэрэг нь үүнд хамаарна.

Итгэлийг төлөвшүүлэхэд дөхөм үзүүлдэг дээр дурдсан соёлын арга хэмжээнүүдийн тухай номын өмнөх хэсэг бүлгүүдэд нэлээд тодорхой авч үзсэн байгаа. Иймд энд нэг л зүйлийг, тухайлбал, итгэлийн соёлыг төлөвшүүлэхэд удирдагчийн үүрэг, үлгэр дуурайл шийдвэрлэх ач холбогдолтойг тэмдэглэж байна. Нийтлэг алсын харааг удирдагч томьёолж төлөвшүүлдэг, найрсаг харьцаа удирдагчаас эхэлдэг, риск хийж, сорьж турших эрмэлзэл тэмүүллийг удирдагч хөхиүлэн дэмждэг. итгэлийн билэг тэмдгүүдийг удирдагч бүтээж хамт олны хүртээл болгодог билээ. Ийнхүү итгэлийн соёлыг удирдагч бүтээдэг ажээ.

Итгэлд суурилсан байгууллагын хэв маяг

Байгууллагын өрсөлдөх чадварыг дээшлүүлэхэд итгэл чухал үүрэгтэй, түүнийг төлөвшүүлэхэд манлайллын үр нөлөө, байгууллагын бүтэц, соёл нөлөөлдгийг бид авч үзлээ. Тэгээд ч менежментийн шинэ парадигмад итгэлд суурилсан байгууллагыг байгууллагын шинэ, нэн ирээдүйтэй хэв маяг (загвар) хэмээн үздэг билээ.

Манлайллын үр нөлөөгөөр итгэлийг төлөвшүүлэхийн тулд удирдлага нь өөрөө итгэл хүлээж чаддаг байх, итгэл даахуйц менежментийн багуудыг бүрдүүлэх, итгэлийг дэмжих зохион байгуулалтын арга хэрэгсэл боловсруулж нэвтрүүлэх хэрэгтэй болдог бол байгууллагын бүтцээр итгэлийн уур амьсгалыг дэмжихийн тулд ажил хэргийн шахуу зорилго дэвшүүлэх, ажил тайлагнах энгийн бөгөөд уян систем нэвтрүүлэх, шийдвэр гаргах эрх бүхий бүтэц бүрдүүлэх, авьяас, ур чадвартай хүмүүсийг дэмжих, мэдээлэл солилцоог өргөтгөж ил тод болгох, хяналтыг стратегийн чухал чиглэлүүдэд төвлөрүүлэх гэсэн зургаан зарчмыг хэрэгжүүлэх зорилт тулгардаг. Харин байгууллагын соёлоор дамжуулан итгэлийг төлөвшүүлэхэд нийтлэг алсын хараа, үнэт зүйл, зарчмуудтай байх, нэгж хэсэг, баг бүлэг хоорондын болон хүмүүсийн хувийн харилцааг дэмжиж өргөжүүлэх, рисков болон туршилтын соёлыг хөхиүлэн дэмжих, итгэлийн үр нөлөөтэй билэгдэлүүдийг хэрэглэх гэсэн таван зүйлийн арга хэрэгслийг түлхүү ашиглах нь үр дүнтэй байдаг ажээ.

Роберт Б.Шогийн санал болгосон аргачлалаар хийсэн зарим судалгааны дүнгээс үзэхэд итгэлийн ерөнхий түвшин нь байгууллагуудаар, мөн нэг байгууллагын өөр түвшин, салбар, нэгжүүдэд ялгаатай байдгийн дээр үр дүн, анхаарал халамж, шударга хандлагын үнэлгээ ч ялгаатай гардаг. Иймд итгэлд суурилсан байгууллагыг бүтээхийн тулд итгэлийн ерөнхий түвшин, хүчин зүйл

тус бүрийн үйлчлэлд үнэлгээ өгөх судалгаа хийж, чухам юу доголдож, юунд илүү анхаарах хэрэгтэй байгааг тодруулах хэрэг гардаг. Ийм судалгааны үр дүнд менежментийн багийн үйл ажиллагааны удирдамж болж чадах дүн билээ.

Итгэлцэлд суурилсан байгууллага ба уламжлал орчин үеийн чиг хандлага

Байгууллагын удирдлагын гол зорилго бол өмнөө тавьсан зорилго, зорилтоо амжилттай хэрэгжүүлэх, хамгийн бага зардлаар /хүн хүч, цаг хугацаа, төсөв санхүү, нөөц г.м./ амжилтад хүрэх явдал бөгөөд энэ нь түүний бүтцийн нарийн зохион байгуулалт, хүн бүрийн үүрэг хариуцлага, ажил үүргийн оновчтой хуваарилалт зэргээр дамжин хэрэгжих бөгөөд дарга, цэргийнхээ итгэлийг олж, сэтгэлийг эзэмдэж, бүтээлийг цогцлуулагч байх нь чухал үүрэг гүйцэтгэнэ.

Итгэлцэл-байгууллагын амжилтын үндэс юм.

1. Итгэл бол амжилтын чухал хүчин зүйл:
2. Итгэлцлийн 3 элемент бол үр дүн, үнэнч итгэлтэй байдал, бусдыг чухалчлах:
3. Итгэлцлийн 3 элемент тойргийг бий болгоно. Тойргийн аль нэг хэсэг буюу нэг хүчин зүйл нь байхгүй бол итгэлцэлгүй байна.

Итгэл хүлээлгэх, нээлттэй байх

Хүнд итгэж хүлээлгэж, эрч хүч эрчим чадлыг нь илрүүлж, санаа сэтгэл үзэл бодлыг байнга анхааралтай сонсож, илэн далангүй ярилцдаг байх ёстой л доо. Түүнд үнэн санаанаас итгэж чаддаг байх учиртай. Магтсан ч, зэмлэсэн ч үнэн санаанаасаа байж, сэтгэлээ уудалж яриад тайвширч амрах нь чухал³⁹.

Хүмүүст итгэл хүлээлгэх, нээлттэй байх нь байгууллагын уур амьсгалд чухал нөлөө үзүүлдэг.

Итгэлцэл –байгууллагын амжилтын үндэс

Эерэг соёл бий болгох замаар итгэлцлийг бий болгох

Итгэлцэл бол үр дүнтэй Гүйцэтгэлийн удирдлагын гол хүчин зүйл байдаг. Итгэлцлийг бий болгохын тулд ажилтнууд хамт ажиллагсад, удирдлагадаа санал бодлоо илэрхийлэхээсээ айдаггүй шударга, эерэг уур амьсгалыг байгууллагад бий болгох нь чухал.⁴⁰

TEDx-ийн илтгэгч, Inc сайтын нийтлэлч, The Feedback Fix -ийн зохиогч Joe Hirsch дээр дурдагдсан сэтгэлзүйн аюулгүй байдлыг бий болгох нь маш чухал болохыг дурдсан байдаг. “Ихэнх хүмүүс санал бодлоо илэрхийлэхээс айдаг. Учир нь тэд үүнийг шүүмжлэл талаас нь хүлээн авдаг. Хэрэв та өсөлт хөгжилд чиглэсэн санал бодлоо илэрхийлэх шинэ сэтгэлгээг бий болгож чадвал хүмүүст тулгарч буй бэрхшээлийнхээ талаар илүү нээлттэй, шударга байх боломжтой болно. Шүүмжлэл, түүний хариу арга хэмжээ авахын оронд шударга, итгэлцэл, урам зоригоор дүүрэн соёлыг бий болгосноор тэд таны саналыг илүү нээлттэй, эергээр хүлээж авдаг болно.”

³⁹ Цэрэндорж.Ц. Бидний менежмент УБ. 2010

⁴⁰ <https://www.securefinance.mn/about>

Монгол улсад байгууллага дахь итгэлцлийн түвшин

Итгэлцлийн харилцааг Монголын улс төрд орж ирснийг бидэнд 2004 оны УИХ-ын сонгуулийн дараах зөвшилцөл (энэ нь угтаа харилцан итгэл буюу итгэлцлийн үр дүн) юм.

Өнгөрсөн зууны 90-ээд оны сүүлчээс аливаа ажил хэргийн нэн түрүүнд глобальчлагдаж буй орчин дахь бизнесийн байгууллагуудын амжилтын үндэс болохынх хувьд итгэлийн тухай асуудлыг судлаачид төдийгүй үйлдлэгийн менежерүүд ихэд сонирхох болж менежментийн судлагдахуун болсноор олон арван судалгаа шинжилгээ хийгдэж улмаар менежментийн шинэ парадигмын хөгжлийн нэгэн шинэ хандлага (сургууль) төлөвшиж эхэлсэн.

Энэхүү итгэлцэл, хүртээмжтэй байдлын үндэс суурийг бий болгоход хүн бүр үүрэг гүйцэтгэх ёстой байдаг бол удирдагчид амжилтад хүрэх нөхцөлийг бүрдүүлж, хүний төвлөрсөн гүйцэтгэлийн хариу урвалыг сурталчлах зан үйлийг загварчлах онцгой боломж байдаг. “Манлайлагчийн зүгээс би өөрийн ажлын тухай санал сэтгэгдлийг хамт олноосоо сонсох загварыг үлгэрлэн харуулдаг. Ингэснээр удирдлага ажилтан гэхээсээ илүүтэй хамтрагчид болох, зааварчилгаа биш зөвлөгөө өгөх соёлыг бий болгодог. Санал бодлоо илэрхийлэх, гүйцэтгэлийг үнэлэх нь эерэг, үр бүтээлтэй, эрч хүчтэй ажил болж хувирдаг, ажилтнууд гүйцэтгэлийн үнэлгээ хийхэд түгших, стрессдэх байдал нь өөрчлөгдөж, түүнийг тэсэн ядан хүлээдэг болох болно”

Монгол Улсад итгэлцэлд суурилсан байгууллага судлагдаагүй байна.

Итгэлцэлд суурилсан байгууллага руу шилжихэд хувь хүн, менежерүүд ажилчдынхаа итгэлийг бүрэн олох, ажилчид дарга, удирдлагадаа бүрэн итгэдэг байх хэрэгцээ шаардлага байгаа тул хувь хүн дараах зарчмуудыг баримтлах, ажил, амьдралдаа хэвших хэрэгтэй.

Хувь хүний талаас:

1. Хувийн зан төлөвийн байдлаа хянах

- Өөрийгөө таньж мэдэх- Self -awareness
- Сэтгэл хөдлөлөө удирдах- Managing emotions
- Өөрийгөө идэвхжүүлэх- Self Motivation
- Бусдыг ойлгох- Empathy
- Харилцаагаа зохицуулах- Handling Relationships

2. Удирдлагын арга барилдаа өөрчлөлт гаргах

ДҮГНЭЛТ:

Байгууллагын удирдагч дарга нар итгэлцэлд суурилж байгууллагаа удирдах нь суралцагч байгууллагаасаа улбаалж, итгэлцэлд суурилсан байгууллага руу шилжиж, төгс төгөлдөр байгууллагын хэмжээнд очих боломж байна. Итгэлцэлд суурилсан хэв шинжүүдийн зарим нэг хэсэг хилийн цэргийн ангид байгаа нь итгэлцэлд суурилсан байгууллагын хэв шинжийг хилийн цэргийн анги салбарт нэвтрүүлэх хэрэгцээ, шаардлага байгаа гэж харж байна.

Санал:

Бодлогоор дэмжих:

1.Тусгайлсан чиг үүрэг бүхий байгууллагуудын бодлогын баримт бичигт “Манлайлах чадвар бүхий удирдах ажилтан бэлтгэх бодлого баримтлах, анхан, дунд, дээд шатны манлайллын хөтөлбөрүүд хэрэгжүүлэх” талаар тусгай бүлэг болгон оруулж хэрэгжүүлэх, эргэх холбоог хангах

2.Өөрчлөлт, сайжруулалт хийж, шинэ санаа дэвшүүлж, ажил болгосон ажилтнуудыг шагнаж, урамшуулах тогтолцоо бүрдүүлэх

3.Удирдах албан тушаалтнуудыг нөөц бололцоогоо ашиглан үе шаттайгаар урт богино хугацааны менежмент, хүний нөөцийн чиглэлийн сургалтад хамруулах

4.Удирдах ажилтны үнэлгээнд хөгжлийн асуудлыг тодорхой зүйл болгон оруулах, хагас жил бүр бие бүрэлдэхүүнээс судалгаа авч үнэлэх

5. Манлайлал, дотоод ур чадварыг үзүүлэлтийг хүний нөөцийн томилгоотой холбох

6. Менежерийн ажлын гүйцэтгэлийн үнэлгээг тодорхой болгох, үнэн зөвөөр үнэлэх

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ:

- Цэрэндорж.Ц., Бидний менежмент УБ., 2010
- Шуурав.Я., Менежмент УБ., 2013
- Паркинсон.С., Рустомжи.М, Удирдах урлаг. УБ., 2002
- Пүрэвдагва.Х., Чингис хааны менежментийн товчоон. УБ., 2004
- Сувдан сондор (Орч.Б.Оргил). УБ., 2001
- Цэвэл.Я., Монгол хэлний товч тайлбар толь. УБ., 1965
- Доверие-ключ к успеху экономических реформ.М., 1998
- Ожегов С.М. Словарь русского языка М., 1998
- Словарь по кибернетике(Под ред В.С.Михалевича). Киев., 1989
- Хайниш С.В. и др. Структура организаций: от реальности до виртуальности-один шаг.М., 1999
- Robert B.Shaw. Trust in the Balance:Building Successful Krganizations on
- Results, Integrity, and Concern. Jossey -Bass 1997
- Websters College Dictionary. London, 1998
- www.leadership and chance.com

ЦЭРГИЙН АЛБА ХААГЧДЫН МЭРГЭЖЛИЙН СЭТГЭЛ ЗҮЙН СОНГОН ШАЛГАРУУЛАЛТЫН ОНОЛЫН СУУРЬ БА ҮЗЭЛ БАРИМТЛАЛЫН ХҮРЭЭ

Б.Хишигжаргал

ДХИС-ийн ХАС-ийн Сэтгэл зүйн тэнхимийн багш, хошууч

**хариуцлагатай зохиогч: khishgee010701@gmail.com, 88081424*

Хураангуй: Цэргийн алба нь өндөр эрсдэл, тодорхойгүй байдал, сэтгэл зүйн ачаалал ихтэй нөхцөлд үүрэг гүйцэтгэх онцлогтой тул алба хаагчдыг зөв сонгон шалгаруулах нь байгууллагын бэлэн байдал, аюулгүй байдал, хүний нөөцийн тогтвортой байдлыг хангах стратегийн ач холбогдолтой асуудал болдог. Энэхүү өгүүллийн зорилго нь цэргийн мэргэжлийн сэтгэл зүйн сонгон шалгаруулалтын онолын суурь, бүтэц, үндсэн хэмжигдэхүүнүүдийг олон улсын судалгаанд тулгуурлан нэгтгэн дүгнэж, Хил хамгаалах байгууллагын нөхцөлд хэрэгжүүлэх боломжтой үзэл баримтлалын хүрээг тодорхойлоход оршино. Судалгаанд баримт бичгийн шинжилгээ, харьцуулсан онолын тойм, үзэл баримтлалын нэгтгэлийн арга ашигласан.

Үр дүнгээс үзэхэд цэргийн мэргэжлийн сэтгэл зүйн сонгон шалгаруулалт нь албан тушаалын ажлын байрны шинжилгээ, ур чадварын загварчлалд суурилсан байх, олон бүрэлдэхүүнт стандартчилсан үнэлгээний батарей тест ашиглах, сонгон шалгаруулалтын прогнозыг сурлагын амжилт, албаны гүйцэтгэл, сахилга, стрессийн зохицуулалт зэрэг бодит үзүүлэлтээр буцаан баталгаажуулах динамик тогтолцоо байх шаардлагатай байна. Мөн даван туулах нөөц, суралцах потенциал, зан төлөв, үнэт зүйл, сэтгэл зүйн бэлэн байдал, шаардлагатай тохиолдолд сэтгэц-физиологийн үзүүлэлтүүдийг хамтад нь үнэлэх интегратив хандлага нь сонгон шалгаруулалтын үр нөлөөг нэмэгдүүлэх боломжтойг онол-эмпирик судалгаанууд харуулж байна.

Энэхүү өгүүлэлд Хил хамгаалах байгууллагын нөхцөлд хэрэглэх боломжтой үзэл баримтлалын хүрээг санал болгосон бөгөөд уг хүрээ нь сонгон шалгаруулалтыг нэг удаагийн шийдвэр бус, харин эрсдэлийн удирдлага, сэтгэл зүйн дэмжлэг, хүний нөөцийн хөгжлийн тасралтгүй мөчлөгтэй уялдсан систем болгон хөгжүүлэх шаардлагатайг онцолж байна. Судалгааны үр дүн нь цэргийн байгууллагын хүний нөөцийн бодлого, сонгон шалгаруулалтын арга зүйг боловсронгуй болгох онол-практикийн ач холбогдолтой.

Түлхүүр үг: цэргийн алба хаагч, мэргэжлийн сэтгэл зүйн сонгон шалгаруулалт, үзэл баримтлалын хүрээ, стрессийн зохицуулалт, сэтгэл зүйн бэлэн байдал, эрсдэлийн менежмент

ОРШИЛ

Цэргийн алба өндөр эрсдэл, ихээхэн ачаалал, зарим тохиолдолд амь нас, эрүүл мэндэд шууд заналхийлэх нөхцөлд үүрэг гүйцэтгэхийг шаарддаг онцгой төрлийн мэргэжлийн үйл ажиллагаа юм. Ийм үйл ажиллагаанд шийдвэр

гаргалтын хурд, сэтгэл хөдлөлийн тогтвортой байдал, сахилга бат, хариуцлага, дасан зохицох чадвар, ажиллагааны бэлэн байдал зэрэг хувь хүний чанарууд тогтвортой байхыг шаарддаг. Иймээс сонгон шалгаруулалт нь зөвхөн “Хэн албанд тэнцэх вэ?” гэсэн захиргааны шинжтэй асуудал бус, харин хүн ба мэргэжлийн шаардлагын харилцан нийцлийг урьдчилан тодорхойлж, ирээдүйн гүйцэтгэл, сурлагын амжилт, эрсдэлийн магадлалыг таамаглах шинжлэх ухааны үндэстэй тогтолцоо гэж үзэх нь зүйтэй (Skripkina, Smirnov, & Bolshakova, 2021; Khadka, 2023).

Сүүлийн жилүүдэд цэргийн сэтгэл судлалын судалгаанд тулааны болон онцгой нөхцөлд шууд өртөх нь алба хаагчдын сэтгэл зүйн тогтвортой байдалд хүчтэй нөлөөлж, хурц сэтгэцийн хямрал, тулааны стресс, гэмтлийн дараах стрессийн эмгэг, сэтгэл хөдлөлийн зохицуулалтын алдагдал зэрэг эрсдэлийг нэмэгдүүлдэг болохыг онцлон авч үзэх болсон. Овсянникова нарын (2024) судалгаанд тулааны стрессийн өсөлтийн динамик, сэтгэл зүйн тусламжийн арга хэрэгсэл, мөн цэргийн сэтгэл зүйн сонгон шалгаруулалт ба байлдааны бэлэн байдлын уялдааг онол, эмпирикийн түвшинд авч үзсэн (Ovsyannikova, Krasnokutskyi, Kerdyvar, & Kreshchuk, 2024) нь энэхүү салбарын онолын үндэслэлийг өргөжүүлж байна.

Нөгөө талаас, энхийг дэмжих ажиллагаа, цэрэг-иргэний харилцааны зохицуулалт зэрэг орчин үеийн олон талт үүрэгт зөвхөн бие бялдар, сахилга бат хангалтгүй бөгөөд харилцаа, зохицуулалт, зөрчлийг шийдвэрлэх, хамтын төлөвлөлт хийх, багаар ажиллах зэрэг сэтгэл зүйн чадвар онцгой чухал болж байна. Lloyd, van Dyk, de Kock нар Суданд хийсэн талбарын судалгаанд тулгуурлан цэрэг-иргэний харилцааны зохицуулалтын офицер зориулсан сэтгэл зүйн сонгон шалгаруулалтын профайлыг боловсруулсан нь ажлын байрны шинжилгээ, ур чадварын загварчлал, үнэлгээний шалгуур хоорондын холбоог тодорхойлсон чухал жишээ юм (Lloyd, van Dyk, & de Kock, 2009).

Иймээс цэргийн байгууллагын мэргэжлийн сэтгэл зүйн сонгон шалгаруулалт нь нэг удаагийн тестээр хязгаарлагдах бус, харин албаны шаардлага, хувь хүний нөөц, сургалтын чанар хүртээмж, стрессийн зохицуулалт, ёс суртахууны үнэт зүйл, зан төлөвийн зохицлыг хамтад нь авч үздэг олон бүрэлдэхүүнт тогтолцоо байх шаардлагатай. Энэ өгүүллийн зорилго нь 2009-2024 оны хооронд нийтлэгдсэн голлох судалгаанд тулгуурлан цэргийн мэргэжлийн сэтгэл зүйн сонгон шалгаруулалтын үндсэн ойлголт, бүтэц, хэмжигдэхүүн, интегратив хандлага, мөн Хил хамгаалах байгууллагын нөхцөлд хэрэглэх боломжтой үзэл баримтлалын хүрээг нэгтгэн тайлбарлахад оршино.

МЭРГЭЖЛИЙН СЭТГЭЛ ЗҮЙН СОНГОН ШАЛГАРУУЛАЛТЫН ОЙЛГОЛТ БА БҮТЭЦ

Мэргэжлийн сэтгэл зүйн сонгон шалгаруулалтын онолын гол суурь нь “хүн-мэргэжлийн нийцэл” гэсэн ойлголт юм. Скрипкина нарын (2021) үзсэнээр мэргэжлийн сонгон шалгаруулалтын үр нөлөө нь тухайн хүний ирээдүйн ажлын амжилтыг хэр зэрэг үнэн зөв таамаглаж байгаагаар хэмжигдэнэ. Өөрөөр хэлбэл, энэ нь зөвхөн шалгалт бус, зорилго, үйл явц, үр дүн, сайжруулалт бүхий

мөчлөгт систем юм. Тэдний тодорхойлсноор цэргийн мэргэжлийн сонгон шалгаруулалт нь нийгмийн, эрүүл мэндийн, сэтгэл зүйн, боловсрол-мэргэшлийн, мөн функциональ хөгжил ба бие бялдрын бэлтгэлийн үнэлгээг хамарсан цогц бүтэцтэй байдаг. Үүний дотор мэргэжлийн сэтгэл зүйн сонгон шалгаруулалт нь цэргийн албаны шаардлагад хувь хүний сэтгэл зүйн болон сэтгэц-физиологийн онцлог нийцэж буй эсэхийг тогтоох нь гол бүрэлдэхүүн болдог (Skripkina, Smirnov, & Bolshakova, 2021).

Khadka (2023) мөн цэргийн сонгон шалгаруулалтад сэтгэл зүйн үнэлгээ нь зөвхөн элсэлтэд бус, сургалт, албан тушаалын сонгон шалгаруулалт, дэвшүүлсэн томилгоо, эрт үеийн сэтгэцийн эрсдэлийг илрүүлэхэд ашиглагддаг болохыг онцолсон. Ийм байр суурь нь мэргэжлийн сэтгэл зүйн сонгон шалгаруулалтыг байгууллагын хүний нөөцийн урт хугацааны бодлогын нэг хэсэг гэж үзэх үндэслэл болдог.

УР ЧАДВАРЫН ЗАГВАРТ СУУРИЛСАН ХАНДЛАГА

Цэргийн сэтгэл зүйн сонгон шалгаруулалтын хамгийн бат бөх онолын тулгуурын нэг нь ажлын байрны шинжилгээ ба компетенцийн загварчлал юм. Lloyd нарын (2009) судалгаанд цэрэг-иргэний харилцаа хариуцсан офицерын үүрэгт тохирсон сонгон шалгаруулалтын профайл өмнө нь хангалттай боловсруулагдаагүй байсан тул ажлын орчин, гүйцэтгэх үүрэг, харилцааны шаардлага, зан үйлийн үзүүлэлтүүдийг талбарын судалгаагаар тодорхойлж, тэдгээрийг сонгон шалгаруулалтын үзүүлэлтүүдтэй холбосон.

Энэхүү хандлагын давуу тал нь ажлын шаардлагаас шууд урган гарсан ур чадварыг хэмжих боломжтойд оршино. Түүнчлэн тухайн судалгаанд эерэг болон сөрөг индикаторыг хамтад нь авч үзсэн нь зөвхөн “амжилт үзүүлэх боломжтой” хүмүүсийг тодруулах бус, мөн “эрсдэл үүсгэж болзошгүй” шинжүүдийг эрт илрүүлэх боломж олгожээ. Энэ нь өндөр эрсдэлтэй цэргийн орчинд сонгон шалгаруулалтын урьдчилан сэргийлэх үүргийг тодотгож өгсөн.

СОНГОН ШАЛГАРУУЛАЛТЫН ХЭМЖИГДЭХҮҮНҮҮД

De Beer, van Heerden (2017) нар нисэх хүчинд нэр дэвшигчдийг судлахдаа стрессийг даван туулах сэтгэл зүйн нөөц, суралцах потенциал, ажил мэргэжлийн чиг баримжаа зэрэг олон хэмжигдэхүүнийг цогцоор нь үнэлсэн байна. Судалгаанд сэтгэлийн хат, амьдралын утга учир, ойлгомжтой байдал, удирдах боломжийг мэдрэх цогц үзүүлэлт, дотоод ба гадаад хяналтын төв, өөртөө итгэх итгэл, суралцах потенциал зэрэг хүчин зүйлсийг нэг үнэлгээний батареид багтаасан нь цэргийн сонгон шалгаруулалтыг нэг тестийн үр дүнд тулгуурлан шийдвэрлэх боломжгүйг онол-эмпирик түвшинд нотолсон.

Тухайн судалгааны үр дүнгээс харахад сонгогдсон бүлэг утга учрыг бүтээх чадвар, суралцах боломжийг ашиглах чадамжаар илүү байсан нь өндөр ачаалалтай цэргийн албанд даван туулах нөөц ба суралцах потенциал онцгой ач холбогдолтойг харуулж байна. Өөрөөр хэлбэл, сонгон шалгаруулалтад нэр дэвшигчийн өнөөгийн чадвар төдийгүй ирээдүйд суралцаж хөгжих нөөцийг хамтад нь үнэлэх нь оновчтой байдаг.

НИСГЭГЧ МЭРГЭЖЛИЙН СОНГОН ШАЛГАРУУЛАЛТ БА ИНТЕГРАТИВ ХАНДЛАГА

Нисгэгч мэргэжил нь хүн-техник-орчны нийлмэл системд явагддаг тул цэргийн сэтгэл зүйн сонгон шалгаруулалтын хамгийн өндөр шаардлагатай салбарын нэг юм. Ветвицкая, Мальчинский (2021) нар нисгэгч мэргэжилд тохирох чанаруудыг салангид бус, харин интегратив цогц бүтцээр нь үнэлэх шаардлагатай гэж үзсэн. Тэд мэргэжлийн зохицлын түвшин, чанаруудын уялдаа, нэгдлийг шалгуур болгохгүйгээр зөв прогноз хийх боломж хязгаарлагдмал гэж дүгнэжээ.

Мөн Крачко нарын (2018) судалгаанд мэргэжлийн сэтгэл зүйн сонгон шалгаруулалтын шатанд өгсөн таамаглалыг нислэгийн сургалтын эхний үеийн амжилт, симуляторын үр дүн, сэтгэл зүйн болон психофизиологийн үзүүлэлттэй тулган баталгаажуулсан байна. Энэ нь сонгон шалгаруулалт нь сурлагын амжилтыг урьдчилан таамаглах боломжтойг, цаашлаад хувьчилсан сургалтын дэмжлэг хөтөлбөр боловсруулахад ашиглагдаж болохыг харуулжээ.

Үүнээс гадна Ветвицкая, Мальчинский (2023) ирээдүйн цэргийн нисгэгчийн ёс суртахууны үнэт зүйл нь зөвхөн зан төлөвийн нэмэлт үзүүлэлт бус, харин мэргэжлийн прогнозын найдвартай байдлыг нэмэгдүүлэх чухал бүрэлдэхүүн гэж үзсэн. Энэ нь зөвхөн танин мэдэхүйн тестэд төвлөрсөн сонгон шалгаруулалтын загвар хангалтгүй бөгөөд бие хүний шинж, үнэт зүйл, даван туулах чадвар, танин мэдэхүй, сэтгэц-физиологийг нэгтгэсэн үнэлгээ шаардлагатайг харуулж байна.

СОНГОН ШАЛГАРУУЛАЛТ, ТУЛААНЫ СТРЕСС БА ЭРСДЭЛИЙН УДИРДЛАГА

Овсянникова нарын (2024) өгүүлэл нь цэргийн сэтгэл зүйн сонгон шалгаруулалтыг зөвхөн элсэлтийн механизм биш харин байлдааны бэлэн байдал, тулааны стрессийн эрсдэлийн удирдлагатай уялдсан тогтолцоо гэж үзэх үндэслэл болсон. Тэд тулааны стресс нь шат дараатай өсөж, хувь хүн бүрт харилцан адилгүй илэрдэг тул стрессийн мэдрэг чанар, сэтгэл хөдлөлийн зохицуулалт, өөрийгөө удирдах арга техникийг сонгон шалгаруулалтын түвшинд авч үзэх ёстойг онцолжээ.

Авитисов, Белова, Назыров (2022) нарын судалгааны үр дүнгээс үзэхэд мэргэжлийн сэтгэл зүйн сонгон шалгаруулалтын ангилал нь COVID-19 вакцинжуулалтад хандах хандлага, эрсдэлийн талаарх ойлголт, эрүүл мэндийн зааврыг дагаж мөрдөх зан үйлтэй уялдаатай байжээ. Энэхүү хамаарал нь сонгон шалгаруулалтын үнэлгээ нь зөвхөн мэргэжлийн сургалт, гүйцэтгэлийн амжилтыг таамаглах төдийгүй тодорхойгүй нөхцөлд сахилга, зохицол, эрсдэлийн удирдлагад хандах хувь хүний зан үйлийн хэв маягийг урьдчилан тодорхойлох боломжтойг илтгэж байна.

ХИЛ ХАМГААЛАХ БАЙГУУЛЛАГЫН НӨХЦӨЛД ХЭРЭГЛЭХ ҮЗЭЛ БАРИМТЛАЛЫН ХҮРЭЭ

Дээр авч үзсэн судалгаануудыг нэгтгэн дүгнэвэл цэргийн мэргэжлийн сэтгэл зүйн сонгон шалгаруулалтын онолын суурь нь гурван үндсэн тулгуурт төвлөрч байна. Нэгдүгээрт, сонгон шалгаруулалт нь тухайн албан тушаалын бодит шаардлагад суурилсан ажлын байрны шинжилгээ, ур чадварын загварт

тулгуурлах ёстой. Хоёрдугаарт, сонгон шалгаруулалт нь ганц шалгуур эсвэл нэг төрлийн тестэд тулгуурлах бус, харин сэтгэл зүй, сэтгэц-физиологи, суралцах чадвар, зан төлөв, үнэт зүйл, сэдэл, нийгэм-сэтгэл зүйн зохицол зэрэг олон бүрэлдэхүүнт үзүүлэлтийг хамарсан стандартчилсан үнэлгээний тогтолцоо байх шаардлагатай. Гуравдугаарт, сонгон шалгаруулалтын үр нөлөө нь зөвхөн элсэлтийн үеийн шийдвэрээр хязгаарлагдахгүй, харин сурлагын амжилт, албаны гүйцэтгэл, сахилга, сэтгэл зүйн тогтвортой байдал, стрессийн зохицуулалт зэрэг бодит үр дүнгээр тасралтгүй шалгагдаж, сайжруулагдаж байдаг динамик тогтолцоо байх ёстой.

Энэхүү логикийг Хил хамгаалах байгууллагын нөхцөлд хэрэглэхдээ мэргэжлийн сэтгэл зүйн сонгон шалгаруулалтыг нэг удаагийн “шалгалт” гэж бус, харин хүний нөөцийн чанар, байгууллагын аюулгүй байдал, албаны бэлэн байдал, урт хугацааны тогтвортой байдлыг хангах стратегийн систем гэж үзэх шаардлагатай. Ялангуяа Хил хамгаалах байгууллагын хувьд хил хамгаалалт, тусгай үүрэг, алслагдсан орчинд үүрэг гүйцэтгэх байдал, захирах-захирагдах харилцааны хатуу бүтэц, сахилга бат, цаг агаарын эрс тэс нөхцөл, тасралтгүй бэлэн байдал зэрэг онцлог нь бусад байгууллагын хүний нөөцийн сонгон шалгаруулалтаас ялгаатай, илүү нарийн сэтгэл зүйн шалгуур шаардах үндэслэл болдог. Иймээс цэргийн алба хаагчдыг зөвхөн эрүүл мэнд, бие бялдар, боловсролын шалгуураар бус, тухайн ажлын нөхцөлд дасан зохицох, сэтгэл хөдлөлөө зохицуулах, тушаал, сахилгын, цагийн байдлын өрнөлттэй онцгой байдалд тогтвортой ажиллах, эрсдэлтэй нөхцөлд шийдвэр гаргах, урт хугацаанд албанд тогтвортой үлдэх чадамжаар нь үнэлэх нь чухал юм.

Хил хамгаалах байгууллагын нөхцөлд энэхүү үзэл баримтлалын хүрээг хэрэгжүүлэх эхний алхам нь албан тушаал, мэргэжил тус бүрийн ажлын байрны шинжилгээг системтэй хийх явдал юм. Өөрөөр хэлбэл, цэргийн байгууллагад “нэг ижил хүн бүх албан тушаалд тохирно” гэсэн хандлагаас татгалзаж, тухайн албан тушаал бүрийн үйл ажиллагааны орчин, эрсдэл, үүргийн онцлог, шаардагдах зан үйл, шийдвэр гаргалтын хэлбэр, харилцааны ачаалал, стресс үүсгэх хүчин зүйлсийг ялган тодорхойлох шаардлагатай. Жишээлбэл, хилийн цэргийн анги, заставт ажиллах офицер, сургалтын байгууллагын багш офицер, удирдлагын түвшний алба хаагч, тусгай томилгоот бүлгийн гишүүн, техникийн нарийн мэргэжилтэн; нисэх, тагнуул, харилцаа холбооны чиглэлийн ажилтан зэрэг нь ижил сэтгэл зүйн профайлтай байх албагүй. Иймээс ажлын байрны шинжилгээгээр тухайн албан тушаал бүрт зайлшгүй шаардлагатай ур чадваруудыг тодорхойлж, түүнд тулгуурласан сонгон шалгаруулалтын шалгуур боловсруулах нь агуулгын хүчин төгөлдөр байдлыг хангах үндсэн нөхцөл болно.

Хоёрдугаар алхам нь ур чадварын загварыг боловсруулах явдал юм. Энэ загвар нь зөвхөн “ямар сайн чанар хэрэгтэй вэ?” гэсэн ерөнхий түвшинд зогсохгүй, тухайн албан тушаалд үр дүнтэй ажиллахад дэмжлэг болох эерэг индикатор, мөн алдаа, эрсдэл, сахилгын зөрчил, дасан зохицоход хүндрэл үүсгэж болзошгүй сөрөг индикаторыг хамтад нь тодорхойлох шаардлагатай. Ийм хандлага нь сонгон шалгаруулалтыг зөвхөн “чадвартай хүнийг олох” үйл

явц биш, мөн “өндөр эрсдэлтэй тохиромжгүй байдлыг эрт илрүүлэх” урьдчилан сэргийлэх механизмыг бий болгодог. Хил хамгаалах байгууллагын нөхцөлд сөрөг индикаторууд нь жишээлбэл сахилгын шаардлагад дасан зохицох сул байдал, сэтгэл хөдлөлийн тогтворгүй байдал, багийн орчинд зөрчилдөх хандлага, тодорхойгүй нөхцөлд түгшүүр ихсэх, захирах-захирагдах харилцаанд үл нийцэх зан төлөв, эрсдэлтэй нөхцөлд хэт импульсив буюу хэт зайлсхийсэн хариу үзүүлэх байдал орж болно. Харин эерэг индикаторуудад үүрэгтээ төвлөрөх чадвар, хариуцлага, дасан зохицол, суралцах чадвар, стресс даван туулах нөөц, ёс суртахууны тогтвортой байр суурь, багийн ажиллагаанд нийцэх чанар зэрэг багтаж болно.

Гуравдугаар алхам нь үнэлгээний олон бүрэлдэхүүнт батарей тест боловсруулах асуудал юм. Хил хамгаалах байгууллагад мэргэжлийн сэтгэл зүйн сонгон шалгаруулалт нь зөвхөн нэг асуулга, ганц ярилцлага, эсвэл ерөнхий сэтгэхүйн шалгалтаар хязгаарлагдах ёсгүй. Харин дараах хэд хэдэн түвшний үзүүлэлтийг уялдуулсан батарей хэлбэрээр зохион байгуулах нь оновчтой. Үүнд:

1. Танин мэдэхүйн болон суралцах потенциалын үзүүлэлтүүд;
2. Стрессийн зохицуулалт, даван туулах нөөц, сэтгэл зүйн тогтвортой байдлын үзүүлэлтүүд;
3. Бие хүний шинж, зан төлөв, харилцааны хэв маяг, багаар ажиллах чадвар;
4. Үнэт зүйл, сэдэл, албанд хандах хандлага;
5. Шаардлагатай тохиолдолд сэтгэц-физиологийн үзүүлэлтүүд: Гар-нүдний зохицуулалт, хоёр үйлдлийг зэрэг гүйцэтгэх чадвар, тэнцвэр, хөдөлгөөний нарийвчлал зэрэг;
6. Мэргэжлийн чиг баримжаа, албанд үлдэх хүсэл эрмэлзэл, дотоод урам зоригийн үнэлгээ багтаж болно.

Энэ бүхнийг нэгтгэснээр сонгон шалгаруулалт нэр дэвшигчийн өнөөгийн байдлыг төдийгүй ирээдүйд хөгжих, суралцах, дасан зохицох боломжийг илүү бодитой үнэлэх боломжтой болно.

Дөрөвдүгээр алхам нь үнэлгээний орчин, журам, тайлбар, үр дүнг стандартчилах асуудал юм. Ямар ч сайн тест, арга зүй нь стандарт бус нөхцөлд хэрэглэвэл үр дүн гажиж, сонгон шалгаруулалтын шударга байдал алдагдах эрсдэлтэй. Иймээс Хил хамгаалах байгууллагад хэрэглэгдэх сэтгэл зүйн сонгон шалгаруулалтын систем нь шалгалтын орчин, хугацаа, зааварчилгаа, тест авах дараалал, мэдээллийн нууцлал, үр дүн тайлбарлах зарчим, шийдвэр гаргах шалгуур зэрэг бүх үйл явцыг нэгдсэн журмаар зохицуулах шаардлагатай. Энэ нь нэг талаас үнэлгээний найдвартай байдлыг өсгөж, нөгөө талаас байгууллагын доторх субъектив нөлөө, хувь хүний таамаглал, албан бус шийдвэрээс шалтгаалах эрсдэлийг бууруулна. Ийм стандартчилал байхгүй тохиолдолд сэтгэл зүйн сонгон шалгаруулалт нь шинжлэх ухаанч арга хэмжээ бус, харин хэсэгчилсэн, тохиолдлын шинжтэй үнэлгээ болж хувирах аюултай.

Тавдугаар алхам нь сонгон шалгаруулалтыг нэг удаагийн үүрэгтэй бус, тасралтгүй баталгааждаг систем гэж ойлгох явдал юм. Өөрөөр хэлбэл, сонгон шалгаруулалтын үед өгсөн үнэлгээг нэр дэвшигчийн сурлагын амжилт, сахилга бат, үүрэг гүйцэтгэлийн чанар, багийн дасан зохицол, стрессийн нөхцөл дэх зан үйл, албанд тогтвортой үлдэх байдал зэрэг бодит үзүүлэлттэй холбон эргэж шалгах ёстой. Ийм буцаан баталгаажуулалт хийснээр ямар үзүүлэлт үнэхээр прогнозын хувьд ач холбогдолтой байгааг тодорхойлж, шалгуур үзүүлэлтээ улам нарийсгах боломж бүрдэнэ. Монголын нөхцөлд энэ нь ялангуяа цэргийн сургуулийн сонсогчдын эхний жилийн дасан зохицол, сахилгын зөрчил, сурлагын амжилт, дадлагын гүйцэтгэл, төгсөөд албанд тогтвортой ажиллах байдал зэрэг үзүүлэлтүүдтэй холбон турших боломжтой.

Зургаадугаар алхам нь эрсдэлийн удирдлага ба сэтгэл зүйн дэмжлэгийг сонгон шалгаруулалтын тогтолцоотой уялдуулах явдал юм. Сэтгэл зүйн сонгон шалгаруулалтын зорилго нь зөвхөн “тэнцсэн ба тэнцээгүй” гэсэн ангилал гаргах биш, харин аль хэсэгт нь эрсдэл, эмзэг байдал, нэмэлт дэмжлэгийн хэрэгцээ байгааг тодорхойлох явдал мөн. Жишээлбэл, зарим нэр дэвшигч танин мэдэхүйн нөөц сайн боловч стрессийн зохицуулалт сул байж болно. Зарим нь сахилгын орчинд дасан зохицох чадамж сайн боловч харилцааны уян хатан байдал сул байж болно. Ийм тохиолдолд эрсдэлтэй бүлгийг шууд хасах эсэхээс гадна, тэдэнд чиглэсэн сэтгэл зүйн бэлтгэл, зөвлөгөө, өөрийгөө зохицуулах сургалт, багийн дасан зохицох хөтөлбөр, хяналтын дэмжлэг зэргийг төлөвлөх боломжтой. Энэ нь мэргэжлийн сэтгэл зүйн сонгон шалгаруулалтыг хүний нөөцийн хөгжлийн системтэй уялдуулах чухал алхам болно.

Долоодугаар алхам нь соёл, хэл, байгууллагын орчинд нийцсэн үнэлгээний хэрэгсэл боловсруулах асуудал юм. Хил хамгаалах байгууллагад гадаадын тест, асуулгыг шууд ашиглах нь хэл, соёл, хандлагын ялгаанаас шалтгаалан гажуудал үүсгэж болзошгүй. Иймээс үнэлгээний хэрэгслийг зөвхөн орчуулах биш, харин агуулга, утга, хэрэглээний орчин, тайлбарыг Монголын соёл, цэргийн байгууллагын онцлогт нийцүүлэн баталгаажуулах шаардлагатай. Ялангуяа сахилга бат, хамт олонч чанар, захирах-захирагдах харилцаа, эх оронч хандлага, албаа үнэт зүйл гэж үзэх байдал зэрэг нь Хил хамгаалах байгууллага төдийгүй Монголын цэргийн орчинд онцгой утга агуулдаг тул эдгээрийг зөв илрүүлэх боломжтой арга зүйг хөгжүүлэх нь чухал юм.

Наймдугаар алхам нь энэхүү тогтолцоог бодлого, бүтэц, хүний нөөцийн удирдлагын түвшинд институцчилэх асуудал юм. Өөрөөр хэлбэл, сэтгэл зүйн сонгон шалгаруулалт нь зөвхөн судлаач, сэтгэл зүйчийн санаачилгын түвшинд бус, байгууллагын албан ёсны журам, үнэлгээний нэг хэсэг, хүний нөөцийн бодлогын бүрэлдэхүүн болох шаардлагатай. Үүний тулд мэргэжлийн сэтгэл зүйчдийг бэлтгэх, үнэлгээний арга зүйг турших, өгөгдөл хуримтлуулах, мониторинг хийх, үр дүнг байгууллагын шийдвэр гаргалтад ашиглах механизмыг хөгжүүлэх хэрэгтэй. Ингэснээр сонгон шалгаруулалт нь зөвхөн элсэлтийн шатны арга хэмжээ бус, харин алба хаагчийн амжилттай дасан

зохицох, эрсдэлээс сэргийлэх, тогтвортой хөгжилд чиглэсэн институцийн тогтолцоо болж чадна.

Иймээс Монголын нөхцөлд Хил хамгаалах байгууллагад хэрэглэх үзэл баримтлалын хүрээг нэгтгэн хэлбэл, цэргийн мэргэжлийн сэтгэл зүйн сонгон шалгаруулалт нь албан тушаалын ажлын шаардлагад суурилсан ур чадварын загвар, олон бүрэлдэхүүнт стандартчилсан үнэлгээ, прогнозыг бодит үзүүлэлтээр баталгаажуулах динамик механизм, эрсдэлийн удирдлага ба сэтгэл зүйн дэмжлэгийн уялдаа, соёлд нийцсэн арга зүйн баталгаажуулалт, институцийн бодлогын тогтолцооны нэгдэл гэсэн харилцан холбоотой бүрэлдэхүүнээр тодорхойлогдоно. Ийм тогтолцоог үе шаттайгаар хөгжүүлж чадвал цэргийн байгууллагын хүний нөөцийн чанарыг сайжруулах, албанд үл тохирох эрсдэлийг бууруулах, сэтгэл зүйн бэлэн байдал ба үүргийн гүйцэтгэлийг дээшлүүлэх, улмаар байгууллагын аюулгүй байдал, тогтвортой ажиллагааг хангахад чухал хувь нэмэр оруулах боломжтой.

ДҮГНЭЛТ

Цэргийн мэргэжлийн сэтгэл зүйн сонгон шалгаруулалт нь зөвхөн тест авах техникийн ажиллагаа биш, харин хүн ба цэргийн мэргэжлийн шаардлагын нийцлийг шинжлэх ухааны үндэстэйгээр тогтоох, сургалт ба гүйцэтгэлийг таамаглах, тулааны болон онцгой нөхцөл дэх эрсдэлийг бууруулах стратегийн ач холбогдолтой тогтолцоо юм. Орчин үеийн судалгаануудын нийтлэг санаа нь сонгон шалгаруулалт ажлын байрны шинжилгээ, ур чадварын загвар, олон хэмжигдэхүүнт үнэлгээ, тасралтгүй баталгаажуулалт гэсэн зарчимд суурилбал илүү үр дүнтэй болдогт оршиж байна. Иймээс Хил хамгаалах байгууллагад энэхүү хандлагыг үе шаттай нэвтрүүлж, сэтгэл зүйн бэлэн байдал, сургалтын амжилт, эрсдэлийн удирдлагыг нэг цогц тогтолцоонд уялдуулах нь онолын төдийгүй практик өндөр ач холбогдолтой юм.

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ

Avitsov, P. V., Belova, D. N., & Nazzyrov, R. K. (2022). Analysis of attitudes to vaccination against COVID-19 in personnel of rescue military formations of the EMERCOM of Russia. *Medico-Biological and Socio-Psychological Problems of Safety in Emergency Situations*, 2022(1), 101–108. <https://doi.org/10.25016/2541-7487-2022-0-1-101-108>

de Beer, M., & van Heerden, A. (2017). The psychological coping, learning potential and career preferences profiles of operational force military candidates. *Journal of Psychology in Africa*, 27(1), 33–40. <https://doi.org/10.1080/14330237.2016.1250427>

Khadka, P. B. (2023). The relevance of psychological testing in the selection of army officers. *Unity Journal*, 4(1), 227–238. <https://doi.org/10.3126/unityj.v4i01.52243>

Krachko, E. A., Krasilnikov, G. T., Malchinsky, F. V., & Khvostova, S. L. (2018). Reliability of forecast of successful flight training based on professional psychological selection. *Dependability*, 18(3), 27–30. <https://doi.org/10.21683/1729-2646-2018-18-3-27-30>

Lloyd, G., van Dyk, G. A. J., & de Kock, F. (2009). The psychological selection profile for civil-military coordination officers in peace-support operations: The results of field research in the Sudan. *African Journal on Conflict Resolution*, 9(3), 53–84. <https://doi.org/10.4314/ajcr.v9i3.52179>

Ovsiannikova, Y., Pokhilko, D., Krasnokutskyi, M., Kerdyvar, V., & Kreshchuk, K. (2024). The nature of combat stress development during military operations and psychotherapy in extreme situations. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 212(5), 270–277. <https://doi.org/10.1097/NMD.0000000000001768>

Skripkina, T. P., Smirnov, D. V., & Bolshakova, V. M. (2021). Professional psychological selection of military personnel: Structure and main characteristics. *SHS Web of Conferences*, 113, Article 00081. <https://doi.org/10.1051/shsconf/202111300081>

Vetvitskaya, S. M., & Malchinsky, F. V. (2021). Integrative approach in professional psychological selection of candidates for training military flying profession. *Vestnik Tverskogo Gosudarstvennogo Universiteta. Seriya: Pedagogika i Psikhologiya*, 2(55), 52–59. <https://doi.org/10.26456/vtspyped/2021.2.052>

Vetvitskaya, S. M., & Malchinsky, F. V. (2023). Moral values of a future military pilot as the reliability of predicted professional psychological selection. *Dependability*, 23(1), 24–29. <https://doi.org/10.21683/1729-2646-2023-23-1-24-29>

ХИЛЧДИЙН СЭТГЭЛИЙН ХӨДӨЛГӨӨНИЙ ЧАДАМЖИЙН СУДАЛГААНД ХИЙСЭН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ

Б.Нямжав

ДХИС-ийн ЭШХ-ийн ХАБСТ-ийн эрхлэгч. Доктор (Ph.D) хурандаа,

*хариуцлагатай зохиогч: nyamjav0819@gmail.com

Хураангуй: Сэтгэлийн хөдөлгөөн нь хүн өөртөө болон бусад юмс үзэгдэлд хандах хандлага, харилцааг илэрхийлэн тусгадаг. Үүний үндсэн дээр үзэгдэл, юмсыг танин мэдээд зогсохгүй тэдгээрийг сэтгэлээрээ мэдэрч, гоё сайхан юманд баясах, баярлах, бахдах, тайвширах, муу муухай зүйлд дургүйцэх, айх, сэтгэл зовох, уурлах, түгших, жигших, хилэгнэх, сүрдэх, урам хугарах, гэмших, хардах, ганцаардах, эгдүүцэх зэрэг хэлбэрээр хариу үйлдэл үзүүлдэг. Сэтгэлийн хөдөлгөөн хүн бүрд харилцан адилгүй илэрдэг. Хүний сэтгэлийн хөдөлгөөн нүүр царай, дохио зангаа, булчингийн хүчдэлээр илрэх төрөлхийн шинжтэй бөгөөд тэдгээрийг хүртэн хүлээн авах, таних авьяас билэг хүмүүст удамшлын замаар уламжлагдан ирлэг. Гэхдээ сэтгэлийн хөдөлгөөний гадаад илрэл бүхэн төрөлхийн байдаггүй.

Цэргийн алба хаагчдын сэтгэлийн хөдөлгөөний чадамжийг судалснаар өөрийн сэтгэлийн хөдөлгөөний илрэлийг ойлгох, сэтгэлийн хөдөлгөөний хариу үйлдлээ таних, сэтгэлийн хөдөлгөөн хүчтэй илэрч байгаа үед өөрийгөө хянаж, анхаарлаа төвлөрүүлэхээс гадна нөхцөл байдлыг бодитоор мэдрэх, үнэлэх, өөрийгөө чиглүүлэх, санаачилгыг гартаа авч, саад бэрхшээлийг даван туулахаас гадна бусад хүмүүсийн мэдэрч буй сэтгэлийн хөдөлгөөний мэдрэмжийг ойлгох, мэдрэх, хуваалцах, хариу үйлдэл үзүүлэх, өөрийн сэтгэл хөдлөлийг удирдах, бусдын сэтгэл хөдлөлийг ойлгох, нөлөөлөх, сэдэлжүүлэх чадварыг дээшлүүлэх асуудалд ач холбогдолтой.

Цэргийн алба хаагчдын хувьд энэ асуудлыг судалснаар цэргийн сэтгэл зүйчид албанд ашиглах нь практик ач холбогдолтой юм.

Түлхүүр үг: Сэтгэлийн хөдөлгөөн, цэргийн албан хаагчид.

Судалгааны түүвэр: Хил хамгаалах байгууллагын алба хаагчдыг төлөөлөхүйц хүн амыг сонгож, судалгааг бүсчлэн хийж гүйцэтгэсэн. Судалгаанд нийт 15 хилийн цэргийн ангийн 1000 алба хаагч хамрагдсанаас хүчингүй 151 алба хаагчийн материалыг хасаж, 849 алба хаагчийн судалгаан дээр үр дүнг боловсруулсан.

Судалгааны товч үр дүн: Судалгаанд оролцогчдын 0.1 хувь нь сэтгэлийн хөдөлгөөний чадамж сул, 47.5 хувь нь дунд зэрэг, 52.4 хувь нь сайн үзүүлэлттэй илэрсэн тул алба хаагчдад тухайн чадварыг сэтгэл зүйн бэлтгэлээр дамжуулан олгохоос гадна цэргийн албаны өвөрмөц нөхцөлүүдтэй холбоотойгоор алба хаагчдын сэтгэлийн хөдөлгөөн хүчтэй илэрсэнээс өөрийгөө хянаж, анхаарлаа төвлөрүүлж, бодитоор бодох чадвар дутмаг байгаагаас үүдэлтэй гэмт хэргийн шинжтэй үйлдлүүд гаргах магадлалтай тул энэ талын чадварыг сайтар хөгжүүлэх хэрэгтэй.

Сэтгэлийн хөдөлгөөн (Emotion-Эмоция) хүн болон амьд организмын гадаад орчны нөхцөл байдалд хариу үйлдэл үзүүлэх зан байдал. Сэтгэлийн хөдөлгөөний чадамжийн ялгаа болон шинж чанарын тухай шинжлэх ухааны үүднээс XX зуунд Emotional Intelligence буюу сэтгэлийн хөдөлгөөний чадамжийн онол гэх нэршлээр судалгаа шинжилгээ хийгдэж эхэлсэн. Сэдвийг онолын хүрээнд сэтгэл судлалын томоохон урсгал чиглэлийн төлөөлөгчид болох К.Ланге, У.Жеймс, А.Н Леонтьев, П.К.Анохин, С.Л.Рубинштейн, Л.Фестингер, В.К.Вилюнас, Линдсей-Хебби, Беневик, Холтон, К.Изард, С.Шехтер нар судалсан байна.

Анх 1984 онд У.Жеймсийн “Сэтгэлийн хөдөлгөөн гэж юу вэ?” гэсэн бүтээл бичигдсэнээс хойш шинжлэх ухааны түвшинд судлагдаж эхэлсэн гэж үздэг. Сэтгэлийн хөдөлгөөний асуудлыг олон эрдэмтэд судалж байсан. Ч.Дарвины сэтгэлийн хөдөлгөөний тухай сургаалыг олон эрдэмтэд хүлээн зөвшөөрч, судалгааг нь үргэлжлүүлсэн бөгөөд тухайлбал К.Ланге, В.Жеймс нар бие организмын байдал сэтгэлийн хөдөлгөөнд шууд нөлөөлдөг гэсэн үзэл дэвшүүлсэн. (В.Г, 2002)

Бие хүний амьдралд сэтгэлийн хөдөлгөөний гүйцэтгэх үүргийг Оросын эрдэмтэн В.К.Вилюнас “Янз бүрийн нөхцөл дэх сэтгэл хөдлөлийн үйл явдлууд тэдгээрт хандах сэтгэл хөдлөлийн шинэ хандлагыг төрүүлж байдаг... Хайр сэтгэл, үзэн ядалтын судлагдахуун нь хүний танин мэдэх ойлгож ухаар ч буй бүхий л ухагдахуун болж хувирна. Харин сэтгэл ханамж эсвэл сэтгэл ханамжгүй байдал үүсгэх цаад шалтгаан нь субъекттэй холбоотой” хэмээн үзсэн. (О.Мягмар, 2014)

Джемс-Лангегийн онолоор органик өөрчлөлт сэтгэлийн хөдөлгөөний анхдагч шалтгаан болж байдаг. Тэдгээр нь буцах холбооны тогтолцоогоор дамжин хүний уураг тархинд тусгалаа олох үедээ тодорхой хэмжээний сэтгэл хөдлөлийг үүсгэдэг. Гадаад цочролын нөлөөгөөр биед сэтгэл хөдлөлийн урьдчилсан нөхцөл болох өөрчлөлт эхлэн явагдах ба зөвхөн үүний дараагаар үр дагавар хэлбэрээр жинхэнэ сэтгэл хөдлөл үүсдэг хэмээн тэд тайлбарладаг. (Ш.Батболд, 2010)

Судлаач Лиза Барретт “Сэтгэл хөдлөлийн нийцтэй байдал ба нейробиологийн хамаарлын онол”-доо сэтгэл хөдлөл нь тархинд биологийн хэлбэрээр үүсдэг гэж үздэг бөгөөд сэтгэлийн хөдөлгөөн нь зөвхөн хариу үйлдлүүдээс бүрдэх биш, харин тархины урьдчилан таамаглах үйл явцын үр дүн хэмээн тайлбарласан байна (Lisa Feldman Barrett, 2017).

Мөн эрдэмтэн, судлаач Р.Давидсон “Сэтгэлийн хөдөлгөөний динамик загварын онол”-д сэтгэлийн хөдөлгөөн нь тархины үйл ажиллагааны динамик үйл явцын үр дүн гэж үзсэн байна. Тэрээр сэтгэлийн хөдөлгөөн нь хувь хүн бүрийн тархины танин мэдэхүйн, биологийн процессуудын хариу урвалыг илэрхийлдэг ба сэтгэл хөдлөлийг тархины тодорхой хэсэгт хамааралтай ч, бодит орчинд динамик байдлаар өөрчлөгддөг болохыг тайлбарласан байна (Davidson, 2012).

Жеймс Гросс сэтгэлийн хөдөлгөөнийг зан үйлийн түвшинд хэрхэн зохицуулах талаархи судалгааг хийсэн. Түүний "Сэтгэлийн хөдөлгөөний

зохицуулалт" (Emotion Regulation) хэмээх онолд сэтгэлийн хөдөлгөөнийг үүсгэх, зохицуулах болон тэдгээрийг илрүүлэх үйл явцыг тодорхойлдог ба сэтгэлийн хөдөлгөөнийг зөв зохицуулах нь хүний сайн сайхан байдлыг сайжруулдаг хэмээн үзжээ (Gross, 2015).

Хүний сэтгэлийн хөдөлгөөний талаар дээрх эрдэмтэн судлаачдын дэвшүүлсэн санаа, нээлт, бүтээлүүд дээр нэмж С.Шехтер сэтгэлийн хөдөлгөөний үйл явцад хүний ой тогтоолт, сэдлийн мөн чанар ихээхэн нөлөөлөл үзүүлж байдгийг анхааруулсан нь бий.

С.Шехтерийн боловсруулсан сэтгэлийн хөдөлгөөний тухай үзэл баримтлалыг сэтгэл судлалд танин мэдэхүй-физиологийн шинжтэй хэмээн үздэг. С.Шехтер 1964 онд физиологийн ба сэтгэл зүйн хүчин зүйлүүдийн харилцан хамаарлыг тайлбарлахад чиглэсэн онолоо дэвшүүлжээ. (Изард, 2000) Тэрхүү онолоор бол сэтгэлийн хөдөлгөөний байдал уураг тархины доод хэсэгт байрлах торлог бүрхэвчийн нөлөөллөөс хамаарч байдаг. Ер нь энэхүү онолд төв мэдрэлийн тогтолцооны холбогдох бүтцийн үйл ажиллагааны тэнцвэрт байдал алдагдах ба эргэж хэвийн байдалдаа орохын зүй ёсны үр дагавар нь сэтгэлийн хөдөлгөөн байдаг хэмээн үздэг.

Энэ чиглэлийн анхны онолуудын нэг нь Л.Фестингерийн танин мэдэхүйн зөрчилт байдлын онол юм. Уг онолд зааснаар бол хүний хүлээлт биелэгдэх нөхцөлд эерэг шинжтэй сэтгэл хөдлөл үүсэх бөгөөд үйл ажиллагааны бодит үр дүн төлөвлөсөнтэй нийцэж, бүх зүйл өөр хоорондоо зохицож уялдаж байдаг. Харин хүний хүлээлт болон төлөвлөсөн үйл хэрэг ба бодит үр дүнгийн хооронд ихээхэн зөрөө үүсэх юм уу тэр бүгд биелэгдэхгүй нөхцөлд зөрчилт байдал үүсдэг байна. (Б.Батсайхан, 2013)

Үүнээс гадга гол төлөөлөгч болох Даниел Гольман 1995 онд “Сэтгэл хөдлөлийн чадамж” гэх бүтээлээ гаргасан ба сэтгэл хөдлөлийн чадамжийн загварыг боловсруулснаар өнөөгийн сэтгэл хөдлөлийн чадамж, хүний зан үйл, зохион байгуулах чадвар, хандлага, хувь хүний зан чанарууд оюуны ухааны чадавх зэргийг тодорхойлох, илрүүлэх аргын үндэс болсон.

Сэтгэлийн хөдөлгөөний чадамж гэдэг нь сэтгэл хөдлөлийг мэдэрч ойлгон хувь хүний бүтээмж, чадавхыг хөгжүүлэхэд ашиглах явдлыг хэлнэ. Даниел Гольман /1995/ хувь хүний амьдралд амжилт гаргах эсэх нь оюуны чадвар буюу IQ-гээс илүүтэйгээр сэтгэлийн хөдөлгөөний чадамж их нөлөөлдөг гэж үзсэн. (Гоулман.Д, 1995)

Бид энэ удаад цэргийн алба хаагчдын сэтгэлийн хөдөлгөөний чадамжийг судалсан.

Цэргийн албан хаагчдын хувьд албан үүрэг гүйцэтгэхтэй холбоотойгоор хүлээж байгаагүй гэнэтийн хүндрэл, саад бэрхшээл, үүсэж байгаа асуудлыг шийдвэрлэх, нөхцөл байдалтайгаа дасан зохицож, даван туулах хатуужлыг албаны хувьд шаарддаг.

Тиймээс цэргийн алба хаагчид өөрийн сэтгэлийн хөдөлгөөнөө хянаж, анхаарлаа төвлөрүүлэхээс гадна нөхцөл байдлыг бодитоор мэдрэх, үнэлэх, өөрийгөө чиглүүлэх, санаачилгыг гартаа авч, саад бэрхшээлийг даван туулахаас гадна бусдын сэтгэлийн хөдөлгөөнийг мэдрэх, ойлгох, хуваалцах,

хариу үйлдэл үзүүлэх, бусдын сэтгэл хөдлөлийг удирдах, нөлөөлөх нь албаны хувьд нэн чухал юм.

Хилийн цэргийн алба хаагчдын сэтгэлийн хөдөлгөөний чадамжийг судлах зорилгоор Даниел Гольманы сэтгэлийн хөдөлгөөний чадамжийг тодорхойлох 5 хэмжүүртэй, 50 асуулгатай тестээр судалгаа авсан. Судалгааны үр дүнг боловсруулахаас өмнө судалгааны өгөгдлийн хүчин төгөлдөр, найдвартай байдлыг шинжилж үзэхэд кронбах альфа коэффициент 0.869 буюу хангалттай найдвартай байна.

Хүснэгт 1. Найдвартай байдлын шинжилгээ

Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
.869	50

Судалгаанд оролцогчдын хүн ам зүйн мэдээлэл.

Судалгаанд хамрагдсан нийт цэргийн алба хаагчдын 51.9 хувь нь 18-30 насны, 37.7 хувь нь 31-40 насны, 10.1 хувь нь 40-51 насны, 0.2 хувь нь 51-ээс дээш насны алба хаагчид хамрагдсан ба хамгийн залуу нь 18 настай, хамгийн ахмад нь 52 настай, алба хаагчдын дундаж нас 30 байна.

Цолны хувьд нийт алба хаагчдын 36.2 хувь нь офицер, 38.9 хувь нь ахлагч, 19.6 хувь нь хугацаат цэргийн алба хаагч, 4.8% нь гэрээт цэргийн алба хаагчид байна.

Ажилласан жилийн хувьд алба хаагчдын 61.2 хувь нь 1-10 жил ажилласан, 32.2 хувь нь 11-20 жил ажилласан, 6.6 хувь нь 21-ээс дээш жил ажилласан байна.

Харин боловсролын хувьд 30.9 хувь нь бүрэн дунд, 23.7 хувь нь тусгай дунд, 45.5 хувь нь дээд боловсролтой байна.

Зураг 1. Сэтгэлийн хөдөлгөөний чадамжийн үзүүлэлт

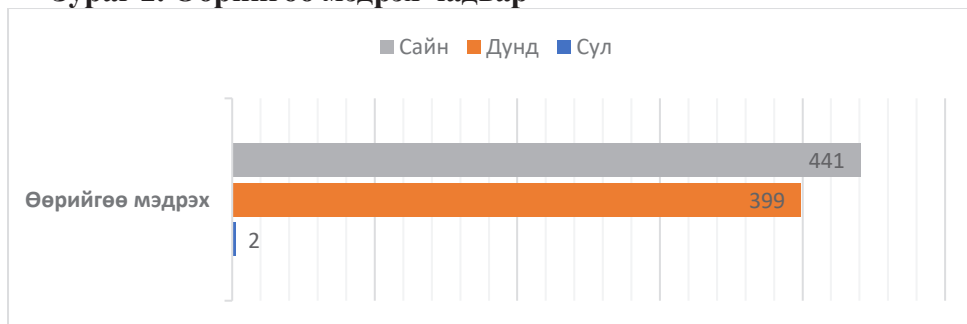

Судалгаанд оролцогчдын 0.1 хувь нь сэтгэлийн хөдөлгөөний чадамж сул, 47.5 хувь нь анхаарал хандуулах хэрэгтэй буюу сэтгэлийн хөдөлгөөний чадамж дунд зэрэг, 52.4 хувь нь сэтгэлийн хөдөлгөөний чадамж сайн гэсэн үзүүлэлттэй илэрч байна. Судалгааны үр дүнгээс сэтгэлийн хөдөлгөөний чадамж дунд зэрэг үзүүлэлттэй гарсан нь алба хаагчдын хувьд өөрийгөө таних, өөрийн сэтгэл хөдлөлөө удирдах, өөрийгөө сэдэлжүүлэх болон бусдыг ойлгох чадвар төдийлөн сайн биш байгааг харуулж байна.

Харин алба хаагчдын 50-аас дээш хувь сайн үзүүлэлттэй гарсан нь өөрийн мэдрэмж, сэтгэл санаагаа удирдан зөвөөр ашиглах төдийгүй, бусдын сэтгэл санааг мэдрэн анхаарах, сэтгэлийн хөдөлгөөнийхөө тусламжтай бусдыг удирдах чадвар сайн байгааг илтгэж байна.

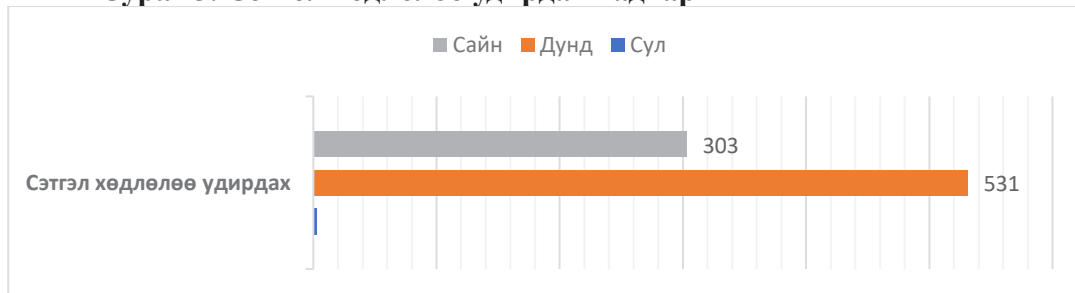
Сэтгэлийн хөдөлгөөний 5 үндсэн чадарыг тус бүрээр авч үзвэл:

Зураг 2. Өөрийгөө мэдрэх чадвар

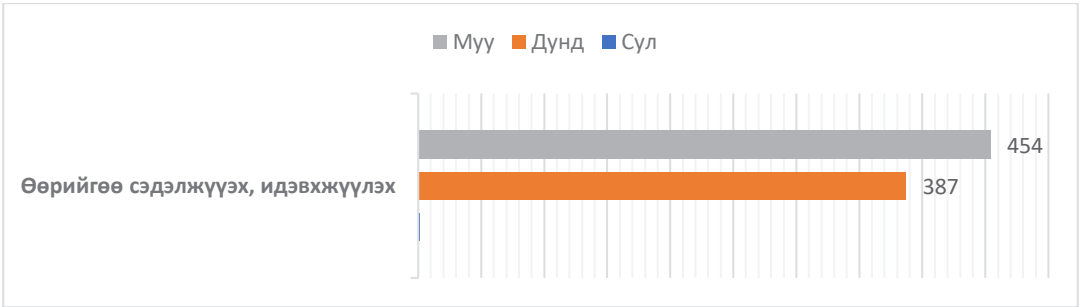
Судалгаанд оролцсон нийт алба хаагчдын 0.2 хувь нь өөрийгөө мэдрэх чадвар сул, 47.4 хувь нь өөрийгөө мэдрэх чадвар дунд зэрэг, 52.4 хувь нь өөрийгөө мэдрэх чадвар сайн гэж гарч байгаа нь албаны үйл ажиллагаанд өөрийнхөө чадвар, нөөц бололцоог бүрэн дайчилж, үүрэг гүйцэтгэлд сэтгэлийн хөдөлгөөн нь хэрхэн нөлөөлөх талаар ойлгож, сэтгэлийн хөдөлгөөний хариу үйлдлээ таних чадвар сайн байгааг илэрхийлж байгаа бөгөөд алба хаагчдын 47,5 хувь нь өөрийгөө мэдрэх чадвар сул ба дундаж гарч байгаа нь энэ талын чадварыг алба хаагчдад сургалт, бэлтгэлээр дамжуулан олгох хэрэгцээ байгааг харуулж байна.

Зураг 3. Сэтгэл хөдлөлөө удирдах чадвар

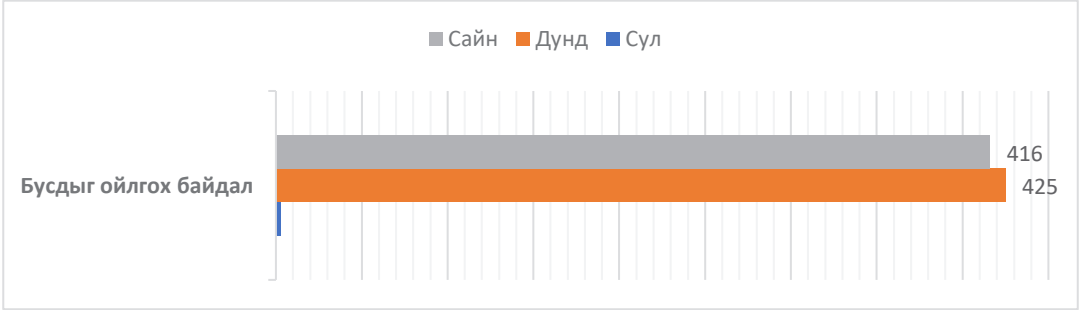
Алба хаагчдын 0.4 хувь нь сэтгэл хөдлөлөө удирдах чадвар сул, 63.4 хувь нь сэтгэл хөдлөлөө удирдах чадвар дунд зэрэг, 36.2 хувь нь сэтгэл хөдлөлөө удирдах чадвар сайн гэж хариулсан ба алба хаагчдын 63,8 хувь нь сэтгэл хөдлөлөө удирдах чадвар сул ба дунд зэрэг гарч байгаа нь цэргийн албаны өвөрмөц нөхцөлүүдтэй холбоотойгоор алба хаагчдын сэтгэлийн хөдөлгөөн хүчтэй илэрснээс өөрийгөө хянаж, анхаарлаа төвлөрүүлж, бодитоор бодох чадвар дутмаг байгаа бөгөөд алба хаагчдын өөрийгөө эзэмдэх чадвар болон сахилга батыг бэхжүүлэх талын ажил шаардлагатай хэмээн үзэж байна.

Зураг 4. Өөрийгөө сэдэлжүүлэх, идэвхжүүлэх чадвар

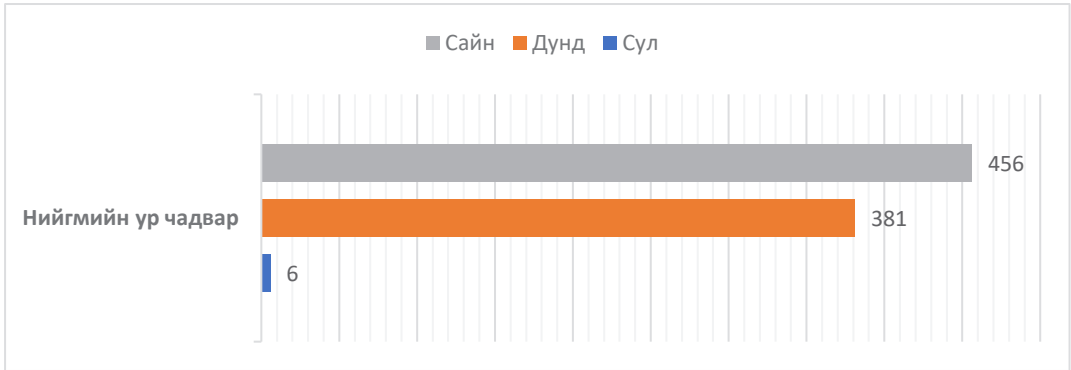

Судалгаанд оролцогчдын 0.1 хувь нь өөрийгөө сэдэлжүүлэх, идэвхжүүлэх чадвар сул, 46 хувь нь өөрийгөө сэдэлжүүлэх, идэвхжүүлэх чадвар дунд зэрэг, 53.9 хувь нь нь өөрийгөө сэдэлжүүлэх, идэвхжүүлэх чадвар сайн, 46,1 хувьд сул ба дунд зэрэг гарсан нь алба хаагчдад үүрэг гүйцэтгэх явцад тохиолдох саад бэрхшээлийг даван туулах чадвар олгох, өөрийгөө бодитоор мэдрэх, үнэлэх, өөрийгөө сэдэлжүүлэх, идэвхжүүлэх зэрэг сэтгэл зүйн бэлтгэл олгох ажлыг зохион байгуулах хэрэгтэй.

Зураг 5. Бусдыг ойлгох байдал

Судалгаагаар алба хаагчдын 0.4 хувь нь бусдыг ойлгох байдал сул, 50.4 хувь нь бусдыг ойлгох байдал дунд зэрэг, 49.3 хувь нь бусдыг ойлгох байдал сайн гэж гарсан ба алба хаагчдын хувьд энэ төрлийн чадвар маш чухал бөгөөд удаан хугацаанд нийгмийн харилцаанаас тусгаарлагдсан орчинд буюу хилийн харуул манаанд үүрэг гүйцэтгэхтэй холбоотойгоор томилогдож байгаа бүрэлдэхүүний сэтгэл зүйн тохироог харгалзан үзэх шаардлага албаны хувьд тулгардаг. Иймд алба хаагчдын 50,8 хувь нь бусдыг ойлгох байдал дунд зэрэг байгаа тул энэ чиглэлийн сэтгэл зүйн бэлтгэл олгох ажлыг түлхүү явуулах ёстойг цэргийн сэтгэл зүйчид анхаарах нь зүйтэй юм.

Зураг 6. Нийгмийн ур чадвар

Тус чадварын үзүүлэлтээр алба хаагчдын 0.7 хувь нь нийгмийн ур чадвар сул, 45.2 хувь нь чадвар дунд зэрэг, 54.1 хувь нь чадвар сайн гэж хариулжээ. Алба хаагчдын 45,9 хувь нь нийгмийн ур чадвар дунд зэрэг үзүүлэлттэй гарсан нь өөрийн сэтгэлийн хөдөлгөөнийг удирдан зохицуулахаас гадна бусдад эергээр нөлөөлөх, багаар үүрэг гүйцэтгэх үед бусдыг удирдан чиглүүлэх, манлайлах ур чадварыг сургалт хүмүүжил, соёл хүмүүжлийн ажлаар дамжуулан тухайн чадварыг хөгжүүлэх ажлыг зохион байгуулах хэрэгцээтэй байна хэмээн үзэж байна.

Сэтгэлийн хөдөлгөөний чадамж болон хүн ам зүйн хамаарал.

Корреляцийн шинжилгээний үр дүн

Корреляцийн шинжилгээгээр хүчин зүйлс тус бүрийн хоорондын хамаарлын хүчийг тооцсон ба хувьсагчуудын хамаарал $-1 \leq r \leq 1$ хооронд утгаа авна. Корреляцийн коэффициентын чанар:

- $0 \leq r \leq 0,5$ үед х,у хэмжигдэхүүнүүд шууд (эерэг), сул хамааралтай
- $0.5 \leq r \leq 1$ үед х,у хэмжигдэхүүнүүд шууд (эерэг), хүчтэй хамааралтай
- $-1 \leq r \leq -0,5$ үед х,у хэмжигдэхүүнүүд урвуу (сөрөг), хүчтэй хамааралтай
- $-0.5 < r < 0$ үед х,у хэмжигдэхүүнүүд урвуу (сөрөг), сул хамааралтай байна.

Correlations

	Өөрийгөө _мэдрэх	Сэтгэл_хөдлөл өө_удирдах	Өөрийгөө_сэдэлжүүл эх_идэвхжүүлэх	Бусдыг_ойлг ох_байдал	Нийгмий н_ур чадвар
Нас	-.160** .000	-.027 .436	.012 .736	-.079* .023	-.053 .126
Хүйс	.079* .023	.024 .484	.104** .002	.058 .090	.043 .212
Ажиллас ан_жил	-.113** .001	-.025 .470	-.017 .630	-.043 .214	-.054 .118
Цол	.163** .000	.044 .202	.024 .490	.083* .016	.038 .268
Албан_т ушаал	-.036 .298	-.017 .628	-.029 .402	-.075* .030	-.074* .031
Бүс	.119** .001	.020 .569	.040 .249	.025 .470	.092** .008

Боловсрол	-.019	.014	.031	.058	.022
ол	.585	.681	.366	.090	.524

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Корреляци шинжилгээнээс үзэхэд хамааралтай байгаа хувьсагчид дараах байдалтай байна.

- Насны хувьд өөрийгөө мэдрэх чадварын хамаарал $/R=-0.160^{**}$ Sig 0.000/ буюу сөрөг бөгөөд сул хамааралтай байна. Бусдыг ойлгох байдал болон $/R=-0.79^{*}$ Sig 0.23/ насны хамаарал нь сөрөг бөгөөд сул хамааралтай гарлаа.

- Хүйсийн байдлаас үзэхэд өөрийгөө мэдрэх байдлын хамаарал $/R=0.79^{*}$ Sig 0.23/ буюу эерэг бөгөөд сул хамааралтай. Өөрийгөө сэдэлжүүлэх идэвхжүүлэх байдал $/R=0.104^{**}$ Sig 0.02/ байгаа нь эерэг бөгөөд сул хамааралтай байна.

- Ажилласан жил болон $/R=-0.113^{**}$ Sig 0.001/ буюу сөрөг бөгөөд сул хамааралтай байна.

- Цолноос болон өөрийгөө мэдрэх байдал нь $/R=0.163^{**}$ Sig 0.000/ буюу эерэг бөгөөд сул хамааралтай байна. Цолны ялгаатай байдал болон бусдыг ойлгох байдал $/R=0.083^{*}$ Sig 0.16/ байгаа нь эерэг бөгөөд сул хамааралтай байв.

- Албан тушаалын байдал болон бусдыг ойлгох байдал нь $/R=-0.75^{*}$ Sig 0.30/ байгаа нь сөрөг бөгөөд сул хамааралтай байв. Нийгмийн ур чадвар $/R=-0.74^{*}$ Sig 0.31/ хамаарал нь сөрөг бөгөөд сул хамааралтай байлаа.

- Бүс нутгийн байдлаас үзэхэд өөрийгөө мэдрэх $/R=0.119^{*}$ Sig 0.01/ байдал нь эерэг бөгөөд сул хамааралтай байв. Нийгмийн ур чадвар болон $/R=0.92^{**}$ Sig 0.008/ байгаа нь эерэг бөгөөд сул хамааралтай байв.

ДҮГНЭЛТ

Бидний хийсэн судалгаагаар цэргийн алба хаагчдын 47.5 хувь нь сэтгэлийн хөдөлгөөний чадамж дунд зэрэг, 52.4 хувь нь сайн үзүүлэлттэй илэрсэн. Сэтгэлийн хөдөлгөөний чадамж дунд зэрэг үзүүлэлттэй гарсан алба хаагчдын хувьд өөрийгөө таних, өөрийн сэтгэл хөдлөлөө удирдах, өөрийгөө сэдэлжүүлэх болон бусдыг ойлгох чадвар төдийлөн сайн биш байгааг харуулж байна. Сэтгэлийн хөдөлгөөнөө удирдаж чадахгүй байдал нь төдийлөн сайнгүй алба хаагчдын хувьд өргөсөн тангаргаасаа няцах, цэргийн албанаас шантрах, улмаар сахилгын болон гэмт хэргийн шинжтэй зүй бус үйлдлүүд гаргах магадлалтай. Иймд цэргийн алба хаагчдын хувьд:

- Алба хаагчдын 47,5 хувь нь өөрийгөө мэдрэх чадвар сул ба дундаж гарч байгаа нь энэ талын чадварыг алба хаагчдад сэтгэл зүйн бэлтгэлээр дамжуулан олгох.

- Цэргийн албаны өвөрмөц нөхцөлүүдтэй холбоотойгоор алба хаагчдын сэтгэлийн хөдөлгөөн хүчтэй илэрснээс өөрийгөө хянаж, анхаарлаа төвлөрүүлж, бодитоор бодох чадвар дутмаг байгаагаас үүдэлтэй гэмт хэргийн шинжтэй үйлдлүүд гаргах магадлалтай тул энэ талын чадварыг сайтар хөгжүүлэх.

- Цэргийн алба хаагчдын хувьд бусдыг ойлгох чадвар маш чухал бөгөөд удаан хугацаанд нийгмийн харилцаанаас тусгаарлагдсан орчинд буюу хилийн харуул, манаанд үүрэг гүйцэтгэхтэй холбоотойгоор томилогдож байгаа бүрэлдэхүүний сэтгэл зүйн нийцтэй байдлыг харгалзан үзэх шаардлага албаны хувьд тулгардаг.

Иймд цэргийн алба хаагчдын сэтгэлийн хөдөлгөөний чадамж, зан төлөвийн хэв шинж, харилцааны онцлог, сэтгэл зүйн хэв шинж, ар гэрийн амьдралыг нарийн судалж сэтгэл зүйн дэмжлэг үзүүлэх, ажлын байрны стресс, албаны нөхцөл байдлын улмаас үүссэн айдас түгшүүр, бухимдал гэх мэт сэтгэл хөдлөлийн сөрөг шинжүүдэд психотерапи хийх, сэтгэл зүйн дэмжлэг үзүүлэх зэрэг ажлуудыг тогтмол зохион явуулах шаардлагатай байгаа нь дээрх судалгааны үр дүнгээс харагдаж байна.

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ

- Андреев, В.А. (1998). *Социальная нейropsychология*. Москва: Издательство Гуманитарная Академия
- Батсайхан, Б., Дэлгэржав, М., (2013). Ерөнхий сэтгэл судлал. Улаанбаатар
- Батболд, Ш., (2008). Амьдрах ухаан. Улаанбаатар
- Батболд, Ш., (2010). Сэтгэл судлал сонгодгууд. Улаанбаатар
- Гоулман, Д., (1995) Сэтгэл хөдлөлийн чадамж. (Ц.Баатархүү, С.Алтанцоож, орч) Улаанбаатар
- Доржжав, Д., (2005). Сэтгэл зүйд өөрөө суралцах нь. Улаанбаатар
- Изард, К. (2000). Психология эмоций. Санкт петербург: Питер
- Леонтов, А.Н., . (2003). Современная психология
- Люсинь, Д. (2004). Современные представления об эмоциональном интеллекте. Социальный интеллект: Теория, измерение, исследования Институт психологий.
- Мягмар, О., (2013). Хүний хөгжлийн сэтгэл зүйн лекцүүд. Улаанбаатар
- Туяа, Б., (2003). Бие хүний сэтгэл зүй, сэтгэц заслын өрнөдийн онол, гол төлөөлөгчид., Улаанбаатар
- Мягмар , О. (2012). Хүний хөгжлийн сэтгэл зүйн лекцүүд. УБ хот
- Энхбаяр , Б. (2020). Ухаалаг сэтгэл хөдлөл. Улаанбаатар
- Төрбурам, Л., (2013). Сэтгэл судлалын түүхийн жимээр. Улаанбаатар
- Bar-On, R. (2006). The Bar-On model of emotional-social intelligence
- Carrie H, Kennedy. (2009). Military Psychology: Clinical and Operational Applications
- Daniel, G. (1995). Emotional intelligence. New York: Bantan
- Davidson, R. (2012). The Emotional Life of Your Brain

СОЁЛ ХҮМҮҮЖЛИЙН АЖИЛД ХИЙМЭЛ ОЮУН УХААН АШИГЛАХ НЬ / ХИЛ ХАМГААЛАХ БАЙГУУЛЛАГЫН ХҮРЭЭНД/

Б.Саруул

ДХИС-ийн Хил судлалын магистрант, ахмад

**хариуцлагатай зохиогч: battursaruul123@gmail.com*

Хураангуй: Техник технологи эрчимтэй хөгжиж буй энэ цаг үед хиймэл оюун ухаан нь байгууллагын сургалт, соёл, хүмүүжлийн ажлыг шинэ түвшинд хүргэх боломжийг нэмэгдүүлж бүрдүүлж байгаа билээ. Хиймэл оюуныг хууль сахиулах үйл ажиллагаанд нэвтрүүлэх нь орчин үеийн хөгжил дэвшилтэй нягт холбоотой ойлголт юм.

Энэхүү илтгэлийн хүрээнд хил хамгаалах байгууллагын анги, салбар нэгжүүдийн соёл хүмүүжлийн ажилд хиймэл оюун ухаан ашиглах онолын үндэслэл, практик боломж, тулгамдаж буй асуудал болон цаашид хэрэгжүүлж болох шийдлүүдийг олж илрүүлэхийг зорилоо.

Хиймэл оюун ухааныг зохистой ашигласнаар алба хаагчдын ёс зүй, хариуцлага, мэргэжлийн ухамсар, байгууллагын соёлыг бэхжүүлэхэд болон өдөр тутмын үйл ажиллагаанд тодорхой хэмжээний эерэг нөлөө үзүүлэх боломжтой гэж дүгнэлээ.

Түлхүүр үг: Дэвшилтэт технологи, сургалт, соёл хүмүүжлийн ажил, хиймэл оюун ухаан

ОРШИЛ:

Соёл хүмүүжлийн ажил нь хувь хүний үнэт зүйл, ухамсар, ёс суртахуун, мэргэжлийн харилцаа хандлага, хамт олны соёлыг төлөвшүүлэхэд чиглэсэн зорилтот, тогтолцоот үйл ажиллагаа юм.

Улсын хил хамгаалах байгууллага нь Монгол улсын тусгаар тогтнол, нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдал, улсын хилийн халдашгүй байдлыг хангах үндсэн үүрэгтэй. Энэхүү үүргийг гүйцэтгэж буй алба хаагчдын мэргэжлийн ур чадвар, сахилга бат, ёс зүй, эх оронч үзэл, сэтгэл зүйн тогтвортой байдал нь байгууллагын үйл ажиллагааны үр нөлөөтэй шууд холбоотой. Тиймээс хил хамгаалах байгууллагын соёл хүмүүжлийн ажил нь алба хаагчдыг зөвхөн мэдлэгээр хангах бус, тэдний үнэт зүйл, итгэл үнэмшил, хандлага, зан үйлийг төлөвшүүлэх стратегийн шинжтэй үйл ажиллагаа юм.

Сүүлийн жилүүдэд дэлхий нийтийн анхаарал хиймэл оюун ухааны салбарт илүү төвлөрөх болсонтой холбоотойгоор хил хамгаалах салбарын хүрээнд AI-ийг соёл хүмүүжлийн ажилд уламжлалт аргуудтай хослуулан зохион байгуулах нь дэлхий нийтийн хөгжил дэвшилтэй уялдуулж буй хэрэг юм.

Уламжлалт байдлаар соёл хүмүүжлийн ажил нь сургалт, лекц, ярилцлага, соёл урлагийн арга хэмжээ, хэвлэмэл материал тараах зэрэг хэлбэрээр зохион байгуулагдсаар ирсэн. Эдгээр арга нь тодорхой хугацаанд үр нөлөөтэй байсан ч орчин үеийн нийгмийн өөрчлөлт, залуучуудын сэтгэхүй, мэдээлэл хүлээн авах хэв маягтай зарим талаараа зөрчилдөх болсон. Тухайлбал

залуу алба хаагчид цахим технологи, хувь хүний онцлогт нийцсэн мэдээлэлд илүү татагдах хандлагатай болсон нь алслагдсан застав, салбар нэгжүүдэд соёл хүмүүжлийн ажлыг жигд, тогтмол хэрэгжүүлэхэд бэрхшээл бий болгож байна. Энэ нь соёл хүмүүжлийн ажлын агуулга, арга зүйг эргэн харах, шинэчлэх шаардлагыг улам бүр нэмэгдүүлж байгаа билээ.

Олон улсад хууль сахиулах салбарууд хиймэл оюун ухааныг хүний хөгжил, сэтгэл зүйн дэмжлэг, сургалт зэрэгт өргөнөөр ашиглаж эхэлсэн. Иймд дэлхийн хөгжил дэвшилтэй хөл нийлүүлэн алхахын тулд Монгол улсын хууль сахиулах салбарууд хиймэл оюун ухаан, дэвшилтэт технологийг үйл ажиллагаандаа нэвтрүүлэх хэрэгцээ, шаардлага урган гарч байна. Иймд улсын хил хамгаалах байгууллагын хилийн анги, застав, салбар нэгжүүдэд соёл хүмүүжлийн ажил нь практикт хэрхэн хэрэгжиж байгаа, тэдгээр үйл ажиллагаанд хиймэл оюун ухааныг ашиглах боломжийг судалж, нэвтрүүлэх арга замыг эрэлхийлэх, практик үр нөлөөг дээшлүүлэх арга замыг олж илрүүлэн дүгнэлт, санал дэвшүүлээ.

ҮНДСЭН ХЭСЭГ:

Хиймэл оюун ухаан гэж юу вэ?

Хүн төрөлхтөн нийгэм, эдийн засаг болон амьдралын хэв маягийг үндсээр нь өөрчилж чадах цоо шинэ зүйлтэй нүүр тулж байгаа нь хиймэл оюун ухаан юм.

Хиймэл оюун ухаан нь өгөгдлөөс суралцах, дүгнэх, шийдвэр гаргах явцыг дэмжих, алгоритм, системийн цогц бөгөөд өөрөө өөрийгөө хөгжүүлж байдаг программ бөгөөд дэлхий даяар асар хурдтайгаар хөгжиж, богино хугацаанд томоохон өөрчлөлтүүдийг бий болгож, өнөөгийн нийгэм, эдийн засаг гэх мэт бүхий л салбарт өргөн хүрээнд нэвтрэн хэрэглэгдэж байна. Жишээлбэл, боловсролын салбарт AI суурилсан ухаалаг сургалтын платформ, онлайн чатбот, өгөгдлийн анализад тулгуурласан үнэлгээний системүүд хөгжиж, хувь хүний сурах хурд, арга барил, зан төлөвт нийцсэн сургалтын хөтөлбөрүүд, аргачлалыг бий болгож байна.

НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөр (НҮБХХ) 2025 оны Хүний хөгжлийн илтгэлээ “Хиймэл оюуны эрин дэх хүмүүсийн сонголт ба боломжууд” сэдвээр гаргасан. Тус илтгэлд хүний хөгжлийн ахиц дэвшил сүүлийн 35 жилийн туршид хамгийн доод түвшиндээ хүрч, удааширч буйг онцолсон ба хөгжингүй болон хөгжиж буй улс орнуудын хөгжлийн ялгаа, тэгш бус байдал эрчимтэй нэмэгдэж буй энэ цаг үед бодит шийдэл, арга хэмжээг цаг алдалгүй авч эхлэхгүй бол тогтвортой хөгжлийн зорилгуудыг биелүүлэх цаг хугацаа хэдэн арван жилээр хойшлох эрсдэлтэйг ч мөн анхааруулсан⁴¹.

Монгол улс 2019 онд “Алсын хараа 2050” хөгжлийн хөтөлбөрийг батлан гаргахдаа хиймэл оюун ухаан, техник технологийг хууль сахиулах салбарт нэвтрүүлэх зорилтыг тусгасан байдаг⁴² боловч тусгагдсан зарим арга

⁴¹ <https://www.undp.org/mn/mongolia/blog/khiymel-oyuund-tushiglen-khuniy-khogzhliyg-akhiulakh-mongol-ulsyn-songolt>

⁴² <https://niss.gov.mn/>

хэмжээнүүд нь 2031 он, цаашлаад 2041 оноос хэрэгжүүлэхээр тусгагдсан байгаа нь энэ салбарт хоцрогдон үлдэх эрсдэлийг нэмэгдүүлж байна.

НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөрөөс явуулсан судалгаанаас харахад дэлхий дахинд хүмүүс хиймэл оюуны талаар өөдрөг хандлагатай байна. Судалгаанд оролцсон 10 хүн тутмын зургаа нь хиймэл оюун ухаан нэвтэрснээр шинэ ажлын байрууд бий болж, тэдний ажилд эергээр нөлөөлнө хэмээн найдаж байна гэх үр дүн гарсан. Ялангуяа хүний хөгжлийн индекс (ХХИ) бага орнуудын хувьд нийт судалгаанд оролцогчдын 70% нь хиймэл оюун ухаан нь тэдний ажлын үр бүтээмжийг нэмэгдүүлнэ хэмээн үзсэн бол, гуравны хоёр нь хиймэл оюун ухаан ухааныг ирэх жилд боловсрол, эрүүл мэнд, ажлынхаа чиглэлээр ашиглах хүлээлттэй байна. Ази, Номхон далайн бүс нутгийн олон улс оронд цахим хөгжил эрчимтэй өрнөж буй нь хиймэл оюун ухаанд суурилсан хүртээмжтэй хөгжлийг бий болгох таатай нөхцөлийг бүрдүүлж байгаа талаар дурдсан байна⁴³.

Гэсэн хэдий ч дэлхий дахинд үүсээд буй тогтворгүй байдал, тодорхойгүй цаг үед хиймэл оюун ухаан нь итгэл найдвар болон эерэг өөрчлөлтийг ч авчрах боломжтойг онцолсон хэдий ч хиймэл оюун ухаан бүхнийг шийдвэрлэх шидэт хэрэгсэл биш хэдий ч хүн төвтэй хөгжүүлж чадвал бидний суралцах, ажиллах, удирдах болон хөгжих арга замыг илүү сайнаар шинэчлэн тодорхойлох чадамжтай далайцтай нөөц бололцоо юм.

Соёл хүмүүжлийн ажил - Монгол улсын Хил хамгаалах байгууллага нь улсын аюулгүй байдлыг хангах бүрэлдэхүүн хэсэг бөгөөд түүний харьяа анги, салбар байгууллагууд нь улсын хилийг хамгаалах үүрэг хүлээх төдийгүй цэрэг, иргэний хүмүүжлийн ажлыг зохион байгуулдаг. Жишээлбэл, “Цэргийн албыг зохион байгуулах”⁴⁴ зааврын дагуу хил хамгаалах анги бүрд сэтгэл зүй, мэдээлэл, соёл сурталчилгааны ажил хариуцсан нэгж, албан тушаалтан ажилладаг. Хилийн цэргийн ангиуд нь өдөр тутмын болон долоо хоног бүрийн төлөвлөгөөт ажилдаа сургалт, жагсаалын үзлэг, тэмцээн уралдаан, соёл хүмүүжлийн ажил, арга хэмжээ, олон нийтийн ажлыг тусгаж өгсөн байдаг.

Хил хамгаалах байгууллагын онцлог нь улсын тусгаар тогтнол, нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдал, үндэсний аюулгүй байдлыг хангах өндөр хариуцлагатай үүрэг хүлээдэгтэй холбоотой тул соёл хүмүүжлийн ажил нь зөвхөн боловсрол олгох бус, алба хаагчийн дотоод итгэл үнэмшил, сэтгэл зүйн тогтвортой байдал, хамт олонч ухамсар, төрд үнэнч байх зарчмыг төлөвшүүлэхэд чиглэгддэг.

Соёл хүмүүжлийн ажил нь алба хаагчдын сургалт, ёс зүйн төлөвшил, тэдний хамтын ажиллагаа, иргэдтэй харилцах харилцаа зэргийг багтаасан өргөн хүрээний үйл ажиллагаа бөгөөд эдгээр нь цэргүүдийн дотоод ёс зүй, үндэсний бахархал, харилцааны соёл, хамтын ажиллагааг бэхжүүлж, бие бялдар, оюун санаа, сэтгэл зүйн эрүүл байдлыг хангах, сахилга, хариуцлага, эх

⁴³ Мөн тэнд.

⁴⁴ <https://anyflip.com/iuldl/gchm/basic>

оронч үзэл, хууль дээдлэх хандлага төлөвшүүлэх, ёс зүйн дархлааг бэхжүүлэхэд онцгой чухал ажил юм.

Хил хамгаалах салбарын хувьд хилийн цэргийн анги, салбаруудын алслагдмал байдал, байршил, цаг уурын эрс тэс нөхцөл, олон соёлын харилцаа зэргээс үүдэн соёл хүмүүжлийн ажлыг онцгой арга барил, аргачлалаар зохион байгуулах хэрэгцээ үүсдэг бөгөөд хилчин бүрд тухайн бүс нутгийн онцлогт тохирсон ёс зүйн болоод патриот хүмүүжлийн сургалт хийгддэг бөгөөд энэ нь ард иргэдийн итгэл үнэмшил, хил хамгаалах байгууллагын үнэт зүйлийг хамгаалахад эерэг нөлөө үзүүлдэг.

Хиймэл оюун ухаан гэж юу вэ?

Хүн төрөлхтөн нийгэм, эдийн засаг болон амьдралын хэв маягийг үндсээр нь өөрчилж чадах цоо шинэ зүйлтэй нүүр тулж байгаа нь хиймэл оюун ухаан юм.

Хиймэл оюун ухаан нь өгөгдлөөс суралцах, дүгнэх, шийдвэр гаргах явцыг дэмжих, алгоритм, системийн цогц бөгөөд өөрөө өөрийгөө хөгжүүлж байдаг программ бөгөөд дэлхий даяар асар хурдтайгаар хөгжиж, богино хугацаанд томоохон өөрчлөлтүүдийг бий болгож, өнөөгийн нийгэм, эдийн засаг гэх мэт бүхий л салбарт өргөн хүрээнд нэвтрэн хэрэглэгдэж байна. Жишээлбэл, боловсролын салбарт AI суурилсан ухаалаг сургалтын платформ, онлайн чатбот, өгөгдлийн анализад тулгуурласан үнэлгээний системүүд хөгжиж, хувь хүний сурах хурд, арга барил, зан төлөвт нийцсэн сургалтын хөтөлбөрүүд, аргачлалыг бий болгож байна.

НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөр (НҮБХХ) 2025 оны Хүний хөгжлийн илтгэлээ “Хиймэл оюуны эрин дэх хүмүүсийн сонголт ба боломжууд” сэдвээр гаргасан. Тус илтгэлд хүний хөгжлийн ахиц дэвшил сүүлийн 35 жилийн туршид хамгийн доод түвшиндээ хүрч, удааширч буйг онцолсон ба хөгжингүй болон хөгжиж буй улс орнуудын хөгжлийн ялгаа, тэгш бус байдал эрчимтэй нэмэгдэж буй энэ цаг үед бодит шийдэл, арга хэмжээг цаг алдалгүй авч эхлэхгүй бол тогтвортой хөгжлийн зорилгуудыг биелүүлэх цаг хугацаа хэдэн арван жилээр хойшлох эрсдэлтэйг ч мөн анхааруулсан⁴⁵.

Монгол улс 2019 онд “Алсын хараа 2050” хөгжлийн хөтөлбөрийг батлан гаргахдаа хиймэл оюун ухаан, техник технологийг хууль сахиулах салбарт нэвтрүүлэх зорилтыг тусгасан байдаг⁴⁶ боловч тусгагдсан зарим арга хэмжээнүүд нь 2031 он, цаашлаад 2041 оноос хэрэгжүүлэхээр тусгагдсан байгаа нь энэ салбарт хоцрогдон үлдэх эрсдэлийг нэмэгдүүлж байна.

НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөрөөс явуулсан судалгаанаас харахад дэлхий дахинд хүмүүс хиймэл оюуны талаар өөдрөг хандлагатай байна. Судалгаанд оролцсон 10 хүн тутмын зургаа нь хиймэл оюун ухаан нэвтэрснээр шинэ ажлын байрууд бий болж, тэдний ажилд эергээр нөлөөлнө хэмээн найдаж байна гэх үр дүн гарсан. Ялангуяа хүний хөгжлийн индекс (ХХИ) бага

⁴⁵ <https://www.undp.org/mn/mongolia/blog/khiymel-oyuund-tushiglen-khuniy-khogzhliy-akhiulakh-mongol-ulsyn-songolt>

⁴⁶ <https://niss.gov.mn/>

орнуудын хувьд нийт судалгаанд оролцогчдын 70% нь хиймэл оюун ухаан нь тэдний ажлын үр бүтээмжийг нэмэгдүүлнэ хэмээн үзсэн бол, гуравны хоёр нь хиймэл оюун ухаан ухааныг ирэх жилд боловсрол, эрүүл мэнд, ажлынхаа чиглэлээр ашиглах хүлээлттэй байна. Ази, Номхон далайн бүс нутгийн олон улс оронд цахим хөгжил эрчимтэй өрнөж буй нь хиймэл оюун ухаанд суурилсан хүртээмжтэй хөгжлийг бий болгох таатай нөхцөлийг бүрдүүлж байгаа талаар дурдсан байна⁴⁷.

Гэсэн хэдий ч дэлхий дахинд үүсээд буй тогтворгүй байдал, тодорхойгүй цаг үед хиймэл оюун ухаан нь итгэл найдвар болон эерэг өөрчлөлтийг ч авчрах боломжтойг онцолсон хэдий ч хиймэл оюун ухаан бүхнийг шийдвэрлэх шидэт хэрэгсэл биш хэдий ч хүн төвтэй хөгжүүлж чадвал бидний суралцах, ажиллах, удирдах болон хөгжих арга замыг илүү сайнаар шинэчлэн тодорхойлох чадамжтай далайцтай нөөц бололцоо юм.

Цахимжуулсан өгөгдлийн хэт их хэмжээ болон тооцоолох чадварын хурдацтай өсөлт нь хиймэл оюуны аргачлал, хэрэглээний функцүүдийг урьд өмнө байгаагүй бүтээлч байдал, инновацын боломжуудыг нээх үндэс суурь болгон хувиргаж байна⁴⁸.

Иймд дэлхий нийтийн чиг хандлага, хөгжил дэвшилтэй уялдуулан соёл хүмүүжлийн ажлыг зохион байгуулж буй уламжлалт арга барилаа хиймэл оюун ухаантай хослуулан явуулах боломжийг судлах нь зайлшгүй юм.

Соёл хүмүүжлийн ажилд хиймэл оюун ухаан ашиглах нь

Хиймэл оюун ухааны хурдацтай хөгжил нь бүхий л салбарт нэвтэрч, ёс зүйн үр дагавар, аюулгүй байдлын асуудлаар хэлэлцүүлгийг өрнүүлэхэд хүргэж, тус технологи нь иргэний болон батлан хамгаалах, хууль сахиулах салбарын хэрэглээнд нэвтэрч байгаа тул технологийн ашиглалт, түүнтэй холбогдох эрсдэлийг бууруулах хоорондын нарийн тэнцвэрийг сайтар судлах шаардлагатай.

Хил хамгаалах байгууллагын хувьд хиймэл оюун ухаанд суурилсан шинэ технологийг нэвтрүүлэхэд тулгамдаж буй асуудал нь ажлын үзүүлэлт ба боловсон хүчний бэлтгэлжилт юм. Өнөө цагт хилчид дунд байгууллагын дотоод сүлжээг ашиглан онлайн сургалт, цахим номын санг өргөжүүлэх, нэмэгдүүлэх, албан хэрэгцээнд тулгуурласан цахим хөтөлбөр хэрэгжүүлэх санаачилга нэмэгдэж байгаа ч техник технологийн хувьд шаардлагатай дэд бүтэц хязгаарлагдмал хэвээр байна. Мөн хил хамгаалах байгууллагын бие бүрэлдэхүүнд тооцоолол, программчлал, өгөгдөл шинжлэх чадварт сургах боловсон хүчний хангамж дутмаг учраас гадаад дотоодын ашиглахад бэлтгэгдээгүй системийг ашигласан шинэ хиймэл оюун ухааны шийдлийг турших, ашиглахад хүндрэлтэй байдаг.

Хил хамгаалах байгууллагын хүрээнд авч үзвэл хиймэл оюун ухааныг соёл хүмүүжлийн ажилд ашиглах нь хэд хэдэн ач холбогдолтой.

⁴⁷ Мөн тэнд.

⁴⁸ Хилчин. Хил судлалын шинжлэх ухаан, онол, арга зүй, танин мэдэхүйн сэтгүүл. УБ., 2025. №03 (117)

1. Алба хаагч бүрийн нас, боловсрол, мэргэжлийн түвшин, алба хааж буй орчин нөхцөлд нийцсэн хүмүүжлийн агуулгыг хүргэх боломж бүрдэнэ.

2. Газарзүйн хувьд алслагдсан хил, застав, салбар нэгжүүдэд соёл хүмүүжлийн ажлыг цахим хэлбэрээр жигд, тасралтгүй хэрэгжүүлэх нөхцөл боломж бүрдэнэ.

3. Соёл хүмүүжлийн ажлын үр дүнг субъектив үнэлгээнээс ангид, өгөгдөлд суурилсан бодит шинжилгээгээр дүгнэх боломж нэмэгдэнэ.

Хиймэл оюун ухааныг хил хамгаалах байгууллагын соёл хүмүүжлийн ажилд нэвтрүүлэх нь дан ганц технологийн асуудал бус, эрх зүй, ёс зүй, аюулгүй байдал, хүний нөөц, тэдгээрийн хүчин зүйлээс хамаарах цогц асуудал юм. Мэдээллийн аюулгүй байдал, нууцлал, хүний хувийн мэдээллийг хамгаалах, хүний оролцоог хязгаарлах зэрэг асуудлыг нарийвчлан судлах шаардлагатай. Иймд хиймэл оюун ухааныг соёл хүмүүжлийн ажилд ашиглахдаа хүний орлож гүйцэтгэдэг бус харин эмжиж, үйл ажиллагааг хялбаршуулах суурь зарчмыг баримталж, байгууллагын үнэт зүйл, цэргийн ёс зүй, хариуцлагатай нийцүүлэн хэрэгжүүлэх нь чухал юм.

Хил хамгаалах байгууллагын алба хаагчид нь газарзүйн хувьд алслагдсан, байгаль, цаг уурын эрс тэс нөхцөлд үүрэг гүйцэтгэж, зарим тохиолдолд мэдээ мэдээлэл, соёлын хүртээмж хязгаарлагдмал орчинд ажилладаг. Энэ нь соёл хүмүүжлийн ажлыг тогтмол, жигд, чанартай зохион байгуулахад хүндрэл учруулж байдаг шалтгаануудын нэг юм. Мөн алба хаагчдын нас, боловсрол, мэргэжлийн түвшин, мэргэжлийн туршлага харилцан адилгүй байдаг нь нэгдсэн нэг загварт суурилсан соёл хүмүүжлийн арга хэмжээг үр дүнгүй болгож байгаа нь ажиглагдаж байна.

Иймээс хиймэл оюун ухааныг хил хамгаалах байгууллагын соёл хүмүүжлийн ажилд ашиглах нь сонголтын асуудал бус, харин цаг үеийн шаардлага, байгууллагын хөгжлийн зайлшгүй чиг хандлага хэмээн үзэх үндэслэлийг бий болгож байгаа юм.

Соёл хүмүүжлийн ажилд хиймэл оюун ухааныг дараах чиглэлд ашиглаж боломжтой. Тэдгээрийг дурдвал:

1. Хил хамгаалах байгууллагын ёс зүйн асуудал нь хууль дээдлэх, сахилга хариуцлагатай байх, иргэдтэй зөв харилцах, төрийн албан хаагчийн нэр хүндийг хамгаалах зарчимд суурилдаг. Хиймэл оюун ухаанд суурилсан сургалтын платформ нь ёс зүйн зөрчил, бодит кейс, дүрд тоглох загварчлалыг ашиглан алба хаагчдын шийдвэр гаргах чадварыг нэмэгдүүлэх, тэднийг сургах, чадваржуулах боломжтой. Ийм загварчлал нь бодит нөхцөл байдалд тулгуурласан, мэдлэг олгох контент хэлбэртэй тул уламжлалт лекц, сургалтуудаас илүү ойлголт, мэдлэг олгох, дотоод ухамсар, ёс зүйг төлөвшүүлэх үр нөлөөтэй. Мөн тухайн технологиор дамжуулан алба хаагчдын ёс зүйн төлөвшил, хандлагын талаар судлан анализ хийх, эрсдэлийг урьдчилан тооцоолох, илрүүлэх, хамгаалах боломжтой.

2. Эх оронч үзэл нь нь хил хамгаалах байгууллагын соёл хүмүүжлийн ажлын гол агуулга юм. Хиймэл оюун ухааныг ашиглан түүхэн

баримт, баатарлаг үйл явдлыг өгөгдөлд суурилсан, контент хэлбэрээр хүргэх нь залуу үеийн алба хаагчдад илүү ойлгомжтой, сэтгэл зүйд нь нөлөөлөх боломжийг бүрдүүлдэг.

3. Алба хаагчдын сэтгэл зүйн байдал нь гүйцэтгэх ажил, үүргийн чанар, сахилга бат, хамт олны уур амьсгалд шууд нөлөөлдөг. Хиймэл оюунд суурилсан аналитик систем нь алба хаагчдын цахим сургалтын оролцоо, санал хүсэлт, асуулга, харилцааны хэв маяг зэрэг мэдээлэлд дүн шинжилгээ хийж, стресс, ядаргаа, сэтгэл ханамжийн түвшнийг тодорхойлох боломжтой. Энэ нь удирдлагын зүгээс урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ авах, дэмжлэг үзүүлэх суурь мэдээллийг бүрдүүлдэг.

4. Хиймэл оюун ухааныг соёл хүмүүжлийн ажлыг төлөвлөх, хэрэгжүүлэх, үнэлэх бүх шатанд ашиглагдах боломжтой байдгаараа онцлог. Жишээлбэл, их өгөгдөлд суурилсан шинжилгээгээр тухайн нөхцөл байдалд ямар арга хэмжээ илүү үр дүнтэй байгааг тодорхойлох, нөөцийг оновчтой хуваарилах, бодлогын шийдвэрийг нотолгоонд тулгуурлан гаргах боломж бүрдэнэ.

ДҮГНЭЛТ:

Энэхүү илтгэлийн хүрээнд соёл хүмүүжлийн ажил нь хил хамгаалах байгууллагын хүний нөөцийн бодлогын салшгүй бүрэлдэхүүн хэсэг бөгөөд алба хаагчдын мэргэжлийн бэлтгэлжилтээс гадна ёс зүй, эх оронч үзэл, сахилга бат, сэтгэл зүйн тогтвортой байдал, хамт олонч ухамсрыг төлөвшүүлэх стратегийн ач холбогдолтой үйл ажиллагаа болох нь нотлогдож байна.

Хил хамгаалах байгууллага нь улсын тусгаар тогтнол, үндэсний аюулгүй байдлыг хангах өндөр хариуцлагатай үүрэг хүлээдэг тул соёл хүмүүжлийн ажлыг уламжлалт аргаар хязгаарлах нь орчин үеийн нөхцөлтэй нийцэхгүй байгаа юм. Алба хаагчдын нас, боловсрол, алба хаах орчин нөхцөл, мэргэжлийн туршлага харилцан адилгүй байдал, хилийн застав, салбар нэгжүүдийн алслагдмал байршил, мэдээллийн хүртээмжийн ялгаа зэрэг нь соёл хүмүүжлийн ажлыг жигд, тасралтгүй, үр дүнтэй хэрэгжүүлэхэд хүндрэл, бэрхшээл учруулж байна. Ийм нөхцөлд соёл, хүмүүжлийн ажлын чанар, хүртээмжийг нэмэгдүүлэх шинэ хэрэгсэл, арга зүйг эрэлхийлэх зайлшгүй шаардлага урган гарч байна.

Энэхүү илтгэлдээ хиймэл оюун ухааныг соёл хүмүүжлийн ажилд ашиглах боломжийг онцлон авч үзсэн бөгөөд хиймэл оюун ухаан нь өгөгдөлд суурилсан шийдвэр гаргалт, хувь хүнд чиглэсэн сургалт, интерактив орчин бүрдүүлэх, үнэлгээ, хяналтын системийг боловсронгуй болгох бодит боломжийг олгож байна. Тухайлбал, хиймэл оюун ухаанд суурилсан сургалтын платформ, кейсэд суурилсан симуляци, аналитик системүүдийг ашигласнаар алба хаагч бүрийн суралцах хэв маяг, ёс зүйн төлөвшил, сэтгэл зүйн байдлыг харгалзан оновчтой соёл хүмүүжлийн ажлын агуулгыг хүргэх боломж бүрдэнэ. Энэ нь уламжлалт аргад суурилсан соёл хүмүүжлийн ажлаас татгалзаж, илүү уян хатан, зорилтот хэлбэрт шилжих нөхцөлийг бий болгоно гэж үзэж байна.

Нөгөөтээгүүр, хиймэл оюун ухаан нь эх оронч үзэл, үндэсний бахархлыг төлөвшүүлэхэд шинэ боломжийг олгож байгаагаараа онцлог юм. Мөн алба хаагчдын сэтгэл зүйн дэмжлэг, стресс, ядаргааг эрт илрүүлэхэд хиймэл оюунд суурилсан шийдлийг ашиглах нь тэдний ажлын бүтээмж, сахилга бат, хамт олны уур амьсгалыг сайжруулах чухал суурь нөхцөл болдог.

Гэсэн хэдий ч хиймэл оюун ухааныг хил хамгаалах байгууллагын соёл хүмүүжлийн ажилд нэвтрүүлэхэд тодорхой хэмжээний эрсдэл, бэрхшээлүүд тулгарч болох бөгөөд тэдгээрийг дурдвал, мэдээллийн аюулгүй байдал, нууцлал, хүний хувийн мэдээллийг хамгаалах асуудал, алгоритмын шударга байдал, байгууллагын боловсон хүчний бэлтгэлжилтийн түвшин, дэд бүтцийн хангалт, мөн хүний үйл ажиллагааг хязгаарлах зэрэг хүчин зүйлс хамаарна. Иймд хиймэл оюун ухааныг соёл хүмүүжлийн ажилд ашиглахдаа технологийг хүний үүрэг, үйл ажиллагаа, удирдлагын нөлөөг хадгалсан “хүн төвтэй” зарчмыг баримтлах нь зайлшгүй чухал юм.

Эдгээрээс авч үзвэл хиймэл оюун ухаан нь соёл хүмүүжлийн ажлын зорилгыг өөрчлөх бус, харин түүнийг хэрэгжүүлэх арга хэрэгслийг шинэчилж, үр нөлөөг нэмэгдүүлэх, дэмжих хүчин зүйл болох юм. Хиймэл оюун ухааныг соёл хүмүүжлийн ажилд нэвтрүүлэх, ашиглах асуудлыг шат дараатай,

бодлогын түвшинд төлөвлөж, эрх зүй, ёс зүй, хүний нөөц, дэд бүтцийн зохистой бэлтгэлтэйгээр хэрэгжүүлж чадвал хил хамгаалах байгууллагын хүний хөгжил, сахилга бат, үнэт зүйлд суурилсан соёлыг бэхжүүлэх, улмаар үндэсний аюулгүй байдлыг хангах чадавхыг урт хугацаанд нэмэгдүүлэх стратегийн ач холбогдолтой хөшүүрэг болох бүрэн боломжтой гэж дүгнэлээ.

САНАЛ:

Дээрх дүгнэлтээс үндэслэн хилийн цэргийн анги, салбаруудад зохион байгуулж буй соёл, хүмүүжлийн ажилд хиймэл оюун ухааныг ашиглах, нэвтрүүлэх боломж, шийдэл чиглэлээр өөрийн судалгаандаа үндэслэн дараах саналыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

1. Хиймэл оюун ухааны хэрэглээ, хөгжүүлэлтийн ил тод, хариуцлагатай байдлыг хэвшүүлэхийн тулд засгийн газар, хувийн хэвшил, иргэний нийгэм, эрдэм шинжилгээний байгууллагын төлөөлүүдийг оролцуулсан яриа хэлэлцээний тогтмол механизмыг бүрдүүлж, хяналтын цогц стратеги боловсруулах шаардлагатай.

2. Хил хамгаалах байгууллагын соёл хүмүүжлийн ажлыг хиймэл оюун ухаантай хослуулан зохион байгуулах арга, аргачлалыг боловсруулах

3. Хил хамгаалах байгууллагын хэмжээнд соёл хүмүүжлийн ажилд хиймэл оюун ухаан ашиглах талаар дунд болон урт хугацааны бодлого, стратегийн баримт бичиг боловсруулах

4. Хилийн застав, салбар нэгжүүдийн газарзүйн онцлогийг харгалзан хиймэл оюун ухаанд суурилсан цахим болон хосолсон сургалтын платформыг нэвтрүүлэх

5. Хиймэл оюун ухааныг үр дүнтэй ашиглахын тулд соёл хүмүүжлийн ажил хариуцсан удирдах албан тушаалтнууд болон алба хаагчдын дунд дижитал ур чадвар, технологийн суурь мэдлэг олгох сургалтыг тогтмол зохион байгуулах

6. Хиймэл оюун ухааныг соёл хүмүүжлийн ажилд нэвтрүүлэхдээ бүх шатанд хэрэгжүүлэхээс илүүтэйгээр тодорхой нэгж, застав, анги, салбарт туршилтын төсөл хэрэгжүүлж, үр дүнг үнэлж, үе шаттай өргөтгөх, хэрэгжүүлэх

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ

1. <https://www.undp.org/mn/mongolia/blog/khiymel-oyuund-tushiglen-khuniy-khogzhliyg-akhiulakh-mongol-ulsyn-songolt>
2. <https://niss.gov.mn/>
3. <https://anyflip.com/iuldl/gchm/basic>
4. <https://www.undp.org/mn/mongolia/blog/khiymel-oyuund-tushiglen-khuniy-khogzhliyg-akhiulakh-mongol-ulsyn-songolt>
5. Хилчин. Хил судлалын шинжлэх ухаан, онол, арга зүй, танин мэдэхүйн сэтгүүл. УБ., 2025. №03 (117)

ХИЙМЭЛ ОЮУН БА МЭДЭЭЛЛИЙН АЮУЛГҮЙ БАЙДАЛ

Г.Одон-Ертөнц

ДХИС, Хилийн албаны сургуулийн Мэдээлэл технологийн тэнхимийн профессор, хурандаа,

*хариуцлагатай зохиогч: ertunts89@gmail.com

Хураангуй: XXI зуунд хиймэл оюуны технологи хурдацтай хөгжиж, мэдээллийн аюулгүй байдлын орчныг үндсээр нь өөрчилж байна. Хиймэл оюун нь кибер халдлагыг илрүүлэх, заналхийллийг урьдчилан таамаглах, эрсдэлийг динамикаар үнэлэх, хамгаалалтын ажиллагааг автоматжуулах боломжийг нэмэгдүүлж байгаа боловч нөгөө талаас deepfake⁴⁹ технологи, автоматжуулсан кибер халдлага, хиймэл оюунд суурилсан хорт код, алгоритмын гажуудал зэрэг шинэ төрлийн эрсдэлийг бий болгож байна. Энэхүү өгүүлэлд хиймэл оюун ба мэдээллийн аюулгүй байдлын харилцан хамаарлыг онол, практикийн үүднээс шинжилж, боломж ба эрсдэлийн хоёр талт шинжийг тодорхойлов. Мөн батлан хамгаалах болон хууль сахиулах байгууллагын нөхцөлд хиймэл оюуны хэрэглээний стратегийн ач холбогдол, түүнтэй холбоотой ёс зүй, хяналт, бодлогын зохицуулалтын шаардлагыг авч үзэв. Судалгааны үр дүнд хиймэл оюуныг мэдээллийн аюулгүй байдлын тогтолцоонд нэвтрүүлэхдээ эрсдэлийн нэгдсэн үнэлгээ, Zero Trust⁵⁰ хандлага, кибер тэсвэржилтийн зарчим, хүний хяналт бүхий удирдлагын тогтолцоог хослуулан хэрэгжүүлэх шаардлагатай болохыг дүгнэв.

Түлхүүр үг:

Хиймэл оюун, Мэдээллийн аюулгүй байдал, Кибер аюулгүй байдал, Эрсдэлийн үнэлгээ, Zero Trust архитектур, Кибер тэсвэржилт, Хиймэл оюуны засаглал.

ОРШИЛ

XXI зуунд дижитал шилжилт эрчимжиж, мэдээлэл нь улс орон, байгууллага, нийгмийн стратегийн нөөц болон хувирч буй энэ үед хиймэл оюуны технологи хурдацтай хөгжиж, мэдээллийн аюулгүй байдлын орчинд үндсэн өөрчлөлт авчирч байна. Хиймэл оюун нь хүний оюуны үйл ажиллагааг дуурайлган гүйцэтгэх, өгөгдөлд дүн шинжилгээ хийх, хэв шинж тогтоох, урьдчилан таамаглах, автомат шийдвэр гаргах чадвартай системүүдийг бий болгосноор мэдээллийн аюулгүй байдлын уламжлалт ойлголт, хамгаалалтын арга барилыг шинэ шатанд гаргасан.

⁴⁹ Тайлбар: Deepfake гэдэг нь хиймэл оюун (AI) болон гүн сургалтын (deep learning) технологи ашиглан хүний дүрс, дуу хоолой, хөдөлгөөнийг жинхэнэ мэт хуурамчаар үүсгэх, өөрчлөх технологи юм. “Deep learning” + “fake” гэсэн хоёр үгнээс үүссэн нэршил.

⁵⁰ Zero Trust “Хэнд ч итгэхгүй, үргэлж баталгаажуул” (Never trust, always verify) зарчимд суурилсан кибер аюулгүй байдлын загвар юм.

Өмнө нь мэдээллийн аюулгүй байдал нь нууцлал, бүрэн бүтэн байдал, хүртээмжтэй байдлын зарчимд тулгуурлаж байсан бол өнөөдөр динамик орчинд бодит цагийн хариу арга хэмжээ авах, урьдчилан таамаглах, өөрийгөө хамгаалах чадвартай ухаалаг системийн хэрэгцээ нэмэгдэж байна. Хиймэл оюуныг мэдээллийн аюулгүй байдлын салбарт нэвтрүүлснээр кибер халдлагыг илрүүлэх, сүлжээний хэвийн бус хөдөлгөөнийг таних, хорт кодыг автоматаар ангилах, заналхийллийн түвшнийг үнэлэх зэрэг үйл ажиллагаа илүү нарийвчлалтай болж байна.

Гэвч хиймэл оюуны хөгжил нь шинэ төрлийн эрсдэлүүдийг бий болгож байна. Генератив хиймэл оюун нь дүрс, дуу, бичвэрийг бодит мэтээр хуурамчаар бүтээх боломжийг олгож, мэдээллийн манипуляци, deepfake технологийн эрсдэлийг нэмэгдүүлж байна. Мөн хиймэл оюунд суурилсан автоматжуулсан кибер халдлагууд, хорт код үүсгэгч системүүд нь халдлагын цар хүрээ, хурдыг нэмэгдүүлж байна.

Мөн хиймэл оюуны системүүд өөрсдөө adversarial attack, model poisoning зэрэг халдлагад өртөх эмзэг байдалтай. Иймд хиймэл оюуныг хамгаалалтын хэрэгсэл болгон ашиглахын зэрэгцээ өөрийг нь хамгаалах шаардлага үүсэж байна.

Батлан хамгаалах болон хууль сахиулах байгууллагын хувьд хиймэл оюун нь тагнуулын өгөгдөл боловсруулах, нөхцөл байдлын үнэлгээ хийх, стратегийн шийдвэр гаргалтыг дэмжих зэрэгт өргөн ашиглагдаж байна. Гэвч AI-д хэт хамааралтай болох нь стратегийн түвшний эрсдэл дагуулж болзошгүй тул хүний хяналт, ёс зүйн зохицуулалт, бодлогын удирдлага зайлшгүй шаардлагатай.

Ийнхүү хиймэл оюун ба мэдээллийн аюулгүй байдлын харилцан хамаарал нь боломж ба эрсдэлийн нэгдэл бүхий динамик орчинд хөгжиж байна. Тиймээс хиймэл оюуныг мэдээллийн аюулгүй байдлын тогтолцоонд нэвтрүүлэхдээ эрсдэлийн нэгдсэн үнэлгээ, ёс зүйн хяналт, мэргэжилтний чадавх бэхжүүлэх, олон улсын хамтын ажиллагааг хослуулан хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

ҮНДСЭН ХЭСЭГ

Хиймэл оюуны технологийн хөгжил нь мэдээллийн аюулгүй байдлын уламжлалт ойлголтыг шинэчлэн тодорхойлох шаардлагыг бий болгож байна. Өмнө нь хамгаалалтын тогтолцоо нь статик хяналт, гар ажиллагаанд суурилсан шинжилгээ, дүрэмд тулгуурласан илрүүлэлтэд төвлөрч байсан бол өнөөдөр хиймэл оюунд суурилсан системүүд бодит цагийн өгөгдлийг боловсруулж, хэвийн бус үйлдлийг илрүүлэх, заналхийллийн загварчлал хийх, урьдчилан таамаглах боломжийг бүрдүүлж байна. Машин сургалт болон гүн сургалтын алгоритмууд их хэмжээний лог, сүлжээний хөдөлгөөн, хэрэглэгчийн зан төлөвийн мэдээллийг шинжилж, хүний анзаарахад хүндрэлтэй хэв шинжийг илрүүлэх чадвартай болсон нь хамгаалалтын үр нөлөөг мэдэгдэхүйц нэмэгдүүлж байна.

Кибер халдлагын шинж чанар улам нарийн төвөгтэй болж, автоматжсан, тархмал хэлбэрт шилжиж байгаа энэ үед хиймэл оюун нь халдлагыг илрүүлэхээс гадна хариу арга хэмжээг автоматжуулах чадамжийг бий болгож байна. Жишээлбэл, сүлжээний хэвийн бус хөдөлгөөнийг илрүүлсэн тохиолдолд хандалтыг автоматаар хаах, хэрэглэгчийн баталгаажуулалтыг дахин шаардах, халдварлагдсан сегментийг тусгаарлах зэрэг үйлдлийг AI-д суурилсан системүүд гүйцэтгэх боломжтой болсон. Ийнхүү хамгаалалтын ажиллагаа илүү хурдтай, динамик, урьдчилан сэргийлэх чиглэлтэй болж байгаа нь мэдээллийн аюулгүй байдлын чанарын шинэ түвшинг илэрхийлж байна.

Гэвч хиймэл оюуныг кибер орчинд өргөн ашиглах болсон нь шинэ төрлийн эрсдэлийг мөн бий болгож байна. Генератив хиймэл оюун нь бодит мэт дүрс, дуу, бичвэр үүсгэх чадвартай болсноор deepfake технологи нь мэдээллийн үнэн бодит байдлыг алдагдуулах, нийгмийн сэтгэл зүйд нөлөөлөх, стратегийн түвшний мэдээллийн дайны хэрэгсэл болох эрсдэлийг нэмэгдүүлж байна. Үүнээс гадна хиймэл оюунд суурилсан автоматжуулсан кибер халдлагууд нь эмзэг байдлыг илрүүлэх, нууц үг таах, фишинг мессеж үүсгэх, хорт код боловсруулах ажиллагааг илүү хурдан, системтэй гүйцэтгэх боломжийг олгож байна. Энэ нь хамгаалалтын тогтолцоог улам боловсронгуй, ухаалаг болгох шаардлагыг бий болгож байна.

Нөгөө талаас хиймэл оюуны системүүд өөрсдөө халдлагад өртөх боломжтой. Adversarial attack буюу зориудаар гажуудуулсан өгөгдлөөр алгоритмыг буруу шийдвэр гаргахад хүргэх халдлага, model poisoning буюу сургалтын өгөгдлийг зориудаар өөрчлөх замаар загварын найдвартай байдлыг алдагдуулах арга нь хиймэл оюуны хамгаалалтын системийг сулруулах эрсдэлийг бий болгож байна. Иймээс хиймэл оюунд суурилсан хамгаалалтын системийг ашиглахын зэрэгцээ түүний аюулгүй байдлыг хангах давхар хамгаалалтын механизм шаардлагатай болж байна.

Батлан хамгаалах болон хууль сахиулах байгууллагын хувьд хиймэл оюун нь стратегийн ач холбогдолтой хэрэгсэл болж байна. Тагнуулын өгөгдөл боловсруулах, нөхцөл байдлын дүн шинжилгээ хийх, эрсдэлийг урьдчилан тооцоолох, шийдвэр гаргалтыг дэмжих зэрэг үйл ажиллагаанд хиймэл оюуны хэрэглээ нэмэгдэж байгаа нь удирдлагын чанарыг сайжруулах боломжийг бүрдүүлж байна. Гэвч хиймэл оюунд хэт хамааралтай болох нь алгоритмын алдаа, өгөгдлийн гажуудал, системийн эвдрэлээс шалтгаалан стратегийн буруу шийдвэр гаргах эрсдэлийг дагуулж болзошгүй. Иймд хүний хяналт, ёс зүйн зохицуулалт, бодлогын тодорхой хяналтын механизм бүхий “хүн төвтэй хиймэл оюуны”⁵¹ зарчим баримтлах шаардлагатай.

Орчин үеийн мэдээллийн аюулгүй байдлын чиг хандлагад Zero Trust архитектур, кибер тэсвэржилтийн загвар, хиймэл оюуны засаглал зэрэг ойлголтууд чухал байр суурь эзэлж байна. Zero Trust хандлага нь хэрэглэгч, төхөөрөмж, сүлжээнд урьдчилсан итгэл үзүүлэхгүй, тасралтгүй баталгаажуулалт хийх зарчимд тулгуурладаг бол AI нь энэхүү хяналтыг илүү

⁵¹ Тайлбар: Хүн төвтэй хиймэл оюун (Human-Centered AI, HCAI) гэдэг нь хиймэл оюуны системийг хүний хэрэгцээ, эрх ашиг, ёс зүй, аюулгүй байдлыг нэгдүгээрт тавин хөгжүүлэх үзэл баримтлал юм.

ухаалаг, нөхцөл байдалд нийцсэн байдлаар хэрэгжүүлэх боломжийг олгодог. Кибер тэсвэржилтийн загвар нь халдлагаас урьдчилан сэргийлэхээс гадна халдлагын дараах сэргэлт, үйл ажиллагааны тасралтгүй байдлыг хангахыг зорьдог бөгөөд хиймэл оюуныг ашигласнаар сэргэлтийн хугацааг богиносгох, алдагдлыг бууруулах боломжтой болж байна.

Иймээс хиймэл оюун ба мэдээллийн аюулгүй байдлын уялдаа нь боломж ба эрсдэлийн нэгдэл бүхий стратегийн шинжтэй асуудал бөгөөд үүнийг бодлогын зохицуулалт, ёс зүйн хяналт, технологийн шинэчлэл, хүний нөөцийн чадавхыг зэрэгцүүлэн хөгжүүлэх замаар тэнцвэртэй удирдах шаардлагатай байна. Хиймэл оюуныг аюулгүй байдлын тогтолцоонд нэвтрүүлэхдээ эрсдэлийн нэгдсэн үнэлгээ хийх, олон улсын стандарт, сайн туршлагыг нэвтрүүлэх, хүний оролцоотой хяналтын механизмыг хадгалах нь тогтвортой хөгжлийн чухал нөхцөл болж байна.

ДҮГНЭЛТ

Хиймэл оюуны хурдацтай хөгжил нь мэдээллийн аюулгүй байдлын орчныг чанарын шинэ түвшинд хүргэж, хамгаалалтын тогтолцоог илүү ухаалаг, динамик, урьдчилан сэргийлэх чиглэлд хөгжүүлэх боломжийг бүрдүүлж байна. Хиймэл оюунд суурилсан системүүд кибер халдлагыг эрт илрүүлэх, заналхийллийг урьдчилан таамаглах, хамгаалалтын ажиллагааг автоматжуулах замаар мэдээллийн аюулгүй байдлын үр нөлөөг нэмэгдүүлж байгаа нь бодитой үр дүнтэй хандлага болох нь ажиглагдаж байна.

Гэвч хиймэл оюуныг өргөн хүрээнд ашиглахын хэрээр deepfake технологи, автоматжуулсан кибер халдлага, алгоритмын гажуудал, хиймэл оюуны системийн эмзэг байдал зэрэг шинэ төрлийн эрсдэлүүд нэмэгдэж байна. Иймээс хиймэл оюуныг хамгаалалтын хэрэгсэл болгон ашиглахын зэрэгцээ түүний аюулгүй байдал, найдвартай ажиллагааг хангах асуудал стратегийн ач холбогдолтой болж байна.

Батлан хамгаалах болон хууль сахиулах байгууллагын хувьд хиймэл оюуны хэрэглээ нь стратегийн шийдвэр гаргалтыг дэмжих, нөхцөл байдлын үнэлгээг сайжруулах, мэдээллийн боловсруулалтыг хурдасгах боломжийг олгож байгаа боловч хүний хяналт, ёс зүйн зохицуулалт, бодлогын тодорхой удирдлагагүйгээр ашиглах нь эрсдэл дагуулж болзошгүй юм.

Иймд хиймэл оюуныг мэдээллийн аюулгүй байдлын тогтолцоонд нэвтрүүлэхдээ эрсдэлийн нэгдсэн үнэлгээ, Zero Trust хандлага, кибер тэсвэржилтийн зарчим, хиймэл оюуны засаглалын механизм, хүний төвтэй хяналтын тогтолцоог хослуулан хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна. Цаашид хиймэл оюун ба мэдээллийн аюулгүй байдлын уялдаа нь технологийн хөгжил, бодлогын зохицуулалт, олон улсын хамтын ажиллагаанд тулгуурлан тэнцвэртэй хөгжих нь орчин үеийн дижитал нийгмийн тогтвортой байдал, үндэсний аюулгүй байдлын чухал нөхцөл болохыг харуулж байна.

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ

Buczak, A. L., & Guven, E. (2016). A survey of data mining and machine learning methods for cybersecurity intrusion detection. *IEEE Communications Surveys & Tutorials*, 18(2), 1153–1176. <https://doi.org/10.1109/COMST.2015.2494502>

Goodfellow, I., McDaniel, P., & Papernot, N. (2018). Making machine learning robust against adversarial inputs. *Communications of the ACM*, 61(7), 56–66. <https://doi.org/10.1145/3134599>

Kshetri, N. (2020). The role of artificial intelligence in promoting cybersecurity: Opportunities and challenges. *Telecommunications Policy*, 44(8), 101–112. <https://doi.org/10.1016/j.telpol.2020.101112>

National Institute of Standards and Technology. (2023). *Artificial intelligence risk management framework (AI RMF 1.0)*. U.S. Department of Commerce. <https://www.nist.gov>

National Institute of Standards and Technology. (2020). *Security and privacy controls for information systems and organizations (SP 800-53 Rev. 5)*. U.S. Department of Commerce.

Schneier, B. (2018). *Click here to kill everybody: Security and survival in a hyper-connected world*. W. W. Norton & Company.

Singer, P. W., & Brooking, E. T. (2018). *LikeWar: The weaponization of social media*. Houghton Mifflin Harcourt.

Stallings, W., & Brown, L. (2018). *Computer security: Principles and practice* (4th ed.). Pearson.

Zeadally, S., Adi, E., Baig, Z., & Khan, I. A. (2020). Harnessing artificial intelligence capabilities to improve cybersecurity. *IEEE Access*, 8, 23817–23837. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2020.2973035>

ОЮУН САНААНЫ ДАЙН: ХҮНИЙ УХАМСАР, ШИЙДВЭР ГАРГАХ ҮЙЛ ЯВЦАД ҮЗҮҮЛЭХ СТРАТЕГИЙН НӨЛӨӨЛӨЛ

Л.Лхагвасүрэн

Дотоод Хэргийн Их Сургууль, Хилийн албаны сургууль, Ард тал эдийн засгийн тэнхимийн дэд профессор, докторант, дэд хурандаа

**хариуцлагатай зохиогч: lkhaagva8989@gmail.com*

Хураангуй: Мэдээллийн технологийн хурдацтай хөгжил болон хиймэл оюун ухааны алгоритмын өргөн тархалт нь орчин үеийн зөрчил мөргөлдөөнд үндсээрээ шинэчлэл авчирч байна. Хувь хүн болон хамт олны “Оюун санааны орон зай” стратегийн гол бай болж, уламжлалт зэвсэгт мөргөлдөөнөөс ялгарах шинж чанартай, мэдээллийн болон когнитив аюул занал учруулдаг нөхцөлийг бүрдүүлж байна. Өнөөгийн мэдээллийн өрсөлдөөнд алгоритм, хиймэл оюун ухаан нь зөвхөн мэдээллийг дамжуулах хэрэгсэл төдийгүй хүний шийдвэр гаргах чадвар, нийгмийн хандлага, үнэт зүйлсэд шууд нөлөөлөх стратегийн хэрэгсэл болж байна. Энэхүү өгүүлэл нь Оюун санааны дайны мөн чанарыг онолын түвшинд тодорхойлж, хүний шийдвэр гаргах механизмд үзүүлэх мэдээллийн сөрөг нөлөөллийг практикийн талаас судлах, мөн Оюун санааны орон зайд чиглэсэн стратеги, технологийн хэрэглээний эрсдэлийг тодорхойлон хамгаалалтын арга замыг санал болгоход чиглэгдсэн байна.

Түлхүүр үг: Мэдээллийн технологи, Хиймэл оюун ухаан, Стратегийн нөлөө

Оршил

Оюун санааны дайн (Cognitive Warfare) нь хүний Оюун санааны процесс болон дэвшилтэт технологийг хослуулан ашиглах замаар хувь хүн болон хамт олны шийдвэр гаргах үйл явцад саад учруулах, деформацид оруулах, улмаар стратегийн давуу байдлыг олж авахад чиглэсэн цэрэг-академик судалгааны шинээр гарч ирж буй салбар (Claverie & Cluzel, 2021). Оюун санааны дайн нь орчин үеийн стратегийн орчинд тулгарч буй шинэ төрлийн дайн бөгөөд уламжлалт цэргийн хүчний хэрэглээнээс илүү ухамсар, ойлголт, мэдээллийн орчинд чиглэсэн нөлөөллийн стратеги гэж тодорхойлогддог. Энэхүү дайны үндсэн зорилго нь дайсны тархи, ухамсар, шийдвэр гаргах чадварт нөлөөлж, түүний итгэл үнэмшил, үнэт зүйл, ойлголтыг өөрчлөх явдал юм. Оюун санааны дайны гол хэрэгсэл нь мэдээлэл, дезинформаци, пропаганд, сэтгэл зүйн манипуляци зэрэг бөгөөд эдгээрийг ашиглан нийгмийн бүлгүүдийг талцуулж, итгэлцлийг сулруулах, нийгмийн орчны тогтвортой байдалд нөлөөлөх боломжтой.

Монгол хэлний Я.Цэвлийн (Цэвэл, 2012) тайлбар тольд “Дайн” гэж “Улс хоорондын болон нийгмийн бүлгүүдийн хоорондох зохион байгуулалттай зэвсэгт мөргөлдөөн” гэж тусгасан байна. Дайныг төрөл зориулалтаас нь хамаарч кинетик дайн (Уламжлалт), кибер дайн (дигитал орон зайд өрнөж буй мөргөлдөөн), холимог дайн (цэргийн болон цэргийн бус аргуудыг хослуулан

хэрэглэх стратеги), оюун санааны дайн (энэ бол хүний ухамсар, сэтгэлгээг бай болгодог хамгийн нарийн төвөгтэй хэлбэр) гэх зэргээр ангилж болох юм.

Орчин үеийн технологийн дэвшил, ялангуяа хиймэл оюун ухаан, дата аналитик, томоохон мэдээллийн сүлжээний хөгжлийн үр дүнд Оюун санааны дайн улам нарийвчлалтай болж, хүний ухамсар болон мэдээллийн орчинд чиглэсэн нарийн стратеги үйлдлүүдийг гүйцэтгэх боломжтой болсон. Тиймээс Оюун санааны дайн нь зөвхөн цэрэг, зэвсгээр бус, харин мэдлэг, мэдээлэл, ухамсарт нөлөөлөх аргаар орчин үеийн стратегийн өрсөлдөөнд хэрэгждэг гол хэрэгсэл болж байна.

Оюун санааны дайны үндэс суурь нь Сүнзүгийн сургаал (Sun, 2005) зэрэг эртний цэргийн онол дахь сэтгэл зүйн манипуляци, төөрөгдүүлэх тактикуудаас эхтэй боловч мэдээллийн технологийн хөгжлийг даган чанарын шинэ түвшинд гарсан. Түүхэн явцад стратегийн нөлөөлөл нь зөвхөн шийдвэр гаргах түвшний цөөн тооны удирдагчдад чиглэдэг байсан бол өнөөдөр кибер орон зай болон дижитал платформоор дамжин нийт хүн ам, нийгмийн бүлгүүдийг хамрах болсон (Bernal бас бус., 2020). Энэхүү шилжилт нь уламжлалт сэтгэл зүйн ажиллагаа (PSYOP) болон суртал ухуулгын (Propaganda) аргуудыг мэдрэлийн шинжлэх ухаан (Neuroscience), зан төлөвийн шинжлэх ухаан (Behavioral Science) болон хиймэл оюун ухааны алгоритмтай нэгтгэснээр илүү нарийн төвөгтэй, стратегийн шинж чанартай болж байна (Reding & Wells, 2022).

Өнөөгийн стратегийн өрсөлдөөний нөхцөлд Оюун санааны дайн нь хүний сэтгэлгээний доменд нөлөөлөх замаар дайсны эсэргүүцэх чадварыг дотроос нь сулруулах хамгийн үр дүнтэй хэрэгсэл болж байна. Дижитал технологид суурилсан энэхүү халдлага нь бодит байдлыг хүлээн авах хүний мэдрэмжийг өөрчилж, нийгмийн итгэлцлийг сарниулах замаар орчин үеийн зөрчил мөргөлдөөний шийдвэрлэх элемент болон төлөвшжээ.

Оюун санааны дайн нь орчин үеийн мөргөлдөөний шинэ талбар бөгөөд энэ нь хүний тархи, сэтгэлгээний процессыг шууд бай болгодогт оршино. Уламжлалт мэдээллийн дайн нь "юуг унших, юуг үзэх вэ" гэдэгт анхаардаг бол Оюун санааны дайн нь "хэрхэн бодох, ямар шийдвэр гаргах вэ" гэдэгт нөлөөлөхийг эрмэлздэг. Өөрөөр хэлбэл, энэ нь хүний мэдрэлийн систем болон Оюун санааны чадварыг ашиглан дайсны талыг өөрийн мэдэлгүй бууж өгөх эсвэл өөртөө хортой шийдвэр гаргахад хүргэдэг "зөөлөн" атлаа аюултай зэвсэг юм.

БНХАУ-ын эрдэмтэн Хунг ба Хунг (Hung & Hung, 2022) нарын тодорхойлсноор энэ нь бие даасан тусгаар үзэгдэл биш, харин холимог дайны (hybrid warfare) салшгүй нэг хэсэг юм. Энэхүү дайны хэлбэр нь кибер халдлага, эдийн засгийн шахалт болон суртал ухуулгатай нягт сүлжилдэн явагддаг. Түүний бусад кинетик бус (гал нээхгүй) дайнаас ялгагдах гол онцлог нь "Оюун санааны үр нөлөө" юм. Энэ нь дайсны иргэд эсвэл цэргийн удирдлагуудын бодит байдлыг хүлээн авах чадварыг гажуудуулж, тэднийг төөрөгдөл, эргэлзээ, айдаст автуулах замаар стратегийн давуу тал олж авахыг хэлдэг байна.

Хятадын Оюун санааны дайны стратеги нь Ли-гийн (Lee, 2014) тодорхойлсон "Гурван дайны онол"-д суурилж, дараах гурван чиглэлээр нэгэн зэрэг хэрэгждэг байна. Үүнд:

- Сэтгэл зүйн дайн: Дайсны бие бүрэлдэхүүн болон иргэдийн эсэргүүцэн тэмцэх хүсэл зоригийг мохоох, тэдэнд сэтгэл зүйн дарамт шахалт үзүүлэх замаар өөртөө итгэх итгэлийг нь үгүй хийхэд чиглэдэг.
- Олон нийтийн санаа бодлын дайн: Хэвлэл мэдээлэл, сошиал платформ болон алгоритмын тусламжтайгаар дэлхий дахинд өөрт ашигтай мэдээллийн орчныг бүрдүүлж, бодит байдлыг өөрийн өнцгөөс тайлбарлах ажиллагаа юм.
- Хууль эрх зүйн дайн: Олон улсын хууль тогтоомж, гэрээ конвенцыг өөрт ашигтайгаар ашиглах, өөрийн үйлдлийг хууль ёсны мэт харагдуулж, эсрэг талын үйл ажиллагааг олон улсын эрх зүйн хүрээнд "гэмт хэрэг" болгон харагдуулах замаар дипломат давуу тал олж авдаг.

Хятадын Оюун санааны дайны арга барил нь "хүрээлэн буй орчны өдөөгчийг" удирдах замаар хүний зан төлөвийг хянах зорилготой байдаг. Энэ нь тухайн хүний хүлээн авч буй мэдээллийн орчин, сошиал медиагийн урсгал, дижитал орон зайг зориудаар өөрчилж, түүгээр дамжуулан тухайн хүний сэтгэцийн төлөв байдалд нөлөөлнө гэсэн үг юм. Үр дүнд нь бай болсон тал өөрийнхөө бодол санааг "минийх" гэж итгэдэг боловч үнэндээ гаднын нөлөөгөөр загварчлагдсан шийдвэр гаргаж, зан төлөвөө өөрчлөхөд хүрдэг байна.

ОХУ-ын Оюун санааны дайны арга барилыг академик түвшинд "Мэдээлэл-сэтгэл зүйн сөргөлдөөн" хэмээн тодорхойлдог. Энэ нь зөвхөн мэдээлэл түгээх үйл явц бус, харин хүний Оюун санааны процессыг буюу мэдээлэл хүлээн авах, боловсруулах, шийдвэр гаргах шатуудыг алгоритмчилан удирдах цогц стратеги юм.

Оросын стратеги нь дайсны шийдвэр гаргах логик алгоритмд гаднаас нөлөөлж, түүнийг өөртөө хортой боловч Орост ашигтай алхам хийлгэхэд чиглэсэн "Рефлексив удирдлага"-ын онол дээр суурилдаг. Цэргийн шинжлэх ухааны хүрээнд оюун санааны дайныг ердийн суртал ухуулгаас ангид авч үзэж, үндэсний аюулгүй байдлын систем болон нийгмийн оюун санааны дархлааг устгах чадвартай "Мэдээллийн зэвсэг"-т тооцож байна. Орчин үеийн зөрчил мөргөлдөөний 80 орчим хувь нь цэргийн бус буюу мэдээлэл, сэтгэл зүй, эдийн засгийн аргаар явагдах ёстой гэсэн концепцын дагуу хүний тархийг стратегийн гол байлдааны талбар болгон дараах байдлаар ашигладаг байна. Үүнд:

- Худал мэдээллийн суваг: Энэхүү тактик нь үнэнийг шууд няцаахаас илүүтэйгээр маш их хэмжээний, зөрчилтэй, сэтгэл хөдлөлд суурилсан мэдээллийг олон сувгаар (Multi-channel) зэрэг цацаж, иргэдийг бодит байдлаас төөрөгдүүлэх, мэдээллийн ядаргаанд оруулахад чиглэдэг.
- Нийгмийн хагарлыг алгоритмчлах: Оросын Оюун санааны ажиллагаа нь тухайн улсын дотоод дахь түүхэн гомдол, арьс өнгө, шашин шүтлэг, улс төрийн үзэл бодлын ялгааг өгөгдөл дээр суурилан олж тогтоодог.

Үүний дараа дижитал орчинд эдгээр ялгааг зориуд хэт туйлшруулах замаар нийгмийн эв нэгдлийг дотроос нь задлан бутаргах ажиллагааг гүйцэтгэдэг.

- Баталгаажуулах хандлагыг зэвсэг болгох: Хүний тархины "өөрийн итгэл үнэмшилд нийцсэн мэдээллийг шүүлтүүргүйгээр хүлээн авах" сэтгэл зүйн сул талыг ашигладаг байна. Ингэхдээ зорилтот бүлгүүдийн онцлогт тохирсон хуурамч хүүрнэлүүдийг түгээж, тэдний өрөөсгөл ойлголтыг улам бүр гүнзгийрүүлэх замаар хув хүний оюун санааг төөрөгдүүлдэг байна.

АНУ-ын үндэсний аюулгүй байдал болон батлан хамгаалах бодлогод танин мэдэхүйн орон зайг стратегийн чухал талбар хэмээн үзэх хандлага сүүлийн жилүүдэд эрчимтэй бэхжиж байна. Энэхүү хандлага нь уламжлалт цэрэг, зэвсгийн хүчин чадлаас гадна хувь хүний ойлголт, итгэл үнэмшил, шийдвэр гаргах үйл явцад нөлөөлөх замаар стратегийн давуу байдал бий болгохыг зорих болсон нь орчин үеийн мөргөлдөөний шинж чанарыг үндсээр нь өөрчилж байгаа юм. Үүнтэй уялдуулан АНУ нь мэдээллийн орчныг хянах, удирдах, нөлөөлөх бодлогыг идэвхтэй хэрэгжүүлж эхэлсэн бөгөөд сошиал медиа платформ, дижитал сүлжээ болон олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслийг стратегийн нөлөөллийн үндсэн хэрэгсэл болгон ашиглаж байна.

Бодлогын төвд ялангуяа худал мэдээлэл, гадаад орнуудын зүгээс явуулж буй нөлөөллийн ажиллагааг цаг алдалгүй илрүүлж саармагжуулах, улмаар өөрийн ашиг сонирхолд нийцсэн өрсөлдөх өгүүлэмжийг нийгэмд нутагшуулах асуудал тавигдах болов. Түүнчлэн хиймэл оюун ухаан, их өгөгдөл зэрэг дэвшилтэт технологид тулгуурлан олон нийтийн зан төлөвийг нарийвчлан шинжлэх, урьдчилан таамаглах, улмаар зорилтот бүлэгт чиглэсэн сэтгэл зүйн нөлөөлөл үзүүлэх чадавхыг эрчимтэй хөгжүүлж байна. Энэхүү технологийн шилжилт нь танин мэдэхүйн дайныг илүү нарийвчилсан, өгөгдөлд суурилсан, үр нөлөө өндөртэй хэлбэрт шилжүүлж буйг илтгэж байгаа юм.

АНУ-ын бодлогын өөр нэгэн онцлог нь цэрэг, тагнуулын байгууллага болон хувийн хэвшлийн технологийн компаниудын хоорондын уялдаа холбоог шинэ шатанд гаргасан явдал юм. Тухайлбал, Google болон Microsoft зэрэг дэлхийн хэмжээний технологийн компаниудтай хамтын ажиллагааг хөгжүүлснээр эрдэм шинжилгээ, инновацын ололтуудыг төрийн бодлогын хэрэгжилттэй шууд уялдуулах боломж бүрдэж байна. Үүний зэрэгцээ АНУ нь зөвхөн довтолгооны шинжтэй ажиллагаанд анхаараад зогсохгүй, хамгаалалтын чиглэлд ч бодлогын томоохон өөрчлөлт хийж, иргэдийн мэдээллийн дархлаа болон мэдээллийг шүүн тунгаах чадварыг нэмэгдүүлэхэд хөрөнгө оруулалт хийж байна

Оюун санаанд нөлөөлөх дайн нь АНУ-ын хувьд геополитикийн өрсөлдөөний шинэ хэмжээс болж, ялангуяа БНХАУ болон ОХУ зэрэг улсуудтай мэдээллийн орчин дахь нөлөөллийн өрсөлдөөнийг эрчимжүүлж байна. Улс орны мэдээллийн орон зайд давуу байдал олж авах нь үндэсний аюулгүй байдлын стратегийн салшгүй хэсэг болж төлөвшиж байна.

Судалгааны явцад дээрх орнуудын оюун санаанд нөлөөлж буй хэрэгслийг дараах байдлаар харьцуулан судлахыг зорилоо

Шинж чанар	АНУ (Төвлөрсөн ба хамгаалалтын)	ОХУ (Рефлексив ба хагалан бутаргах)	БНХАУ (Системлэг ба хяналтын)
Үндсэн онол	Танин мэдэхүйн давамгайлал	Рефлексив удирдлага	Гурван дайны онол
Гол зорилго	Өрсөлдөгчийн өгүүлэмжийг саармагжуулах, либерал үнэт зүйлийг хамгаалах.	Нийгмийн хагарлыг ашиглан дотоод тогтвортой байдлыг алдуулах, эргэлзээ төрүүлэх.	Стратегийн орчныг бүхэлд нь хянах, иргэдийн зан төлөвийг алгоритмаар жолоодох.
Технологийн давуу тал	Цэрэг-Технологийн хамтын ажиллагаа, AI-д суурилсан дата шинжилгээ.	Ботын фермүүд, кибер тагнуул, сэтгэл хөдлөлд суурилсан "Худал мэдээллийн суваг" тактик.	Бүх нийтийн дижитал хяналтын систем сошиал кредит, зөөлөн хүчний суртал ухуулга.
Арга барил	Мэдээллийн дархлаа тогтоох, медиа бичиг үсгийн боловсрол олгох.	"Үнэн гэж байдаггүй" гэх ойлголтыг төрүүлж, мэдээллийн ядаргаанд оруулах.	Хууль эрх зүй, сэтгэл зүй, олон нийтийн санаа бодлыг нэгдмэл байдлаар удирдах.

Хүснэгт 1. АНУ, ОХУ, БНХАУ-ын мэдээлэл, танин мэдэхүйн стратегийн харьцуулсан шинжилгээ

АНУ, ОХУ болон БНХАУ-ын мэдээлэл, танин мэдэхүйн орон зай дахь стратегиуд нь онолын үндэслэл, алсын хараа болон хэрэгжүүлэх арга барилын хувьд ялгаатай боловч орчин үеийн геополитикийн сөргөлдөөний шийдвэрлэх талбарыг бүрдүүлж байна. АНУ-ын стратеги нь оюун санааны давамгайллыг тогтоох замаар өрсөлдөгч талын өгүүлэмжийг саармагжуулж, либерал үнэт зүйлсийг хамгаалахад чиглэдэг. Энэхүү бодлогын цөмд цэрэг-технологийн нягт хамтын ажиллагаа болон хиймэл оюунд суурилсан их өгөгдлийн шинжилгээ голлох үүрэг гүйцэтгэж байна. Нөгөө талаас, ОХУ-ын хандлага нь "Рефлексив удирдлага"-ын онолд тулгуурлан тухайн нийгмийн дотоод зөрчил, хагарлыг ашиглах замаар мэдээллийн орчныг зориуд төөрөгдүүлж, "бодит үнэн"-ий талаарх иргэдийн ойлголтыг сулруулан тогтворгүй байдал үүсгэхийг эрмэлздэгээрээ онцлогтой. Үүний зэрэгцээ, БНХАУ-ын бодлого нь "Гурван дайны онол"-д (сэтгэл зүй, олон нийтийн санаа бодол, хууль эрх зүй) суурилж, мэдээллийн орчныг системтэйгээр удирдах цогц хандлагыг хэрэгжүүлж байна. Тэд дижитал хяналтын тогтолцоо болон алгоритмын удирдлагыг ашиглан стратегийн орчныг бүхэлд нь өөрийн хяналтад байлгахыг зорьдог байна.

Монгол Улсын хувьд дээрх хоёр том гүрний дунд оршдог геополитикийн өвөрмөц байршилтай тул оюун санааны дайны шууд ба шууд бус бай болдог. Үүнд нь

- **Мэдээллийн хамаарал:** Монгол Улсын мэдээллийн орон зай ОХУ-ын "Мэдээлэл-сэтгэл зүйн сөргөлдөөн"-ий шууд нөлөөнд өртөх магадлал өндөр байдаг (ялангуяа фейсбүүк орчин дахь тролл баг болон түүхэн харилцаан дээр суурилсан нөлөөлөл).

- **Эдийн засаг ба Технологийн нөлөө:** БНХАУ-ын зүгээс хэрэгжүүлдэг "Хууль эрх зүйн дайн" болон эдийн засгийн өгүүлэмжүүд нь Монголын шийдвэр гаргах түвшинд нөлөөлөх гол хэрэгсэл болдог.

- **АНУ-ын "Зөөлөн хүч:** АНУ-ын зүгээс ардчилсан үнэт зүйл, боловсролын хөтөлбөрүүдээр дамжуулан оюун санааны дархлааг бэхжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлдэг ч, энэ нь хойд болон өмнөд хөршийн системлэг суртал ухуулгын эсрэг "хамгаалалтын" шинжтэй байдаг.

Монголын дотоод дахь оюун санааны дайн нь зөвхөн гаднын нөлөө биш, дотоодын улс төрийн бүлэглэлүүдийн үйл ажиллагаатай нягт холбоотой байна. Жишээлэхэд талцал үүсгэх (Алгоритмын тусламжтайгаар нийгмийг хуучинсаг-шинэчлэгч, кросыг дэмжигч-өрнөдийг дэмжигч гэх мэтээр хиймлээр талцуулж, үндэсний нэгдмэл байдлыг сулруулах), мэдээллийн бохирдол (Популист улс төрчид болон нөлөөлөгчид худал мэдээллийг ашиглан иргэдийн шийдвэр гаргах үйл явцыг деформацид оруулах) бий болгох, төрийн шийдвэр эргэж буцах (Засгийн газар, төрийн байгууллагын шийдвэр сошиал орчинд муугаар шууд нөлөөлбөл гаргасан шийдвэрээ огцом өөрчлөх), үндэсний аюулгүй байдалд нөлөөлөх (Цэргийн албан хаагчдын мэдээлэл задруулах улмаар иргэдийн шүүлтүүргүй хандсан мэдээллээс болж цэргийн салбарт улс төрийн томилгоо хийх) зэрэг олон асуудлууд нь гаднаас биш дотоодоосоо иргэд болон албан байгууллагын үйл ажиллагаанд нөлөөлж байна.

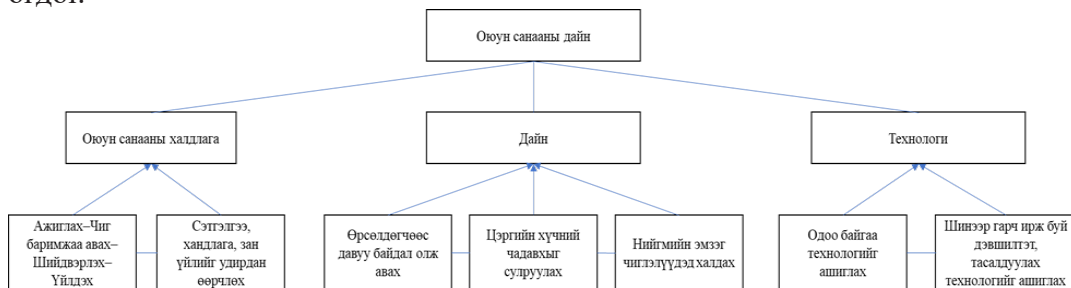
Сэтгүүлч О.Даваасүрэнгийн (2023) нийтлэлдээ 2018 онд Нийслэлийн засаг даргын тамгын газраас “Зүүн эргэхийг хориглох шийдвэр” гэгчийг гаргаж байв. Улмаар зүүн дөрвөн замаас Баруун дөрвөн зам хүртэлх төв замд зүүн эргэхийг хориглосон бөгөөд энэ нь автозамын ачааллыг бууруулж, түгжрэлийг багасгахад дэмтэй болохыг алба хаагчид онцолж байлаа. Гэвч гаднын туршлагыг нутагшуулах нэрийдлээр хэрэгжүүлсэн эл ажил үр дүнд хүрээгүй тул 14 хоногийн дараа цуцалсан юм. Ердөө хоёр долоо хоног хэрэгжсэн ажилд нийслэлийн төсвөөс 956 сая төгрөг зарцуулж, тэмдэг, тэмдэглээг өөрчилсөн гэх яриа ч тухайн үед эрчээ авч байв. Тооцоо, судалгаагүй хийсэн ажлынхаа талаар тухайн үеийн хотын дарга С.Батболд “Өнгөрсөн 14 хоногт хэрэгжүүлсэн зүүн эргэхийг хориглосон буюу долоон уулзварыг чөлөөлсөн шийдвэр замын хөдөлгөөний ачааллыг бууруулах зорилгодоо хүрч чадсангүй. Тиймээс хэвийн хөдөлгөөнд оруулах нь зүйтэй гэж үзсэн” гэж хэв нэг мэдэгдэж байв (Даваасүрэн, 2023). Энэ мэт маш олон удаа төрийн шийдвэр тогтворгүйгээр олон удаа эргэж буцаж байсан тохиолдлууд элбэг юм.

Монгол Улсын эмзэг байдал (Яагаад аюултай вэ?) Монголчуудын 80 гаруй хувь нь мэдээллээ зөвхөн нэг сувгаар (Facebook) авдаг нь "Оюун санааны хайрцагт" орох, манипуляцид өртөх эрсдэлийг дээд цэгт нь хүргэж байна. Энэ асуудлыг нь нам, улс төрийн бүлэглэл, гаднын хөрөнгө оруулагч болон Монгол Улсын иргэдийн суурь үзэл бодол, итгэл үнэмшилт шууд болон шууд бусаар нөлөөлж байна.

Шүүмжлэлт сэтгэлгээний дутагдал нь боловсролын системд медиа бичиг үсгийн боловсрол суугаагүй тул иргэд эх сурвалжийг нягтлахгүйгээр сэтгэл хөдлөлөөр мэдээлэлд ханддаг байна.

Үндэсний дархлаа сул байгаа нь бидэнд гаднын "Оюун санааны халдлага"-ын эсрэг сөрөг өгүүлэмж буюу "Бид хэн бэ, бидний ашиг сонирхол юу вэ?" гэдгийг тодорхойлсон нэгдмэл стратегийн өгүүлэмж байхгүй байгаад оршиж байна. Ийм тулд Монгол Улсын засгийн газраас “Үндэсний сөрөн тэсвэрлэх чадавх” төслийг хэрэгжүүлж байна. Үндэсний сөрөн тэсвэрлэх чадавх гэдэг нь улс орны нийгэм, эдийн засаг, улс төр, батлан хамгаалах, мэдээлэл, дэд бүтэц зэрэг бүх салбарт үүсэж болзошгүй эрсдэл, сорилт, гаднын нөлөөлөл, цочролд (дайн, байгалийн гамшиг, цар тахал, эдийн засгийн хямрал, мэдээллийн дайралт гэх мэт) сөрж тэсвэрлэх, богино хугацаанд даван гарах, өөрийгөө сэргээж хөгжих чадварыг хэлж байгаа юм (Энхбаяр, 2025). Иймд оюун санааны дайны онолын товч ойлголттой байх нь зүйн хэрэг юм.

Өмнө дурдсанчлан, бидний хэрэглэж буй тодорхойлолтоор танин мэдэхүйн дайн нь гурван чухал бүрэлдэхүүнтэй танин мэдэхүйн нөлөөлөлд хүрэх, дайны элементүүд, мөн технологийг ашиглах явдал юм. Энэхүү суурь түвшин нь танин мэдэхүйн дайны өргөн хүрээтэй, үндсэн ойлголтыг тодорхойлж, уг ойлголтын илүү нарийвчилсан бүтцэд нэвтрэх эхлэл цэг болж өгдөг.

Зураг 1 Оюун санааны дайны загварчлал

Орчин үеийн “оюун санааны дайн” буюу когнитив дайн нь хүний танин мэдэхүй, итгэл үнэмшил болон шийдвэр гаргах процессыг зорилтот түвшинд өөрчлөхөд чиглэсэн стратегийн цогц үйл ажиллагаа юм. Уламжлалт зэвсэгт мөргөлдөөн нь газар нутаг, бие махбодын давуу байдалд тулгуурладаг бол оюун санааны дайн нь хүний мэдээлэл боловсруулах тогтолцоог "тулааны талбар" болгон ашигладагт оршино.

Үйл ажиллагааны механизм ба арга зүй нь энэхүү стратегийн гол зорилго нь объектын (дайсан эсвэл зорилтот бүлэг) эсэргүүцэх чадварыг дотроос нь сулруулах явдал юм. Үүнд дараах аргуудыг системтэйгээр ашигладаг тухайлбал сэтгэлзүйн үйл ажиллагаа (Айдас төрүүлэх, төөрөгдүүлэх, моралгүй болгох замаар сэтгэл санааны тогтвортой байдлыг алдагдуулах), мэдээллийн манипуляци (Пропаганда суртал ухуулга болон дезинформаци (худал мэдээлэл)-ийг ашиглан бодит байдлын талаарх ойлголтыг гуйвуулах), Когнитив нөлөөлөл (Зөвхөн "юу бодож" байгааг бус, "хэрхэн бодож" байгааг буюу хүний танин мэдэхүйн шүүлтүүр, логик дүгнэлт хийх алгоритмд нөлөөлөх) зэрэг ойлголтууд багтдаг байна.

Технологийн дэвшил, ялангуяа хиймэл оюун ухаан, алгоритмд суурилсан социал медиа нь оюун санааны дайныг шинэ шатанд гаргасан.

Мэдээллийг асар хурдтай, өндөр нарийвчлалтайгаар зорилтот бүлэгт хүргэх боломж бүрдсэнээр нийгмийн эмзэг байдлыг өдөөх, итгэл үнэмшлийн туйлшралыг бий болгох, шийдвэр гаргагчдыг стратегийн алдаа гаргахад хүргэх зэрэг үр дагаварт хүрдэг.

"Оюун санааны халдлага" нь зөвхөн цэргийн салбараар хязгаарлагдахгүй, үндэсний аюулгүй байдал, нийгмийн үнэт зүйлс, хувь хүний ухамсарт шууд заналхийлж буй үзэгдэл юм. Орчин үеийн стратегид хүний тархи нь кинетик (биет) зэвсгээс илүү үр дүнтэй, зардал багатай "бай" болон хувирч байна.

ДҮГНЭЛТ

Оюун санааны дайн нь орчин үеийн зөрчил мөргөлдөөний чанарыг үндсээр нь өөрчилсөн, уламжлалт зэвсэгт дайнаас илүү нарийн, системлэг, урт хугацааны нөлөөлөл бүхий шинэ төрлийн стратегийн өрсөлдөөн юм. Энэ нь газар нутаг, нөөц баялаг бус, харин хүний **тархи, ухамсар, шийдвэр гаргах механизм**-ыг гол бай болгон чиглэдэгтээ онцлогтой.

АНУ, ОХУ, БНХАУ зэрэг улсуудын оюун санааны дайны стратеги нь онол, арга барил, технологийн хэрэглээний хувьд ялгаатай боловч бүгд танин мэдэхүйн орон зайг стратегийн гол талбар гэж үздэг. АНУ-ын стратеги нь өрсөлдөгчийн өгүүлэмжийг саармагжуулах, либерал үнэт зүйлийг хамгаалахад чиглэж, хиймэл оюун ухаан болон их өгөгдлийн шинжилгээнд тулгуурладаг бол ОХУ нь дотоод нийгмийн хагарлыг ашиглан төөрөгдөл, эргэлзээ үүсгэх замаар мэдээллийн орчныг удирддаг байна. БНХАУ-ын хувьд гурван дайны онолд суурилсан системлэг хяналт, алгоритмд суурилсан зан төлөвийн удирдлагыг хэрэгжүүлдэг байна.

Монгол Улс нь геополитикийн байрлал, мэдээллийн хамаарал, дотоод улс төрийн талцлаас шалтгаалан оюун санааны дайнд өндөр эмзэг орон зай эзэлж байна. Иргэдийн ихэнх нь нэг эх сурвалжаас мэдээлэл авдаг, шүүмжлэлт сэтгэлгээ сул, үндэсний нэгдмэл стратегийн өгүүлэмж дутмаг зэрэг нь гаднаас болон дотоодын нөлөөлөлд өртөх эрсдэлийг нэмэгдүүлж болзошгүй гэж үзэж байна.

Иймээс оюун санааны дайн нь зөвхөн гадаадын заналхийлэл биш, дотоодын улс төр, мэдээллийн орчин, иргэдийн шийдвэр гаргалтад шууд нөлөөлөх үндэсний аюулгүй байдлын гол асуудал болжээ. Орчин үеийн стратегид хүний тархи нь кинетик зэвсгээс илүү үр дүнтэй, зардал багатай “бай” болж, мэдээлэл боловсруулах тогтолцоог тулалдааны талбар болгон ашиглагдаж байна.

Монгол Улсын хувьд иргэдийн цахим хэрэглээний боловсролыг нэмэгдүүлэх аливаа мэдээлэлд шүүлтүүртэй хандах, төрийн шийдвэрийг тогтвортой байлгах, төр ба хувийн хэвшлийн шийдвэр сошиал орчноос ангидаар шийдвэр гаргахад анхаарах шаардлагатай байна.

Иргэдийн цахим орчинд хандах хандлага, үндэсний сөрөн тэсвэрлэх оюун санааны чадахыг нэмэгдүүлж, нэгдсэн итгэл үнэмшилтэй болох зэргийг цаашид нарийвчлан судлах хэрэгтэй байна.

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ

Bernal, A., Carter, C., Singh, I., Cao, K., & Madreperla, O. (2020). *Cognitive Warfare: An Attack on Truth and Thought*.

Claverie, B., & Cluzel, F. (2021). *The Cognitive Warfare Concept*. NATO ACT Innovation Hub.

Hung, T. C., & Hung, T. W. (2022). Cognitive Warfare: The New Frontier of Hybrid Threats. *Journal of Global Security Studies*. <https://doi.org/Journal of Global Security Studies>

Lee, S. (2014). China's 'Three Warfares': Origins, Applications, and Organizations. *Journal of Strategic Studies*. <https://doi.org/Journal of Strategic Studies>

Reding, S., & Wells, J. (2022). *Neuroscience and the Future of Warfare*.

Sun, T. (2005). *The art of war*. (T. S. Griffith, Орч.) Oxford University Press.

Даваасүрэн, О. (2023). <https://eagle.mn>. Туйлбаргүй төрийн түр шийдвэрийн гор. <https://eagle.mn/r/108332>

Цэвэл, Я. (2012). *Монгол Хэлний их тайлбар толь*. Монгол Хэлний их тайлбар толь. <https://www.mongoltoli.mn/search.php?opt=1&word=%D0%94%D0%B0%D0%B9%D0%BD#>

Энхбаяр, Ж. (2025). *Facebook*. Үндэсний сөрөн тэсвэрлэх чадавх гэж юу вэ?.

<https://www.facebook.com/enkhbayar.jadamba/posts/%D2%AF%D0%BD%D0%B4%D1%8D%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D1%81%D3%A9%D1%80%D3%A9%D0%BD-%D1%82%D1%8D%D1%81%D0%B2%D1%8D%D1%80%D0%BB%D1%8D%D1%85-%D1%87%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%B2%D1%85-%D0%B3%D1%8D%D0%B6-%D1%8E%D1%83-%D>

МОНГОЛ УЛСЫН ХИЛ ОРЧИМД ҮЙЛДЭГДСЭН ГЭМТ ХЭРГИЙН МӨРДӨН ШАЛГАХ АЖИЛЛАГАА, АНХААРАХ АСУУДАЛ

Н.Бадраа

ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн Эрүүгийн процессын эрх зүйн тэнхимийн профессор, хууль зүйн доктор (Ph.D), цагдаагийн хурандаа

**хариуцлагатай зохиогч: badraabadraa145@gmail.com, 99055758*

Хураангуй: Сүүлийн жилүүдэд олон улсын худалдаа, шилжилт хөдөлгөөн, хил дамнасан харилцаа цар хүрээгээрээ өргөжин тэлэхийн хэрээр хил орчимд үйлдэгдэж буй гэмт хэргийн шинж чанар, бүтэц, арга хэлбэр нь улам нарийн төвөгтэй болж байна. Хил орчим үйлдэгдсэн гэмт хэрэг нь зөвхөн дотоодын эрүүгийн эрх зүйн асуудал төдийгүй үндэсний аюулгүй байдал, хил хамгаалалт, болон олон улсын хамтын ажиллагаатай салшгүй холбоотой нийгмийн үзэгдэл юм. Энэ төрлийн гэмт хэрэгт хилийн зөрчил, хүн худалдаалах, мансууруулах бодисын хууль бус эргэлт, контрабанд болон хууль бусаар хил нэвтрэх зэрэг олон төрлийн гэмт үйлдэл нийтлэг тохиолддог.

Энэхүү өгүүллийн зорилго нь Монгол Улсын хил орчимд үйлдэгдсэн гэмт хэргийн мөрдөн шалгах ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтыг задлан шинжилж, практикт тулгарч буй тодорхой асуудлуудыг шинжлэх ухааны аргачлалын үүднээс судалж, мөрдөн шалгах ажиллагаанд цаашид анхаарах асуудлуудыг тодорхойлох явдал юм. Судалгаанд Монгол Улсын Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль (2017), Хилийн тухай хууль (2016) болон холбогдох бусад хууль тогтоомжийн зохицуулалтыг ашиглан эрх зүйн нарийвчилсан шинжилгээ хийж, орчин үеийн дотоод, гадаадын судалгааны бүтээлүүдийг харьцуулан дүн шинжилгээ хийсэн болно. Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд хил орчимд үйлдэгдсэн гэмт хэргийн мөрдөн шалгах ажиллагаанд байгууллагуудын хамтын ажиллагааны уялдаа холбоо, нотлох баримтын баталгаажуулалт, орчин үеийн техник технологийн ашиглалт, мөн олон улсын эрх зүйн хамтын ажиллагааг цаашид улам боловсронгуй болгох шаардлагатай болохыг тогтоов.

Түлхүүр үг: хил орчмын гэмт хэрэг, мөрдөн шалгах ажиллагаа, хил хамгаалалт, нотлох баримт, эрүүгийн процесс, хил дамнасан гэмт хэрэг

ОРШИЛ

Орчин үеийн нийгэмд улсын хил орчимд үйлдэгдсэн болон хил дамнасан гэмт хэргүүд нь дэлхийн улс орнуудын хууль сахиулах байгууллагын өмнө тулгарч буй хамгийн чухал сорилтын нэг болоод байна. Даяаршлын нөлөөгөөр улс орнуудын эдийн засаг, худалдаа, хүн амын шилжилт хөдөлгөөн зэрэг нь хил хязгааргүйгээр нэмэгдэхийн зэрэгцээ хууль бус үйл ажиллагаа хил дамнасан үйлдэгдэх боломж ч мөн адил нэмэгдсэн байна. (Crime., 2023) Энэхүү нөхцөл байдал нь хилийн аюулгүй байдлын тогтолцоо, мөрдөн шалгах арга барил, олон улсын хамтын ажиллагааны механизмуудад шинэ шаардлага тавигдаж байна.

Монгол Улс нь Оросын Холбооны Улс болон Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улс гэсэн хоёр том гүрэнтэй хиллэдэг бөгөөд нийтдээ 8,200 гаруй км урт хуурай газрын хилтэй цор ганц тив дундын далайд гарцгүй улс юм. Ийм өргөн уудам хилтэй улс оронд хил орчим үйлдэгдэх гэмт хэрэг тодорхой хэмжээгээр тасралтгүй гарч байдаг бөгөөд эдгээр гэмт хэрэг нь ихэвчлэн хууль бусаар хил нэвтрэх, бараа бүтээгдэхүүний хууль бус тээвэрлэлт, байгалийн баялгийн хууль бус олборлолт болон хил дамнасан зохион байгуулалттай гэмт хэрэг зэрэг олон хэлбэрээр илэрдэг. (Батболд, 2022)

Хил орчмын бүс нутагт үйлдэгдсэн гэмт хэрэг нь газар зүйн байршил, хил хамгаалалтын тогтсон дэглэм, олон улсын эрх зүйн нарийн харилцаатай холбоотойгоор мөрдөн шалгах ажиллагаанд тодорхой онцлог нөхцөл байдал, хүндрэлтэй асуудлуудыг үүсгэдэг. Тухайлбал, хэргийн газрын байршил алслагдсан байх, нотлох баримт хил дамнасан өөр улсад байрлах, эсхүл сэжигтэн этгээд хил давж гадаад улсад оргон зайлах зэрэг асуудал практикт байнга тохиолддог. (Цогтбаатар, 2021) Иймээс хил орчим үйлдэгдсэн гэмт хэргийг мөрдөн шалгах ажиллагааг оновчтой зохион байгуулах, холбогдох хууль сахиулах байгууллагуудын хамтын ажиллагааг бүх талаар сайжруулах нь эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны нийт үр нөлөөг дээшлүүлэхэд шийдвэрлэх ач холбогдолтой юм.

Дээрх асуудлуудын хүрээнд энэхүү судалгааны ажил нь Монгол Улсын хил орчмын гэмт хэргийн мөрдөн шалгах тогтолцоог цогцоор нь авч үзэж, эрх зүйн зохицуулалтын орчин болон практик дэх хэрэгжилтийн хоорондын ялгааг тодорхойлж, цаашид хэрэгжүүлбэл зохих бодлогын санал, зөвлөмжийг боловсруулах зорилготой юм.

СУДАЛГААНЫ АРГА ЗҮЙ

Энэхүү судалгаа нь хууль зүйн шинжилгээний болон нийгмийн шинжлэх ухааны суурь аргачлалын хосолсон хандлагад тулгуурласан бөгөөд дараах дөрвөн үндсэн судалгааны аргыг ашигласан болно.

1. Хууль зүйн шинжилгээний арга

Монгол Улсын Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль (2017), Хилийн тухай хууль (2016), Гаалийн тухай хууль болон хил орчмын гэмт хэргийн мөрдөн шалгалттай холбоотой бусад хууль тогтоомжийн зохицуулалтыг системтэйгээр судалж, хэрэгжилтийн зарчмуудыг нарийвчлан шинжлэв. Эрх зүйн хэм хэмжээний агуулга, хэрэглээний хүрээ, хоорондын уялдааг тодорхойлоход хууль зүйн тайлбарын аргыг ашиглав.

2. Баримт бичгийн судалгааны арга

Хил орчим үйлдэгдсэн гэмт хэргийн талаарх дотоод болон гадаадын эрдэмтдийн судалгааны бүтээл, эрдэм шинжилгээний өгүүлэл, байгууллагын тайлан, олон улсын байгууллагын баримт бичиг, мэдээллийн сан зэргийг цуглуулан бүрдүүлж, дүн шинжилгээ хийв. Эх сурвалжийн найдвартай байдал, судалгааны хамрах хугацаа болон судлагдахуун зэрэгт ялган шүүлт хийж, чанарын өндөр шаардлагад нийцсэн бүтээлүүдийг сонгон ашиглав.

3. Харьцуулсан судалгааны арга

Хил дамнасан гэмт хэрэгтэй тэмцэх олон улсын туршлага, ялангуяа ОХУ, БНХАУ болон зарим Европын орнуудын мөрдөн шалгах ажиллагааны загварыг судалж, Монгол Улсын одоогийн практиктай харьцуулсан дүн шинжилгээ хийв. Харьцуулалтын үндсэн шалгуур болгон эрх зүйн зохицуулалтын бүрэн байдал, байгууллагуудын хамтын ажиллагааны механизм, технологийн дэмжлэгийн түвшин, олон улсын хамтын ажиллагааны үр нөлөөг авч үзэв.

4. Логик дүгнэлтийн арга

Дээрх аргуудаар олж авсан мэдээлэл, дүн шинжилгээний үр дүнг нэгтгэн боловсруулж, хийсвэрлэл болон ерөнхийлөлт хийж, мөрдөн шалгах ажиллагаанд цаашид анхаарах тодорхой асуудлуудыг тогтоов. Индуктив болон дедуктив логикийн хосолсон хэлбэрийг хэрэглэн судалгааны дүгнэлт, санал зөвлөмжийг боловсруулсан болно.

Монгол Улсын хил орчим үйлдэгдсэн гэмт хэрэг, зөрчлийн сүүлийн таван жилийн (2020–2024) судалгаанаас харахад цар тахлын нөлөөлөл, хил хамгаалалтын бодлого, эдийн засгийн нөхцөл байдал зэрэг хүчин зүйлсээс шалтгаалан тодорхой хэлбэлзэл ажиглагдаж байна. Тухайлбал, 2020–2021 онд цар тахлын улмаас улсын хил хаагдаж, хүн, бараа бүтээгдэхүүний хөдөлгөөн эрс буурсантай холбоотойгоор хил орчимд үйлдэгдэх гэмт хэрэг, зөрчлийн тоо харьцангуй багассан байна. Харин 2022 оноос эхлэн хил нээгдэж, эдийн засгийн идэвхжил нэмэгдэхийн зэрэгцээ хууль бус хил нэвтрэлт, контрабанд, байгаль орчны эсрэг гэмт хэрэг, зохион байгуулалттай гэмт хэргийн тоо өсөх хандлага ажиглагдсан бөгөөд 2022 онд хамгийн өндөр түвшинд хүрсэн байна. 2023–2024 онд энэ өсөлт тодорхой хэмжээгээр саарч байгаа ч өмнөх жилүүдтэй харьцуулахад өндөр хэвээр хадгалагдаж байсан бол 2024-2025 онд хил орчмын гэмт хэрэг тогтвортой буурахгүй, харин шинэ хэлбэрт шилжин хувьсаж байгааг илтгэж байна.

Мөн хил орчмын бүс нутгуудад байгаль орчны эсрэг гэмт хэрэг, тухайлбал хууль бус ан агнуур, мод бэлтгэл, ашигт малтмалын хууль бус олборлолт давамгайлж байгаа бол эдийн засгийн шинжтэй гэмт хэрэг, тэр дундаа бараа бүтээгдэхүүний хууль бус тээвэрлэлт, татвараас зайлсхийх үйлдэл ихээхэн хувийг эзэлж байна. Үүнээс гадна хил дамнасан зохион байгуулалттай гэмт хэрэг, хүний наймаа зэрэг нь сүүлийн жилүүдэд илрүүлэлт нэмэгдсэн ч бодит эрсдэл өндөр хэвээр байгааг харуулж байна.

Доорх хүснэгтэд сүүлийн таван жилийн хил орчимд холбогдох гэмт хэргийн тоон үзүүлэлт, ерөнхий хандлагыг нэгтгэн харуулав.

Он	Бүртгэгдсэн хэрэг	Хандлага	Онцлог нөхцөл
2020	349 орчим	Буурсан	COVID-19, хил хаалттай
2021	388 орчим	Тогтвортой	Хил хязгаарлагдмал нээлт
2022	467 орчим	Огцом өссөн	Хил нээгдсэн, хөдөлгөөн нэмэгдсэн
2023	392 орчим	Бага зэрэг буурсан	Хяналт сайжирсан
2024	~400 орчим	Тогтвортой	Хөдөлгөөн нэмэгдсэн
2025	~440 орчим	Тогтвортой/өсөх хандлагатай	Эдийн засгийн идэвхжил нэмэгдсэн

Дээрх үзүүлэлтээс дүгнэхэд хил орчим үйлдэгдэж буй гэмт хэрэг нь тухайн үеийн нийгэм, эдийн засгийн нөхцөл байдалтай шууд хамааралтай бөгөөд хил хаагдсан үед буурч, нээгдсэн үед өсөх зүй тогтол ажиглагддаг. Цаашид хил дамнасан зохион байгуулалттай гэмт хэрэг, байгаль орчны гэмт хэргийн эрсдэл өндөр хэвээр байх төлөвтэй байгаа тул хяналт, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг бүсчилсэн байдлаар оновчтой хэрэгжүүлэх шаардлагатай нь харагдаж байна.

ҮНДСЭН ХЭСЭГ

1. Монгол Улсын хил орчимд үйлдэгдсэн гэмт хэргийн ойлголт, онцлог

Хил орчимд үйлдэгдсэн гэмт хэрэг гэдэг нь улсын хил болон хил орчмын бүс нутагт үйлдэгдсэн, эсхүл улсын хил нэвтрэхтэй шууд болон шууд бус байдлаар холбоотойгоор гарсан гэмт үйлдлийн нийлбэр цогцыг хэлнэ. Энэ төрлийн гэмт хэрэг нь хэд хэдэн тодорхой онцлог шинжээрээ бусад гэмт хэргийн ангиллаас ялгарч байдаг.

Нэгдүгээрт, хил орчмын гэмт хэрэг нь ихэвчлэн олон улсын шинжтэй байдаг. Өөрөөр хэлбэл, гэмт хэрэгт оролцогч этгээдүүд өөр өөр улсын иргэн байх, гэмт үйлдэл хэд хэдэн улсын нутаг дэвсгэрт нэгэн зэрэг явагдах эсхүл гэмт хэргийн үр дагавар хоёр ба түүнээс дээш улсад нөлөөлөх нөхцөл байдал ихэнхдээ үүсдэг. (Interpol, 2022) Ийм олон улсын шинж нь мөрдөн шалгах ажиллагааг нарийн төвөгтэй болгодог хамгийн чухал хүчин зүйлийн нэг юм.

Хоёрдугаарт, нотлох баримт хил дамнасан өөр улсад байрлах тохиолдол практикт байнга тохиолддог. Жишээлбэл, гэмт хэрэгт ашигласан эд зүйл, бичиг баримт, цахим мэдээлэл, мөнгө хөрөнгийн урсгал зэрэг нь хилийн өөрийн улсын нутаг дэвсгэрт биш харин гадаад улсад байрлаж байх нь ихэнхдээ тохиолддог. Ийм тохиолдолд нотлох баримтыг олж авахын тулд олон улсын эрх зүйн туслалцааны тогтолцоог ашиглах шаардлагатай болдог. (Crime., Transnational organized crime threat assessment: Central Asia. United Nations. , 2023)

Гуравдугаарт, мөрдөн шалгах ажиллагаанд нэгэн зэрэг хэд хэдэн байгууллага оролцох шаардлагатай байдаг нь ажиллагааны уялдаа холбоог хангахад нэмэлт хүндрэл учруулдаг. Үүнд цагдаагийн байгууллага, хил хамгаалах байгууллага, гаалийн байгууллага, тагнуулын алба, прокурорын байгууллага зэрэг олон субъект ажилладаг бөгөөд тэдгээрийн эрх хэмжээ, мэдлэг чадвар, ашиглах эх сурвалж зэрэг нь харилцан адилгүй байдаг нь зохицуулалтыг хүндрүүлдэг.

Судлаач Д.Цогтбаатар (2021) хил дамнасан гэмт хэргийг *"олон улсын шинжтэй, зохион байгуулалттай, улсын хил нэвтрэхтэй холбоотой гэмт үйлдлийн нийлбэр цогц хэлбэр"* гэж тодорхойлсон бөгөөд энэ тодорхойлолт нь хил орчмын гэмт хэргийн олон талт шинжийг нэгтгэн илэрхийлж байгаа юм (х. 47).

Монгол Улсын хувьд хил орчмын гэмт хэрэг нь дараах ерөнхий ангиллуудад хамаарч байна: хууль бусаар хил нэвтрэх, хүний хууль бус шилжилт хөдөлгөөн, хүн худалдаалах, мансууруулах болон сэтгэцэд нөлөөлөх

бодисын хууль бус тээвэрлэлт, түүхий эд болон байгалийн баялгийн хууль бус экспорт, контрабанд, болон хил орчмын бүс нутагт хийгддэг бусад зохион байгуулалттай гэмт хэрэг (Батболд, Хил орчмын гэмт хэрэгтэй тэмцэх эрх зүйн асуудал. , 2022)

2. Улсын хил орчимд үйлдэгдсэн гэмт хэргийн мөрдөн шалгах ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалт

Монгол Улсад хилд орчим үйлдэгдсэн гэмт хэргийг мөрдөн шалгах ажиллагаа нь хэд хэдэн үндсэн хуулийн актын зохицуулалтын хүрээнд явагддаг. Тэдгээрийн агуулга, хэрэглээ, хоорондын харилцан хамаарлыг дор нарийвчлан авч үзнэ.

2.1. Эрүүгийн Хэрэг Хянан Шийдвэрлэх Тухай Хууль (2017)

Монгол Улсын Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль (ЭХХШТХ) нь эрүүгийн хэрэг мөрдөн шалгах ажиллагааны үндсэн хуулийн баримт бичиг болдог. Уг хуульд гэмт хэрэг илрүүлэх, нотлох баримт цуглуулах, мөрдөн шалгах ажиллагааг явуулах үндсэн зарчим, журам нарийвчлан тусгагдсан байдаг (Монгол Улс, 2017).

ЭХХШТХ-д зааснаар мөрдөн шалгах ажиллагаа нь дараах гурван үндсэн зарчмыг чанд сахин биелүүлэх ёстой:

Нэгдүгээрт: хууль ёсны үндэслэлтэй байх, өөрөөр хэлбэл хуульд тусгайлан заасан үндэслэл, журмын дагуу явагдах;

Хоёрдугаарт: хүний эрх, эрх чөлөөг хүндэтгэх, мөрдөн шалгах ажиллагааны явцад иргэдийн үндсэн эрхийг зөрчихгүй байх;

Гуравдугаарт: нотлох баримтад тулгуурлах, дүгнэлт, шийдвэр нь зөвхөн хуульд заасан журмаар цугларсан нотлох баримтад суурилсан байх. Нотлох баримтыг зөвхөн хуульд тусгайлан заасан арга, журмын дагуу цуглуулах шаардлагатай бөгөөд хуулийн шаардлагыг хангаагүй нотлох баримт нь хэргийг шийдвэрлэхэд ашиглагдахгүй болно.

Хил орчмын гэмт хэргийн хувьд уг хуулийн зохицуулалт нь ерөнхий шинжтэй байдаг бөгөөд тухайлсан заалт хангалтгүй байгаа нь практикт тодорхой цоорхой үүсгэж байна. Тухайлбал, хил дамнасан байдлаар цуглуулсан нотлох баримтын хүчин төгөлдөр байдал, гадаад улсын байгууллагатай хамтарч явуулах мөрдөн шалгах ажиллагааны журам зэрэг асуудлыг нарийвчлан зохицуулсан тусгай заалт хуульд дутмаг байна.

2.2. Хилийн Тухай Хууль (2016)

Хилийн тухай хуульд улсын хил хамгаалах, хил орчмын бүс нутгийн дэглэм тогтоох, хил хамгаалах байгууллагын бүрэн эрх хэмжээг нарийвчлан тодорхойлсон байдаг (Монгол Улс, 2016). Уг хуулиар хил хамгаалах байгууллага нь хил орчимд гарсан гэмт хэргийн шинжтэй үйлдлийг илрүүлэх, таслан зогсоох, холбогдох байгууллагад нэн даруй мэдээлэх үүрэг хүлээдэг.

Хилийн тухай хуулийн хамрах хүрээ нь хил хамгаалалтын байгууллагын үйл ажиллагааны зохион байгуулалтын асуудлыг голчлон зохицуулдаг тул мөрдөн шалгах ажиллагааны нарийн арга зүйн асуудлуудыг дэлгэрэнгүй хамардаггүй. Иймд хил хамгаалах болон мөрдөн шалгах байгууллагуудын хооронд мэдээлэл дамжуулах, хамтран ажиллах журам нь

хуульчилсан тодорхой зохицуулалтгүй тохиолдолд практикт тодорхойгүй байдалд ордог.

2.3. Олон Улсын Гэрээ, Хэлэлцээрийн Тогтолцоо

Монгол Улс нь хил дамнасан гэмт хэрэгтэй тэмцэх чиглэлээр хоёр болон олон талт олон улсын гэрээ, хэлэлцээрт оролцсон байдаг. Тэдгээрт хөрш орнуудтай байгуулсан эрүүгийн хэргийн талаарх хууль зүйн туслалцааны гэрээнүүд, Interpol-ийн гишүүнчлэл, UNODC-тай хамтран ажиллах тогтолцоо орно. Гэхдээ эдгээр олон улсын хамтын ажиллагааны механизмуудыг дотоодын хуульчилсан тогтолцоотой уялдуулах, практик хэрэглээг нь сайжруулах асуудал цаашид анхаарал шаардсан хэвээр байна. (Interpol, Border crime and international cooperation report. International Criminal Police Organization. , 2022)

3. Хил орчим үйлдэгдсэн гэмт хэргийн мөрдөн шалгах ажиллагаанд анхаарах асуудлууд

3.1. Нотлох Баримтыг Цуглуулах, Хамгаалах

Хил орчмын бүс нутаг нь ихэвчлэн хүн ам цөөнтэй, нутаг зүйн хувьд алслагдсан байдаг тул хэргийн газрын үзлэг болон нотлох баримт цуглуулах ажиллагааг шуурхай зохион байгуулах нь онцгой ач холбогдолтой байдаг. Хэргийн газрын тухайлсан нотлох баримтууд цаг уур, байгалийн нөлөөллөөр аяндаа устах, гэмтэх, өөрчлөгдөх болон хэргийн оролцогчид санааны зорилгоор устгах, нуух эрсдэлтэй байдаг. Ялангуяа чийг, дулаан, хүйтэн зэрэг цаг уурын нөлөөлөл нь биологийн болон цахим нотлох баримтыг хугацаа алдалгүй бэхжүүлэхгүй бол хэрэглэгдэх боломжгүй болгодог нь практикт ноцтой асуудал болдог.

Цахим нотлох баримтын хувьд хил орчмын гэмт хэрэгт ашиглагдсан цахим төхөөрөмж, харилцааны дата, GPS байршлын мэдээлэл зэрэг нь ихэвчлэн гадаад сервер дээр хадгалагдах эсхүл хилийн тусгай сүлжээгээр дамждаг учир тэдгээрт хандах, баталгаажуулах журмыг тусгай хуулийн механизмаар зохицуулах шаардлагатай болдог (UNODC, 2023). Цахим нотлох баримтын эрх зүйн зохицуулалт нь Монгол Улсын одоогийн хуульд хангалттай гүн нарийвчилсан байдлаар тусгагдаагүй байгаа нь практикт хууль зүйн хийдэл цоорхой үүсгэж байна.

3.2. Байгууллагуудын Хоорондын Хамтын Ажиллагаа

Хил орчимд үйлдэгдсэн гэмт хэргийг амжилттай илрүүлж, мөрдөн шалгах ажиллагааг зохих ёсоор явуулахын тулд цагдаагийн байгууллага, хил хамгаалах байгууллага, гаалийн байгууллага, тагнуулын алба болон прокурорын байгууллага зэрэг олон субъектийн уялдаатай хамтын ажиллагаа зайлшгүй шаардлагатай байдаг. Гэвч практикт эдгээр байгууллагуудын хоорондын мэдээлэл солилцоо, хамтарсан ажиллагааны зохицуулалт хангалтгүй байгаа нь мөрдөн шалгах ажиллагааны үр нөлөөг бууруулдаг.

Байгууллагуудын хамтын ажиллагааны хүрээнд хил хамгаалах байгууллагын анхан шатны мэдээлэл, ажиглалт нь мөрдөн шалгах ажиллагаанд маш чухал байр суурийг эзлэхийн сацуу цаашдын мөрдөн шалгах ажиллагаанд ч нэн тустай ач холбогдолтой байдаг. Хил орчмын газарзүйн нөхцөл байдлыг гүнзгий мэддэг, байнгын хяналт тавих боломжтой, тухайн бүс нутгийн

хүмүүстэй нягт харилцаатай хил хамгаалах байгууллагын мэдлэг туршлага нь бусад мөрдөн шалгах байгууллагад хялбар боломжгүй нэн үнэтэй нөөц юм (Батболд, 2022). Иймд хил хамгаалах байгууллагын ажилтнуудыг нотлох баримт цуглуулах анхан шатны аргачлалаар сургаж, мөрдөн шалгах байгууллагатай тогтмол мэдээлэл солилцох тогтолцоог эрх зүйн хувьд бэхжүүлэх шаардлага байна.

3.3. Олон Улсын Эрх Зүйн Хамтын Ажиллагаа

Хил дамнасан гэмт хэрэгт гадаад улсад байрлах нотлох баримт цуглуулах, сэжигтнийг шилжүүлэн авах, хяналт тавих болон мөрдөн шалгах бусад ажиллагааг гадаад улстай хамтарч явуулахын тулд олон улсын эрх зүйн туслалцааны механизмыг ашиглах зайлшгүй шаардлагатай болдог. Эдгээр ажиллагаа нь үндсэндээ двусторонн болон олон талт олон улсын гэрээ, хэлэлцээрийн хүрээнд явагддаг ба тэдгээрийн хэрэгжилтийн үр нөлөө нь харилцаа хамтын ажиллагааны гүнзгийрэлтэй шууд хамааралтай байдаг (Interpol, 2022).

Монгол Улс нь хөрш ОХУ болон БНХАУ-тай хилийн аюулгүй байдал болон эрүүгийн хэрэгт хамтран ажиллах чиглэлээр хоёр талт гэрээнүүд байгуулсан боловч практик хэрэгжилтийн хурдац, тогтолцооны шийдэмгий байдал хангалтгүй гэж үнэлэгдэж байна. Олон улсын туслалцааны хүсэлт гаргах, хариу авах хугацааны уртсалт нь нотлох баримт устгах, сэжигтэн зугтах зэрэг шууд эрсдэлийг нэмэгдүүлдэг. Иймд олон улсын хамтын ажиллагааны ажиллагааны журмыг хурдан шуурхай байдлаар хэрэгжүүлэх боломжтой болгон боловсронгуй болгох шаардлага тулгарч байна.

3.4. Орчин Үеийн Техник Технологийн Ашиглалт

Орчин үеийн технологийн хэрэгслийг оновчтой ашиглах нь хил орчим үйлдэгдэх гэмт хэргийг урьдчилан илрүүлэх болон мөрдөн шалгах ажиллагааны үр нөлөөг эрс дээшлүүлдэг. Хяналтын камерын сүлжээ, хиймэл дагуулын зураг авалт, дроны технологи, зөөврийн биометрийн баталгаажуулалтын систем зэрэг нь хил орчмын өргөн уудам нутаг дэвсгэрийг тасралтгүй хянах боломжийг бүрдүүлдэг. Ялангуяа дрон технологийг мөрдөн шалгах ажиллагаанд ашиглах нь алслагдсан, хүн хүрэх хэцүү газрын нотлох баримт цуглуулах, тандан шалгалтад шинэ өргөн боломж нээж байна (UNODC, 2023).

Гэхдээ технологийн хэрэгслийг хил орчмын нөхцөлд ашиглахтай холбогдсон тодорхой эрх зүйн зохицуулалт Монгол Улсад хангалтгүй хөгжсөн байна. Тухайлбал, дрoноор цуглуулсан дүрс зургийн нотлох баримтын хүчин төгөлдөр байдал, хиймэл дагуулын мэдээллийг мөрдөн шалгах ажиллагаанд ашиглах эрх зүйн үндэслэл, цахим тагнуулын хэрэгслийн ашиглалтын журам зэрэгт хуулийн тодорхой зохицуулалт шаардлагатай байна.

ДҮГНЭЛТ

Хил орчим үйлдэгдсэн гэмт хэрэг нь улсын аюулгүй байдал болон хил хамгаалалтын бодлоготой салшгүй холбоотой, нийгмийн аюулын дээд зэрэглэлд хамаарах онцлог шинжтэй гэмт хэргийн тусгай ангилал юм. Хил орчмын гэмт хэргийг мөрдөн шалгах ажиллагаа нь газарзүйн алслагдсан байдал, нотлох баримтын олдцын онцгой нөхцөл, олон улсын хамтын ажиллагааны хэрэгцээ зэрэг нарийн төвөгтэй хүчин зүйлийн нийлбэрийн нөлөөгөөр дотоодын ердийн гэмт хэрэгт хэрэглэгддэгтэй харьцуулахад илүү хүндрэлтэй, нарийн аргачлал шаарддаг онцлогтой.

Монгол Улсын одоогийн хууль тогтоомж нь хил орчим үйлдэгдсэн гэмт хэргийг мөрдөн шалгах ажиллагааны үндсэн эрх зүйн хүрээг бий болгосон боловч дараах чиглэлээр хангалтгүй байна: байгууллагуудын хоорондын хамтын ажиллагааны механизмыг тодорхойлсон тусгай журмын дутмагдал; орчин үеийн техник технологийн хэрэгслийн хэрэглээг зохицуулсан эрх зүйн хоосон цоорхой; олон улсын хамтын ажиллагааны гүйцэтгэлийн удаашрал; мөрдөгч, шинжилгээний мэргэшсэн боловсон хүчний дутагдал. Эдгээр дутагдлыг цаг алдалгүй шийдвэрлэх нь Монгол Улсын хилийн аюулгүй байдал болон эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэлтийн чанарыг дээшлүүлэхэд нэн чухал ач холбогдолтой юм.

Ирээдүйн судалгааны чиглэлийн хувьд хил орчмын гэмт хэрэгтэй тэмцэх тусгай хуулийн болон институцийн загварыг боловсруулах, олон улсын туршлагыг Монголын тогтолцоонд нэвтрүүлэх боломж, орчин үеийн мэдээлэл цуглуулалтын технологийн эрх зүйн зохицуулалт зэрэг асуудлуудыг нарийвчлан судлах шаардлагатай байна.

САНАЛ, ЗӨВЛӨМЖ

Хил орчим үйлдэгдсэн гэмт хэрэгтэй тэмцэх, мөрдөн шалгах ажиллагааны үр нөлөөг дээшлүүлэх чиглэлээр дараах бодлогын арга хэмжээнүүдийг хэрэгжүүлэх нь зүйтэй гэж дүгнэж байна.

Нэгдүгээрт, хил хамгаалах болон мөрдөн шалгах байгууллагуудын хамтарсан ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох нь шаардлагатай. Тухайлбал, байгууллага хоорондын мэдээлэл солилцооны нарийвчилсан журам, хамтарсан мөрдөн шалгах баг байгуулах, зохицуулах тогтолцооны эрх зүйн суурийг бэхжүүлэх нь тэргүүлэх ач холбогдолтой юм. Энэхүү зохицуулалтыг ЭХХШТХ болон Хилийн тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулан хуульчлах нь зүйтэй байна.

Хоёрдугаарт, хил орчмын бүсэд мөрдөн шалгах ажиллагаанд ашиглах техник, технологийн дэмжлэгийг нэмэгдүүлэх шаардлага үүссэн. Хяналтын камерын сүлжээ, дрон, биометрийн тоног төхөөрөмж зэрэгт хийх хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэхийн зэрэгцээ тэдгээрийн нотлох баримтын хэрэглээг хуульчлах нь практик хэрэгцээ юм.

Гуравдугаарт, хил дамнасан гэмт хэрэгтэй тэмцэх чиглэлээр хөрш болон бусад орнуудтай байгуулсан олон улсын хамтын ажиллагааны гэрээ, хэлэлцээрийг шинэчлэн боловсронгуй болгож, тэдгээрийн хэрэгжилтийн механизмыг улам хурдан шуурхай болгох арга хэмжээ авах нь шаардлагатай.

Энэ нь ялангуяа ОХУ болон БНХАУ-тай хамтарч явуулах мөрдөн шалгах ажиллагааны практик журмыг тодорхойлсон ажлын хэлэлцээрийг шинэчлэх хэлбэрээр хэрэгжиж болно.

Дөрөвдүгээрт, хил орчмын гэмт хэрэгтэй тэмцэх мэргэшлийн чиглэлээр мөрдөгч, шинжилгээний ажилтан, прокурорын мэргэшсэн боловсон хүчин бэлтгэх тусгайлсан сургалтын хөтөлбөр болон тогтолцоо хөгжүүлэх нь урт хугацааны тогтвортой шийдэл болно. Уг сургалт нь хилийн аюулгүй байдлын онол, олон улсын эрх зүй, цахим нотлох баримт, гадаад хэлний хүрээг хамрах нь зүйтэй.

АШИГЛАСАН ЭХ СУРВАЛЖ

Батболд, Б. (2022). Хил орчмын гэмт хэрэгтэй тэмцэх эрх зүйн асуудал. Сэцэн Хаан их сургуулийн эрдэм шинжилгээний бичиг, 14(1), 78–94.

Interpol. (2022). Border crime and international cooperation report. International Criminal Police Organization. <https://www.interpol.int/Crimes/Trafficking-of-human-beings>

Монгол Улс. (2016). Хилийн тухай хууль. Улсын Их Хурал.

Монгол Улс. (2017). Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль. Улсын Их Хурал.

Цогтбаатар, Д. (2021). Хил дамнасан гэмт хэргийн шинж, хандлага. Хууль сахиулахуйн судалгаа, 5(2), 45–58. <https://doi.org/10.5555/lest.2021.5.2.45>

United Nations Office on Drugs and Crime. (2023). Transnational organized crime threat assessment: Central Asia. United Nations. <https://www.unodc.org/unodc/en/organized-crime/intro.html>

ХИЛИЙН ДЭГЛЭМ САХИУЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНЫ ОНОЛЫН ҮНДЭС

Болд Инжир

ДХИС-ийн магистрант, Хилийн цэргийн-р ангийн-р салбарын захирагч ахлах дэслэгч

**хариуцлагатай зохиогч: injirbold@gmail.com*

Хураангуй: Хилийн дэглэм сахиулах үйл ажиллагаа нь улсын тусгаар тогтнол, нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдал, үндэсний аюулгүй байдлыг хангах зорилгоор улсын хилийн халдашгүй дархан байдлыг хамгаалах төрийн байгууллагын зохион байгуулалттай, хуульд суурилсан үйл ажиллагаа юм.

Түлхүүр үг: Хилийн дэглэм, Хил орчмын дэглэм, Хилийн боомт газруудад тусгай журам, Хилийн төлөөлөгчийн ажиллагаа.

ОРШИЛ

Манай дэлхий ертөнцийн түүхнээ улс гүрнүүдийн хоорондын зөрчилдөөн, тэмцэл, дай байлдааны дийлэнх хувь нь газар нутаг, хил хязгаарын маргаанаас үүдэлтэй байсан байна.

Хүн төрөлхтний соёлжин боловсронгуй болж хөгжихийн хирээр дэлхийн улсууд энэхүү амин чухал асуудлаа олон улсын хэмжээнд эрх зүйн үндэстэйгээр гэрээ хэлэлцээгээр зохицуулан эрмэлзэн ирсэн бөгөөд үүний тулд хөрш зэргэлдээх улсууд тэдгээрийг заагласан хилийн шугамаа хоёр болгон албан ёсоор зааглан тогтоогоод зогсохгүй түүнийхээ ойр орчимд элдэв маргаан будилаан самуун үүсгэхгүйн тулд нэмж хилийн дэглэмийн гэрээ, хилийн асуудлыг харилцан зохицуулах хэлэлцээрүүдийг байгуулан чандлан мөрдөж сахиулдаг болсон түүхтэй юм.

Улсын хил дээр шугам тэмдгийг хэвийн байлгах, хилийн шугамын дагуух ойн огтолсон зурвасыг цэвэрлэх, гол нуурын эргийг бэхлэх, ус ашиглах, усан тээвэр хийх, хилийн зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, гарсан зөрчлийг шийдвэрлэх, улсын хилээр зорчигч тээврийн хэрэгсэл, мал амьтан бараа материал нэвтрүүлэх, хил дамжсан зам гүүр, холбоо, цахилгаан шугамыг ашиглах, арчлан хамгаалах, цаг уурын бэрхшээлтэй үе, байгалийн гамшгийн үед харилцан туслалцах гэх мэт тухай бүрд нь шийдвэрлэвэл зохих олон төрлийн эрх зүйн харилцаа үүсдэг бөгөөд эдгээрийг аль болох тайван арга хэрэгслээр гэрээ хэлэлцээрийн замаар, хууль зүйн дагуу шийдвэрлэхэд улсын хилийн дэглэм чухал үүрэгтэй.

Хилийн дэглэмийг хил залгаа улсууд өөр хоорондоо хэлэлцэн тохирч холбогдох хилийн дэглэмийн гэрээ байгуулж тогтоогдож хэрэгжүүлэх.

Монгол улсын хилийн хуулийн 12 дугаар зүйлд улсын хилийн дэглэмийн зорилгыг “Улсын хилийн дэглэмийн зорилго нь хил залгаа улстай байгуулсан гэрээг үндэслэн улсын хилийг тодорхой байлгах, хилийн зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, улсын хилээр зорчигч, тээврийн хэрэгсэл бараа болон мал амьтан, ургамал тэдгээрийн гаралтай түүхий эд бүтээгдэхүүнийг нэвтрүүлэх, хилийн асуудалтай холбогдсон бусад үйл ажиллагааг зохицуулахад оршино” гэжээ. (Монгол Улс, 2016/2017).

Монгол улсын хилийн дэглэмийн эрхзүйн үндэс нь Монгол Улсын Үндсэн Хууль, хилийн дэглэмийн талаар Монгол Улсаас хөрш зэргэлдээ улстайгаа байгуулсан олон улсын гэрээ хэлэлцээрүүд, хилийн тухай хууль болон бусад хууль эрх зүйн актууд болно.

Манай улс хөрш хоёр гүрэнтэйгээ хоёулантай нь хилийн дэглэмийн гэрээ байгуулж, түүнийгээ чанд мөрдөж байгаа нь улсын хилийн халдашгүй дархан, бүрэн бүтэн байдлыг хангах, хил орчмын нутаг дэвсгэрт ард иргэдийн амгалан тайван аж төрөх, хилийн аливаа асуудлыг тайван арга хэрэгслээр, эв зүйгээр зохицуулах нөхцөлийг бүрдүүлж байна.

Хилийн дэглэмийн гэрээ нь хилийн гэрээгээ улам цааш нь баталгаажуулан бэхжүүлдэг учраас олон улсын эрх зүйд энэ хоёр гэрээ эрхийн актыг нэг ижил түвшинд авч үздэг билээ.

ҮНДСЭН ХЭСЭГ

Нэг. Хилийн дэглэмийг Монгол Улсын хил орчмын нутаг дэвсгэрт сахиулах нь

Монгол Улсын хилийн тухай хуулийн 3 дугаар зүйлийн 1.14-д “Хил залгаа улстай хиллэж байгаа сумын нутаг дэвсгэрийг хил орчмын нутаг дэвсгэр гэнэ” гэж тодорхойлсон байна.

Хил орчмын нутаг дэвсгэрийн улсын хилтэй хиллэж байгаа хэсгийн тодорхой өргөнтэй бүс, зурвас газрыг тусгайлан тогтоож үүнд нэвтрэн орох, гарах, ажил үйлдвэрлэл явуулах / ан хийх, загас барих, мал хариулах, геологи хайгуулын ажил хийх, өвс хадлан авах гэх мэт/ талаар зарим эрх зүйн хорио цээр тогтоон өөрийн орон нутгийн байгууллага, ард иргэдээр мөрдүүлдэг бөгөөд ингэснээр тэдний зүгээс улсын хилийн дэглэмтэй холбоотой зөрчлийг гаргуулахгүй байх нөхцөлийг бүрдүүлэн тухайн хэсгийг гардаг хариуцаж хамгаалж буй хил хамгаалах байгууллагад үүргээ амжилттай гүйцэтгэх боломжийг олгодог байна. (Монгол Улс, 2016/2017).

Улсын хил орчмын дэглэм нь Монгол улсын хилийн найдвартай байдлыг хангах системийн маш чухал арга хэмжээний нэг бөгөөд түүний үндсэн зориулалт нь улсын хил зөрчигчийг илрүүлэх, саатуулах, хил дамнасан дамын наймаа \контрабанд\ -г таслан зогсоох боломжийг нэмэгдүүлэх, хилийн дэглэмийн элдэв зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэхэд оршино.

Монгол улсын хил хамгаалах байгууллагаас хилийн бүс, зурваст авч хэрэгжүүлж байгаа дэглэмийн арга хэмжээнүүд нь улсын хил дээр Монгол улсын төрийн хууль тогтоомжийн дагуу тогтоосон журмыг сахиулах, олон улсын гэрээ хэлэлцээрийг хүндэтгэн биелүүлэх, улсын хил хамгаалалтын найдвартай байдлыг хангах үндсэн зорилготой.

Улсын хил орчмын дэглэм нь хилийн бүс зурваст орших иргэдийг бичиг баримтжуулах, хилийн хяналт шалгалт хийх, хилийн бүс зурваст иргэд нэвтрэн орох, түр оршин суух шилжилт хөдөлгөөн үйлдэх, ажил үйлдвэрлэл явуулах талаар Монгол улс улсын хууль тогтоомжийн дагуу холбогдох эрх зүйн актуудаар тогтоосон эрх зүйн харилцаа хэм хэмжээний систем юм.

Улсын хил орчмын дэглэм нь Монгол улсын төрийн дотоод асуудлын хүрээнд багтаж Монгол улсын төрийн эрх барих дээд байгууллагын хууль

тогтоомжоор тогтоогдож зохицуулагдаж байдгаараа улсын хилийн дэглэмээс ялгаатай.

“Улсын хил хамгаалах, хилийн зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх зорилгоор тусгай журам тогтоосон нутаг дэвсгэрийг хилийн бүс гэнэ. Түүний өргөнийг хил хамгаалах байгууллага, засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн даргатай зөвшилцсөний үндсэн дээр улсын хилийн шугамаас дотогш 100 км –ээс илүүгүйгээр тогтооно” \хилийн тухай хууль\ (Монгол Улс, 2016/2017).

Монгол улс нь байгаль цаг уурын болон физик газарзүйн байдлын хувьд өөр хоорондоо харилцан адилгүй өргөн уудам бүс нутагтайн дээр хил орчимдоо хүн ам тааруу сийрэг суурьшдаг онцлогтой. Энэ бүхнийг харгалзан 25-30 км –ийн өргөнтэйгөөр хилийн бүс тогтоож байсныг 2001 онд өөрчилж 100 км болгосон юм. Иймд дээрх хуульд заасанчлан хилийн бүсийн өргөний хэмжээг тухайн нутаг дэвсгэрийн онцлогт тохируулан уян хатан тогтоох нь ард иргэддээ, улсын хил хамгаалах байгууллагад ч ашигтай нь ойлгомжтой юм. (Монгол Улс, 2016/2017).

Улсын хилийн дэглэмийг сахиулах, улсын хил хамгаалалт, шалган нэвтрүүлэх албыг зохион байгуулах, хилийн инженер, техникийн байгууламж барих зориулалтаар улсын хилийн шугамаас дотогш 15 км-ээс илүүгүйгээр тусгай журам тогтоосон нутаг дэвсгэрийг улсын хилийн зурвас гэнэ.” (Монгол Улс, 2016/2017).

Улсын хилийн зурвасын өргөн нь 2001 он хүртэл 5-10 км байсан бөгөөд мөн дээрх шалтгаанаар түүний өргөний хэмжээг 15 км хүртэл болгосон байна. Энэхүү зурваст газарт улсын хил хамгаалах байгууллага нь өөрийн санаачилгаар нэмэлт хорио цээр тогтоож хэрэгжүүлдэг болно.

Монгол улсын иргэд, байгууллага нь хилийн хуулийн 26 дугаар зүйлд заасны дагуу дараах журмыг дагаж мөрдөх үүрэгтэй. Үүнд:

1. Улсын хилийн зурваст нэвтрэх иргэн нь Монгол Улсын иргэний үнэмлэх, эсхүл түүнтэй адилтгах баримт бичигтэй байх;
2. Улсын хилийн зурваст хил хамгаалалтын зориулалттайгаас бусад барилга байгууламж барих, үйл ажиллагаа явуулах, газар ашиглах асуудлыг Засгийн газар шийдвэрлэх;
3. Иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллага нь улсын хилийн зурваст улсын хил хамгаалах байгууллагын зөвшөөрөлтэйгөөр нэвтэрч энэ хууль болон бусад хууль тогтоомжоор хориглоогүй ажил, үйлдвэрлэл явуулах;
4. Улсын хилийн зурваст мөрдөх журмын биелэлтэд улсын хил хамгаалах байгууллага хяналт тавьж, шалгалт хийх.иргэн тухайн сумын нутаг дэвсгэрээс өөр газар явахыг хориглоно.

Аливаа улс нь өөрийнхөө бүрэн эрхийн хүрээнд дотооддоо улсын хилийн бүс зурвасыг тогтоож тодорхой хорио цээрийн арга хэмжээг хэрэгжүүлэх нь олон улсын эрхзүйн практикт байдаг л зүйл юм.

Монгол улсын хилийн хууль болон бусад холбогдох хууль тогтоомжийн дагуу тогтоосон дэглэм журмын арга хэмжээнүүдийг хил хамгаалах

байгууллага дангаараа буюу төрийн бусад байгууллагатай \орон нутгийн төр захиргааны болон тагнуул, цагдаа гэх мэт \ хамтарч хэрэгжүүлдэг.

Хилийн бүсэд мөрдөх журмын дагуу хил орчмын нутаг дэвсгэрт оршин суугч иргэний паспортдоо хаягийн тэмдэглэлтэй байх ёстой. Гэвч одоогийн шин паспортад энэхүү тэмдэглэгээг хийлгэсэн эсэхийг хянаж шалгах боломжгүй учраас хил орчмын нутаг дэвсгэрт оршин сууж болохыг гэрчлэх үнэмлэх бичиг зайлшгүй хэрэг болж байгаа юм.

Хуулийн дагуу иргэн бүр өөрийн харьяа засаг захиргааны нэгж байгууллагадаа бүртгүүлж хаягийн бүртгэл хийлгэсэн байх үүрэг хүлээдэг.

Улсын хилийн бүсэд оршин суудаггүй иргэд ах дүү төрөл садантайгаа уулзах болон бусад шалтгаанаар хилийн бүсэд түр хугацаагаар нэвтрэхдээ заавал иргэний паспорттой байх ёстой. Харин удаан хугацаагаар оршин суух, байрлах болбол шилжилт хөдөлгөөн хийлгэж бүртгүүлсэн байх учиртай.

Хил орчмын нутагт оршин суудаггүй иргэн, байгууллага, аж ахуй нэгжүүд хилийн бүсэд ажил “геологи, хайгуул , уул уурхайн ажил хийх, барилга байгууламж барих гэх мэт” явуулах болбол тухайн орон нутгийн засаг захиргааны байгууллагатай зөвшилцөж ХХЕГ болон тухайн хилийн хэсгийг хариуцаж буй хилийн отрядаас зөвшөөрөл авах ёстой.

Хилийн тухай хуулиар гадаадын иргэн харьяалалгүй хүн хилийн бүсэд байнга оршин суухыг хориглодог. Гэхдээ эдийн засгийн болон худалдааны чөлөөт бүс, хил орчмын нутаг дэвсгэрт байгуулагдаж байгаа өнөөгийн нөхцөлд эдгээр бүсэд гадаадын иргэд, харьяалалгүй хүн олноор байнга оршин суух нь мэдээж бөгөөд үүнийг хуулиар зохицуулж болох юм.

Хил орчмын нутаг дэвсгэрт зорчих эрхийн хүчин төгөлдөр баримт бичгээр, өөрөөр хэлбэл хил нэвтрэх түр үнэмлэхээр улсын хил нэвтэрсэн гадаадын иргэн тухайн сумын нутаг дэвсгэрээс өөр газар явахыг хориглодог бөгөөд монголын иргэд ч хөрш зэргэлдээх ОХУ, БНХАУ-д дээрх баримт бичгээр нэвтэрсэн тохиолд ч мөн адилаар очсон район, хошууны нутаг дэвсгэрээс өөр газар явахыг хориглосон байдаг байна.

Улсын хилийн зурваст хилийн бүсийг бодвол илүү нэмэгдэл хорио цээр тогтоодог гэж бид дээр цохон тэмдэглэж байсан билээ. хилийн тухай хуулийн 27 дугаар зүйлд энэ талаар тодорхой тусгагдсан байдаг бөгөөд хилийн зурваст нэвтрэн орох тэнд ажил үйлдвэрлэл явуулахдаа заавал ХХЕГ, хилийн отрядын даргаас зөвшөөрөл авна. Хилийн зурваст нэвтрэгсдэд отрядаас тусгай үнэмлэх олгоно. (Монгол Улс, 2016/2017).

МУ-ын хилийн тухай хуулийн 26 дугаар зүйлд хилийн зурваст дараах зүйлсийг хориглоно гэж заасан байдаг үүнд:

- 1.улсын хилийн зурваст газар эзэмшүүлэх, өмчлүүлэх;
- 2.улсын хилийн тэмдэг, холбоос, хил хамгаалалтын зориулалттай инженер, техникийн байгууламжийг эвдэх, гэмтээх, хөдөлгөх, шилжүүлэх;
- 3.энэ хуульд зөвшөөрснөөс бусад үндэслэлээр газар хагалах, хилийн усны голдирол, түвшин, чиглэлийг өөрчлөх, урсгалыг боох, суваг шуудуу татах, барилга байгууламж барих;

4.улсын хил хамгаалах байгууллагын зөвшөөрөлгүйгээр хил хамгаалалтын зориулалттай инженер, техникийн байгууламжийн цаана гарах, улсын хилийн шугам, тэмдэг дээр очих;

5.улсын хилийн болон хил орчмын дэглэмийг сахиулахад саад учруулсан үйл ажиллагаа явуулах, улсын хил хамгаалах байгууллагад урьдчилан мэдэгдэхгүйгээр тэсэлгээ хийх;

6.цацраг идэвхт, химийн хорт бодис байрлуулах, тараах;

7.улсын хилийн шугамаас 2000 метрийн дотор агнуурын амьтан агнах, барих, амьтныг хөөж хил давуулах;

8.хариулгагүй мал байлгах;

9.улсын хилийн шугам, хил хамгаалалтын зориулалттай инженер, техникийн байгууламжийн хооронд улсын хил хамгаалах байгууллагын зөвшөөрөлгүй айл нутаглах;

10.хуулиар хориглосон арга, зэвсэг хэрэгслээр агнуурын амьтан агнах, барих.

Монгол улсын хил хамгаалах байгууллага нь хил зөрчсөн этгээдийг эрхээ саатуулах үйл ажиллагаа явуулж байгаа үедээ хилийн бүс, зурвасын гадна талд болон боомтод, хил орчмын нутаг дэвсгэрийн хүрээнд түр хугацаанд эрэл явуулж буй районд түр хугацаагаар хүмүүсийг нэвтрүүлэхгүй байх, тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөнийг хязгаарлах зэрэг зарим төрлийн хорио цээр тогтоож болох юм.

Хоёр. Хилийн боомт газруудад тусгай журам тогтоож мөрдүүлэх нь:

Улсын хил орчмын эрх зүйн дэглэмийн үндсэн бүтээгдэхүүн хэсэг нь хилийн боомтод мөрдөх журам юм.

Монгол улсын хилийн тухай хуулийн 10- дугаар зүйлд “Улсын хилээр зорчигч, тээврийн хэрэгсэл бараа болон мал амьтан тэдгээрийн гаралтай түүхий эд бүтээгдэхүүнийг нэвтрүүлэх журмыг тогтоох өөрчлөхдөө дараах журмыг баримтална. (Монгол Улс, 2016/2017).

1. Үндэсний аюулгүй байдлыг хангах
2. Гадаад улсын харилцан ашигт хамтын ажиллагааг өргөжүүлэх
3. Монгол улсын тусгаар тогтнол бүрэн эрхт байдал хилийн халдашгүй дархан байдлыг хангах.

Улсын хил нэвтрүүлэх боомтуудад хилийн шалган нэвтрүүлэх алба болон хил хяналтын байгууллагуудын албаны үйл ажиллагааг хэвийн явуулах нөхцөлийг бүрдүүлэх сахиулахын тулд эдгээр боомтуудад хил нэвтрэх зорчигч, тээврийн хэрэгсэл ачаа тээшийг нэвтрүүлж байрлуулах, хөдөлгөх журам тогтоож мөрдүүлнэ.

Монгол улсын хилийн тухай хуулийн 26 дугаар зүйлд хилийн боомт, түүнд мөрдөх журмыг дараах байдлаар тодорхойлжээ. Үүнд:

1. Улсын хилээр нэвтрэх зорчигч, тээврийн хэрэгсэл, бараа болон мал амьтан, ургамал тэдгээрийн гаралтай түүхий эд бүтээгдэхүүнд хилийн хяналтын байгууллага хяналт шалгалт хийх зориулалтаар тусгайлан тогтоож, төхөөрөмжилсөн газрыг хилийн боомт гэнэ.

2. Улсын хил хамгаалах байгууллага нь хил хяналтын байгууллагаас хяналт шалгалт явуулах бололцоог бүрдүүлэх зорилгоор тухайн мөрдөх журмыг тогтооно. Уг журам нь зорчигч, тээврийн хэрэгслийг хяналт шалгалтад оруулах, гарах тээврийн хэрэгслийг зогсоолд зогсоох, журам сахиулах зэрэг арга хэмжээнээс бүрдэнэ.

3. Зорчигч, тээврийн хэрэгсэл эзэмшигч нь тухайн боомтод тогтоосон замаар орж гарна. Үйлчлэх бүрэлдэхүүн нь хил хяналтын байгууллагын ажилтанд тээврийн хэрэгслийг шалгуулах үүрэгтэй.

4. Хил хяналтын байгууллагын хяналт шалгалт явагдаж үед гаднын хүн тээврийн хэрэгсэлд нэвтрэхийг хориглоно.

5. Улсын хил нэвтэрч байгаа тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөний чиглэл байрлалыг өөрчлөх, зорчигчийг оруулах, буулгах ачаа тээш, шууданг ачиж буулгахыг улсын хил хамгаалах байгууллагын зөвшөөрлөөр гүйцэтгэнэ.

6. Шаардлагатай үед улсын хил хамгаалах байгууллага боомтод мөрдөх журамтай холбогдсон нэмэлт арга хэмжээ авч болно гэжээ.

- Тээврийн хэрэгслийг хилийн боомтын бүс, шалгалтын зурваст оруулах гаргах, энэ зурваст хөдөлгөөн үйлдэх журам тогтоох

- Хилийн боомтын бүс, шалгалтын зурваст зорчигчдыг суулгах, буулгах, ачаа тээш, шууданг ачиж буулгах журам сахиулах

- Хилийн боомтын бүс шалгалтын зурваст хилийн нэвтрэх үнэмлэх олгох, хөдөлгөөнд хяналт тавих

- Зорчигчдыг хилийн хяналтын үед түр байрлуулах журам тогтоох

- Хилийн боомтын бүсийн журмыг тайлбарласан самбар таних тэмдгүүдийг ил тод үзэгдэхүйцээр, хүнд ойлгомжтойгоор бичиж тэмдэглэн байрлуулах зэрэг болно.

Монгол улсын засгийн газрын 2003 оны 11-р сарын 22-ны өдрийн “Хил хяналтын байгууллагуудын үйл ажиллагааг зохицуулах журам”-ын тухай 20-р тогтоол, уг журамд өөрчлөлт оруулах тухай 361 тогтоолын дагуу хилийн албадын үйл ажиллагааг дор дурдсанаар уялдуулан зохицуулна.

- Хилийн мэргэжлийн хяналтын алба, хил хамгаалах болон гаалийн байгууллагын үйл ажиллагааны үндсэн зарчмын дагуу тухайн нөхцөл байдалд зохицуулан хяналт шалгалт явуулах ерөнхий горимыг тогтоох

- Шаардлагатай, цэг газарт хамтарсан ажиллагаа явуулах

- Шаардлагатай чиглэлд хүч хэрэгслийг төвлөрүүлэх, хүн хүчний нэмэлт туслалцаа үзүүлэх

Хил хяналтын байгууллагууд холбогдох хууль тогтоомжийн дагуу дор дурдсан дарааллаар хяналт шалгалт явуулна.

1. Улсын хилээр гарах хөдөлгөөний чиглэлд

- Хилийн мэргэжлийн хяналтын алба

- Гаалийн байгууллага

- Гадаадын иргэд, харьяатын асуудал эрхэлсэн алба

- Шалган нэвтрүүлэх алба

2. Улсын хилээр орох хөдөлгөөний чиглэлд

- Гадаадын иргэд, харьяатын асуудал эрхэлсэн алба

- Шалган нэвтрүүлэх алба
- Хилийн мэргэжлийн хяналтын алба
- Гаалийн байгууллага ба эдгээр мэргэжлийн хяналтын албад шалгаж дууссаны дараа ачаа бараа тээврийн хэрэгслийг боомтын нутаг дэвсгэрээс гарах зөвшөөрлийг хилийн шалган нэвтрүүлэх байгууллага олгоно.

3. Гүний гаалийн хяналтын талбайгаар орох, гарах хөдөлгөөний чиглэлд

- Гүний мэргэжлийн хяналтын алба
- Гүний гаалийн байгууллага

Хилийн боомтод мөрдөх журмын хэрэгжилт, хяналт шалгалт, хамтын ажиллагаа, ажиллагсдын ажиллах нөхцөл байдалтай холбоотой асуудлыг газар дээр нь зохицуулах үүрэг бүхий орон тооны бус салбар зөвлөл хилийн боомтод ажиллана.

Түүний бүрэлдэхүүн дээрх хяналтын албадын төлөөлөл байхаас гадна шаардлагатай гэж үзвэл тээвэр үйлчилгээний байгууллагын төлөөллийг оруулж болно. Энэхүү салбар зөвлөлийн үйл ажиллагааг шалган нэвтрүүлэх боомтын дарга удирдана.

Хилийн тухай хууль тогтоомж түүнд нийцүүлэн гаргасан эрх зүйн бусад акт болон энэхүү журмаар хилийн боомтод үйл ажиллагаа явуулах эрх олгогдоогүй байгууллагууд боомтын гадна, хил хамгаалах байгууллагаас заавал зөвшөөрөл авна.

Хил нэвтрүүлэх үйл ажиллагаа явуулж буй боомт, газруудад тогтоож буй журам нь:

1. Хил нэвтрүүлэх үйл ажиллагаа явуулж буй талбайн хаана нь ямар шалгалт явуулахыг нарийвчлан тогтоох

2. Хил нэвтрүүлэх үйл ажиллагаа явуулж буй талбайд гаднын этгээд хяналтгүйгээр нэвтрэх нөхцөл боломжийг бүрэн хязгаарлах, талбайгаас гарах, орох ямар ч этгээдийг хянаж, шалгаж нэвтрүүлэх цэгийг тогтоож мөрдүүлэх

3. Улсын хил нэвтрүүлэх талбайд байрлах, хөдөлгөөн үйлдэх талаар тогтоосон журмыг мөрдүүлэх арга хэмжээ авах

4. Хил нэвтрүүлэх боомтод тогтоосон журмын биелэлтэд хяналт тавих

5. Тогтоосон журам зөрчигсдөд зохих хууль тогтоомжийн дагуу хариуцлага хүлээлгэх зэрэг бүлэг арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлнэ.

Хилийн шалган нэвтрүүлэх боомтоос улсын хилийн болон хил орчмын дэглэм сахиулах талаар опертивын болон албаны үйл ажиллагаа явуулах зайлшгүй чухал элемент нь хяналт шалгалт юм.

Хилийн шалган нэвтрүүлэх боомтод тогтоосон журам сахиулах хяналт шалгалт хийх зорилгоор тухайн хэсгийг хариуцаж буй шалган нэвтрүүлэх отряд, застав нь

Хилийн боомт, гүний гаалийн хяналтын талбайд журам үйлчилж буй орох гарах хөдөлгөөн үйлдэх, ачаа тээш шилжүүлэх зөөвөрлөх үйл ажиллагааг хянах шалгах зорилгоор хилийн манаа томилон байрлуулж ажиллуулах

Энэхүү талбайд байгаа ямар ч хүний бичиг баримтыг шалгах
Тээврийн хэрэгсэл , түүнд байгаа ачаа тээшинд үзлэг шалгалт хийх
Хилийн манаагаар тээврийн хэрэгслийг үдэх угтах үйл ажиллагаа
явуулах эрхтэй юм.

Хилийн боомтын журмын эрх зүйн үйлчлэл нь зөвхөн хил нэвтэрч буй
зорчигчдод төдийгүй энэхүү талбайд байж хил нэвтрүүлэх ажил үйлчилгээнд
холбогдож буй бүх хүнд хамаатай. Гэхдээ энэхүү дэглэмийн үйлчлэх хүрээ нь
зөвхөн хил нэвтрүүлэх үйл ажиллагаа явуулж буй талбайгаар хязгаарлагдаж
байдаг онцлогтой юм.

ДҮГНЭЛТ

Хөгжин дэвшиж буй дэлхий ертөнцөд улс төр, эдийн засаг газар
нутгийн хэмжээгээрээ ч тэргүүлэх байранд орж буй ОХУ, БНХАУ хэмээх хоёр
ах гүрний хооронд хавчуулагдан оршиж буй Монгол орны хувьд эдгээр
хөршүүдтэйгээ энх тайвнаар зэрэгцэн оршиж, буй нь аюулгүй аж төрөхөд
манай ахмад үеийнхний санаачлан байгуулсан хилийн болон хил орчмын
дэглэмийн гэрээ, бусад хэлэлцээрүүд амин чухал үүрэгтэй юм.

Монгол Улс нь геополитикийн хувьд хоёр их гүрэн болох Орос, Хятад
улстай хиллэдэг тул хилийн болон хил орчмын дэглэмийн эрх зүйн зохицуулалт
нь үндэсний аюулгүй байдлын чухал баталгаа болж байна гэж дүгнэж байна.

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ

1. Монгол, Хятадын хилийн дэглэмийн тухай МУ-ын ЗГ, БНХАУ-ын ЗГ
хоорондын гэрээ УБ 2010 он
 2. Монгол Улсын хилийн тухай хууль УБ 2016 он
 3. Монгол улсын засгийн газрын 2003 оны 11-р сарын 22-ны өдрийн
“Хил хяналтын байгууллагуудын үйл ажиллагааг зохицуулах журам”-ын тухай
20-р тогтоол, уг журамд өөрчлөлт оруулах тухай 361 тогтоол
3. <https://www.legalinfo.mn/>

ХИЛ ХАМГААЛАХ БАЙГУУЛЛАГЫН ГАЛТ ЗЭВСЭГ ХЭРЭГЛЭХ ЭРХ ЗҮЙН ҮНДЭС

Ц.Давааням

ДХИС-ийн ХАС-ийн Цэргийн хэргийн тэнхимийн багш,хошууч

**хариуцлагатай зохиогч: tsdavaanym084@gmail.com*

Хураангуй: Хил хамгаалах байгууллагын галт зэвсэг хэрэглэх эрх зүйн орчин нь хууль дээдлэх, хүний эрхийг хүндэтгэх, зайлшгүй болон пропорциональ⁵² байх үндсэн зарчмуудад нийцсэн байх ёстой.

Түлхүүр үг: Хил хамгаалах байгууллага, галт зэвсэг, эрх зүйн орчин, сайжруулалт.

ОРШИЛ

Монгол Улсад галт зэвсгийн хэрэглээг **Галт зэвсгийн тухай хууль, Хилийн тухай хууль, Төрийн тусгай албаны тухай хууль** болон холбогдох дотоод журам, заавруудаар зохицуулдаг. (хууль, 2015) Улсын хилийн аюулгүй байдлыг хангах чиг үүргийг хэрэгжүүлэгч байгууллагын нэг болох хил хамгаалах байгууллагын алба хаагчид нь хуулиар олгогдсон тусгай бүрэн эрхийн хүрээнд үүргээ гүйцэтгэдэг бөгөөд эдгээр бүрэн эрхийн чухал хэлбэрийн нэг нь тодорхой нөхцөл, шаардлагын дагуу галт зэвсэг хэрэглэх эрх зүйн үндэс юм. (Улаанбаатар., 2020) Энэхүү чиг үүргийг хэрэгжүүлэх явцад алба хаагчид хуульд заасан үндэслэл, журам нөхцөлийн хүрээнд галт зэвсэг хэрэглэх эрх эдэлдэг бөгөөд уг эрхийн хэрэгжилт нь хүний амь нас, эрх чөлөө, нийтийн аюулгүй байдалтай шууд холбоотой тул өндөр хариуцлага, нарийн эрх зүйн зохицуулалт шаарддаг. (хууль, 2015)

Сүүлийн жилүүдэд бүс нутгийн аюулгүй байдлын орчин өөрчлөгдөж, хил дамнасан зохион байгуулалттай гэмт хэрэг, хууль бус шилжилт хөдөлгөөн, зэвсэгт халдлага, хар тамхи болон контрабандын эрсдэл нэмэгдэх хандлага ажиглагдаж байна. Энэ нөхцөл байдал нь дээрх албан хаагчдыг өндөр эрсдэлтэй орчинд үүрэг гүйцэтгэдэг ба галт зэвсэг хэрэглэх бодит шаардлага үүсэх нөхцөлийг нэмэгдүүлж байна. Жишээ нь: Монгол Улсын Хилийн тухай хуульд Улсын дээд шүүхээр албан ёсны тайлбар гаргуулах зайлшгүй шаардлага байсаар ирсэн. Ялангуяа “Зэвсэг хэрэглэх журам”, “Нэг бүрийн ба нийтийг хамарсан тусгай хэрэгсэл ашиглах журам”, “Хилийн зөрчил, түүнийг шийдвэрлэх” зэрэг зүйл заалтуудад тайлбар онц чухал шаардлагатай. 3 жилийн өмнөх зэвсэг хэрэглэхтэй холбоотой бодит кейс “Хөвсгөлийн хилийн хэсэгт хилийн манааг хоёр өдөр дараалан дагаж, харуулын байранд нь халдан, цонх, хаалгыг (хаалган дээр саварны мөр нь үлдсэн) самардсан баавгайг амь насаа хамгаалан, хуулийн дагуу зэвсэг хэрэглэн устгасныг **“Хилийн манаа зэвсэг хэрэглэнэ”** гэж хуульд зааснаас биш **“ална, устгана”** гэж заагаагүй байна хэмээн мушгиж, баавгайг буудан устгаснаа шат дараалан ахлах дарга болон

⁵² “харьцаа тэнцүү, хэмжээний зохицолтой”

холбогдох хууль хяналт, байгаль орчны байцаагчид мэдэгдсээр атал, хуруу хумс, арьс үс, доньт эд нарт нь гар хүрээгүй, задлан хийхэд алгын чинээ хөдөс л ходоодноос нь гарсан өлөн өлсгөлөн гэдгийг нь нотолсон, шатаан устгасан атлаа хилчдэд эрүү үүсгэн жил гаруй шалган залхаасан билээ. Ийм жишээ нэг байтугай нэг ботийг дурьдаж болно.

Хилийн цэргийн дугаар ангийн хариуцсан хэсэгт 2023 оны 10 дугаар сарын сүүлээр дугаар салбарын хариуцсан хэсэгт хилийн зөрчлийн шинж тэмдгийг хилийн манаа нь урьдчилан анхааруулсан боловч шаардлагыг биелүүлээгүйн улмаас хилийн манааны ахлагч, бүрэлдэхүүн зогсоох оролдлого хийсэн боловч шаардлага биелүүлээгүйн улмаас хүний амь нас эрсэдсэн асуудал гарсан энэ нь хууль, шүүхийн байгууллагаар шалгагдаж албан үүргээ биелүүлж байхад үүссэн гэдэг үндэслэлээр хэргийг хэрэгсэхгүй болгосон.

Гэвч Хил хамгаалах байгууллагын галт зэвсгийн хэрэглээ нь эрх зүйн хувьд тодорхой бус, эсвэл хэт ерөнхий зохицуулалттай тохиолдолд хүний эрх зөрчигдөх, төрийн байгууллагын үйл ажиллагаанд олон нийтийн итгэл буурах хандлагатай байна.

Иймд энэхүү судалгааны зорилго нь Хил хамгаалах байгууллагын галт зэвсэг хэрэглэх эрх зүйн орчны өнөөгийн байдалд онол, практикийн үүднээс дүн шинжилгээ хийж, тулгамдсан асуудлыг тодорхойлон, олон улсын нийтлэг стандарттай нийцсэн, практикт хэрэгжих боломжтой сайжруулахад оршино.

ҮНДСЭН ХЭСЭГ

1.Хил хамгаалах байгууллагын галт зэвсэг хэрэглэх эрх зүйн зохицуулалтын онолын үндэс

Хууль сахиулах болон хил хамгаалах байгууллагын алба хаагчдын галт зэвсэг хэрэглэх эрх нь төрийн албаны онцгой бүрэн эрхийн нэг хэлбэр ба хүний эрх, хууль дээдлэх зарчимтай нягт уялдаатай хэрэгжүүлдэг. Энэхүү эрх нь **зайлшгүй байдал, пропорциональ⁵³ байдал, хууль ёсны зорилгод нийцэх** зэрэг онолын суурь зарчмуудад тулгуурладаг. Өөрөөр хэлбэл, галт зэвсэг хэрэглэх нь аливаа зөрчил, халдлагыг таслан зогсоохын тулд эхлээд хүч хэрэглээгүй болон бага эрсдэлтэй арга хэмжээнүүдийг ашиглаж, тэдгээр нь үр дүнгүй болсон нөхцөлд хэрэгжүүлэх **хамгийн сүүлийн арга хэмжээ** гэж онолын хувьд үздэг.

Монгол Улсын Хилийн тухай хуулийн 48 дугаар зүйлд (Хилийн тухай хууль, 2016)Хил хамгаалах байгууллагын алба хаагч буюу хилчин галт зэвсэг хэрэглэх нөхцөл, журмыг тодорхой заасан байдаг. Тухайлбал: Хилийн цэргийн анги, салбар болон хилийн манаа нь Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт халдсан зэвсэгт довтолгоог няцаах, улсын хил дээр үүссэн зэвсэгт өдөөн хатгалга, хорлон сүйтгэх ажиллагааг таслан зогсоох, хил зөрчигчийн зэвсэгт эсэргүүцлийг дарах зэрэг онцгой нөхцөлд урьдчилан анхааруулахгүйгээр галт зэвсэг хэрэглэж болно. Мөн хилийн зурвас, боомт болон бүсэд хүн, тээврийн

⁵³ “харьцаа тэнцүү, хэмжээний зохицолтой”

хэрэгслийг барьцаалсан эсхүл террорист шинжтэй үйлдлийн үед явуулах сөрөг тусгай ажиллагаанд, түүнчлэн улсын хил хамгаалах байгууллагын хамгаалалтад байгаа объектод хүч хэрэглэн халдсан буюу халдахыг завдсан тохиолдолд галт зэвсэг хэрэглэх эрхтэй байдаг.

Үүнээс гадна, хилийн манаа нь урьдчилан анхааруулга өгсөн боловч халдлага, довтолгоо үргэлжилсэн нөхцөлд галт зэвсэг хэрэглэж болно. Үүнд улсын хил дээр гарсан өдөөн хатгалга, хил зөрчигчийн үйлдлийг өөр арга хэрэгслээр зогсоох боломжгүй болсон үед, иргэний өмчийг зэвсэгт халдлагаас хамгаалах арга хэмжээ үр дүнгүй болсон үед, мөн хилчин болон бусад хүний амь нас, аюулгүй байдалд бодит заналхийлэл учирсан нөхцөлд галт зэвсгийг хэрэглэхийг зөвшөөрдөг.

Хилчин өөрийгөө болон бусдыг зэрлэг амьтны аюулаас хамгаалах зорилгоор галт зэвсэг хэрэглэх боломжтой байдаг боловч ан агнах, хил давуулан буудахыг хуулиар хатуу хориглосон байна.

Мөн хуульд зааснаар улсын хил хамгаалах байгууллага болон хилийн манаа нь хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу галт зэвсэг, тусгай хэрэгсэл, албаны нохой, биеийн хүч хэрэглэснээс үүссэн үр дагаврын төлөө хариуцлага хүлээхгүй байхаар зохицуулсан байдаг. Энэ нь алба хаагчид үүргээ хууль ёсны хүрээнд биелүүлэх боломжийг хангах зорилготой юм.

Монгол Улсад галт зэвсэг хэрэглэхтэй холбоотой эрх зүйн зохицуулалтыг Галт зэвсгийн тухай хууль болон Монгол Улсын Хилийн тухай хуульд тусгасан боловч эдгээр заалтуудын хоорондын уялдаа холбоо, хэрэгжилтийн нарийвчлал зарим талаар хангалтгүй хэвээр байна. Үүний улмаас галт зэвсэг хэрэглэх талаарх онолын ойлголт тодорхой боловч практик хэрэгжилтийн явцад зарим зөрчил, ойлголтын ялгаа үүсэх нөхцөл бүрддэг. Иймд хууль тогтоомжийн уялдаа холбоог сайжруулах, галт зэвсэг хэрэглэх нөхцөл, журмыг илүү тодорхой болгох, мөн алба хаагчдын сургалт, бэлтгэлийг сайжруулах нь хил хамгаалах байгууллагын үйл ажиллагааны үр нөлөө, хууль ёсны байдлыг хангахад чухал ач холбогдолтой юм.

Хилийн бүсэд бодит амьдрал дээр гадаад улсын хилчид болон малчдын хооронд маргаан үүсэж, буудлага болсон тохиолдол гарч байсан талаар мэдээлэгдэж байсан нь галт зэвсэг хэрэглэх эрх зүйн зохицуулалт, түүний хэрэгжилтийн асуудлыг судлах шаардлагатайг харуулдаг. Тухайлбал, нэг тохиолдолд хил зөрчсөн байж болзошгүй малчдыг хөөх явцад буудлага гарсан тухай мэдээлэгдсэн байдаг.

Галт зэвсэг хэрэглэхтэй холбоотой эрх зүйн зохицуулалтыг илүү тодорхой, уялдаатай болгох, хууль тогтоомжийн заалтуудыг харилцан нийцүүлэх, мөн хэрэгжилтийг хангах нарийвчилсан журам, аргачлалыг боловсронгуй болгох шаардлага бий гэж үзэж байна. Энэ нь нэг талаас хууль сахиулах болон хил хамгаалах байгууллагын алба хаагчдын үйл ажиллагааны эрх зүйн баталгааг нэмэгдүүлэх, нөгөө талаас хүний эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалах чухал ач холбогдолтой юм.

2. Хил хамгаалах байгууллагын галт зэвсэг хэрэглэх эрх зүйн орчны өнөөгийн байдал

Хилийн тухай хуульд зааснаар хил хамгаалах байгууллага нь улсын хил дээрх дэг журам, аюулгүй байдлыг хангах үүрэгтэй бөгөөд энэ хүрээнд алба хаагчид хилийн тухай хуулийн тавдугаар бүлэгт заасан нөхцөлд галт зэвсэг хэрэглэх эрхтэй Мөн Галт зэвсгийн тухай хуульд зэвсэг хэрэглэх үндэслэл, хязгаар, хориглолтыг тодорхойлсон байдаг.

Хил хамгаалах байгууллагын галт зэвсэг хэрэглэх эрх зүйн орчинд тодорхой ахиц дэвшил гарсан хэдий ч практикт хэрэгжих явцад хэд хэдэн тулгамдсан асуудал байсаар байна. Юуны өмнө, зохицуулалтын тодорхой бус байдал нь анхаарал татахуйц асуудал юм. Зарим эрх зүйн заалтууд хэт ерөнхий, олон янзаар тайлбарлагдах боломжтой байдлаар тусгагдсан нь яаралтай, эрсдэлтэй нөхцөлд шийдвэр гаргах үед алба хаагчийн субьектив үнэлгээ давамгайлах, улмаар буруу эсвэл хэтрүүлсэн шийдвэр гаргах эрсдэлийг нэмэгдүүлдэг.

Мөн хууль хоорондын уялдаа хангалтгүй байгаа нь практикт хүндрэл үүсгэж байна. Цэрэг, цагдаа, хил хамгаалах байгууллагуудын галт зэвсэг хэрэглэхтэй холбоотой зохицуулалтууд харилцан адилгүй, нэгдсэн стандарт дутмаг байгаа нь ижил төстэй нөхцөлд өөр өөр хандлага, шийдвэр гаргах нөхцөлийг бүрдүүлж байна.

3. Олон улсын туршлага ба харьцуулалт

Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагаас баталсан хууль сахиулах алба хаагчдын хүч, галт зэвсэг хэрэглэх суурь зарчмуудад галт зэвсгийг зөвхөн амь насанд шууд аюул учирсан тохиолдолд хэрэглэхийг зөвшөөрсөн байдаг.

Түүнчлэн Европын аюулгүй байдлын бүсийн орнуудад хил хамгаалах байгууллагын галт зэвсгийн хэрэглээнд хараат бус хяналт, тайлагналын ил тод тогтолцоог нэвтрүүлсэн нь хүний эрхийн зөрчлийг бууруулахад бодит үр нөлөө үзүүлж байна. Харин дараах улс орнуудын галт зэвсгийн талаарх авч буй үзэл, байр суурь (London:, 2015)

1.ОХУ (Оросын Холбооны Улс): "Хатуу хяналттай, үе шаттай"

ОХУ-ын "Зэвсгийн тухай" хууль нь дэлхийд хамгийн нарийвчилсан зохицуулалттайд тооцогддог.

Галын бэлтгэл: Галт зэвсэг анх удаа худалдан авах гэж буй иргэн заавал тусгай зөвшөөрөлтэй сургалтын төвд онол болон практик шалгалт өгдөг. Шалгалтад тэнцээгүй бол зэвсэг эзэмших эрх нээгдэхгүй.

Гол цөм: Эхний 2 жилд зөвхөн 2-оос илүүгүй сумны багтаамжтай, хагас автомат бус ангийн буу эзэмшихийг зөвшөөрдөг. 5 жил тасралтгүй зөрчилгүй байж байж "хэрчим сувагтай" (винтов) буу авах эрх үүснэ.

Хяналт:"Росгвардия" буюу Үндэсний гварди зэвсгийн хадгалалт, бүртгэлийг биечлэн шалгадаг.

2.БНХАУ (Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улс): "Маш өндөр хязгаарлалттай"

Хятад улс бол иргэний галт зэвсгийн эзэмшилд дэлхийн хамгийн хатуу хориг тавьдаг орнуудын нэг юм.

Галын бэлтгэл: Энгийн иргэдэд галын бэлтгэл хийх, буу эзэмших бараг боломжгүй. Зөвхөн мэргэжлийн тамирчид, тусгай хамгаалалтын ажилтнууд болон зөвшөөрөгдсөн бүс нутгийн анчдад зөвшөөрдөг.

Гол цөм: Галт зэвсгийг хувь хүн гэртээ хадгалах нь хуулиар хориотой. Спортын болон ангийн бууг заавал төрийн мэдлийн агуулах, клубийн байранд хадгалж, зөвхөн бэлтгэл, ажиллагааны үед гаргаж авдаг.

Хариуцлага: Зэвсэг хууль бусаар эзэмших, наймаалах нь насан туршдаа хоригдох эсвэл цаазаар авах ялтай.

3. Япон Улс: "Төвөгтэй үйл явц, нарийн шалгалттай"

Японы "Галт зэвсэг, хүйтэн зэвсгийг хянах тухай хууль" нь иргэнийг буунаас аль болох хол байлгахад чиглэдэг.

Галын бэлтгэл: Сургалт маш урт хугацаанд үргэлжилдэг. Иргэн бүтэн өдрийн онолын хичээлд сууж, бичгээр шалгалт өгсний дараа буудлагын талбай дээр практик шалгалт өгнө. Тэнцэх магадлал дунджаар 95% байдаг ч процесс нь өөрөө маш төвөгтэй.

Гол цөм: Цагдаагийн байгууллага тухайн иргэний гэр бүл, хөршүүд, ажлын газрынхан болон эмчээс нь байцаалт авч, "уур уцаартай эсэх", "өр зээлтэй эсэх"-ийг нь шалгадаг.

Дахин бэлтгэл: Галт зэвсэг эзэмшигч 3 жил тутамд дахин сургалтад сууж, шалгалт өгч эрхээ сунгуулдаг.

Эдгээр туршлага нь Монгол Улсад галт зэвсэг хэрэглэх эрх зүйн орчныг олон улсын жишигт нийцүүлэн нарийвчлах, хяналт-хариуцлагын тогтолцоог бэхжүүлэх шаардлагатайг харуулж байна.

Олон улсын түвшинд Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагаас хууль сахиулах алба хаагчдын хүч болон галт зэвсэг хэрэглэхтэй холбоотой суурь зарчмуудыг тодорхойлж, зайлшгүй байдал, пропорциональ байдал, хариуцлага, тайлагналын тогтолцоог чанд мөрдөхийг шаарддаг. Мөн Европын аюулгүй байдлын бүсийн орнуудад хил хамгаалалтын үйл ажиллагаанд хүний эрхэд суурилсан хандлагыг нэвтрүүлж, галт зэвсгийн хэрэглээнд ил тод, хараат бус хяналтын тогтолцоог чухалчилж байна (Европын Аюулгүй Байдал, 2012)

ДҮГНЭЛТ:

Энэхүү судалгаагаар Хил хамгаалах байгууллагын галт зэвсэг хэрэглэх эрх зүйн орчны өнөөгийн байдалд онол, практик, олон улсын харьцуулсан шинжилгээ хийж, бодит тулгамдсан асуудлуудыг тодорхойлохыг зорьсон. Судалгааны үр дүнгээс харахад галт зэвсэг хэрэглэхтэй холбоотой үндэсний хууль тогтоомж нь суурь зохицуулалттай боловч хэрэглэх нөхцөл, үе шат, хязгаарыг нарийвчлан тодорхойлоогүй, практикт хэрэгжихүйц түвшинд боловсронгуй бус хэвээр байна. Хил хамгаалах байгууллагын алба хаагчид өндөр эрсдэлтэй нөхцөлд богино хугацаанд шийдвэр гаргах шаардлагатай тулгардаг бөгөөд энэ үед эрх зүйн тодорхой бус байдал нь хэт болгоомжлол эсхүл хэтрүүлсэн хүч хэрэглэлд үүсэх эрсдэлийг нэмэгдүүлж байгааг судаллаа. Түүнчлэн галт зэвсгийн хэрэглээнд тавих хараат бус хяналт, тайлагналын тогтолцоо сул хөгжсөн нь хүний эрх зөрчигдөх, төрийн байгууллагын хууль ёсны ажиллагаанд олон нийтийн итгэл буурах нөхцөл бүрдүүлж байна. Олон улсын туршлагаас харахад хууль сахиулах болон хил хамгаалах байгууллагын галт зэвсэг хэрэглэх эрх нь зайлшгүй байдал, пропорциональ байдал, хариуцлага, ил тод байдлын зарчимд суурилсан нарийвчилсан зохицуулалттай байх нь хүний эрхийг хамгаалах, байгууллагын үйл ажиллагааны үр нөлөөг нэмэгдүүлэхэд чухал ач холбогдолтой болох нь нотлогдож байна. Энэ нь Монгол Улсын хувьд эрх зүйн орчныг шинэчлэн сайжруулах бодит шаардлага байгааг харуулж байна. Иймд хил хамгаалах байгууллагын галт зэвсэг хэрэглэх эрх зүйн орчныг онолын суурь зарчим, практик хэрэгжилт, олон улсын нийтлэг стандарттай уялдуулан боловсронгуй болгох нь үндэсний аюулгүй байдлыг хангахын зэрэгцээ хүний эрхийг хамгаалах, галт зэвсэг хэрэглэх хууль ёсны, хариуцлагатай үйл ажиллагааг бэхжүүлэх чухал нөхцөл болох нь энэхүү

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ:

1. (Хилийн тухай хууль, 2016)
2. (Улаанбаатар., 2020)
3. (хууль, 2015)
4. (Европын Аюулгүй Байдал, 2012)
5. (London:, 2015)

ЦЭРГИЙН АЛБАНЫ ЭСРЭГ ГЭМТ ХЭРГИЙН НӨХЦӨЛ БАЙДАЛД ХИЙСЭН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ

Б.Баярболд

ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн Эрүүгийн эрх зүй, криминологийн тэнхимийн багш, цагдаагийн ахмад, хууль зүйн магистр

**хариуцлагатай зохиогч: bayarbold14@gmail.com*

Хураангуй: Энэхүү өгүүлэлд Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 28 дугаар бүлэгт заасан цэргийн албаны эсрэг гэмт хэргийн ойлголт, эрх зүйн мөн чанар, онцлогийг онолын үүднээс тодорхойлж, 2020–2025 оны албан ёсны статистикт тулгуурлан нөхцөл байдалд дүн шинжилгээ хийв. Судалгаагаар уг төрлийн гэмт хэрэг сүүлийн жилүүдэд өсөх хандлагатай бөгөөд “цэргийн албанаас оргон зайлах” гэмт хэрэг зонхилж байна. Түүнчлэн эдгээр гэмт хэрэг нь зөвхөн хувь хүний үйлдлээс бус, байгууллагын дотоод зохион байгуулалт, сахилга, удирдлага, сэтгэл зүйн орчинтой нягт холбоотой цогц шинжтэй болох нь тогтоогдлоо. Ялангуяа хилийн цэргийн алслагдсан нэгжийн нөхцөл байдал нь эрсдэлийг нэмэгдүүлж байна. Иймд урьдчилан сэргийлэх бодлогыг эрүүгийн хариуцлагаар хязгаарлахгүй, харин удирдлага, сэтгэл зүй, сургалт, нийгмийн баталгаа, хяналтыг хамарсан цогц байдлаар хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

Түлхүүр үгс: цэргийн албаны эсрэг гэмт хэрэг, сахилга, дэг журам, хилийн цэрэг, урьдчилан сэргийлэх, эрх зүйн зохицуулалт

ОРШИЛ

Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдал, тусгаар тогтнол нь зэвсэгт хүчний бэлэн байдал, сахилга, зохион байгуулалт, удирдлагын нэгдмэл байдлаас шууд хамаардаг онцлогтой. Цэргийн алба нь иргэний нийгмийн харилцаанаас ялгаатайгаар захирах, захирагдах хатуу тогтолцоонд тулгуурладаг бөгөөд энэхүү дэг журам алдагдах нь зөвхөн нэг алба хаагчийн сахилгын асуудалд хязгаарлагдахгүй, харин нэгж, анги, улмаар нийт зэвсэгт хүчний үйл ажиллагаанд сөргөөр нөлөөлөх эрсдэлийг дагуулдаг.

Энэ утгаараа төрөөс цэргийн сахилга, дэг журмыг хамгаалах эрх зүйн баталгааг бий болгох зорилгоор Эрүүгийн хуулийн тусгай ангид цэргийн албаны эсрэг гэмт хэргийг бие даасан бүлэг болгон зохицуулсан байна. Тухайлбал, уг бүлэгт тушаал биелүүлэхгүй байх, дарга, захирагчийг эсэргүүцэх, албанаас зайлсхийх, цэргийн эд хөрөнгөд халдах, түүнчлэн байлдааны болон албаны тусгай журам зөрчих зэрэг үйлдлийг гэмт хэрэгт тооцсон нь цэргийн албаны хэвийн үйл ажиллагааг цогцоор нь хамгаалах зорилготой болохыг харуулж байна.

Сүүлийн жилүүдэд цэргийн албаны хүрээнд сахилгын зөрчил, дотоод харилцааны асуудал, дүрмийн бус харилцаа, албанаас зайлсхийх, зэвсэг техник ашиглалтын журам зөрчих зэрэг сөрөг үзэгдлүүд тодорхой хэмжээгээр ажиглагдах болсон нь уг төрлийн гэмт хэргийн нөхцөл байдалд бодитой дүн шинжилгээ хийх шаардлагыг бий болгож байна.

Иймд энэхүү өгүүллийн зорилго нь Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 28 дугаар бүлэгт заасан цэргийн албаны эсрэг гэмт хэргийн нөхцөл байдалд дүн шинжилгээ хийж, эрх зүйн зохицуулалтын онцлог, тулгамдсан асуудлыг тодорхойлон, цаашид боловсронгуй болгох чиглэлээр санал дэвшүүлэхэд оршино.

ҮНДСЭН ХЭСЭГ

Монгол Улсын Үндсэн хуульд иргэн бүр эх орноо хамгаалах, хуульд заасан журмын дагуу цэргийн алба хаах үүрэгтэй болохыг тунхагласан нь цэргийн албыг иргэний үндсэн үүргийн нэг болохыг илэрхийлдэг. Үүнтэй уялдан Цэргийн албаны тухай хуульд цэргийн албыг Монгол Улсын иргэн зэвсэгт хүчин, Хилийн болон Дотоодын цэрэг, Онцгой байдлын байгууллагад алба хаах, түүнчлэн цэргийн бүртгэлд хамрагдах замаар биелүүлэх төрийн өмнө хүлээсэн үүрэг хэмээн тодорхойлсон байна.

Хууль тогтоомжид зааснаар Монгол Улсын 18-27 насны иргэн цэргийн алба хаах үүрэгтэй бөгөөд энэ нь хугацаат цэргийн албыг биеэр хаах, оюутан цэргийн сургалтад хамрагдах, эсхүл цэргийн албыг дүйцүүлэн хаах зэрэг хэлбэрээр хэрэгждэг. Тухайлбал, хугацаат цэргийн албыг биеэр хаах нь иргэнийг цэргийн албанд татан, тодорхой хугацаанд цэргийн байгууллагад алба хаалгах хэлбэр бөгөөд энэ нь цэргийн сахилга, дэг журам, зохион байгуулалтад дадлагажуулах үндсэн арга хэлбэр болдог⁵⁴.

Цэргийн алба хаагч эх орон, төр, ард түмнээ хүндэтгэн дээдлэх, өргөсөн тангарагтаа үнэнч байх, хууль тогтоомж, цэргийн нийтлэг дүрмийг чанд сахин биелүүлэх, захирах, захирагдах зарчмыг мөрдөх, үүргээ эрэлхэг зоригтой, санаачилгатай, сахилгатай, үнэнч шударга биелүүлж, албаны болон байгууллагын нууц, хүний эмзэг мэдээллийг алба хаах хугацаандаа болон албанаас чөлөөлөгдсөний дараа задруулахгүй байх, эелдэг зан харилцааг эрхэмлэж, захирагч, даргын тушаалыг үг дуугүй биелүүлэх үүрэгтэй⁵⁵ бөгөөд энэ нь цэргийн албаны онцлог шинж болох сахилга, дэг журам, нэгдмэл удирдлагын тогтолцоог хангах үндсэн нөхцөл болдог.

Ийм эрх зүйн болон зохион байгуулалтын үндэс суурийн хүрээнд цэргийн албаны эсрэг гэмт хэрэг нь нийгмийн аюулын өндөр зэрэгтэйд тооцогддог. Учир нь уг төрлийн гэмт хэрэг нь цэргийн байгуулалтын суурь зарчим болох захирах, захирагдах харилцааг алдагдуулах, цэргийн алба хаагчдын хоорондын дэг журам, сахилга, эв нэгдлийг сулруулах, улмаар захирагч, дарга нарын нэр хүндэд сөргөөр нөлөөлөхөөс гадна зэвсэгт хүчний байлдааны бэлэн байдалд ноцтой хохирол учруулах эрсдэлтэй.

Иймд цэргийн албаны эсрэг гэмт хэргийг зөв зүйлчлэх, эрх зүйн үнэлгээ өгөхөд тухайн үйлдэл нь цэргийн дүрэм, журмын аль шаардлагыг зөрчсөн, гэмт хэрэг үйлдэгдэхэд нөлөөлсөн шалтгаан, нөхцөл, сэдэлт, зорилгыг иж бүрнээр нь тогтоох нь чухал ач холбогдолтой юм. Практикт зарим тохиолдолд дарга, захирагчийн тушаалыг биелүүлэхээс татгалзах, эсэргүүцэх зэрэг үйлдэлд зохих

⁵⁴ Б. Ганболд, Монгол Улсын эрүүгийн хуулийн тайлбар, 2024, 777 дахь тал

⁵⁵ Хүний эрхийн үндэсний комисс, дурдсан 21 дэх илтгэл, Улаанбаатар, 2022, 269 дэх тал

журмын дагуу хариуцлага тооцохгүй орхих, эсхүл эрүүгийн журмаар шийдвэрлэхгүй байх зөрчил ажиглагддаг нь цэргийн байгууллагын удирдлага болон хууль сахиулах байгууллагын үйл ажиллагаанд анхаарах шаардлагатай асуудлын нэг болж байна.

Монгол Улсын эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 28 дугаар бүлэгт Цэргийн албаны эсрэг гэмт хэрэг нь цэргийн алба хаагчийн зүгээс цэргийн албаны хэвийн үйл ажиллагаа, сахилга, дэг журам, байлдааны бэлэн байдалд халдсан, эрүүгийн хуульд хориглосон нийгмийн аюултай, гэм буруутай үйлдэл, эс үйлдэхүйгээр илэрнэ.

Энэхүү гэмт хэргийн онцлог нь түүнийг үйлдэгдэх орчинтой нь салшгүй холбоотой. Цэргийн байгууллага нь нэгдмэл удирдлага, шууд захирах харилцаа, хатуу сахилгын дэглэмд тулгуурладаг тул энэ хүрээнд гарсан аливаа зөрчил нь богино хугацаанд өргөн хүрээний сөрөг үр дагаварт хүргэх боломжтой байдаг. Иймээс уг төрлийн гэмт хэрэг нь энгийн нийгмийн харилцаанд үйлдэгддэг гэмт хэргээс илүү өндөр нийгмийн аюулын шинжтэйд тооцогдоно.

Эрх зүйн мөн чанарын хувьд цэргийн албаны эсрэг гэмт хэрэг нь төрийн аюулгүй байдал, батлан хамгаалах чадавхыг хангахтай холбоотой нийгмийн харилцааг хамгаалах зорилготой эрүүгийн эрх зүйн тусгай институт юм. Өөрөөр хэлбэл, эдгээр гэмт хэрэг нь зөвхөн хувь хүний эрх ашигт халдахаас гадна улсын тусгаар тогтнол, нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдал, зэвсэгт хүчний бэлэн байдалд шууд болон дам байдлаар нөлөөлөх шинжтэй.

"Цэргийн албаны эсрэг гэмт хэрэг" гэж Монгол Улсын зэвсэгт хүчин, хилийн цэргийн бие бүрэлдэхүүнд цэргийн жинхэнэ алба хааж байгаа Монгол Улсын иргэн, цэргийн дайчилгаа, сургууль, цугларалтад байгаа цэргийн үүрэгтэн энэ бүлэгт заасан гэмт хэрэг үйлдсэнийг ойлгоно⁵⁶ хэмээн хуульчилсан бөгөөд тухайн бүлэгт заагдсан гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний нийтлэг шинжийг авч үзвэл:

Нэгдүгээрт, гэмт хэргийн объект нь цэргийн албаны эрх ашиг сонирхол, цэргийн албаны дүрмээр тогтоосон дүрэм журам байдаг.

Хоёрдугаарт, тусгай субъекттэй. Уг гэмт хэргийг зөвхөн цэргийн алба хаагч, эсхүл хуульд заасан тохиолдолд цэргийн үүрэгтэн үйлдэх боломжтой бөгөөд энэ нь ердийн гэмт хэргийг үйлдэх, нийтлэг субъектээс ялгагдана.

Гуравдугаарт, гэмт хэргийн үйлдлийн шинж нь албаны үүрэгтэй шууд холбоотой. Тушаал биелүүлэхгүй байх, харуулын журам зөрчих, албанаас оргон зайлах зэрэг нь зөвхөн цэргийн албаны хүрээнд үүсэх боломжтой онцгой үйлдлүүд юм.

Дөрөвдүгээрт, нийгмийн аюулын түвшин өндөр. Цэргийн сахилга алдагдах нь тухайн этгээдээр хязгаарлагдахгүй, харин нэгж, анги, цаашлаад зэвсэгт хүчний нийт үйл ажиллагаанд сөргөөр нөлөөлөх боломжтой. Ялангуяа онц болон дайны нөхцөлд энэ төрлийн гэмт хэрэг нь улсын аюулгүй байдалд ноцтой эрсдэл үүсгэнэ.

⁵⁶ Эрүүгийн хуулийн 28.1 дүгээр зүйлийн тайлбар

Иймээс цэргийн албаны эсрэг гэмт хэрэг нь эрүүгийн эрх зүйн бие даасан судлагдахуун бөгөөд түүний ойлголт, мөн чанарыг оновчтой тодорхойлох нь хууль хэрэглээний нэгдмэл байдлыг хангах, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх бодлогыг боловсронгуй болгоход чухал үүрэгтэй.

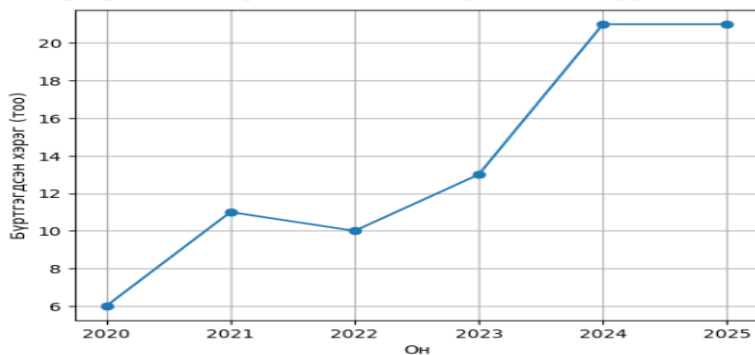
Цэргийн албаны эсрэг гэмт хэргийн статистик нөхцөл байдал

Цэргийн албаны эсрэг гэмт хэргийн нөхцөл байдлыг бодитой үнэлэх, түүний динамик өөрчлөлтийг тодорхойлохын тулд сүүлийн жилүүдийн албан ёсны статистик мэдээлэлд тулгуурлан дүн шинжилгээ хийх шаардлагатай байдаг. Энэхүү судалгаанд 2020–2025 оны хугацаанд цагдаагийн байгууллагад бүртгэгдсэн цэргийн албаны эсрэг гэмт хэргийн тоон үзүүлэлтийг авч үзсэн болно.

Судалгааны дүнгээс харахад уг төрлийн гэмт хэрэг нь тогтмол бус, хэлбэлзэлтэй шинжтэй боловч тодорхой үе шатанд огцом өсөх хандлага ажиглагдаж байна. Энэ нь цэргийн албаны дотоод зохион байгуулалт, сахилгын байдал, алба хаагчдын нийгэм-сэтгэл зүйн хүчин зүйлтэй тодорхой хэмжээгээр холбоотой байж болохыг илтгэнэ.

Түүнчлэн цэргийн албаны эсрэг гэмт хэргийн бүтэц, тархалт нь зөвхөн тоон үзүүлэлтээр хязгаарлагдахгүй, харин ямар төрлийн гэмт хэрэг давамгайлж байгаа, аль бүс нутагт илүү бүртгэгдэж байгаа, ямар насны бүлэг зонхилж байгаа зэрэг олон хүчин зүйлтэй уялдуулан авч үзэх шаардлагатай юм.

График№1 Цэргийн албаны эсрэг нийт бүртгэгдсэн гэмт хэргийн тоо (2020-2025 он)

Энэхүү
графикаас
харахад 2020–
2025 оны
хугацаанд
цэргийн албаны
эсрэг гэмт
хэргийн тоон
үзүүлэлт

харьцангуй хэлбэлзэлтэй боловч сүүлийн жилүүдэд өсөх хандлагатай байна.

Тодруулбал, 2020 онд 6 хэрэг бүртгэгдсэн нь өмнөх оноос 50 хувиар буурсан үзүүлэлттэй байсан бол 2021 онд 11 хэрэг болж 83.3 хувиар өссөн байна. Харин 2022 онд 10 хэрэг бүртгэгдэж 9.1 хувиар буурсан боловч 2023 онд дахин өсөж 13 хэрэг болсон нь энэ төрлийн гэмт хэргийн тогтвортой бус динамикийг илтгэж байна⁵⁷. 2024 онд 21 хэрэг бүртгэгдсэн нь өмнөх оноос 8 хэрэг буюу 61.5 хувиар өссөн үзүүлэлттэй байгаа нь онцгой анхаарал татахуйц байна⁵⁸. Мөн 2025 оны байдлаар 21 хэрэг бүртгэгдсэн нь өмнөх онтой ижил

⁵⁷ Монгол Улс дахь гэмт хэргийн цагаан ном – 2023. Улаанбаатар. 207 дахь тал, <https://cccp.gov.mn/content/49>

⁵⁸ Монгол Улс дахь гэмт хэргийн цагаан ном – 2024, Улаанбаатар, 40 дахь тал, <https://cccp.gov.mn/content/49>

түвшинд хадгалагдсан хэдий ч өндөр түвшинд тогтсон хэвээр байгааг харуулж байна⁵⁹.

Бүсчилсэн байдлаар авч үзвэл 2024 онд орон нутагт 18 хэрэг бүртгэгдсэн нь өмнөх оноос 2 дахин өссөн бол нийслэлд 3 хэрэг бүртгэгдсэн нь 25 хувийн өсөлттэй байна. Энэ нь цэргийн албаны эсрэг гэмт хэрэг орон нутагт илүү давамгай гарч буй хандлагыг илтгэж байна. Мөн 2023 оны байдлаар шүүхээр шийдвэрлэгдсэн хэргүүдийн дийлэнх буюу 88.9 хувь нь Эрүүгийн хуулийн 28.5 дугаар зүйлд заасан “цэргийн албанаас оргон зайлах” гэмт хэрэг эзэлж байгаа нь энэ төрлийн гэмт хэрэг давамгай байгааг харуулж байна⁶⁰.

Цэргийн албаны эсрэг гэмт хэрэг нь зөвхөн хувь хүний буруутай үйлдлээс үүдэлтэй бус, харин цэргийн байгууллагын дотоод зохион байгуулалт, сахилга, удирдлагын хэв маяг, сэтгэл зүйн орчин, хяналтын тогтолцоотой шууд холбоотой цогц үзэгдэл болох нь судалгаагаар тогтоогдсон байдаг. Иймд урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагааг зөвхөн эрүүгийн хариуцлагад тулгуурлах бус, системийн шинжтэй бодлогоор хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Энэхүү нийтлэг онол, хандлагыг цэргийн байгууллагын тусгай төрөл болох хилийн цэргийн албаны нөхцөл байдалд авч үзэхэд урьдчилан сэргийлэх бодлого нь илүү онцлог, зорилтот шинжтэй байх шаардлага урган гарч байна.

Цэргийн албаны эсрэг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх асуудлыг хилийн цэргийн байгууллагын онцлогтой уялдуулан авч үзэх нь онцгой ач холбогдолтой. Учир нь хилийн цэргийн алба нь газарзүйн алслагдсан байршил, цаг уурын хүндрэлтэй нөхцөл, хүн хүчний хязгаарлагдмал нөөц, тасралтгүй өндөр бэлэн байдлыг шаарддаг зэрэг онцлог шинжтэй бөгөөд эдгээр хүчин зүйл нь алба хаагчдын сахилга, сэтгэл зүй, зан үйлд шууд нөлөөлөх эрсдэлтэй орчин бүрдүүлдэг.

Ялангуяа алслагдсан застав, харуулын нэгжид үүрэг гүйцэтгэж буй алба хаагчдын хувьд нийгмийн харилцаанаас тодорхой хэмжээгээр тусгаарлагдах, гэр бүлээсээ хол байх, мэдээлэл, соёлын орчноос хязгаарлагдах зэрэг нөхцөл байдал нь сэтгэл зүйн дарамт, ганцаардал, стрессийг нэмэгдүүлэх хандлагатай байдаг. Судалгаагаар ийм нөхцөлд алба хаагчдын дасан зохицох чадвар сулрах, сахилгын зөрчил, улмаар цэргийн албаны эсрэг гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэл нэмэгддэг болохыг тогтоосон. Иймд урьдчилан сэргийлэх бодлогын хүрээнд алслагдсан нэгжид ажиллаж буй алба хаагчдын сэтгэл зүйн байдлыг тогтмол үнэлэх, зөвлөгөө өгөх, дэмжлэг үзүүлэх тогтолцоог хөгжүүлэх шаардлагатай.

Үүнтэй зэрэгцэн хилийн цэргийн байгууллагын удирдлагын онцлог чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Алслагдсан нэгжид захирагч, даргын манлайлал нь зөвхөн удирдлагын функцээр хязгаарлагдахгүй, харин тухайн нэгжийн сэтгэл зүйн орчин, сахилгын түвшинг тодорхойлогч гол хүчин зүйл болдог. Удирдлагын шударга, ил тод, хүний төвтэй хандлага төлөвшөөгүй тохиолдолд

⁵⁹Цагдаагийн ерөнхий газар. Цагдаагийн байгууллагын хэмжээнд бүртгэгдсэн гэмт хэргийн статистик. Улаанбаатар, 2025. <https://police.gov.mn/as/article/3>

дотоод харилцааны зөрчил, үл ойлголцол үүсэх, улмаар сахилгын болон эрүүгийн шинжтэй зөрчилд хүрэх нөхцөл бүрддэг болохыг судлаачид тэмдэглэсэн байдаг. Иймээс хилийн цэргийн удирдах албан тушаалтнуудын манлайлал, ёс зүйн хариуцлагыг бэхжүүлэх нь урьдчилан сэргийлэх бодлогын чухал бүрэлдэхүүн хэсэг юм.

Мөн эрх зүйн зохицуулалтын хэрэгжилтийг алслагдсан нэгжийн нөхцөлд бодитой хангах асуудал ч анхаарал татдаг. Практикт зарим тохиолдолд сахилгын болон эрүүгийн шинжтэй зөрчлийг тухай бүрд нь бүртгэхгүй байх, дотооддоо зохицуулах оролдлого хийх, эсхүл зохих журмын дагуу шалгаж шийдвэрлэхгүй байх хандлага ажиглагддаг. Энэ нь гэмт хэргийн далд хэлбэрийг нэмэгдүүлж, сахилгын орчныг доройтуулах эрсдэлтэй тул хяналт, шалгалтын бие даасан, тогтмол механизмыг бий болгох шаардлагатай юм.

Хилийн цэргийн албанд техник, зэвсэг, тусгай хэрэгслийн ашиглалттай холбоотой эрсдэл өндөр байдаг тул аюулгүй ажиллагааны дэглэмийг чанд мөрдүүлэх нь урьдчилан сэргийлэх чухал чиглэлд хамаарна. Алслагдсан нэгжид мэргэжлийн сургалт, давтан бэлтгэл хангалтгүй байх тохиолдол гардаг нь зэвсэг, техник ашиглалтын зөрчил, болгоомжгүй үйлдэл гарах шалтгаан болдог. Иймд сургалтын чанар, хүртээмжийг нэмэгдүүлэх, алслагдсан нэгжид зориулсан зайны сургалтын хэлбэрийг хөгжүүлэх нь зүйтэй. Түүнчлэн алба хаагчдын нийгмийн баталгааг хангах нь урьдчилан сэргийлэх бодлогын салшгүй хэсэг юм. Алслагдсан бүс нутагт ажиллаж буй алба хаагчдын амьдрах нөхцөл, ахуй, холбоо харилцааны боломжийг сайжруулах, гэр бүлтэйгээ холбоо барих нөхцөлийг бүрдүүлэх нь сэтгэл зүйн тогтвортой байдлыг хангаж, зөрчил гарах эрсдэлийг бууруулахад эерэг нөлөө үзүүлдэг болохыг олон улсын судалгаанд дурдсан байдаг.

Эцэст нь тэмдэглэхэд, цэргийн албаны эсрэг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх бодлого нь хилийн цэргийн байгууллагын онцлог, ялангуяа алслагдсан нэгжийн нөхцөл байдлыг харгалзан боловсруулагдах шаардлагатай бөгөөд энэ нь зөвхөн эрх зүйн арга хэмжээгээр хязгаарлагдахгүй, харин удирдлага, сэтгэл зүй, нийгмийн баталгаа, сургалт, хяналтын уялдаа холбоонд тулгуурласан цогц арга хэмжээ байх ёстой юм.

ДҮГНЭЛТ

Цэргийн албаны эсрэг гэмт хэрэг нь цэргийн байгуулалтын үндсэн зарчим болох сахилга, дэг журам, захирах, захирагдах харилцаанд халддаг онцлогтой бөгөөд төрийн аюулгүй байдал, батлан хамгаалах чадавхтай шууд холбоотой нийгмийн аюулын өндөр зэрэгтэй гэмт хэрэгт тооцогддог. Судалгааны хүрээнд авч үзсэн 2020–2025 оны статистик мэдээллээс харахад уг төрлийн гэмт хэрэг нь тоон үзүүлэлтийн хувьд тогтмол бус хэлбэлзэлтэй боловч сүүлийн жилүүдэд өсөх хандлага ажиглагдаж, ялангуяа орон нутагт илүү давамгай бүртгэгдэж байна.

Түүнчлэн гэмт хэргийн бүтцийн хувьд цэргийн албанаас оргон зайлах гэмт хэрэг зонхилж байгаа нь цэргийн алба хаагчдын сэтгэл зүй, дасан зохицол, албаны орчин нөхцөлтэй холбоотой асуудал байгааг илтгэж байна. Энэ нь уг төрлийн гэмт хэрэг нь зөвхөн хувь хүний буруутай үйлдлээр хязгаарлагдахгүй,

харин байгууллагын дотоод орчин, удирдлагын арга барил, сахилгын бодлого, хяналтын тогтолцооны үр нөлөөтэй салшгүй холбоотой цогц үзэгдэл болохыг нотолж байна.

Ялангуяа хилийн цэргийн байгууллагын хувьд алслагдсан байршил, хүндрэлтэй орчин, нийгмийн харилцаанаас тусгаарлагдсан нөхцөл нь алба хаагчдын сэтгэл зүйн байдал, сахилгын түвшинд нөлөөлж, гэмт хэрэг гарах эрсдэлийг нэмэгдүүлэх хүчин зүйл болж байна. Иймд урьдчилан сэргийлэх бодлого нь хилийн цэргийн албаны онцлогт нийцсэн, зорилтот, ялгамжтай байх шаардлагатай юм.

Цаашид цэргийн албаны эсрэг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх хүрээнд удирдлагын манлайллыг сайжруулах, алба хаагчдын сэтгэл зүйн дэмжлэгийг нэмэгдүүлэх, сургалт бэлтгэлийг чанаржуулах, алслагдсан нэгжийн нийгмийн баталгааг хангах, хяналт шалгалтын тогтолцоог боловсронгуй болгох зэрэг цогц арга хэмжээг хэрэгжүүлэх нь зүйтэй гэж үзэж байна. Энэ нь цэргийн сахилга, дэг журмыг бэхжүүлэх, улмаар зэвсэгт хүчний бэлэн байдлыг хангах чухал нөхцөл болно.

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ:

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль. 1992 он.
2. Монгол Улсын Эрүүгийн хууль. 2015 он.
3. Ганболд, Б. *Монгол Улсын эрүүгийн хуулийн тайлбар*. Улаанбаатар: Соёмбо принтинг, 2024. 777 дахь тал.
4. Хүний эрхийн үндэсний комисс. *Монгол Улс дахь хүний эрх, эрх чөлөөний байдлын талаарх 21 дэх илтгэл*. Улаанбаатар, 2022. 269 дахь тал.
5. Монгол Улс. Эрүүгийн хуулийн 28.1 дүгээр зүйлийн тайлбар.
6. Цагдаагийн ерөнхий газар. *Цагдаагийн байгууллагын хэмжээнд бүртгэгдсэн гэмт хэргийн статистик*. Улаанбаатар, 2025. <https://police.gov.mn/as/article/3>
7. *Монгол Улс дахь гэмт хэргийн цагаан ном – 2020*. Улаанбаатар. <https://cccp.gov.mn/content/49>
8. *Монгол Улс дахь гэмт хэргийн цагаан ном – 2021*. Улаанбаатар. <https://cccp.gov.mn/content/49>
9. *Монгол Улс дахь гэмт хэргийн цагаан ном – 2022*. Улаанбаатар. <https://cccp.gov.mn/content/49>
10. *Монгол Улс дахь гэмт хэргийн цагаан ном – 2023*. Улаанбаатар. <https://cccp.gov.mn/content/49>
11. *Монгол Улс дахь гэмт хэргийн цагаан ном – 2024*. Улаанбаатар. <https://cccp.gov.mn/content/49>

ХИЛИЙН БҮС НУТАГ ДАХЬ МАЛЫН ХУЛГАЙН ГЭМТ ХЭРГИЙН ОНЦЛОГ ШИНЖ БА ХЯНАЛТЫН АРГА ХЭМЖЭЭ

Ч.Хорол

Дотоод хэргийн их сургуулийн магистрант, цагдаагийн ахмад

**хариуцлагатай зохиогч: horol57@gmail.com*

Хураангуй. Малын хулгайн гэмт хэрэг нь хөдөө аж ахуй давамгайлсан улс орнуудын хувьд малчдын амьжиргаа, орон нутгийн эдийн засаг, хүнсний аюулгүй байдалд ноцтой нөлөө үзүүлдэг гэмт хэрэг юм. Ялангуяа хилийн бүс нутагт уг гэмт хэрэг нь хил дамнасан шинжтэй болж, зохион байгуулалттай бүлэглэл, хууль бус худалдаа, далд зах зээлтэй холбогдох хандлага ажиглагддаг. Олон улсын судалгаагаар хилийн хяналт сул, газарзүйн хувьд алслагдсан, мал бэлчээрийн чөлөөт маллагаатай бүс нутагт малын хулгай ихэвчлэн гардаг нь тогтоогдсон.

Хилийн бүс дэх мал хулгайлах гэмт хэрэг нь ихэвчлэн зохион байгуулалттай бүлэглэл оролцсон, хил дамнасан шинжтэй үйлдэгдэх, алслагдсан нутаг дэвсгэрийн хяналт сул байдлыг ашиглах, хулгайлагдсан малыг богино хугацаанд хил давуулан борлуулах боломжтой байдгаараа бусад бүс нутгийн малын хулгайн гэмт хэргээс ялгагдах онцлогтой байдаг.

Энэхүү өгүүлэлд хилийн бүс нутгийн малын хулгайн гэмт хэргийн онцлог шинж, шалтгаан нөхцөл, олон улсын туршлага, түүнчлэн уг гэмт хэрэгтэй тэмцэх хяналтын арга хэмжээг судлан дүгнэж, Монгол Улсад хэрэгжүүлэх боломжийг санал болгож байна.

Түлхүүр үг: малын хулгай, хил дамнасан гэмт хэрэг, хилийн бүс, мал аж ахуй, гэмт хэрэгтэй тэмцэх арга хэмжээ

ОРШИЛ.

Малын хулгайн гэмт хэрэг нь дэлхийн олон оронд түгээмэл бөгөөд ялангуяа мал аж ахуй хөгжсөн бүс нутагт нийгэм, эдийн засгийн ноцтой асуудал болдог. Судалгаагаар малын хулгай нь ихэвчлэн алслагдсан бэлчээр, хамгаалалт сул бүс, хил орчмын нутагт илүү их гардаг бөгөөд энэ нь гэмт этгээдүүдэд илрэх эрсдэлийг бууруулдаг. (Elena Aiyzhy, The problems of livestock theft in Tuva: History and modernity (ethnic and legal aspects), 2021)

Хилийн бүс нутагт уг гэмт хэрэг илүү төвөгтэй хэлбэртэй байдаг. Учир нь хулгайлагдсан малыг хөрш улс руу гарган борлуулах, хууль бус зах зээлд нийлүүлэх, улмаар мөрдөн шалгах ажиллагааг хүндрүүлэх нөхцөл бүрддэг. (Cross-border cattle rustling impoverishes Zimbabwe, Botswana, 2025)

Зарим бүс нутагт малын хулгай нь зохион байгуулалттай гэмт хэрэг, зэвсэгт бүлэглэл, терроризмын санхүүжилтийн эх үүсвэр болж буйг олон улсын судалгаанууд харуулж байна. (Cattle rustling emerges as a major driver of instability across West and Central Africa, 2025)

Иймээс хилийн бүс нутгийн малын хулгайн гэмт хэргийн онцлогийг судалж, урьдчилан сэргийлэх болон хяналтын үр дүнтэй арга хэмжээг тодорхойлох нь чухал ач холбогдолтой юм.

Үндсэн хэсэг. Малын хулгай гэдэг нь бусдын өмчид хамаарах малыг хууль бусаар авч завших, эзэмшлийг нь өөрчлөх, худалдах зорилготойгоор нууцаар авах үйлдлийг хэлнэ.

Олон улсын судалгаанд уг гэмт хэргийг “livestock theft” буюу “cattle rustling” гэж нэрлэдэг. Судалгаагаар:

Малын хулгай нь ихэвчлэн зохион байгуулалттай бүлэглэлээр үйлдэгддэг, гэмт хэрэгт оролцогчдын ихэнх нь эрэгтэй, давтан үйлдэгчид байдаг, бэлчээрийн чөлөөт маллагаа нь гэмт хэрэг гарах нөхцөлийг бүрдүүлдэг гэж дүгнэсэн байдаг. (Elena Aiyzhy, The problems of livestock theft in Tuva: History and modernity (ethnic and legal aspects), 2021)

Мөн зарим судалгаанд малын хулгай нь хил дамнасан хууль бус худалдаа, хар зах зээлтэй холбоотой гэдгийг тэмдэглэсэн байна.

Хилийн бүс нутаг дахь малын хулгайн гэмт хэргийн онцлог

Хилийн бүс нутаг дахь малын хулгайн гэмт хэрэг нь алслагдсан, хяналт сул нутаг дэвсгэр болон хил хамгаалалтын сул талыг ашиглан үйлдэгддэг, ихэвчлэн зохион байгуулалттай бүлэглэл оролцож хулгайлагдсан малыг хил дамнуулан тээвэрлэж, хууль бус зах зээлд борлуулдаг шинжтэй байдаг.

Мөн ийм гэмт хэрэг нь улс хоорондын хил даван шилжүүлэх замаар мөрдөн шалгах, малын гарал үүслийг тогтоох боломжийг хүндрүүлдэг бөгөөд алслагдсан бэлчээр, хамгаалалтгүй мал сүрэг зэрэг нөхцөл нь үйлдэх боломжийг нэмэгдүүлдэг. Үүний зэрэгцээ хилийн бүсэд малын хулгай нь зохион байгуулалттай гэмт хэрэг, хууль бус худалдаа, зарим бүс нутагт зэвсэгт бүлэглэл, хүчирхийлэлтэй холбогдон илэрдэг онцлогтой гэж олон улсын судалгаанд дурдсан байдаг. (Oluwale Ojewale, 2024)

• Хил дамнасан шинж

Мал хулгайлах гэмт хэргийн хил дамнасан шинж гэдэг нь хулгайлагдсан малыг нэг улсын нутаг дэвсгэрээс нөгөө улсын хилээр хууль бусаар гарган шилжүүлэх, улмаар өөр улсын зах зээлд худалдах, нуун далдлах, эсхүл гарал үүслийг өөрчлөх замаар ашиг хүртэх зорилгоор үйлдэгддэг, олон улсын шинжтэй зохион байгуулалттай гэмт үйл ажиллагааны хэлбэрийг хэлнэ.

Хилийн бүс нутагт үйлдэгдсэн малын хулгай нь ихэвчлэн хөрш улс руу малыг нэвтрүүлэн борлуулах хэлбэрээр илэрдэг. Нэг улсын хил давсан тохиолдолд мөрдөн шалгах ажиллагаа хүндрэх, өмчийг буцаан олж авах боломж багасдаг.

Хилийн бүс дэх мал хулгайлах гэмт хэргийн хил дамнасан онцлог шинж нь тухайн гэмт хэрэг нэг улсын доторх энгийн өмчийн эсрэг гэмт хэргээс ялгаатайгаар олон улсын шинжтэй, зохион байгуулалттай, хил дамнасан худалдаа болон хууль бус зах зээлийн сүлжээтэй уялддаг байдлаар илэрдэг. Судалгааны материалуудад тулгуурлан дараах үндсэн онцлог шинжүүдийг тодорхойлж болно.

1. Хил дамнасан шилжилт хөдөлгөөн ашиглан гэмт хэргийг нуун далдлах шинж

Хилийн бүсэд үйлдэгдсэн малын хулгай нь ихэвчлэн хулгайлагдсан малыг богино хугацаанд хөрш улсын нутаг дэвсгэрт шилжүүлэх замаар мөрдөн

шалгах ажиллагааг хүндрүүлдэг. Хил давуулан шилжүүлснээр малын гарал үүсэл, өмчлөгчийг тогтоох, буцаан авах ажиллагаа төвөгтэй болдог бөгөөд олон улсын судалгаанд мал хулгайлагчид хулгайлагдсан малыг өөр улсын зах зээлд хүргэх, зарим тохиолдолд өөр малтай сольж гарал үүслийг нь нуух арга хэрэглэдэг гэж дурдсан байдаг. (Cattle rustling emerges as a major driver of instability across West and Central Africa, 2025)

2. Зохион байгуулалттай бүлэглэл, хууль бус худалдааны сүлжээ оролцдог шинж

Хил дамнасан малын хулгай нь дан ганц хувь хүний үйлдэл биш, харин хулгайлагчид, тээвэрлэгчид, зуучлагчид, худалдаачид зэрэг олон оролцогчтой зохион байгуулалттай сүлжээ бүхий гэмт ажиллагаа хэлбэрээр илэрдэг. Судалгаагаар хулгайлагдсан малыг ихэвчлэн орон нутгийн зуучлагчид худалдан авч, дараа нь бүс нутгийн томоохон зах зээлд нийлүүлж, улмаар хот суурин газрын махны зах зээлд борлуулдаг бөгөөд энэ нь хил дамнасан хууль бус эдийн засгийн сүлжээ үүсгэхэд хүргэдэг байна. (Flore Berger, 2025)

3. Хил орчмын хяналт сул, алслагдсан газар нутгийг ашиглах шинж

Хил орчмын бүс нутаг нь ихэвчлэн алслагдсан, хяналт шалгалт сул, өргөн бэлчээртэй байдаг тул мал хулгайлах гэмт хэрэг үйлдэх таатай нөхцөл бүрддэг. Ийм бүс нутагт хууль сахиулах байгууллагын хяналт хязгаарлагдмал, хил нэвтрэх зам олон байдаг тул хулгайлагдсан малыг хил давуулан шилжүүлэхэд харьцангуй хялбар байдаг гэж олон улсын судалгаанд тэмдэглэсэн байна. (Ojewale, 2024)

4. Хууль бус зах зээл болон “малыг угаах” (laundering) механизм ашиглагддаг шинж

Хулгайлагдсан малыг ихэвчлэн хууль ёсны малын худалдаанд холих, гарал үүслийг өөрчлөх, олон дамжлагаар дамжуулан худалдах замаар хууль бус орлогыг нуун далдлах явдал түгээмэл байдаг. Зарим судалгаанд хулгайлагдсан малыг бүс нутгийн зах зээлд нийлүүлж, улмаар хууль ёсны малтай хольж худалдах нь мөрдөн шалгах ажиллагааг улам хүндрүүлдэг гэж дурдсан байдаг. (Mohammed, 2025)

5. Бүс нутгийн аюулгүй байдал, зөрчил мөргөлдөөнтэй холбогдох шинж

Зарим бүс нутагт малын хулгай нь зохион байгуулалттай гэмт хэрэг, зэвсэгт бүлэглэл, террорист байгууллагын санхүүжилтийн эх үүсвэр болдог нь тогтоогдсон. Жишээлбэл, Африкийн зарим бүс нутагт хулгайлагдсан малыг борлуулж олсон орлогыг зэвсэг худалдан авах, зэвсэгт бүлэглэлүүдийг санхүүжүүлэхэд ашигладаг тухай судалгаанд дурдсан байдаг.

Иймээс хилийн бүс дэх мал хулгайлах гэмт хэрэг нь хил давуулан тээвэрлэх, олон улсын хууль бус худалдааны сүлжээнд холбогдох, хяналт сул бүс нутгийг ашиглах, зохион байгуулалттай бүлэглэл оролцох зэрэг шинжээрээ бусад бүс нутгийн малын хулгайн гэмт хэргээс ялгагдах транснационал шинжтэй гэмт хэрэг гэж үздэг. (Cattle rustling emerges as a major driver of instability across West and Central Africa, 2025)

Зохион байгуулалтын шинж

Мал хулгайлах гэмт хэргийн зохион байгуулалттай байх шинж гэдэг нь мал хулгайлах үйл ажиллагаа нэг хүний санаачилгаар бус, харин урьдчилан төлөвлөсөн, үүрэг хуваарилалт бүхий хэд хэдэн этгээд оролцсон бүлгээр үйлдэгдэж, мал хулгайлах, тээвэрлэх, нуун далдлах, худалдан борлуулах зэрэг үе шаттайгаар хэрэгждэг зохион байгуулалттай гэмт үйл ажиллагааны хэлбэрийг хэлнэ.

Зарим бүс нутагт малын хулгай нь зохион байгуулалттай гэмт бүлэглэл болон зэвсэгт бүлэглэлтэй холбогдсон байдаг. Ийм бүлэглэлүүд малын хулгайг орлогын эх үүсвэр болгон ашигладаг.

Хилийн бүс дэх мал хулгайлах гэмт хэргийн зохион байгуулалтын онцлог шинж нь тухайн гэмт хэрэг олон оролцогчтой, урьдчилан төлөвлөгдсөн, үүрэг хуваарилалт бүхий сүлжээ хэлбэрээр үйлдэгддэг бөгөөд мал хулгайлах, тээвэрлэх, нуун далдлах, худалдах зэрэг үе шаттай үйл ажиллагаагаар илэрдэг. Судалгаанд үндэслэн дараах үндсэн шинжүүдийг тодорхойлж болно. Тухайлбал:

1. Олон оролцогчтой, үүрэг хуваарилалттай бүлэглэлээр үйлдэгдэх шинж

Орчин үеийн малын хулгай нь ихэвчлэн бүлэг зохион байгуулалттайгаар үйлдэгддэг бөгөөд тухайн бүлэглэл дотор малын байршлыг тандах хүмүүс, хулгай үйлдэх этгээд, тээвэрлэгчид, худалдан борлуулагчид зэрэг үүрэг хуваарилалттай байдаг. Судалгаагаар мал хулгайлагчид ихэвчлэн зэвсэглэсэн бүлгээр ажиллаж, олон хүн оролцсон зохион байгуулалттай довтолгоо хэлбэрээр мал булаан авч явдаг гэж тэмдэглэсэн байдаг. (Muteti, 2024)

2. Хулгайлагдсан малыг борлуулах, нуун далдлах сүлжээтэй байх шинж

Мал хулгайлах гэмт хэрэг нь зөвхөн мал хулгайлах үйлдлээр хязгаарлагдахгүй, харин хууль бус зах зээл, зуучлагч, худалдан авагч, тээвэрлэгчдийн сүлжээ бүхий эдийн засгийн бүтэцтэй байдаг. Зарим судалгаанд хулгайлагдсан малыг тодорхой худалдан авагчид худалдаж авч, малын гарал үүслийг өөрчлөх баримт бичиг гаргуулах замаар хууль ёсны мэт борлуулдаг гэж дурдсан байна. (Elena Aiyzhy, The problems of livestock theft in Tuva: History and modernity (ethnic and legal aspects), 2021)

3. Гэмт бүлэглэлүүд болон бусад хууль бус үйл ажиллагаатай холбогдох шинж

Олон улсын судалгаагаар малын хулгай нь зарим бүс нутагт зэвсэгт бүлэглэл, гэмт хэргийн синдикат, террорист байгууллагуудын санхүүгийн эх үүсвэр болж хөгжсөн байдаг. Хулгайлагдсан малыг борлуулах замаар олсон орлого нь зэвсэг худалдан авах, гэмт бүлэглэлийн үйл ажиллагааг санхүүжүүлэхэд ашиглагддаг нь тогтоогдсон.

4. Олон үе шаттай, урьдчилан төлөвлөсөн ажиллагааны шинж

Зохион байгуулалттай малын хулгай нь ихэвчлэн тандах – хулгайлах – тээвэрлэх – нуун далдлах – худалдах гэсэн хэд хэдэн үе шаттайгаар хэрэгждэг. Ийм зохион байгуулалт нь гэмт этгээдүүдэд богино хугацаанд их хэмжээний мал хулгайлах, улмаар хууль сахиулах байгууллагын хяналтаас зайлсхийх

боломж олгодог. (Fauna / Vanishing herds: Cattle rustling in East Africa and the Horn, 2019)

5. Орон нутгийн мэдээллийн сүлжээ болон дотоод хамсаатан ашиглах шинж

Зохион байгуулалттай малын хулгайн бүлэглэлүүд нь тухайн бүс нутгийн малчид, худалдаачид, тээвэрлэгчид, зарим тохиолдолд албан тушаалтнуудтай холбоо тогтоож, мэдээлэл авах, хулгайлагдсан малыг борлуулах нөхцөлийг бүрдүүлдэг. Судалгаагаар гэмт бүлэглэлүүд орон нутгийн иргэдийг мэдээлэгч, зуучлагч, тээвэрлэгч хэлбэрээр ашиглах нь түгээмэл гэж дурдсан байна. (Cattle rustling emerges as a major driver of instability across West and Central Africa, 2025)

Хилийн бүс дэх мал хулгайлах гэмт хэргийн зохион байгуулалт нь энгийн өмчийн эсрэг гэмт хэргээс ялгаатайгаар олон оролцогчтой, үүрэг хуваарилалттай, хууль бус зах зээлийн сүлжээнд тулгуурласан, урьдчилан төлөвлөгдсөн ажиллагаатай байдлаар илэрдэг бөгөөд зарим тохиолдолд бүс нутгийн зохион байгуулалттай гэмт хэрэг, зэвсэгт бүлэглэлүүдтэй холбогддог онцлогтой.

Газарзүйн онцлог шинж

Мал хулгайлах гэмт хэргийн газарзүйн онцлог шинж гэдэг нь тухайн гэмт хэрэг өргөн уудам бэлчээр нутагтай, хүн ам сийрэг суурьшсан, алслагдсан хөдөө орон нутаг болон хил орчмын бүсэд илүүтэй тохиолдож, газар нутгийн алслагдмал байдал, хяналт шалгалтын хязгаарлагдмал боломж, мал сүргийн чөлөөт бэлчээрлэлт зэрэг орон зайн хүчин зүйлсээс шалтгаалан үйлдэгдэх нөхцөл бүрддэг онцлогийг хэлнэ.

Хилийн бүс нь ихэвчлэн уулархаг, ой модтой, цөл, тал хээрийн бүс байдаг бөгөөд энэ нь хяналт тавихад хүндрэл учруулдаг.

Хилийн бүс дэх мал хулгайлах гэмт хэргийн газарзүйн онцлог нь тухайн бүс нутгийн байршил, байгалийн нөхцөл, хүн амын тархалт болон хил хамгаалалтын боломжтой шууд холбоотой бөгөөд судалгаанд дараах үндсэн шинжүүдийг тодорхойлсон байдаг. Тухайлбал:

1. Алслагдсан, хүн ам сийрэг суурьшсан нутагт илүү их тохиолдох шинж

Хилийн бүсийн ихэнх нутаг нь өргөн уудам бэлчээр, хүн ам сийрэг суурьшсан, дэд бүтэц сул хөгжсөн байдаг тул мал хулгайлах гэмт хэрэг үйлдэх боломж илүү бүрддэг. Ийм орон зайд хууль сахиулах байгууллагын хяналт хязгаарлагдмал, мэдээлэл дамжих хугацаа удаан байдаг нь гэмт этгээдүүдэд мал хулгайлах, улмаар богино хугацаанд хол зайд шилжүүлэх боломж олгодог гэж судлаачид тэмдэглэсэн байдаг.

2. Өргөн бэлчээрийн мал аж ахуйтай бүсэд төвлөрөх шинж

Малын хулгайн гэмт хэрэг нь чөлөөт бэлчээрийн мал аж ахуй давамгайлсан бүс нутагт илүү түгээмэл байдаг. Мал сүрэг олон километрийн зайд тархаж бэлчдэг, байнгын харуул хамгаалалтгүй байдаг нь хулгайлах боломжийг нэмэгдүүлдэг бөгөөд энэ нь Төв Ази, Африк, Оросын зарим бүс нутагт ижил төстэй илэрдэг гэж судалгаанд дурдсан байна. (Deo Gumba, 2019)

3. Хил орчмын байгалийн саад багатай газар нутгийг ашиглах шинж

Хилийн бүсэд мал хулгайлах гэмт хэрэг ихэвчлэн уул, тал, хээрийн задгай орон зай, хил хамгаалалтын шугамын хяналт сул хэсэгт үйлдэгдэх хандлагатай байдаг. Ийм газар нутаг нь мал сүргийг богино хугацаанд хил давуулан шилжүүлэх боломжийг бүрдүүлдэг бөгөөд судалгаагаар мал хулгайлагчид хил орчмын уламжлалт нүүдлийн зам, бэлчээрийн бүсийг ашигладаг гэж тэмдэглэсэн байдаг

4. Хил дамнасан бэлчээрийн бүс, уламжлалт нүүдлийн маршрутыг ашиглах шинж

Зарим бүс нутагт малчид уламжлалт байдлаар улирлын нүүдэл хийдэг бэлчээрийн бүсүүд нь хил орчмоор давхацдаг бөгөөд энэ нь мал хулгайлах гэмт хэрэг үйлдэхэд давхар боломж бий болгодог. Судалгаагаар мал хулгайлагчид эдгээр маршрутыг ашиглан хулгайлагдсан малыг бусад малтай хольж, гарал үүслийг тогтооход хүндрэл үүсгэдэг гэж дурдсан байна.

5. Хууль бүс зах зээлд ойр байрлах газарзүйн байрлал

Хилийн бүсэд үйлдэгдсэн малын хулгай нь ихэвчлэн хил дамнасан худалдааны зах зээл, мах боловсруулах төвүүд, тээврийн замд ойр бүсэд төвлөрөх хандлагатай байдаг. Ийм байршил нь хулгайлагдсан малыг богино хугацаанд худалдах, өөр бүс нутагт шилжүүлэх боломжийг нэмэгдүүлдэг гэж олон улсын судалгаанд тэмдэглэсэн байдаг. (Fauna / Vanishing herds: Cattle rustling in East Africa and the Horn, 2019)

Иймээс хилийн бүс дэх мал хулгайлах гэмт хэргийн газарзүйн онцлог нь алслагдсан байршил, хүн амын сийрэг суурьшил, өргөн бэлчээрийн мал аж ахуй, хил орчмын задгай орон зай, уламжлалт нүүдлийн зам, хил дамнасан худалдааны ойролцоо байршил зэрэг орон зайн хүчин зүйлсээр тодорхойлогддог.

Илрүүлэхэд хүндрэлтэй байх шинж

Илрүүлэхэд хүндрэлтэй байх шинж гэдэг нь тухайн гэмт хэргийг хууль сахиулах байгууллага, цагдаа, мэргэжлийн байгууллага цаг хугацаа, нөөц, арга хэрэгсэл шаардлагатай байдалд амархан тогтоож, баримтжуулах боломжгүй байх, гэмт хэрэг үйлдсэн этгээд нь судалгаанаас зугтаж, нотлох баримт устгах, үйл ажиллагаагаа нууцлах зэрэг хүчин зүйлээр илэрхийлэгддэг шинж чанар юм.

Хилийн бүс дэх мал хулгайлах гэмт хэргийн илрүүлэхэд хүндрэлтэй байх онцлог шинжүүд нь тус гэмт хэрэг илрэх, мөрдөн шалгагдах үйл явцыг бусад төрлийн гэмт хэрэгтэй харьцуулахад илүү төвөгтэй болгож, олон хүчин зүйлээс шалтгаалан хүндрэл үүсгэдэг. Судалгаа ба олон улсын практикт тулгуурлан дараах гол шинжүүдийг тайлбарлан авч үзэж болно. Тухайлбал:

1. Хил орчмын “цэгүүдгүй”, хяналт сул газар нутгаар үйлдэгддэг

Хилийн бүс нутгийн ихэнх хэсэг нь хяналт сул, том өргөн талбай, замгүй, хүнд нөхцөлт газар байдаг тул цагдаа болон хилийн хяналтын байгууллагууд тэдгээр газар нутгийг бүрэн хянах, эргүүл хийхэд хүндрэлтэй байдаг. Ийм нөхцөлд гэмт этгээдүүд алслагдсан бүсийг ашиглан мал хулгайлж,

үндсэн зам болон камер, хяналтын цэгүүдээс хол зайд нуун далдлах боломжтой байдаг. Энэ нь илрүүлэлтийг улам хүндрүүлдэг.

2. Хил дамнасан, зохион байгуулалттай бүлэглэлийн үйл ажиллагаатай холбоотой тул зам мөрөө нуух боломжтой байх

Хил дамнасан малын хулгай нь ихэвчлэн олон хүний оролцоотой, зохион байгуулалттай бүлэглэлийн үйл ажиллагаатай холбогддог учраас гэмт этгээдүүд үйл ажиллагааныхаа зам мөрийг нуух, малын байдлыг хуурамчаар өөрчлөх, олон улсын зах зээлд борлуулах зэргээр илрүүлэлтийг хүндрүүлдэг. Энэ нь гэмт хэрэг илрүүлэх чадварыг бууруулдаг. (Cattle rustling emerges as a major driver of instability across West and Central Africa, 2025)

3. Орон нутгийн малчид, түмний мэдээлэл олдохгүй байх эсвэл дутмаг байх

Хилийн бүсэд малчид нь ихэвчлэн алслагдсан, харилцаа холбооны боломж сул, мэдээлэл хүрэхгүй газар амьдардаг тул гэмт хэрэг, эрсдэлийн талаарх мэдээлэл цагдаагийн байгууллагад цаг алдалгүй очих магадлал бага байдаг. Энэ нь мэдээллийн хоцролт, “тэнэг мөрдөн байцаалт” гэсэн асуудлуудыг үүсгэдэг бөгөөд илрүүлэх үйл явцыг удаашруулдаг.

4. Олон улсын хил дамнуулсан заналхийлэл ба түүний нөлөө

Хилийн бүсүүд нь хилийн хоёр талын хилийн шугам, хил дамнасан эдийн засгийн хөдөлгөөнтэй холбоотойгоор оргил цагт мал хулгайлах гэмт хэрэг дараалалтай үйлдэгддэг. Мал хулгайлагчид хил дамнуулан мал, мах тээвэрлэж, паспортгүй буюу хууль бус бичиг баримттай болгодог учир, малын гарал үүслийг тогтооход илрүүлэлтийг хүндрүүлдэг байна (ж.нь Бүгд Найрамдах Энэтхэг ба Бангладешийн хилийн нөхцөл). (Cattle theft in India, 2026)

5. Хууль болон хяналтын тогтолцоо сул, мэдээллийн систем бүрэн хөгжөөгүй

Зүүн Африкийн болон бусад судалгаануудад мал хулгайлах гэмт хэрэг ихэвчлэн аль хэдийнээ гацаанд орсныг харуулдаг — хууль тогтоомж сул, хил хяналтын нэгдсэн мэдээллийн систем хангалтгүй байдаг нь гэмт хэргийн илрүүлэлт, мөрдөн шалгалтыг хүндрүүлдэг. Нэгдсэн малын мэдээлэл (RFID, GPS, бүртгэл систем) байхгүйгээс малын гарц, эзэмшигчийн мэдээлэл тодорхойгүй болдог. (Walker, 2023)

6. Орчин үеийн технологи, нэгдсэн мэдээллийн систем сул хөгжсөн

Мал бүртгэх, тэдний хөдөлгөөнийг хянах автоматжуулсан систем (RFID, GPS, дижитал бүртгэл) зарим оронд сул эсвэл бүрдээгүй байдаг тул малын эзэмшигч тодорхойлох, хулгайн малын замыг мөрдөх чадвар дутмаг байна. Энэ нь илрүүлэлтийг улам хүндрүүлдэг. (Малын үндэсний бүртгэл мэдээллийн нэгдсэн сан, 2026)

Бэлчээрийн маллагаатай бүс нутагт малын хулгайг нотлох баримт цуглуулах хүндрэлтэй байдаг. Мал бэлчээрт чөлөөтэй байдаг тул хулгайлагдсан малыг хөөж явсан мөрийг тогтооход бэрхшээлтэй байдаг. Малын хулгай нь алслагдсан хилийн бүс нутагт ихэвчлэн зохион байгуулалттайгаар үйлдэгддэг

тул илрүүлэхэд хүндрэлтэй шинжтэй байдаг. Энэ нь голчлон дараах байдлаар илэрдэг. Тухайлбал:

Газар нутгийн алслагдмал байдал – Газар нутгийн алслагдмал байдал гэдэг нь тухайн газар нутаг нь зах хязгаар, суурин газраас хол, зам тээврийн сүлжээ муутай, техникийн болон хүний нөөцөөр хяналт тавихад бэрхшээлтэй орчинд байрлаж байгааг илэрхийлдэг ойлголт юм.

Малын хулгай нь ихэвчлэн алслагдмал, хилийн бүс нутгийг хамарч үйлдэгддэг тул илрүүлэхэд хүндрэлтэй шинжтэй байдаг. Алслагдмал газар нутаг нь суурин газраас хол, зам тээврийн сүлжээ муутай, техникийн болон хүний нөөцөөр хяналт тавихад хүндрэлтэй орчинд байрладаг тул цагдаа болон хяналтын байгууллага шөнийн цагт мөшгөх, гэрчийн мэдүүлэг цуглуулах, нотлох баримт олж тогтоох боломж хязгаарлагдмал болдог. Ийм нөхцөлд гэмт этгээдүүд малын хулгайг урьдчилан төлөвлөж, нууц ажиллагаатайгаар үйлддэг бөгөөд энэ нь малын хулгайн гэмт хэрэгт илрүүлэхэд хүндрэлтэй шинжийг улам тодотгодог.

Алслагдсан бүс нутагт цагдаа, хяналтын байгууллага хурдан очих боломжгүй, мөшгөх, гэрчтэй уулзах, нотлох баримт цуглуулахад хүндрэлтэй. Ийм газар нутаг нь ихэвчлэн нуур, уул, хээр, хилийн бүс, нүүдлийн мал аж ахуйн бүс зэрэгт тохиолддог. Малын хулгай, зэрлэг амьтны агналт, хил дамнасан гэмт хэрэг зэрэг нь ийм алслагдсан газар нутагт илрүүлэхэд хүндрэлтэй байдаг. Жишээ: Монгол Улсын хилийн зарим сум, Тува, Зүүн Африкийн хээр нутгууд нь газар нутгийн алслагдмал байдалтай гэж үздэг. Хулгайлагдсан мал нь өргөн уудам газар нутгаар шилжин хөдөлдөг, замгүй, нүүдлийн бүсэд үйлдэгддэг тул цагдаа болон хяналтын байгууллага ирж шалгах, гэрч цуглуулахад хүндрэлтэй байдаг.

Нууц ажиллагаа, урьдчилан төлөвлөлт – Нууц ажиллагаа, урьдчилан төлөвлөлт гэдэг нь гэмт этгээд буюу бүлэглэл гэмт хэргийг үйлдэхдээ үйл ажиллагаагаа урьдчилан төлөвлөж, нууцлан, баримт нотлох боломжгүй байдлыг бий болгож үйлддэг шинжийг хэлдэг.

Нууц ажиллагаа: гэмт этгээд үйлдлээ бусдад мэдэгдэхгүйгээр, шөнийн цагаар, хилийн бүсийг ашиглан нууцалдаг. Энэ нь гэмт хэргийн илрүүлэх боломжийг бууруулдаг.

Урьдчилан төлөвлөлт: үйлдлийг хийхээс өмнө маршрутыг сонгох, цагийн хуваарийг тодорхойлох, саад бэрхшээлийг урьдчилан тооцоолох зэрэг төлөвлөгөө гаргахыг хэлнэ. Энэ нь гэмт этгээдийг баримтгүй, нотолгоо багатай нөхцөлд үйлдэл хийх боломжтой болгодог. Жишээ: Малын хулгайчид малын бэлчээрийг судалж, хилийн бүсээр дамжин шилжин явах маршрутыг урьдчилан төлөвлөж, шөнийн цагаар үйлддэг. Энэ нь цагдаа, хяналтын байгууллагад хулгайг шууд илрүүлэхэд хүндрэлтэй нөхцөл бүрдүүлдэг.

Гэмт этгээдүүд малын хулгайг урьдчилан төлөвлөж, шөнийн цагаар, хилийн бүсийг давуулан үйлддэг тул үйлдлийг шууд илрүүлэх боломж хязгаарлагдмал байдаг.

Хилийн бүс дэх мал хулгайлах гэмт хэргийг илрүүлэхэд хүндрэлтэй байх нь ихэвчлэн дараах хүчин зүйлсээс шалтгаалдаг. Тухайлбал:

- Хилийн бүсийн газарзүйн байршил, хяналт сул нөхцөл;
- Зохион байгуулалттай, хил дамнасан гэмт этгээдүүд;
- Иргэдээс цагдаагийн байгууллагад мэдээлэл ирэхгүй болох;
- Малын бүртгэл, тээвэрлэлтийн мэдээллийн систем бүрэн хөгжөөгүй байх;
- Олон улсын хил дамнасан хууль бус тээвэрлэлтийн сүлжээтэй холбоотой мэдээллийн дорой байдал.

Эдгээр шинжүүд нь нэгтгэн малын хулгайлах гэмт хэргийг тэр болгон илрүүлж чаддаггүй, мөрдөн шалгах ажиллагааг хүндрүүлдэг гол хүчин зүйлс болдог.

Хил дамнасан шинж – Малын хулгай нь зарим тохиолдолд улсын хил дамнаан үйлдэгддэг тул орон нутгийн цагдаа тусгаарлах боломжгүй, хамтарсан мөрдөн шалгах ажиллагаа шаарддаг.

Баримт нотлох боломж хязгаарлагдмал байх – Малын хулгайд орсон малын тоо, төрлийг үнэн зөв тогтоох, гэрчийн мэдүүлэг цуглуулах, техникийн багаж хэрэгсэл ашиглах зэрэг нь хүндэлж болохгүй нөхцөлд хийгддэг.

Эдгээр хүчин зүйлсийн улмаас малын хулгай нь хууль сахиулах байгууллагад илрүүлэхэд хүндрэлтэй гэмт хэрэг болж, зохион байгуулалттай бүлэглэлүүдийн үйл ажиллагааг таслан зогсооход нэмэлт арга хэмжээг шаарддаг.

Малын хулгайн гэмт хэрэг гарах шалтгаан нөхцөл

Монгол Улсад малын хулгайн гэмт хэрэг нь малчдын хяналт сул, хууль эрх зүйн зохицуулалт, мөрдөх байгууллагын нөөц боломж хомс, эдийн засгийн хүндрэл, мах, малын үнэ өссөн зэрэг нөхцөл байдлын нэгдлээс үүдэн байнга гарах эрсдэлтэй байна. Малын хулгайн гэмт хэрэг гарах шалтгаан нөхцөлийн бүлэглэн авч үзвэл:

• Хилийн хяналтын сул байдал

Хилийн хяналтын сул байдал гэдэг нь улсын хилээр хүн, тээвэр, бараа болон мал нэвтрэхийг хянах, шалгах, зохицуулах үйл ажиллагаа шаардлагатай түвшинд хангагдаагүй, хил орчмын аюулгүй байдлыг бүрэн баталгаажуулах боломжгүй байдал юм.

Энгийнээр хэлбэл, хил орчмын цагдаа, хилчин, байгаль хамгаалагчийн нөөц дутмаг, техник тоног төхөөрөмж хомс, хөдөлгөөнийг хянах камер, тэмдэглэгээ, хяналтын систем бүрэн биш байх үед хил хамгаалалт сул байдал үүсдэг. Энэ нь малын хулгай, бараа тээвэрлэлтийн хууль бус үйлдэл зэрэг гэмт хэрэг гарах нөхцөлийг нэмэгдүүлдэг.

Хил хамгаалалтын бүтэц, техник хэрэгсэл хангалтгүй үед хууль бус нэвтрэлт, мал тээвэрлэлтийг илрүүлэх боломж багасдаг.

Хилийн хяналтын сул байдлын шинж гэдэг нь улсын хилээр хүн, мал, бараа нэвтрэх үйл явцад хяналт, хамгаалалт шаардлагатай түвшинд хангагдахгүй байгаа, хил зөрчлүүд ихээр илэрч болох нөхцөл, дохио, онцлогийг хэлдэг бөгөөд үүнд дараах зүйлүүд багтдаг. (Good Practices in the Area of Border Security and Management in the Context of Counterterrorism and Stemming the Flow of “Foreign Terrorist Fighters” , 2016)Үүнд:

- Хил хамгаалалтын нөөц, хүний хүчин чадал дутмаг байдал – хил орчимд хангалттай тооны мэргэжлийн хил хамгаалалтын алба хаагч, техник хэрэгсэл, камер болон дохиоллын систем байхгүйгээс хил олон хэсгээр хяналтгүй, сулхан болдог. (Хил хамгаалахад орчин үеийн хамгаалалтын систем шаардлагатай байна, 2011)

- Мэдээлэл солилцоо, агентлаг хоорондох хамтын ажиллагаа муу байх – хил хамгаалах, гааль, цагдаа, цэргийн байгууллагууд хооронд мэдээлэл хуваалцах, хамтран ажиллах зохион байгуулалт бүрэн биш, энэ нь хил зөрчих гэмт хэрэг илрүүлэх чадварыг бууруулдаг.

- Хяналтын технологи, системийн дутмаг байдал – улсын хилээр нэвтрэх хөдөлгөөнийг цахим болон техник хяналтын системээр бүрэн хянах чадвар сул байснаас хууль бусаар хүн, мал, эд зүйл нэвтрэх, хил зөрчих гэмт хэрэг гарах эрсдэл нэмэгддэг. (An Institutional Approach to Bordering in Islands: The Canary Islands on the African-European Migration Routes, 2012)

Эдгээр шинжүүд нь хил хамгаалалтын үйл ажиллагааны үр нөлөөг бууруулж, хилээр хууль бусаар нэвтрэх, хил зөрчих, гэмт хэрэг үйлдэх боломжийг нэмэгдүүлдэг.

Хууль бус зах зээл

Хулгайлагдсан малыг борлуулах далд зах зээл байгаагаас уг гэмт хэрэг үргэлжлэх нөхцөл бүрддэг. Хулгайлагдсан мал борлуулах хууль бус зах зээл гэдэг нь гэмт хэрэг үйлдэгчид хулгайлсан малыг гарал үүслийг нь нууж, хууль ёсны гаралтай мэтээр худалдах, дамжуулан борлуулах, мах болон бусад бүтээгдэхүүн болгон зах зээлд нийлүүлэх зорилгоор ашигладаг албан ёсны бус худалдааны сүлжээ, зуучлал, нууц худалдааны орчныг хэлдэг. (Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2026)

Энэ нь ихэвчлэн малын гарал үүслийн бүртгэл сул, хяналт багатай зах, нядалгааны цэг, хил орчмын худалдаа болон дамын худалдаачдын оролцоотойгоор явагддаг гэж судлаачид үздэг байна.

Хулгайлагдсан мал борлуулах хууль бус зах зээлийг тодорхойлох шинжүүд нь малын гарал үүсэл тодорхойгүй худалдаа, нууц сүлжээ болон хууль ёсны зах зээлийн хэлбэрийг дуурайсан далд худалдааны хэлбэрээр илэрдэг бөгөөд судалгаанд дараах үндсэн шинжүүдийг тодорхойлсон байна. Үүнд:

- *Гарал үүсэл тодорхойгүй мал, мах худалдаалах явдал* – хууль бус зах зээлд борлуулагдаж буй мал, мах нь ихэвчлэн өмчлөгчийн баталгаатай баримт бичиг, мал эмнэлгийн гэрчилгээ, бүртгэлгүй байдаг бөгөөд зарим тохиолдолд хуурамч бичиг баримт ашиглан хууль ёсны мэт харагдуулах явдал түгээмэл байдаг. (Elena Aiyzhy, The problems of livestock theft in Tuva: History and modernity (ethnic and legal aspects), 2021)

- *Зуучлагч болон нууц худалдааны сүлжээ оролцох* – мал хулгайлагчид өөрсдөө шууд худалдах бус, зуучлагч худалдан авагч, найдвартай хамсаатнуудын сүлжээг ашиглан малыг зах зээлд нийлүүлдэг бөгөөд энэ нь хууль сахиулах байгууллагын илрүүлэлтийг хүндрүүлдэг.

- *Албан бус, түр хугацааны эсвэл нууц худалдааны цэгүүд ашиглах* – хулгайлагдсан мал ихэвчлэн байнгын зах биш, харин хяналт сул бүс, хил орчим, албан бус зах, түр зуурын худалдааны цэгүүдэд борлуулагддаг бөгөөд ийм захууд тогтмол биш, байршлаа байнга өөрчилдөг онцлогтой байдаг.

- *Хууль ёсны зах зээлд “шингээж” борлуулах арга* – зарим тохиолдолд хулгайлагдсан малыг бусад хууль ёсны малтай хольж томоохон зах, нядалгааны газар, мах боловсруулах сүлжээгээр дамжуулан худалдаалж, улмаар хууль ёсны бүтээгдэхүүн мэт болгож зах зээлд нийлүүлдэг.

- *Зах зээлийн үнээс хямд үнээр худалдаалах* – хууль бус зах зээлд борлуулагдаж буй мал нь ихэвчлэн албан ёсны зах зээлийн үнээс мэдэгдэхүйц хямд байдаг бөгөөд энэ нь хурдан борлуулах, мөрдөн шалгалтаас зайлсхийх зорилготой байдаг. (Flore Berger s. a.-T., 2025)

Нэгтгэн авч үзвэл хулгайлагдсан мал борлуулах хууль бус зах зээл нь гарал үүсэл тодорхойгүй худалдаа, зуучлагчийн нууц сүлжээ, хяналт сул худалдааны орчин, хууль ёсны зах зээлд “шингээх” арга, мөн зах зээлийн үнээс хямд борлуулалт зэрэг шинжүүдээр илэрдэг далд эдийн засгийн нэг хэлбэр юм.

• Малчдын хяналт сул байх

Малчдын хяналт сул байх гэдэг нь мал сүргийг байнгын хараа хяналт, хамгаалалт дор байлгах боломж хязгаарлагдмал байх, тухайлбал мал бэлчээрт удаан хугацаагаар эзэнгүй шахам байх, алслагдсан бэлчээр ашиглах, малын тоо их боловч харгалзах хүн хүч, хамгаалалтын арга хэмжээ (хамтын эргүүл, тэмдэглэгээ, бүртгэл, технологийн хяналт гэх мэт) хангалтгүй байдлаас шалтгаалан мал хулгайлах, төөрөх, алдагдах эрсдэл нэмэгдэх нөхцөл байдлыг хэлдэг. Бэлчээрийн мал аж ахуйд мал байнгын харуул хамгаалалтгүй байдаг нь гэмт хэрэг үйлдэх таатай боломж болдог.

Малчдын хяналт сул байх шинж нь мал сүргийг байнгын хараа хяналт дор байлгах, хамгаалах болон бүртгэлжүүлэх ажиллагаа хангалтгүй байгаагаар илэрдэг бөгөөд дараах гол шинжүүдээр тодорхойлогдоно.

- *Мал бэлчээрт удаан хугацаагаар хараа хяналтгүй байх* – алслагдсан бэлчээр ашиглах, өрхийн хөдөлмөрийн нөөц хязгаарлагдмал байх зэрэг шалтгаанаар мал сүрэг олон хоногоор эзэнгүй шахам бэлчээрлэх нь мал хулгайлах боломжийг нэмэгдүүлдэг гэж судлаачид үздэг. (Macmillan, 2023)

- *Малын бүртгэл, тэмдэглэгээ хангалтгүй байх* – малын гарал үүсэл, өмчлөгчийг тогтоох бүртгэл, ээмэг, тамга зэрэг таних тэмдэг тодорхойгүй эсвэл бүрэн бус байх нь хулгайлагдсан малыг илрүүлэхэд хүндрэл үүсгэдэг (Food and Agriculture Organization, 2019).

- *Хамтын хяналт, харилцан мэдээллийн тогтолцоо сул байх* – малчид хоорондын хамтын эргүүл, мэдээлэл солилцох механизм сул байх нь хулгайчид малын хөдөлгөөн, байршлыг ажиглан гэмт хэрэг үйлдэх боломжийг нэмэгдүүлдэг (Global Initiative Against Transnational Organized Crime, 2020).

Орчин үеийн хяналтын хэрэгсэл ашиглахгүй байх – GPS, камер, цахим бүртгэл зэрэг технологийн хяналтын системийг мал аж ахуйд өргөн

ашигладаггүй нь малын байршлыг тогтоох, алдагдлыг хурдан илрүүлэх боломжийг хязгаарладаг (FAO, 2019).

• **Ядуурал ба нийгмийн хүчин зүйл**

Мал хулгайлах гэмт хэрэгт нөлөөлөх ядуурал ба нийгмийн хүчин зүйл гэдэг нь нийгэм, эдийн засгийн таагүй нөхцөл байдал, тухайлбал орлогын түвшин доогуур байх, ажилгүйдэл, амьжиргааны эх үүсвэр хомсдох, нийгмийн тэгш бус байдал зэрэг шалтгаанаас үүдэн зарим хүмүүс хууль бус аргаар амьжиргаагаа залгуулах, ашиг олох зорилгоор мал хулгайлах зэрэг өмчийн эсрэг гэмт хэрэг үйлдэхэд хүргэж буй нийгэм-эдийн засгийн орчныг хэлдэг бөгөөд судалгаагаар ядуурал өндөртэй, хөдөлмөр эрхлэлтийн боломж хязгаарлагдмал бүс нутагт малын хулгайн гэмт хэрэг илүү түгээмэл тохиолддог болохыг тогтоосон байна. (A network to counter networks, 2020)

Зарим бүс нутагт малын хулгай нь орлогын эх үүсвэрийн нэг хэлбэр болж хувирсан байдаг.

Мал хулгайлах гэмт хэрэгт нөлөөлөх ядуурал ба нийгмийн хүчин зүйлсийн шинжүүд нь нийгэм, эдийн засгийн таагүй нөхцөл байдалтай холбоотойгоор иргэдийн амьжиргааны боломж хумигдаж, хууль бус аргаар орлого олох эрсдэлийг нэмэгдүүлдэг онцлогуудаар илэрдэг бөгөөд судалгаанд дараах үндсэн шинжүүдийг тодорхойлсон байдаг. Үүнд:

- Орлогын түвшин доогуур, ядуурал өндөр байх – хөдөө орон нутагт өрхийн орлого бага, амьжиргааны баталгаажих түвшин хангалтгүй үед зарим хүмүүс амьжиргаагаа залгуулах зорилгоор мал хулгайлах зэрэг өмчийн эсрэг гэмт хэрэг үйлдэх магадлал нэмэгддэг гэж судалгаанд дурдсан байдаг. (Empowering women in food and agriculture, 2026)

- Ажилгүйдэл болон хөдөлмөр эрхлэх боломж хязгаарлагдмал байх – ажлын байр, тогтвортой орлогын эх үүсвэр дутмаг орчинд хууль бус орлого олох хэлбэрүүд, түүний дотор малын хулгайн гэмт хэрэг нэмэгдэх хандлагатай байдаг.

- Нийгмийн тэгш бус байдал, орон нутгийн хөгжлийн ялгаа – хөгжлийн түвшин доогуур, дэд бүтэц сул, боловсрол болон үйлчилгээний хүртээмж багатай бүс нутагт гэмт хэрэгт өртөх болон гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэл илүү өндөр байдаг.

- Хөдөөгийн бүсийн нийгмийн хяналт сул байх – алслагдсан, хүн ам сийрэг суурьшсан нутагт нийгмийн хяналт, хууль сахиулах байгууллагын хүрэлцээ бага байснаас малын хулгайн гэмт хэрэг илрэхгүй үлдэх, дахин давтагдах нөхцөл бүрддэг.

- Архи, нийгмийн сөрөг зан үйл нэмэгдэх – ядуурал, ажилгүйдэлтэй холбоотой архидалт, нийгмийн сөрөг зан үйл нэмэгдэх нь өмчийн эсрэг гэмт хэрэг үйлдэхэд нөлөөлөх нийгмийн эрсдэлт хүчин зүйлсийн нэг гэж криминологийн судалгаанд дурдсан байдаг. (The ubiquitous crime: fraud, explained, 2025)

**Хилийн бүс нутаг дахь малын хулгайн гэмт хэрэгт тавих хяналтын арга
ХЭМЖЭЭ**

Хилийн бүс нутаг дахь малын хулгайн гэмт хэрэгт тавих хяналтын арга хэмжээ гэдэг нь улсын хил орчмын нутаг дэвсгэрт мал хулгайлах, хууль бусаар хил давуулах зэрэг гэмт хэрэг гарахаас урьдчилан сэргийлэх, илрүүлэх, таслан зогсоох зорилгоор хил хамгаалах байгууллага, цагдаа, орон нутгийн захиргаа болон иргэдийн хамтын оролцоонд тулгуурлан хэрэгжүүлдэг эрх зүйн, зохион байгуулалтын, техник технологийн болон нийгмийн хяналтын цогц арга хэмжээг хэлдэг.

Эдгээр арга хэмжээ нь хил орчмын бүсэд эргүүл, хяналт шалгалтыг нэмэгдүүлэх, малын бүртгэл ба тэмдэглэгээг сайжруулах, хил дамнасан хууль бус худалдааг хянах, орон нутгийн иргэдийн хамтын хяналтыг бэхжүүлэх, мэдээлэл солилцоог сайжруулах зэрэг үйл ажиллагаагаар хэрэгждэг бөгөөд ингэснээр малын хулгайн гэмт хэргийн илрүүлэлт, урьдчилан сэргийлэлтэд чухал нөлөө үзүүлдэг. (Ojewale, Perils of proximity: Banditry and the geography of cattle rustling in border regions of southwest Niger and northwest Nigeria, 2024)

Хилийн бүс нутаг дахь малын хулгайн гэмт хэрэгт тавих хяналтын арга хэмжээ нь мал хулгайлах гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, илрүүлэх, таслан зогсоох зорилгоор хууль сахиулах байгууллага, хил хамгаалах байгууллага болон орон нутгийн захиргаа хамтран хэрэгжүүлдэг зохион байгуулалт, эрх зүйн болон техник-технологийн цогц арга хэмжээг хэлдэг.

1. Эрх зүйн болон зохион байгуулалтын арга хэмжээ

Хилийн бүс нутаг дахь малын хулгайн гэмт хэрэгт тавих хяналтын “Эрх зүйн болон зохион байгуулалтын арга хэмжээ” гэдэг нь малын хулгайлах гэмт хэрэг гарахаас урьдчилан сэргийлэх, илрүүлэх, таслан зогсоох эрх зүйн орчин болон байгууллагын зохион байгуулалтын механизмыг бүрдүүлэх, хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааг хэлдэг. Энэ нь хууль, журам болон байгууллагуудын хамтын ажиллагаанд тулгуурласан хяналтын хэлбэр юм. Үүнд:

- Малын бүртгэл, шилжилт хөдөлгөөнийг бүртгэх эрх зүйн зохицуулалтыг хэрэгжүүлэх
- Хилийн бүсэд мал нэвтрүүлэх, тээвэрлэхэд зөвшөөрөл олгох тогтолцоог хэрэгжүүлэх
- Цагдаа, хил хамгаалах байгууллага, орон нутгийн захиргааны хамтарсан хяналт шалгалт
- Мал хулгайлах гэмт хэрэгтэй тэмцэх тусгай төлөвлөгөө, нэгдсэн арга хэмжээ хэрэгжүүлэх

Энэ нь малын хулгайн гэмт хэрэгтэй тэмцэх эрх зүйн үндсийг бүрдүүлж, хяналт шалгалтыг хэрэгжүүлэх боломжийг бий болгодог.

Үндсэн арга хэмжээ:

- Мал хулгайлах гэмт хэргийг эрүүгийн хуульд тусгайлан зааж, ял шийтгэлийг чангатгах
- Хилийн бүсэд мал тээвэрлэх, худалдаалах, нядлахад тавих хяналтын журам тогтоох
- Малын бүртгэл, гарал үүслийн гэрчилгээ, тамга тэмдэг, чипжүүлэлтийг хуульчлах

- Хил орчмын бүсэд малын шилжилт хөдөлгөөнийг бүртгэх тогтолцоо бий болгох (Мал хулгайлах гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх сангийн үлгэрчилсэн дүрэм, 2005)

- Хилийн бүсийн нутаг дэвсгэрт байнгын болон хөдөлгөөнт эргүүл, шалгалт зохион байгуулах

- Цагдаа, хил хамгаалах, орон нутгийн захиргаа, малчдын хамтын ажиллагааг зохион байгуулах

- Малын хөдөлгөөнийг бүртгэх, мэдээллийг хуваалцах тогтолцоог бий болгох

- Хил орчмын мал нядалгааны газар, зах худалдаанд хяналт тавих зэрэг болно.

Энэ арга хэмжээ нь хууль эрх зүйн үндэс, байгууллагын үйл ажиллагааны зохион байгуулалт, хамтын ажиллагаанд суурилсан тул малын хулгайн гэмт хэргийн илрүүлэлт, урьдчилан сэргийлэлтэд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг.

2. Хилийн болон цагдаагийн байгууллагын хяналт шалгалтын арга хэмжээ

Хилийн бүс нутаг дахь малын хулгайн гэмт хэрэгт тавих “Хилийн болон цагдаагийн байгууллагын хяналт шалгалтын арга хэмжээ” гэдэг нь малын хулгай, хил дамнасан хууль бус худалдаа болон зохион байгуулалттай гэмт бүлэглэл үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх, илрүүлэх, таслан зогсоох зорилгоор хил хамгаалах байгууллага, цагдаа, орон нутгийн захиргаа зэрэг байгууллагуудын зохион байгуулсан хяналт шалгалт, эргүүл хамгаалалтын үйл ажиллагааг хэлдэг.

Энэхүү арга хэмжээ нь хэд хэдэн үндсэн бүрэлдэхүүнтэй байдаг:

1. Байнгын болон хөдөлгөөнт эргүүл – хил орчмын бүсэд байнгын эргүүл болон шаардлагатай үед хөдөлгөөнт эргүүл гарган малын хөдөлгөөн, хил дамнасан тээвэр, зах худалдааг хянах.

2. Сэжигтэй тээвэр, малын шалгалт – автомашин, мотоцикл, мал тээвэрлэх хэрэгсэлд шалгалт хийх, гарал үүсэл тодорхойгүй малыг илрүүлэх.

3. Хил орчмын нядалгааны газар, зах худалдааны хяналт – хил орчмын зах, нядалгааны цэг, малын худалдааны төвд хяналт шалгалт явуулах.

4. Оператив ажиллагаа, мөрдөн байцаалт – малын хулгайн гэмт хэрэгт холбогдсон этгээдүүд, бүлэглэлүүдийг илрүүлэх, хяналт шалгалтын мэдээлэлд үндэслэн таслан зогсоох үйл ажиллагаа явуулах.

5. Хамтын ажиллагаа, мэдээлэл солилцоо – цагдаа, хил хамгаалах, орон нутгийн захиргаа хоорондын мэдээлэл солилцох, хамтарсан шалгалт хийх зохион байгуулалт.

Энэхүү арга хэмжээ нь малын хулгайн гэмт хэрэг гарах эрсдэлийг бууруулах, илрүүлэлт, урьдчилан сэргийлэлтийн үр дүнг нэмэгдүүлэхэд чиглэгддэг.

Хилийн бүсэд малын хулгайн гэмт хэргийг таслан зогсоох хамгийн чухал арга хэмжээ бол хяналт шалгалт, эргүүл хамгаалалт юм.

Үндсэн хэлбэрүүд:

Хилийн болон цагдаагийн байгууллагын хяналт шалгалтын арга хэмжээний үндсэн хэлбэр гэдэг нь малын хулгай, хил дамнасан хууль бус худалдаа болон холбогдох гэмт хэрэг гарахаас урьдчилан сэргийлэх, илрүүлэх, таслан зогсоох үйл ажиллагааг зохион байгуулах арга, аргачлалын ерөнхий бүтэц, төрөл гэсэн утгатай ойлголт юм.

- Хилийн бүсэд байнгын болон хөдөлгөөнт эргүүл хийх
- Мал тээвэрлэж буй автомашинд шалгалт хийх
- Хил орчмын мал нядалгааны газар, зах худалдаанд хяналт тавих
- Сэжигтэй бүлэглэл, сүлжээг илрүүлэх оператив ажиллагаа явуулах
- Хилээр мал, мах хууль бусаар гаргахыг таслан зогсоох

Арга зүй:

Хилийн болон цагдаагийн байгууллагын хяналт шалгалтын арга хэмжээний үндсэн арга зүй гэдэг нь малын хулгай, хил дамнасан хууль бус худалдаа болон холбогдох гэмт хэрэг гарахаас урьдчилан сэргийлэх, илрүүлэх, таслан зогсоох үйл ажиллагааг системтэй, үр дүнтэй зохион байгуулах арга, аргачлалын суурь зарчим, арга хэрэгслийн цогц ойлголт юм.

Энэ арга зүй нь хэд хэдэн үндсэн зарчмаар хэрэгждэг:

- **Эрсдэлийн үнэлгээнд суурилсан хяналт** – малын хулгай, хил дамнасан худалдаа гарах эрсдэл өндөр бүс, зам, цэгүүдэд хяналт шалгалт илүү төвлөрөх.
- **Байнгын болон хөдөлгөөнт эргүүл, шалгалт** – тогтмол эргүүл байрлуулах, шаардлагатай үед хөдөлгөөнт эргүүл гарган хил орчмын хөдөлгөөнийг хянах.
- **Олон байгууллагын хамтын ажиллагаа** – цагдаа, хил хамгаалах, орон нутгийн захиргаа болон бусад холбогдох байгууллагуудын хооронд мэдээлэл солилцох, хамтарсан шалгалт хийх.
- **Сэжигтэй үйл ажиллагааг илрүүлэх үйл ажиллагаа** – гарал үүсэл тодорхойгүй мал, мах, бараа бүтээгдэхүүнийг илрүүлэх зорилгоор сэжигт этгээд, бүлэглэлд чиглэсэн оператив арга хэмжээ хэрэглэх.
- **Мэдээлэлд суурилсан хяналт** – малын хөдөлгөөн, худалдааны мэдээллийг бүртгэх, цахим системээр хянах замаар цаг тухайд нь илрүүлэлт хийх.

Эдгээр арга зүйг цогцоор хэрэгжүүлснээр малын хулгай, хил дамнасан гэмт хэргийн илрүүлэлт, урьдчилан сэргийлэлтэд үр дүнтэй аргачлал бий болдог.

3. Техник, технологид суурилсан хяналтын арга хэмжээ

Техник, технологид суурилсан хяналтын арга хэмжээ гэдэг нь малын хулгай, хил дамнасан хууль бус худалдаа болон холбогдох гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, илрүүлэх, таслан зогсоох зорилгоор орчин үеийн техник, электрон, мэдээллийн технологийг ашиглан хэрэгжүүлдэг хяналт шалгалтын арга, системийг хэлдэг.

Энэхүү арга хэмжээ нь малын хөдөлгөөнийг хянах, гарал үүсэл тодорхойгүй малыг илрүүлэх, хил орчмын хяналтыг үр дүнтэй явуулахад чиглэгддэг.

Үндсэн хэлбэрүүд, арга зүй:

- GPS болон электрон чип ашиглах – малын тамга, ээмэг, чипжүүлэлтийг суурилуулж, малын байршил, хөдөлгөөнийг алсаас хянах.
- Камер, дрон, хяналтын систем – хил орчмын бүс, зах худалдаа, нядалгааны цэг дээр камер болон дроныг ашиглан малын хөдөлгөөн, сэжигтэй үйл ажиллагааг хянах.
- Мэдээллийн сан, цахим бүртгэл – малын гарал үүсэл, эзэмшигч, шилжилт хөдөлгөөнийг цахим системээр бүртгэж, мэдээлэлд үндэслэсэн хяналт хийх.
- Операторын төвлөрсөн хяналтын систем – хяналтын камер, GPS, мэдээллийн санг нэгтгэн дүн шинжилгээ хийж, гэмт хэрэг гарах эрсдэлийг урьдчилан илрүүлэх.

Давуу тал:

- Малын хөдөлгөөнийг бодитоор хянах боломжтой
- Хулгай гарсан тохиолдолд шуурхай илрүүлэх
- Малын гарал үүслийг баталгаажуулах, зах зээлд хууль ёсны мал нийлүүлэхэд ашиглах

Орчин үеийн технологийг ашиглах нь малын хулгайн гэмт хэргийг илрүүлэх, урьдчилан сэргийлэхэд чухал нөлөөтэй.

Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ:

- Малд GPS төхөөрөмж, электрон чип суурилуулах
- Хилийн бүсэд камерын хяналтын систем ашиглах
- Малын бүртгэлийн цахим мэдээллийн сан бүрдүүлэх
- Дрон болон алсын зайнаас тандалтын төхөөрөмж ашиглах

Давуу тал:

- Малын хөдөлгөөнийг хянах боломжтой
- Хулгай гарсан тохиолдолд шуурхай илрүүлэх
- Малын гарал үүслийг баталгаажуулах

4. Олон нийтийн оролцоонд тулгуурласан арга хэмжээ

Малын хулгайн гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд малчдын хамтын ажиллагаа маш чухал байдаг. Малын хулгайн гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд малчдын хамтын ажиллагаа чухал байдаг нь малчид хоорондоо мэдээлэл солилцох, сэжигтэй хөдөлгөөн, танихгүй хүмүүс, малын шилжилт хөдөлгөөнийг цаг тухайд нь мэдэгдэж, хамтарсан хяналт тавих замаар малын хулгайг урьдчилан сэргийлэх, илрүүлэх боломжийг нэмэгдүүлдэгтэй холбоотой юм.

Үндсэн хэлбэрүүд:

- Малчдын бүлэг, холбоо байгуулах
- Хөрш малчдын харилцан хяналтын тогтолцоо
- Сэжигтэй үйл ажиллагааг цагдаа, хил хамгаалах байгууллагад мэдээлэх

- Малчдад сургалт, мэдээлэл өгөх

Арга зүй:

- “Хөршийн хяналт” арга
- Иргэдийн сайн дурын эргүүл
- Малчдын мэдээллийн сүлжээ байгуулах

ДҮГНЭЛТ

Хилийн бүс нутгийн алслагдмал байдал, хил хамгаалалтын сул байдал, малчдын хяналт хангалтгүй байдал нь малын хулгай гарах гол нөхцөл байдлыг бүрдүүлдэг. Малын хулгайтай холбоотой хууль бус зах зээл, дамын худалдааны сүлжээ нь хулгайлагдсан малыг илрүүлэх, таслан зогсоох арга хэмжээг хүндрүүлдэг.

Нийгмийн ядуурал, ажилгүйдэл, орон нутгийн хөгжлийн тэгш бус байдал зэрэг нийгэм-эдийн засгийн хүчин зүйлс малын хулгайн гэмт хэргийн давтамжийг нэмэгдүүлдэг.

Хилийн болон цагдаагийн байгууллагын хяналт шалгалт, техник технологид суурилсан арга хэмжээ, малчдын хамтын ажиллагаа зэрэг арга, аргачлалуудыг нэгтгэн хэрэгжүүлснээр гэмт хэрэг гарах эрсдэлийг бууруулж, илрүүлэлт, урьдчилан сэргийлэлтэд үр дүнтэй нөлөө үзүүлдэг. Иймд малын хулгайтай тэмцэхэд эрх зүйн зохицуулалт, байгууллагын зохион байгуулалт, технологийн дэмжлэг, орон нутгийн хамтын оролцоо зэрэг олон хүчин зүйлсийг цогцоор хэрэгжүүлэх нь чухал байна.

Санал. Дээрх бүх материал, дүгнэлтэд үндэслэн Монгол Улсад урьд өмнө нэвтрүүлж байгаагүй, практикт ашиглах боломжтой 5 шинэ саналыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

1. Алсын зайн GPS, чипжүүлэлтийн системийг бүх малд өргөн нэвтрүүлэх

- Мал бүрийг электрон чип, GPS төхөөрөмжөөр тоноглож, хөдөлгөөнийг бодитоор хянах системийг бүрдүүлэх.
- Үр дүнд нь малын байршил, шилжилт хөдөлгөөнийг шуурхай илрүүлэх, хулгайлагдсан малыг олж авах боломж нэмэгдэнэ.

2. Хил дамнасан малын худалдааны цахим платформ бий болгох

- Мал, махны гарал үүслийг баталгаажуулсан, зөвшөөрөлтэй худалдааг цахим системээр бүртгэж, хянах.
- Ингэснээр хууль бус зах зээл, дамын худалдаа буурч, малын хулгайгаар олсон ашиг багасна.

3. Малчдын “хамтын эргүүл” болон мэдээллийн гар утасны аппликейшн нэвтрүүлэх

- Малчид сэжигтэй үйл ажиллагааг цаг тухайд нь мэдээлж, хамтарсан эргүүл зохион байгуулах.
- Орчин үеийн мэдээллийн технологи ашигласнаар хамтын хяналт үр дүнтэй, шуурхай болно.

4. Хилийн бүсийн тусгай зөвшөөрөл бүхий эргүүл, шалгалтын баг байгуулах

- Хил хамгаалах, цагдаа, орон нутгийн мал хамгаалалтын мэргэжилтнүүдээс бүрдсэн байнгын болон хөдөлгөөнт баг ажиллуулах.

- Эрсдэлийн үнэлгээнд суурилсан маршрут, цагийн хуваарийн дагуу малын хөдөлгөөн болон хил дамнасан худалдааг хянах.

5. Малын хулгайтай тэмцэхэд нийгмийн урамшуулал, орон нутгийн хамтын ажиллагааг нэмэгдүүлэх хөтөлбөр хэрэгжүүлэх

- Малчдын хамтын ажиллагаа, мэдээлэл өгсөн иргэдийг урамшуулах, сургалт, мэдээллийн кампани явуулах.

- Ингэснээр иргэдийн оролцоо нэмэгдэж, хулгайн гэмт хэрэг илрэх, давтагдах эрсдэл багасна.

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ

1. *A network to counter networks.* (2020 оны 12 25). globalinitiative: <https://globalinitiative.net>
2. *An Institutional Approach to Bordering in Islands: The Canary Islands on the African-European Migration Routes.* (2012 оны 8 20). Border control: <https://migrationresearch.com/taxonomies/topics-migration-governance-migration-policy-and-law-border-control>
3. *Bovine animals.* (2020 оны 12 30). European Comission: https://food.ec.europa.eu/animals/identification/bovine-animals_en
4. *Cattle Rustling a Serious Problem in Northern Ireland.* (2015 оны 12 15). thecattlesite: <https://www.thecattlesite.com/news/49036/cattle-rustling-a-serious-problem-in-northern-ireland>
5. *Cattle rustling emerges as a major driver of instability across West and Central Africa.* (2025 оны 11 30). MIDDLE EAST / AFRICA: <https://www.feedbusinessmea.com/2025/11/30/cattle-rustling-emerges-as-a-major-driver-of-instability-across-west-and-central-africa>
6. *Cattle rustling emerges as a major driver of instability across West and Central Africa.* (2025 оны 12 30). FEE BUSINESS.: <https://www.feedbusinessmea.com/2025/11/30/cattle-rustling-emerges-as-a-major-driver-of-instability-across-west-and-central-africa>
7. *Cattle theft in India.* (2026 оны 2 17). wikipedia: https://en.wikipedia.org/wiki/Cattle_theft_in_India
8. Clack, W. (2006 оны 2 11). Community Policing and Evidence-Based Strategies for Livestock Theft Reduction in South Africa. *MDPI*, 108. MDPI: <https://www.mdpi.com/2076-0760/15/2/108>
9. *Cross-border cattle rustling impoverishes Zimbabwe, Botswana.* (2025 оны 6 19). GUARDIAN SUN: <https://guardiansun.co.bw/ampArticle/113474>
10. Deo Gumba, N. A. (2019 оны 12 10). *Cattle rustling in East Africa and the Horn.* ENACT: <https://enact-africa.s3.amazonaws.com/site/uploads/2019-12-18-vanishing-herds-research-paper-10.pdf>
11. *Discover scientific knowledge and stay connected to the world of science.* (2025 оны 4 30). researchgate: https://www.researchgate.net/publication/393465735_Trends_and_challenges_in_livestock_theft_and_recovery_a_data-driven_quarterly_analysis_in_South_Africa_2018_-_2025
12. Elena Aiyzhy, A. M.-K.-K. (2021). The problems of livestock theft in Tuva: History and modernity (ethnic and legal aspects). *Springer*, 8.
13. *Empowering women in food and agriculture.* (2026 оны 2 12). fao: <https://www.fao.org/home/en>
14. *Fauna / Vanishing herds: Cattle rustling in East Africa and the Horn.* (2019 оны 10 18). enact: <https://enactafrica.org/research/research-papers/vanishing-herds-cattle-rustling-in-east-africa-and-the-horn>

15. Flore Berger, s. a.-T. (2025 оны 4 18). *Cattle rustling and insecurity In the tri-border area between Burkina Faso, Côte d'Ivoire, and Ghana, The Global Initiative Against Transnational Organized Crime (GI-TOC)*. WATHI:
https://www.wathi.org/laboratoire/choix_de_wathi/cattle-rustling-and-insecurity-in-the-tri-border-area-between-burkina-faso-cote-divoire-and-ghana-the-global-initiative-against-transnational-organized-crime-gi-toc-july-2025
16. *Food and Agriculture Organization of the United Nations*. (2026 оны 1 16). FAO: <https://www.fao.org/home/en/-ээс> Гаграсан
17. *Good Practices in the Area of Border Security and Management in the Context of Counterterrorism and Stemming the Flow of "Foreign Terrorist Fighters"*. (2016 оны 11 15). GCTF GLOBAL COUNTERERRORISM FORUM:
<https://www.thegctf.org/Portals/1/Documents/Framework%20Documents/2016%20and%20before/GCTF-Good-Practices%20BSM-ENG.pdf>
18. Hasan Zohirul Islam, S. K. (2025 оны 9 2). *Muzzle-Based Cattle Identification System Using Artificial Intelligence*. Cornell University:
<https://arxiv.org/abs/2407.06096>
19. *Identification and registration of certain kept terrestrial animals*. (2019 оны 12 15). European Commission:
https://food.ec.europa.eu/animals/identification_en-ээс Гаграсан
20. *Livestock Theft / How you can protect yourself*. (2025 оны 12 10). NSW:
<https://www.agtech.dpi.nsw.gov.au/pages/livestock-theft>
21. Macmillan, P. (2023). *Pastoralism /Research, Policy and Practice*. *springer*, 23.
22. *'Make land and animals less attractive to theft', farmers told*. (2025 оны 9 2). farminguk: https://www.farminguk.com/news/-make-land-and-animals-less-attractive-to-theft-farmers-told_67133.html
23. Mohammed, Y. (2025 оны 8 10). *Blood and Beef: Sahel's armed groups now use cattle rustling to fund violence*. PREMIUM TIMES:
<https://www.premiumtimesng.com/news/headlines/813063-blood-and-beef-sahels-armed-groups-now-use-cattle-rustling-to-fund-violence.html-ээс> Гаграсан
24. *Mongolia - Livestock - Ver más*. (2025 оны 12 15). fao:
<https://www.fao.org/faolex/country-profiles/general-profile/see-more/es/>
25. Muteti, S. M. (2024). *M Fighting Crime Through Research ANAGING THE DANGEROUS DRIFT IN LIVESTOCK RUSTLING AND BANDITRY IN KENYA*. Kenya: National Crime Research Centre Nairobi.
26. *New RFID Implementations, Hardware and Tags*. (2026 оны 1 19). RFID NEWS: <https://www.rfidnews.co.uk>
27. *Number of livestock thefts increases dramatically in Mongolia*. (2020 оны 1 13). Post online media: <https://www.poandpo.com/agrifish/number-of-livestock-thefts-increases-dramatically-in-mongolia-1312020942>
28. Ojewale, O. (2024 оны 11 15). *Perils of proximity: Banditry and the geography of cattle rustling in border regions of southwest Niger and northwest Nigeria*. tandfonline:

<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10220461.2024.2431741>-ээс
Гаргасан

29. Oluwole Ojewale, R. S. (2024 оны 12 12). *Cattle rustling: a lifeline for Boko Haram in the Lake Chad Basin*. issafrica: <https://issafrica.org/iss-today/cattle-rustling-a-lifeline-for-boko-haram-in-the-lake-chad-basin>

30. *Our mission is that we believe change needs to happen to enable a sustainable future. Our vision is connecting people with animals.* (2025 оны 12 18). CERES: <https://cerestag.com/>-ээс Гаргасан

31. Rabin Dulal, L. Z. (2022 оны 10 21). *Automatic Cattle Identification using YOLOv5 and Mosaic Augmentation: A Comparative Analysis*. Cornell University: <https://arxiv.org/abs/2210.11939>-ээс Гаргасан

32. *Rural Crime Report 2025*. (2026 оны 1 30). NFU Mutual: <https://www.nfumutual.co.uk/farming/rural-crime/>-ээс Гаргасан

33. *Rural crime rises to £54 million as criminal gangs target farm machinery and livestock*. (2020 оны 3 04). Farming Online: <https://farming.co.uk/news/rural-crime-rises-to-54-million-as-criminal-gangs-target-farm-machinery-and-livestock>

34. Stephen, M. (2024). Policy Approaches to Combat Livestock Theft and Enhance Security. *CARI journals*, 50-62.

35. *The ubiquitous crime: fraud, explained*. (2025 оны 4 25). unodc: <https://www.unodc.org/unodc/index.html>

36. U. F. Suleiman, S. I. (2023 оны 3 17). *The incidence and impact of cattle rustling in some rural communities of katsina state, nigeria*. FJS: <https://fjs.fudutsinma.edu.ng/index.php/fjs/article/view/1376>

37. Ulrike Grote, T.-T. N. (2024). Determinants and impacts of rural crime victimization: Evidence from a case study in Southeast Asia. *Journal of Asian Economics*, 91.

38. *Veterinary Act1*. (2021 оны 10 27). Riigi Teataja: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/506072023012/consolidate>

39. Walker, N. (2023). Cattle Rustling and the Challenge of Border Insecurity. *BORDER-SECURITY-REPORT*, 25.

40. *Why Livestock Theft Happens and How Smart Farms Fight Back With Agtech Solutions*. (2024 оны 12 26). Pasture: <https://pasture.io/farm-management-information/livestock-theft-deterrent-agtech-solutions>

41. *Мал хулгайлах гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх сангийн үлгэрчилсэн дүрэм*. (2005 оны 1 5). legalinfo: <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=3208>-ээс Гаргасан

42. *Малын үндэсний бүртгэл мэдээллийн нэгдсэн сан*. (2026 оны 2 3). Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яам: <https://livestock.mofa.gov.mn/publicpage>

43. *Хил хамгаалахад орчин үеийн хамгаалалтын систем шаардлагатай байна*. (2011 оны 2 15). <https://gogo.mn> : <https://gogo.mn/r/jwem6>

ХИЛ ХАМГААЛАХ БАЙГУУЛЛАГЫН АЛБА ХААГЧДЫН ҮНДСЭН ХУУЛИЙН МЭДЛЭГ, ТӨЛӨВШИЛ”

Б.Рагчаа

Хилийн албаны сургуулийн Инженер техникийн тэнхимийн ахлах багш, дэд хурандаа,

**хариуцлагатай зохиогч: ragchaal223ub@gmail.com*

Хураангуй: Хил хамгаалах байгууллагын алба хаагчид нь улсын хилийн аюулгүй байдал, нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдлыг хамгаалах хариуцлагатай үүргийг биелүүлдэг бөгөөд энэ үүргийг зөв, хууль ёсны үндсэн дээр хэрэгжүүлэхийн тулд Үндсэн хуулийн мэдлэг, ухамсар, төлөвшил зайлшгүй шаардлагатай юм.

Монгол Улсын Үндсэн хууль нь төр, иргэн хоорондын харилцааны эрх зүйн дээд баримт бичиг бөгөөд хилчин хүн энэхүү хуулийн үзэл баримтлал, суурь зарчмуудыг гүнзгий ойлгож, өдөр тутмын үйл ажиллагаандаа хэрэгжүүлэх нь түүний хариуцлагатай байр суурийг бэхжүүлдэг. Сүүлийн жилүүдэд хил хамгаалах байгууллагад Үндсэн хуулийн сургалт, танин мэдэх ажлыг тогтмолжуулах, алба хаагчдын хууль эрх зүйн боловсролыг дээшлүүлэх чиглэлээр тодорхой ахиц гарсан хэдий ч зарим алба хаагчдын хууль эрх зүйн мэдлэг дутмаг, хандлага сул байгаа нь судалгаагаар илэрч байна.

Иймд Үндсэн хуулийн талаар тогтмол сургалт зохион байгуулах, практикт хэрэглэх жишээг нэмэгдүүлэх, хуульч ухамсрыг төлөвшүүлэх урамшуулал, хариуцлагын тогтолцоог бий болгох нь чухал ач холбогдолтой. Ингэснээр хилчдийн хууль дээдлэх ухамсар төлөвшин, төрийн эрх мэдлийг ард түмний өмнө шударгаар хэрэгжүүлэх, үүрэгт ажлаа хариуцлагатай, хууль ёсны үндсэн дээр гүйцэтгэх нөхцөл бүрдэх юм.

Түлхүүр үг: Үндсэн хууль, хил хамгаалах байгууллага, хилчин, мэдлэг, төлөвшил

ОРШИЛ:

Үндсэн хууль бол Монгол Улсын төр, нийгмийн байгууллын үндэс, иргэн бүрийн эрх, үүргийг тодорхойлсон дээд хууль бөгөөд түүнийг чандлан сахин биелүүлэх нь төрийн албан хаагч, тэр дундаа хилчдийн хуулийн мэдлэг, ёс зүй, төлөвшлийн чухал шалгуур болдог. Хил хамгаалах байгууллагын алба хаагчдад Үндсэн хуулийг хэрэгжүүлэх нь нэн чухал бөгөөд энэ нь зөвхөн хилийн аюулгүй байдлыг хангахтай холбоотой төдийгүй хүний эрхийг хамгаалах, төрийн үйл ажиллагааны хууль ёсны зохицуулалтыг хангах үүрэгтэй.

Монгол Улсын тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдлын баталгаа нь хил хязгаарын халдашгүй дархан байдал бөгөөд түүнийг хамгаалах хүмүүс нь хилчид билээ. Хилчдийн үйл ажиллагаа нь дан ганц улсын хилийн халдашгүй дархан байдлыг хамгаалахаас гадна, улс орныхоо хууль тогтоомжийн хэрэгжилт, төрийн тусгаар тогтнолыг баталгаажуулахад чухал хувь нэмэр оруулдаг. Иймээс хил хамгаалах байгууллагын алба хаагч бүр Монгол Улсын

Үндсэн хуулийн агуулга, үзэл баримтлал, эрх зүйн үндсийг гүнзгий ойлгож, түүний хэрэгжилтэд өөрийн үйл ажиллагаагаар бодитоор хувь нэмэр оруулах шаардлагатай юм.

ҮНДСЭН ХЭСЭГ

Үндсэн хууль нь (Латин: *constitutio* — зохицуулалт гэсэн утгатай) төр болон бусад засгийн эрх барьж байгаа байгууллагуудын үндсэн зарчим буюу тогтоосон жишиг үзүүлэлтүүд юм. Өөрөөр хэлбэл аливаа улсын үндсэн суурь болсон хууль юм⁶¹.

Монгол улсын анхны Үндсэн хууль 1924 оны 11-р сарын 26-ны өдөр батлагдсан. Түүнээс хойш 1940 оны Үндсэн хууль нь социалист төр, эдийн засгийн тогтолцоог хуульчлан баталгаажуулж өгсөн. Харин 1960 оны Үндсэн хууль нь социалист төр, эдийн засгийн байгуулал бүрэн төлөвшсөн үеийн улс төр, эрх зүйн тогтолцоог илүү нарийвчлан зохицуулсан. Өнөөгийн шинэ Үндсэн хууль нь 1990-ээд оны Монгол Улсад улс төр, нийгмийн өөрчлөлтүүд гарч 1992 оны 1 сарын 13-нд тухайн үеийн Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Ардын Их Хурлаар батлагдаж, тухайн оныхоо 2 сарын 12-ны өдрөөс эхлэн даган мөрдөж эхэлсэн юм.⁶²

Шинэ Үндсэн хууль нь парламентын засаглалтай бүгд найрамдах улсыг бий болгож, шашин шүтэх эрх, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх, хүний эрх зэргийг хуульчлан хамгаалжээ. Ардчилсан Үндсэн хуулиа баталж, хэрэгжүүлсний 30 жилийн хугацаанд Монгол Улс хууль дээдлэх зарчимд тулгуурласан нийгмийг цогцлоон хөгжүүлж ирлээ. Гэвч энэхүү хөгжлийн баталгааг хангах үндэс нь иргэн бүрийн Үндсэн хуулийн талаарх мэдлэг, ойлголт, оролцоо юм. **Тэгвэл иргэд Үндсэн хуулиа мэдэх нь ямар ач холбогдолтой вэ?** Үндсэн хууль нь тухайн улсын ард түмний хүсэл зориг, төрийн тогтолцооны суурь баримт бичиг юм. Тиймээс ард иргэд Үндсэн хуулиа мэдэх нь зөвхөн хууль уншсан байхыг хэлэхгүй, харин төрийн эрх мэдэл хэрхэн хэрэгждэг, өөрийн эрх, үүргээ хэрхэн хамгаалж, хэрэгжүүлэхийг ойлгох гэсэн утгатай.

Үндсэн хуулийн мэдлэг, хэрэгжилтийн талаар авсан сүүлийн үеийн судалгаа шинжилгээ бага ч гэсэн дараах эрдэмтэд үндсэн хуулийн талаар ийнхүү өгүүлсэн байна.

Монгол Улсын шинжлэх ухааны гавьяат зүтгэлтэн, ШУА-ийн академич, хууль зүйн шинжлэх ухааны доктор, профессор цолтой, Монголын хуульч, улс төрч, нийгмийн зүтэлтэн С.Нарангэрэлийн хэлснээр “Иргэдийн Үндсэн хуулийн талаарх мэдлэгийн түвшин нь тухайн улсын ардчиллын чанар, хууль дээдлэх ёсны төлөвшлийн түвшнийг илэрхийлдэг” гэж үздэг.⁶³ Энэ нь хууль дээдлэх ёс нь төрийн үйл ажиллагааны төв зарчим бөгөөд Үндсэн хуулийн үзэл санааг бодит амьдралд хэрэгжүүлэх гол нөхцөл гэж үзсэн байна.

⁶¹ БНМАУ-ын Үндсэн хууль. 1924 он

⁶² БНМАУ-ын 1924 оны Үндсэн хууль, Монгол улсын 1924, 1940, 1960, 1992 оны Үндсэн хууль. УБ.2021он.

⁶³ **С. Нарангэрэл.** (2020). Монгол Улсын Үндсэн хуулийн хөгжил ба хууль дээдлэх ёсны үндэс. Улаанбаатар: Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн.

Мөн МУИС-ийн захирал Ч. Сономдагва докторын хэлснээр “Үндсэн хууль мэдэхгүй иргэд төрийн үйл ажиллагаанд итгэлгүй, өөрийн эрхээ хамгаалах чадваргүй болж, эрх зүйн сул иргэншил үүсгэдэг.”⁶⁴ Үүнээс үзэхэд үндсэн хуулийг мэдэх нь зөвхөн хууль зүйн мэдлэг биш, харин иргэний ухамсар, ардчиллын оролцооны үндэс юм. Иймээс төрөөс иргэдийн эрх зүйн боловсролыг системтэй олгох, Үндсэн хуулийн боловсролыг ерөнхий болон дээд боловсролын түвшинд заавал судлуулах шаардлагатай гэж тэр дүгнэжээ. Эдгээр эрдэмтдийн хэлснээр үндсэн хууль болон бусад эрх зүйн акт ямар чухал тэдгээрийг дагаж мөрдөх нь улс орны оршин тогтнолын тулгуур гэдгийг илэрхийлж байна.

Иргэд Үндсэн хуулийн мэдлэгтэй байх нь хуулийн хүрээнд идэвхтэй оролцох, санал бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, өөрийн эрхийг хамгаалах асуудлыг шийдвэрлэх боломжийг нэмэгдүүлдэг. Тиймээс иргэд тэр дундаа Хил хамгаалах байгууллагын алба хаагчдын Үндсэн хуулийн мэдлэгийн түвшин хэр байгааг судалж үзэхэд дараах үр дүн гарлаа.

Хил хамгаалах байгууллагын алба хаагчдаас авах “Монгол улсад үндсэн хуульт ёс төлөвшсөн байдлын талаарх” судалгааны ажлын үр дүн

Бид энэхүү судалгааны ажлын хүрээнд Хилийн цэргийн 0285, 0345 (хилийн албаны сургууль) , 0146, 0184 дугаар ангиудад алба хаачдын үндсэн хуулийн мэдлэг, хэрэгжилтийн байдлыг харьцуулсан судалгааг нийт 211 алба хаагчаас “Google forms” дээр 16 асуулттай асуулгаар авч үр дүнг нэгтгэн гаргасан.

Зураг:1 Судалгааны 1-4 дэх асуултын үр дүн

<i>Нийт судалгаанд 211 алба хаагч хамрагдсан</i>											
Асуулт:1 Таны нас?	Асуулт:2 Таны хүйс?										
<table><tr><td>18–25 нас</td></tr><tr><td>– 38.4% (81 хүн)</td></tr><tr><td>25–35 нас</td></tr><tr><td>– 30.3% (64 хүн)</td></tr><tr><td>35–45 нас</td></tr><tr><td>– 26.5% (56 хүн)</td></tr><tr><td>45–55 нас</td></tr><tr><td>– 4.7% (10 хүн)</td></tr></table>	18–25 нас	– 38.4% (81 хүн)	25–35 нас	– 30.3% (64 хүн)	35–45 нас	– 26.5% (56 хүн)	45–55 нас	– 4.7% (10 хүн)	<table><tr><td>Эр- 70.5% (148)</td></tr><tr><td>Эм- 29.5% (62)</td></tr></table>	Эр- 70.5% (148)	Эм- 29.5% (62)
18–25 нас											
– 38.4% (81 хүн)											
25–35 нас											
– 30.3% (64 хүн)											
35–45 нас											
– 26.5% (56 хүн)											
45–55 нас											
– 4.7% (10 хүн)											
Эр- 70.5% (148)											
Эм- 29.5% (62)											
Асуулт:3 Таны боловсролын түвшин?	Асуулт:4 Таны цол, албан тушаал?										

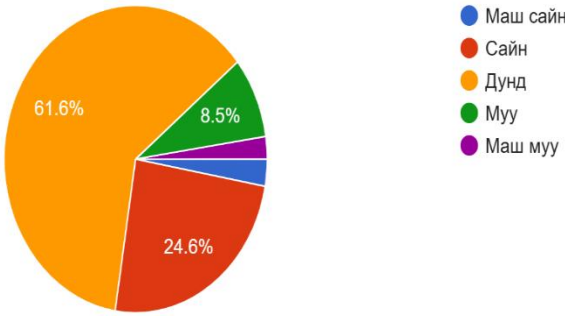
⁶⁴ **Ч. Сономдагва.** (2018). Монгол Улсын Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал ба эрх зүйн шинэчлэл. Улаанбаатар: МУИС Пресс.

	Бүрэн дунд боловсролтой – 46.2% (98 хүн) Бакалаврын боловсролтой – 42% (89 хүн) Тусгай дунд боловсролтой – 8.5% (18 хүн) Магистрын боловсролтой– 3.3% (7 хүн)		Сонсогч – 35.4% (75 хүн) Офицер – 28.8% (61 хүн) Ахлагч – 23.6% (50 хүн) Төрийн үйлчилгээний ажилтан – 12.3% (26 хүн)
---	--	---	--

Асуулт:5. Та аль ангид ажилдаг вэ? гэсэн нээлттэй асуулгын үр дүн

Та аль ангид ажилдаг вэ? гэсэн асуултанд нийт хамрагдсан хилийн цэргийн анги салбаруудын дийлэнх хувь буюу 46 хувь нь хилийн цэргийн 0285-р анги, 30 хувь нь хилийн цэргийн 0345-р анги, 14 хувь нь 0184-р анги, 10 хувь нь 0146-р ангиас тус тус судалгаанд хамрагджээ.

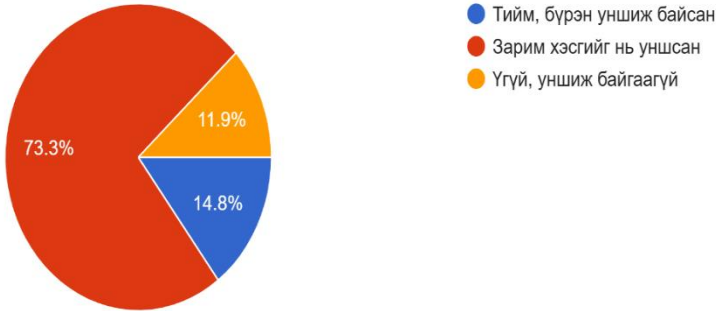
Асуулт:6. Та өөрийгөө Үндсэн хуулийн талаар хэр мэдлэгтэй гэж үзэж байна вэ? гэсэн асуултын үр дүн

Нийт судалгаанд хамрагдсан алба хаагчдын үндсэн хуулийн талаарх мэдлэгийн асуултад 61.6 хувь буюу 130 дунд, 24.6 хувь буюу 52 нь сайн, 8.5 хувь буюу 18 нь муу, 2.8 хувь буюу 6 нь маш сайн, 2.4 хувь буюу 5 нь маш муу гэж хариулсан. Судалгаанд оролцогчдын дийлэнх нь Үндсэн хуулийн талаарх мэдлэгээ дунд түвшинд гэж үнэлсэн бөгөөд сайн, маш сайн мэдлэгтэй хэсэг нь харьцангуй цөөн байна. Энэ нь Үндсэн хуулийн талаарх мэдлэг, ойлголтыг нэмэгдүүлэх сургалт, мэдээлэл, танин мэдэхүйн ажлуудыг тогтмол зохион байгуулах шаардлагатайг харуулж байна.

7. Та Үндсэн хуулийг уншиж үзсэн үү?

210 хариулт

Асуулт:7

Нийт судалгаанд хамрагдсан алба хаагчдын үндсэн хуулийн талаарх мэдлэгийн асуултад 61.6 хувь буюу 130 дунд, 24.6 хувь буюу 52 нь сайн, 8.5 хувь буюу 18 нь муу, 2.8 хувь буюу 6 нь маш сайн, 2.4 хувь буюу 5 нь маш муу гэж хариулсан. Судалгаанд оролцогчдын дийлэнх нь Үндсэн хуулийн талаарх мэдлэгээ дунд түвшинд гэж үнэлсэн бөгөөд сайн, маш сайн мэдлэгтэй хэсэг нь харьцангуй цөөн байна. Энэ нь Үндсэн хуулийн талаарх мэдлэг, ойлголтыг нэмэгдүүлэх сургалт, мэдээлэл, танин мэдэхүйн ажлуудыг тогтмол зохион байгуулах шаардлагатайг харуулж байна.

Асуулт:8

8. Та Үндсэн хуулийн талаар гол мэдээллээ хаанаас авдаг вэ?

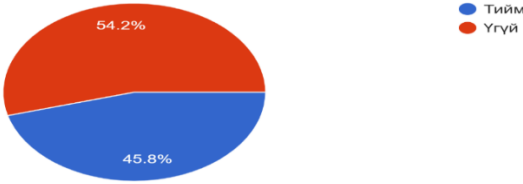
210 хариулт

Нийт судалгаанд хамрагдсан алба хаагчдын 37.1 хувь буюу (78) нь Үндсэн хуулийн талаарх мэдээллээ нийгмийн сүлжээнээс авдаг, харин 27.6 хувь буюу (58) нь сургалт хичээлээс, 22.9 хувь буюу (48) нь телевизийн мэдээ, сонин сэтгүүлээс үндсэн хуулийн мэдээллээ авдаг байна. Харин хамгийн бага хувь буюу 12.4 хувь буюу (24) нь ажил, байгууллагаасаа мэдээлэл авдаг байна. Үндсэн хуулийн талаарх мэдээлэл түгээхэд нийгмийн сүлжээ хамгийн их нөлөөтэй харин байгууллага, ажил дээрх мэдээлэл харьцангуй сул байна.

Асуулт:9

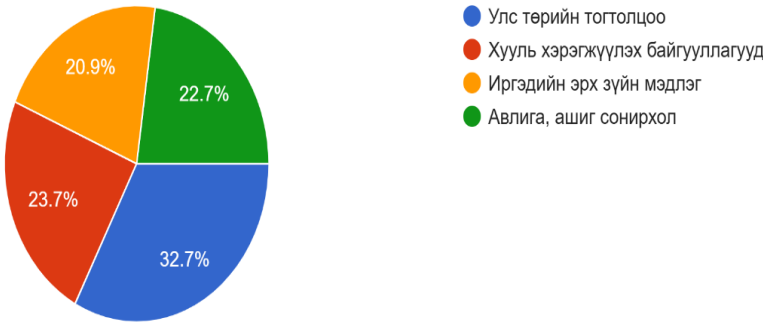
9. Та Үндсэн хууль Монгол Улсад бодитоор хэрэгжиж байна гэж үздэг үү?
212 хариулт

Тэдний олонх буюу 54.2 хувь нь Үндсэн хууль Монгол Улсад бодитоор хэрэгждэггүй гэж үзсэн байна. Харин 45.8 хувь нь хэрэгжиж байна гэж үзжээ. Энэ нь иргэдийн дунд Үндсэн хуулийн хэрэгжилтийн талаар эргэлзээ, итгэлцлийн зөрүүтэй байдал байгааг илтгэнэ. Нийт дүнгээр үзвэл саналууд харьцангуй ойр байгаа ч, сөрөг хандлага давамгайлж байна гэж дүгнэж болно.

Асуулт:10

10. Үндсэн хуулийн хэрэгжилтэд хамгийн их нөлөөлж буй хүчин зүйл юу гэж бодож байна вэ?
211 хариулт

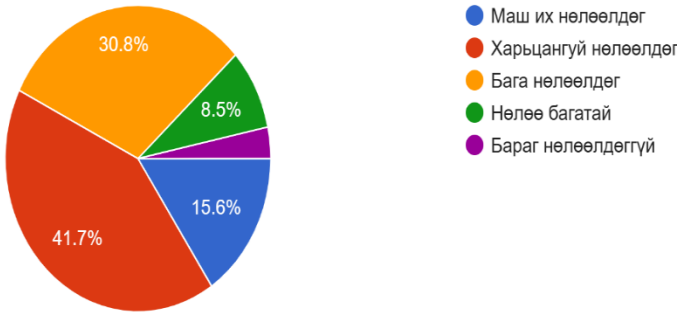
Судалгаанд нийт хамрагдсан алба хаагчдын дийлэнх буюу (32.7 хувь нь Үндсэн хуулийн хэрэгжилтэд улс төрийн тогтолцоо хамгийн их нөлөөлдөг гэж үзсэн дараагаар нь хууль хэрэгжүүлэх байгууллагууд (23.7 хувь), авлига, ашиг сонирхол (22.7 хувь), болон иргэдийн эрх зүйн мэдлэг (20.9 хувь) нөлөөтэй гэж хариулжээ. Энэ нь Үндсэн хуулийн бодит хэрэгжилт улс төрийн орчин, хууль хэрэгжилтийн чанар, иргэдийн хууль мэдэх түвшинтэй шууд холбоотойг харуулж байна.

Асуулт:11

Судалгаанд оролцогчдын дийлэнх буюу 41.7 хувь нь Үндсэн хууль өдөр тутмын ажил, үүрэгт нь “харьцангуй нөлөөлдөг” гэж хариулсан бол 30.8 хувь нь “бага нөлөөлдөг” гэж үзжээ. Энэ нь Үндсэн хуулийн үзэл санаа

11. Монгол Улсын Үндсэн хууль таны өдөр тутмын ажил, албан үүрэгт хэр зэрэг нөлөөлдөг вэ?

211 хариулт

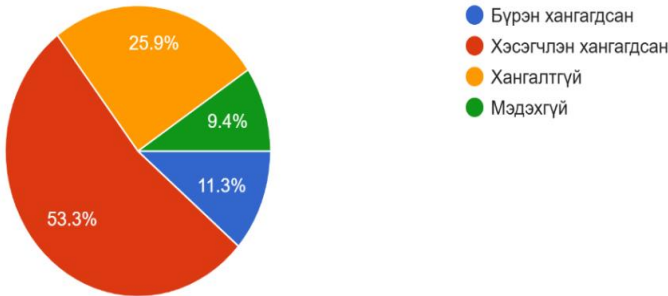

алба хаагчдын өдөр тутмын үйл ажиллагаанд тодорхой хэмжээгээр нөлөөлж байгаа ч түүний бодит хэрэгжилт бүрэн хэмжээнд хүрээгүйг илтгэнэ.

Асуулт:12

12. Таны бодлоор Монгол Улсад Үндсэн хуулийн хэрэгжилт хэр хэмжээнд хангагдсан бэ?

212 хариулт

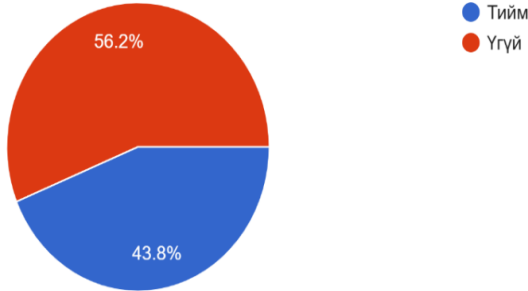

Судалгаанд хамрагдсан алба хаагчдын 53.3 хувь буюу (113) нь хэсэгчлэн хангагдсан, 25.9 хувь буюу (55) нь хангалтгүй, 11.3 хувь буюу (24) нь бүрэн хангагдсан гэж хариулсан бол 9.4 хувь буюу (20) алба хаагч нь мэдэхгүй гэж хариулсан байна. Үүнээс үзэхэд Хил хамгаалах алба хаагчдын ихэнх хувь нь хэсэгчлэн хангагдсан гэж үзжээ.

Асуулт:13

13. Та Үндсэн хуульд сүүлийн жилүүдэд хийгдсэн нэмэлт, өөрчлөлтүүдийн талаар мэдээлэлтэй байдаг уу?

210 хариулт

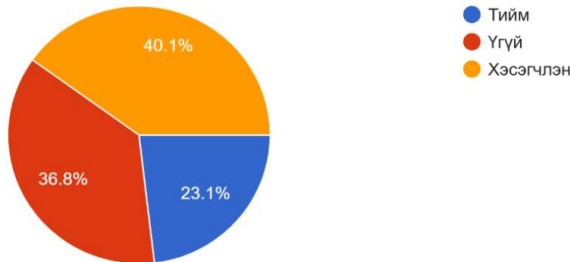

Алба хаагчдын 56.2 хувь нь үндсэн хуульд хийгдсэн нэмэлт өөрчлөлтүүдийг мэддэггүй бол 43.8 хувь нь мэддэг гэж хариулсан байна.

Асуулт:14

14. Монгол Улсад Үндсэн хуульт ёс төлөвшсөн гэж та үзэж байна уу?

212 хариулт

Нийт судалгаанд хамрагдсан алба хаагчдын 40.1 хувь буюу 85 нь үндсэн хууль хэсэгчлэн төлөвшсөн гэж хариулсан бол 36.8 хувь буюу 78 нь үгүй гэж хариулсан байна. Хамгийн бага буюу 23.1 хувь буюу 49 нь тийм буюу үндсэн хуульт ёс төлөвшсөн гэж үзжээ.

Асуулт:15

Үндсэн хуулийн хэрэгжилтэд тулгамдаж буй гол хүндрэлийг юу гэж бодож байна вэ? гэсэн нээлттэй асуултад нийт судалгаанд хамрагдсан алба хаагчдын талаас их хувь нь “Сайн мэдэхгүй”, “Иргэдийн мэдлэг дутмаг” гэж хариулсан. Бусад алба хаагчид дараах хариулт өгсөн. Үүнд:

- Иргэдийн мэдлэг дутмаг
- Хууль хүн бүрд эрх тэгш үйлчилдэггүй
- Газрын баялгийн тэгш бус хуваарилалт, улс төрчдийн шунал, хүнлэг бус үйлдэл, шинжлэх ухаан дутмаг байдал

- Авлига
- Сахих дүрэм журам хувь хүн байгууллагын харилцан уялдаа муу
- Эрх баригчдын буруу шийдвэр
- Ашиг сонирхлын зөрчил, баян ядуугийн ялгаа
- Авлига хээл хахууль, улс төржилт, хүмүүсийн хувиа хичээсэн зан, албан байгууллагуудын хүнд суртал, ажлын цаг ашиглалт, зарим байгууллагын цалин хангалтгүй. Эдгээр хүндрэлүүдийг гэж харж байна
- Ашиг сонирхлын зөрчил нэн тэргүүнд явагддаг
- Хууль дээдлэх ёс хангагдаагүй хүн бүр хуулиа дээдлэхгүй байгаа тул Нээлттэй асуултын хариултуудыг нэгтгэн дүгнэхэд, **Үндсэн хуулийн хэрэгжилтэд тулгамдаж буй гол бэрхшээл нь иргэдийн эрх зүйн мэдлэг, ойлголтын хангалтгүй байдал гэж үзэж байна.**

Асуулт:16

Үндсэн хуулийн хэрэгжилтийг төрийн байгууллагын түвшинд сайжруулахын тулд ямар арга хэмжээ авах хэрэгтэй вэ? Уг нээлттэй асуултад оролцогчид ижил төстэй байдлаар дараах хариултуудыг өгсөн. Үүнд:

- Ард иргэд хуулиа сайн мэддэг байх, үндсэн хууль нь иргэний сайн сайхан байдлын төлөө байх
- Хуулийг сайн судлуулах хэрэгтэй
- Хуулийн хэрэгжилтэд гарч буй шударга бус үйл ажиллагааг таслан зогсоох
- Хуулийг сурталчлан таниулах
- Мэдээлэл, сургалт төрөл бүрээр олон нийтэд мэдээлэх
- Хуулийн хэрэгжилтийг ажилтан албан хаагч болгонд ухуулга хийж танилцуулах
- Хүн бүрд тэгш үйлчлэх талаас нь шударгаар хэрэгжүүлдэг байх, зүйл заалтыг ойлгож ухаарах, зөв хэрэгжүүлэх
- УИХ, ЗГ, Үндсэн хуулийн цэцийн үйл ажиллагаа, үүргүүдийг тодорхой нарийн заах
- Хуулиа чангаруулах
- Хяналт шалгалтын байгууллагын алба хаагчдын ашиг сонирхлыг таслан зогсоох
- Хууль хэрэгжүүлэгч байгууллагууд улс төрөөс ангид байх
- Тандалт судалгаа хийж бодит үр дүнг хараад бүлэг тус бүрд анхааруулж ойлгуулах хуулийг гуйвуулж буй алба байгууллага хувь хүнд торгууль ногдуулах хүртэл арга хэмжээ авах.

Судалгааны дүгнэлт

“Хил хамгаалах байгууллагын алба хаагчдын дунд Үндсэн хуулийн мэдлэг, төлөвшил” сэдвийн хүрээнд Хил хамгаалах байгууллагын алба хаагчдын дунд 16 асуулт бүхий судалгааг “Google Forms” цахим платформ ашиглан судалгааны ажил зохион байгуулахад дараах дүгнэлтэд хүрлээ. Үүнд:

1. Судалгаанд нийт 211 алба хаагч хамрагдсан. Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд, Үндсэн хуулийн талаарх мэдлэгийн түвшинд оролцогчдын 61.6% нь

дунд, 24.6% нь сайн, 8.5% нь муу, 2.8% нь маш сайн, харин 2.4% нь маш муу гэж өөрсдийгөө үнэлжээ. Энэ нь Үндсэн хуулийн талаарх мэдлэг, ойлголт алба хаагчдын дунд шаардлагатай түвшинд хүрээгүй, эрх зүйн боловсролыг дээшлүүлэх шаардлагатай байгааг илтгэнэ.

2. Хил хамгаалах байгууллагын алба хаагчдын “Үндсэн хууль”, “Хилийн тухай хууль” хоёрын мэдлэгийн түвшинийг харьцуулахад дийлэнх хувь нь “Хилийн тухай хууль”-ийг илүү сайн мэдэж байна. Үүнээс үзэхэд хил хамгаалах байгууллагын алба хаагчид байнга хэрэглэгддэг хуулиа сайн мэддэг ч бусад холбогдох чухал хуулийн талаарх мэдлэг дутмаг байгаа нь илэрч байна. Иймд үндсэн хуулийг түлхүү хэрэглэх шаардлагатай байна.

3. Хууль сахиулах байгууллагын алба хаагчийн хувьд бид өөрсдөө хууль эрх зүйн мэдлэгтэй, хуулиа дээдэлдэг, хэрэгжүүлдэг байх нь зүйтэй. Ийм хандлага төлөвшсөнөөр Үндсэн хууль бодитоор хэрэгжиж, улмаар үндэсний тусгаар тогтнол, аюулгүй байдал тогтвортой хадгалагдана. Төр нь иргэдийн эрх ашгийг бодолцон хуулиа боловсруулж, баталдаг харин иргэд баталсан хуулийг нь эрх тэгш эдэлж, хэрэгжүүлдэг аль аль нь харилцан хүндлэлцэл нь хууль тогтоомжийн хэрэгжилт, нийгмийн тогтвортой байдлын үндэс болдог. Тиймээс хил хамгаалах алба хаагчдын үндсэн хуулийн мэдлэгийг дээшлүүлэх нь нэн тэргүүний зорилт юм.

Санал

Энэхүү судалгааны дүгнэлтээс үзэхэд дараах саналуудыг дэвшүүлж байна. Үүнд

- Хуулийн заалтуудыг боловсронгуй болгож, ард иргэдэд илүү ойлгомжтой болгохын тулд хиймэл оюун ухаан (AI) ашиглан видео болон анимейшн хэлбэрээр тайлбарлах арга хэмжээг нэвтрүүлэх нь үр дүнтэй байж болох юм.

- Хил хамгаалах байгууллагын алба хаагчдын дунд үндсэн хууль болон бусад холбогдох хууль тогтоомжийн мэдлэгийг сорих зорилготой нэгдсэн онлайн тест боловсруулж, сар бүр үнэлж дүгнэх.

- “Мобайл болон вэб аппликейшн ашиглан алба хаагч өөрт тохиолдсон бодит кейсийг аппликейшны хайлт хэсэгт оруулахад холбогдох хууль, тогтоомжийн зүйл, заалт автоматаар гарч ирдэг системийг хиймэл оюун ухаан ашиглан боловсруулж болох юм.

- Хил хамгаалах байгууллагын бүх шатны сургалт, мэргэшүүлэх хөтөлбөрт үндсэн хуулийн үзэл баримтлал, хүний эрхийн суурь зарчмуудыг тусгах, ингэснээр шинэ алба хаагчдыг анхан шатнаас нь хуульд төлөвшүүлэх нөхцөл бүрдэнэ.

- Үндсэн хуулийн үзэл санааг байгууллагын өдөр тутмын үйл ажиллагаанд уялдуулах. Жишээлбэл: “Хууль дээдлэх өдөр, Үндсэн хуулийн долоо хоног” зэрэг дотоод арга хэмжээг жил бүр уламжлал болгон зохион байгуулах мөн үндсэн хуулийг хэрэгжүүлэхэд үлгэр жишээ болсон алба хаагчдыг шалгаруулж байгууллагын хэмжээнд урамшуулах тогтолцоо бий болгох.

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ:

1. БНМАУ-ын Үндсэн хууль. 1924 он
2. БНМАУ-ын 1924 оны Үндсэн хууль, Монгол улсын 1924, 1940, 1960, 1992 оны Үндсэн хууль. УБ.2021 он.
3. С. Нарангэрэл. (2020). Монгол Улсын Үндсэн хуулийн хөгжил ба хууль дээдлэх ёсны үндэс. Улаанбаатар: Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн.
4. Ч. Сономдагва. (2018). Монгол Улсын Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал ба эрх зүйн шинэчлэл. Улаанбаатар: МУИС Пресс.

ТӨРИЙН АЛБАН ХААГЧИЙН ЁС ЗҮЙН ТУХАЙ ХУУЛИЙН ХЭРЭГЖИЛТИЙГ ХАНГАХАД ЁС ЗҮЙН ДЭД ХОРООНЫ ГҮЙЦЭТГЭХ ҮҮРЭГ

Г.Одбилэг

*Дотоод хэргийн их сургуулийн Эрх зүй нийгмийн ухааны сургуулийн магистрын
хөтөлбөрийн 7012 дугаар дамжааны магистрант*

**хариуцлагатай зохиогч: dz.odbileg8989@gmail.com*

Түлхүүр үг: Төрийн албан хаагч, ёс зүй, ёс зүйн дэд хороо, хуулийн хэрэгжилт, урьдчилан сэргийлэх.

Хураангуй: Монгол Улсад 2023 онд батлагдсан Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай хууль нь төрийн албан хаагчийн ёс зүй, сахилга хариуцлагын тогтолцоог боловсронгуй болгох, төрийн байгууллагын үйл ажиллагаанд ил тод байдал, хариуцлагыг бэхжүүлэх зорилготой эрх зүйн шинэ орчныг бүрдүүлсэн.

Уг хуулийн дагуу төрийн болон нутгийн удирдлагын байгууллагын дэргэд Ёс зүйн дэд хороод байгуулагдаж, ёс зүйн зөрчлийг хянан хэлэлцэх, урьдчилан сэргийлэх, соён гэгээрүүлэх чиг үүргийг хэрэгжүүлэх болсон. Гэвч орон нутгийн төрийн захиргааны байгууллагын түвшинд дэд хороодын үйл ажиллагаа хангалтгүй, тогтолцооны зарим хүндрэл ажиглагдаж байна.

Энэхүү өгүүлэлд нийслэлийн дүүргүүдийн Засаг даргын Тамгын газрын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороодын үйл ажиллагааны өнөөгийн байдлыг чанарын болон харьцуулсан аргаар судалж, практикт тулгамдаж буй асуудлыг тодорхойлон, хэрэгжилтийг сайжруулах санал, дүгнэлтийг боловсруулсан.

ОРШИЛ

Монгол хэлний товч тайлбар толинд “ёс” нь хүний дагаж баримтлах хэв хууль, журам зарчим, заншил суртал, харин “зүй” нь аливаа юмны тогтоол жам ёс ба түүнд тавтайяа нийлэлцэх” (Я.Цэвэл, 1966) гэж тайлбарлажээ. Иймээс ёс зүйг хүний баримтлах зан үйлийн хэм хэмжээ, зарчим, үнэт зүйлийг судалдаг онол, сургаал хэмээн ойлгож болно. Өөрөөр хэлбэл, “ёс зүй нь хүний үйл ажиллагаа, зан үйлийн стандарт, үнэт зүйлстэй уялдсан онол, сургаал юм” гэж хэлж болно.

Төрийн эрх мэдлийг хэрэгжүүлэхэд төрийн албан хаагчийн зан төлөв, шударга байдал, хариуцлага, олон нийтийн итгэлийг хангах нь нэн чухал бөгөөд энэ шаардлага нь төрийн албаны ёс зүйн зохицуулалт, институцийн тогтолцоог бүрдүүлэх онол, практикийн үндэс болдог.

Өнөөгийн олон улсын чиг хандлага нь төрийн албан хаагчийн ёс зүйг бэхжүүлэхэд ил тод байдал, ашиг сонирхлын зөрчлийг хянах механизм, нээлттэй байгууллагын соёл болон олон нийтийн оролцоонд тулгуурласан нийтийн ашиг сонирхлыг дээдлэх шударга байдлын нэгдсэн тогтолцоог бүрдүүлэхэд чиглэж байна.

Энэхүү чиг хандлагын хүрээнд төрийн албан хаагчийн ёс зүй, авлигын эсрэг зарчим, төрийн албаны үнэт зүйлийг тодорхойлох зорилготой олон улсын чухал баримт бичгүүд батлагдсан байдаг. Үүнд:

-Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Авлигын эсрэг конвенц (United Nations Convention against Corruption),

-Нийтийн албан тушаалтны ёс зүйн олон улсын загвар дүрэм (International Code of Conduct for Public Officials),

-Европын Зөвлөлийн Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн загвар дүрэм (Council of Europe Model Code of Conduct for Public Officials),

-Их Британийн Засгийн газрын сайд нарын зан үйл, ёс зүйн дүрэм (Ministerial Code),

-Канад улсын Төрийн албаны үнэт зүйл, ёс зүйн дүрэм (Values and Ethics Code for the Public Sector),

-Япон Улсын Нийтийн албаны ёс зүйн тухай хууль (National Public Service Ethics Act) зэрэг баримт бичгүүдийг дурдаж болно.

Монгол Улсад төрийн албан хаагчийн ёс зүйн үндсэн зарчим нь Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалтай уялдаатайгаар хөгжиж ирсэн. Монгол Улсын Үндсэн хуульд хүний эрх, эрх чөлөө, шударга ёс, хууль дээдлэх зарчмыг төрийн үйл ажиллагааны үндсэн суурь хэмээн тунхагласан нь төрийн албан хаагчийн шударга, ил тод, хариуцлагатай үйл ажиллагааны эрх зүйн үндсийг бүрдүүлдэг.

Мөн Монгол Улсын Их Хурлаас баталсан “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичигт “Чадварлаг, ёс зүйтэй төрийн албыг төлөвшүүлэх” (УИХ, 2020) зорилтыг дэвшүүлж, 2021-2030 онд төрийн албанд ёс зүй, сахилга хариуцлагын оновчтой тогтолцоог бүрдүүлэх, 2031-2040 онд төрийн албан хаагчид нийгэмд ёс зүй, сахилга хариуцлагаараа үлгэрлэх тогтолцоог бэхжүүлэх зорилтуудыг тусгасан байдаг.

Эдгээр бодлогын зорилтыг хэрэгжүүлэх эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх хүрээнд Улсын Их Хурлаас 2023 онд “Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай” хууль (УИХ, Эрх зүйн мэдээллийн нэгдсэн систем, 2023) баталж, Ёс зүйн хороо болон төрийн болон нутгийн өөрөө удирдах байгууллагын дэргэд Ёс зүйн дэд хороодыг байгуулах эрх зүйн үндсийг бүрдүүлсэн. Ингэснээр төрийн албан хаагчдын ёс зүй, сахилга хариуцлагыг институцийн түвшинд бэхжүүлэх, төрийн үйлчилгээний чанар, үр нөлөөг дээшлүүлэх, иргэдийн төрд итгэх итгэлийг нэмэгдүүлэх нөхцөл бүрдсэн.

“Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай” хууль хэрэгжиж эхлээд хоёр жил гаруй хугацаа өнгөрч байгаа бөгөөд Монгол Улсын Ёс зүйн хорооноос 2024 онд гаргасан “Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн хууль, тогтоомжийн хэрэгжилт, ёс зүйн зөрчлийн нэгдсэн тайлан”-д улсын хэмжээнд “... 4239 төрийн байгууллагын 2281 ёс зүйн дэд хороо байгуулагдсан нь нийт төрийн байгууллагын 53.8 хувь ...” (ЁЗХ, 2024)-ийг эзэлж байгааг дурдсан байна.

Энэ нь Ёс зүйн дэд хороодын институцийн тогтолцоо бүрэлдэн тогтож байгааг харуулж байгаа боловч тэдгээрийн чиг үүргийн хэрэгжилт бодит байдалд хэрхэн явагдаж байгаа талаар нарийвчилсан судалгаа шаардлагатай хэвээр байна.

Иймд энэхүү судалгаанд нийслэлийн төрийн захиргааны байгууллагын томоохон төлөөлөл болох дүүргүүдийн Засаг даргын Тамгын газрын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороодын үйл ажиллагааны өнөөгийн байдлыг судалж, практикт

тулгамдаж буй асуудлыг тодорхойлон, цаашид хэрэгжилтийг сайжруулах санал, дүгнэлтийг боловсруулахыг зорилоо.

ҮНДСЭН ХЭСЭГ

1.Судалж буй асуудлын үндэслэл.

Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай хуулийн хэрэгжилтийг хангахад байгууллагын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороо нь тухайн байгууллагын төрийн албан хаагчийн ёс зүйн зөрчлийг хянан хэлэлцэх, дүгнэлт гаргах, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг зохион байгуулах замаар хуулийн хэрэгжилтийг хангах үндсэн институцийн чиг үүргийг хэрэгжүүлдэг.

Мөн Ёс зүйн дэд хороод нь төрийн албан хаагчдын ёс зүйн мэдлэг, хандлагыг дээшлүүлэх, байгууллагын дотоод соёл, сахилга хариуцлагыг бэхжүүлэх, шударга, ил тод төрийн албыг төлөвшүүлэхэд чухал ач холбогдолтой юм.

Гэвч практикт зарим байгууллагын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороо хуульд заасан шаардлагын дагуу бүрэн бүрэлдэхүүнтэй байгуулагдаагүй, үйл ажиллагааны төлөвлөлт, тайлагналын тогтолцоо сул, ёс зүйн зөрчлийг хянан хэлэлцэх, эрх зүйн үндэслэл бүхий дүгнэлт гаргах, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг системтэй хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаа хангалтгүй байгаа нөхцөл байдал ажиглагдаж байна.

Энэ нь ёс зүйн хяналтын тогтолцооны бодит үр нөлөөг бууруулж, дэд хороод хуульд заасан чиг үүргээ бүрэн хэрэгжүүлэхэд хүндрэл учруулах, улмаар хуулийн хэрэгжилтийн үр дүн сулрах эрсдэлийг бий болгож байна.

Иймд Ёс зүйн дэд хороодын үйл ажиллагааны өнөөгийн байдлыг нарийвчлан судалж, Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай хуулийн хэрэгжилтийг бодит нөхцөлд үнэлэх, илэрч буй хүндрэл, бэрхшээлд үндэслэн цаашид авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээг тодорхойлох нь төрийн албаны ёс зүйн тогтолцоог бэхжүүлэх, улмаар иргэдийн төрд итгэх итгэлийг нэмэгдүүлэхэд чухал ач холбогдолтой юм.

Эдгээр шаардлагад үндэслэн энэхүү судалгааг нийслэлийн 9 дүүргийн Засаг даргын Тамгын газрын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороодын үйл ажиллагааны өнөөгийн байдалд чиглүүлж, баримт бичгийн шинжилгээ, ярилцлага, харьцуулалтын аргыг ашиглан гүйцэтгэв.

Хоёр. Судалгааны явц, үр дүн

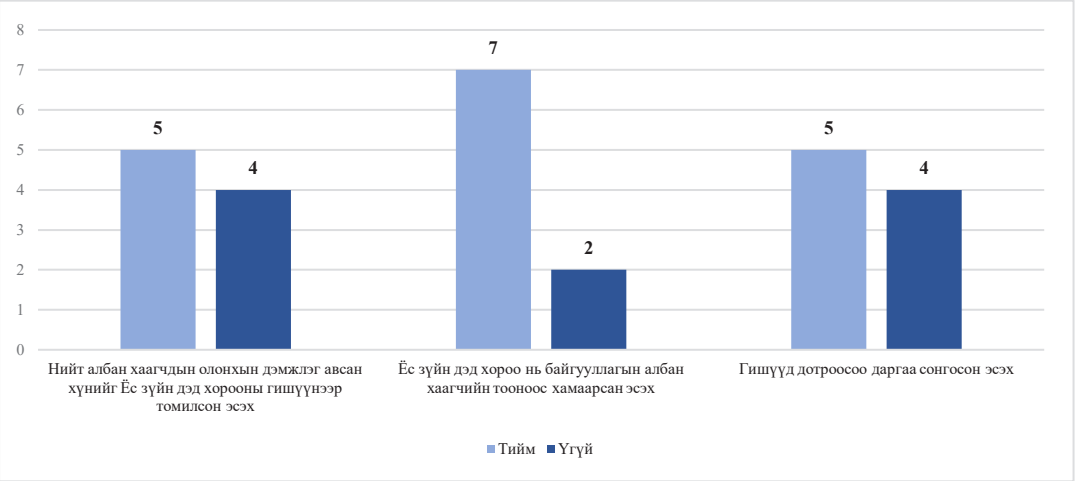
Монгол Улсын нийслэл дэх 9 дүүргийн Засаг даргын Тамгын газрын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороодын бүрэлдэхүүн, зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны төлөвлөлт, тайлагнал, хуралдаан, ёс зүйн зөрчил хянан шийдвэрлэх болон урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагааны хэрэгжилтийг баримт бичгийн шинжилгээний аргад тулгуурлан судлав.

1.Судалгааны үр дүнгээс харахад ёс зүйн дэд хороодын бүрэлдэхүүн, бүтэц нь Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай хууль болон холбогдох журмын шаардлагыг ихэнх тохиолдолд хангаж байгаа боловч зарим байгууллагад дэд

хорооны гишүүд болон даргыг байгууллагын удирдлагын шууд шийдвэрээр томилсон байдал ажиглагдсан. Энэ нь дэд хорооны үйл ажиллагааны хараат бус, бие даасан байдлыг хангах зарчимд тодорхой эрсдэл үүсгэж болзошгүй байна.

Судалгаанд хамрагдсан байгууллагуудын дунд нийт албан хаагчдын олонхын саналаар Ёс зүйн дэд хорооны гишүүдийг томилсон байгууллага 5, харин удирдлагын шийдвэрээр шууд томилсон байгууллага 4 байна. Мөн Ёс зүйн дэд хорооны даргыг гишүүдээсээ сонгосон байгууллага 5, удирдлагын шийдвэрээр томилсон байгууллага 4 байгаа нь судалгаанд хамрагдсан байгууллагуудын бараг тал хувь нь хууль, журмын зорилгод нийцсэн сонгон шалгаруулалтын зарчмыг бүрэн хэрэгжүүлээгүй байгааг харуулж байна.

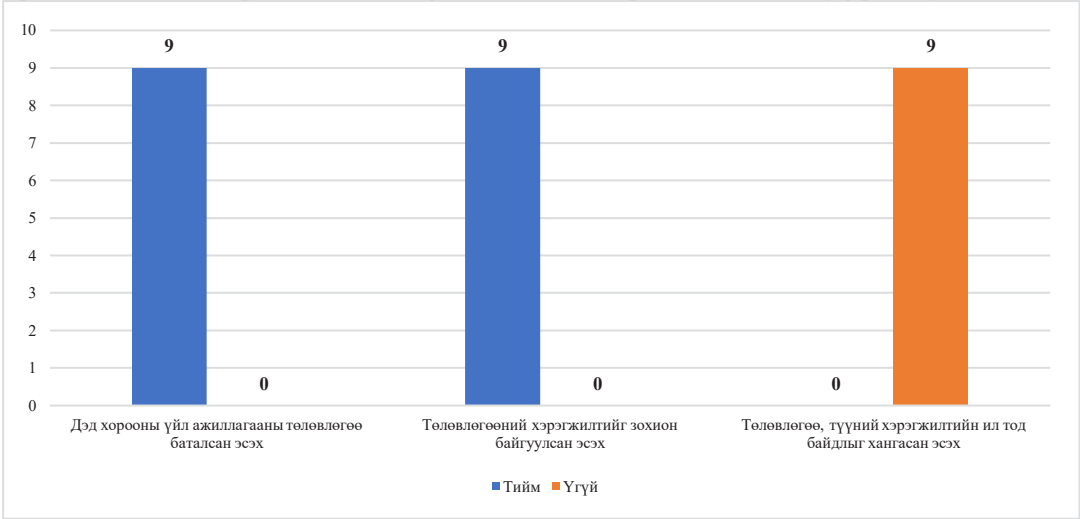
Түүнчлэн судалгаанд хамрагдсан байгууллагуудын дийлэнх нь (7 байгууллага) Ёс зүйн дэд хорооны гишүүдийг албан хаагчдын тоонд үндэслэн томилсон нь журам хэрэгжилт харьцангуй сайн байгааг илтгэж байгаа боловч 2 байгууллага орон тооны хязгаарыг харгалзахгүйгээр томилсон нь хэрэгжилт зарим байгууллагад жигд бус байгааг харуулж байна. (Зураг 1).

Зураг 1. Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай хуулийн 13 дугаар зүйлийн 13.1, 13.2 дахь хэсэг болон Ёс зүйн дэд хорооны ажиллах журмын 2.4, 2.5, 2.10 дахь заалтын хэрэгжилт

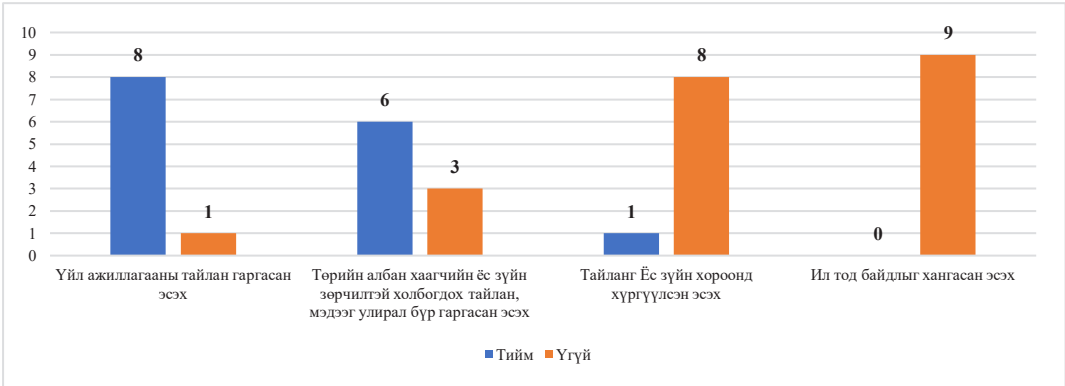
Дээрх дүгнэлтээс үзэхэд Ёс зүйн дэд хорооны бүрдүүлэлтэд хууль, журмын шаардлага ерөнхийдөө хангагдаж байгаа боловч сонгон шалгаруулалтын ил тод, оролцоонд суурилсан механизмыг бүх байгууллагад жигд хэрэгжүүлэх, мөн дэд хорооны хараат бус байдлыг баталгаажуулах чиглэлээр цаашид анхаарах шаардлагатай байна.

2.Судалгааны үр дүнгээс харахад Ёс зүйн дэд хороодын үйл ажиллагааны төлөвлөлт, зохион байгуулалтын үндсэн тогтолцоо бүрдсэн байна. Судалгаанд хамрагдсан байгууллагуудын Ёс зүйн дэд хороо үйл ажиллагааны төлөвлөгөө боловсруулж баталсан бөгөөд төлөвлөгөөний хэрэгжилтийг зохион байгуулах үндсэн механизм бүрдсэн нь ажиглагдав. Гэвч төлөвлөгөө, түүний хэрэгжилтийн талаарх мэдээллийг олон нийтэд ил тод мэдээлэх, байгууллагын цахим хуудас болон бусад нээлттэй сувгаар нийтлэх практик хангалтгүй байгаа нь судалгаанаас харагдаж байна (Зураг 2).

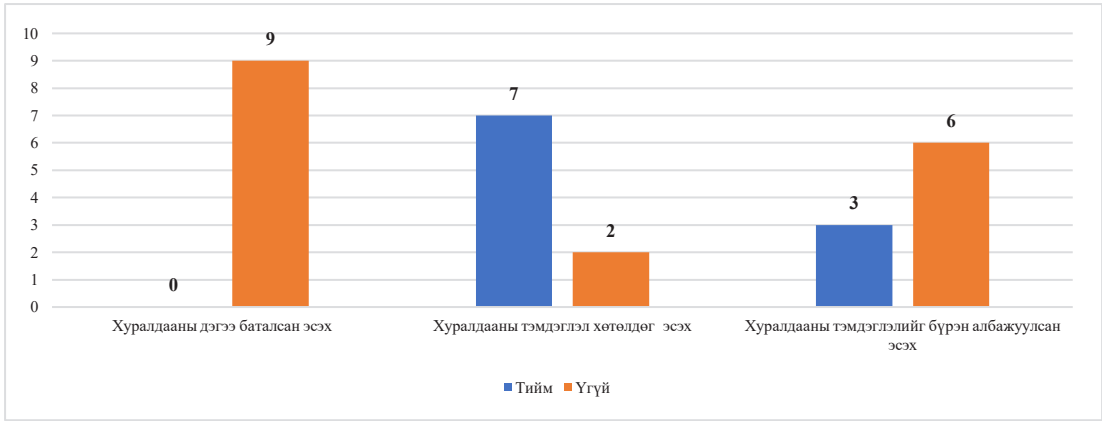
Зураг 2. Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай хуулийн 13 дугаар зүйлийн 13.3.4 дэх заалт, Ёс зүйн дэд хорооны ажиллах журмын 3.1.1-т заалтын хэрэгжилт

Түүнчлэн ёс зүйн дэд хороодын тайлагналын үйл ажиллагаа харьцангуй жигд бус хэрэгжиж байна. Судалгаанд хамрагдсан байгууллагуудаас ихэнх нь үйл ажиллагааны тайлан гаргасан боловч тайланг Ёс зүйн хороонд хүргүүлэх, түүнчлэн байгууллагын хэмжээнд ил тод мэдээлэх, нийтэд нээлттэй болгох үйл ажиллагаа хангалтгүй байгаа нь тогтоогдов. Тодруулбал, судалгаанд хамрагдсан байгууллагуудын дийлэнх нь тайланг ил тод мэдээлээгүй байгаа нь Ёс зүйн дэд хороодын үйл ажиллагааны ил тод байдал, хариуцлагын механизм бүрэн төлөвшөөгүй байгааг харуулж байна (Зураг 3).

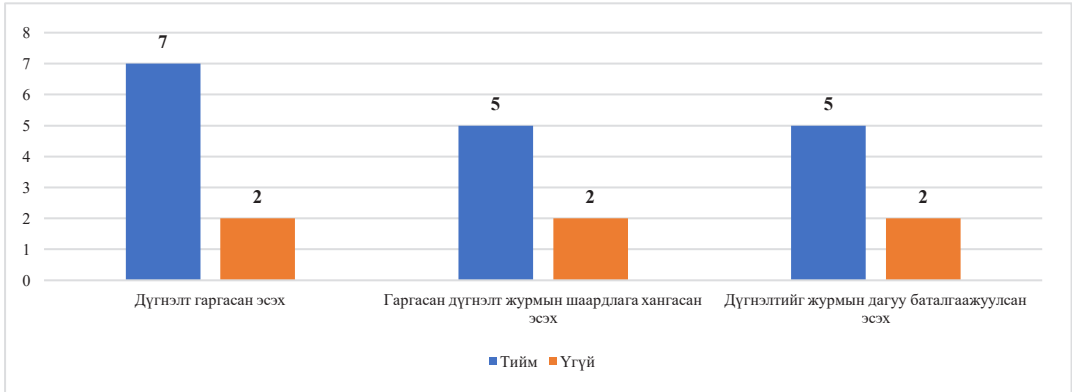
Зураг 3. Ёс зүйн дэд хороо нь Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай хуулийн 13 дугаар зүйлийн 13.3.5 дэх заалт, 19 дүгээр зүйлийн 19.1, 19.2 дахь хэсэг, Ёс зүйн дэд хорооны ажиллах журмын 3.4.7, 8.1-8.3 хэсгийн хэрэгжилт

3.Хуралдааны зохион байгуулалт, баримтжуулалтын хэрэгжилтийг судлахад дэд хорооны ажиллах журамд заасан зарим шаардлага байгууллагуудад хангалтгүй хэрэгжиж байгаа нь ажиглагдлаа. Тухайлбал, судалгаанд хамрагдсан 9 байгууллагын аль нь ч Ёс зүйн дэд хорооны хуралдааны дэгийг батлаагүй байна. Харин хуралдааны тэмдэглэл хөтөлдөг байгууллага 7, тэмдэглэлийг бүрэн албажуулдаг байгууллага 6 байгаа нь баримтжуулалтын үйл ажиллагаа бүх байгууллагад жигд хэрэгжихгүй байгааг харуулж байна. (Зураг 4)

Зураг 4. Ёс зүйн дэд хорооны ажиллах журмын 6.2 дахь хэсгийн хэрэгжилт

Мөн ёс зүйн зөрчлийн талаар дүгнэлт гаргасан байгууллага 7 боловч гаргасан дүгнэлт нь хууль, журмын шаардлагад бүрэн нийцсэн эсэх болон түүнийг журмын дагуу баталгаажуулсан байдал зарим байгууллагад хангалтгүй байна. (Зураг 5)

Зураг 5. Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай хуулийн 10 дугаар зүйлийн 10.5 дэх хэсэг, 13 дугаар зүйлийн 13.3.1, 15 дугаар зүйлийн 15.1.5 дахь

заалт, Ёс зүйн дэд хорооны ажиллах журмын 6.12.5 дахь заалтын хэрэгжилт

Эдгээр үзүүлэлт нь Ёс зүйн дэд хорооны хуралдааны зохион байгуулалт, баримтжуулалтын зарим шаардлага хэрэгжилтийн хувьд сул байгааг илтгэж байгаа бөгөөд улмаар дэд хорооны гаргасан шийдвэр, дүгнэлтийн хууль ёсны үндэслэл, нотлох чадварт тодорхой эрсдэл үүсгэх магадлалтай байна.

4. Урьдчилан сэргийлэх, соён гэгээрүүлэх үйл ажиллагааны хүрээнд сургалт зохион байгуулагдаж байгаа нь эерэг үзүүлэлт боловч Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, соён гэгээрүүлэх үндэсний хөтөлбөрийг байгууллагын түвшинд хэрэгжүүлэх төлөвлөлт, тайлагнал хангалтгүй байна. Судалгаанд хамрагдсан 9 байгууллагаас 3 байгууллага үндэсний хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө боловсруулж баталсан бөгөөд эдгээр нь төлөвлөгөөний хэрэгжилтийг тайлагнасан байна. Харин 6 байгууллага уг хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө боловсруулаагүй, мөн хэрэгжилтийг тайлагнаагүй байгаа нь ёс зүйн зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх бодлого байгууллагын түвшинд системтэйгээр хэрэгжихгүй байгааг харуулж байна. (Хүснэгт 1).

№	Дэд хорооны харьяалал	Үндэсний хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө боловсруулж баталсан эсэх	Төлөвлөгөөний биелэлтийг тайлагнасан эсэх
1	Багахангай дүүргийн Засаг даргын Тамгын газрын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороо	Тийм	Тийм
2	Багануур дүүргийн Засаг даргын Тамгын газрын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороо	Үгүй	Үгүй
3	Баянгол дүүргийн Засаг даргын Тамгын газрын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороо	Үгүй	Үгүй
4	Баянзүрх дүүргийн Засаг даргын Тамгын газрын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороо	Үгүй	Үгүй
5	Налайх дүүргийн Засаг даргын Тамгын газрын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороо	Үгүй	Үгүй
6	Сонгинохайрхан дүүргийн Засаг даргын Тамгын газрын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороо	Тийм	Тийм
7	Сүхбаатар дүүргийн Засаг даргын Тамгын газрын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороо	Үгүй	Үгүй

8	Хан-Уул дүүргийн Засаг даргын Тамгын газрын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороо	Тийм	Тийм
9	Чингэлтэй дүүргийн Засаг даргын Тамгын газрын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороо	Үгүй	Үгүй

\Хүснэгт 1. Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай хуулийн 9 дүгээр зүйлийн 9.2 дахь хэсэг, Ёс зүйн дэд хорооны ажиллах журмын 4.1.2 дахь заалтын хэрэгжилт.

Энэ нь ёс зүйн зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, соён гэгээрүүлэх чиглэлээр хэрэгжүүлэх бодлого бодит үйл ажиллагаанд бүрэн шилжээгүй, төлөвлөлт, хэрэгжилт, тайлагналын уялдаа хангалтгүй байгааг илтгэж байна.

5.Гомдол, мэдээлэл хянан шийдвэрлэх ажиллагааны хэрэгжилтийг судлахад судалгаанд хамрагдсан 9 байгууллага бүгд ёс зүйн зөрчлийн талаарх гомдол, мэдээллийг хүлээн авдаг байна. Үүнээс 7 байгууллага гомдол, мэдээллийг хүлээн авч хянан шалгаж шийдвэрлэсэн бол 2 байгууллага хянан шийдвэрлэх ажиллагаа хийгээгүй, холбогдох байгууллагад шилжүүлсэн байсан. Мөн хүлээн авсан гомдол, мэдээллийг цахим санд бүртгэсэн байгууллага байхгүй байгаа нь бүртгэл, мэдээллийн нэгдсэн тогтолцооны хэрэгжилт хангалтгүй байгааг харуулж байна. (Хүснэгт 2).

№	Дэд хорооны харьяалал	Гомдол, мэдээлэл хүлээн авсан эсэх	Гомдол, мэдээллийг хүлээн авч, хянан шалгаж, шийдвэрлэсэн эсэх	Хүлээн авсан гомдол мэдээллийг цахим санд бүртгэсэн эсэх
1	Багахангай дүүргийн Засаг даргын Тамгын газрын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороо	Тийм	Тийм	Үгүй
2	Багануур дүүргийн Засаг даргын Тамгын газрын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороо	Тийм	Тийм	Үгүй
3	Баянгол дүүргийн Засаг даргын Тамгын газрын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороо	Тийм	Тийм	Үгүй
4	Баянзүрх дүүргийн Засаг даргын Тамгын газрын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороо	Тийм	Үгүй	Үгүй
5	Налайх дүүргийн Засаг даргын Тамгын газрын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороо	Тийм	Үгүй	Үгүй

6	Сонгинохайрхан дүүргийн Засаг даргын Тамгын газрын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороо	Тийм	Тийм	Үгүй
7	Сүхбаатар дүүргийн Засаг даргын Тамгын газрын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороо	Тийм	Тийм	Үгүй
8	Хан-Уул дүүргийн Засаг даргын Тамгын газрын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороо	Тийм	Тийм	Үгүй
9	Чингэлтэй дүүргийн Засаг даргын Тамгын газрын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороо	Тийм	Тийм	Үгүй

Хүснэгт 2. Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай хуулийн 14 дүгээр зүйлийн 14.3.1 дэх заалт, 15 дугаар зүйлийн 15.1 дэх хэсэг, Ёс зүйн дэд хорооны ажиллах журмын 5.1.-5.2 дахь хэсгийн хэрэгжилт.

6. Ёс зүйн асуудлаар зөвлөмж гаргах чиг үүргийн хэрэгжилтийг судлахад энэ чиглэл судалгаанд хамрагдсан байгууллагуудын хувьд хамгийн сул хэрэгжиж байгаа нь ажиглагдлаа. Тухайлбал, 9 байгууллагаас ердөө 2 байгууллага газар, хэлтэс, нэгжид ёс зүйн асуудлаар зөвлөмж өгсөн бол 7 байгууллага огт зөвлөмж гаргаагүй байна. Харин албан тушаалтан, албан хаагчдад ёс зүйн асуудлаар зөвлөмж өгсөн байгууллага байхгүй байна. (Хүснэгт 3).

№	Дэд хорооны харьяалал	Газар, хэлтэс, нэгжид ёс зүйн асуудлаар зөвлөмж өгсөн эсэх	Албан тушаалтан, албан хаагчид ёс зүйн асуудлаар зөвлөмж өгсөн эсэх
1	Багахангай дүүргийн Засаг даргын Тамгын газрын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороо	Үгүй	Үгүй
2	Багануур дүүргийн Засаг даргын Тамгын газрын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороо	Үгүй	Үгүй
3	Баянгол дүүргийн Засаг даргын Тамгын газрын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороо	Үгүй	Үгүй
4	Баянзүрх дүүргийн Засаг даргын Тамгын газрын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороо	Үгүй	Үгүй
5	Налайх дүүргийн Засаг даргын Тамгын газрын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороо	Үгүй	Үгүй

6	Сонгинохайрхан дүүргийн Засаг даргын Тамгын газрын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороо	Тийм	Үгүй
7	Сүхбаатар дүүргийн Засаг даргын Тамгын газрын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороо	Үгүй	Үгүй
8	Хан-Уул дүүргийн Засаг даргын Тамгын газрын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороо	Тийм	Үгүй
9	Чингэлтэй дүүргийн Засаг даргын Тамгын газрын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороо	Үгүй	Үгүй

Хүснэгт 3. Төрийн албаны тухай хуулийн 13 дугаар зүйлийн 13.3.3 дахь заалт, Ёс зүйн дэд хорооны ажиллах журмын 4.1.4 дэх заалт, 5.13 дахь хэсгийн хэрэгжилт.

Энэ нь Ёс зүйн дэд хороодын зөвлөмж гаргах, байгууллагын нэгж болон албан хаагчдад чиглэсэн арга зүйн дэмжлэг үзүүлэх чиг үүрэг хангалтгүй хэрэгжиж байгааг харуулж байна. Улмаар ёс зүйн зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, байгууллагын дотоод ёс зүйн соёлыг төлөвшүүлэх механизм бодитой хэрэгжилтээс илүүтэй формаль шинжтэй байгааг илтгэж байна.

Судалгааны явц, үр дүнгийн нэгдсэн дүгнэлт:

Судалгааны үр дүнгээс харахад нийслэлийн 9 дүүргийн Засаг даргын Тамгын газрын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороод институцийн үндсэн бүтэц, үйл ажиллагааны механизмаа бүрдүүлсэн хэдий ч хууль, журмын хэрэгжилт зарим байгууллагад сул, жигд бус байгааг илтгэж байна.

Дэд хорооны гишүүдийн томилгоо, даргын сонгон шалгаруулалт зарим байгууллагад удирдлагын шууд шийдвэрээр хийгдсэн нь хараат бус байдлын эрсдэлийг бий болгож байна.

Хуралдааны зохион байгуулалт, баримтжуулалт бүх байгууллагад жигд хэрэгжихгүй, хуралдааны дэг батлаагүй, тэмдэглэл бүрэн албажуулагдаагүй нь шийдвэр, дүгнэлтийн нотлох чадварт эрсдэл учруулж байна.

Урьдчилан сэргийлэх, соён гэгээрүүлэх үйл ажиллагаа сургалтаар хийгдэж байгаа хэдий ч төлөвлөлт, тайлагнал системтэй бус, үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилт бүрэн хангагдаагүй байна.

Гомдол, мэдээлэл хянан шийдвэрлэх, зөвлөмж гаргах чиг үүрэг сул хэрэгжиж байгаа нь ёс зүйн зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, байгууллагын дотоод соёлыг төлөвшүүлэх механизм нэр төдий шинжтэй байгааг харуулж байна.

Ерөнхийд нь авч үзвэл, Ёс зүйн дэд хороод институцийн түвшинд байгуулагдсан хэдий ч үйл ажиллагааны ил тод байдал, хариуцлагын механизм, урьдчилан сэргийлэх чиг үүрэг хангалтгүй хэрэгжиж байна. Энэ нь төрийн

албаны ёс зүйн тогтолцооны үр нөлөөг бууруулж, иргэдийн төрд итгэх итгэлд тодорхой нөлөөлөх эрсдэлтэй.

ДҮГНЭЛТ:

Энэхүү судалгаагаар нийслэлийн 9 дүүргийн Засаг даргын Тамгын газрын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороодын бүрэлдэхүүн, зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны төлөвлөлт, тайлагнал, хуралдааны зохион байгуулалт, ёс зүйн зөрчил хянан шийдвэрлэх болон урьдчилан сэргийлэх чиг үүргийн хэрэгжилтийн өнөөгийн байдлыг баримт бичгийн шинжилгээ, ярилцлага, харьцуулалтын аргын хүрээнд судлав.

Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд Ёс зүйн дэд хороодын институцийн тогтолцоо үндсэндээ бүрдэж, байгууллагууд дэд хороог байгуулж үйл ажиллагааг тодорхой хэмжээнд хэрэгжүүлж байгаа нь ажиглагдлаа. Тухайлбал, ихэнх байгууллагад дэд хорооны бүрэлдэхүүн хууль, журмын шаардлагад нийцсэн байдлаар байгуулагдсан, үйл ажиллагааны төлөвлөгөө боловсруулж баталсан, ёс зүйн зөрчилтэй холбоотой гомдол, мэдээллийг хүлээн авах, тодорхой тохиолдолд хянан шалгаж шийдвэрлэх үйл ажиллагаа хэрэгжиж байна.

Гэсэн хэдий ч Ёс зүйн дэд хороодын үйл ажиллагааны хэрэгжилт байгууллагуудын хооронд жигд бус бөгөөд хууль, журмаар тогтоосон зарим чиг үүрэг бодит хэрэгжилтийн хувьд хангалтгүй байгаа нь тогтоогдлоо. Ялангуяа дэд хорооны гишүүдийг сонгон томилох үйл явцад ил тод, оролцоонд суурилсан зарчим бүрэн хэрэгжээгүй, зарим байгууллагад удирдлагын шууд шийдвэрээр томилох практик ажиглагдсан нь дэд хорооны хараат бус, бие даасан байдлыг хангах зарчимд эрсдэл үүсгэж болзошгүй байна.

Мөн Ёс зүйн дэд хороодын үйл ажиллагааны төлөвлөлт, тайлагналын тогтолцоо бүрдсэн боловч тайланг холбогдох байгууллагад хүргүүлэх, олон нийтэд ил тод мэдээлэх, байгууллагын цахим хуудсаар нээлттэй болгох үйл ажиллагаа хангалтгүй байгаа нь ил тод байдал, хариуцлагын механизм бүрэн төлөвшөөгүй байгааг харуулж байна. Үүнээс гадна хуралдааны зохион байгуулалт, баримтжуулалтын зарим шаардлага хангалтгүй хэрэгжиж байгаа нь гаргасан шийдвэр, дүгнэлтийн хууль зүйн үндэслэл, нотлох чадварт сөргөөр нөлөөлөх эрсдэлтэй байна.

Түүнчлэн ёс зүйн зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, соён гэгээрүүлэх бодлого, үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилт байгууллагын түвшинд хангалтгүй, төлөвлөлт болон тайлагнал сул байгаа нь бодлогын хэрэгжилт системтэйгээр төлөвшөөгүй байгааг илтгэж байна. Ёс зүйн зөрчилтэй холбоотой гомдол, мэдээллийг хүлээн авах, шийдвэрлэх ажиллагаа ихэвчлэн гомдолд суурилсан хэлбэртэй хэрэгжиж, нэгдсэн бүртгэл, мэдээллийн сангийн ашиглалт хангалтгүй байгаа нь ёс зүйн хяналт, мониторингийн идэвхтэй тогтолцоо бүрэн төлөвшөөгүйг харуулж байна.

Мөн ёс зүйн асуудлаар зөвлөмж гаргах, байгууллагын нэгж болон албан хаагчдад арга зүйн дэмжлэг үзүүлэх чиг үүрэг хамгийн сул хэрэгжиж байгаа нь ёс зүйн зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, байгууллагын дотоод ёс зүйн соёлыг

төлөвшүүлэх механизм бодит хэрэгжилтээс илүүтэй формаль шинжтэй байгааг илтгэж байна.

Иймд цаашид Ёс зүйн дэд хороодын үйл ажиллагааны үр нөлөөг нэмэгдүүлэхийн тулд хууль, журмын хэрэгжилтийг байгууллага бүрт жигд хангах, дэд хорооны бүрдүүлэлтийн ил тод, оролцоонд суурилсан механизмыг бэхжүүлэх, үйл ажиллагааны төлөвлөлт, тайлагнал, ил тод байдлыг сайжруулах, мөн урьдчилан сэргийлэх болон зөвлөмж гаргах чиг үүргийг бодитой хэрэгжүүлэхэд онцгойлон анхаарах шаардлагатай байна. Санал, зөвлөмж: Энэхүү судалгааны үр дүнд тулгуурлан Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай хуулийн хэрэгжилтийг байгууллагын түвшинд бодитой хангах, Ёс зүйн дэд хороодын үйл ажиллагааны үр нөлөөг нэмэгдүүлэх зорилгоор дараах саналыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

-Нэгдүгээрт, Ёс зүйн дэд хороодын үйл ажиллагааны бие даасан, хараат бус байдлыг бодитоор хангах шаардлагатай. Үүний тулд дэд хорооны дарга, гишүүдийг томилох, чөлөөлөх журамд удирдлагын шууд нөлөөллийг хязгаарлах, сонгон шалгаруулалтын ил тод, шалгуурт суурилсан механизмыг нэвтрүүлэх нь зүйтэй. Ингэснээр ёс зүйн зөрчлийг хараат бус, шударгаар хянан хэлэлцэх институцийн баталгаа бүрдэнэ.

-Хоёрдугаарт, Ёс зүйн дэд хороодын үйл ажиллагааны төлөвлөлт, тайлагнал, баримтжуулалтыг стандартчилж, ил тод байдлыг сайжруулах шаардлагатай. Тухайлбал, хуралдааны дэг, тэмдэглэл, дүгнэлт, зөвлөмжийн нэгдсэн загвар, шалгуур үзүүлэлтийг баталж, тайлан, мэдээллийг цахим хэлбэрээр нийтэд тогтмол мэдээлэх тогтолцоог бүрдүүлэх нь хуулийн хэрэгжилтийн бодит байдлыг үнэлэх, хяналт тавих боломжийг нэмэгдүүлнэ.

-Гуравдугаарт, Ёс зүйн дэд хороодын үйл ажиллагааг гомдолд суурилсан хэлбэрээс урьдчилан сэргийлэх, мониторингийн чиглэлд шилжүүлэх шаардлагатай. Үүний хүрээнд ёс зүйн эрсдэлийн үнэлгээ, байгууллагын дотоод соёлд чиглэсэн зөвлөмж боловсруулах, сургалт, соён гэгээрүүлэх ажлыг төлөвлөгөө, үнэлгээтэй уялдуулан хэрэгжүүлэх нь төрийн албаны ёс зүйн бодлогын үр нөлөөг нэмэгдүүлнэ.

Санал, зөвлөмж:

Гишүүдийг сонгон шалгаруулах ил тод, оролцоонд суурилсан механизм бүх байгууллагад жигд хэрэгжих, даргыг дэд хорооны гишүүдээс сонгох журмыг чанд мөрдүүлэх.

Хуралдааны дэг, тэмдэглэл, албажуулалтын процедур бүх байгууллагад стандартчлагдсан байдлаар хэрэгжих.

Урьдчилан сэргийлэх, соён гэгээрүүлэх үйл ажиллагаа төлөвлөлт, тайлагналын уялдаатай, үндэсний хөтөлбөрт нийцсэн байдлаар хэрэгжүүлэх.

Гомдол, мэдээллийн бүртгэл, хянан шийдвэрлэх тогтолцоо цахим мэдээллийн сангаар бүрэн хийгдэж, мониторингийн тогтолцоотой байх.

Ёс зүйн зөвлөмж гаргах чиг үүрэг идэвхтэй хэрэгжиж, албан тушаалтан, нэгж, албан хаагчдад чиглэсэн арга зүйн дэмжлэг үзүүлэх.

Дэд хороодын үйл ажиллагааны ил тод байдал, тайлагналын практик олон нийтэд нээлттэй, цахим хуудсаар мэдээлэгдэж байх.

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ

Монгол хэл дээрх:

Хууль тогтоомж;

УИХ. (2017). Төрийн албаны тухай хууль

УИХ. (2023). Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай хууль

УИХ, ЗГ-ын тогтоол, бодлогын баримт бичиг;

ЁЗХ. (2024). Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн хууль, тогтоомжийн хэрэгжилт, төрийн албан хаагчийн ёс зүйн зөрчлийн нэгдсэн дүн, төлөв байдлын тайлан

ЗГ. (2024). Ёс зүйн хэм хэмжээ батлах тухай 109 дүгээр тогтоол

УИХ. (2020). "Алсын хараа-2050" Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого батлах тухай 52 дугаар тогтоол

УИХ. (2024). Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, соён гэгээрүүлэх үндэсний хөтөлбөр батлах тухай 27 дугаар тогтоол

Цахим эх сурвалж;

-Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай хууль. 2023 оны 05 дугаар сарын 04-ний өдөр. Улаанбаатар хот. <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=16759635984401>, 2026 оны 02 дугаар сарын 27-ны өдрийн хандалтаар.

Төрийн албаны тухай хууль. 2017 оны 12 дугаар сарын 07-ны өдөр. Улаанбаатар хот. <https://legalinfo.mn/mn/detail/13025>, 2026 оны 02 дугаар сарын 27-ны өдрийн хандалтаар.

Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, соён гэгээрүүлэх үндэсний хөтөлбөр батлах тухай Улсын Их Хурлын тогтоол. 2024 оны <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=17140486321781>, 2026 оны 03 дугаар сарын 03-ны өдрийн хандалтаар.

Ёс зүйн хэм хэмжээ батлах тухай Засгийн газрын 109 дүгээр тогтоол. 2024 оны 10 дугаар сарын 02-ны өдөр. Улаанбаатар хот. <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=1714163082432>, 2026 оны 03 дугаар сарын 03-ны өдрийн хандалтаар.

Журам батлах тухай Ёс зүйн хорооны 05 дугаар тогтоол. 2024 оны 02 дугаар сарын 19-ний өдөр. Улаанбаатар хот. <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=17089853686991>, 2026 оны 02 дүгээр сарын 25-ны өдрийн хандалтаар.

ЭДИЙН ЗАСГИЙН АЮУЛГҮЙ БАЙДАЛД МӨНГӨ УГААХ ГЭМТ ХЭРГИЙН НӨЛӨӨЛӨЛ

Г.Ган-Отгон

Дотоод хэргийн их сургуулийн магистрант

**хариуцлагатай зохиогч: uika0222@gmail.com*

Хураангуй: Сүүлийн жилүүдэд мөнгө угаах болон түүний суурь гэмт хэрэг болох мансууруулах бодис, галт зэвсгийн хууль бус эргэлт, хүн худалдаалах, татвар төлөхөөс зайлсхийх зэрэг үндэстэн дамнасан зохион байгуулалттай гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд улс үндэстэн, олон улсын хамтын ажиллагааны байгууллагууд онцгой ач холбогдол өгч дорвитой арга хэмжээ авч ажиллахыг эрмэлзэж байна.

Монгол улсын Их хурал, Засгийн газар, Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөлөөс мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд онцгой анхаарч, энэ төрлийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх тогтолцоо, эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгоход бодлогын хэмжээнд анхаарч шат дараалсан олон арга хэмжээ авч хэрэгжүүлж байна.

Монгол улсын Их хурлаас 2006 онд “Мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх тухай хууль, Монгол улсын Засгийн газрын 2017 оны 143 дугаартай тогтоолоор “Мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх үндэсний хөтөлбөр”, 2017 оны 327 дугаар тогтоолоор “Ази Номхон далай бүсийн мөнгө угаахтай байгууллагаас өгсөн зөвлөмжүүдийг ажлын төлөвлөгөө”-г тус тус батлан мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй тэмцэх ажлыг эрчимжүүлэн ажиллах шаардлага тулгарч байна.

Түлхүүр үгс: Гэмт хэрэг, урьдчилан сэргийлэх, арга хэмжээ, хууль, хөтөлбөр, цагдаагийн байгууллага

ОРШИЛ

Нийгмийн олон талт харилцааг шударгаар зохицуулан тохируулах, нийтийн эрх тэгш байдлыг хангах эрх зүйн орчныг бий болгох явдал нь хуулийн эцсийн зорилго юм.

Орчин үед олон улсын чиг хандлагыг даган хөгжиж буй эрх зүйн шинэтгэлийн хүрээнд Монгол улсад Эрүүгийн хуулийн зүйлчлэл, эрх зүйн орчныг сайжруулах асуудал хөндөгдөж байна. Үйлдэгдсэн гэмт хэргийг мөрдөн шалгах ажиллагааг бүрэн гүйцэт явуулахын тулд хэргийн оролцогч нар тэр дундаа гэрч, хохирогч нараас авах мэдүүлэг чухал үүрэгтэй.

Аливаа гэмт хэргийг үйлдсэн гэмт хэрэгтний гэмт үйлдэл, гэм бурууг нотлох баримт нотолгоо байх ёстой. Харин нотлох баримтын гол эх сурвалж нь мэдүүлэг, тэр тусмаа гэрч, хохирогчийн мэдүүлэг байдаг.

Дээрх гэмт хэргийг түргэн шуурхай илрүүлэх, гэмт хэрэг үйлдсэн нөхцөл байдлыг тогтоох, гэмт хэргийг мөрдөн шалгах ажиллагааг хуулийн дагуу түргэн шуурхай явуулж хэргийг нэг мөр шийдэж шүүхэд яллах дүгнэлт үйлдэж шилжүүлэхэд Прокурорын байгууллагаас хэрэг буцах бүр цаашлаад гэмт хэрэг үйлдсэн этгээд цагаатах хүртэлх кейс өндөр гарч байна.

Мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй тэмцэх эрх зүйн зохицуулалт

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлийн 14-д заасны дагуу хэргийн оролцогчид нь “Монгол Улсын хууль, олон улсын гэрээнд заасан эрх, эрх чөлөө нь зөрчигдсөн гэж үзвэл уул эрхээ хамгаалуулахаар шүүхэд гомдол гаргах, бусдын хууль бусаар учруулсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх, өөрийн болон гэр бүлийн гишүүд, эцэг эх, үр хүүхдийнхээ эсрэг мэдүүлэг өгөхгүй байх, өөрийгөө өмгөөлөх, хууль зүйн туслалцаа авах, нотлох баримтыг шалгуулах, шударга шүүхээр шүүлгэх, хэргээ шүүх ажиллагаанд биеэр оролцох, шүүхийн шийдвэрийг давж заалдах, уучлал хүсэх эрхтэй. Өөрөө өөрийнхөө эсрэг мэдүүлэг өгөхийг шаардах, мэдүүлэг гаргуулахаар шахалт үзүүлэх, хүч хэрэглэхийг хориглоно. Гэм буруутай нь хуулийн дагуу шүүхээр нотлогдох хүртэл хэнийг ч гэмт хэрэг үйлдсэн гэм буруутайд тооцож үл болно. Гэм буруутны ял зэмлэлийг түүний гэр бүлийн гишүүд, төрөл саданд нь халдаан хэрэглэхийг хориглоно” гэдгийг анхаарах нь зүйтэй бөгөөд хууль бус хөрөнгө анх ямар нэг гэмт хэргийн улмаас үүссэн байх ёстой (мансууруулах бодис, татварын гэмт хэрэг, авлига, залилан, хүний наймаа гэх мэт) мөнгө угаах гэмт хэрэг нь ордог.

Мөнгө угаах гэмт хэргийн ойлголт, бүрэлдэхүүн

Эрүүгийн хуулийн тусгай ангид заасан “Мөнгө угаах гэмт хэрэг”-ийн хэлбэр нь хэрэг үйлдэж олсон хөрөнгө, мөнгө, орлого гэдгийг мэдсээр байж түүнийг авсан, эзэмшсэн, ашигласныг, эсхүл түүний хууль бус эх үүсвэрийг нь нуун далдлах, гэмт хэрэг үйлдэхэд оролцсон аливаа этгээдэд хуулийн хариуцлагаас зайлсхийхэд туслах зорилгоор өөрчилсөн, шилжүүлснийг, эсхүл түүний бодит шинж чанар, эх үүсвэр, байршил, захиран зарцуулах арга, эзэмшигч, эд хөрөнгийн эрхийг нуун далдалсныг хэлнэ.

Мөнгө угаах гэмт хэргийн субъект

Монгол улсын эрүүгийн хуульд зааснаар: Ерөнхий субъект нь Монгол улсын 16 насанд хүрсэн, гэм буруутай үйлдэл хийсэн хэрэг хариуцах чадвартай хүн.

Тусгай субъект нь Зарим тохиолдолд албан тушаал, эрх мэдэл бүхий хүн мөн субъект болдог Үүнд: Банк санхүүгийн байгууллагын ажилтан, Санхүүгийн гүйлгээ хяналттай холбоотой албан тушаалтан, Хууль ёсны орлого, хөрөнгийн эх үүсвэр бүрдүүлдэг эрх бүхий этгээд гэх мэт, Хуулийн этгээдэд Мөнгө угаах гэмт хэрэг үйлдэхэд хуулийн этгээд / Компани нэрээр үйлдсэн үйлдэл/ мөн хариуцлага хүлээж болно.

Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 18.6 дугаар зүйлд “Мөнгө угаах” гэмт хэргийг заасан. Энэ заалтаар: хууль бус эх үүсвэрээс авсан хөрөнгө, мөнгө, орлогыг мэдсээр байж авсан, эзэмшсэн, ашигласан, эсхүл түүний эх үүсвэр, байршил, хэлбэр, өмчлөлийн байдлыг нуун далдалсан, мөнгөн хөрөнгийн шинж чанарыг өөрчилж, шилжүүлж, нуусан зэрэг үйлдэл гаргасан этгээд юм.

Мөнгө угаах гэмт хэргийн бүрэлдэхүүн / Монгол улсын Эрүүгийн хуулийн 18.6 дугаар зүйл болон эрүүгийн эрх зүйн ерөнхий онолоор дараах 4 үндсэн элементээс бүрдэнэ:

Объект /Халамж нийгмийн харилцаа/

Мөнгө угаах гэмт хэрэг нь дараах харилцаанд халддаг Хөрөнгийн хууль ёсны эргэлтийн аюулгүй байдал, Санхүү, банкны тогтолцооны нийтлэг журам, ил тод байдал, Гэмт хэрэгтэй тэмцэх, хууль бус орлогыг эдийн засагт нэвтрүүлэхээс сэргийлэх харилцаа

Объектив тал / Гадаад шинж/

Объектив тал нь мөнгө угаах үйлдлийн бодит хэлбэрийг илэрхийлнэ. Эрүүгийн хуулийн 18.6-д зааснаар дараах үйлдлүүд орно. Хууль бус эх үүсвэртэй гэдгийг мэдсээр байж мөнгө эд хөрөнгийг авсан, хадгалсан эзэмшсэн, ашигласан, хууль бус хөрөнгийн гарал үүслийг нуун дарагдуулах зорилготой эх үүсвэр, байршил, өмчлөгчийг нуусан, далдалсан хэлбэр, хэмжээ, хөдөлгөөнийг буруу мэдүүлсэн, хууль бус хөрөнгийг хууль ёсны мэт болгох оролдлого, банк санхүүгийн байгууллагаар дамжуулан “цагаатгах”, хөрвүүлэх, цуврал шилжүүлэг, зуучлалууд, дамжуулалт ашиглах зэрэг. Энэ үйлдэл нь заавал “хууль бус эх үүсвэртэй хөрөнгө” дээр хийгдэх ёстой

Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 18.6 дугаар зүйлд “Мөнгө угаах” гэмт хэргийг тусгайлан зохицуулж субъект нь “хохирогч” байхаар хуульчилсан байна.

Мөнгө угаах гэмт хэргийн **объект нь**: хөрөнгийн хууль ёсны эргэлт, банк санхүүгийн тогтолцоо, 16 ба түүнээс дээш насны хүн, мөн хуулийн этгээд

Уг гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний **объектив тал нь**: Шууд санаатай хууль бус эх үүсвэр мэдсэн байх

Гэмт хэргийг зүйлчлэх гэдэг нь өргөн утгаараа амьдралд үйлдэгдсэн тодорхой төрлийн гэмт хэргийн шинж, эрүүгийн хуулийн тусгай ангид заасан ямар нэг гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний шинжтэй нийцэж байгааг тогтооход шийдсэн эрх зүйн үнэлэлт бүхий логик үйл ажиллагаа гэж үздэг. Өөрөөр хэлбэл гэмт хэргийн зүйлчлэл бол эрүүгийн хуулийн хэм хэмжээг хэрэглэж байгаа үйл ажиллагаа юм.

Жишээ нь: М нь 2002 оны 09 дүгээр сараас 2023 оны 10 дугаар сар хүртэл хугацаанд Монгол улсын иргэн Н-н гэмт хэрэг үйлдэж олсон эд хөрөнгө гэдгийг мэдсээр байж Монгол улсын иргэн Н-н-ээс хулгайн гар утаснуудыг худалдан авч задлаад “Платыг” нь БНХАУ-руу худалддаг байсан бөгөөд

Энэ хэрэг гарах үед байлцсан З, Ц, Г, С нар нь мөрдөн байцаалтын шатанд гэрчээр байцаагдахдаа түүний талаар мэдүүлэг өгсөн учир н.Н сум дундын шүүх тус бүрд 1 жил хорих ял шийтгэж мөн хугацаагаар тэнссэн байна.

Мөнгө угаах гэмт хэргийн статистик мэдээлэлд хийсэн дүн шинжилгээ

Манай улсын хэмжээнд мөнгө угаах гэмт хэрэг сард 106, хоногт 4 буюу, 6 цагт 1 гарч, хохирогчдын тоо, хохирлын хэмжээ нэмэгдэж байна.

Цагдаагийн байгууллагад 2020-2024 он, 2025 оны эхний 10 сарын байдлаар нийт 16793 гэмт хэрэг бүртгэгдсэнээс 40839 буюу 29.7 хувийг Мөнгө угаах төрлийн гэмт хэрэг эзэлж байна.

ДҮГНЭЛТ

Одоогийн хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байгаа Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн тусгай ангид заасан “Эдийн засгийн эсрэг гэмт хэрэг”-ийн бүлгийг бүтцийн хувьд, уг бүлэгт хуульчлагдсан тодорхой гэмт хэргүүдийг бүхэлд нь авч үзвэл уг бүлэгт зөвхөн мөнгө угаах гэмт хэрэг байхаас гадна ижил төстэй бусад гэмт хэргээс ялгагдах шинжийг тодорхой тусгасан байх бөгөөд одоогийн хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байгаа Монгол Улсын Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуульд мөнгө угаах гэмт хэргийн шинж агуулга эрх зүйн үндэс зэргийг нарийвчлан зохицуулж, тусгасан байна.

Мөнгө угаах гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх арга замын хувьд тухайн гэмт хэрэг нь дийлэнх тохиолдолд шунахайн сэдлээр үйлдэгдэж байгаа нь цэвэр тухайн иргэний хувийн ухамсар, ёс суртахуунтай холбоотой тул түүний ухамсар, ёс суртахуунд нөлөөлөх үр дүнтэй олон нийтийн ажлыг зохион байгуулах явдал юм.

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ

1. Б.Оюунболд “Мөнгө угаах Гэмт хэрэгтэй тэмцэх нь Монгол улсын эдийн засгийн аюулгүй байдлыг хангах арга” судалгааны ажил. УБ. 2019. 11 дэх тал
2. Монгол Улсын Эрүүгийн хууль 2015 он
3. Монгол Улсын Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль 2017 он
4. <https://legalinfo.mn/mn>

ЦАГДААГИЙН ХҮҮХДИЙН АСУУДАЛ ХАРИУЦСАН МЭРГЭЖИЛТНИЙ ЧИГ ҮҮРЭГТ ХИЙСЭН СУДАЛГАА

Е.Анжила

Хан-Уул дүүргийн цагдаагийн газрын нэгдүгээр хэлтсийн хүүхдийн асуудал хариуцсан мэргэжилтэн, цагдаагийн ахлах дэслэгч

**хариуцлагатай зохиогч: anjila.esdaulet@yahoo.com*

Хураангуй: Энэхүү өгүүлэлд ардчилсан нийгэмд шилжихээс өмнөх үеийн цагдаагийн байгууллагын хүүхдийн асуудал хариуцсан албан тушаалтнуудын хийж гүйцэтгэж байсан ажил, чиг үүрэг, онцлог талыг тодотгон дүгнэж, гадаадын зарим орны хүүхдийн албаны үйл ажиллагааг судлан, туршлагыг дэлгэрүүлэх саналыг дэвшүүлсэн болно.

Түлхүүр үг: цагдаа, хүүхэд, албан тушаал, чиг үүрэг, мэргэжилтэн, багачуудын хэрэг, төлөөлөгч, байцаагч, гүйцэтгэх ажил, урьдчилан сэргийлэх ажил.

НЭГ. ОРШИЛ

Өнөөдөр дэлхийн улс орнууд хүүхдийн эрхийг энэ тэргүүнд ханган хамгаалах, гэмт хэрэг, зөрчил үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх, хохирогч болох эрсдэлээс сэргийлэх, хууль зөрчсөн тохиолдолд шийтгэх гэхээс илүүтэйгээр нийгэмшүүлэх, гэр бүл хамт олных нь дунд хүмүүжүүлэхийг чухалчлан, хүүхдэд ээлтэй дэлхий ертөнцийг бий болгохыг зорьж байна.

Монгол Улс Үндсэн хуулиараа “Эх орондоо хүмүүнлэг, иргэний ардчилсан нийгэм байгуулахад хүний эрх, эрх чөлөөг хүндэтгэж, иргэдийнхээ амар тайван аж төрөх нөхцөл бололцоог хангах явдал нь төрийн үүрэг мөн”, “Гэр бүл, эх нялхас, хүүхдийн ашиг сонирхлыг төр хамгаална” гэж тунхагласан.

Манай цагдаагийн байгууллагад хүүхдийн асуудал хариуцсан нэгж, түүнийг хэрэгжүүлэгч албан тушаалтан дайны дараах үеэс бий болж, хүүхэд, багачуудыг гэмт хэрэг, зөрчил үйлдэх, өртөж хохирох, бусдад уруу татагдах, хараа хяналтгүй болох зэргээр эрх ашиг нь зөрчигдөхөөс хамгаалах чиглэлээр олон талт ажил, арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлж, арвин их туршлага хуримтлуулсаар ирсэн.

Гадаадын зарим орны цагдаагийн байгууллагын хүний нөөцийн карьерын тогтолцоонд алба хаагч заавал “хүүхдийн асуудал хариуцсан нэгжид ажилласан байх” шаардлага тавигддаг, улс орны ирээдүй болсон хүүхэд өсвөр үеийн өв тэгш хүмүүжил, эрх ашиг сонирхлыг ханган хамгаалахад хүүхдийн алба, мэргэжилтнүүд чухал үүрэгтэй юм.

ХОЁР.ҮНДСЭН ХЭСЭГ

Ардын хувьсгал 1921 онд ялснаас хойших он жилүүдэд манай орны улс төр, нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн явцад цагдаагийн байгууллага, түүний төрөл мэргэжлийн албад шинээр байгуулагдан, бүтэц зохион байгуулалтын

хувьд бэхжиж ирсний нэг жишээ нь хүүхдийн асуудал хариуцсан тасаг байгуулагдсан явдал юм.

Тухайн үеийн цагдаагийн байгууллага нь “цагдан сэргийлэх байгууллага” нэртэйгээр Дотоод явдлын яамны харьяанд ажил үүргээ гүйцэтгэж, хүүхдийн асуудлыг эрүүгийн алба (Гүйцэтгэх хэлтэс) хариуцдаг байсан. Харин ЗХУ-д эх орны дайн дуусаж, дайны нөлөө ч манай орныг тойроогүй (бүх нийтээрээ дайнд бүхнээ зориулан тусалж ялалтад хүргэсэн), нийгэм, эдийн засгийн нөхцөл байдал хүндэрч, ард иргэдийн амьдрал ахуй доройтож, хүүхэд өнчрөх, хараа хяналтгүй болох, гэмт хэрэгт уруу татагдах, золиос болох зэрэг хүүхдийн эрх ашиг хохироосон гэмт үйлдлүүд ихээр гарах болсонтой холбоотойгоор төр засгаас хүүхдийн асуудалд ихээхэн анхаарал хандуулжээ. Ийнхүү 1946 оны 12 дугаар сарын 13-ны өдрийн Дотоод яам (ДЯЯ)-ны сайдын “Шилжүүлэн томилох тухай” 692 тоот тушаалаар УЦСЕГ-ын Гүйцэтгэх нэгдүгээр хэлтэст 3 хүний бүрэлдэхүүнтэй “Хүүхдийн тасаг”-г байгуулж, гэмт хэрэгт холбогдсон тэнэмэл хүүхдүүд, тэдний хүмүүжлийн асуудлыг хариуцуулснаар анхны хүүхдийн асуудал хариуцсан тусгайлсан нэгж, алба хаагчтай болсон байна.

Архивын, түүхийн материалд үүнээс өмнө хүүхдийн асуудал хариуцсан тусгайлсан нэгж байгуулагдан ажиллаж байсан тухай ямар нэгэн баримт олдоогүй байна. Дээрх шинээр байгуулагдсан Хүүхдийн тасгийн ажил үүргийн талаар дэлгэрэнгүй мэдээлэл хомс, харин 1949 онд тус тасгийн дутуу орон тоон дээр “багачуудын хэрэг эрхлэх байцаагч” гэх албан тушаалд бага дэслэгч Минжүүрийг томилжээ.

Хүүхэд хүмүүжүүлэх ажилд олон нийтийг хамарсан үйл ажиллагаанд гол анхаарлаа чиглүүлэн ажиллаж эхэлсэн 1960-д оны сүүлчээр Сурагчдын зөвлөл, Охидын зөвлөл, Насанд хүрээгүй хүүхдийн хэрэг эрхлэх комисс, Пионерын эргүүл, МХЗЭ-ийг залгамжлагчдын уриа зэрэг сайн дурын байгууллагууд бий болж, оршин суугчдын хүчийг нэгтгэн зохион байгуулахаар орон сууцны дэргэд Хүүхдийн секц”, дараа нь “Хүүхдийн кабинет” байгуулагдан, уг бүтцэд хүүхдийн албаны байцаагч нарыг “Хүүхдийн хүмүүжлийн тасалгааны эрхлэгч” албан тушаалд томилон ажиллуулж, 1980-д оны дунд хүртэл хүүхдийн хүмүүжил, тэднийг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэхэд иргэд олон нийтийг хамруулах идэвхтэй үйл ажиллагааг явуулж байсан нь “өсвөрийн залуу үеийг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэхэд УЦСГ-ын хүүхдийн кабинетын ажиллагаа маш чухал ач холбогдолтой” гэж тэмдэглэгдсэн байна. Түүнчлэн, УЦСГ-ын Насанд хүрээгүй хүмүүсийн хэрэг эрхлэх хэлтсийн харьяанд 1982 оны СнЗ-ийн тогтоол, яамны сайдын тушаалаар “хэцүү хүүхэд”-тэй ажиллах “Цагдан сэргийлэх групп” 5 хүний орон тоотой байгуулагдан, хэдийгээр Ардын боловсролын яамны харьяаных байсан ч тус төвийн ажиллагсад нь 1989 оныг хүртэл Цагдан сэргийлэх байгууллагын ажилтнууд хэвээр байсан байна.

Хүүхдийн албаны 70 жилийн ойд зориулан гаргасан номд оруулсан 1946-1990 оны үеийн цагдан сэргийлэх байгууллагын хүүхдийн асуудал

хариуцсан тасаг, хэлтсийн ажлын тайлангуудыг судлан, түүний албан тушаалтнуудын гүйцэтгэж байсан чиг үүргийг тоймловол:

1) ДЯЯ-ны ЦСГ-ын 1 дүгээр хэлтсийн 1954 оны ажлын тайланд танилцуулагдсанаар:

Цагдан сэргийлэхийн хүүхдийн төлөөлөгчийг тусгай орон тоогоор ажиллуулдаг. Хүүхдийн төлөөлөгч нь:

- голдуу хулгай хийдэг, зодоон гаргадаг хүүхдүүдийг бүртгэлд авах
- хүүхдийн хэргийг шалгах, ингэхдээ эцэг, эх, өөрт нь сануулах, торгох хийгээд, зарим ноцтой гэмт хэрэг гаргасныг нь эрүүд татах зэргээр арга хэмжээ авах

- сургуулийн насны сургуульгүй хүүхдүүдийг бүгдийг сургуульд оруулах

- хүүхдүүдээс гэмт хэрэг гаргах явдлын шалтгааныг бууруулах талаар зохих байгууллагатай хамтран арга хэмжээ авах

- багш, эцэг эхэд зөвлөгөө өгөх (хүүхдийг муугаар хүмүүжүүлж, бага дутагдал гаргахаар дор нь зөв аргаар засахын оронд бүр хэрэгтгүйд нь гаргаж орхидог);

2) УЦСЕГ-ын Паспорт, гэр бүлийн хэлтсийн харъяанд хүүхдийн асуудлыг хариуцуулсан үеийн тус хэлтсийн 1960 оны тайлан:

- сургуулиудын захирал, хичээл ангийн зөвлөгөөнд хүүхдийн гэмт хэргийн байдлыг хэлэлцүүлэх

- хүүхэд, эцэг эх багш нартай уулзаж зөвлөгөө өгөх

- хүүхдийг эцэг эхэд хариуцуулах зэрэг;

3) УЦСЕГ-ын Насанд хүрээгүй хүмүүсийн хэрэг эрхлэх хэлтсийн 1967 оны ажлын тайлан:

- насанд хүрээгүй хүмүүсээс үйлдсэн гэмт хэргийн судалгаа гаргах

- урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ авч явуулах

- Хүүхдийн хүмүүжлийн тасалгаанд ажиллаж, хүүхдүүдийг хүлээн авч яриа зөвлөгөө өгч, самбар тайлбарлуулах, ном уншуулах, тоглуулах, пионерын ажил хийлгэх

- уг тасалгаанд эцэг эхчүүдийг урьж зөвлөгөө өгөх

- намын ба бусад байгууллагын ажилтнуудад таниулга хийх

- зөрчил гаргасан хүүхдийн сургууль, эцэг эхийн харьяалах газарт мэдэгдэл бичиж, тэдний туслалцааг авч ажиллах

- лекц яриа хийх

- эцэг эхийн зөвлөлийг байгуулан ажиллуулах

- сонин хэвлэлд мэдээлэл өгөх

- ажил сургуульгүй хүүхдүүдийг ажил сургуульд оруулах

- Өсвөрийн сэргийлэгчдийн бүлэг байгуулж ажиллуулах зэрэг;

4) УЦСЕГ-ын Насанд хүрээгүй хүмүүсийн хэрэг эрхлэх хэлтсийн 1968 оны тайлан:

- Хүүхдийн хэлтсийн ажил төрлийн зөвлөгөөнийг улирал бүр зохион байгуулах

- сургууль, цагдаа, НХХХЭК, эцэг эх багш нарын хамтарсан зөвлөгөөн хийх

- уриалга гаргах
- нийт хөдөлмөрчдийн гэгээрлийн хурлуудыг зохион байгуулах
- даалтад хүмүүжиж байгаа колони, Хөдөлмөр хүмүүжлийн сургуулиас сулагдсан хүүхдүүдийн засрал хүмүүжилд хяналт тавьж ажиллах
- “Урьдчилан сэргийлэх хэрэг” нээж ажиллах
- сэжигтэй хүүхдүүдийг судлан бүртгэлжүүлэх
- хүүхдийн чөлөөт цагийг зөв зохистой өнгөрүүлэхийн тулд шуудан хороо, залуу лекторын групп, Од, Сар, Дөл, Говийн өглөө чуулга, Сурвалжлах хэсэг, Хэвлэлийн тасаг, Улаан бүч радио станц кино театр, Хэв журам сахиулах секц, ӨСБ-дийг зохион байгуулах
- ил ба нууц захидал бичиж, залуучууд, нийт хүмүүсийг татан оролцуулах арга хэмжээ авах;

5) УЦСЕГ-ын Насанд хүрээгүй хүмүүсийн хэрэг эрхлэх хэлтсийн 1969 оны тайлан:

- ажилтнуудын дунд семинар зохион байгуулж, сургалт орох
- хот, хөдөөгийн хүүхдийн төлөөлөгч нарын дунд зөвлөгөөн зохион байгуулах - Өсвөрийн сэргийлэгчдийн бүлгүүдийн Сүлд модны наадам зохион байгуулах;

6) мөн хэлтсийн 1970 оны тайлан:

- тэнэмэл, төөрсөн, оргодол болон ноцтой гэмт хэрэг үйлдсэн хүүхдийг түр саатуулан шалгах байранд аваачих
- “Хүүхдийг хүмүүжүүлэхэд хамтын ажиллагаа чухал” дугуй ширээний хурлыг холбогдох газруудын оролцоотойгоор зохион байгуулах
- “Хүн болох багаасаа” зурагт радио нэвтрүүлэг явуулах;

7) УЦСЕГ-ын Насанд хүрээгүй хүмүүсийн хэрэг эрхлэх хэлтсийн 1972 оны тайлан

- цагдан сэргийлэх байгууллагын ажилтнуудад сургуулийн анги бүлгүүдийг даалгаж (1 дүгээр орлогч сайдын тушаалыг биелүүлж), гэмт хэрэг зөрчил үйлдэж болзошгүй хүүхдийг шөвлөн авч хүмүүжүүлэх;

8) ЭХЭСХ-ийн 1973 оны ажлын тайлан:

- гэмт бүлэг бөөгнөрлийг илрүүлэх
- гэмт зан үйлд автсан хүүхдийн засал хүмүүжилд хяналт тавьж ажиллах (цэргийн албанд явуулах, ажил, албан газарт нь, суралцаж буй сургуульд нь хариуцуулан даалгаж хүмүүжүүлэхээр районы ЦС хэлтсүүдэд хариуцуулан өгөх, зарим хүүхдийн асуудлыг “Насанд хүрээгүй хүмүүсийн хэрэг эрхлэх комисс”-т шилжүүлэн зохих шийдвэр гаргуулах (Ж: Хөдөлмөр хүмүүжлийн сургуульд сургахаар шилжүүлэх), районы ЦС хэлтэс ба Хотын ЭХЭС хэлтэст албан даалгавраар шилжүүлэн өгөх);

9) ЭХЭСХ-ийн 1974-1975 оны тайлан:

- урьдчилан сэргийлэх ажлыг өргөн хүрээгээр зохион байгуулах (10 жилийн сургуулийн Эвлэлийн хорооны дарга нарт семинар өгөх, идэвхтэн залуучуудтай уулзалт зохион байгуулах, лекц унших, яриа таниулга хийх, төв,

орон нутгийн радиогоор нэвтрүүлэг явуулах, хэвлэлд өгүүлэл нийтлүүлэх, Техник мэргэжлийн сургуулиудад “Хуулийн булан” ажиллуулах, сурагчдад хууль, эрхийн хичээл заах, ӨСБ-дэд мэргэжлийн зөвлөгөө өгөх зэрэг)

- гүйцэтгэх ажил явуулах (насанд хүрээгүй хүмүүсийн дунд гарч байгаа гэмт хэргийг илрүүлэх, бүлгүүд, уруу татагсдын судалгаа явуулах)

- гэмт хэрэг, зөрчлийн байдал, шалтгаан нөхцөл, гаралтыг судлах, дүгнэлт бичих

- танилцуулга мэдээ бичиж, зарлиг, тогтоолын төсөл боловсруулах зэрэг;

9) ЭХЭСХ-ийн 1976 оны тайлан:

- хүүхдийн хүмүүжилд зориулан үдэшлэг уулзалт зохиох

- төв, хөдөөгийн эрүүгийн төлөөлөгч нарын дунд насанд хүрээгүй хүмүүсийн дунд зохиох урьдчилан сэргийлэх ба гүйцэтгэх нууц тагнуулын ажлын онцлогийн талаар хичээл заах;

10) ЭХЭСХ-ийн 1978 оны тайлан:

- төв, хөдөөгийн хүүхдийн төлөөлөгч нарын нэгдсэн семинар, зөвлөгөөн зохион байгуулах

- сонинд хүүхдийн хүмүүжлийн талаар мэдээлэл бичих

- олон улсын хүүхдийн жилийг тохиолдуулан ажил, арга хэмжээ зохион байгуулах

- хүүхдийн төлөөлөгч нарт хэлтсийн дайвар ажлуудыг гүйцэтгүүлж, олон хэрэг бүртгэж буйг зогсоох

- хүүхдийн төлөөлөгч нарын ажлын хуваарийг шинэчлэх

- цаашид Хүүхдийн албыг байгуулж ажиллуулах

- орон нутагт хүүхдийн хүмүүжлийн тасалгаатай болох ажлыг хэрэгжүүлэх;

11) ЭХЭСХ-ийн 1979 оны тайлан:

- аймаг орон нутгийн Хүүхдийн хүмүүжлийн кабинет байгуулан ажиллуулж байгаа туршлагыг дэлгэрүүлэх

- Өсвөрийн сэргийлэгч бүлгэмийг сургууль бүрд шинэчлэн зохион байгуулах - эрүүгийн хэрэг, хэв журмын зөрчлийг илрүүлэх

- семинар, зөвлөгөөн, дугуй ширээний хурлыг зохион байгуулах;

12) 1980 оноос хойш:

- “Халамж”, “Ган зам” зэрэг нэгдсэн арга хэмжээг зохион байгуулах

- хэрэг зөрчилд өртөж болзошгүй хүүхдийг хяналтад авах

- хүүхдийг сургуульд, ажилд оруулах арга хэмжээ авах

- насанд хүрээгүй хүмүүсийг хэрэг зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх чиглэлээр тараах материал хэвлэн нийтлүүлэх

- радио нэвтрүүлэг явуулах

- шаардлагатай зарим хүүхэд дээр “Урьдчилан сэргийлэх хэрэг” нээж ажиллах

- Улаанбаатар хотод хүүхэд залуучуудын үлгэр жишээ иж бүрэн хүмүүжлийн төв байгуулан ажиллуулах (НХХХЭХ-ийн харьяанд “хэцүү

хүүхэд”-тэй ажиллах “Цагдан сэргийлэх групп”-ыг 5 хүний орон тоотой байгуулсан)

- Халаасны хулгайчдын бүлгийг илрүүлэх, цохилт өгөх
- гэмт хэргийн илрүүлэлтэд түлхүү анхааран ажиллах (4-6-тай бага насны 11 балчир охиныг хүчирхийлсэн балмад гэмт хэргийг илрүүлэн шалгах)
- насанд хүрээгүй хүмүүсийн дунд бензин, цавуу үнэртэж мансуурах гаж үзэгдэл илэрснийг эрүүл мэндийн байгууллагатай хамтран тэмцэл явуулж, таслан зогсоох

- насанд хүрээгүй хүмүүсийн хэргийг бүртгэхдээ эцэг эх, багш нарыг урьж оролцуулах

- сурган хүмүүжүүлэгчийг байцаалтад оролцуулах
- тэнэмэл, хараа хяналтгүй хүүхэд ихсэх болсон, нийслэл хотод бүлэглэсэн хэлбэрээр гэмт хэрэг үйлдэх, тэр дундаа хулгайн болон танхайн гэмт хэрэг эрс нэмэгдэж, янз бүрийн нэр, хаяг бүхий бүлгүүд бий болж, түүнд оролцогчдын дотор урьд ял шийтгүүлсэн буюу ажил сургуульгүй, насанд хүрээгүй хүмүүс цөөнгүй байсныг илрүүлэн, тэдний дунд засрал хүмүүжлийн ажил явуулах зэрэг байна.

Судлан буй цаг хугацаанд гадаадын зарим орны цагдаагийн байгууллагын хүүхдийн болон тэдний эсрэг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх чиглэлээр явуулах ажлын талаарх туршлагыг судлахад:

ОХУ-ын ДЯЯ-ны Нийгмийн аюулгүй байдлыг хангах газрын бүтцэд “Насанд хүрээгүй хүмүүсийн хэрэг эрхлэх газар” харьяалагдаж бүх муж, хотуудад салбар нэгжтэйгээр үйл ажиллагаа явуулдаг. Зарим бүс нутагт тус газрын харьяанд гэр бүлийн байцаагч ажиллаж, хүүхдийн байцаагч нартай хамтран урьдчилан сэргийлэх ажлыг зохион байгуулдаг, мөн сургууль дотор, түүний орчинд, суралцагчдын гэр оронд нь хүүхдийн эрх ашиг хохирох явдлаас урьдчилан сэргийлэх асуудлыг дагнан хариуцах “сургууль хариуцсан байцаагч”, гэрч, хохирогчтой ажиллах ажиллагаанд цагдаагийн сэтгэл зүйч оролцож, насанд хүрээгүй хүмүүсийн эсрэг үйлдэгдсэн нуугдмал гэмт хэргийг илрүүлэхэд туслалцаа үзүүлдэг. Мөн Засгийн газрын дэргэдэх НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн тухай конвенцын үзэл санааг хэрэгжүүлэх, гэмт хэрэгт холбогдсон насанд хүрээгүй хүмүүсийн асуудлаар шүүхийн байгууллагуудтай хамтран ажиллах, шүүхийн бус аргаар хэргийг нь шийдвэрлэх зорилготой “Насанд хүрээгүй хүмүүсийн асуудал болон тэдний эрхийг хамгаалах комисс”-той хамтран ажиллаж ирсэн.

АНУ-ын Цагдаагийн байгууллагад “Насанд хүрээгүй хүмүүсийн гэмт явдалтай тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх хэлтэс” ажилладаг, шинжлэх ухаан-судалгааны төвтэй.

ХБНГУ -ын төвлөрсөн цагдаагийн удирдах газруудад (хойд Рейн-Вестфалии) гэмт хэрэг мөрдөх тусгай комиссарын газрууд нь насанд хүрээгүй хүмүүсийн үйлдсэн эрх зүйн зөрчил болон гэмт хэргийн улмаас хүүхэд өсвөр үе хохирогч, гэрч болсон хэргүүдийг мөрдөн шалгадаг, мөрдөн байцаалт явуулахаас гадна хүүхэд өсвөр үеийн дунд урьдчилан сэргийлэх ажлыг явуулдаг, дээрх үйл ажиллагааны явцад нийгмийн бусад албадуудтай нягт

хамтран ажилладаг. Цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагаа болон энэхүү нийгмийн албадуудын үүргүүдийг тодорхой зааглан ялгахын тулд тойргийн Эрүүгийн цагдаагийн удирдах газарт насанд хүрээгүй хүмүүсийн эрх зүйн зөрчилтэй холбоотой асуудлыг хариуцан шийдвэрлэх төлөөлөгчийг ажиллуулдаг.

Японы Үндэсний цагдаагийн Эрүүгийн гэмт хэргийг мөрдөх газар нь залуучуудын гэмт хэргийн асуудал хариуцсан тусгай хэлтэс, гэмт явдлаас урьдчилан сэргийлэх асуудал хариуцсан хэлтэстэй. Харин хамгаалалтын хэлтэс нь хүүхдийн болон залуучуудын байгууллагууд дээр очиж ажиллах тусгай тасагтай ба эргүүлийн алба хариуцсан тасаг нь хүүхдүүд олноор цугларсан газарт нийгмийн дэг журам хамгаалах ажлыг төлөвлөн явуулдаг.

ДҮГНЭЛТ

1990 оноос өмнөх үеийн цагдан сэргийлэх байгууллагын хүүхдийн асуудал хариуцсан нэгж /албаны албан тушаалтнуудын ажлын онцлог, чиг үүргийг нэгтгэн дүгнэвэл:

1.Цагдан сэргийлэх байгууллагын насанд хүрээгүй хүмүүсийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх нэгж нь анх байгуулагдахдаа УЦСГ-ын ЭХЭСХ-ийн Гүйцэтгэх 1 дүгээр хэлтэст харьяалагдаж, гүйцэтгэх эрхтэй төлөөлөгч нар томилогдон хүүхдийн гэмт хэргийн асуудлыг хариуцан ажиллажээ.

2.Хүүхдийн асуудал хариуцсан нэгжийн ажилтнуудын ажлын чиг үүрэг нь ямар хэлтэс, тасаг, албаны харьяалалд ажиллаж байснаас шалтгаалан цар хүрээний хувьд гүйцэтгэх ажил эрхэлж хэрэг илрүүлэлтэд түлхүү анхааран ажиллах, эсхүл урьдчилан сэргийлэх, паспортжуулах, гэр бүлд чиглэсэн үйл ажиллагаанд түлхүү анхаарах зэргээр байнга өөрчлөгдөж байсан ба 1988 оноос зөвхөн урьдчилан сэргийлэх ажил хариуцан ажиллах болсон.

3.Хүүхдийн асуудал хариуцсан ажилтнуудын хийж гүйцэтгэж байсан ажлуудаас ажил сургууль завсардсан, гэмт хэрэг өдүүлсэн, хараа хяналтгүй болсон, эцэг эхийн анхаарал хайхрамж сулаас тэнүүчлэн амьдрах болсон зэрэг хүүхдийн хэрэг асуудлыг засаг захиргааны дэргэдэх “Насанд хүрээгүй хүмүүсийн хэрэг эрхлэх комисс”-г шилжүүлэн шийдвэрлүүлдэг байсан; гүйцэтгэх ажил явуулж “хэцүү хүүхэд”-д “Урьдчилан сэргийлэх хэрэг нээж” ажилладаг; Өсвөрийн сэргийлэгчдийн бүлгэмийг олноор ажиллуулах; орон сууцны хороодод ойр ажиллаж, “Хүүхдийн тасалгаа” (кабинет)-г ажиллуулах; Ардын боловсролын яаманд харьяалалд байсан “Хүүхдийн соёл, спортын төв”-д ажиллан үлгэр жишээ соёл амралтын төв болгох; хүүхдийг эцэг эх, хамт олонд нь төдийгүй цагдан сэргийлэх байгууллагын ажилтнуудад даалгаж өгөх; гэмт зан үйлтэй зарим хүүхдийг Хөдөлмөр хүмүүжлийн сургуульд шилжүүлэх, ажил сургуульд оруулах, хүүхдийн хүмүүжилд зориулан үдэшлэг уулзалт зохиох, гэмт хэрэг, зөрчлийн байдал, шалтгаан нөхцөл, гаралтыг судлах, дүгнэлт бичих, зөрчил гаргасан хүүхдийн сургууль, эцэг эхийн харьяалах газарт мэдэгдэл бичиж, тэдний туслалцааг авч ажиллах зэрэг ажлууд онцлог бүхий юм.

4.Хүүхдийн дунд зохион байгуулах урьдчилан сэргийлэх ажил нь төрөл хэлбэрийн хувьд байнга баяжигдаж, 1950-д оноос албаны ажилтнуудын мэдлэг

чадварыг дээшлүүлэх сургалт, нэгдсэн зөвлөгөөн, семинар тогтмол зохион байгуулагдах болсон.

5.Хүүхдээс үйлдсэн болон тэдний эсрэг үйлдэгдсэн гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх ажлыг өөрийн оронд өмнө хэрэгжиж байсан болон гадаад улс орнуудын туршлага дээр тулгуурлан судлах нь хүүхдийн чиглэлээрх эрүүгийн болон урьдчилан сэргийлэх төрийн бодлого, үйл ажиллагааг эрх зүй, удирдлага, зохион байгуулалт, хүний нөөц, мэдээллийн хангамжийн хувьд шинэ түвшинд гаргаж сайжруулахад чухал ач холбогдолтой гэж үзэж байна.

Санал: Цагдаагийн байгууллагын үе үеийн хүүхдийн асуудал хариуцсан нэгжийн үйл ажиллагаа, чиг үүргийг судлан, туршлагыг өвлүүлэх, дэлгэрүүлэх. Тухайлбал, насанд хүрээгүй хүмүүст зориулсан нийгмийн албад, сайн дэд бүтцийг бий болгох шаардлага байна.

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ:

1. Ю.Бадамханд. Насанд хүрээгүй хүний эсрэг гэмт явдалтай тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх асуудал. //ХСИС. УБ. 2014. Хууль сахиулах салбарын тулгамдсан асуудал, шийдвэрлэх арга зам. ЭШхурлын эмхэтгэл.

2. Ю.Бадамханд. Цагдаагийн байгууллагын насанд хүрээгүй хүмүүсийг гэмт халдлагаас хамгаалах үйл ажиллагаа, чиг хандлага, анхаарах зарим асуудал.

3. Монгол Улсын цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагаанд холбогдох хууль, дүрмийн эмхэтгэл. ЦЕГ-ын Төв архив.УБ. 2016.

4. Цагдаагийн байгууллагын хүүхдийн албаны түүхэн хөгжил. ЦЕГ. УБ. 2019.

МОНГОЛ УЛСЫН ДОТООДЫН ЦЭРГИЙН ТУХАЙ ХУУЛИЙН ХЭРЭГЖИЛТЭД НӨЛӨӨЛЖ БУЙ ХҮЧИН ЗҮЙЛҮҮД, ТУЛГАМДАЖ БУЙ АСУУДАЛ, САЙЖРУУЛАХ БОЛОМЖ

М.Мөнхтамир

Дотоод хэргийн их сургуулийн Эрх зүйн магистрын хөтөлбөрийн 7011 дүгээр дамжааны магистрант, ахлах дэслэгч

**хариуцлагатай зохиогч: tamiraa226@gmail.com*

Хураангуй: Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлыг хангах тогтолцоонд дотоодын аюулгүй байдлын хамгаалалт чухал байр суурь эзэлдэг. Энэ хүрээнд улсын онц чухал объектын хамгаалалт, олон нийтийн аюулгүй байдлыг хангах, гамшиг, ослын үед төрийн байгууллагад дэмжлэг үзүүлэх зэрэг чиг үүргийг хэрэгжүүлэх байгууллага нь Монгол Улсын Дотоодын цэрэг юм. Тус байгууллагын үйл ажиллагааг зохицуулах үндсэн эрх зүйн баримт бичиг нь Монгол Улсын Дотоодын цэргийн тухай хууль бөгөөд уг хууль нь байгууллагын бүтэц, чиг үүрэг, алба хаагчдын эрх зүйн байдал, үйл ажиллагааны зохион байгуулалтыг тодорхойлдог.

Сүүлийн жилүүдэд Монгол Улсын дотоод аюулгүй байдлын орчин өөрчлөгдөж, терроризм, нийгмийн эмх замбараагүй байдал, стратегийн объектын аюулгүй байдлын эрсдэл зэрэг шинэ сорилтууд гарч ирсэн. Ийм нөхцөлд дотоодын цэргийн байгууллагын үүрэг нэмэгдэж байгаа боловч хуулийн хэрэгжилтэд нөлөөлж буй эрх зүйн, байгууллагын, санхүүгийн болон хүний нөөцийн хүчин зүйлүүд тулгарч байна.

Энэхүү судалгааны өгүүлэлд Дотоодын цэргийн тухай хуулийн хэрэгжилтийн өнөөгийн байдлыг судалж, хэрэгжилтэд нөлөөлж буй хүчин зүйлсийг шинжилж, тулгамдаж буй асуудлуудыг тодорхойлж, цаашид хууль хэрэгжилтийг сайжруулах арга замыг тодорхойлохыг оршиж байна.

Түлхүүр үг: Дотоодын цэрэг, хууль хэрэгжилт, үндэсний аюулгүй байдал, объектын хамгаалалт, хууль сахиулах байгууллага

ҮНДСЭН ХЭСЭГ

Орчин үеийн улс орнуудын үндэсний аюулгүй байдлын бодлогод дотоод аюулгүй байдлыг хангах асуудал улам чухал болж байна. Улс орнуудын туршлагаас харахад төрийн чухал байгууллага, стратегийн объект, дэд бүтцийн хамгаалалтыг тусгай чиг үүрэг бүхий байгууллагаар хэрэгжүүлэх нь түгээмэл байдаг.

Монгол Улсын хувьд дотоодын аюулгүй байдлыг хангах тогтолцооны нэг бүрэлдэхүүн хэсэг нь дотоодын цэрэг юм. Дотоодын цэрэг нь төрийн цэргийн байгууллагын нэг төрөл бөгөөд тайван цагт бие даасан үйл ажиллагаа явуулж, үндэсний аюулгүй байдлыг хангахад чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. (хууль. М. У., 1992)

Монгол Улсын төрийн цэргийн байгууллын тогтолцоонд зэвсэгт хүчин, хилийн цэрэг, дотоодын цэрэг, онцгой байдлын байгууллага зэрэг бүтэц багтдаг

бөгөөд эдгээр нь үндэсний аюулгүй байдлыг хангах нэгдсэн системийг бүрдүүлдэг .

2017 онд батлагдсан Дотоодын цэргийн тухай хууль нь дотоодын цэргийн байгууллагын үйл ажиллагааны эрх зүйн үндсийг тодорхойлж, бүтэц, чиг үүрэг, бүрэн эрхийг зохицуулсан чухал баримт бичиг болсон . (үндэс., 2015)

Гэсэн хэдий ч энэхүү хуулийг хэрэгжүүлэх явцад дараах асуудлууд тулгарч байна.

- Эрх зүйн зохицуулалтын тодорхой бус байдал
- Байгууллагын бүтэц, зохион байгуулалтын хүндрэл
- Санхүүгийн нөөцийн хүрэлцээ
- Хүний нөөцийн тогтворгүй байдал

Иймээс Дотоодын цэргийн тухай хуулийн хэрэгжилтийг судлах нь шинжлэх ухааны болон практик ач холбогдолтой асуудал юм. (Б.Чимид., 2008)

Судалгааны зорилго

Монгол Улсын Дотоодын цэргийн тухай хуулийн хэрэгжилтэд нөлөөлж буй хүчин зүйлүүдийг судалж, тулгамдаж буй асуудлыг тодорхойлон, цаашид хууль хэрэгжилтийг сайжруулах боломжит арга замыг санал болгох.

Судалгааны зорилт

1. Дотоодын цэргийн тухай хуулийн эрх зүйн зохицуулалтыг судлах
2. Хуулийн хэрэгжилтэд нөлөөлж буй хүчин зүйлсийг тодорхойлох
3. Хэрэгжилтийн явцад тулгамдаж буй асуудлыг судлах
4. Хууль хэрэгжилтийг сайжруулах арга замыг боловсруулах

Судалгааны арга зүй

Энэхүү судалгаанд дараах судалгааны аргуудыг ашиглав.

Баримт бичгийн шинжилгээ

Монгол Улсын хууль тогтоомж, судалгааны бүтээл, төрийн байгууллагын тайлан зэрэг баримт бичгийг судалж дүн шинжилгээ хийсэн.

Харьцуулсан шинжилгээ

Гадаадын зарим улсын дотоодын аюулгүй байдлын байгууллагын үйл ажиллагаатай харьцуулсан.

Системийн шинжилгээ

Дотоодын цэргийн байгууллагын үйл ажиллагааг үндэсний аюулгүй байдлын тогтолцооны хүрээнд системийн түвшинд судалсан.

Дотоодын цэргийн тухай хуулийн эрх зүйн зохицуулалт (хууль., 2017)

Дотоодын цэргийн тухай хууль нь дараах хууль тогтоомжтой уялдан хэрэгждэг.

- Монгол Улсын Үндсэн хууль
- +Цэргийн албаны тухай хууль
- Цэргийн алба хаагчийн эрх зүйн байдлын тухай хууль
- Цагдаагийн албаны тухай хууль

Хуульд зааснаар дотоодын цэрэг нь төрийн цэргийн байгууллага бөгөөд үндэсний аюулгүй байдлыг хангах чиг үүргийг хэрэгжүүлдэг.

Хуулийн хэрэгжилтэд нөлөөлж буй хүчин зүйлс

Эрх зүйн хүчин зүйл

Хууль тогтоомжийн тодорхой бус байдал нь хууль хэрэгжилтэд нөлөөлдөг. Тухайлбал: Чиг үүргийн давхардал, хариуцлагын зааг тодорхой бус, зохицуулалтын хийдэл (О.Машбат, 2015)

Байгууллагын хүчин зүйл

Байгууллагын бүтэц, удирдлагын тогтолцоо нь хууль хэрэгжилтэд нөлөөлдөг.

Санхүүгийн хүчин зүйл

Техник тоног төхөөрөмж, сургалт бэлтгэлд их хэмжээний хөрөнгө шаардлагатай.

Хүний нөөцийн хүчин зүйл

Алба хаагчдын нийгмийн баталгаа, цалин хангамж, карьерын боломж зэрэг нь хүний нөөцийн тогтвортой байдалд нөлөөлдөг.

Судалгааны үр дүн

Судалгааны үр дүнгээс харахад дараах асуудлууд илэрч байна.

1. эрх зүйн зохицуулалтын тодорхой бус байдал
2. байгууллагын чиг үүргийн давхардал
3. техник тоног төхөөрөмжийн хангамжийн асуудал
4. хүний нөөцийн тогтвортой байдал сул

Дүн шинжилгээ

Дотоодын цэргийн тухай хуулийн хэрэгжилтэд нөлөөлж буй хүчин зүйлүүд нь системийн шинжтэй байна.

Эдгээрийг дараах түвшинд авч үзэж болно.

-Институцийн хүчин зүйл

-Эрх зүйн хүчин зүйл

-Санхүүгийн хүчин зүйл

-Хүний нөөцийн хүчин зүйл

ДҮГНЭЛТ

Монгол Улсын дотоод аюулгүй байдлын тогтолцоонд дотоодын цэргийн байгууллага чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Гэсэн хэдий ч Дотоодын цэргийн тухай хуулийн хэрэгжилтэд:

- эрх зүйн зохицуулалтын тодорхой бус байдал
- байгууллагын бүтэц зохион байгуулалтын асуудал
- санхүүжилтийн хүрэлцээ
- хүний нөөцийн асуудал зэрэг хүчин зүйлс нөлөөлж байна.

Хууль хэрэгжилтийг сайжруулах санал

1. Эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох

-Чиг үүргийн давхардлыг арилгах

-Хуулийн зохицуулалтыг тодорхой болгох

2. Санхүүжилтийг нэмэгдүүлэх

-Техник тоног төхөөрөмжийг шинэчлэх

-Сургалтын баазыг сайжруулах

3. Хүний нөөцийн бодлогыг сайжруулах

-Нийгмийн баталгааг нэмэгдүүлэх

-Карьерын тогтолцоог хөгжүүлэх

4. Байгууллагын хамтын ажиллагааг бэхжүүлэх

-Цагдаа

-Зэвсэгт хүчин

-Хилийн цэрэг болон Онцгой байдлын байгууллагатай хамтарсан ажиллагааг хөгжүүлж өргөжүүлэх.

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ

Б.Чимид. (2008). *Б.Чимид. (2008). Үндсэн хуулийн мэдлэг. Улаанбаатар.*

О.Машбат. (2015). *О.Машбат. (2015). Үндсэн хууль ба төрийн байгууллын онол.*

үндэс., М. У. (2015). *Монгол Улсын Засгийн газар. (2015). Батлан хамгаалах бодлогын үндэс.*

хууль., М. У. (1992). *Монгол Улсын Их Хурал. (1992). Монгол Улсын Үндсэн хууль.*

хууль., М. У. (2017). *Монгол Улсын Их Хурал. (2017). Дотоодын цэргийн тухай хууль.*

ТӨСВИЙН АЮУЛГҮЙ БАЙДАЛД НӨЛӨӨЛӨХ САНХҮҮГИЙН ХЯНАЛТ ШАЛГАЛТЫГ БОЛОВСРОНГУЙ БОЛГОХ АРГА ЗАМ

Ц.Одонгэрэл

ДХИС-ийн хилийн албаны сургуулийн Ар тал, эдийн засгийн тэнхимийн профессор, доктор (Ph.D), хурандаа

Ж.Цогбадрах,

ДХИС-ийн магистрант

Ж.Амарзаяа,

ДХИС-ийн магистрант

*хариуцлагатай зохиогч: odongerel.ts@uia.gov.mn

Хураангуй: Төсвийн аюулгүй байдлыг хангахад санхүүгийн хяналт, шалгалтын гүйцэтгэх үүргийг онол, эрх зүй, институцийн болон бодлогын түвшинд авч үзэн, түүнийг боловсронгуй болгох арга замыг системтэйгээр дэвшүүлэхэд оршино. Төсвийн аюулгүй байдал гэдэг нь улсын төсвийн орлого төвлөрүүлэх, хуваарилах, зарцуулах, тайлагнах, хянан баталгаажуулах бүхий л үе шат тогтвортой, хуульд нийцсэн, ил тод, үр ашигтай явагдах нөхцөл байдлыг илэрхийлдэг. Энэ ойлголт нь зөвхөн төсвийн алдагдал, өрийн хэмжээ зэрэг макро үзүүлэлтээр хязгаарлагдахгүй; харин төсвийн шийдвэр гаргалтын чанар, эрсдэлийн удирдлага, төсвийн сахилга, тайлагналын үнэн зөв байдал, аудитын хараат бус байдал, олон нийтийн оролцоог хамарсан цогц агуулгатай. Монгол Улсад Төсвийн тухай хууль, Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хууль, Төрийн аудитын тухай хууль зэрэг эрх зүйн суурь бүрдсэн боловч бодлого төлөвлөлт, хэрэгжилт, хяналт, гүйцэтгэлийн үнэлгээ хоорондын уялдаа, дата ашиглалт, эрсдэлд суурилсан аудит, зөрчлийн мөрөөр авах хариу арга хэмжээний үр нөлөө зэрэг асуудал сайжруулах шаардлагатай хэвээр байна [1], [2], [3].

Түлхүүр үг: Төсөв, төсвийн аюулгүй байдал, хяналт шалгалт

ОРШИЛ

Төсвийн аюулгүй байдал нь улсын эдийн засгийн аюулгүй байдлын үндсэн бүрэлдэхүүн хэсэг бөгөөд төрийн үйл ажиллагааны тасралтгүй байдал, нийгмийн үйлчилгээний санхүүжилт, дунд хугацааны тогтвортой өсөлт, өрийн даац, хөрөнгө оруулалтын чанарт шууд нөлөөлдөг. Хэрэв төсөв төлөвлөлтийн шатанд хэт өөдрөг төсөөлөлд тулгуурлавал, гүйцэтгэлийн шатанд сахилга сул байвал, тайлагналын шатанд мэдээллийн зөрүү үүсвэл, эсхүл аудитын шатанд илэрсэн асуудал бодит засаглалын өөрчлөлтөд хүрэхгүй бол төсвийн аюулгүй байдал доройтдог. Иймд санхүүгийн хяналт, шалгалт нь зөрчил илрүүлэх төдий бус, төсвийн эрсдэлийг урьдчилан таних, үр ашиггүй зардлыг хязгаарлах, бодлогын шийдвэрийн чанарыг сайжруулах, иргэдийн итгэлийг бэхжүүлэх удирдлагын чухал механизм гэж үзэх нь зүйтэй.

Монгол Улсын Төсвийн тухай хууль нь төсөв боловсруулах, батлах, зарцуулах, бүртгэх, тайлагнах, хяналт тавихтай холбогдсон харилцааг зохицуулдаг бол Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хууль нь нэгдсэн төсвийн тогтвортой байдлыг хангах тусгай шаардлага, түүнд тавих хяналтын эрх зүйн

үндсийг тогтоодог [1], [2]. Төрийн аудитын тухай хуульд төрийн санхүү, төсөв, нийтийн өмчид тавих хяналтыг хараат бусаар хэрэгжүүлэх тогтолцоо, зарчим, албан хаагчийн мэргэшлийн шаардлагыг тусгасан байдаг [3]. Гэвч эдгээр хуулийн зорилго бодит амьдралд бүрэн хэрэгжих эсэх нь зөвхөн хууль тогтоомжийн байгаагаар бус, институцийн чадавх, мэдээллийн нэгдмэл байдал, аудитын зөвлөмжийн хэрэгжилт, парламентын хяналтын нөлөө, иргэдийн оролцоо, гүйцэтгэлийн соёл хэр зэрэг хөгжсөнөөс хамаарна.

Олон улсын түвшинд төсөв, аудитын хяналтын чанарыг үнэлэхэд INTOSAI-ийн ISSAI 100, Олон улсын валютын сангийн Fiscal Transparency Code, International Budget Partnership-ийн Open Budget Survey, мөн OECD-ийн төсвийн институцийн зарчмууд өргөн хэрэглэгддэг [4], [5], [6], [7]. Эдгээр эх сурвалжуудын нийтлэг санаа нь төсвийн тогтолцоо зөвхөн дүрэмтэй байхаас гадна мэдээлэл нь иж бүрэн, цаг үеэ олсон, найдвартай байх; аудит нь хараат бус, нотолгоонд суурилсан байх; гүйцэтгэлийн мэдээлэл төсвийн шийдвэрт нөлөөлөх; иргэд ба парламентын хяналт бодитой хэрэгжих ёстой гэсэн шаардлага юм. Иймээс Монгол Улсад төсвийн аюулгүй байдлыг бэхжүүлэх асуудлыг санхүүгийн хяналт шалгалтын шинэчлэлтэй салгаж үзэх боломжгүй.

Төсвийн аюулгүй байдлын ойлголт, агуулга

Төсвийн аюулгүй байдлын онолын мөн чанар нь төрийн санхүүгийн нөөцийг алдагдал багатай, зорилгод нийцсэн, хуульд нийцтэй, тогтвортой удирдах чадамжийн түвшнээр тодорхойлогдоно. Энэ агуулгыг дөрвөн тулгуур хэмжигдэхүүнээр авч үзэж болно. Нэгдүгээрт, орлогын тогтвортой байдал буюу төсвийн эх үүсвэрийн таамаглал бодитой байх, орлого төвлөрөлт нь эрсдэлийн хэт төвлөрөлгүй байх. Хоёрдугаарт, зарлагын сахилга буюу батлагдсан төсвийн хүрээнд хэмнэлт, үр ашиг, зориулалтын дагуу гүйцэтгэх чадвар. Гуравдугаарт, тайлагнал ба ил тод байдал буюу төсвийн мэдээлэл үнэн зөв, бүрэн, харьцуулж болохуйц хэлбэрээр нийтлэгдэх нөхцөл. Дөрөвдүгээрт, хяналт, хариуцлага буюу дотоод хяналт, гадаад аудит, парламентын хэлэлцүүлэг, олон нийтийн хяналт хоорондоо уялдсан тогтолцоо бүрдэх явдал юм. Эдгээрээс аль нэг нь сулрахад төсвийн аюулгүй байдал системийн эрсдэлд өртөнө.

Санхүүгийн хяналт шалгалтын онолын үүргийг уламжлалт болон орчин үеийн гэсэн хоёр өнцгөөс тайлбарлаж болно. Уламжлалт хандлага нь хууль дүрэм зөрчсөн эсэх, төлбөр тооцоо үнэн зөв эсэх, хөрөнгө мөнгө зориулалтын дагуу зарцуулагдсан эсэхийг тогтоохыг чухалчилдаг. Харин орчин үеийн хандлага нь эрсдэлийн удирдлага, гүйцэтгэлийн үнэлгээ, үр нөлөөний шинжилгээ, мэдээллийн системийн найдвартай байдал, бодлогын дүн шинжилгээг хослуулсан өргөн хүрээтэй ойлголт болж хөгжсөн. ISSAI 100-д төрийн аудит нь санхүүгийн аудит, нийцлийн аудит, гүйцэтгэлийн аудит гэсэн үндсэн хэлбэрээр хэрэгжиж болох бөгөөд аудитын зорилго нь зөвхөн хууль зөрчлийг тогтоох биш, харин засаглал, ил тод байдал, хариуцлагын чанарыг сайжруулахад хувь нэмэр оруулах явдал гэж үздэг [4]. Иймээс төсвийн аюулгүй байдалд чиглэсэн санхүүгийн хяналт шалгалт нь урьдчилан сэргийлэх, илрүүлэх, засах, сургамжлуулах гэсэн дөрвөн чиг үүргийг нэгэн зэрэг хэрэгжүүлэх ёстой.

Олон улсын хандлага, шалгуур:

IMF-ийн Fiscal Transparency Code-ийн дагуу төсвийн тайлагнал нь төрийн санхүүгийн байдал ба гүйцэтгэлийн талаар иж бүрэн, хамааралтай, цаг тухайд нь, найдвартай тойм өгөх ёстой. Тус кодоод төсвийн тайлагнал нь орлого, зарлага, санхүүжилтээс гадна хөрөнгө, өр төлбөр, цэвэр хөрөнгийн талаарх мэдээллийг хамарч, татварын хөнгөлөлтөөс үүсэх орлогын алдагдлыг тогтмол ил тод болгохыг шаарддаг [5]. Энэ нь төсвийн аюулгүй байдлын хүрээнд далд өр төлбөр, квази-төсвийн үйл ажиллагаа, баталгаа, концесс, төсвөөс гадуурх үүрэг зэрэг эрсдэлийг харахгүй өнгөрөөж болохгүйг харуулж байна. Өөрөөр хэлбэл, бодит аюулгүй байдал гэдэг нь зөвхөн төсөв батлагдсан эсэх бус, төсөвт тусгагдаагүй санхүүгийн эрсдэлүүд хүртэл тодорхой, хэмжигдэхүйц байхыг хэлнэ.

Төсөв ба аудитын харилцан хамаарлыг институцийн эдийн засгийн онол, агент-эзэмшигчийн онол, нийтийн сонголтын онолын үүднээс авч үзэхэд санхүүгийн хяналт шалгалт нь мэдээллийн тэгш бус байдлыг бууруулдаг механизм юм. Төсвийн ерөнхийлөн захирагч, шууд захирагчид, төрийн өмчит байгууллага, төсөл хөтөлбөрүүдийн менежерүүд нь татвар төлөгч болон парламентын өмнө агентын байр сууринд байдаг. Агент нь өөрийн шийдвэрийг бүрэн мэдээлэхгүй, эсвэл богино хугацааны зорилгоор төсвийн нөөцийг үр ашиггүй ашиглах эрсдэлтэй. Ийм нөхцөлд дотоод хяналт, гадаад аудит, парламентын хяналт, олон нийтийн ил тод байдал зэрэг хяналтын механизм хүчтэй байх тусам төсвийн аюулгүй байдал дээшилдэг. Иймд санхүүгийн хяналт шалгалтыг зөвхөн техникийн процесс гэж бус, мэдээллийн сахилга, итгэлцэл, хариуцлагын институцийн тулгуур гэж ойлгох шаардлагатай.

Өнөөгийн байдал ба тулгамдсан асуудал

Монгол Улсад төсвийн аюулгүй байдлын эрх зүйн үндэс харьцангуй тодорхой тогтсон. Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хуулийн зорилт нь нэгдсэн төсвийн тогтвортой байдлыг хангахад чиглэсэн төсвийн удирдлагын зарчим, тусгай шаардлага, хяналт тавих эрх, үүрэг, хариуцлагыг тодорхойлох явдал бөгөөд дунд хугацааны төсвийн хүрээ, тухайн жилийн төсөв, гүйцэтгэлийн баталгаа, санхүүгийн хуримтлалын удирдлагыг хамарна [1]. Харин Төсвийн тухай хууль нь төсвийн харилцаанд оролцогчийн эрх, үүрэг, хариуцлага, төсөв боловсруулах, батлах, зарцуулах, бүртгэх, тайлагнах, хяналт тавих харилцааг нарийвчилдаг [2]. Эдгээр хоёр хууль хослон үйлчилснээр төсвийн сахилга, дунд хугацааны төсөөлөл, гүйцэтгэлийн хариуцлагын суурь бүрэлддэг.

Төрийн аудитын тухай хуулиар төрийн санхүү, төсөв, нийтийн өмчийг зохистой төлөвлөх, хуваарилах, ашиглах, зарцуулахад тавих хяналтыг хараат бусаар хэрэгжүүлэх байгууллагын тогтолцоо, зарчмыг тогтоосон. Хуульд төрийн аудит нь хууль дээдлэх, хараат бус, бие даасан байх, шударга ёсыг хангах, мэдээллээр бүрэн хангагдах, ил тод, бодитой байх, олон улсын нийтлэг стандартад нийцэх зарчмыг баримтална гэж заасан [3]. Энэ нь төсвийн аюулгүй байдлын чухал хамгаалалт мөн. Учир нь төсвийн зөрчил, үр ашиггүй зардал, буруу ангилал, тайлагналын алдаа, гэрээ худалдан авалтын эрсдэлийг

байгууллагын дотоод ашиг сонирхлоос ангид институци л бодитой үнэлж чадна. Гэвч хараат бус эрх зүйн зохицуулалт байлаа ч төсөв, хүний нөөц, дата хандалт, мөрөөр авах арга хэмжээ сул байвал аудитын бодит нөлөө хумигдана.

Төсвийн хяналт шалгалтын сул тал, эрсдэл

Төсвийн ил тод байдал, иргэдийн оролцооны түвшин нь санхүүгийн хяналт шалгалтын чанарт шууд нөлөөлдөг. Open Budget Survey 2023-ийн дүнгээр Монгол Улсын төсвийн ил тод байдлын оноо 62, олон нийтийн оролцооны оноо 19, төсвийн хяналтын оноо 80 байсан бөгөөд дунд жилийн тоймыг цахимаар нийтэлсэн нь ахиц боловч оролцоо, баримт бичгийн агуулгын иж бүрэн байдал, орлогын болон ангиллын дэлгэрэнгүй мэдээллийг сайжруулах шаардлагатай гэж зөвлөсөн [6]. Энэ үр дүн нь Монголд гадаад аудит, парламентын хяналтын институц тодорхой хэмжээнд ажиллаж байгаа ч төсөв төлөвлөлтийн үе шатанд иргэд, мэргэжлийн бүлэг, иргэний нийгэм, салбарын хэрэглэгчдийн чанартай оролцоо хангалтгүй байгааг илтгэнэ. Оролцоо бага байх тусам төсвийн эрэмбэ тогтоох үйл явц хаалттай болж, зарлагын бодит хэрэгцээ, бүсийн ялгаа, үйлчилгээний чанарын мэдээлэл бүрэн тусахгүй байх эрсдэл нэмэгддэг.

Монгол Улсын практикт төсвийн хяналт шалгалт нь дотоод хяналт, санхүүгийн аудит, нийцлийн аудит, гүйцэтгэлийн аудит, парламентын хяналт, олон нийтийн мэдээллийн хяналт зэрэг олон түвшинд хэрэгждэг боловч тэдгээрийн хоорондын өгөгдөл солилцоо, хариу арга хэмжээ, үр дүнг нэгтгэн удирдах механизм бүрэн төлөвшөөгүй байна. Сангийн яамны зүгээс иргэдийн төсөв, хагас жилийн эдийн засаг, төсвийн тойм, жилийн гүйцэтгэлийн танилцуулга зэрэг баримт бичгийг нийтэлдэг нь ил тод байдлыг нэмэгдүүлж байгаа ч эдгээр мэдээллийг эрсдэлийн хяналт, бодлогын гүйцэтгэлийн үнэлгээ, аудитын дараах засвар арга хэмжээтэй нэгтгэн ашиглах аналитик орчин сул хэвээр байна [9]. Иймээс асуудал нь зөвхөн тайлан гаргаж байгаа эсэхэд бус, тайлангийн мэдээлэл шийдвэр гаргалтад хэрхэн нөлөөлж байгаа эсэхэд оршиж байна.

Өнөөгийн тогтолцоонд ажиглагдаж буй эхний хүндрэл нь хяналт шалгалтын үйл ажиллагаа эрсдэлийн эрэмбэд бүрэн суурилаагүй явдал юм. Олон байгууллагад шалгалтын давтамж, хамрах хүрээ нь хуанлийн хуваарьт илүү тулгуурладаг бөгөөд макро төсвийн эрсдэл, салбарын өртгийн дарамт, худалдан авах ажиллагааны эмзэг байдал, төсөл хөтөлбөрийн гацалт, дата зөрүү, өрийн болзошгүй дарамт зэрэг үзүүлэлтээр гүнзгий ангилах хандлага хангалтгүй. Үүний улмаас өндөр эрсдэлтэй салбар, төсвийн урсгал, хөрөнгө оруулалтын төсөлд шаардагдах аудиторын нөөц тарамдсан байж болох юм. Эрсдэлийн загварчлал сул үед шалгалт илүү их хөдөлмөр зарцуулсан ч төсвийн аюулгүй байдалд үзүүлэх бодит хамгаалалт бага байх магадлалтай.

Хоёр дахь томоохон асуудал нь санхүүгийн, гүйцэтгэлийн болон нийцлийн хяналтын уялдаа сул байдал юм. Санхүүгийн тайлангийн үнэн зөв байдлыг баталгаажуулсан ч тухайн зарлага бодлогын зорилгодоо хүрсэн эсэх, зардал–үр дүнгийн харьцаа ямар байсан, үйлчилгээний хүртээмж ба чанарт хэрхэн нөлөөлсөн талаар мэдээлэл системтэй холбогдохгүй бол төсвийн

аюулгүй байдлын талаарх үнэлгээ дутуу үлдэнэ. Тухайлбал, захиргааны хувьд зориулалтын дагуу зарцуулсан зардал бодлогын хувьд үр ашиггүй байх тохиолдол бий. Ийм нөхцөлд уламжлалт санхүүгийн аудит хангалтгүй бөгөөд гүйцэтгэлийн аудитын үр дүн төсөв хуваарилалтын шийдвэрт эргэн тусах цикл зайлшгүй шаардлагатай. OECD-ийн судалгаагаар чанартай төсвийн институт бүхий орнуудад spending review буюу зарлагын системтэй тойм нь төсвийн процесс, дунд хугацааны хүрээтэй шууд холбогддог [7].

Гурав дахь асуудал нь аудитын зөвлөмжийн хэрэгжилт, хариуцлагын мөрдөн хяналт сул байдагтай холбоотой. Аудитын тайланд илэрсэн зөрчил, сул талыг арилгах чиглэлээр байгууллагууд төлөвлөгөө баталдаг боловч түүний биелэлтийг бодит хугацаанд, үр дүнгийн шалгуур үзүүлэлтээр хянах тогтолцоо сул бол зөвлөмж давтагдах, нэг төрлийн алдаа олон жил үргэлжлэх нөхцөл бүрддэг. Санхүүгийн хяналт шалгалтын үр нөлөө нь илрүүлсэн зөрчлийн тоогоор бус, харин дараагийн төсвийн жилд давтагдах эрсдэлийг ямар хэмжээгээр бууруулсан, байгууллагын удирдлагын зан төлөвийг хэр өөрчилсөн, санхүүгийн сахилга ямар хэмжээгээр сайжирсан үзүүлэлтээр хэмжигдэх учиртай.

Дөрөв дэх асуудал нь дижитал шилжилт ба өгөгдлийн чанартай холбоотой. Төсөв, төрийн сан, худалдан авах ажиллагаа, хөрөнгө оруулалт, төрийн өмчит аж ахуйн нэгж, өрийн мэдээлэл, аудитын мөрөөр авах арга хэмжээ зэргийг олон янзын системд хадгалж байгаа тохиолдолд нэгтгэсэн эрсдэлийн зураглал хийхэд хүндрэлтэй. Мэдээллийн сангийн стандарт, кодчилал, ангиллын зөрүү, тайлан гаргах хугацааны алдагдал, машинд уншигдах боломж сул байдал нь хяналт шалгалтын чанарыг бууруулдаг. Олон улсын туршлагаас харахад дата-интеграцид тулгуурласан тасралтгүй аудит, автомат сэрэмжлүүлэг, ил тод дашбоард, аудитын анализын программ хангамж нь санхүүгийн зөрчлийг эрт үе шатанд илрүүлэх боломжийг нэмэгдүүлдэг. Монголд энэ чиглэлд институт хоорондын мэдээллийн нэгдсэн архитектур, дата засаглал, кибер аюулгүй байдлын дэмжлэг шаардлагатай.

Санхүүгийн хяналт шалгалтыг боловсронгуй болгох арга зам

Санхүүгийн хяналт шалгалтыг боловсронгуй болгох эхний стратегийн чиглэл бол эрсдэлд суурилсан хяналт шалгалтын нэгдсэн загвар нэвтрүүлэх явдал юм. Үүний тулд төсвийн байгууллагуудыг зөвхөн шатлал, төсвийн хэмжээ, өмнөх зөрчлийн түүхээр бус, орлогын савлагаа, зардлын бүтэц, хөрөнгө оруулалтын багцын хэмжээ, худалдан авах ажиллагааны төвөгшил, төсвөөс гадуурх үүрэг, өрийн баталгаа, тайлагналын хоцрогдол, мэдээллийн системийн найдвартай байдал зэрэг үзүүлэлтээр оноож үнэлэх хэрэгтэй. Энэ үнэлгээ нь Сангийн яам, төрийн аудитын байгууллага, дотоод аудит, салбарын санхүүгийн албадын хувьд ижил логиктой, харьцуулж болохуйц байх ёстой. Ингэснээр өндөр эрсдэлтэй салбарт илүү олон нөөц, шинжээч, аудитын сэдэв төвлөрүүлж, бага эрсдэлтэй нэгжид зөвлөн туслах, урьдчилан сэргийлэх хөнгөн горим хэрэглэж болно. Ийм хандлага нь хяналтын зардлыг оновчтой болгож, төсвийн аюулгүй байдалд бодитой нөлөөлөх цэгүүдэд төвлөрөх боломж олгоно.

Дижитал хяналт ба нэгдсэн өгөгдлийн платформ

Хоёр дахь чиглэл нь хяналт шалгалтыг дижитал дэд бүтэц, нэгдсэн өгөгдөлд суурилсан ухаалаг тогтолцоо руу шилжүүлэх явдал юм. Төсөв, төрийн сан, худалдан авах ажиллагаа, хөрөнгө оруулалтын төсөл, өрийн удирдлага, аудитын зөвлөмжийн хэрэгжилтийн мэдээллийг уялдуулсан дата платформ бүрдвэл тасралтгүй хяналт хийх нөхцөл бий болно. Жишээлбэл, төлбөр гүйлгээний давхардал, тендерийн үнэ ба зах зээлийн дундаж үнээс хэт зөрсөн тохиолдол, хугацаа хэтэрсэн төсөл, санхүүгийн тайлан ба гүйцэтгэлийн тайлангийн зөрүү, төсөвт тусгагдаагүй баталгаа үүсэх эрсдэлийг автомат сэрэмжлүүлгээр илрүүлж болно. Энэ нь аудитын байгууллагын хүний нөөцийг баримт шалгах механик ажлаас илүү задлан шинжилгээ, шалтгаан-үр дагаврын үнэлгээ рүү шилжүүлнэ. Дижитал шилжилт нь зөвхөн техник биш, харин дата стандарт, нэвтрэх эрх, нотолгооны хууль зүйн хүчин чадал, нууцлал, кибер эрсдэлийн хамгаалалт зэрэг шинэ бодлогын багц шаардана.

Гүйцэтгэлийн аудит, зарлагыг төсвийн мөчлөгтэй холбох

Гурав дахь чиглэл нь гүйцэтгэлийн аудит, spending review, бодлогын үнэлгээг төсвийн мөчлөгтэй нягт холбох юм. OECD-ийн судалгаанд зарлагын тоймыг жилийн төсөв болон дунд хугацааны хүрээтэй системтэй холбоход төсвийн эрэмбэ тогтоолт, шинэ санаачилгад зай гаргах, үр ашиггүй зарлагыг танах боломж нэмэгддэг гэж онцолсон [7]. Монголын нөхцөлд гүйцэтгэлийн аудитын тайлан нь зөвхөн тайлангийн баримт бичиг үлдэх бус, дараагийн жилийн төсвийн хэлэлцүүлэгт заавал хэлэлцэгдэх, төсвийн ерөнхийлөн захирагчийн зорилтот үзүүлэлттэй холбогдох, хөтөлбөрийн санхүүжилтийн үр дүнг дахин үнэлэх үндэслэл болох ёстой. Үүний тулд салбар бүрт үр дүнгийн индикаторын чанарыг сайжруулж, оролтын үзүүлэлтээс гаралт, үр нөлөөний түвшинд шилжүүлэх шаардлагатай. Төсвийн аюулгүй байдал гэдэг нь зөвхөн мөнгө алдагдаагүй байх бус, төсвийн мөнгө буруу бодлогыг санхүүжүүлэхгүй байх асуудал мөн.

Хараат бус байдал, парламентын хяналт, шинжилгээний чадавх

Дөрөв дэх чиглэл нь хараат бус байдал, хариуцлага, мэдээлэлд хандах эрхийг бодитойгоор бэхжүүлэхэд оршино. Төрийн аудитын байгууллагын хараат бус байдал хуульд заагдсан ч үйл ажиллагааны чанар нь төсөв, мэргэшсэн боловсон хүчин, гүнзгий дата хандалт, парламентын дэмжлэгээс ихээхэн шалтгаална [3]. Иймд аудитын байгууллагын төсөв, хүний нөөцийн төлөвлөлт дунд хугацааны тогтвортой санхүүжилттэй байх; мэргэшсэн аудитор, шинжээч, дата аналитикч, мэдээллийн системийн аудиторыг татах цалин урамшууллын оновчтой тогтолцоо бүрдэх; санхүүгийн болон үйл ажиллагааны мэдээлэлд хууль ёсны, бүрэн, шуурхай нэвтрэх эрхийг техникээр дэмжих шаардлагатай. Мөн парламентын төсвийн хэлэлцүүлэгт аудитын дүгнэлт, хөндлөнгийн шинжилгээ системтэй ашиглагдах институцийн дэг журам шаардлагатай. OECD-ийн туршлагаас харахад бие даасан төсвийн буюу фискал шинжилгээний институцүүд төсвийн таамаглал, дүрмийн мөрдөлт, урт хугацааны тогтвортой байдлын талаар хараат бус дүн шинжилгээ хийхэд дэмжлэг болдог [8].

Ил тод байдал ба олон нийтийн оролцооны шинэ түвшин

Тав дахь чиглэл нь төсвийн ил тод байдал ба олон нийтийн оролцоог чанарын шинэ түвшинд гаргах асуудал юм. Open Budget Survey 2023-ын зөвлөмжид дунд жилийн тоймын агуулгыг өргөжүүлэх, орлогын болон зарлагын ангиллын мэдээллийг илүү дэлгэрэнгүй болгох, төсвийн төлөвлөлтийн шатанд иргэдийн оролцооны механизм туршихыг онцолсон [6]. Энэ зөвлөмжийг Монголд хэрэгжүүлэхдээ иргэдийн төсөв, төсвийн төсөл, гүйцэтгэлийн мэдээллийг машинд уншигдах хэлбэрээр нээлттэй болгох, орон нутаг болон салбарын төсөвт хэлэлцүүлэг, цахим зөвлөлдөх хэлбэр, хэрэглэгчийн бүлгийн санал авах тогтолцоог хөгжүүлэх нь зүйтэй. Олон нийтийн оролцоо нэмэгдэх тусам санхүүгийн хяналт шалгалт зөвхөн дараа нь шалгах процесс бус, өмнө нь эрсдэл илрүүлэх хамтын механизм болж хувирна. Төсвийн аюулгүй байдлыг бэхжүүлэхэд итгэлцэл, ил тод байдал, нээлттэй өгөгдөл нь техникийн хэрэгсэл төдийгүй нийгмийн баталгаа юм.

Хүний нөөц, ёс зүй, мэргэжлийн чадавх

Зургаа дахь чиглэл нь хүний нөөц, ёс зүй, мэргэжлийн чадавхыг шинэ шатанд гаргах асуудал юм. ISSAI 100 болон түүнтэй холбоотой мэргэжлийн зарчмууд аудитын байгууллагын хувьд ур чадвар, ёс зүй, чанарын удирдлагыг суурь нөхцөл гэж үздэг [4]. Монголын төсөв, аудитын байгууллагад санхүү, эрх зүй, нягтлан бодох бүртгэлээс гадна статистик, өгөгдөл шинжилгээ, төсөл үнэлгээ, салбарын эдийн засаг, мэдээллийн технологийн аудитын мэдлэгтэй баг шаардлагатай болж байна. Иймд сургалтыг зөвхөн богино хугацааны семинар байдлаар бус, мэргэшлийн шаталсан хөтөлбөр, кейс-лаборатори, салбар дамнасан багийн сургалт, олон улсын сертификатын дэмжлэгтэйгээр шинэчлэх хэрэгтэй. Ёс зүйн хувьд ашиг сонирхлын зөрчил, хараат бус байдлын эрсдэл, мэдээлэл ашиглах сахилга, мэргэжлийн үл итгэлцлийг багасгах дотоод хяналт хүчтэй байх ёстой. Хүний нөөцийн шинэчлэлгүйгээр дижитал, эрсдэлийн, гүйцэтгэлийн шинэчлэл бодитой хэрэгжихгүй байна.

ДҮГНЭЛТ

Төсвийн аюулгүй байдал нь төсвийн сахилга, ил тод байдал, бодлогын оновчтой байдал, аудитын хараат бус байдал, хариуцлагын соёлын огтлолцолд бүрддэг цогц ойлголт юм. Монгол Улсад төсөв, аудитын эрх зүйн суурь бүрдсэн ч санхүүгийн хяналт шалгалтын бодит үр нөлөөг нэмэгдүүлэхийн тулд эрсдэлд суурилсан хяналтын аргачлал, дижитал дата-интеграци, гүйцэтгэлийн аудит ба зарлагын тоймын уялдаа, аудитын зөвлөмжийн хэрэгжилтийн хатуу мөрдөн хяналт, парламент ба иргэдийн оролцоог хамтад нь шинэчлэх шаардлагатай. Төсвийн аюулгүй байдлыг баталгаажуулах нь нэг удаагийн шалгалтын дүн бус, тасралтгүй үргэлжлэх үйл явц юм.

Иймээс санхүүгийн хяналт шалгалтыг боловсронгуй болгох бодлого нь гурван үр дүнд чиглэх нь зүйтэй гэж үзэж байна. Нэгдүгээрт, зөрчил гарсны дараа бус эрсдэл үүсэхээс өмнө сэрэмжлүүлдэг тогтолцоо бүрдүүлэх. Хоёрдугаарт, төсвийн мөнгө хуульд нийцсэн эсэхээс гадна үр дүнтэй, шударга, тогтвортой ашиглагдаж буй эсэхийг хэмжих. Гуравдугаарт, аудитын дүгнэлт төсвийн дараагийн шийдвэрт бодит нөлөө үзүүлдэг институцийн хаалттай цикл бус, нээлттэй хариуцлагын цикл бий болгох. Энэ гурван чиглэлийг тууштай хэрэгжүүлж чадвал санхүүгийн хяналт шалгалт нь төсвийн аюулгүй байдлыг хамгаалах хамгаалалтын механизм төдийгүй төрийн санхүүгийн чанарыг сайжруулах стратегийн удирдлагын хэрэгсэл болж төлөвших юм.

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ

[1] Монгол Улс. Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хууль. Legalinfo.mn, сүүлд нэвтэрсэн: 2026.03.10.

[2] Монгол Улс. Төсвийн тухай хууль. Legalinfo.mn, сүүлд нэвтэрсэн: 2026.03.10.

[3] Монгол Улс. Төрийн аудитын тухай хууль (шинэчилсэн найруулга, 2020). Legalinfo.mn, сүүлд нэвтэрсэн: 2026.03.10.

[4] INTOSAI. ISSAI 100: Fundamental Principles of Public-Sector Auditing. INTOSAI Professional Pronouncements Framework.

[5] International Monetary Fund. Fiscal Transparency Code, 2019.

[6] International Budget Partnership. Open Budget Survey 2023: Mongolia.

[7] OECD. Quality Budget Institutions; Spending Reviews and budget process guidance, 2025.

[8] OECD. Independent Fiscal Institutions: roles, independence and access to information, 2024–2025.

[9] Монгол Улсын Сангийн яам. 2024 оны нэгдсэн төсвийн гүйцэтгэлийн болон хагас жилийн эдийн засаг, төсвийн тоймын танилцуулгууд.

[10] Монгол Улсын Төрийн аудитын байгууллага. Аудитын тайлангийн нээлттэй сан болон үйл ажиллагааны тайлангийн мэдээлэл.

ТӨРИЙН ТУСГАЙ ЧИГ ҮҮРГИЙН СУРГУУЛИЙН СОНСОГЧДЫН ҮНЭТ ЗҮЙЛ БА НИЙГМИЙН ХАРИУЦЛАГЫН ОРОЛЦООНЫ ХАМААРАЛ

М.Баттулга

*ДХИС-ийн Хилийн албаны сургуулийн Цэргийн хэргийн тэнхимийн профессор,
хурандаа*

**хариуцлагатай зохиогч: munkhuubattulga01@gmail.com*

Түлхүүр үг: үнэт зүйл; нийгмийн хариуцлага; нийгмийн оролцоо; self-transcendence; conservation; зан үйлийн төлөвлөлтийн онол.

ОРШИЛ

Дээд боловсролын байгууллага нь мэргэжлийн мэдлэг, ур чадвар олгохоос гадна нийгмийн хариуцлагатай, ёс зүйтэй, үнэт зүйл төлөвшсөн иргэнийг бэлтгэх стратегийн үүрэгтэй институт юм. Ялангуяа төрийн тусгай чиг үүргийн сургуулийн хувьд сонсогчдын төлөвшил нь зөвхөн хувь хүний хөгжлийн асуудал бус, үндэсний аюулгүй байдал, хууль сахиулах байгууллагын институцийн соёл, мэргэжлийн ёс зүйтэй шууд холбогдоно. Иймд энэхүү орчинд суралцагчдын үнэт зүйлийн бүтэц, түүний нийгмийн хариуцлагын зан үйлд үзүүлэх нөлөөг судлах нь онолын болон практик ач холбогдолтой асуудал юм.

Үнэт зүйлийг хувь хүний зан үйлийг чиглүүлэгч, тогтвортой итгэл үнэмшлийн систем гэж тодорхойлдог (Milton Rokeach, 1973). Орчин үеийн үнэт зүйлийн онолын хүрээнд Shalom Schwartz (1992, 2012) үнэт зүйлсийг универсал бүтэцтэй, зан үйлийн сонголт, нийгмийн оролцооны чиг хандлагыг тайлбарлах чадамжтай сэтгэл зүйн үндсэн хүчин зүйл хэмээн үзсэн. Түүний тодорхойлсноор self-transcendence чиглэлийн үнэт зүйл (бусдын сайн сайхны төлөө хандлага) нь prosocial зан үйл болон нийгмийн оролцоотой эерэг хамааралтай байдаг бол self-enhancement чиглэл нь хувь хүний ашиг сонирхлыг тэргүүнд тавих хандлагатай уялддаг (Schwartz, 2012).

Нийгмийн хариуцлагын оролцоо нь хувь хүний сайн дурын болон институцийн хүрээнд хэрэгжүүлэх нийгмийн ач холбогдолтой үйл ажиллагаанд оролцох зан үйлийг илэрхийлдэг (Thomas Ehrlich, 2000). Судалгаануудын дүгнэлтээр хувь хүний үнэт зүйл нь хандлагаар дамжин зан үйлийг тодорхойлдог бөгөөд энэ хамаарлыг зан үйлийн төлөвлөлийн онол тайлбарладаг (Icek Ajzen, 1991). Өөрөөр хэлбэл, үнэт зүйл нь нийгмийн оролцооны сэтгэл зүйн урьдчилсан нөхцөл болж өгдөг.

Гэвч Монгол Улсын төрийн тусгай чиг үүргийн сургуулийн сонсогчдын үнэт зүйлийн бүтэц болон нийгмийн хариуцлагын оролцооны хоорондын хамаарлыг эмпирик байдлаар судалсан ажил хомс байна. Тусгай чиг үүргийн сургуулийн онцлог нь сахилга, дэг журам, тушаалын шатлал, институцийн соёл давамгайлсан орчинд суралцагчдын үнэт зүйл төлөвших явдал бөгөөд энэ нь нийгмийн оролцооны хэв маягт хэрхэн нөлөөлж буйг тодорхойлох шаардлага үүсэж байна. Иймээс судалгааны асуудал нь: төрийн тусгай чиг үүргийн сургуулийн сонсогчдын үнэт зүйл нийгмийн хариуцлагын оролцоонд

статистикийн хувьд ач холбогдол бүхий хамаарал үзүүлж байгаа эсэхийг тогтоох явдал юм.

Энэхүү судалгааны зорилго нь төрийн тусгай чиг үүргийн сургуулийн сонсогчдын үнэт зүйл ба нийгмийн хариуцлагын оролцооны хоорондын хамаарлыг тодорхойлж, онолын үндэслэлд тулгуурлан эмпирик дүн шинжилгээ хийхэд оршино.

ҮНДСЭН ХЭСЭГ:

1.1 Үнэт зүйлийн онолын хандлага

Үнэт зүйл нь хувь хүний зан үйлийг чиглүүлэгч, харьцангуй тогтвортой итгэл үнэмшлийн тогтолцоо бөгөөд тухайн хүний шийдвэр гаргалт, хандлага, нийгмийн харилцаанд оролцох хэлбэрийг тодорхойлдог (Milton Rokeach, 1973). Рокичийн үзэл баримтлалаар үнэт зүйл нь хүний зорилго (terminal values) болон түүнийг хэрэгжүүлэх арга барил (instrumental values)-ыг чиглүүлдэг сэтгэл зүйн үндсэн бүтэц юм.

Орчин үеийн үнэт зүйлийн судалгаанд Shalom Schwartz (1992, 2012) үнэт зүйлийг универсал бүтэцтэй, соёл хоорондын нийтлэг шинжтэй сэтгэл зүйн тогтолцоо хэмээн тодорхойлсон. Түүний онолоор үнэт зүйлс нь хоорондоо харилцан уялдаа бүхий, тойрог бүтэцтэй бөгөөд дараах үндсэн чиглэлүүдэд ангилагдана:

1. **Self-transcendence** – бусдын сайн сайхан, нийгмийн ашиг сонирхлыг эрхэмлэх;
2. **Self-enhancement** – эрх мэдэл, амжилт, хувийн ашиг сонирхлыг чухалчлах;
3. **Conservation** – уламжлал, тогтвортой байдал, аюулгүй байдал, дэг журмыг хадгалах;
4. **Openness to change** – бие даасан байдал, шинэчлэл, өөрчлөлтөд нээлттэй байх.

Эдгээр чиглэлүүд нь хувь хүний нийгмийн чиг баримжаа, байгууллагын орчин дахь зан үйлийн хэв маяг, шийдвэр гаргалтыг тайлбарлах онолын үндэс болдог. Тухайлбал, self-transcendence нь prosocial зан үйлийг, conservation нь институцийн зохион байгуулалт, сахилга баттай нийцсэн зан үйлийг дэмжих хандлагатай байдаг.

Төрийн тусгай чиг үүргийн сургуулийн институцийн орчин нь сахилга, тушаалын шатлал, мэргэжлийн ёс зүй, хамтын хариуцлага зэрэг үнэт зарчимд тулгуурладаг. Ийм орчинд **self-transcendence** болон **conservation** чиглэлийн үнэт зүйл давамгайлах хүлээлттэй байдаг. Учир нь:

- Self-transcendence нь нийгмийн сайн сайхны төлөө хариуцлагатай хандлагыг дэмждэг.
- Conservation нь дэг журам, аюулгүй байдал, институцийн тогтвортой байдлыг хадгалахад чухал үүрэгтэй.

Иймд үнэт зүйлийн бүтэц нь тухайн сургуулийн сонсогчдын нийгмийн чиг баримжаа болон мэргэжлийн ёс зүйд нөлөөлөх онолын үндэслэлтэй гэж үзэж болно.

1.2 Нийгмийн хариуцлагын оролцооны ойлголт

Нийгмийн хариуцлагын оролцоо (civic engagement) нь хувь хүний нийгмийн сайн сайхны төлөө чиглэсэн сайн дурын болон институцийн хүрээний идэвхтэй оролцоог илэрхийлдэг ойлголт юм (Ehrlich, 2000). Энэхүү ойлголт нь иргэний үүрэг хариуцлага, нийгмийн идэвх, ёс зүйн ухамсар, манлайллын зан үйлийг багтаасан өргөн хүрээний үзэгдэл юм.

Нийгмийн хариуцлагын оролцоо нь дараах хэлбэрээр илэрч болно:

1. Сайн дурын ажил, нийгмийн төсөлд оролцох
2. Байгууллагын үйл ажиллагаанд идэвхтэй оролцох
3. Дотоод сахилга, ёс зүйг дэмжих
4. Манлайллын санаачилга гаргах

Төрийн тусгай чиг үүргийн сургуулийн нөхцөлд нийгмийн хариуцлагын оролцоо нь зөвхөн гаднах олон нийтийн үйл ажиллагаагаар хязгаарлагдахгүй, харин байгууллагын дотоод соёл, сахилга бат, хамтын зохион байгуулалтад идэвхтэй оролцох байдлаар илэрнэ.

1.3 Үнэт зүйл ба зан үйлийн онолын уялдаа

Үнэт зүйл ба зан үйлийн хоорондын хамаарлыг тайлбарлахад зан үйлийн төлөвлөлийн онол (Ajzen, 1991) чухал байр суурь эзэлдэг. Энэхүү онолоор зан үйл нь дараах хүчин зүйлсийн нөлөөгөөр бүрэлдэнэ:

- Хандлага
- Субъектив хэм хэмжээ
- Зорилго (intention)

Үнэт зүйл нь хандлага болон зорилгыг тодорхойлох замаар зан үйлд шууд бус нөлөө үзүүлдэг. Үүнийг дараах байдлаар илэрхийлж болно:

Үнэт зүйл → Хандлага → Зорилго → Зан үйл гэсэн дараалал үйлчилдэг.

Өөрөөр хэлбэл, self-transcendence үнэт зүйл өндөртэй хувь хүн нийгмийн сайн сайхны төлөө оролцох хандлагатай байх магадлалтай. Харин conservation үнэт зүйл нь институцийн дүрэм, сахилга, зохион байгуулалттай холбоотой оролцоог дэмжих боломжтой.

Ийм онолын үндэслэл нь төрийн тусгай чиг үүргийн сургуулийн сонсогчдын үнэт зүйл болон нийгмийн хариуцлагын оролцооны хооронд статистикийн хамаарал оршин байх боломжийг баталгаажуулж байна.

Дээрх онолын судалгаанаас үзэхэд үнэт зүйл нь хувь хүний зан үйлийг чиглүүлэгч суурь хүчин зүйл бөгөөд нийгмийн хариуцлагын оролцоотой онолын хувьд нягт уялдаа бүхий ойлголт юм. Ялангуяа төрийн тусгай чиг үүргийн сургуулийн институцийн орчинд self-transcendence болон conservation чиглэлийн үнэт зүйл нь нийгмийн чиг баримжаатай оролцоог дэмжих боломжтой гэж үзэж байна.

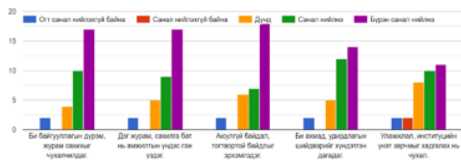
Иймд эдгээр хувьсагчийн хоорондын хамаарлыг эмпирик байдлаар шалгах нь онолын (үнэт зүйлийн зан үйлд үзүүлэх нөлөөг баталгаажуулах) болон практик (сургалтын бодлого, хүмүүжил төлөвшлийн хөтөлбөр боловсруулах) ач холбогдолтой юм.

2.Судалгааны хэсэг

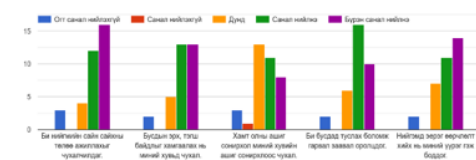
Төрийн тусгай чиг үүргийн сургуулийн сонсогчдын үнэт зүйл ба нийгмийн хариуцлагын оролцоо сэдвээр 20 стандартчилсан асуулттай 5 шатлал бүхий хэмжүүрээр Хилийн албаны сургууль, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх сургууль, Цагдаагийн сургууль, Онцгой байдлын сургуулийн 33 сонсогчоос судалгаа авч нэгтгэв (Зураг 1).

Зураг 1. Төрийн тусгай чиг үүргийн сургуулийн сонсогчдын үнэт зүйл ба нийгмийн хариуцлагын оролцоо сэдэв судалгаа.

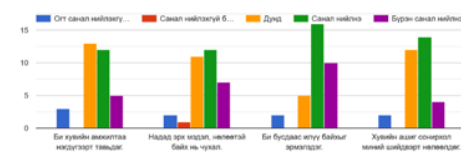
Дэг журам, тогтвортой байдлын үнэт зүйл

Бусдын төлөө чиглэсэн үнэт зүйл

Хувийн амжилт төвтэй үнэт зүйл

Өөрчлөлтөд нээлттэй байдал

НИЙГМИЙН ХАРИУЦЛАГЫН ОРОЛЦОО

1. Бусдын төлөө чиглэсэн үнэт зүйл

✓ “Санал нийлнэ” болон “Бүрэн санал нийлнэ” хариулт давамгай байна.

✓ Ялангуяа “нийгэмд эерэг өөрчлөлт хийх нь миний үүрэг” гэсэн үзүүлэлт өндөр.

Сонсогчдын дунд нийгмийн чиг баримжаатай үнэт зүйл өндөр түвшинд төлөвшсөн байна.

2. Дэг журам, тогтвортой байдлын үнэт зүйл

✓ “Бүрэн санал нийлнэ” хариулт маш өндөр.

✓ Дүрэм журам, сахилга, аюулгүй байдлыг чухалчилдаг нь харагдаж байна.

Институцийн орчинд тохирсон conservation үнэт зүйл маш хүчтэй илэрч байна.

3. Хувийн амжилт төвтэй үнэт зүйл

✓ “Дунд” болон “Санал нийлнэ” хариулт зонхилж байна.

✓ “Хувийн ашиг сонирхол нөлөөлдөг” асуултад бүрэн санал нийлэх түвшин харьцангуй бага.

Хувийн ашиг сонирхол давамгай биш, харин дунд түвшинд байна.

4.Өөрчлөлтөд нээлттэй байдал

✓ Эерэг хариулт давамгай.

✓ Шинэ санаа, шинэ арга барилд нээлттэй байдал дунд–өндөр түвшинд.

Сонсогчид өөрчлөлтийг бүрэн үгүйсгэдэггүй, харин институцийн хүрээнд зохистой нээлттэй байна.

5.Нийгмийн хариуцлагын оролцоо

✓ “Санал нийлнэ” давамгай.

✓ “Бүрэн санал нийлнэ” дунд түвшинд.

Нийгмийн оролцоо эерэг боловч conservation шиг маш өндөр биш.

Судалгааны дүнгээс үзэхэд сонсогчдын дунд conservation болон self-transcendence чиглэлийн үнэт зүйлс давамгай илэрч, нийгмийн хариуцлагын оролцоо эерэг түвшинд байна. Институцийн сахилга, хамтын хариуцлагад тулгуурласан орчин нь үнэт зүйлийн төлөвшилд чухал нөлөө үзүүлж байгаа бөгөөд нийгмийн чиг баримжаатай зан үйлийг дэмжих суурь нөхцөл бүрдсэн байна.

ДҮГНЭЛТ:

Энэхүү судалгааны зорилго нь төрийн тусгай чиг үүргийн сургуулийн сонсогчдын үнэт зүйлийн бүтэц болон нийгмийн хариуцлагын оролцооны хоорондын хамаарлыг тодорхойлоход чиглэсэн болно. Судалгааны үр дүнгээс дараах үндсэн дүгнэлтүүд гарч байна.

Нэгдүгээрт, сонсогчдын үнэт зүйлийн бүтцэд дэг журам, тогтвортой байдлыг эрхэмлэх (conservation) болон бусдын сайн сайхны төлөө чиглэсэн (self-transcendence) үнэт зүйлс давамгайлалтай илэрч байна. Энэ нь институцийн сахилга бат, шаталсан удирдлагын тогтолцоо, хамтын хариуцлагад тулгуурласан сургалтын орчинтой нийцэж буйг харуулж байна. Ийм орчинд суралцагчид тогтвортой байдал, дүрэм журмыг хүндэтгэх, хамтын ашиг сонирхлыг дээдлэх үнэт зүйлийг илүүтэй төлөвшүүлж буй нь ажиглагдлаа.

Хоёрдугаарт, хувийн амжилт төвтэй (self-enhancement) үнэт зүйл харьцангуй дунд түвшинд илэрсэн бөгөөд энэ нь сонсогчид хувийн амжилтыг үгүйсгээгүй боловч институцийн болон нийгмийн ашиг сонирхлоос дээгүүр тавих хандлага сул байгааг илтгэнэ. Өөрөөр хэлбэл, хамтын болон институцийн үнэт зүйл хувь хүний ашиг сонирхлоос давамгайлалтай байр суурь эзэлж байна.

Гуравдугаарт, нийгмийн хариуцлагын оролцоо дунджаас дээш түвшинд илэрсэн нь сонсогчид сайн дурын болон байгууллагын хүрээний нийгмийн ач холбогдолтой үйл ажиллагаанд оролцох эерэг хандлагатай байгааг харуулж байна. Гэсэн хэдий ч оролцооны түвшин нь дэг журам, тогтвортой байдлын үнэт зүйлтэй харьцуулахад харьцангуй бага байгаа нь идэвх санаачилгыг нэмэгдүүлэх боломж байгааг илтгэнэ.

Дөрөвдүгээрт, онолын хүрээнд дэвшүүлсэн таамаглалтай нийцүүлэн үзэхэд бусдын сайн сайхны төлөө чиглэсэн үнэт зүйл нь нийгмийн хариуцлагын оролцоотой эерэг хамааралтай байх магадлалтай гэсэн эмпирик үндэслэл ажиглагдаж байна. Энэ нь үнэт зүйл нь зан үйлийн урьдчилсан нөхцөл болдог тухай зан үйлийн төлөвлөлийн онолын тайлбартай нийцэж байна. Харин хувийн амжилт төвтэй үнэт зүйл нь нийгмийн оролцоонд сул буюу хязгаарлагдмал нөлөөтэй байх боломжтой дүр зураг харагдаж байна.

Ийнхүү судалгааны дүн нь төрийн тусгай чиг үүргийн сургуулийн институцийн орчинд төлөвшиж буй үнэт зүйлийн бүтэц нь нийгмийн хариуцлагын оролцооны сэтгэл зүйн суурь хүчин зүйл болж байгааг харууллаа. Тодруулбал, хамтын ашиг сонирхол, сахилга бат, институцийн тогтвортой байдлыг эрхэмлэх үнэт зүйл давамгайлсан бүтэц нь нийгмийн ач холбогдолтой үйл ажиллагаанд оролцох эерэг хандлагыг дэмжиж байна.

Энэхүү судалгаа нь төрийн тусгай чиг үүргийн сургуулийн сонсогчдын үнэт зүйлийн төлөвшил, нийгмийн оролцооны уялдаа холбоог эмпирик түвшинд тодорхойлсон нь онолын хувьд үнэт зүйлийн зан үйлд үзүүлэх нөлөөг баталгаажуулахад, практик талаасаа сургалтын бодлого, хүмүүжил төлөвшлийн хөтөлбөрийг боловсронгуй болгоход ач холбогдолтой юм.

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ

1.Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179–211. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-T](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T)

2.Ehrlich, T. (Ed.). (2000). *Civic responsibility and higher education*. Oryx Press.

3.Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. Free Press.

4.Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *Advances in Experimental Social Psychology*, 25, 1–65. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60281-6](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60281-6)

5.Schwartz, S. H. (2012). An overview of the Schwartz theory of basic values. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1), 1–20. <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1116>

6.Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179–211. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-T](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T)

7.Ehrlich, T. (Ed.). (2000). *Civic responsibility and higher education*. Oryx Press.

8.Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. Free Press.

9.Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *Advances in Experimental Social Psychology*, 25, 1–65. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60281-6](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60281-6)

10. Schwartz, S. H. (2012). An overview of the Schwartz theory of basic values. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1), 1–20. <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1116>

ЦЭРГИЙН АЛБА ХААГЧДЫН БИЕ БЯЛДРЫН БЭЛТГЭЛД ТЭСВЭР ХАТУУЖЛЫГ ХӨГЖҮҮЛЭХ ИННОВАЦ АРГА, ХЭРЭГСЭЛ, ТЕХНОЛОГИ

Б.Баатарсүрэн

*Биеийн тамир, албаны бэлтгэлийн институтийн ахлах багш,
цагдаагийн хошууч*

*хариуцлагатай зохиогч:

Хураангуй. Энэхүү өгүүлэлд цэргийн сургалтын байгууллагын сонсогч болон цэргийн алба хаагчдын бие бялдрын бэлтгэлд тэсвэр хатуужлыг хөгжүүлэх асуудал, түүнийг шийдвэрлэх орчин үеийн инновац арга, хэрэгсэл, технологийн боломжийг судалсан болно. Орчин үеийн залуучуудын хөдөлгөөний идэвх буурч, суурин амьдралын хэв маяг давамгайлах болсон нь бие бялдрын бэлтгэлийн түвшинд сөргөөр нөлөөлж байна. Ийм нөхцөлд уламжлалт сургалтын аргыг шинэ технологитой хослуулах шаардлага үүсэж байна. Судалгаанд виртуал бодит орчин, хиймэл оюун ухаан, биомониторинг, симулятор төхөөрөмж, функциональ бэлтгэл зэрэг орчин үеийн арга технологийг ашиглах боломжийг авч үзэж, тэдгээр нь цэргийн алба хаагчдын бие бялдрын бэлтгэлийн үр нөлөөг нэмэгдүүлэхэд чухал ач холбогдолтой болохыг тодорхойлов.

Түлхүүр үг: бие бялдрын бэлтгэл, сонсогч, тэсвэр хатуужил, инновац технологи, биомониторинг, виртуал бодит орчин, цэргийн сургалт.

ОРШИЛ

Цэргийн байгууллагын үйл ажиллагаанд алба хаагчдын бие бялдрын бэлтгэл онцгой ач холбогдолтой байдаг. Орчин үеийн цэрэг дайны нөхцөл байдал нь алба хаагчдаас өндөр түвшний бие бялдрын чадвар, ялангуяа тэсвэр хатуужлыг шаарддаг. Тэсвэр хатуужил нь урт хугацаанд ачаалалтай нөхцөлд ажиллах, хүнд даалгаврыг гүйцэтгэх, бие махбодын ядаргааг даван туулах үндсэн хүчин зүйл болдог.

Сүүлийн жилүүдэд залуучуудын бие бялдрын идэвх буурч байгаа нь олон судалгаагаар тогтоогдсон. Компьютер, ухаалаг төхөөрөмжийн хэрэглээ нэмэгдэхийн зэрэгцээ хөдөлгөөний идэвх багсааж, улмаар тэсвэр хатуужил болон ерөнхий бие бялдрын бэлтгэл буурах хандлага ажиглагдаж байна. Энэ нь цэргийн

сургалтын байгууллагад элсэн орж буй сонсогчийн бэлтгэлийн түвшинд шууд нөлөөлж байна.

Сонсогчийн тэсвэр хатуужлыг хөгжүүлэх асуудал

Цэргийн сургуулийн нэгдүгээр дамжааны сонсогчдын дунд тэсвэр хатуужлын түвшин харьцангуй ялгаатай байдаг. Зарим сонсогчийн бие бялдрын бэлтгэл хангалтгүй байгаа нь сургалтын норматив биелүүлэхэд хүндрэл учруулдаг.

Энэ асуудал нь хэд хэдэн хүчин зүйлтэй холбоотой байдаг. Үүнд хөдөлгөөний идэвх багатай амьдралын хэв маяг, спортын бэлтгэл дутмаг байх, сэтгэлзүйн бэлтгэл хангалтгүй байх зэрэг орно. Мөн сургалтын эхний үед сонсогчийн бие махбодод дасан зохицох үйл явц явагддаг бөгөөд энэ үед биеийн ачааллыг зөв зохистой зохион байгуулах шаардлагатай байдаг.

Тэсвэр хатуужлыг хөгжүүлэх нь системтэй, шаталсан бэлтгэлийн үр дүнд бий болдог. Биеийн ачааллыг аажмаар нэмэгдүүлэх, дасгал сургуулилтыг тогтмол явуулах нь бие махбодын дасан зохицох чадварыг нэмэгдүүлдэг.

Уламжлалт арга зүй

Бие бялдрын бэлтгэлд тэсвэр хатуужлыг хөгжүүлэх уламжлалт аргууд нь ихэвчлэн цикл хэлбэрийн дасгалууд дээр тулгуурладаг. Үүнд дунд болон урт зайд гүйх, спорт алхалт, цанын бэлтгэл зэрэг орно. Эдгээр дасгал нь зүрх судасны болон амьсгалын системийг хөгжүүлж, биеийн ерөнхий тэсвэр хатуужлыг нэмэгдүүлдэг.

Мөн тойргийн бэлтгэл, спортын тоглоом, саадтай зам туулах дасгал зэрэг аргуудыг өргөн хэрэглэдэг. Эдгээр нь биеийн олон төрлийн чадварыг зэрэг хөгжүүлэх давуу талтай.

Инновац технологийн хэрэглээ

Орчин үеийн технологийн хөгжил нь бие бялдрын бэлтгэлийн арга зүйг шинэ шатанд гаргаж байна. Виртуал бодит орчин ашигласнаар сургалтын нөхцөлийг бодит байдалд ойртуулж, байлдааны орчныг дуурайлган сургалт явуулах боломжтой болж байна.

Хиймэл оюун ухаанд суурилсан системүүд нь алба хаагчдын физиологийн мэдээллийг боловсруулж, сургалтын хөтөлбөрийг хувь хүнд тохируулан өөрчлөх боломжийг олгодог. Энэ нь сургалтын үр нөлөөг нэмэгдүүлж, ачааллыг илүү оновчтой төлөвлөхөд тусалдаг.

Биомониторинг

Биомониторинг нь бие бялдрын бэлтгэлд өргөн хэрэглэгдэж эхэлж байгаа орчин үеийн технологийн нэг юм. Ухаалаг цаг, фитнес бугуйвч зэрэг төхөөрөмжүүд нь зүрхний цохилт, хүчилтөрөгчийн хэмжээ, хөдөлгөөний идэвх зэрэг үзүүлэлтийг хянах боломжийг олгодог.

Эдгээр мэдээлэлд үндэслэн сургалтын ачааллыг тохируулах, хэт ачааллаас сэргийлэх, гэмтэл бэртлийн эрсдэлийг бууруулах боломжтой.

Психофизиологийн бэлтгэл

Цэргийн алба хаагчдын бэлтгэл нь зөвхөн бие бялдрын чадвараар хязгаарлагдахгүй. Сэтгэлзүйн тогтвортой байдал, стрессийн эсрэг чадвар, шийдвэр гаргах хурд зэрэг нь мөн адил чухал үүрэгтэй.

Нейротехнологи болон когнитив сургалтын аргуудыг ашигласнаар анхаарал төвлөрөл, стрессийн тэсвэр, хурдан шийдвэр гаргах чадварыг хөгжүүлэх боломжтой.

ДҮГНЭЛТ

Ийнхүү цэргийн алба хаагчдын бие бялдрын бэлтгэлд тэсвэр хатуужлыг хөгжүүлэх асуудал нь орчин үеийн цэргийн сургалтын чухал чиглэлүүдийн нэг юм. Уламжлалт бэлтгэлийн арга зүйг инновац технологитой хослуулах нь сургалтын үр нөлөөг нэмэгдүүлж, алба хаагчдын бие бялдрын бэлтгэлийг илүү үр дүнтэй болгох боломжийг бүрдүүлдэг.

Виртуал бодит орчин, хиймэл оюун ухаан, биомониторинг зэрэг орчин үеийн технологийг ашиглах нь бие бялдрын бэлтгэлийн чанарыг сайжруулж, цэргийн байгууллагын байлдааны бэлэн байдлыг нэмэгдүүлэх чухал хүчин зүйл болно.

ЭРИЙН ТЭНГЭРТЭЙ ЯВСАН ЭРХЭМ НӨХРӨӨ ДУРСАХУЙ

“Нас тогтох сайхаан” гэж намбатайхан аялдаг найз минь, “цэргийн тэтгэвэртээ суусан ч амьдралын тэтгэвэрт гарах болоогүй ээ” гэж бичиж байсан эрхэм анд минь энхжингийн оронд оджээ. Нэг уулзахдаа надад:

“Тоонон дээгүүр минь тогоруун цуваа буцахад

Тогтохоо больжээ, миний сэтгэл

Насны намар ирснийг л сануулав уу...” гэж уншаад бичиж өгч билээ. Дараа нь засаж бичээд ая хийлгэнэ гэж байсан. Яасныг мэдэхгүй.

Гурван аваргын нутаг Уйлган голын унаган хүү гунихыг мэдэхгүй халуун дулаан сэтгэлтэй, эрийн тэнгэртэй, хилчин хурандаа явсан юм, энэ Дагваа.

Бид хоёр бүр анх 1968 онд УБДС-ийн оюутан болж танилцсан юм сан.

Намайг цэргийн сургууль төгсөж ирэхэд дэслэгч цолтой Овоотын цэнхэр хязгаарт отрядын зөвлөхийн орчуулагч болчихсон таарч билээ. Энэ л үеэс бид хоёр хараа бараандаа хагас зуун жил шахам нөхөрлөж, Хилийн Цэрэг хэмээх том айлын тогооноос “хооллож”, хамтдаа алба хааж ирсэн билээ.

Москва хотноо Цэрэг, улс төрийн академийн дээд доод ангид суралцаж, дараа нь “Эх орны манаа” сонины эрхлэгчийн албыг ээлжээр хашиж, ХЦДС-д хоёулаа багш, тэнхимийн даргаар ажиллаж, Монголын Хил судлалын нийгэмлэгийн “Хил судлал” сэтгүүлийн хориод дугаарыг цугтаа гаргаж, жаргал зовлонгоо хуваалцаж явсан хоёр юм сан. Дагваа бас миний дарга ч явсан. Намайг сонины эрхлэгч болоход Дагваа маань Улс төрийн газрын орлогч, үзэл суртлын хэлтсийн даргаар ажиллаж байв. Улс орон зах зээлд орж, бужигнах үед Сэлэнгэ аймагт хилийн отрядын даргаар явчхаж билээ. Дараа нь нутагтаа хилийн ангийн захирагч, хойд хилийн төлөөлөгчдийн газрын даргаар ажиллаж байгаад 1999 онд Хилийн сургуулийг ЦИС-ийн дэргэд байхад багшаар томилогдон ирснийг нь би сайн санаж байна. Улмаар Монголын Хил судлалын үндэсний нийгэмлэгийг санаа сэтгэл нийлсэн хэсэг нөхдийн хамт санаачлан байгуулж, тэргүүнээр нь сонгогдон ажилласан юм даа.

Цэргийн академид явахын өмнө түүний хашиж байсан Хилийн ба ДЦ-т эвлэлийн байгууллагын хэлтсийн дарга гэдэг бол аймгийн эвлэлийн хорооны нэгдүгээр нарийн бичгийн дарга гэсэн үг шүү дээ. Дагваа даргын үед хилчин залуусын дунд зохиох олон нийтийн ажил илт дээшилж, олон ажил санаачлан хийж байсны дотор МХЗЭ-ийн Төв Хорооны “Хилчний алдар” алтан медалийг бий болгож, улсыг дархан хилийг хамгаалахад ажил үйлсээрээ бусдыгаа оройлон шалгарсан олон шилдэг офицер, цэрэг, бага дарга төдийгүй застав, салбар, анги отряд шагнуулж ирсэн билээ. Дагваагаас гадна А.Сэргэлэн, Ч.Алтангэрэл, З.Баттөмөр, мөн С.Цэдэндамба, О.Лхагвасүрэн гээд эвлэлийн ажилтан залуус, бүр хэлтсээрээ ЗХУ-д суралцахаар явцгааж, өвөрмөц нэгэн түүх үлдээснийг өдгөө ч дурссаар байдаг нь энэ хамт олны ажил үйлс сайн байсны жишээ бөлгөө.

Даргаасаа олон зүйлийг сурч авснаа, дэмжлэг тус нь их байсныг, чөмгөө дундартал зүтгэж явснаа тэр цагийн эвлэлийн хороодын дарга нар, эдүгээ

чөлөөнд байгаа дэд хурандаа Я.Нанчин,Д.Эрдэнээ, Х. Дашдондов нарын ахмад ажилтнууд Дагваа даргаа дурсаж байдаг юм.

Дагваа бид хоёр Баянхонгор аймагт Хилийн Цэргийг сурталчлах 10 хоногийн ажлаар болон Зөвлөлтийн Өвөрбайгалын хилийн тойрогт хилчидтэй уулзаж, туршлага судлах, сурвалжлах ажлаар гэхчлэн аяны замд дөрөө харшуулж явсан минь цөөнгүй. Найз минь Хатгалын 10 жилийн сургуульд сурч байснаа, “Танай О.Пүрэвжав бид хоёр чинь “Буурал” хэмээх Чой.Дагвадорж багшийн шавь шүү дээ” гэж ярина.Пүрэвжав гэдэг нь миний цэргийн сургуулийн нэг ангийн найз.”Зүрхний айзам” зэрэг хэд хэдэн шүлгийн ном бичсэн,яруу найрагч,хурандаа.Миний үеийн хилчид мэднэ л дээ.

“Ахлах ангид байхдаа сумандаа болсон нэг тэмцээнд зодоглож,барилгын нэг цэрэгтэй үлдэн түрүүлж,арвын бидоноор шагнуулсан,дахиж барилдаагүй ээ” гэж ярих.

“Газар холоос санахад

Гаднаа бүргийж харагдах юм...” Багшийн маань ээжийн тухай энэ шүлэг сайхан дуу болсон шүү гэх.Тэгснээ,

“Жижигхэн горхины урсгалд их мөрний амьсгал бий

Жирийн хилчний зүрхэнд эх орны амь нас бий..” Ш.Дулмаа найрагч үнэн гоё хэлсэн шүү гээд ахин дахин унших.Уран зохиолд элэгтэй төдийгүй өөрөө ч шүлэг бичдэг байсан юм.Дуу ч бий.

“Урлаад өгсөн дээлийг чинь өмсөж гангарч явлаа

Учирлаад хэлсэн үгийг чинь уярь сонсож суулаа даа...” гэж бичин, халамжит хань Аранзалдаа зориулж дуу хийлгэсэн нь ч байдаг.

Чита орох галт тэрэг хүлээж суухдаа миний найз “Намайг Овоотод очихын өмнөхөн Очир майор төөрөөд хил давж баригдсан юм.Түүний тухай,

“Торгон хилийн шугамаар

Торолзуулж явсан майор

Товчтой хүрэн цүнхийг

Дэрлүүлж явсан майор..” гэсэн шог их дэлгэрсэн.Клубийн дарга,бага дэслэгч П.Бадарч гуай бичсэн байх” гэж билээ.Бас “манай дархадууд их шооч.

Байлдааны хэлтэст байсан “Шар” хэмээх хошууч Бямбаа нэг дархад айлаар буугаад мордоход тэр айлын эхнэр “Даалимбан цэнхэр нүдээрээ

Дагуулж харсан Бямбаа гуай

Даахин шар халимгаа

Давуулж хаядаг Бямбаа гуай

Үүлэн цэнхэр нүдээрээ

Өдөж хардаг Бямбаа гуай

Үргэлж унах үсээ

Өөд нь хаядаг Бямбаа гуай” гэж тэр дор нь

зохиож хэлсэн гэдэг юм”гэж ярьсан нь санаанд тод үлджээ.

Бас “Ардын элч”кинонд тоглож Дүлзэнгийн дүрээрээ алдаршсан дуурийн дуучин Готов манай Хөвсгөлийн хүн шүү дээ.Урлагийн бригад сүүний тасагт ирж тоглоход “Лазан хүрмээр өдөр байна

Лаазтай тэргээ асаагаач

Дурлал яримаар өдөр байна

Дуучин Готовоо үлдээгээч” гэж зохиож хэлсэн байгаа юм даа” гэхчлэн өдрийн хагас галт тэрэг хүлээж суухдаа бид хоёр юу эсийг хөөрөлдөх билээ дээ. Дагваа өөрөө ч энэ талаар”гэмгүй” хүн биш.Удирдах газрын штаб,улс төрийн газар хавиар гарсан шог яриа,онигооны гол “авторууд” мань Дагваа болон Ч.Агваандорж,И.Төмөрбат нарыг гэлцдэг байсан юм.Ямартаа л Ш.Арвай генералыг БХЯ-аас Хилийн Цэрэгтээ эргэж ирэхэд,

“Шавийн Арвай шар халзныг мөргөж

Шар халзан нь хар халзнаа мөргөж

Хар халзан нь хажуудахаа мөргөв”гэсэн шог гарсныг бид Дагвааг гэж битүүхэн хардаж байсан удаатай.Яг онож хэлсэн байдаг юм.

Манай хилчид “Бор эцэг”хэмээн “энхрийлдэг” генерал Ш.Дорж гуайн тухай хөгтэй юм их ярина.Заримыг нь өөрөө зохиосон ч байж магадгүй.

Сонины эрхлэгч байхдаа ЗХУ-ын ХЦ-ийн тойргуудын “На страже Родины”,”Пограничник Забайкалья”,”Часовой Родины”,”Тихоокеанский

пограничник” зэрэг сонины редакцтай дотно харилцаа тогтоож,сониноо харилцан илгээдэг байж.Өвөрбайгалын тойргийн сонин “На Монгольской границе” гэдэг булан нээж,Дагваа мэдээ,нийтлэлээ оросоор бичиж хэвлүүлдэг байсан гэдэг. “Нэг удаа ирсэн сониныг нь уншиж суутал миний тухай

“Профессионал журналист границы”(Хилийн мэргэжлийн сэтгүүлч),”...один из известных монгольских переводчиков” (Монголын нэрт орчуулагчдын нэг) гэж бичсэн байв.Энэ “известный” гэдэг үгийг уншаад би маш их ичсэн.

Хэрвээ миний багш Г.Аким үзсэн бол би нүүрээ хаана хийх юм.Дахиж юм явуулаагүй ээ” гэж номондоо дурссан байдаг юм.Дагваа тийм л хүн.

Манай найз олон ном орчуулсан даа”.Валентин Зорины “Жингийн цуваа” туужийг орчуулж байгаа.Чи сониндоо тавиарай”гэснийг нь би биелүүлсэн билээ.Тэр бээр хуягт танкны цэргийн маршал Вороновын “Их буугаар галлаж байлаа”,”Красная звезда” сонины сурвалжлагч байгаад хэлмэгдсэн сэтгүүлчийн тухай зохиолч Липкиний”Василий Гроссманы амьдрал,хувь тавилан”,Зөвлөлтийн зохиолчдын хорооны дарга,улсын баатар В.Карповын “Хорооны захирагч”,”Дэслэгчийн хөрөг”,”Цөлд хоёулхнаа” тууж,алдарт нийтлэлч Илья Эринбургийн “Манай таван хошуу” фронтын найруулал зэргийг орчуулж хэвлүүлжээ.Сонсогчдын хэрэгцээнд зориулан сурах бичиг, гарын авлага нэлээдийг орчуулсны гадна багш,эрдэмтэн судлаач хүний хувьд тэр тэтгэвэртээ суусан ч үзгээ орхилгүй бичиж туурвисаар байсан юм.

“Улсын хил хамгаалалтын ёс суртахуун,сэтгэл зүйн хангалт”-1,2 дугаар дэвтэр,”Цэргийн хүмүүжлийн үндсэн асуудал”,”Монгол Улс,хөрш түншүүдийн харилцаа,хамтын ажиллагаа”,”Хилийн дипломат ажиллагаа” гэх мэт хориод ном,сурах бичиг,гарын авлага бичиж нийтийн хүртээл болгосон билээ.Замын тэмдэглэл, сурвалжилга,нийтлэл,эрдэм шинжилгээ,судалгааны өгүүлэл олныг бичсэн дээ.Сонины алагхан зайд энэ бүгдийг тоочихын аргагүй ээ!

Найз минь Хилийн Цэргийн сахилгын байдлыг судлан,цэргийн сахилгыг бэхжүүлэхэд дарга,захирагч нарын үйл ажиллагааг боловсронгуй болгох чиглэлээр 1994 онд ОХУ-ын Холбооны хилийн албаны академид улс төр судлалаар эрдмийн зэрэг хамгаалсан Монголын анхны хүн бөгөөд түүнээс хойш энэ академид өөр хүн доктор хамгааллаа гэж би л лав сонсоогүй.Мөн Олон улсын мэдээлэлжүүлэлтийн академийн жинхэнэ гишүүн,ИЗИС,ХИЦДС-ийн эрдмийн зөвлөлийн гишүүн,”Чингис Соосэ”сургуулийн профессорын багийн ахлагч зэрэг олон сонгуульт ажлыг давхар хашиж байсан юм .

Түшигтэй сайн аавынхаа ажил үйлсийг үр хүүхдүүд нь нэр төртэй үргэлжлүүлж яваа бөгөөд Тэшигийн хилийн отрядад отгон хүү Отгонбаатар нь өнөөдөр хилийн заставын даргаар ажиллаж байна.

Дагваа бол ёстой л галзуу барын аманд гараа хийхээс буцахгүй наснаасаа өөрийн ухамсарт амьдралаа улсын дархан хилийг хамгаалах,залуу үеийг цэрэг эх оронч, хилч ухаанаар сургаж хүмүүжүүлэх,хилчдийн залгамж халааг бэлтгэх гэгээн үйлсэд үнэнчээр зориулж ирсэн, хувирч шантраагүй эх оронч хурандаа,эрдэм ном,билиг ухаан тэгширсэн бичгийн хүн байсан билээ.

Саяхан тэмдэглэсэн Хилийн Цэргийн 90 жилийн түүхт баяраар хурандаагийн хамгаалж байсан нутаг Ханхын хилийн 378 дугаар баганын дүрс бүхий жижгэрүүлсэн хувилбарыг ХХЕГ-ын удирдлагаас түүнд гардуулж хадгалуулсан байна.Эрхэм нөхрийн минь бие үгүй ч сэтгэл оюун энэ баганад шингэж эх орныхоо торгон хилийг мөнхөд хамгаалж байхын ерөөл бат орших болтугай!

Дотно явсан эрхэм нөхрөө одсон хойно нь ийнхүү дурсаж,итгэлийн үг, сэтгэлийн зул өргөсөн:

Чөлөөнд байгаа хурандаа Шанжмятавын Доржбал
2023-8-18.

ХИЛИЙН ЦЭРГИЙН 0257 ДУГААР АНГИЙН 0233 ДУГААР САЛБАР ХУРАНДАА ГЭЛГЭЭГИЙН ДАГВАЖАМЦЫН НЭРЭМЖИТ БОЛЛОО

Хөвсгөл аймгийн Иргэдийн төлөөлөгчийн хурлын 2025 оны 12 дугаар сарын 05-ны өдрийн тогтоолоор БНМАУ-ын баатар Л.Даваадоржийн нэрэмжит Хилийн цэргийн 0257 дугаар ангийн 0233 дугаар салбарыг Монгол Улсын хилийн бүрэн эрхт төлөөлөгч, академич, доктор, профессор, хурандаа Гэлгээгийн Дагважамц агсны нэрэмжит болгож, ёслолын үйл ажиллагааг өнөөдөр /2026.03.28/ зохион байгууллаа.

Үйл ажиллагаанд ХХЕГ-ын Захиргааны удирдлагын газрын дарга, хурандаа М.Батсайхан, Хилийн цэргийн 0257 дугаар ангийн захирагч, хурандаа Б.Баасансүрэн, тус ангийн ахмадын хорооны зөвлөх, бэлтгэл хурандаа Д.Болдбаатар, ДХИС-ийн Эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгийн Хилийн аюулгүй байдал судлалын төвийн Эрдэм шинжилгээний ажилтан-багш, доктор, профессор, хурандаа Ц.Ганболд, Хөвсгөл аймгийн Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлын төлөөлөгч, Цагаан-Үүр сумын Засаг дарга Т.Ханддорж болон Хилийн цэргийн 0257 дугаар ангийн ахмад хилчид, хурандаа Г.Дагважамц агсны гэр бүл, үр хүүхэд, төрөл төрөгсөд, Хилийн цэргийн 0233 дугаар салбарын бие бүрэлдэхүүн оролцлоо.

Энэ өдөр Хөвсгөл аймгийн Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлын тогтоолыг Хөвсгөл аймгийн ИТХ-ын төлөөлөгч, Цагаан-Үүр сумын Засаг дарга Т.Ханддорж Хилийн цэргийн 0233 дугаар салбарын захирагч, хошууч М.Довчинд гардууллаа. Мөн хурандаа Г.Дагважамц агсны үйл хэргийг мөнхжүүлэх хүрээнд дурсгалын хөшөөг сүндэрлүүлж, түүний нэрэмжит алдрын буланг нээсэн юм.

Хурандаа Г.Дагважамц нь 1973-1978 онд Хилийн цэргийн 0166 дугаар ангийн зөвлөх мэргэжилтний орчуулагч, ухуулах ажлын зааварлагч, 05 дугаар ангид үзэл суртлын ажлын зааварлагч, 1978-1982 онд Хилийн ба Дотоодын цэргийн Улс төрийн газрын даргын эвлэлийн ажил эрхэлсэн туслах, Хүүхэд залуучуудын эвлэлийн байгууллагын хэлтсийн дарга, 1986-1988 онд "Эх орны манаа" сонины хариуцлагатай эрхлэгч, 1988-1990 онд Хилийн ба Дотоодын цэргийн Улс төрийн газрын орлогч дарга, 1990-1996 онд Хилийн цэргийн 0243, 0257 дугаар ангийн захирагч, 1996-1997 онд Монгол Улсын хойд хилийн төлөөлөгчийн газрын дарга, 1997-1998 онд Удирдлагын академид багш, 1998-1999 онд Батлан хамгаалахын их сургуульд төрийн гадаад бодлого, Олон улсын харилцааны багш, 1999-2004 онд Хилийн цэргийн сургуульд багш, нийгэм хүмүүнлэгийн тэнхимийн дарга, 2004-2018 онд Алтан категорийн олон улсын чанарын хаан титэмт, Чингис хааны нэрэмжит "Их Засаг" их сургуулийн Олон улсын харилцааны "Чингис Соосэ" сургуулийн Олон улсын харилцааны тэнхимийн эрхлэгч, зөвлөх, профессорын багийн ахлагч, мөн Монголын

үндэсний их сургуулийн олон улсын харилцаа, хамтын ажиллагааны тэнхимийн эрхлэгчээр тус тус ажиллаж байжээ.

Тэрээр амьдралынхаа 45 жилийг эх орныхоо дархан хилийг хамгаалахад зориулж, зөвлөх мэргэжилтний орчуулагчаас Хилийн цэргийн ангийн захирагч, Монгол Улсын хойд хилийн төлөөлөгчийн газрын дарга хүртэл өөрийн залуу насаа зориулан мэдлэг чадвараа дайчлан ажилласан төдийгүй залуу үеийг эх оронч үзлээр сурган хүмүүжүүлэх, монголчуудын уламжлалт ёс заншил, ёс суртахууныг хилчдэд төлөвшүүлэх, Монгол Улсын тусгаар тогтнол, үндэсний болон хилийн аюулгүй байдал, хөрш орнуудтай найрсаг, тэнцвэртэй харилцааг тогтоон тэнцвэржүүлэх, олон улсын геополитик, хилийн дипломат ажиллагааны талаар олон арван бүтээл туурвиж, эрдэм шинжилгээ, судалгааны арга зүйд мэргэшсэн эрдэмтэн судлаач байсан юм.

